

İZZET ALİ PAŞA DİVANININ TAHLİLİ

Cihan TATLIKATIK
Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Prof. Dr. Ali İrfan AYPAY
Ocak 2020
Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İZZET ALİ PAŞA DİVANININ TAHLİLİ

Hazırlayan
Cihan TATLIKATIK

Danışman
Prof. Dr. Ali İrfan AYPAY

AFYONKARAHİSAR 2020

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**İzzet Ali Paşa Divanının Tahlili**” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

31/01/2020

Cihan TATLIKATIK

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı: **Prof. Dr. Ali İrfan AYPAY**

Jüri Üyeleri: **Prof. Dr. Pervin ÇAPAN**

Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Feridun GÜVEN

İmza

Türk Dili ve Edebiyatı anabilim dalı yüksek lisans öğrencisi Cihan TATLIKATIK'ın “**İzzet Ali Paşa Divanının Tahlili**” başlıklı tezi, 22.11.2019 tarihinde saat 14:00'te Lisansüstü Eğitim ve Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek (x) oy birliği – () oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

**Prof. Dr. Elbeyi PELİT
MÜDÜR**

ÖZET

İZZET ALİ PAŞA DİVANININ TAHLİLİ

Cihan TATLIKATIK

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Ocak, 2020

Danışman: Prof. Dr. Ali İrfan AYPAY

Divan tahlili, bir şairin divanındaki tüm muhtevanın ele alınıp başlıklar halinde kategorize edilerek değerlendirilmesi şeklindeki çalışma metodudur. Şerhten farklı olarak her beyit tek tek açıklanmaz, ele alınan başlık tüm divanda nasıl işlenmişse genel itibariyle bahsedilerek konuya belirgin bir şekilde örnek teşkil eden beyitlerden bir veya birkaç örnek verilir. Böylece merak edilen bir unsurun divanda nasıl işlendiğine dair gerekli malumata kolayca ulaşılabilir.

Biz de bu vadiye ufak da olsa bir katkıda bulunmak amacıyla İzzet Ali Paşa Divanını tahlil etmek istedik. Daha önce yapılmış tahlil çalışmalarındaki kategori sistemine sadık kalmak koşuluyla gerekli yerlerde yeni başlıklar açılarak divandaki tüm unsurların eksiksiz bir biçimde ele alınması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İzzet, Lale Devri, divan, tahlil.

ABSTRACT

ANALYSIS OF İZZET ALI PAŞA’S DIVAN

Cihan TATLIKATIK

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE**

January, 2020

Advisor: Prof. Dr. Ali İrfan AYPAY

Analysing a divan (a book in which a single poet collects his/her poems) is a common method of study of Divan Literature, in the style that all the contents are dealt with in separate titles and evaluated as such. As opposed to şerh, not all beyits (couplets) are explained one by one, but the title in question is addressed in general in the same way that it has been treated in the whole divan and one or more beyits are given as examples with regard to that title. Thus, it would be easy to access the necessary information on any subject of interest as to how it has been placed throughout that particular divan.

We decided to analyse İzzet Ali Paşa’s Divan in order to contribute to this field however small. We aimed at addressing the whole context of divan precisely, by way of adding new titles when necessary, provided that our study stays faithful to the categorization system in the previous works.

Keywords: İzzet, Tulip Era, divan, analysis.

ÖN SÖZ

Pasarofça Antlaşması (1718) ve **Patrona Halil İsyanı** (1730) arasındaki 12 müreffeh yıl “**Lale Devri**” olarak anılmaktadır. **Damat İbrahim Paşa**’nın barışçıl politikası, kültür ve sanatsever kişiliğiyle tüm devlet erkânına adeta eğlenmeyi öğretmesi, imar faaliyetleri ve kültürel aktiviteler, estetik zevklerin itibar ölçütü haline gelmesini sağlamıştır. Devrin en büyük kültürel faaliyeti olan “çırağan eğlenceleri” de bilhassa devlet erkânına ait köşklerin lale, gül, nergis ve sümbül gibi özel çiçeklerle rengârenk süslenmiş bahçelerinde düzenlenmiştir. Bu eğlence mekânlarında üzerine mum dikilerek çiçek tarhları arasından akan sulara bırakılan istridye kabukları ve çiçeklerin arasına dikilen kandillerin oluşturduğu rengârenk ışık cümbüşleri ile gözler şenlenmiş, sazlı sözlü fasıllar eşliğinde okunan şiirlerle estetik zevk sahibi ruhlara hitap edilmiştir.

Devrin en meşhur şairi **Nedîm**’dir. Lakin yakın dostu **İzzet Ali Paşa** da kıvrak zekası, ilmî derinliği ve samimî üslubuyla **Nedîm**’den geri kalmamış, adeta onunla yarış içine girmiştir. Aralarındaki samimiyet birbirlerine yazdıkları nazirelerde ve “**Nigârname**” isimli mizahî mektupta zâhir olmakla beraber **İzzet Ali Paşa**’nın iddia edildiği gibi basit bir **Nedîm** taklitçisi olmadığı, yeni hayaller ve ilginç söylemler yakalamadaki başarısı divanına nazarıdikkatle bakıldığında kolaylıkla anlaşılabilir.

Bu çalışmayı hazırlarken divan neşrini bizzat kendisi yapmış olduğu halde yenilikçi fikirlerime her zaman olumlu yaklaşarak hiçbir zaman hiyerarşi farkı gözetmeyen, babacan tavrı ve hiç sapmayan adil duruşu ile gerçek bir akademisyenin nasıl olması gerektiği hususunda benim için her zaman bir örnek teşkil edecek olan kıymetli danışmanım **Prof. Dr. Ali İrfan AYPAY**’a tüm bilgi hazinesini benimle cömertçe paylaştığı ve akademisyen olmak için çıktığım bu yolda eğriyi doğruyu göstererek beni tam manasıyla yetiştirdiği için ömür boyu minnettar kalacağım.

Çalışma sürecimde dualarında beni hiçbir zaman unutmayan **anneannem**, **babaannem** ve **dedeme**; hayatın zorluklarına karşı beni devamlı uyarıp her zaman cömertçe destek olan **halama**; basiretleri ve kültürel birikimleriyle benim için en büyük yol gösterici olan **dayım** ve **yengeme**; sevgileriyle yaşama sevinci bulduğum canım kuzenlerim **Eymen Bera** ve **Ediz Buğra**’ya; son olarak da beni bu zorlu süreçte asla yalnız bırakmayıp varlıklarıyla güven veren biricik **annem**, **babam** ve **kardeşime** minnetlerin ve şükranların en büyüğünü sunarım.

Cihan TATLIKATIK
Afyonkarahisar, Ocak, 2020

*Osmanlı Edebiyatına
gönül verenlere...*

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
GİRİŞ.....	1
İZZET ALİ PAŞA’NIN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ	2

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN VE TASAVVUF

1. DİN.....	6
1.1. ALLAH.....	6
1.2. MELEKLER.....	9
1.3. AYETLER.....	10
1.4. PEYGAMBERLER.....	12
1.5. ÂL-İ MUHAMMED, ÇEHÂR-YÂR VE SAHÂBELER	16
1.6. KAZA, KADER, TEDBİR, TAKDİR, TE’YİD, TEVFİK	16
1.7. AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR.....	17
1.7.1. Ahiret, Kıyamet, Mahşer, Amel Defteri	17
1.7.2. Cennet ve İlgili Unsurlar.....	19
1.7.2.1. Tûbâ.....	20
1.7.2.2. Kevser.....	20
1.7.2.3. Huriler.....	21
1.7.2.4. Köşkler.....	22
1.7.3. Cehennem.....	22
1.8. DİĞER İTİKADİ MEFHURLAR	23
1.8.1. Günah, Sevap ve Tevbe	23
1.8.2. Helal ve Haram	25
1.8.3. Peri, Cin.....	25
1.9. DİNLER, MEZHEPLER VE İLGİLİ MEFHURLAR	26
1.9.1. Dinler ve İlgili Mefhumlar	26
1.9.2. Şeriat, Fetva, Farz, Vacip, Sünnet	27

1.9.3. İman, Küfr, Kafir, Mülhid, Mürted	28
1.9.4. Put, Puthane	28
1.9.2. Mezhepler ve Tarikatlar	29
1.10. İBADET İLE İLGİLİ MEFHUMLAR	31
1.10.1. Namaz, Tapınma	31
1.10.2. Rûze (Oruç)	31
1.10.3. Dua, Zikir, Tesbih	32
1.10.4. Kabe, Hac	33
1.10.5. Kurban	34
2. TASAVVUF	34
2.1. ÂŞIK, EHL-İ DİL, SÂLİK	35
2.2. KANAAT, TEVEKKÜL, AKIL, NEFS	37
2.3. HALVET	38
2.4. EVLİYA, KUTB, FEYZ, HİMMET, GAYRET	39
2.5. FENÂ, BEKÂ	40

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL HAYAT VE MADDÎ KÜLTÜR

1. ŞAHISLAR	41
1.1. DEVLET ADAMLARI	41
1.1.1. Dönemin Devlet Adamları	41
1.1.1.1. Sultan III. Ahmed	41
1.1.1.2. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa	50
1.1.1.3. Silahdar Damat Ali Paşa (Şehit Ali Paşa)	55
1.1.1.4. Kapudan (Kaymak) Mustafa Paşa	61
1.1.1.5. Kethüda Mehmed Paşa	65
1.1.1.6. Basra Valisi Abdurrahman Paşa	67
1.1.1.7. Damat Mehmed Paşa (Şairin Babası)	67
1.1.2. ŞEHZADELER	68
1.1.3. DİĞER DEVLET ADAMLARI	68
1.2. ŞAİRLER.....	69
1.2.1. Nedîm	69
1.2.2. Âtîf	70
1.2.3. Nâbî	72

1.2.4. Nef'î.....	72
1.2.5. Diğer Şairler.....	73
1.3. SANATKÂRLAR VE ESERLER.....	74
1.4. FİLOZOFLAR.....	76
1.5. TARİHİ – EFSANEVİ ŞAHSİYETLER VE OLAYLAR.....	76
1.5.1. Şehname Kahramanları.....	76
1.5.1.1. Cemşîd (Cem).....	77
1.5.1.2. Dârâ	78
1.5.1.3. İskender	78
1.5.1.4. Rüstem.....	79
1.5.1.5. Kahramân.....	80
1.5.1.6. Nûşirevân.....	80
1.5.1.7. Keyhüsrev.....	80
1.5.1.8. Hüsrev-i Pervîz.....	81
1.5.1.9. Behrâm.....	81
1.5.1.10. Nerîmân	82
1.5.1.11. Ferîdûn.....	82
1.5.2. Tarihi - Efsanevi Şahsiyetler	83
1.5.3. Tarihi Olaylar	84
1.5.4. Kıssalar – Mucizeler	85
1.5.5. Masal Kahramanları	88
1.6. DİĞER ŞAHISLAR	89
2. KAVİMLER, AİLELER, KABİLELER.....	90
3. ÜLKELER, İKLİMLER VE ŞEHİRLER.....	92
3.1. İKLİMLER	92
3.2. ÜLKELER.....	94
3.2.1. İran.....	94
3.2.2. Çin.....	95
3.2.3. Anadolu (Rûm)	96
3.2.4. Hind.....	97
3.3. ŞEHİRLER – EYALETLER - BÖLGELER.....	97
3.3.1. Revan, Tebriz, Gence, Hemedan, Lûristan, Karabağ, Azerbaycan, Kirmanşah, Yezd, Şüşter, Sultaniye, Kazvin, Kâşân, Tiflis, Isfahan	97
3.3.2. Mora, Bender, Hotin, Özi	98
3.3.3. İstanbul, Edirne	98

3.3.4. Medîne, Hicâz.....	99
3.3.5. Hoten, Nahşeb, Nişâbûr, Sind, Deylem.....	99
4. MİMARİ.....	100
4.1. BİNA ÇEŞİTLERİ	100
4.1.1. Ev (Hane, Beyt).....	100
4.1.2. Kasr, Kaşane, Köşk, Saray	101
4.1.3. Misafirhane	102
4.1.4. Hamam	102
4.1.5. Mezbaha	103
4.1.6. Aşiyân	103
4.1.7. Virane	104
4.2. DİNÎ YAPILAR	105
4.2.1. Cami, Türbe, Mihrap, Kürsü, Tekke.....	105
4.2.2. Tapınak, Mabed, Puthane.....	106
4.3. İNŞAÎ BAZI AKSAM VE TERİMLER	106
4.4. TAŞITLAR.....	109
4.5. DİĞER YAPILAR.....	110
4.5.1. Su Terazisi, Kuyu, Çeşme, Kale, Mezar Taşı, Değirmen, Fırın	110
4.6. BAZI ÖZEL YAPILAR	112
4.6.1. Devre Ait Özel Yapılar	112
4.6.1.1. Sa'd-âbâd, Kasr-ı Cinân, Ferah-âbâd, Şevk-âbâd.....	112
4.6.1.2. Çeşmeler, Çiftelhavuz, Deryâ-yı Sîm, Gümüşsuyu	113
4.6.2. Diğer Özel Yapılar	114
4.6.2.1. Hisar, Kasr-ı Revan, Havernak, Mâh-ı Nahşeb	114
5. TOPLUMSAL TABAKALAŞMA	115
5.1. ÇEŞİTLİ MESLEKLER, MESLEKÎ TERİMLER VE MESLEK ERBÂBI	115
5.1.1. Tababet, Hastalık ve Rahatsızlıklar, Tıbbi Aletler ve Tedavi Yöntemleri..	115
5.1.1.1. Tabip.....	115
5.1.1.2. Hasta, Hastalık ve Bazı Rahatsızlıklar	116
5.1.1.3. Tedavi Yöntemleri, İlaçlar ve Tıbbi Aletler	121
5.1.2. Ticaret, Alışveriş, Alım - Satım, Para, Dükkan, Tüccar	124
5.1.3. Ressamlık, Nakkaşlık, Hattatlık,.....	127
5.1.4. Kuyumculuk.....	131
5.1.5. Mimarlık.....	134

5.1.6. Gemicilik.....	134
5.1.7. Simya - Kimya.....	135
5.1.8. Diğer Bazı Meslekler	136
5.2. BAZI TOPLUMSAL DURUMLAR, MÜNASEBETLER VE BUNA GÖRE BAZI TIPLER	139
5.2.1. Aile	139
5.2.2. Haberleşme.....	142
5.2.3. Mektep, Medrese, Hoca, Talebe, Âlim, Ârif, Câhil	143
5.2.4. Yolculuk, Sefer, Misafir	147
5.2.5. Diğer Tipler	148
5.2.5.1. Katil, Kanlı (Huni).....	148
5.2.5.2. Sıradan Güzel	148
5.2.5.3. Rind ve Zâhid (Sufi, Vâiz, Mürâyî, Şeyh, Münâfık).....	149
5.2.5.4. Genç, Yaşlı	154
5.2.5.5. Köle, Yoksul, Dilenci, Borçlu, Âvâre	156
5.2.5.6. Yağmacı, Hırsız	158
6. EĞLENCE HAYATI.....	159
6.1. BEZM İLE İLGİLİ UNSURLAR.....	159
6.1.1. Meyhane	159
6.1.2. Meyhaneci.....	160
6.1.3. Saki.....	161
6.1.4. Kadeh, Testi, Sürahi	163
6.1.5. Mest, Meyperest, Tevbeperest	165
6.1.6. Şarap	168
6.1.7. Cür'a	176
6.1.8. Meze	176
6.1.9. Humar	177
6.1.10. Musiki	179
6.1.11. Mum, Kandil, Fener	183
6.2. ÇIRAĞAN EĞLENCELERİ	187
6.3. HELVA SOHBETLERİ	189
6.4. BAYRAMLAR, NEVRUZ	189
6.5. DÜĞÜNLER	191
6.6. SPOR VE OYUNLAR	191
6.7. HİKAYE – DESTAN OKUMA	194

7. SAVAŞ VE AV	195
7.1. SAVAŞA AİT UNSURLAR.....	195
7.1.1. Asker, Ordu, Saff	195
7.1.2. Savaş Alanı, Okmeydanı	196
7.2. SAVAŞ – AV ALETLERİ, KIYAFETLERİ VE AKSESUARLARI.....	197
7.2.1. Kılıç	197
7.2.2. Mızrak	199
7.2.3. Topuz (Debbûs, Şeşper)	199
7.2.4. Zırh, Miğfer, Siper	200
7.2.5. Hançer	201
7.2.6. Ok, Yay, Terkeş, Zihgir	202
7.3. AV VE AVCI.....	206
8. SÜSLENME	209
8.1. KOKU MADDELERİ.....	209
8.2. AKSESUARLAR.....	215
8.3. KIYMETLİ MADEN, CEVHER VE TAŞLAR.....	216
8.3.1. Lal	216
8.3.2. İnci	217
8.3.3. Kehribar	220
8.3.4. Zümrüt	220
8.3.5. Civa	221
8.3.6. Demir - Çelik	222
8.3.7. Mıknatıs	223
8.3.8. Elmas	223
8.3.9. Altın	224
8.3.10. Gümüş	224
8.4. DİĞER SÜS UNSURLARI.....	225
9. EŞYALAR	226
9.1. GÜNLÜK EŞYALAR.....	226
9.2. EFSANEVİ EŞYALAR.....	234
9.3. YAZI İLE İLGİLİ EŞYALAR.....	235
10. GİYİM KUŞAM VE DOKUMA	240
10.1. KIYAFET ÇEŞİTLERİ.....	240
10.2. GİYİMLE İLGİLİ AKSESUARLAR.....	242
10.3. KUMAŞ ÇEŞİTLERİ.....	244

10.4. DOKUMA TERİMLERİ.....	246
10.5. GİYİM KUŞAMLA İLGİLİ GELENEKLER.....	248
11. MUTFAK, SOFRA, YİYECEK VE İÇECEKLER.....	250
12. ÇEŞİTLİ İNANIŞ VE TELAKKİLER.....	255

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN

1. SEVGİLİ.....	258
1.1. UMUMİ OLARAK SEVGİLİ.....	258
1.2. SEVGİLİ İLE İLGİLİ BENZETMELER.....	266
1.2.1. Ay, Güneş, Mum, Ayna.....	266
1.2.2. Serv, Tûbâ, Şimşâd, Dal, Gül, Fidan, Lâle.....	270
1.2.3. Okçu, Avcı, Av, Cellat, Pehlivan, Binici, Yağmacı.....	271
1.2.4. Put, Nigâr, Perî, Âfet.....	272
1.2.5. Padişah, Ruh, Cevher, Hüma, Şehbaz.....	273
1.3. SEVGİLİ İLE İLGİLİ GÜZELLİK UNSURLARI.....	274
1.3.1. Yüz, Yanak.....	274
1.3.1.1. Yüz ve Yanak İle İlgili Benzetmeler.....	276
1.3.2. Saç (Zülf, Gîsû, Kâkül, Turra, Perçem).....	286
1.3.2.1. Saç İle İlgili Benzetmeler.....	291
1.3.3. Kaş.....	298
1.3.3.1. Kaş İle İlgili Benzetmeler.....	299
1.3.4. Kirpik.....	304
1.3.4.1. Kirpik İle İlgili Benzetmeler.....	304
1.3.5. Göz.....	305
1.3.5.1. Göz İle İlgili Benzetmeler.....	307
1.3.6. Hat (Ayva Tüyü).....	312
1.3.6.1. Hat İle İlgili Benzetmeler.....	314
1.3.7. Gamze.....	320
1.3.7.1. Gamze İle İlgili Benzetmeler.....	322
1.3.8. Ağız ve Dudak.....	326
1.3.8.1. Ağız ve Dudak İle İlgili Benzetmeler.....	327
1.3.9. Boy, Endam.....	330

1.3.9.1. Boy ve Endam İle İlgili Benzetmeler	332
1.3.10. Ben.....	336
1.3.10.1. Ben İle İlgili Benzetmeler.....	337
1.3.11. Bel.....	340
1.3.12. Göğüs – Gerdan	342
1.3.13. Göbek.....	345
1.3.14. Alın.....	346
1.3.15. Diş, Çene	346
1.3.16. Beden - Ten.....	347
1.3.17. El, Parmak, Bazu, Ayak, Baldır	347
1.4. SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLAR	349
1.4.1. Buse	349
1.4.2. Söz	351
1.4.3. Reftar (Hırâm, Reviş).....	353
1.4.4. Ayağı Tozu.....	356
1.4.5. Ter	357
1.4.6. Mahalle (Kûy, Semt).....	357
1.4.7. Gönül.....	359
1.4.8. Hande, Cilve, Naz	360
1.4.9. Cevr, Cefa, Tegafül.....	364
1.4.10. Vaat, Vefa	367
1.4.11. Kibir, Gurur.....	370
2. AŞIK	371
2.1. UMUMİ OLARAK AŞIK	371
2.2. AŞIK İLE İLGİLİ BENZETMELER	374
2.2.1. Bülbül, Av, Hançer, Kıl, Gölge, Ayna, Şebnem, Kıvılcım, Mum,	374
2.2.2. Ayinedan, Def, Yay, Etek, Mecnun, Kurbanlık, Ölü, Şah	377
2.3. AŞIĞIN VÜCUT AKSAMI İLE İLGİLİ HUSUSLAR	379
2.3.1. Beden.....	379
2.3.2. Baş, Beniz, Yüz.....	380
2.3.3. Göz, Gözbebeği, Gözyaşı, Kaş, Kirpik.....	381
2.3.3.1. Gözyaşı İle İlgili Benzetmeler	384
2.3.4. Sine, Ciğer, Kan	387
2.3.5. Yara.....	391

2.3.6. Boy, Bazu, Kemik, Dil	394
2.4. AŞIK İLE İLGİLİ DİĞER HUSUSLAR.....	395
2.4.1. Gönül.....	395
2.4.1.1. Gönül İle İlgili Benzetmeler	396
2.4.2. Can, Ruh.....	401
2.4.3. Akıl, Bakış, Hayal	403
3. RAKİP	407

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KOZMİK ÂLEM VE TABİAT

1. KOZMİK ALEM.....	411
1.1. GÖKYÜZÜ (ÂSMÂN, FELEK, ÇARH).....	411
1.2. SEYYARELER	413
1.2.1. Ay (Mâh, Meh, Mehtâb, Kamer, Hilâl).....	413
1.2.2. Güneş (HurŐfd, Mihr, Âftâb)	421
1.2.3. Merkür (Utarid).....	429
1.2.4. Venüs (Zühre, Nâhid).....	430
1.2.5. Mars (Merih, Behram)	431
1.2.6. Jüpiter (Müşterî, Bercîs).....	431
1.2.7. Satürn (Zühal, Keyvân)	432
1.3. YILDIZLAR VE TAKIMYILDIZLAR	433
1.3.1. Yıldızlar ve İlgili Benzetmeler	433
1.3.2. Bazı Yıldız ve Takımyıldızlar	436
1.4. BURÇLAR VE ASTROLOJİ.....	439
1.5. DİĞER KOZMİK UNSURLAR	442
1.5.1. Güneş Sütunu, Gündoğumu, Günbatımı, Gökkuşağı	442
1.5.2. Şihab, Şimşek, Yıldırım.....	444
1.5.3. Meridyen (Tûl), Paralel (Arz).....	446
2. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR.....	447
2.1. MEVSİMLER.....	447
2.1.1. İlkbahar	447
2.1.2. Yaz.....	448
2.1.3. Sonbahar (Hazan, Köhne-bahar).....	448
2.1.4. Kış	450

2.2. AYLAR	452
3. DÖRT UNSUR (ANASIR-I ERBAA)	453
3.1. SU VE İLGİLİ UNSURLAR	454
3.1.1. Su.....	454
3.1.2. Sel.....	455
3.1.3. Deniz	455
3.1.4. Dalga	458
3.1.5. Akarsu (Cû).....	460
3.1.6. Yağmur, Bulut	462
3.1.7. Jale, Şebnem, Damla	465
3.2. TOPRAK VE İLGİLİ UNSURLAR.....	466
3.2.1. Toprak	466
3.2.2. Dağ, Kaya, Taş, Çakıl, Mermer	467
3.2.3. Çöl, Serap	470
3.3. ATEŞ VE İLGİLİ UNSURLAR.....	472
3.3.1. Ateş, Alev, Lav, Kıvılcım.....	472
3.3.2. Kül, Kor, Duman, İs	474
3.4. HAVA VE İLGİLİ UNSURLAR	475
3.4.1. Rüzgâr, Sabâ, Bâd, Nesîm, Şimâl.....	475
3.4.2. Fırtına (Sarsar, Tünd-bâd, Tufan).....	478
3.4.3. Habab.....	479
4. NEHİRLER, DENİZLER, DAĞLAR.....	479
4.1. NEHİRLER	479
4.2. DENİZLER.....	480
4.3. DAĞLAR.....	480
5. HAYVANLAR	481
5.1. KUŞLAR	481
5.1.1. Bülbül (Hezâr, Andelîb)	481
5.1.2. Doğan, Şahin, Hümâ, Anka	483
5.2. BÖCEKLER, SÜRÜNGENLER.....	486
5.3. DÖRT AYAKLI HAYVANLAR.....	487
6. BİTKİLER	493
6.1. BAĞ, BAHÇE, ÇEMEN, GÜLŞEN, LALEZAR	493
6.2. AĞAÇLAR (AĞAÇ, DAL, YAPRAK, FİDAN, TOHUM)	495
6.2.1. Ağaç Çeşitleri.....	498

6.3. MEYVELER	502
6.4. ÇİÇEKLER.....	503
6.4.1. Gül.....	503
6.4.2. Lale.....	510
6.4.3. Nergis	513
6.4.4. Sümbül.....	514
6.4.5. Diğer Çiçekler	515
SONUÇ	518
KAYNAKÇA.....	519

GİRİŞ

İzzet Ali Paşa'nın şiir dünyasına giriş yaptığımız bu çalışmada 2100'ün üzerindeki beyti ve 110 civarı bendi tek tek fişleyip inceleyerek “DİN VE TASAVVUF”, “SOSYAL HAYAT VE MADDİ KÜLTÜR”, “İNSAN” ve “KOZMİK ÂLEM VE TABİAT” olmak üzere dört ana başlıkta kategorize ettik ve alt başlıklar halinde değerlendirdik. Yeri geldiğinde ansiklopediler ve tarihlerde dahi bulunamayacak bilgileri yine bizatihi şiirlerin kendisinden elde ettik. Bu durum, klasik edebiyatı anlamamanın eserin yazıldığı devrin günlük yaşantısını, geleneklerini, inançlarını, toplumsal yapısını, estetik zevklerini de anlamak demek olduğuna ve şiirin sadece şairlerin ve geleneğin hayal dünyasından ibaret yahut günlük yaşamdan kopuk, sadece üst tabakaya hitap eden bir şiir olmadığının apaçık bir göstergesidir. Bunca malumattan sonra dahi bu edebiyatın halktan kopuk, günlük yaşantıdan habersiz, saray çevresi ile sınırlı ve sadece aşk - şarap - sevgili üçgeninde cereyan eden bir edebiyat şeklinde itham edilmesi ancak cehaletten ileri gelir.

Divanın tenkitli metni, tez danışmanım **Prof. Dr. Ali İrfan AYPAY** tarafından hazırlanmış olup şiirlerin referans numaralarında da bu eser baz alınmıştır. 4 nüsha (E, İ1, V, L) karşılaştırılarak hazırlanan bu metinde istinsah kaynaklı bazı yanlışlar mevcut olup tarafımızca şiirin vezni, yazıldığı dönemin dil özellikleri, şiir geleneğinin söz dizimi ve mazmunlar göz önüne alınarak metin tamirleri ile beyitlere müdahale edilmiştir. Diğer bazı yanlışları ise Türkiye Yazma Eserler Kurumundan temin ettiğimiz elektronik (T, B, H1, H2) nüshaları ile mukayese edilerek düzeltilmiştir.

İZZET ALİ PAŞA’NIN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

Şairin hayatı, sanatı ve eserleri hakkındaki malumat **Prof. Dr. Ali İrfan AYPAY**’ın “*Lale Devri Şairi İzzet Ali Paşa: Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Divan’ının ve Nigâr-nâme’sinin Tenkitli Metni*” adlı eserinden alınmıştır.

Safâyî Tezkiresi, **Götz, Flügel, Müstakimzâde** ve **Hafız Hüseyin-i Ayvansarayî**’den elde edilen bilgiler ışığında 1691 (H. 1103) başları yahut 1692 (H. 1104) sonlarında doğduğu tahmin edilmektedir.

Doğum yeri **İstanbul**’dur. **Edirne**’de doğduğunu belirten kaynaklar da vardır.

İsmi **Ali**’dir. **İzzet** ise mahlasıdır. Babası **Damat Mehmed Paşa** kölelikten yetiştiği için milliyeti bilinmemektedir.

İyi hocalardan sağlam bir eğitim aldı. Babasının yardımlarıyla defterdar mektupçusu oldu. Parlak zekası ve anlayışı yüzünden okunan **Ali Bey**, istidadı sayesinde yükselmeye başladı. 1728’de başdefterdar oldu. Defterdarlığı **Sultan III. Ahmed**’in son dönemlerinde de devam etti.

1730 **Patrona Halil İsyanı** sırasında saklandı. Daha sonra dürüstlüğü devlet erkânından sokak takımına kadar herkesçe müsellem olduğundan görevine devamının fermanla istenmesi üzerine vazifeye geri döndü. Ayaklanma sırasında askerlere lazım olanları temin edip devlet hazinesini korudu, lakin kendisine tahsis edilen mîrî malı eve **Patrona Halil**’in el koyması üzerine babasından kalan eve yerleşti. İsyan sonrasında **İbrahim Paşa** ve damatlarından kalan malların sayım dökümünü **İzzet Ali Paşa** yaptı. Ayrıca **Patrona Halil** ve destekçilerinin ortadan kaldırılmasında ve isyanın bastırılmasında önemli rol oynadı.

1731 (H. 1144)’de üç tuğ ile vezir oldu. 13 Mart 1732’de sadrazamlığa çağrılan **Hekimoğlu Ali Paşa** gelene kadar sadrazam vekili oldu. Daha sonra azledildi ve **Revân** seraskeri oldu. Kasım 1734 (1147)’te **Revân** muhafızlığı ve **İran** seraskerliği uhdesinde iken **Revân**’da vefat etti ve buradaki **Saliha Sultan Camii** hazîresine defnedildi.

Kaynaklara göre **İzzet Ali Paşa** zeki, dürüst, ehliyet ve liyakat sahibidir. Babası gibi kitâbet işlerini iyi bilir. Kimseyi incitmez, güler yüzlü ve hoşsohbettir. Zekası, kişiliği ve mahareti, daha tecrübeli adaylar dururken öne çıkarak bizzat padişah tarafından övülüp önerilmesinde etkili olmuştur.

Hiyerarşi farkı gözetmemesi ve dostluğa verdiği önem, kendisinden daha alt kademede bir memur olan mektupçusu **Âtîf Efendi** için kaside yazmasından anlaşılmaktadır. Şiirdeki mahareti ve düzgün kişiliği ile kendinden sonraki şairleri etkileyerek gönüllerini kazanmış, adına kasideler ve şiirlerine nazireler yazılmıştır.

İyi hocalardan dersler alıp başarılı bir şekilde yetişen **İzzet Ali Paşa**, Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiğinden **Lale Devrinde**ki tercüme faaliyetlerinde yer almıştır. Kalemiye sınıfına mensup ve türlü kitâbet işleri ile meşgul olmasına rağmen ilmî açıdan müderrisler ve kadırlarla aynı konuma gelmesi yine onun zekası ve istidadının açık bir göstergesidir. Gerek ilmi gerekse şiir ve inşadaki mahareti ile devrindeki ve kendisinden sonraki birçok insanı etkilemiştir.

Genç yaşta şiire başlayan **İzzet**'in ilk şiirleri dahi ustacadır, hatta nispeten sonraki şiirlerine göre daha derin manalar, girift ifadeler ve bakir hayaller ihtiva eder. **Nedîm**'le tanışmadan önceki şiirleri klasik üslup ve **Sebk-i Hindî** tarzının harmanı olup **Nâbî** ve **Nef'î**'nin tesirleri açıkça görülür. **Nedîm**'le tanıştıktan sonra ise üslubunda mahallilik, sadelik, neşe ve akıcılık hakimdir. Yüzeysel bakanların **Nedîm**'i taklit etmesi şeklinde yorumlamalarına karşın şiirlerine dikkatle bakıldığında bilakis yeni manalar keşfetmede üslubun mucidi ile adeta aşık attığı ve hoş bir rekabete tutuştuğu anlaşılır.

Öyle ki şair, sadrazam **Damat İbrahim Paşa**'nın şiirlerinden seçmeler yapıp **Sultan III. Ahmed**'e okuduğundan, padişahın da bu şiirleri beğendiğinden övünerek bahseder:

Nazmum ki ka'r-ı kulzüm-i endîşeden çıkar

Her lafzı bir sadeğe-i dürr-i semîn olur [K. 1/54]

Ol dürr-i pâki Âsaf-ı dehr idüp intihâb

Makrûn-ı iltifât-ı şeh-i nükte-bîn olur [K. 1/55]

Da'vâ-yı şâ'iriyet idersem 'aceb midür

Burhânî âferîn-i hudâvend-i dîn olur [K. 1/56]

Bu denli beğenilen bir şair olmasına karşın **Nedîm** kadar öne çıkmamasının ve maalesef onun gölgesinde kalmasının sebebi de yine şairlerinden anladığımız üzere kitâbet yani devlet işlerinin yoğunluğudur:

Vasf-ı pâkinde eger şugl-ı kitâbet olmasa

Sihr iderdüm şî'rümi **Nef'î**-i nazm-ârâ gibi [K. 4/63]

İzzet Ali Paşa'nın tek müstakil eseri olan divanında 19 kaside, 29 tarih, 1 terciibent, 1 müseddes, 1 tahmis, 1 Farsça tesdis, 8'i Farsça 147 gazel, 1'i Farsça 9 nakıs gazel, 1'i nakıs 2 müstezad, 6 şarkı, 11 kıt'a, 5 nazm, 1'i noksan 13 rubai, 1'i Farsça 19 matla, 62 lale beyti, 5 müfred, 10 lugaz ve 2 mesnevi mevcuttur.

19 kasidenin 3'ü **Sultan III. Ahmed**'e, 1'i **Şehit Ali Paşa**'ya, 4'ü **Nevşehirli Damat İbrahim Paşa**'ya, 4'ü **Kapudan Kaymak Mustafa Paşa**'ya, 1'i **Kethüda Mehmed Paşa**'ya, 1'i Şair **Âtîf**'a, 2'si **Basra Valisi Abdurrahman Paşa**'ya, 1'i **Evliyâ Mehmed Bey** adlı bir şahsa, 1'i ismi belirtilmeyen **Kaymakam Paşa**'yadır. 1'inin de kime yazıldığı belli değildir.

29 tarih manzumesi ise kronolojik sırayla **İsveç Kralı Demirbaş Şarl**'ın ordusunun ayaklanması, **Kethüdâ Mehmed Paşa**'nın **Edirne**'deki çeşmesi, şairin Babasının **Bender**'de yaptırdığı minare, **Mora Adası**'nın fethi, **Kethüdâ Mehmed Paşa**'nın çeşmesi, **Şehit Ali Paşa**'nın **Hotin**'deki camisi, **Kethüdâ Mehmed Paşa**'nın kasrı, **İbrahim Paşa**'nın damat oluşu, **İbrahim Paşa**'nın tuğ alışı, şehzadeler için düzenlenen sünnet düğünü, **Sultan**'ın kasrı, Üç Ambarlı Kalyon'un denize indirilişi, **Sultan**'ın bir **Frenk** altınını tüfekle vurması, **Kethüdâ Mehmed Paşa**'nın kasrı, **Hemedân Kalesi**'nin fethi, **Revân Kalesi**'nin fethi, **Lûristan Kalesi**'nin fethi, **Tebriz Kalesi**'nin fethi, **Gence Kalesi**'nin fethi, **Şehzade Abdülhamid**'in doğumu, **Eyyûb el-Ensârî**'nin türbesinin tamiri, **Mîr Mahmud** adındaki şahsa doğum tebriği, **Râkım Mehmed Efendi** adındaki şahsın kasrının bitişi, şairin kızının vefatı, şairin teyzesinin vefatı ve **Şeyhülislâm Es'ad Efendi**'nin **Medîne** kadısı olması üzerine yazılmıştır.

Ayrıca Arapça ve Farsça'yı çok iyi bildiği için Lale Devrinde kurulan tercüme heyetinde bulunan **İzzet Ali Paşa**, padişahın isteği üzerine **Aynî Bedrüddîn Mahmud bin Ahmed bin Musa**'nın **Ikdü'l-Cümân fî-Târîhi Ehli'z-zamân** adlı Arapça büyük

tarihinin bir bölümünü tercüme etmiştir. Tercüme edilen bölüm, **Târîh-i Aynî'den Mütercem Bir Parça** adıyla Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde kayıtlıdır.

Nigârname ise, **İzzet Ali Paşa**'nın **Nedîm**'e sevgilisinin ağzından yazdığı latife maksatlı mektubun her cümlesine **Nedîm**'in muzipçe cevaplar vermesi ile oluşmuş mizahi nitelikteki küçük mensur eserdir. İlk adımı **İzzet Ali Paşa** attığı için onun eseri olarak kabul edildiği gibi **Nedîm** divanının bazı nüshalarına da alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN VE TASAVVUF

1. DİN

1.1. ALLAH

İzzet Ali Paşa'nın divanında müstakil olarak ilahi konulu (tevhid, münacaat vb.) şiirlere rastlanmaz. **Allah**'ı anma vesileleri genellikle dua etme, yaratma sanatından söz etme, bereket dileme ve bazen de yakınma şeklindedir.

Divanda Allah'a ait olmak üzere zikredilen bazı isimler ve vasıflar şu şekildedir: “Allah, İlâh, Hak Te'âlâ, Hudâ, Yezdân, Müste'ân, Celle Celâl, Mevlâ, Bârî, Rab, Mecîd, Hudâ-yı lâ-yezâl, Cenâb-ı Hazret-i Hak, Cenâb-ı Mevlâ, Hazret-i Mevlâ-yı Bî-çun, Hayy u Vedûd, Hayy-ı Kadîm, İzed-i Mûte'âl..”

Dua edilirken kullanılan bazı kalıp ifadeler de “*bârekallah, hamdulillah, bihamdillah, hasbeten lillah, te'âlallah, yâ İlâhî, yâ Rabbî..*” şeklindedir.

Allah'ın yaratma sanatını ifade eden beyitlerde ise “mimar-ı sun', mimar-ı kudret, dest-i sun', yed-i kudret, dest-i kudret” gibi tavsifler yapılır.

Tasavvufî mahiyetteki bir gazelde ise Allah'tan “yâr” diye bahsedilir. İlahi aşkın bariz belli olduğu tek beyit de budur:

Hayâl itdükçe rûyun tûde tûde dâg-ı sînemde

Tecellâ-yı cemâl-i **yârdan** bir Tûr olur peydâ [G. 3/4]

Allah her şeyin yaratıcısı ve sahibidir. İyi ve kötü ne olmuşsa onun emriyledir. Uzun ömür, mutluluk, bereket, cennet, kötülüklerden muhafaza ve muvaffakiyet daima ondan istenir. **Allah'tan** istemek varken onun yarattıklarından medet umulmaz, sabredilirse **Allah'ın** yardımı mutlaka gelecektir:

Mahlûkdan niyâzı ko me'mûlün 'İzzetâ

Hakk'un kemâl-i gayreti gâyetle cest ider [G. 41/5]

İsteyene emelini, arayana da belasını verecek olan yine **Allah'tır**:

Def'-i 'adûda itme şitâb 'İzzetâ sakın

Bir gün bulur bu hırs ile **Hakk**'un belâsını [G. 127/12]

Koruyacak olan **Allah'tır**, dolayısıyla sevilenler **Allah'a** emanet edilir:

Serîr-i saltanatda pîr olunca her zâman olsun

Emânet zât-ı pâki Hazret-i Mevlâ-yı bî-çûna [T. 14/24]

Dâ'im Cenâb-ı Hazret-i Hakk'un emânet ol

Dârü'-emân-ı mahfaza-i kibriyâsına [K. 15/10]

Allah her şeyi görür, **Allah**'ın bildiğini kuldan saklamak riyakarlıktır:

Bize ikrâr hoşdur zâhidün şürb-i **Yehûd**'ından

Hudâ âgâh iken hiç i'tirâf inkâra benzer mi [G. 130/3]

Günahlar ne kadar çok olsa da **Allah**'ın coşkun merhameti karşısında bazen selde sürüklenen, bazen de yıldırımın yakıp kül ettiği ot-çöp yığınları kadardır:

Cûşîş-i gufrâna nisbetle has u hâr-ı günâh

Reh-güzâr-ı seyle gûyâ tûde-i hâşâk olur [G. 35/6]

Ümîd bârika-i 'afv-i **Hakk**'adur '**İzzet**

Egerçi hâr ü has-ı cürme intihâ olamaz [G. 68/7]

Allah'ın yardımını alan her işte başarılı olur. **İzzet**, memduhlarının hemen hepsinin güçlerini **Allah**'ın dilemesi ve inayeti ile elde ettiklerini söyler. Yani memduhlar, **Allah**'ın razı olup yardım ettiği kutlu kişilerdir. **Allah**'ın rızasını ve yardımını almak da zaten en büyük övgü sebebidir. Bu konu 1. kasidenin nesip bölümünde özellikle ele alınır.

Memduhların **Allah**'ın yardımına mazhar oluşunun sebebi ise devamlı adalet, iyi niyet ve hakkaniyet üzere olmalarıdır. **Allah** adildir ve adil olanın her zaman yanındadır:

Bir şehenşâhun ki her dem kârı 'adl u dâd ola

Reh-ber eyler cündine **Allâh** fevz ü nusreti [M. 1/IV/2]

Fetihler **Allah**'ın emri ve inayetiyle yapılır, bu yüzden memduhların yeni yerler fethedilmesi için **Allah**'tan bol bol feth ü nusret dilenir, çünkü İslam'ın koruyuculuğunu üstlenmişlerdir:

Hudâ envâ'-ı nusret eyleyüp ihsân İslâm'a

Gürûh-ı müşrikîn-i hâsirîni eyleye makhûr [T. 11/3]

Ne yana 'azm idersen feth ü nusret der-rikâb olsun

Gezend-i çeşm-i bedden saklasun dâ'im seni **Mevlâ** [T. 6/10]

Şeh-i İslâm-penâha umaruz **Mevlâ**'dan

Ki karîben vire **Tebrîz** ü **Revân** ülkesini [T. 5/11]

Ayrıca lalenin bu kadar el üstünde tutulmasının sebebi, **Allah**'ın ismine mazhar olmasıdır:

Mazhar-ı ism-i **Celâl** olmasa hakkâ lâle

Bulamazdı bu kadar rütbe-i vâlâ lâle [K. 2/37]

[Bkz. Lale]

İzzet de bu güzel şiirlerini yazarken ilhamın **Allah**'tan geldiğini ifade eder:

Bu da tevfidür '**İzzet** ki itdüm beyt-i vâhidde

İki târîh-i pâki 'avn-i Rabbânî ile tazmîn [T. 9/20]

İntihâb itdükçe ben mecmû'â-i endîşemi
Pençe-i ilhâm-ı Rabbânî varak-gerdân olur [K. 5/58]

1.2. MELEKLER

Melekler, umumi olarak gökyüzünün en üst katmanında ve cennette bulunmaları, saf saf olmaları ve dualara amin demeleri ile ele alınmıştır. Çok güzel olduklarına inanılması sebebiyle sevgilinin yüzü için sadece bir bentte benzetme unsuru olmuştur:

Gel yeter insâfa gel öldürdi istignâ beni
Dil-berâ sevdâ-yı zülfündür iden şeydâ beni
Eyledi bî-tâb 'ışkun ey melek-sîma beni
Kâkülündür eyleyen 'âlemlere rüsvâ beni [Ş. 4/I]

Hususi olarak adı ve vasıfları zikredilen melekler ise **Kerrûbiyân, Cebrail, Hârût, Rıdvân** ve **Hâtif**'tir.

Kerrûbiyân Allah'a en yakın ve en büyük meleklerdir. Sadece dualara amin demeleri yönüyle ele alınmışlardır.

Cebrail'in en büyük melek olmasının yanında felsefi mahiyeti de vardır. **İslam** felsefesinde **Allah**'ın kainatı yaratmadan önce ilk yarattığı varlık olduğuna inanılan ve "Rûh-ı Kudî, Akl-ı Evvel, Rûhu'l-Emîn, Rûhu'l-Kudüs, Cevher-i Fa''âl." şeklinde tanımlanan varlığın **Cebrail** olduğu düşünülmektedir. Divanda memduha onun dahi hayranlık duymasıyla ve dualara amin demesiyle ele alınır.

Rıdvân cennetin bekçi meleğidir ve bir beyitte **Kethüda Mehmed Paşa**'nın kasrının civarından geçse cennete değişmek isteyeceği söylenir:

Şübhesiz tebdîle sa'y eyler idi me'vâsını
Fi'l-mesel **Rıdvân** eger itse bu menzilden vürûd [T. 15/17]

Hâtif gaybden haber verdiğiğine inanılan melektir. **Eski Roma** ve **Yunan**'da şairler ilhamlarını gezegenlerden aldıklarını iddia ederlerdi. Cahiliye şiirinde ise her şairin kendisine şiir fısıldayan bir cini olduğuna inanılırdı. **İslam** inancıyla birlikte şairler **Allah**

ile doğrudan irtibat iddiasında bulunmamak için araya böyle bir ilham kaynağı koymayı uygun görmüş olmalılar. Şair, genellikle tarih manzumelerinde tarih mısraını yazmadan önce **Hâtif**'in ismini zikreder:

Su'âl itdüm peyâm-ı fethi **Hâtif**den didi târîh

Luristân'ı da **Sultân Ahmed**-i dâna-hikem aldı [T. 21/2]

Hurûf-ı noktadâr ile didi târîhini **Hâtif**

Cenâb-ı Rabb-i Bârî ide tûgun dâ'imâ mansûr [T. 11/4]

Hârût ve **Mârût**, büyüünün dünyaya inmesi ve yayılmasına sebep olduğuna inanılan iki melektir. Büyücülüğün ustadı sayılan bu iki melekten sadece **Hârût**'un adı divanda geçer. Bir beyitte şairin kalemi, sihir yapması bakımından **Hârût**'a benzetilir. Kalemin kuvvetinden bahsedilen 5. kasidenin (kalemiye) iki beytinde de **Hârût**'un kalemin sihrine hayran olduğu söylenir:

Huzûr-ı pâkine **Hârût**-ı hâme 'arz eyler

Bu dil-güşâ gazel-i tâze ile sihr-i helâl [K. 3/54]

Hâme kim itse güşâd-ı 'akd-i enbân-ı füsûn

Rûh-ı **Hârût**-ı ma'ânî sihrine hayrân olur [K. 5/12]

Hâme kim oldukça gîsû-yı hayâle şâne-zen

Her bün-i mûyında bin **Hârût** âvîzân olur [K. 5/13]

1.3. AYETLER

Divanda dini kitaplardan ve hadislerden bahsedilmese de ayetlerden iktibaslara yer verilmiştir. Örneğin bir beyitte **İnşirah** suresindeki: “Şüphesiz her zorlukla beraber bir kolaylık vardır” mealindeki “*fe inne ma'al usri yusrâ*” ayetinden iktibas yapılarak okuyucuya sabır öğütlenmiştir:

Te'âkub üzre yürür *'üsr ü yüsr* 'âlemde
Bu gam da bir gün olur râhata mübeddel olur [G. 45/5]

Nur suresinde yer alan "*bi'l-guduvvi ve'l-âsâl*" bölümü ise sadece "sabah akşam" manasını karşılar şekilde iktibas edilmiştir:

Fürûg-ı 'ayn-ı kader çeşm-i dûr-bîn-i kazâ
Nigâhdârun ola *bi'l-guduvvi ve'-l-âsâl* [K. 3/76]

Doğrudan iktibas yapılmasa da şu beyitteki "nûn" ve "kalem" ifadeleri, **Kalem** suresinin ilk ayetlerinin tefsiri niteliğindedir:

Cihâna gelmedi bir hüsrev-i sâhib-hüner böyle
Kalem vâz' eyleyelden dest-i kudret kâse-i nûna [T. 14/8]

Sevgili ile ilgili benzetmelerde de ayetler ve surelerle ilgili benzetmelerden yararlanılmıştır. Mesela sevgilinin boyunun ve saçının manasını çözemeyenler, **Bakara** suresinin başındaki "Elif-lâm" harflerine boş boş bakıp manasını çözemeyenler gibidir:

Yârün esrâr-ı kad ü zülfini fehm eylemeyen
Resm-i ser-sûre-i garrâ-yı *Elif-lâm*'a bakar [G. 50/4]

Sevgilinin kaşının kenarındaki hattını ve benini görenlerin aklına, kılıçların üzerine yazılan **Fetih** suresi ayetleri gelir:

Kûşe-i ebrûda resm-i hatt u hâlin fehm ider
Âyet-i fethi görenler safha-i şemsîrde [G. 124/7]

Sevgilinin mushaf olarak düşünülen yüzündeki siyah hat da, kıyamet alametlerinden olan siyah dumandan bahseden **Duhân** suresini hatırlatır:

Eyle nigâh mushaf-ı rûyında hattına
Ser-sûre-i şerîf-i **Duhân** 'ı bilür misin [G. 99/3]

1.4. PEYGAMBERLER

Divanda **Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz. Musa, Hz. Hızır, Hz. Süleyman, Hz. İsa ve Hz. Muhammed**'in isimleri zikredilmektedir.

Hz. Adem sadece bir beyitte insanoğlu, Âdemoğlu manasındaki “Benî Âdem” ifadesi ile yer alır:

Virelden zât-ı pâki mesned-i iclâle ârâyiş
Du'â-yı devletin vâcib bilür cümle **Benî Âdem** [T. 7/4]

Hz. İbrahim bir beyitte **Kabe**'yi inşa etmesi ve **Damat İbrahim Paşa**'nın kendisine adaş olması sebebiyle “Halîlullah” şeklinde anılır:

Ya'ni hem-nâm-ı **Halîlu'llâh** kim erkân-ı dîn
Oldı 'ahdinde mü'esses **Ka'be-i** 'ulyâ gibi [K. 4/47]

Hz. Yusuf güzelliği, pazarda satılması ve gömleğinin yırtılması ile üç beyitte geçer. 6. kasidenin bir beytinde şair, düşürüp kaybettiği cep saatinin güzelliğinden mübalağalı bir şekilde “Züleyha'nın güzelliğinin hakkı için (bu saati gören) kimse, satıldığı meşhur pazarda Yusuf'a dahi dönüp bakmazdı” diye bahseder:

Bi-hakk-ı hüsn-i **Züleyhâ** ki kimse bakmaz idi
Cemâl-i **Yûsuf**'a bâzâr-ı iştihârında [K. 6/47]

Kafesi tarif ettiğini düşündüğümüz 10. lugazın bir beytinde “Güzelliği yok ama **Yusuf** kadar güzel (ya da **Yusuf** gibi) binlerce tutsağı/aşığı var” denerek **Hz. Yusuf**'un zindana atılması da hatırlatılmaktadır:

Yog-iken hüsn-i sûret anda ammâ
Hezâr üftâdesi var **Yûsuf-âsâ** [L.10/5]

Aşığın gönlü hep paramparça olarak düşünülür. Bir beyitte şair gönlünün paramparça olmasının namusuna işaret olduğunu söyler ve **Hz. Yusuf**'un gömleğinin arka kısmındaki yırtığın [Bkz. Kıssalar] onun masumiyetine delil olmasıyla bağdaştırır:

Çü **Yûsuf** olsa n'ola çâk-hurde dâmen-i dil
Güvâh-ı 'ismet anun dâmen-i derîdesidür [G. 30/3]

Hz. Musa bir beyitte “**Kelîm**” vasfıyla kalem için benzetilen olur:

Nazm-âver olsa **Tûr**-ı hayâle kabeslenür
Kilk-i **Kelîm**-nâtıka dîdâr şevkına [G. 125/2]

Hz. Hızır üç beyitte imdâda yetişmesi, uzun ömürlü olması ve âb-ı hayat vesilesi ile zikredilir:

Olup mukaddimetü'l-ceyş **Hızır**-ı tevfikî
Diyâr-ı düşmene 'azm itdi cünd-i '**Osmânî** [K. 18/8]

Pâdşâh-ı 'âleme ol sadr-ı 'âlî-himmete
'Ömr-i sermed vire Mevlâ **Hızır** ile '**Îsâ** gibi [K. 4/70]

Hâme kim feyz-i midâdun neş'e-i câvîdini
Hızır bulsa dest-şûy-ı **Çeşme-i Hayvân** olur [K. 5/16]

Hz. Süleyman iki beyitte anılır. Bir beyitte hükümdarlıktaki başarısı ve tedbiri sebebiyle **Sultan III. Ahmed** için benzetilen olur:

Bir **Süleymân**-ı zamândur ki iden **Âsaf**'ıdur
Hüsn-i tedbîr ile âsûde her ân ülkesini [T. 5/4]

Sultan Ahmed'in tuğrasının övüldüğü 13. kasidenin bir beytinde de tuğra, **Hz. Süleyman**'ın insanlara ve cinlere hükmetmesini sağlayan yüzüğündeki mührü benzetilir:

Şekl-i tuğrâda yahud mühr-i **Süleymânî**'dür ol
İns ü cin münkâd-ı hükm-i ma'delet-fermâsıdur [K. 13/15]

46. lale beytindeki “**Feyz-i Süleymân**” lalesi, adını **Hz. Süleyman**’dan almış olmalıdır:

Serîr-i saltanatda her gören hâkân-ı devrânı
Bulurlar şevketinde mâye-i **Feyz-i Süleymân**'ı [LB. 46]

Hz. İsa divanda ismi en çok zikredilen peygamberdir. Nefesi ile ölüleri diriltmesi, göğün dördüncü yani güneş katında bulunması, uzun ömürlü ve hikmet sahibi olması ile ele alınır. **İzzet**, şiirlerini **İsa**’nın kutlu nefesine benzeterek övünür:

Bende selâset başkadur hüsn ü letâfet başkadur
Nazmumda hâlet başkadur çün ‘**İsi**-i ferhunde-dem [T. 3/21]

Kalemin gücünün anlatıldığı, 5. kasidenin nesib bölümünde kalemin hikmetinin **Hz. İsa**’yı bile hayran bırakacağı, **Hz. İsa**’nın katında bulunduğu güneşin gül bahçesinden gül suyu damıtıp kalem güzelinin saçlarına serpeceği mübalağalı bir şekilde ifade edilir:

Hâme kim kânûn-ı hikmetden ide bast-ı mekâl
Gökde ‘**İsâ** derdine cûyende-i dermân olur [K. 5/9]

Gülşen-i hurşîdden taktîr idüp ta’zîmle
Gisüvân-ı hüsnine ‘**İsâ** gül-âb-efşân olur [K. 5/18]

Hz. İsa, âleme taze can vermesi bakımından lâle ve ayrılıktan yorgun düşmüş aşıklara hayat vermesi bakımından da sevgilinin dudağı için de benzetilen olur:

Cân virüp oldı nefes oğlı buhûr-ı **Meryem**
Neşr idüp ‘âleme enfâs-ı **Mesîhâ** lâle [K. 2/21]

Dil-hastegân-ı hecrine la'lün virür hayât

İhyâ-yı mürdegânı **Mesîhâ** güzel bilür [G. 36/5]

Bir beyitte “ümmet-i **İsâ**” ifadesi ile kastedilen **Hristiyanlık**tır:

Bir Rûm-beççedür bizi mecnûn iden velî

Kâfir mi bilmem ümmet-i '**İsâ** mıdur disem [G. 97/6]

Hz. Muhammed, divanda “Fahr-i Âlem, Hatm-i Enbiyâ ve Resûl-i Kibriyâ” şeklinde zikredilir ve **Kethüda Mehmed Paşa**'nın kendisine adaş olması yönüyle ele alınır:

Semiyy-i Fahr-ı 'Âlem hazret-i dâmâd-ı 'âlî-câh

Ki münfek itmeye Hak zât-ı pâkin baht-ı sermedden [T. 17/1]

Paşa-yı ber-güzîde-hısâl-i hamîde-hû

Hem-nâm-ı Fahr-ı 'Âlemiyân Hatm-i Enbiyâ [T. 18/1]

Kethüda Mehmed Paşa'nın yaptırdığı çeşme için düşülen bir tarihte de **Hz. Muhammed**'in cennette kendisine tahsis edilen **Kevser** suyundan ümmetine ikram edeceği inancı zekice hatırlatılır:

'Atşâna hâtif '**İzzet** târihi böyle söyler

“‘Ayn-ı **Muhammedî**'den iç mâ'-i **Kevser**'i gel” [T. 19/2]

İbrahim Paşa'nın **Eyyûb el-Ensârî**'nin türbesini tamir ettirmesi dolayısıyla yazılan tarihte anılan **Eyyûb el-Ensârî**'den de “Alemdâr-ı Resûl-i Kibriyâ” şeklinde bahsedilir:

Husûsan şimdicek tevfik-ı Rabbânî ile itdi

'Alemdâr-ı Resûl-i Kibriyânun merkadin tarsîn [T. 9/8]

1.5. ÂL-İ MUHAMMED, ÇEHÂR-YÂR VE SAHÂBELER

Âl-i **Muhammed**'den sadece **Hız. Muhammed**'in torunu **Hız. Hüseyin**, bir beyitte aşışın kanlı gözlerinin **Hız. Hüseyin**'in şehit edildiğı **Kerbelâ**'ya benzetilmesi sebebiyle anılır:

Her ân **Sürh-serân**-ı sirişk itmede cüş

'Aceb dü çeşm-i hunîn meşhed-i **Hüseyn** midür [G. 43/3]

Çâr-yâr yani dört büyük halife (**Hız. Ebubekir**, **Hız. Ömer**, **Hız. Osman** ve **Hız. Ali**), **Tebriz Kalesi**'nin alınması üzerine yazılan terciibendde anılır. Ruhlarının gayreti ve imdadıyla **Kızılbaş**ların yenildiğı ve bu sebeple de ruhlarının şâd olduğı söylenir.

Ayrıca bir beyitte **Hız. Ali**, "düldül-süvâr" şeklinde ve **Ali Paşa**'nın kendisine adaş olması sebebiyle zikredilir.

Veziir-i a'zam-ı dâmâd-ı hâs-ı **Ahmed Hân**

Semiyy-i dâver-i düldül-süvâr bâ-iclâl [K. 3/23]

Sahabelerden sadece **Ebû Eyyüb el-Ensârî**, türbesinin **Damat İbrahim Paşa** tarafından tamir ettirilmesi sebebiyle 9. tarih manzumesinde anılır.

1.6. KAZA, KADER, TEDBİR, TAKDİR, TE'YİD, TEVFİK

Allah'ın hükümlerinin ve olayların zuhura gelmeden önce **Allah** tarafından bilinmesi 'kader', bu hükümlerin tezahür etmesi ise 'kazâ'dır. Kazadan asla kaçılmaz, ne yazılmışsa o olur; dolayısıyla şairler tarafından ok, kılıç gibi benzetmelere tabi tutulmuştur. Bir beyitte şair, kazayı oka benzetmiş ve kaza oklarından kaçılmayacağı gibi sevgilinin gamzesinden de sakınmanın faydasız olduğunu söylemiştir:

Der-kâr olunca gamze hazerden çi fâ'ide

Tîr-i kazâya karşı siperden çi fâ'ide [G. 119/1]

Ne kadar tedbir alınırsa alınsın, **Allah**'ın takdiri neyse o gerçekleşir. Şair de aklın insanı bir yere kadar götürebileceğini söyler ve takdire teslim olunması gerektiğini

öğütler; çünkü insanın tedbîri takdîrin zuhurunda en ufak bir değişikliğe bile sebep olmayacaktır:

Şîve-i tagyîr olmaz cünbiş-i takdîrde

‘Akl ile bî-hûde gezme kûçe-i tedbîrde [G. 124/1]

Hemân ser-dâde-i teslîm ol takdîre ey ‘İzzet

Çü tedbîrün tagayyür-efgen-i hatt-ı cebîn olmaz [G. 67/5]

Allah razı olduğu kullarına yardım eder ve kaderlerini muradları üzre yazar. Şairin kasidelerindeki memduhların hemen hepsi **Allah**’ın yardımına mazhar oluşlarıyla övülür. **Allah** onlardan razı olduğu için onlara yardım etmekte, tedbirlerini de takdirine muvafık kılmaktadır. “Tevfik (muvaffakiyet verme, muvaffak etme)” ve “te’yîd (onaylama)” kelimeleri ile ifade edilen bu ilahi yardım sayesinde memduhlar başarıya ulaşmış ve türlü zaferler elde etmişlerdir, çünkü her şey **Allah**’ın dilemesiyle olur.

1.7. AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR

1.7.1. Ahiret, Kıyamet, Mahşer, Amel Defteri

İslam inancında bu dünyadan sonraki alem ahirettir. Kıyamet günü (haşr) ve hesap gününden (rûz-ı cezâ) sonra tüm ruhlar ebedi mekânlarına ulaşacaklardır. Şair divanda âhiret kelimesini, sadece teyzesinin vefatı üzerine yazdığı tarihin matla’ında kullanmıştır:

İtdi ‘azîmet âhirete hâle hânım âh

Firdevsiyân ile umaruz hem-nişîn ola [T. 23/1]

Ahiret hayatı, **İsrafil**’in **Sur**’a üflemesi ve kıyametin kopması ile başlar. **Sur**, bir beyitte feleğin umursamazlığının vurgulanması için kullanılmıştır:

Âvâz-ı sûr-ı şûr-nümâ olsa dinlemez

Dehrün ya penbezâr mıdur gûş-ı gafleti [K. 11/7]

Sur'a ilk üflendiğinde bazı melekler harici bütün canlılar ölür. İkinci kez üflendiğinde ise ölen ruhlar dirilir ve mahşer yerinde toplanırlar. Kıyametin şiirde yer alma sebebi, mahşerdeki kalabalık ve kargaşadır. Uzun boyuyla salınarak gelen sevgilinin görülmesiyle birlikte, yolunu gözleyen âşıklar arasında çıkan kargaşa ile kıyamet günü arasında benzerlik kurulur:

Reh-güzârında yine şûr-ı kıyâmet kopmuş

Herkes ol dil-ber-i mevzûn u hoş-endâma bakar [G. 50/6]

Ayrıca kıyamet alametlerinden biri de ahir zaman fitneleridir. Sevgilinin ayva tüyleri de fitne olarak nitelendirilir ve boy ile birlikte, alametlerle beraber gelen bir kıyamet imajı oluşturur:

Kıyâmet ol güzelün kadd-i nev-resîdesidür

Nişân-ı şûr-ı kıyâmet hat-ı demîdesidür [G. 30/1]

Hız. Muhammed'e Livâu'l-Hamd sancağı verilmeden evvel ruhlar bir süre korku ve sıkıntı içerisinde bekletileceklerdir. Sancak verildiğinde ise inanan ruhların azabı sona erecek ve sancak altında haşrolunacaklardır. Bu bakımdan âşık için sevgilinin ayrılığı kıyamet gecesi, kavuşma ise mahşer sabahı olarak düşünülür:

Siyâhi-i şeb-i hicrânun anma pâyânın

Beyâz-ı subh-ı kıyâmet dem-i sepîdesidür [G. 30/4]

Beyâz-ı subh-ı mahşerle sevâd-ı şâm-ı hasret hep

Birikmiş bir yere 'uşşâka çeşm-i intizâr olmuş [G. 76/5]

İnanmayanların azabı ise cehennemi beklemeden daha mahşerde başlayacaktır, bu yüzden hesap günü de "inanmayanları yakıp kavuran gün" olarak nitelenmiştir:

Râfızî'ler tîg-ı âteş-bârdan hep gördiler

Rûz-ı mülhid-sûz-ı mahşerde olan germiyyeti [M. 1/IV/6]

Haşr (toplanma) olunduktan sonra mizan kurulur, “rûz-ı cezâ” diye de adlandırılan bu zamanda ruhların amel defterleri açılarak günahları - sevapları tartılır ve her bir ruhun gideceği mekân (cennet, cehennem, araf) belli olur. Riyakarların ufacak bir iyiliğinin bulunabilmesi için çok defter açılıp kapanacaktır. Bu amel defterlerinin temizlenmesinin tek yolu da **Allah**’ın rahmeti ve mağfiretidir:

Bulunmasa hasenâtı riyâ-perestânun

Zamân-ı haşrde çok defter açılır kapanur [G. 27/5]

Meger ki cûş ide deryâ-yı mağfiret yohsa

Cerîde-i ‘amelüm şüst ü şû nedür bilmez [G. 70/3]

Nihayetinde ruhlar ebedî mekânlarına irtihâl ederler.

1.7.2. Cennet ve İlgili Unsurlar

Beyitlerde **Adn**, **Adn-i Berîn**, **Huld-i Berîn**, **Firdevs**, **Cennetü'l-Me’vâ** adlarıyla geçen cennet, şiirde genellikle güzelliği yönüyle yer alır ve mekanlar için benzetme unsuru olur. Divanda bazı memduhların köşkleri ve bahçeleri cennete benzetilirken bazıları cennetten üstün tutulur:

Şübhesiz tebdîle sa’y eyler idi me’vâsını

Fi'l-mesel **Rıdvân** eger itse bu menzilden vürûd [T. 15/17]

Sultan Ahmed devrinde ise dünya zaten cennet gibidir. Âleme renk gelmiştir, her istenen şey bulunur ve **Sultan**’ın girdiği her yer cenneti dahi kıskandıracak kadar güzelleşir:

‘Ahdinde dehr-i köhne bulup tâze revnakı

Reşk-âver-i letâfet-i **Huld-ı Berîn** olur [K. 1/40]

‘Âleme lutf-ı telâfidür nizâm-ı devleti

Her ne istersen müheyyâ **Cennetü'l-Me'vâ** gibi [K. 4/54]

Makdemiyle gâlibâ reşk-âver-i **Firdevs** olur

Suffe-i gülzâr **Sultân Ahmed-i** yek-tâ gibi [K. 4/28]

İzzet, vefat eden kızı ile teyzesinin; ayrıca yaptırdığı çeşmeden dolayı **Kethüda Mehmed Paşa**'nın mekânının cennet olması için dua eder.

1.7.2.1. Tûbâ

Cennette bulunup dallarının aşağıda, köklerinin yukarıda ve çok yüksek olduğuna inanılan **Tûbâ** ağacı, iki beyitte sevgilinin boyu için benzetme unsuru olmuştur:

‘İzzet nigâh-ı dikkat ile bak da söyle râst

Bilmem şu kadd-i dil-keşe **Tûbâ** midur disem [G. 97/9]

Bî-hûde düşme dâ'ıye-i kayda ‘İzzetâ

Bâlâ-yı yâr-ı ser-keşi **Tûbâ** güzel bilür [G. 36/7]

1.7.2.2. Kevser

Kevser; **Allah**'ın **Hz. Muhammed**'in emrine verdiği, mahşer gününden sonra mü'minleri ferahlatacak olan lezzetli sudur. **Kethüda Mehmed (Muhammed) Paşa**'nın yaptırdığı çeşme için tarih düşen **İzzet**, bu inancı oldukça maharetli bir biçimde tarih beytinde işlemiştir:

‘Atşâna hâtif ‘İzzet târihi böyle söyler

“ ‘Ayn-ı **Muhammedî**'den iç mâ'-i Kevser'i gel ” [T. 19/2]

Şehit Ali Paşa'ya yazılan kasidenin bir beytinde de **Paşa**'nın meşrebinin saflığına ve sözlerinin lezzetine vurgu yapmak için, **Kevser**'in **Paşa**'nın sözlerine hayran olduğu ifade edilir:

Rübûde meşreb-i nâzükterînine **Kevser**

Mekâl-i pâkine dil-teşne çâşnî-i zülâl

[K. 3/24]

1.7.2.3. Huriler

Kelime anlamı “gözünün beyazı çok beyaz, siyahı çok siyah olan” manasındaki ‘havrâ’ kelimesinin çoğulu olan ‘hûr’, cennet kızları manasına gelir. Meleklerden farklı olarak cinsiyet ihtiva eden bu nûrânî varlıklar, cennet sakini erkeklere hizmet etmek için yaratılmışlardır. Mükemmel güzellikte olduklarına inanılır ve şiirde genellikle güzellikleri, gözleri ve güzel kokulu saçları yönüyle benzetme unsuru olurlar. Divanda ise sadece cennette bulunmaları, saçlarının şekli ve güzel kokusu yönüyle ele alınmıştır. **İbrahim Paşa** vâsfindaki 4. kasidenin bahariyesindeki bir beyitte, bahçedeki sümbüller saçtıkları güzel kokular ve şekilleri itibariyle huri kaküllerine benzetilir:

Lahlaha-sây-ı makâm-ı kâm-cûyân olmada

Saçlı sümbüller çemende kâkül-i havrâ gibi

[K. 4/15]

Hurilerin cennette mekanları saçlarıyla süpürdükleri hayali şiirde kullanılagelmiştir. Şair, babasının **Bender**'de yaptırdığı camiden bahsederken, cami döşemelerinin hurilerin misk kokan saçlarıyla süpürülmeye layık olduğunu ifade eder:

Ferş-i rengînine çârûb-keş olsa şeb ü rûz

Kâkül-i müşk-feşânıyla revâdur havrâ

[T. 8/11]

Dualarda kullanılan “Hurilere dost olsun” ifadesi de yine “mekânı cennet olsun” manasında bir temennidir:

Dü destüm kaldırup giryân giryân söyledüm târîh

Îlâhî hem-zebân-ı hûriyân eyle **Züleyhâ**'yı

[T. 24/5]

Allâh'dan niyâz iderüz kim enîs ana

Buhbûha-i cinânda havrâ-yı ‘în ola

[T. 23/2]

İbrahim Paşa'nın tuğ alması üzerine düşülen tarihte, **Paşa**'nın aldığı tuğun gökleri süslemesiyle hurilerin şaşkınlıktan saçlarını darmadağın ettikleri söylenir. Hurilerin saçlarının zaten dalgalı ve dağınık olduğu ve gelenekte bu tarz dağınık saçların güzellik unsuru olduğu düşünüldüğünde, yapılan hüsnitalilin güzelliği ortaya çıkar:

Virince tûğı pây-ı süllem-i iclâle ârâyiş

Perîşân-târ kıldı hacletinden gîsüvânın hûr [T. 11/2]

1.7.2.4. Köşkler

Cennette ihtişamlı köşkler ve kasırlar olduğuna inanılır bu köşkler ihtişamıyla benzetme unsuru olur. 4. gazel **Nüzhət-âbâd** kasrının vafına ayrılmış ve bu kasır cennetteki kasırlarla bir tutulmuştur. Ayrıca **Sultan Ahmed**'in kasrının bitişine düşülen iki tarih beytinde de kasır yine 'kasr-ı cinân' ifadesi ile cennetteki kasırlara benzetilir:

Hâlde nisbet ile safvetde

Nüzhət-âbâd-ı hulddür gûyâ [G. 4/2]

Ne **Havernak** kusûr-ı cennetden

Bunı eyler görenler istisnâ [G. 4/3]

'**İzzetâ** medh ü sitâyiş birle târîhin didüm

"Oldı **Sultân Ahmed**'ün kasr-ı cinânı dil-güşâ" [T. 26]

Hûrlar seyr eyleyüp '**İzzet** didüm târîhini

"Sahn-ı dünyâya yapıldı resm olup kasr-ı cinân" [T. 27]

1.7.3. Cehennem

Günahkar ruhların azap çekeceği âlem olan ve divanda 'dûzah' şeklinde geçen cehennem, iki beyitte ateşi ve azabı yönüyle ele alınır. 57. gazelde kısım çıkılan bir seferin zorluğu anlatılırken cehennem sakinlerinin azabıyla kıyaslanır. 12. kasidede ise hasbihal

edip dert yanan şair, içinin yangınına duysalar cehennem sakinlerinin bile gece gündüz hallerine şükredeceğini mübalağalı bir biçimde ifade eder:

Kizb eyler ‘**İzzetâ** bu zemistân ehline
Virse ‘azâb-ı dûzahıyândan haber sefer [G. 57/5]

Dûzahîler âteş-i tab’um eger gûş itseler
Kim iderlerdi tevaggul hamd ile ezkâr ile [K. 12/4]

1.8. DİĞER İTİKADİ MEFHURLAR

1.8.1. Günah, Sevap ve Tevbe

Günah divanda genellikle bağışlanma ile birlikte ele alınır. Günahlar ne kadar çok olursa olsun **Allah**’ın denizler kadar engin merhametinin yanında, sele kapılmış çerçöp yığını gibi kalır. Günahlar **Karadeniz**’in dalgaları gibi coşsa da gönülden bir âh ile tövbe edildiğinde, âh denizinin köpük köpük dalgalarının günah çerçöpünü merhamet sahiline atıvermesi ümit edilir:

Cûşîş-i gufrâna nisbetle has u hâr-ı günâh
Reh-güzâr-ı seyle gûyâ tûde-i hâşâk olur [G. 35/6]

Zuhûr itmede bizden günâh pey-der-pey
Çü çâr mevce-i **Bahr-ı Siyâh** pey-der-pey [G. 128/1]

Ümîddür has-ı cürmi kenâr-ı ‘afve çeke
Terâküm-i kef-i deryâ-yı âh pey-der-pey [G. 128/2]

Günahlar yüzünden karamsarlığa kapılmamak gerekir, zira tövbe edip bağışlanmanın da kendine has bir güzelliği vardır. Affın güzelliği için zaten günah işlenmiş olması gerekir. **Allah**’ın rahmeti bazen deniz olur amel defterini tertemiz eder, bazen yıldırım olur günah çerçöpünü kül eder:

Metâ'-ı cürm ü tâ'âtun revâyişgâhı dîgerdür
Makâm-ı tevbede 'ısyân istigfâra benzer mi [G. 130/4]

Müstelzim-i 'atıyye-i gufrân olur günâh
'Afvün zuhûrı mevkı'-i su'-i 'amelledür [G. 22/10]

Meger ki cûş ide deryâ-yı magfiret yohsa
Cerîde-i 'amelüm şüst ü şû nedür bilmez [G. 70/3]

Ümîd bârika-i 'afv-i **Hakk**'adur '**İzzet**
Egerçi hâr ü has-ı cürme intihâ olamaz [G. 68/7]

Yine de en güzeli hiç günah işlememektir, zira günah işlendikten sonra duyulan pişmanlık ve utanç günahın işlenmesine değmez:

Nefs-i tebâhkâra yine gelmez intibâh
Degmez iken günâhına şerm ü nedâmeti [K. 11/9]

Sevap yani hayır hasenat sadece iki beyitte yer alır. Birinde **Kethüda Mehmed Paşa**'nın çeşmesinden 'hayr-ı pâk' diye bahsedilerek kendisine mükâfât olarak cennet temenni edilir; diğesinde de mahşerde riyâkârların amel defterinde hayır hasenat bulabilmek için epey bir defter karıştırılacağı söylenir:

Bu hayr-ı pâke çün oldı muvaffak kendine **Allâh**
Mücâzât eyleye yenbû'-ı Firdevs-i mü'ebbedden [T. 17/2]

Bulunmasa hasenâtı riyâ-perestânun
Zamân-ı haşrde çok defter açılır kapanur [G. 27/5]

1.8.2. Helal ve Haram

Helal hükmü sadece ‘sihr-i helal’ şeklinde şiiri niteler şekilde geçer. Haram hükmünün geçtiği tek beyitte ise zahidin kullandığı misvakın, açgözlülük ve hırsla sürekli haram yediği için gayretinden parça parça olduğu hüsn-i talili yapılır:

Zâhid oldukça harâma leb-güşâ-yı hırs u âz

Gayretinden sîne-i misvâk anun-çün çâk olur [G. 35/4]

1.8.3. Peri, Cin

Peri dişi cin demektir. Çok güzel olduklarına, insana görünmediklerine, göründüklerinde de aklını yitirmesine sebep olduklarına inanılır; zaten ‘mecnûn’ kelimesi de ‘cinlenmiş’ manasına gelir.

Peri divanda dört beyitte geçer ve sevgili için benzetme unsuru olur. ‘Daire, azîmet-hân, davet’ gibi kelimelerle beraber kullanılmasının sebebi, cin çağırmak için daire çizilerek ortada çeşitli dualar okunmasıdır. Bezm halkasını ve sevgilinin gelmesi için sabırla bekleyip dua eden aşığı tasvir için bu ritüelden yararlanılarak sevgili - peri benzetmesi tamamlanır:

Bâgda dâ’ire-i meclis-i mey âmâde

Bezme itsen o perî-çihreyi da’vet yeridür [G. 49/3]

Sen hemân dâ’ireden çıkma ‘azîmet-hân ol

Vakt olur kim gelür elbet o perîveş görünür [G. 21/3]

Bir perîdür ki ider dâ’ire-i insi makar

Nâz itdükçe güzer halka-i pehlûlardan [G. 102/6]

Yine ‘perî - perîşân’ kelimeleri de özellikle bir arada kullanılan nâkıs cinaslı kelimelerdir:

Rûyî üzre ol perî-peyker temâşâ eyledüm

Çün tagıtmış zülfini hâl-i perîşânım gibi [NG. 7/5]

Bunun dışında **Sultan**'ın övüldüğü bazı beyitlerde 'pâdişeh-i ins ü cân (insanların ve cinlerin padişahı)' gibi ifadeler geçer ve bunlar da **Hz. Süleyman**'ı hatırlatacak biçimde, hükmünün kapsayıcılığını ve büyüklüğünü mecazi bir biçimde vurgulamak içindir.

Şekl-i tuğrâda yahud mühr-i **Süleymânî**'dür ol

İns ü cin münkâd-ı hükm-i ma'delet-fermâsıdur [K. 13/15]

Mülk oldı **Revân** pâdşeh-i ins ile câna

Şevketle süvâr olsa n'ola taht-ı revâna [Mtl. 17]

1.9. DİNLER, MEZHEPLER VE İLGİLİ MEFHURLAR

1.9.1. Dinler ve İlgili Mefhurlar

Din **Osmanlı** toplumunun yaşam biçimi, ana düsturu ve en kutsal değeri olmuştur. Uğruna savaşlar yapılmış, canlar feda edilmiştir. Yaşamın merkezinde olduğu gibi edebiyatın merkezinde de din vardır. Dini amaçla şiir yazmamasına rağmen **İzzet**'in divanını tahlil ettiğimizde karşımıza bu kadar çok dini unsurun çıkmasının sebebi de yine halkın her tabakasının dini tamamen özümsemesi ve her alana tatbik etmesidir.

Padişaktan '**Hudâvend-i dîn, şeh-i dîn, şeh-i İslâm-penâh**' diye bahsedilir. O dinin koruyucusudur ve devleti de her zaman dini yüceltir, adaletinin ışığı tüm **Müslümanları** aydınlatır. **İbrahim Paşa**'nın devrinde ise dinin **Kabe** gibi dört başı mamur bir hal aldığı ifade edilir:

Bir hüsrevün ki kuvvet-i bâzû-yı baht ile

Her demde kasr-ı devleti i'lâ-yı dîn olur [K. 1/3]

Hâkân-ı bahr ü ber ki fûrûg-ı 'adâleti

Rûşen-çırâg-ı encümen-i Müslimîn olur [K. 1/15]

Ya'ni hem-nâm-ı **Halîlu'llâh** kim erkân-ı dîn

Oldı 'ahdinde mü'esses **Ka'be**-i 'ulyâ gibi [K. 4/47]

İslam dışında bahsi geçen diğer dinler **Hristiyanlık**, **Brahmanlık** ve **Yahudilik**dir. Bir beyitte sevgilinin dini merak edilirken diğer beyitte 'hat-ı tersâ' ifadesi ile sevgilinin kirpikleri muhtemelen **Latin** harfleriyle yazılmış bir yazıya benzetilir. **Brahmanlık** puta tapmaları yönüyle tek beyitte zikredilir. **Yahudilik** ise 'şûrb-i Yehûd' deyimini ile ele alınır:

Bir Rûm-beççedür bizi mecnûn iden velî

Kâfir mi bilmem ümmet-i '**İsâ** mıdur disem [G. 97/6]

Müjgânların sütûrını ber-geşteter görüp

Bildüm ki gamzesi hat-ı tersâya meşk ider [G. 46/5]

Gönülde eyleyen 'ışk-ı mecâzîdür suverkârî

Berehmen-sîretân-ı ârzû büt-hânesiz olmaz [G. 62/7]

Bize ikrâr hoşdur zâhidün şûrb-i **Yehûd**'ından

Hudâ âgâh iken hiç i'tirâf inkâra benzer mi [G. 130/3]

1.9.2. Şeriat, Fetva, Farz, Vacip, Sünnet

Şeriat dinin kesin hükümleridir. Kat'iliği ve geçerliliği yönüyle **İbrahim Paşa**'nın emirleri için benzetme unsuru olur.

Fetva **Osmanlı**'da bir durumun dinen uygun olup olmadığı üzerine şeyhülislamın verdiği beyanattır. Divanda savaşlardan önce fetva alındığından bahsedilir, yani yapılan savaşlar dinen caizdir.

Farz-ı ayn dinin kesinlikle herkesin yapılmasını emrettiği davranışlardır. Bir beyitte aşk mezhebinde gözyaşı dökmenin farz olup olmadığı sorulur:

İsâle-i reh-i vasl itme rinde deyn midür

Ya eşk mezheb-i 'ışk içre farz-ı 'ayn midur [G. 43/1]

'Vâcib' kelimesi beyitlerde dînî hüküm olarak yer almayıp sadece 'gerekli' manasında kullanılır.

Sünnetle ilgili olarak sadece 12. tarih manzumesinde şehzadelerin sünnet düğününden bahsedilir ve tarih düşülür.

1.9.3. İman, Küfr, Kafir, Mülhid, Mürted

İmân bir şeye kalben inanmak demektir ve genellikle din için kullanılır. Bir beyitte geçen imân kelimesinin zıddı 'küfr'dür. Kelime manası "bir şeyi örtmek" olan küfr, ıstılah olarak **Allah**'a inanmama manasındadır.

İman aydınlığı, küfr karanlığı simgeler; bu yüzden 'küfr' kelimesi zamanla karanlık manası da kazanmış ve sevgilinin saçı - beni için benzetme unsuru olmuştur. Sevgilinin saçı ve beni öyle karadır ki, kâfir ülkeler bunları görse anında imana gelirler:

Çîn-i zülfün dâne-i hâlün temâşâ kılsalar

Kâfiristân ser-be-ser ser-dâde-i imân olur [K. 5/50]

Müslüman olmayanlar kâfir şeklinde tanımlanır. 14. tarihte **Frenk**ler yani **Fransızlar**, 29. tarihte **İsveç Kralı Demirbaş Şarl**'dan ve mecazen altın sikkeden kâfir olarak bahsedilir. Ayrıca sevgiliye de acımasızlığı sebebiyle -sitem yollu- kâfir diye hitap edilir.

Tebriz kalesinin fethi üzerine yazılan 1. tercî'-i bendde **Şiîler**, **Kızılbaşlar** ve **Râfızîler** için mülhid, mürted , mel'ûn ve bed-âyîn ifadeleri kullanılır. Mülhid dinsiz, mürted dinden dönen, mel'ûn lanetlenmiş; bed-âyîn de kötü adetli manasına gelir.

1.9.4. Put, Puthane

Put ruhsuzluğu ve güzelliği sebebiyle şiirlerde geçer ve genelde sevgili için benzetme unsuru olur. Bu benzetme klişeleştiği için 'büt' dendiğinde istiare yoluyla sevgilinin kastedildiği anlaşılır.

Divanda sadece üç beyitte sevgiliden ‘büt’ diye bahsedilir. Bunun dışında **Gence Kalesi**’nin fethi için yazılan 3. tarihte **Sultan Ahmed**’in at üstünde **Şehname** kahramanı **Nerîmân** gibi heybetle yürüdükçe düşmanların korkudan put kesilip kaçtıkları söylenir:

Esbi ki cevân gösterür kendin **Nerîmân** gösterür

Hasmun gürîzân gösterür mânend-i bî-rûhu's-sanem [T. 3/10]

Yine **Sultan Ahmed**’in bir altın **Frenk** sikkesine tüfekle 80 adım öteden ateş edip vurması üzerine yazılan 14. tarihte; altının vurulup yere düşmesi, **Frenklerin** putlarının kırılması ve kâfirlerin tacının toprağa düşmesi şeklinde hayal edilir:

Putı sındı **Fireng**’ün hâke düşdi kâfirün tâcı

Bu hikmet lerze-i dehşet bıraktı düşmen-i dûna [T. 14/13]

Felsefî mahiyetteki bir beyitte ise mecazi - hakiki aşk karşılaştırılarak mecazi aşkın gönülde sûretler peyda ettiği ve gönlü puthaneye çevirdiği söylenir:

Gönülde eyleyen ‘ışk-ı mecâzîdür suverkârî

Berehmen-sîretân-ı ârzû büt-hânesiz olmaz [G. 62/7]

1.9.2. Mezhepler ve Tarikatlar

Mezhep “bir dinin içinde görüş ayrılıkları sebebiyle oluşan çeşitli kollar” manasına gelir. Divanda zikredilen mezhepler **Şia** altında **Kızılbaşlar (Sürh-ser)** ve **Râfızîlerdir**. **Hemedan** Kalesi’nin fethine düşülen 5. tarihte ve **Tebriz** Kalesi’nin fethi için yazılan tercî’-i bendde bu mezheplere mensup orduların uğratıldığı yenilgiler anlatılır.

Osmanlı Devleti’nde genel itibariyle **Sünnî** mezhepler kabul görürken **İran** devletinde **Şiî** mezhepler kabul görmüştür, dolayısıyla **İran**’a yapılacak sefer için fetva alınmış ve savaşmakta bir beis görülmemiştir:

İtdi fetvâ ile sultân-ı cihân ba’s-i cünûd

Dâr-ı İslâm ide tâ **Sürh-serân** ülkesini [T. 5/8]

Aynı dinin mezhepleri olsa dahi büyük fikir ayrılıkları vardır, dolayısıyla şair bu mezheplere mensup olanları mülhid (dinsiz), mürted (dinden dönen), mel'un (lanetlenmiş) ve bed-âyîn (kötü adetli) şeklinde niteler. Bu durumun sebeplerinden birini şu beyitte görebiliriz:

Tîg-ı '**Osmânî** ile ber-geşte-sâmân oldılar

Sebb idenler **Hazret-i Şeyhayn**'a hâşâ kîn için [M. 1/III/5]

'**Hazret-i Şeyhayn**' yani 'iki şeyh'ten kasıt **Hz. Ebubekir** ve **Hz. Ömer**'dir. **Sünnî** mezhepler için kutsal kabul edilip **Çehâr-yâr** (dört sevgili) diye anılan halifelere kin besleyip sövmeleri, bu mezheplere mensup olanlar hakkında kullanılan ağır ifadelerin sebebini ortaya koyar niteliktedir. Zaten onlara karşı kazandıkları zaferi de **Çâr-yâr**'ın ruhani imdâdına bağlar:

Surh-ser kavmin bi-hamdi'llâh makhûr eyledi

Çâr Yâr'un eyleyüp imdâd rûhâniyyeti [M. 1/IV/5]

Bunun dışında bir beyitte **Kızılbaşlar** aşğın kanlı gözyaşları, **Hz. Hüseyin**'in şehit edildiği **Kerbelâ** da kanlı gözleri için benzetme unsuru olur:

Her ân **Sürh-serân**-ı sirişk itmede cûş

'Aceb dü çeşm-i hunîn meşhed-i **Hüseyn** midür [G. 43/3]

Tarikatlerden de **Mevlevî** ve **Bektâşî** tarikati birer beyitte zikredilir. Dönmesi yani her sene farklı bir şekilde tekrar açması ve külaha benzer taç yapraklarıyla lale, **Mevlevî** semâzenlerine benzetilmiştir:

Mevlevî olmasa geymezdi külâhı başına

Durmayup böyle dönerse felek-âsâ lâle [K. 2/42]

Kalemi tarif ettiğini düşündüğümüz 1. lugazda ise tarif edilen nesnenin **Bektâşiler** gibi keşkûl (**Bektâşî** çanağı) gösterdiği söylenir ki, bizce manası mürekkep hokkasıdır:

Ziyy-i **Bektâşiyân**'a itdi duhûl

Gösterürse ‘aceb midür keşkûl [L. 1/3]

1.10. İBADET İLE İLGİLİ MEFHURLAR

1.10.1. Namaz, Tapınma

Namazla ilgili olarak sadece nefsi terbiye edici yönü ve sevgilinin mihrap kaşları karşısında ona edilen niyaz arasında kurulan bağlantı göze çarpar. Bu bağlantı, şiirdeki sevgilinin tasavvufî mahiyetinin henüz tam manasıyla yok olmadığına göstergesidir:

Mihrâb-ı ebruvâna perestişler eyleyüp

Tab’-ı hevâ-perestüni saff-ı namâza çek [G. 87/6]

Heves-i nefse uyup gayra perestiş idemem

Ma’bed-i ‘ışkda mihrâb-ı dü-ebrû var iken [G. 100/7]

Perestişgâh-ı ebrûsında çâk it ceyb ü dâmânı

Nümûdâr ola çâki sîne-i mihrâbdan ammâ [G. 1/6]

1.10.2. Rûze (Oruç)

Oruç sevgilinin hasretiyle bağdaştırılır. **Ramazan**’da sıkıntı çekip oruç tutmadan nasıl bayrama ulaşamıyorsa sevgilinin ayrılığında da sabırla beklemek gerekir ki sevgilinin gelişi aşığa bayram olsun:

İtmedin kâmetini **rûze**-i âlâmda lâm

Olmaz ol mâh-likâ ‘âşıka bayrâmda râm [G. 91/1]

Sevgilinin güneş gibi güzelliğini göstermemesi aşıkları sıkıntıya sokar, aşıklar da o güzelliğe hanel gelmesi pahasına sevgilinin ilgi göstereceği zamanı yani devr-i hattı beklerler. Bu durum, iftar için güneşin batışını bekleyen oruçlu ile somutlaştırılmıştır:

Güneş cemâlinün imsâk nakz ider kadrin
Ki halk rûzede mihrün zevâlin isterler [G. 38/2]

Dil-i sevdâ-zede ol hatt-ı siyeh-fâma bakar
Rûzedâr-ı elem-i fûrkati ahşâma bakar [G. 50/1]

Eski zaman bayramlarında tüm halk eğlence yerlerine koşar ve bayramı orada kutlardı. Sevgiliyi başka türlü göremeyecek olan aşık için bu durum çifte bayram niteliğindedir, bunun uğruna bir ay beklemeyi göze alır:

Rûzedâr-ı 'ışkuna va'd it hemân bûs-ı lebün
Mühlet-i incâzı bayram olsa da mâni' degül [G. 88/5]

1.10.3. Dua, Zikir, Tesbih

Dünyanın dua ile yazılıp dua ile döndüğüne inanan ve sabah kalktıktan gece yatana kadar dilinden dua eksik olmayan bir toplumda duanın yeri şüphesiz çok büyüktür ve bu toplumun edebiyatında da yerini almıştır. Şair şiirlerinde memduha uzun ve bereketli bir ömür, devlete devam, vefat edenlere rahmet ve cennet diler. Öyle ki kaside sonlarındaki dua bölümü kasidenin olmazsa olmazıdır:

Yeter şikâyeti koy 'İzzetâ ki vâcib olur
Du'â kâsîdenün elbet hitâm-ı kârında [K. 6/53]

Dua eden ve zikir çeken herkesin niyeti hâlis olmayabilir. Şairlerce zahidlerin sürekli bir amaç (cennet, huri vb.) için ibadet ettiği düşünülür ve şair de zahidin bu çektiği zikirlerin güzelleri avlamak için olduğunu söyler ve ortaya ibadeti bile maddi bir amaç için yapan bir riyâkâr portresi çıkar:

Sûret-i hâl-i riyâkârâna olmaz i'timâd

Sayd için hûbânı zâhid her gice esmâ çeker [G. 55/2]

Sevgili için zikir çekme konusu bir diğer beyitte daha zarif bir biçimde ele alınır. Şair lalenin üzerindeki çiy tanesi olmadığını, gülü elde edebilmek için eline tesbih alıp **Esmâ-i hüsnâ**'dan zikir çektiğini söyler:

Jâle sanma gül için eyler 'azîmet-h'ânî

Destine sübha alup çekmede esmâ lâle [K. 2/17]

Sevgili için çekilen zikirde de, sevgilinin ayrılığında çekilen sabırda da tesbih vardır. Dertli aşıkların tesbihi ise düğüm düğüm olmuş gönülleridir:

Dili derd-âzmâyân-ı firâkun 'ukdedâr ister

Şümâr-ı rûz-ı mihnet sübha-i sad-dânesiz olmaz [G. 62/6]

Meleklerin dualara amin demesinin yanında şair bahçedeki laleleri de göğe açılmış ellere benzetir ve dualara amin dediklerini hayal eder:

'İzzetâ kâfiye teng oldu du'â eyleyelüm

K'ola âmîn diyerek yek-sere gûyâ lâle [K. 2/49]

Husûsî olarak '**Cünnetü'l-esmâ**' duası, süratle tesir etmesi bakımından zikredilir:

'İzzetâ besdür hulûs üzre du'â it kim ana

Ola te'sîrinde sür'at cünnetü'l-esmâ gibi [K. 4/68]

1.10.4. Kabe, Hac

Kabe'den üç beyitte dört başı mamur olması ve tavaf edilmesi yönüyle bahsedilir; ayrıca sevgilinin köyü ve **İzzet Ali Paşa**'nın babasının **Bender**'de yaptırdığı cami için benzetme unsuru olur:

Ya'ni hem-nâm-ı **Halîlu'llâh** kim erkân-ı dîn

Oldı 'ahdinde mü'esses **Ka'be**-i 'ulyâ gibi [K. 4/47]

Kûyın terâne-i 'arabân ile it tavâf

Ya'nî katâr-ı nagmeyi semt-i **Hicâz**'a çek [G. 87/3]

Ka'be-i feyz-i **Hudâ** kible-i ervâh-ı kudüs

Beyt-i ma'mûr-ı felek-kadr-i Cenâb-ı **Mevlâ** [T. 8/6]

1.10.5. Kurban

Kurban iki beyitte ele alınır. Şair 1. müfredde birinden -büyük ihtimal **Kaymak Mustafa Paşa** olacak, çünkü ona yazdığı kasidelerde genellikle çiçek soğanı ister- lale soğanı isterken soğanları kurbanlık kuzulara benzetir. Lale soğanlarına kuzu dendiğini ve bir laleden yeni laleler yetiştirmeye 'kuzulatmak' dendiğini de yine beyitlerden anlıyoruz:

Besleyüp yine senün yolına kurbân ideyüm

Koç başun-çün bana birkaç kuzı ihsân eyle [Müf. 1]

Diğer bir beyitte de **Cebrail**'in aşk mezbahasının kılıcının tadına varsa sevgilinin hançere benzeyen kaşlarına kurban olacağı söylenir:

Olsa ger zevk-âşnâ-yı tîg-ı bismilgâh-ı 'ışk

Rûh-ı Kudsî hançer-i ebrûsına kurbân olur [K. 5/48]

2. TASAVVUF

İzzet'in tasavvufî maksatlı şiirleri yok denecek kadar azdır lakin yaşadığı dönemin ilim cephesinde din, tasavvuf, felsefe ve pozitif ilimler iç içe olduğundan ne kadar tasavvufî maksat güdülmese de tasavvufa ait bazı hususlar divanda kendine yer bulmuştur.

2.1. ÂŞIK, EHL-İ DİL, SÂLİK

Klasik şiir geleneğinde âşık tipinin tasavvufî yönü de vardır. Beşerî yönlerini [Aşık] bölümünde ele aldığımız aşığın tasavvufî yönünü de bu başlıkta inceleyeceğiz, zira aşk da beşerî ve hakîkî olmak üzere iki grupta değerlendirilir.

Öncelikle hakiki aşığın nasıl olması gerektiğine bakalım. Aşığın gönlünde tek sevgili olmalı, zira birden çok sevgili ancak mecâzî (yani beşerî) aşkta olur ve bunun da putperestlikten farkı yoktur. İçinde mâsivâ (yani hakiki sevgiliden başka her şey) bulunan gönül bazen tozlu bir aynaya, bazen de puthaneye benzetilir.

Mâsivâyı terk eden âşık maksadına ulaşır:

Gönülde eyleyen ‘ışk-ı mecâzîdür suverkârî

Berehmen-sîretân-ı ârzû büt-hânesiz olmaz [G. 62/7]

Sîne kim gerd-i nukûş-ı mâsivâdan pâk olur

În’ikâs-ı vahdete âyîne-i idrâk olur [G. 35/1]

Girân-bârî olur râh-ı talebde mûris-i ta’vîk

Bulur maksûdını zûd ol ki terk-i mâ-sivâ eyler [G. 39/4]

Hakiki âşık hakiki sevgiliye yani yaratıcıya aşıktır, dolayısıyla yaratıcının aşkıyla sarhoş olabilmek için mürşidden feyz ister:

Sâkî piyâle sun bize dîdâra ‘âşıkuz

Ma’lûmdur zemîn ü zamânun netîcesi [G. 138/5]

Hakiki sevgiliyi ararken mutlaka aklından da yardım alır. Akıl tamamiyle yeterli olmasa da iyi bir yol aydınlatıcıdır:

Cüst-cûy-ı **Hak**'da merd-i sâlik-i rûşen-dilün

Reh-nümâsı meş’al-i endîşe-i vakkâd olur [G. 48/2]

İnsanlar ne der diye düşünmez. Üzerine yakası yırtık melamet hırkasını giymiştir. Gösterişten uzaktır, sadeliği sever. Tek derdi mey ve mahbûb, yani ilahi aşk ve ilahi sevgilidir:

Bizüz o câme-kabâ-yı melâmet ey **‘İzzet**
Ki çâk-i ceyb-i hayâmuz rûfû nedür bilmez [G. 70/7]

‘İzzet-i ‘ismet-güzînem düşmen-i âlâyişem
H’âhiş-i mahbûb u meyden gayrı kâr olmaz bana [G. 2/5]

Kibirilenmez. Alçak mevkiler ve tok gözlülük onun övünç kaynağıdır. Peygamberin “*e’l-fakru fahrî* (Fakirliğim övüncümdür)” umdesini kendine düstur edinmiştir. Makam, mevki ve malda gözü olmaz. Yoksul olmak sâliklerin yol azığıdır:

A’dâ ki kibr ider heves-i i’tibâr ile
Biz bulduk i’tibârumuzı ihtikâr ile [G. 126/1]

Züll ü istignâ ile dâ’im mübâhât eylerem
‘İzz ü devlet mâye-bahş-ı iftihâr olmaz bana [G. 2/2]

Biz gınâ ‘âleminün cümle-i kârın bilürüz
‘Arz-ı gencîne-i dehr itseler ‘ârın bilürüz [G. 65/1]

Olur berg-i sefer Hak-çün olan sâliklere **‘İzzet**
Bu ni’metgâh-ı âlâyişde bî-berg ü nevâ olmak [G. 78/8]

Gönlü saftır, fitne fücür düşünmez, mütevekkildir:

Eylemez mugber bizi hâr u has-ı mekr ü nifâk

Menba’-ı ser-çeşme-i ihlâs safvet üzredür [G. 16/3]

‘İzzet-i zârı su’âl eylerse dil-ber söyle kim

Encümengâh-ı tevekkülde selâmet üzredür [G. 16/5]

Sevgili konusunda da seçicidir. Sıradan hafif güzelleri kendine yar etmez:

Her büte ‘iffet-penâham itmem imrâr-ı nazar

‘Aybdur âlûde-dâmânân yâr olmaz bana [G. 2/3]

‘Alâyık’ kelimesi dünyaya bağılılığı ifade eder. **H.z. İsa**’nın göğün dördüncü katına kadar çıkıp ilerisine geçememesinin sebebi, üzerinde kalan bir iğnedir. Dünyaya bir iğne miktarı dahi bağılı olan, sülûku tam manasıyla tamamlayamaz.

Hal böyle iken dünya malında gözü olan riyakarların bu yolu idrak etmesine zaten imkan yoktur. Şair bu durumu dikenlerle dolu olan bir yola benzetir. Elbisede ne kadar cep ve yen varsa ‘alâyık’ dikenlerine o kadar takılır:

Mugaylânzâr-ı şeh-râh-ı ‘alâyıktan gamîn olmaz

Anun kim câmesinde resm-i ceyb ü âstîn olmaz [G. 69/2]

2.2. KANAAT, TEVEKKÜL, AKIL, NEFS

Kanaat ve tevekkül tasavvufun temel unsurlarındandır. Sülûkta ilk öğrenilen şey benliği öldürmek, dolayısıyla nefsin hevâ ve heveslerinden kurtulmaktır. Nefis terbiye edildiğinde ise mal, mülk, makam, mevki ve şöhretin sâlikin gözünde en ufak bir değeri kalmaz:

Devlet-sarây-ı ‘âleme itmezler i’tibâr

Peygüle-i kanâ’atün ednâ gedâları [G. 129/3]

İtmez nigâh servet-i **Kârûn**'a 'âlemün

Kemter gedâ-yı kûşe-güzîn-i kanâ'ati

[K. 11/10]

Aslında insanın büyüklenmesi zaten boştur, çünkü tüm insanlar topraktan yaratılmıştır ve yine toprağa dönecektir:

'Âkıla kayd-ı tereffu' '**İzzetâ** bî-hûdedür

'Unsur-ı gâlib dil-i âdemde çün kim hâk olur

[G. 35/7]

Nefis ne kadar aşağılanır ve sıkı terbiye edilirse sülûk o kadar başarılı olur, dolayısıyla sâlikler itibarlarını kendilerini hakir görerek kazanmış olurlar:

A'dâ ki kibr ider heves-i i'tibâr ile

Biz bulduk i'tibârumuzı ihtikâr ile

[G. 126/1]

Tevekkül ise her şeyin **Allah**'ın emrinde olduğunu bilerek, üzerine düşeni yaptıktan sonra gerisini **Allah**'ın takdirine bırakmaktır. 'tedbîr' ve 'takdîr' beyitlerde sıkça geçen iki unsurdur. Tedbîr, insanın olacaklar karşısında önlem alması, takdîr ise **Allah**'ın dilediğinin gerçekleşmesidir. Yani insan ne kadar tedbir alırsa alsın yine **Allah**'ın dilediği olacaktır, üzerine düşeni yaptığı halde gereğinden fazla tedbir alması boştur:

Şîve-i tagyîr olmaz cünbiş-i takdîrde

'Akl ile bî-hûde gezme kûçe-i tedbîrde

[G. 124/1]

2.3. HALVET

Halvet dünya işlerinden uzaklaşıp ibadet ile meşgul olmaktır. Bir beyitte 'halvet der encümen' umdesi işlenir. Bu prensibe göre köşeye çekilip itikaf halinde ibadet etmek kolaydır, asıl zor olan halkın arasındayken ibadet ve takva ile meşgul olabilmektir. Meşhur "dağdaki ve şehirdeki ermiş" hikayesinde olduğu gibi, asıl hüner halk içinde iken hulûs-ı kalb ile takvâda bulunmaktır:

Hüner halvet-nişîn-i encümen olmakdadur yohsa

Kemingâh-ı riyâdur kûşe-gîr-i inzivâ olmak [G. 78/3]

2.4. EVLİYA, KUTB, FEYZ, HİMMET, GAYRET

‘Velî’nin çoğulu olan evliyâ, kerâmeti olan ermiş demektir. Divanda insanlara himmet (evliyaların tesiri) etmeleri ve takvalarının kuvveti ile ele alınırlar. Sevgilinin güzelliği karşısında, iradeleri son derece kuvvetli olan evliyaların bile dayanamayacağı söylenir:

Likâ-yı pâkine germ-iştiyâk oldu gönül

O denlü kim duramaz ‘aklı evliyâ diseler [NG. 4/2]

Dest-i billûrı ki ‘aks-efgen ola câm-ı meye

Evliyâ olsa da tâkat ne ‘aceb tâkatdür [G. 59/5]

Kutb ise tasavvuf inancına göre dünyayı manevi yönden idare eden kişidir. Öldükten sonra yeni bir kişi tayin olunur ve bu makam hiç boş kalmaz. Her şey kutbun çevresinde ve onun sayesinde hareket eder¹. Şair de **Sultan Ahmed**’in zatını ve ülkesini koruması için zamanın kutbundan himmet ister:

Saklayup zât-ı hümâyûnını âfetlerden

Hıfz ide şâm u seher kutb-ı zamân ülkesini [T. 5/13]

Himmet ayrıca feyz manevi bereket demektir. Gayret ise çabalama, sıkılma manasının yanında tasavvufî olarak “Sevgiden doğan kıskançlık ya da haksızlık içeren bir durum karşısında ruhun duyduğu rahatsızlık” manasına gelir²:

¹ Süleyman Uludağ; *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, 1. Baskı, Nisan 2012, İstanbul, s. 223.

² Süleyman Uludağ; *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, 1. Baskı, Nisan 2012, İstanbul, s. 145.

Zâhid oldukça harâma leb-güşâ-yı hırs u âz

Gayretinden sîne-i misvâk anun-çün çâk olur [G. 35/4]

2.5. FENÂ, BEKÂ

‘Fenâ’ yokluk ve geçicilik, ‘bekâ’ ise sonsuzluk ve kalıcılık demektir. Tasavvuf anlayışında **Allah** harici her şey ‘fânî’dir, yani yok olur. Bazı görüşlere göre ise **Allah** dışında zaten hiçbir şey yoktur. Dolayısıyla sâlikin kendi benliğini ortadan kaldırması, bir bakıma yaratıcının varlığında kaybolmasıdır:

Sonında ehlin ider garka-i kefi-efsûs

Yem-i bekâ gibi bir mevce-i fenâ olamaz [G. 68/6]

İKİNCİ BÖLÜM

SOSYAL HAYAT VE MADDİ KÜLTÜR

1. ŞAHISLAR

1.1. DEVLET ADAMLARI

1.1.1. Dönemin Devlet Adamları

1.1.1.1. Sultan III. Ahmed

İzzet'in şiirdeki en verimli dönemi şüphesiz **Lale Devri**'dir. Bu dönemde şiiri en renkli ve neşeli halini almış, gördüğü hoş muamele ve iltifatlar sayesinde şevki daha da artarak şiirinin mükemmele yaklaşmasına yol açmıştır. Bu güzelliklerin sebebi tabii ki padişahın sanatperver kişiliğidir. Dolayısıyla padişah, **İzzet**'in kaside ve tarihlerinde genişçe yer etmekle kalmamış, bazı gazellerde bile laf arasında kendisinden övgüyle söz edilmiştir.

Öyle ki; **İbrahim Paşa**'nın **İzzet**'in şiirlerinden seçmeler yapıp padişaha okuduğu, padişahın da bu şiirleri bizzat dinleyip beğendiği, **Sultan Ahmed**'e yazılıp divanda ilk sırada yer alan kasidede şair tarafından iftiharla ifade edilir:

Nazmum ki ka'r-ı kulzüm-i endîşeden çıkar

Her lafzı bir sadeğe-i dürr-i semîn olur [K. 1/54]

Ol dürr-i pâki **Âsaf**-ı dehr idüp intihâb

Makrûn-ı iltifât-ı şeh-i nükte-bîn olur [K. 1/55]

Da'vâ-yı şâ'iriyet idersem 'aceb midür

Burhânı âferîn-i hudâvend-i dîn olur [K. 1/56]

Sultan III. Ahmed'in şahsına münhasır özelliklerini değerlendirecek olursak sultanın şiirden ve sözden iyi anladığı, iyi bir at binicisi ve mâhir bir keskin nişancı olduğu görülür:

Şöyle pâkîze tûfeng-endâzdur birde deler

Dûrdan bir nokta vaz' itsen dür-i yek-tâ gibi [K. 4/44]

Abartılı bir övgü gibi görünen bu beyitte, sultanın inci tanesi kadar cık bir hedefi uzaktan tek atışta vurduğu söylenir. Şiirler okunmaya devam edilip tarih manzumelerine geldiğinde ise bunun pek de abartılı bir ifade olmadığı anlaşılacaktır.

Sultan'ın seksen adım öteden bir **Frenk** altınını tûfikle vuruşunun anlatıldığı 14. tarih manzumesi:

Bu gûne san'at-ı menkûta birle söyledüm târîh

“Tûfengle urdı **Sultân Ahmed Efrençî** bir altûna” [T. 14/27]

şeklinde başarılı bir şekilde düşürülen tarihle sona erer. Bugünün gelişmiş silah teknolojisiyle dahi 80 adım öteden bir sikkeyi vurmak maharet meselesi iken, devrin silah teknolojisi göz önüne alındığında sultanın ne kadar mâhir olduğu daha net anlaşılacaktır.

Divanda **III. Ahmed** vâsfinda yazılan 2 kaside (1. ve 2. kasideler) vardır ve 13. kasidede **Sultan**'ın tuğrası vâsfedilir. Müstakil olarak **Sultan**'a yazılmış olmasalar da diğer kasidelerde, tarihlerde, musammatlarda ve gazellerde dahi **Sultan**'dan bahsedilir. ‘**Allah**'ın gölgesi’, ‘şeh-i dîn’, ‘şeh-i **İslâm**-penâh’ ve ‘sâhib-kırân-ı asr’ gibi sıfatlarla anılan **Sultan III. Ahmed Han**'ın övgüyle bahsedilen yönleri şu şekildedir:

Adaletlidir:

Olmasa sâye-i ‘adlinde eger âsûde

Çekemezdi bu kadar tâ kad-i bâlâ lâle [K. 2/29]

Kural koyucudur:

Vâzı'u'l-asl oldı kânûn-ı nizâm-ı devlete

Ma'delet bâbında **Nûşirvân-ı** ‘adl-ârâ gibi [K. 4/36]

Ahlâkı güzeldir:

Gülzâra olsa nûkhet-i ahlâkı münteşir

Her sebze hem-şemîm-i gül ü yâsemîn olur [K. 1/39]

Benzersizdir:

Yed-i kudret heyûlâ-yı cihâna vireli sûret
Netîce gelmedi bir böyle şâh-ı ‘âkıbet-bînâ [K. 17/3]

Allah'ın yardımını almıştır:

Bir pâdşeh ki lutf-ı Hudâya karîn olur
Nâm-ı şerîfi fâtih-i Îrân-zemîn olur [K. 1/1]

Bahtı açıktır:

Pâye-i ikbâli hem-ser kubbe-i gerdûn ile
Rûtbe-i iclâli ‘âlî kevkeb-i Şi'râ gibi [K. 4/35]

Basiretlidir:

Nice sâhib-firâset dinmez ol sultân-ı zî-şâna
Netîce ibtidâ-yı kârdan ma'lûmıdur zîrâ [K. 17/5]

Bereketlidir:

Bir çûb-ı huşki eylese ger lutfi terbiyet
Mahsûd-ı tab'-ı çâşni-i dârçîn olur [K. 1/37]

İtmede her dem bahâr-ı devleti ifzâl ile
‘Âlemi reyyân-ı feyz ebr-i çemen-pîrâ gibi [K. 4/33]

Binicilikte ustadır:

Bir şeh-süvârdur ki dahı at koparmadın
Gerd-i siyâhı şarka duhân-ı mübîn olur [K. 1/28]

Şöyle fârisdür ki bir cünbişde der-çevgân ider
Gûy-ı heftû-yı zemîn ü çarhı bir elma gibi [K. 4/42]

Yine toz kondurmaz ammâ kim süm-i yek-rânına
Tayy iderken ‘âlemi bâd-ı çemen-pîrâ gibi [K. 4/43]

Bilgin ve hikmet sahibidir:

Himmet-i tevfiik ile tedbîrde endîşesi
Fikret-i re’yinde sâ’ib **Bû ‘Alî Sînâ** gibi [K. 4/45]

Cömerttir:

Lutfi pey-der-pey terakkî-bahş-ı ihsân olmada
Cûdna olmaz nihâyet kân ile deryâ gibi [K. 4/40]

Devleti korur:

Zill-ı Hudâ ki sâye-i lutf u ‘inâyeti
Nâmûs-ı devlete tutuk-ı ‘anberîn olur [K. 1/18]

Sâye-endâz-ı himâyetdür hemîşe ‘âleme
Bârgâh-ı devleti nüh-târem-i vâlâ gibi [K. 4/32]

Düşmana korku salıp aman diletir:

Aldukça nîzesin ele zırhında hasmının
Her halka leb-güşâ-yı dehân-ı enîn olur [K. 1/20]

Yahud o dem ki eşheb-i ‘azmi çeküp süre
Meydân-ı hasma na’ra-zen-i sehmgîn olur [K. 1/24]

Fetihte muvaffaktır:

Her kanda gitse niyyet-i feth-i gazâ ile
Reh-ber tarîk-i nusretine nev-zemîn olur [K. 1/25]

Güçlüdür:

Gûy-ı zemîni itseler âvîze kaldırur
Bir peşşe-i za'ife ki lutfi mu'în olur [K. 1/38]

Heybetlidir:

Tursa yerinde tîg ü kemerle mehâbeti
Sûretde gûyiyâ cebel-i âhenîn olur [K. 1/22]

Hükmü geçerli ve kapsayıcıdır:

Men' itse nehyi sâmi'ayı nagmeden eger
Âvâz-ı ney semâ'a gelince hazîn olur [K. 1/36]

Hâssiyet tagyîrin emr itse ider bî-iştibâh
Şîşe izhâr-ı salâbet sahrâ-i sammâ gibi [K. 4/39]

Emri olsa şâmil-i tagyîr-i ahkâm-ı füsûl
Zemherîr izhâr-ı germiyyet ider germâ gibi [K. 4/41]

Înayetlidir:

Olmasa nâmiye-i lutfi eger kim cârî
Bâgda olmaz idi yek-sere peydâ lâle [K. 2/28]

Ebr-i nîsân-ı mekârim ki yem-i lutfi ile
Açılır gül bitürür dâmen-i sahrâ lâle [K. 2/30]

Kahramandır:

Bir kahramândur ki yerinde mukîm iken
Âvâzesiyle mülk-i 'Acem pür-tanîn olur [K. 1/27]

Kararlıdır:

Sâhib-kırân-ı ‘asr ki yek-rân-ı ‘azmine
Aksâ-yı arz merhale-i evvelîn olur [K. 1/19]

Kararları doğru ve isabetlidir:

Şöyle üstâd-ı isâbetkârdur re’yinde kim
Mekteb-i rüşdinde bin şâkirdi var **Dârâ** gibi [K. 4/37]

Kasrı ve dergâhı yücedir:

Hân **Ahmed**-i yegâne ki kasr-ı bülendinün
Nüh pâyesi ber-â-ber-i ‘arş-ı berîn olur [K. 1/13]

Her subh u şâm ditreyerek mâh u âftâb
Dergâhı üzre nâsiye-sây-ı cebîn olur [K. 1/32]

Sancağı ve adaleti âlemi aydınlatır:

Hâkân-ı bahr ü ber ki fûrûg-ı ‘adâleti
Rûşen-çırâg-ı encümen-i Müslimîn olur [K. 1/15]

Sultân-ı şark u garb ki hurşîd-i râyeti
Zulmet-güdâz-ı dâ’ire-i ‘âlemîn olur [K. 1/16]

Ser-te-ser olmakda pertev-bahş **Dârâb**-ı cihân
Neyyir-i iclâli hurşîd-i cihân-ârâ gibi [K. 4/34]

Mekânlara güzellik katar:

Zâtıyla geldi saltanata irtifâ’-ı şân
Zîrâ mekâna mertebe-bahşâ mekîn olur [K. 1/31]

‘Ahdinde dehr-i köhne bulup tâze revnakı
Reşk-âver-i letâfet-i **Huld-ı Berîn** olur [K. 1/40]

Makdemiyle gâlibâ reşk-âver-i **Firdevs** olur
Suffe-i gülzâr **Sultân Ahmed**-i yek-tâ gibi [K. 4/28]

Nükteden anlar:

Ol dürr-i pâki **Âsaf**-ı dehr idüp intihâb
Makrûn-ı iltifât-ı şeh-i nükte-bîn olur [K. 1/55]

Öfkesi şiddetlidir:

Semt-i helâke düşmek için cân atar ‘adû
Ol dem ki dest-dâde-i şemşîr-i kîn olur [K. 1/21]

Ednâ şerâre-i gazabı bulsa iltihâb
‘Unf-ı şedîdi tâ o kadar âteşîn olur [K. 1/33]

İklîm-i **Çîn**’i ber-zede-i hercümerc ider
Ol dem ki ebruvâmı girih-bend-i çîn olur [K. 1/34]

Sözleri felekten kıymetlidir:

Bir pâdşâhdur ki okunsa makâlesi
Kadri yanında kadr-i felek kemterîn olur [K. 1/30]

Temkinlidir:

Vücûd-ı devlete ‘illet sirâyet itmeden evvel
Tabîb-i re’y ü tedbîri güzel tedbîr ider hakkâ [K. 17/6]

Yüce kişiliktir:

Dâdâr-ı nâmver ki ‘uluvv-i cenâbına
Hem-pâye var ise felek-i heftümîn olur [K. 1/14]

Mîzâna çekseler ‘ızam-ı kadr ü şânının
Bir noktası ber-â-ber-i ‘arş u zemîn olur [K. 1/17]

Lalelerin bile uğruna yanıp yakılacağı kadar güzel yanaklıdır ve açık zihninin nuru temiz yüzüne yansımıştır:

Lutf idüp pâdşâhum sahn-ı çırâgâna buyur
Yandı yakıldı ruhun şevkına zîrâ lâle [K. 2/33]

Şu'â'ı nûr-ı fitnat cebhe-i pâkinde tâbende
Kiyâsetle firâset matla'-ı rûyında nûr-efzâ [K. 17/4]

Ayrıca **Sultan**, heybetli ve sağlam duruşu yönüyle demirden bir dağa:

Tursa yerinde tîg ü kemerle mehâbeti
Sûretde gûyiyâ cebel-i âhenîn olur [K. 1/22]

âlemi aydınlatması bakımından güneşe:

Ser-te-ser olmakda pertev-bahş **Dârâb**-ı cihân
Neyyir-i iclâli hurşîd-i cihân-ârâ gibi [K. 4/34]

yüksek rütbeli oluşu yönüyle **Şi'râ** yıldızına:

Pâye-i ikbâli hem-ser kubbe-i gerdûn ile
Rütbe-i iclâli 'âlî kevkeb-i **Şi'râ** gibi [K. 4/35]

avcılığı yönüyle doğana:

Bir şâh-bâzdur ki per ü bâlin açmadın
Sayd âşiyânesinde gelür hem-nişîn olur [K. 1/26]

benzersizliği yönüyle anka kuşuna:

Dâver-i vâlâ-himem şâhenşeh-i 'âlî-'alem
Kim nazîri zâtınun nâ-yâbdur '**Ankâ** gibi [K. 4/30]

cömertliği yönüyle **Hâtem-i Tâyi'**ye:

Ol hüsrev-i 'âlî-'alem ol dâver-i **Tâyi'**-kerem
Hem mâlik-i seyf ü kalem hem sâhib-i 'akl-ı reşîd [T. 1/2]

tedbirli olması ve ülkeyi başarılı bir şekilde yönetmesi bakımından **Hz. Süleyman'a**:

Bir **Süleymân-ı** zamândur ki iden **Âsaf**ıdur
Hüsn-i tedbîr ile âsûde her ân ülkesini [T. 5/4]

bilgili ve hikmetli olması bakımından da **İbni Sînâ'**ya benzetilir:

Himmet-i tevfiik ile tedbîrde endîşesi
Fikret-i re'yinde sâ'ib **Bû 'Alî Sînâ** gibi [K. 4/45]

Birçok beyitte de **Şehnâme** kahramanlarından olan **Dârâ, Nûşirevân, Nerîmân, Kahramân, Cem ve İskender'**le mukayese edilmiş ve genellikle üstün tutulmuştur:

Şöyle üstâd-ı isâbetkârdur re'yinde kim
Mekteb-i rüşdinde bin şâkirdi var **Dârâ** gibi [K. 4/37]

Vâzı'u'l-asl oldu kânûn-ı nizâm-ı devlete
Ma'delet bâbında **Nûşirvân-ı** 'adl-ârâ gibi [K. 4/36]

Esbi ki cevlân gösterür kendin **Nerîmân** gösterür
Hasmun gürîzân gösterür mânend-i bî-rûhu's-sanem [T. 3/10]

Terk eyleyüp eglencesin **İrân**'a saldı pençesin
A'câm'un aldı **Gence**'sin ol kahramân-ı **Cem**-haşem [T. 3/13]

Hâkân-ı **İskender**-zafer dâdâr-ı ferhunde-siyer
Hân Ahmed-i **Dârâb**-fer sultân-ı dâna-yı ferîd [T. 1/1]

İdüp tevfiik-ı Bârî pâdşâh-ı 'âleme yârî
Revân iklimini hâkân-ı **İskender**-'alem aldı [T. 4/3]

1.1.1.2. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa da **İzzet**'in en çok iltifat gördüğü isimlerdendir. Sanatsever ve yenilikçi kişiliği ile sanatı ve sanatçıyı daima desteklemiş, düzenlediği çırağan eğlencelerinde ve helva sohbetlerinde şairleri has köşeye oturtmuş, deyim yerinde ise el üstünde tutmuştur. Bu sebeple divanda **Sultan III. Ahmed**'den sonra ismi en çok geçen ve adına en fazla şiir yazılan devlet büyüğü **İbrahim Paşa**'dır. **Sultan**'a müstakil olarak yazılan 2 kaside varken **İbrahim Paşa**'ya yazılan 4 kaside (4, 8, 9 ve 17. kasideler) vardır. Ayrıca tuğ alışı ve damat oluşuna birer tarih manzumesi yazılmıştır.

'Sadr, âsaf, hıdv' gibi sıfatlarla anılan **İbrahim Paşa**'nın divanda övgüyle bahsedilen özellikleri şu şekildedir:

Ağırbaşlıdır:

Sâhib-şu'ûr sadr-ı vakûr-ı kerîm kim
Sadrı müzeyyen eyledi zât-ı müfahhamı [K. 9/4]

Âleme düzen verir:

Dâmâd-ı şehryâr-ı mehâbet-şi'âr kim
Virdi nizâm 'âleme zât-ı mükërremi [K. 9/2]

Âlemi zenginleştirir ve aydınlatır:

'Âleme lutf-ı telâfidür nizâm-ı devleti
Her ne istersen müheyâyâ **Cennetü'l-Me'vâ** gibi [K. 4/54]

Eyledi reste zalâm-ı zulm-ı gamdan 'âlemi
Pertev-i re'y-i münîri mihr-i tâb-efzâ gibi [K. 4/50]

Allah'ın desteğini almıştır:

Tevfik-ı Hakk'a mazhar olup oldu bî-merâ
Âsâyîş-i cihâna sebep zât-ı ekremi [K. 9/5]

Zâtıyla sadr-ı devlete revnâk viren Hudâ
İtmiş cenâbını vüzerânun müsellemi [K. 9/6]

Bahtı açıktır:

Görince sadr-zîb-i ‘izz ü ikbâl oldığın yazdı
Debîr-i çarh tâk-ı ‘arşa nâmın âsaf-ı yek-tâ [K. 17/13]

Benzersizdir:

Âsaf-ı **Hâtem**-semâhat sadr-ı **Tâyî**-menkabet
Kim bu sadra gelmedi ol zât-ı bî-hem-tâ gibi [K. 4/48]

Bilgin ve hikmet sahibidir:

Zihî hıdîv ki hikmetde bahse kâdirdür
Büzürmihr ile mesned-nişîn-i dîvânî [K. 8/16]

Felâtûn-ı hîred dil-beste-i evzâ’ u etvârı
Sedâd u rüşdinün hayrânı olmuş **Bû ‘Alî Sînâ** [K. 17/16]

Cömerttir:

‘Ahd-i ikbâlinde yokdur bir tehî-dest-i emel
Lutfi dil-sîr itdi halkı ni’met-i ‘uzmâ gibi [K. 4/53]

Dil-sîr-i ni’met eyledi ser-cümle ‘âlemi
Bezî ü ‘atâ ile kerem-i sadr-ı a’zamî [K. 9/1]

Sadr-ı güzîn-i mekrümet-âyîn kim henûz
Dest-i kerem-nisârı unuttırdı **Hâtem**’i [K. 9/3]

Lutf u kerem ki dahme-i müşkil-güşâ idi
Feth itdi dest-i cûdı o genc-i mutalsamı [K. 9/8]

Olnca sadr-ı vâlâ-yı vezâret zâtına mahsûs
Kerem didikleri dîrîne resmi eyledi ihyâ [K. 17/17]

Dîni yüceltir:

Ya'ni hem-nâm-ı **Halîlu'llâh** kim erkân-ı dîn
Oldı 'ahdinde mü'esses **Ka'be-i** 'ulyâ gibi [K. 4/47]

Dosdoğrudur ve rüşd sahibidir:

Lem'a-i rüşd ü sedâdı fecr-i sânişeş berîk
Nûr-ı isti'dâdı zâhir dahve-i kübrâ gibi [K. 4/57]

Şemme ilkâ eylese fikr-i sedîdinden eger
Mûm-ı nermîne salâbet-bahş olur hârâ gibi [K. 4/60]

Edebiyata değer verir:

Oldı 'ahdinde revâ esbâb ü hadd ü i'tibâr
Cins-i kem-yâb-ı ma'ârif şî'r ile inşâ gibi [K. 4/56]

Emniyetlidir ve asayîşi sağlar:

Tevfîk-ı Hakk'a mazhar olup oldı bî-merâ
Âsâyîş-i cihâna sebep zât-ı ekremi [K. 9/5]

Fesatçıların kökünü kurutur:

Pençe-i fermâmı emr ü nehve der-kâr olalı
İtmede kat'-ı 'urûk-ı mefsedet fetvâ gibi [K. 4/51]

Hükmü geçerlidir:

Emri ta'dîl-i mizâc-ı hüsn ü 'ışk itse olur
Nâz hâtır-sâz-ı 'âşık vasl-ı cân-bahşâ gibi [K. 4/61]

Bir emre kim şürû' ide ol dem olur hemân
Reh-ber ana isâbet ü tevîk hem-demi [K. 9/12]

Kemâli temiz ve parlak yüzünden belli olur:

Pertev-i fahr-ı kifâyet neyyir-i subh-ı kemâl
Cephe-i pâkinde tâbân zehre-i zehrâ gibi [K. 4/55]

Mekânları süsler:

Zihî hıdîv ki subh-ı bahâr-ı devletidür
Açan ruh-ı çemeni rûy-ı verd-i handâmı [K. 8/14]

Görince sadr-zîb-i ‘izz ü ikbâl oldığın yazdı
Debîr-i çarh tâk-ı ‘arşâ nâmın âsaf-ı yek-tâ [K. 17/13]

Zâtıyla sadr-ı devlete revnâk viren Hudâ
İtmiş cenâbını vüzerânun müsellemi [K. 9/6]

Sözleri ve hükümleri şeriat gibi sağlamdır:

Her kelâmı hem-çü ahkâm-ı şerî’at müstedell
Cümle akvâli müberhen huccet-i akvâ gibi [K. 4/58]

Her sözi lübb-i libâb-ı nükte-i sırru'l-edeb
Kısr-ı elfâz-ı ma’ânîde olan fehvâ gibi [K. 4/59]

Yüce yaratılışlıdır ve **Sultan**’ın sırdaşıdır:

Getürdi ya’ni bir zât-ı sûtûde-hasleti itdi
Mukaddem rütbe-i sıhriyyet ihsânıyla müstesnâ [K. 17/10]

İkbâl-i tâm böyle gerekdür vezîr olup
Sultân-ı ‘âleme ola hem-râz u mahremi [K. 9/7]

Esasen **Âsaf**, **Hz. Süleyman**’ın vezirinin ismidir lakin kullanıla kullanıla vezirler için alem olmuştur. **İbrahim Paşa** da **Hz. Süleyman** gibi kudretli bir hükümdarın veziri olması bakımından **Âsaf**’a:

Bir **Süleymân**-ı zamândur ki iden **Âsaf**ıdur

Hüsn-i tedbîr ile âsûde her ân ülkesini [T. 5/4]

siyasetten anlaması ve doğru kararlar alması bakımından **Nizâmülmülk**'e:

Sadr-ı kerem-pîrâ budur hurşîd-i mülk-ârâ budur

Destûr-ı sâhib-râ budur dehrün **Nizâmü'l-mülk**'i hem [T. 3/18]

hikmet sahibi olması bakımından **Nûşirevân**'ın veziri **Büzürcmihr**'e, **Eflâtun**'a ve **İbni Sînâ**'ya:

Zihî hıdv ki hikmetde bahse kâdirdür

Büzürcmihr ile mesned-nişîn-i dîvânî [K. 8/16]

Zihî vezîr-i **Felâtun**-şu'ûr kim olamaz

Hired mebâhis-i tedbîrde sebak-h'ânî [K. 8/17]

Felâtun-ı hired dil-beste-i evzâ' u etvârı

Sedâd u rüşdünün hayrânı olmış **Bû 'Alî Sînâ** [K. 17/16]

Hazîne leb-be-leb âlât-ı rezmiyye mürettebdür

Hezârân âferîn tedbîr-i sadr-ı **Bû 'Alî**-râya [T. 13/15]

Dâdâr-ı **Bû 'Alî**-hiredâ tab'-ı kâmilün

Hall-i umûr-ı müşkile elbet karîn olur [K. 1/50]

doğru fikirleriyle âlemi aydınlatması bakımından da güneşe benzetilir:

Eyledi reste zalâm-ı zulm-ı gamdan 'âlemi

Pertev-i re'y-i münîri mihr-i tâb-efzâ gibi [K. 4/50]

Rütbesinin yüceliği bakımından **Bercîs**'ten:

Vezîr-i a'zam **İbrâhîm Paşa**-yı keremver kim

'Uluvv-i şânını **Bercîs** gördükçe senâ eyler [NG. 3/1]

cömertliği bakımından **Hâtem-i Tâyi**'den ve **Bermekî**lerden; yiğitliği ve namının efsaneviliği bakımından da **Şehname** kahramanları **Cem** ve **Rüstem**'den üstün tutulmuştur:

Nesy eyledi **Berâmike**'yi yümn-i himmeti

Pest eyledi şecâ'ati 'ünvân-ı **Rüstem**'i [K. 9/10]

Sâhib-i **Cem**-haşemet sadr-ı felek-rif'at kim

Oldı cârû-keş-i dergâhı ser-â-pâ lâle [K. 2/45]

Ayrıca **Hz. İbrahim**'le adaş olduğundan bahsedilir ve **Hz. İbrahim**'in **Kâbe**'yi inşa etmesi gibi **İbrahim Paşa**'nın da âlemi dört başı mamur bir hale getirdiği söylenir:

Ya'ni hem-nâm-ı **Halîlu'llâh** kim erkân-ı dîn

Oldı 'ahdinde mü'esses **Ka'be-i** 'ulyâ gibi [K. 4/47]

1.1.1.3. Silahdar Damat Ali Paşa (Şehit Ali Paşa)

Silahdar Damat Ali Paşa, III. Ahmed'in **İbrahim Paşa**'dan önceki damadı ve iki önceki sadrazamıdır. Silahdar ocağında yetişmesi sebebiyle bu lakabı almıştır. 1716'da **Avusturya** ordusuna karşı yapılan **Petrovaradin Muharebesinde**, askeri cesaretlendirmek adına düşmanın üzerine atı ve yalın kılıcıyla hücum ederken bir kurşunla alnından vurularak şehit düşmüş, dolayısıyla '**Şehit Ali Paşa**' şeklinde anılır olmuştur.

Divandaki 3. kaside **Ali Paşa** için yazılmıştır. Bu kaside şairin ilk kasidesi³ olmakla beraber **Ali Paşa**'nın devrindeki asayiş leziz beyitlerle tasvir edilmiştir. Ayrıca **Mora Adası**'nın fethi için yazılan 6. tarihte ve **Hotin** sınırında yaptırdığı cami için yazılan 7. tarihte **Ali Paşa**'dan çokça bahsedilir.

³

Kasîde-gûluga vasfunla itdüm istiftâh

Olur disem n'ola mahsûd-ı cümle-i emsâl

[K. 3/61]

Ali Paşa'nın bu şiirlerde övgüyle bahsedilen özellikleri şu şekildedir:

Adaletlidir:

Müşîr-i ma'delet-ârâ vezîr-i bî-hem-tâ
Güzîde fass-1 nigîndân-1 sadr-1 istiklâl [K. 3/19]

Ahlakı ve huyu güzeldir:

Cevâd-1 bahr-1 'atâ âsaf-1 kerem-peymâ
Hudâygâne 'aliyyü'l-himem sûtûde-hısâl [K. 3/22]

Allah'ın yardımını almıştır:

Behem-sirişte-i te'yîd-i Hakk'dur ahkâmı
Ki hüsn-i re'yîdür âsân-sâz-1 emr-i muhâl [K. 3/29]

Bahtı açıktır:

'Uluvv-i câhına nisbet felek kemîne habâb
Zemîn miknet ü kadri yanında bir miskâl [K. 3/30]

Basiretlidir:

Büzürcmîhr-fetânet **Zahîr**-haysiyyet
Sûtûde-dâver-i remz-âşnâ-yı fazl u kemâl [K. 3/21]

Benzersizdir:

Müşîr-i ma'delet-ârâ vezîr-i bî-hem-tâ
Güzîde fass-1 nigîndân-1 sadr-1 istiklâl [K. 3/19]

Muhît-i fazl u kerem âsmân-1 lutf u himem
Kerîm-tab' hudâvend-i bî-nazîr u hemâl [K. 3/20]

Bilgin ve hikmetlidir:

Bu ders-hânedede mahsûd olurdu **Fârâbî**
Bulaydı mastaba-i dânişinde saff-ı ni'âl [K. 3/33]

Binicilikte ustadır:

Sezâ idi kızılı çıkmasaydı meydâna
Rikâb-ı rahşına medd-i şihâb olaydı düvâl [K. 3/39]

Cahillere kızar ve kemâl ehlini korur:

Müdâm zehr-çeş-i kahr u hışmı her nâ-dân
Neşât-yâb-ı rahîk-i 'atâsı ehl-i kemâl [K. 3/52]

Cömerttir:

Dü çeşmi dûsta cevher-nümâ-yı lutf u kerem
Dil-i 'adûya dem-i seyfi âteş-i seyyâl [K. 3/53]

Tamâm neş'e-i 'aklâ keremverâ sadrâ
Eyâ 'atâsı viren tab'-ı bahr u kâna melâl [K. 3/60]

Dosdoğrudur:

Kemâl-i 'iffetine kudsiyân dil-beste
Sedâd-ı rüşdine hayrân cevher-i fa''âl [K. 3/25]

Düşmanın kökünü kurutur ve korku salar:

Medâr-ı emn ü emân-ı cihândur zâtı
Ki itdi dûde-i a'dâyı cümle istîsâl [K. 3/36]

Güzide sâhib-i seyf ü kalemdür ol k'itdi
Dil-i 'adûyı gam-ı haşmeti dü nîme vü nâl [K. 3/51]

Emniyetlidir. Devrinde sevgilinin ayağını sıkkan halhal dışında kimse kimseyi sıkamaz, mutluluktan ağlayanlar dışında kimse gözyaşı dökmez, hacamat neşterinin ufak kesik acısı dışında kimsenin canı acımaz, yıldızlı gökyüzü (peleng) ile kara bulut dışında kimse kavga etmez, müderris ettirgenlik (if'âl) sigasından bahsetmese zorlamanın adı geçmez, asayiş berkemaldır:

Cihânda sıkmadı devrinde kimseyi kimse
Meger ki sâk-ı bilûreyn-i dil-beri halhâl [K. 3/44]

Görülmez oldu zamânında dîde-i giryân
Meger ki giry-e-i şâdî-i ehl-i câh u celâl [K. 3/45]

Bulunmaz idi dil-âzürde devr-i 'adlinde
Meger ki renciş-i neşterle zâr ola kîfâl [K. 3/47]

Zamân-ı ma'deletinde sitîz ider yog-idi
Meger peleng ide ebr-i siyehle tarh-ı cidâl [K. 3/48]

Degüldi ta'diye lafzı zebân-güzâr meger
Müderris eyleye takrîr-i sîga-i if'âl [K. 3/49]

Cihân yek-sere devrinde hurrem ü şâdân
'Adâletinde re'âyâ müreffehü'l-ahvâl [K. 3/50]

Güler yüzlüdür:

Tekellüm itmede gül-gonca-i dehânıdur
Tebessüm-i gül-i sîr-âb-ı ravza-i ikbâl [K. 3/26]

Haremi yücedir:

Felek iderse eger atlasın münâsibdür
Sürâdikât-ı harîm-i kemâline ezyâl [K. 3/37]

İffetlidir:

Kemâl-i ‘iffetine kudsiyân dil-beste
Sedâd-ı rûşdine hayrân cevher-i fa’’âl [K. 3/25]

İnayetlidir:

Yed-i ‘inâyeti olsaydı dest-gîr eger
Kıyâm ider idi merdâne-sâye der-dünbâl [K. 3/42]

Kıskananları çatlatır:

Sümüvv-i kadrini gördükçe hâsid-i bed-h^vâh
İder güzâriş-i ‘ömr-i ‘azîzin isti’câl [K. 3/35]

Nazik meşrepli ve tatlı sözlüdür:

Rübûde meşreb-i nâzükterînine **Kevser**
Mekâl-i pâkine dil-teşne çâşnî-i zülâl [K. 3/24]

Tekellüm itmede gül-gonca-i dehânıdur
Tebessüm-i gül-i sır-âb-ı ravza-i ikbâl [K. 3/26]

Kalbi temiz ve nurludur:

Fürûg-ı nûr-ı zamîri olaydı ‘aks-efgen
Tefevvuk eyler idi rûz-ı rûşenâyâ leyâl [K. 3/28]

Yüce kişiliktir:

‘Uluvv-i câhına nisbet felek kemîne habâb
Zemîn miknet ü kadri yanında bir miskâl [K. 3/30]

Zihni açıktır:

Derîde-câme-i sabr eyler ehl-i ma’nâyı
İdince perde-künân-ı hayâli ‘arz-ı cemâl [K. 3/32]

Aklı ışık hızından daha hızlı çalışır ve zor işleri dahi kolayca halleder:

Olursa pey-revi hengâm-ı istidâre-i zihn
Olur dü hatvede pesmânde şu'le-i cevâl [K. 3/27]

Behem-sirişte-i te'yîd-i Hakk'dur ahkâmı
Ki hüsn-i re'yidür âsân-sâz-ı emr-i muhâl [K. 3/29]

'Düldül-süvâr' şeklinde anılan **Hz. Ali**'nin adaşı olan **Ali Paşa**'nın iffetine melekler, zekasına **Utariid** hayrandır:

Veziir-i a'zam-ı dâmâd-ı hâs-ı **Ahmed Hân**
Semiyy-i dâver-i düldül-süvâr bâ-iclâl [K. 3/23]

Kemâl-i 'iffetine kudsiyân dil-beste
Sedâd-ı rüşdine hayrân cevher-i fa'âl [K. 3/25]

Fetânetiyle **Büzürmihr**'e ve haysiyetiyle **Zahîr**'e benzetilen **Ali Paşa**; "Eğer **Hâtem**, **Ali Paşa**'nın cömertliğini görseydi kapısında dilenci olurdu" denerek cömertliğiyle **Hâtem-i Tâyi**'den:

Büzürmihr-fetânet **Zahîr**-haysiyyet
Sütûde-dâver-i remz-âşnâ-yı fazl u kemâl [K. 3/21]

Semâhat ü keremin görse **Hâtem-i Tâyi**
Derinde eyler idi irtikâb-ı züll-i su'âl [K. 3/40]

"Eğer **Fârâbî** senin dersliğinin ayakkabılığında yer bulup otursa seni kıskanırdı" denerek de bilgi ve hikmet yönünden **Fârâbî**'den üstün tutulmuştur:

Bu ders-hânedede mahsûd olurdu **Fârâbî**

Bulaydı mastaba-i dânişinde saff-ı ni'âl

[K. 3/33]

1.1.1.4. Kapudan (Kaymak) Mustafa Paşa

Sadrazam **İbrahim Paşa**'nın büyük damadı 'Kaymak' lakaplı **Mustafa Paşa**, **Lale Devri** kaptan-ı deryasıdır. Babası **Kara İbrahim Paşa**, annesi ise **Merzifonlu Kara Mustafa Paşa**'nın kızı **Fatma Hanım**'dır; bu yüzden kasidelerde 'âsafü'bni âsaf', 'ced-ber-ced' gibi ifadelerle soyluluğundan ve vezirliğin ailesinde irsî oluşundan bahsedilir:

Vezâret irs ile itmişdür intikâl anun

Kelân emâcide nesl-i şeref-disârında

[K. 6/26]

Divanda **Mustafa Paşa** için 3 kaside (5, 6, 7. kasideler) yazılmıştır ve 14. kasidede '**Şevk-âbâd**' ismindeki kasrı anlatılır. 5. kaside gemicilik terimleriyle süslenmiştir ve nesib bölümünde kalemin gücünden bahsedilir. 6. kasidenin nesib bölümünde sonbaharın güzelliklerini anlatıp medhiye bölümünde **Paşa**'yı öven şair, kasidenin sonlarına doğru düşürdüğü bir koyun (cep) saatinden bahseder ve **Paşa**'nın lalelerinden bir ikisini çok beğendiğini söyleyerek kibarca ister. 7. kasideye direk medhiye ile başlanır ve yine sonlara doğru **Paşa**'nın **İzzet**'e söz verdiği nergisler nazikçe hatırlatılır. Böylece **Mustafa Paşa**'nın da **İzzet Ali Paşa** gibi lalelere ve çiçeklere meraklı olduğunu anlıyoruz. Ayrıca çiçek soğanı istemek için dahi kaside yazılmış olması, devrin kültürünü ve zarafetini ortaya koyan bir başka detaydır.

Mustafa Paşa'nın kasidelerde övülen yönleri şunlardır:

Ağırbaşlıdır ve temkinlidir:

Kûh-ı temkîn ü vakârın eylese tahmîl eger

Arz-ı **Nîşâbûr**veş gûy-ı zemîn lertzân olur

[K. 5/44]

Ârif ve anlayışlıdır:

Îrâ'ete suver-i h^vâhişi ne hâcet anun
Bu incilâ var iken tab'-ı tâbdârında [K. 6/39]

İdince nîm-nigâh-ı firâsetün cevelân
Olur mesîresi tâ-mâ-verâ-yı sırr-ı nihâd [K. 7/7]

Aydın tabiatlıdır:

Âsaf-ı rûşen-güher kim şeb-çerâg-ı mâh-tâb
Efser-i iclâline bir gevher-i tâbân olur [K. 5/30]

Vasfa âgâz itse bir şâ'ir zamîr-i rûşenin
Mâh-ı nev kâgıd virür hurşîd rîg-efşân olur [K. 5/42]

Bahtı açiktir ve mutludur:

Esâs-ı pâye-i kadri medâric-i 'ulyâ
Medâr-ı kevkeb-i bahtı metâli'-i is'âd [K. 7/13]

Şerâfet-i ebedî bergüzâr-ı cedd ü peder
Sa'âdet-i ezeliyye şî'âr-ı mâder-zâd [K. 7/14]

Benzersizdir:

Mesned-i 'izze ne böyle âsaf-ı dânâ gelür
Sadr-ı devletde ne böyle zât-ı 'âlî-şân olur [K. 5/40]

Bilgilidir:

Âsaf-ı sâhib-hüner dâdâr-ı dânişver k'anun
Mekteb-i fazlında dânâ tıfl-ı ebced-h^vân olur [K. 5/23]

Cömerttir:

Âsaf-ı semmâh kim cûdından olsa hissemend
Bir gedâ-yı bî-nevâ sâhib-ser ü sâ mân olur [K. 5/25]

Hoşâ kerîm ki envâ'-ı cûd u lutf-ı himem
Nihâde zımn-ı nihâd-ı kerem-şi'ârında [K. 6/32]

Denizlere hükmeder:

Ol kapudan-ı donanma-yı hümâyûn kim anun
Dergehinde heft deryâ bende-i fermân olur [K. 5/28]

Dünyanın odak noktasıdır:

Şükûfezârına bir bîşgûn tûdesidür
Zemîn dâ'ire-i âsmân-medârında [K. 6/28]

Kendinden öncekileri aratmaz:

Şu mertebe unudılmış ki kimse yâd idemez
Esâmi-i selefî vakt-i iştihârında [K. 6/33]

Güler yüzlüdür:

Tekellüm itse bulur inhilâl 'ukde-i dil
Tebessüm itse gelür gonca-i ümîde güşâd [K. 7/11]

Hükmü geçerlidir:

Emri cârî şöyle kim bâd-ı vezânı itse men'
Bir dahı deryâda gezmez tâbi'-i fermân olur [K. 5/35]

Ülfet-i ezdâdı ger emr eylese bî-iştibâh
Şu'leye zarf-ı habâb-ı bahr âteşdân olur [K. 5/45]

Öfkesi şiddetlidir:

Âteş-i kahrı fûrûzân olsa hengâm-ı gazab
Heft deryâ bir şerârından serâbistân olur [K. 5/37]

Soyludur, vezir oğlu vezirdir:

Âsafübni âsaf-ı mifzâl kim bî-reyb ü şekk
Bahşış-i yek-rûzesi mahsûl-ı bahr u kân olur [K. 5/24]

Böyle ced-ber-ced vezîri sadr-ı devletde görüp
Rûhî eslâf-ı kirâmun hurrem ü şâdân olur [K. 5/41]

Veżâret irs ile itmîşdür intikâl anun
Kelân emâcide nesl-i şeref-disârında [K. 6/26]

Soyunu hayırla yâd ettirir:

Sen ol vezîr-i kerem-kârsın ki zâtundur
Olan vesîle-i zikr-i menâkıb-ı ecdâd [K. 7/3]

Nükteden anlar:

Âsafâ lâf eylemem mîzân-ı tab'-ı kâmilün
Kadr-dân-ı rütbe-i nazm-ı sühan-sencân olur [K. 5/53]

Tatlı sözlüdür:

Tekellüm itse bulur inhilâl 'ukde-i dil
Tebessüm itse gelür gonca-i ümîde güşâd [K. 7/11]

Yüce kişiliklidir ve zihni açıktır:

Zât-ı 'âlî-kadrine nisbetle heft eflâkden
Bir yedi çifte kayık yapırsa ger çesbân olur [K. 5/33]

Fetânetün o kadardur ki bir bakışda olur
Nigâh-ı dikkatün âgâh-ı muzmerât-ı fu'âd [K. 7/8]

En düşük kölesi bile **Çin**'e hakan olabilecek **Mustafa Paşa**'nın cömertliğinin bini bir paradır:

Ben hatâ itmem sözümde ger tenezzül eylese
Kişver-i **Çin**'e bir ednâ bendesi hâkân olur [K. 5/43]

Sen ol keremver-i **Tâyî**-nazîrsin ki olur
Mekârimünde mi'ât ü ulûfdan âhâd [K. 7/5]

Bir günlük harçlığı **Pervîz**'in 'Genc-i bâd-âverd'ini tamtakır bırakır;

Âsaf-ı cevvd kim yek-rûze harcından anun
Genc-i Bâd-âverd-i Pervîzî tehî-hemyân olur [K. 5/26]

Hâtem-i Tayî'nin cömertliği de utançla dergâhını bekleyip ondan ihsan umar:

Âsaf-ı **Hâtem**-'atâ kim bekleyüp dergâhını
Cûd-ı **Tâyî** şerm ile cûyende-i ihsân olur [K. 5/27]

Rütbesi **Keyvân**'ı kiskandıracak kadar yüksek olan **Paşa**'nın vakarını yeryüzü dahi taşıyamaz, tüm yerküre **Nişabur** gibi tir tir titrer:

Mustafa Paşa-yı gerdûn-kadr vâlâ-pâye kim
Âstân-ı devleti hem-rütbe-i **Keyvân** olur [K. 5/22]

Kûh-ı temkîn ü vakârın eylese tahmîl eger
'Arz-ı **Nîşâbûr**veş gûy-ı zemîn lertzân olur [K. 5/44]

1.1.1.5. Kethüda Mehmed Paşa

Sadrazam **İbrahim Paşa**'nın küçük damadı ve kethüdası **Mehmed Paşa** için bir kaside (10. kaside) yazılmıştır. Ayrıca 15. ve 18. tarihler kasırlarının bitişi için, 17. ve 19. tarihler de yaptırdığı çeşmeler için düşünülmüştür.

Kethüda Mehmed Paşa'nın şiirlerde övülerek anlatılan özellikleri ise şöyledir:

Cömerttir:

Dâmâd-ı sadr-ı mekrümet-ârâ ki cûdını
Vasf eylemek lisân-ı kalemle muhâldür [K. 10/2]

Saadetlidir:

Çarh eşheb-i sa'âdetine 'arz ider rikâb
Zinhâr sanma sakf-ı felekde hilâldür [K. 10/7]

Mekânları süsler:

Zâtıyla buldı pây-e-i **Rûm İli** revnakı
Zâtı ki cûd u himmet ile bî-hemâldür [K. 10/6]

Emir sahibidir:

Fermân ile emr senündür keremverâ
Lâzım olan bu çâkerüne imtisâldür [K. 10/12]

İnayetli ve yüce kişiliktir:

Lutfunla bana eyle meded dest-gîrlik
Kim senglâh-ı emniye sa'bu'l-menâldür [K. 10/11]

Vehm eylemek hayâl ile kadr-i refi'ini
Mümkün degülse de hele bâtil hayâldür [K. 10/9]

Avcunun **Gümüşsuyu** deresi gibi cömertlik saçtığı söylenen **Kethüda Mehmed Paşa**'dan bir beyitte 'semiyy-i fahr-i âlem' yani **Hz. Muhammed**'in adaşı şeklinde bahsedilmesi, 'Muhammed, Mehmed, Mehmed' meselesi açısından dikkat çekicidir:

Güzide kethüdâ-yı cûd-perver kim kef-i desti
Gümüşsuyu gibi icrâ-yı âyîn-i sehâ eyler [G. 23/12]

Semiyy-i Fahr-ı 'Âlem hazret-i dâmâd-ı 'âlî-câh
Ki münfek itmeye Hak zât-ı pâkin baht-ı sermedden [T. 17/1]

1.1.1.6. Basra Valisi Abdurrahman Paşa

Divandaki 15. ve 16. kasideler dönemin **Basra Valisi Abdurrahman Paşa**'ya yazılmıştır. Şair, ünsiyeti muhtemelen vali olmadan önce başlayan **Abdurrahman Paşa**'nın önceden kölesi olduğunu, zaman geçmesine ve araya mesafe girmesine rağmen kendisini unutmuyup yine ihsanlarda bulunduğunu söyler ve cömertliğine çokça vurgu yapar.

1.1.1.7. Damat Mehmed Paşa (Şairin Babası)

İzzet Ali Paşa'nın babası **Damat Mehmed Paşa**'dır. **Kasapbaşı Ali Ağa**'ya damat olması sebebiyle bu lakapla anılmıştır. Mevkufat başhalifesi **Ahmed Efendi**'nin evlatlığı olup kölelikten yetişen **Mehmed Paşa** kalemde yetişip defterdar ve sonra da nişancı oldu. **Kayseri** sancağıyla **Bender**, sonrasında da **Hotin** muhafızı olup h. 1128'de vezir oldu. Sadrazam olmasına ihtiyarlığı mani olup azille kubbe veziri oldu. 1129 Ramazanında vefat etti.

Damat Mehmed Paşa, Bender'de minaresi yarım kalan bir caminin minaresini tamamlaması sebebiyle 8. tarihte anılır. Babası olduğu için abartmak istemediğini söyleyen **İzzet**, güneşi övmenin yersiz olduğunu ve hakiki cevherin uzaktan bile kendini belli ettiğini söyleyerek babasını zekice medheder:

Eger olmasa übüvvetle bünüvvet 'özri

Hak budur eyler-idüm menkabetinde 'itrâ [T. 8/19]

Dûrdan zâhir olur cevher-i âyîne-i sâf

Külfet-i midhat-i ahlâkı degüldür ber-câ [T. 8/20]

Kendü mâhiyyet-i zâtiyyesin izhâr eyler

Vasfa muhtâc degül şa'sa'a-i mihr-i semâ [T. 8/21]

Ayrıca 3. kasidede babasını ziyarete gitmek için **Ali Paşa**'dan müsaade istemektedir.

1.1.2. ŞEHZADELER

12. tarih Şehzadeler için düzenlenen sünnet düğünü için, 1. ve 2. tarihler de **Şehzade Abdülhamid**'in doğumu için kaleme alınmıştır.

1.1.3. DİĞER DEVLET ADAMLARI

Divanda zikredilen diğer devlet adamları **Âsaf**, **Nizâmülmülk**, **Büzürcmihr**, **Hârûn** ve **Me'mûn**'dur.

Hz. Süleyman'ın veziri olup bilgisi ve hikmetiyle vezirler için benzetilen olan **Âsaf**, zamanla alem olmuş ve vezir kelimesinin yerine geçip vezirlerden '**Âsaf**' diye söz edilegelmiştir. **Hz. Süleyman**'ın vezirini kastedecek biçimde 5. tarih ve 10. kasidede kullanılmıştır. Padişah **Hz. Süleyman**'a benzetilip **Damat İbrahim Paşa** da **Âsaf** olarak düşünülmüştür. Diğer beyitte ise **Âsaf**, **Kethüda Mehmed Paşa**'nın huzuruna gelecek olsa yerinin ancak ayakkabılık olduğu söylenmiştir:

Bir **Süleymân**-ı zamândur ki iden **Âsaf**'ıdur

Hüsn-i tedbîr ile âsûde her n ülkesini [T. 5/4]

Memdh kethüdâ-yı gzn kim huzrına

Âsaf gelürse t yeri saff-ı ni'ldr [K. 10/3]

Büzürcmihr NŐirevn'ın veziridir ve yine bilgi - hikmet yönünden **Ali Paşa** ve **İbrahim Paşa** için benzetilen olmuştur:

Büzürcmihr-fetânet **Zahîr**-haysiyyet

Stde-dver-i remz-Őn-yı fazl u kemâl [K. 3/21]

Zihî hıdv ki hikmetde bahse kâdirdür

Büzürcmihr ile mesned-niŐn-i dvn [K. 8/16]

Melikşah'ın veziri **Nizâmülmülk**, **Gence Kalesi**'nin fethi için yazılan 3. tarihte yine bilgi ve tecrübe bakımından **İbrahim Paşa** için benzetilen olur:

Sadr-ı kerem-pîrâ budur hurşîd-i mülk-ârâ budur

Destûr-ı sâhib-râ budur dehrün **Nizâmü'l-mülk**'i hem [T. 3/18]

Abbasi Halifesi **Harun Reşid** ve oğlu **Me'mûn**, adaletleri bakımından **Sultan**'ın tüfek atışına yazılan 14. tarihte birer beyitle **Sultan** için mukayese unsuru olmuştur. **Sultan Ahmed Han** zamanının adaleti ve refahı o kadar güzeldir ki zaman ve dünya **Hârûn** ve **Me'mûn**'un adaletli zamanlarına gülüp selam yollamaktadır:

'Adâletle yüzün güldürdi dehrün handeler eyler

Zamân-ı devleti vakt-i **Anûşîrvân** u **Hârûn**'a [T. 14/3]

Bulup râhat kederden devr-i 'adlinde safâsından

Selâm irsâl ider devr-i zamâne rûh-ı **Me'mûn**'a [G. 14/5]

1.2. ŞAİRLER

1.2.1. Nedîm

Lale Devrinin şen şairi **Nedîm**, **İzzet**'in şiirinde ve tarzında adeta bir dönüm noktası olmuştur. Nazım şekillerinde, muhtevâda, üslupta ve dilde önemli değişiklikler yapan; çağdaşları ve selefleri tarafından da beğenilip taklit edilen **Nedîm**, **İzzet**'i de **Nâbî** etkisinden kurtararak tesiri altına almıştır. **Nedîm**'den önce ağır sayılabilecek bir dil ve muğlak ifadeler ile şiir geleneğinin kurallarına bağlı bir şekilde şiir söyleyen **İzzet**, **Nedîm**'i tanıdıktan sonra onun tarzını benimsemiş hatta açtığı yeni yolda onunla âdetâ yarışa girmiştir. **Nedîm**'i geçmek gibi bir amacı olmadığını, maksadının sadece onu takip etmek olduğunu söylese de **Nedîm**'le çoğu şiirlerinin birbirlerine nazire olması ve **İzzet**'in selefleri üzerinde önemli tesirler bırakması, **İzzet**'in basit bir **Nedîm** taklitçisi olmadığını ispatlar niteliktedir:

Nev-zemîn-i tâzede eyle **Nedîm**'e pey-revî

'**İzzetâ** şi'rün biraz hâm olsa da mâni' degül [G. 88/10]

Germ-'inân-ı şevk idüp 'İzzet kümeýt-i hâmeyi

At sür sen de **Nedîm**'e 'arsa-i tanzîrde

[G. 124/13]

1.2.2. Âtîf

İzzet Ali Paşa'nın mektupçusu olan **Âtîf**, aynı zamanda onun yakın bir takipçisidir. Nazirelerinin ve nazire teşkil edecek şiirlerinin yanında divanındaki bütün kasideler **İzzet Ali Paşa** için yazılmıştır.

İzzet'in ise 24, 30. ve 95. gazelleri **Âtîf**'a naziredir. Ayrıca '*olmadukça bilmedüm*' redifli 3. musammat **Âtîf**'ın gazeline tahmistir ve 11. kaside **Âtîf** için yazılmıştır. **İzzet**'in kendisinden daha alt mevkide bir meslekdaşına kaside yazması ise dostluğa verdiği önemin ve makam-mevki gibi meselelere ehemmiyet vermeyişinin tezahürü niteliğindedir.

Âtîf'a nazire yazmanın zor olduğunu söyleyen **İzzet**, diğer bir beyitte de bunu ancak kendisi gibi nadir manalar icat edebilenlerin yapabileceğini söyler:

Kümeýt-i hâmeyi kıl '**İzzetâ** keşîde-'inân

Ki pey-revî gazel-i '**Âtîfâya** müşkildür

[G. 26/7]

Pey-rev ola tâ '**Âtîf**-ı pâkîze-hayâle

'**İzzet** gibi bir nâdire-îcâd gerekdür

[G. 24/6]

Âtîf Efendi için yazılan 11. kasidede bahsedildiği üzere hasletleri şu şekildedir:

Âlimdir:

Zabt eylemiş kavâ'id-i mihr ü vefâyı hep

Tahsîl idüp hulûs ile fenn-i hakîkati

[K. 11/24]

Dosdoğrudur:

Rüşdî sedâd ü rüşdine olmuş rübûde-dil

Mihrî vü **Tal'atî** ise meftûn-ı tal'atı

[K. 11/30]

Edebî açıdan mükemmeldir:

Nâm-âver-i kemâl olalı nazm u nesr ile
Zîr-i nigîn kıldı diyâr-ı fesâhati [K. 11/23]

Gösterişten uzaktır:

Âlâyîş-i cihân ile şugl itmeyüp müdâm
Tahsîl-i ‘ilm ü dânişedür meyl ü ragbeti [K. 11/25]

Güzel huylu ve güzel ahlaklıdır:

Ol mîr-i ber-güzîde-şiyem kim kemâl ile
Âfâka virdi velvele âvâz-ı şöhreti [K. 11/19]

Vefalıdır:

Zabt eylemiş kavâ'id-i mihr ü vefâyı hep
Tahsîl idüp hulûs ile fenn-i hakîkati [K. 11/24]

İlme râğbet gösterir:

Âlâyîş-i cihân ile şugl itmeyüp müdâm
Tahsîl-i ‘ilm ü dânişedür meyl ü ragbeti [K. 11/25]

Mazmunları beğenilir, ince hayal sahibi ve kalem ustasıdır:

Mazmûn-ı dil-nişîni unutturdı **Sâ'ib**'i
Bârîkter hayâl ile sebk itdi **Şevket**'i [K. 11/29]

Üstâd tab'ı hâme-i gevher-nisâr ile
Virmekdedür sahîfe-i âfâka zîneti [K. 11/20]

Şiirleri sevgilinin yürüyüşü gibi akıcıdır:

Eş'âr-ı dil-pezîri gibi **Mîr 'Âtıf**un
Seyr it hırâm-ı yârda mevc-i selâseti [K. 11/18]

Tarzı yeni, başarılı ve güzeldir:

İnşâsı iştihâr bulup hüsn-i sebk ile
Güm-nâm itdi **Veysi**-i sâhib-fazîleti [K. 11/26]

Reftâr-ı tâze-tavrımı seyr it ‘aceb midür
Vardur dinilse **Nâbi**-i üstâda sebkatı

[K. 11/27]

Kasidenin devamında ise geçmiş şairlerin adları anılıp bazılarının mahlasları ile kelime oyunları yapılarak **Âtîf** Efendi medhedilmeye devam edilir.

1.2.3. Nâbî

Şairin **Nedîm**’den evvel etkilenip nazireler yazdığı ve benzer konulu beyitler söylediği şair olan **Nâbî**’nin adı divanda tek bir beyitte geçer. **Âtîf**’a yazılan 11. kasidede şair, “**Âtîf, Nâbî** üstâdı geçti” dense garipsenmeyeceğini söyler:

Reftâr-ı tâze-tavrımı seyr it ‘aceb midür

Vardur dinilse **Nâbi**-i üstâda sebkatı

[K. 11/27]

Ayrıca **Nâbî**’nin: “*Gûyâ ki cezr ü medd ile deryâ gelür gider*” mısraı 53. gazele tazmin edilmiştir:

Buldukça eşk-i dîde-i ter cûşîş ü sükûn

Gûyâ ki cezr ü medd ile deryâ gelür gider

[G. 53/5]

1.2.4. Nef’î

Kaside vadisinin söz ustası **Nef’î**, gerek çağdaşları gerekse halefleri tarafından beğenilmiş, örnek alınmış ve taklit edilmiştir. **İzzet**’in kasidelerinde de **Nef’î** tesiri açıkça görülür. Biçim, konu, âhenk ve söyleyiş taklidi, fazlaca ortak kafiye kullanımı gibi unsurlarla kendini belli eden bu örnek alım, **Tebriz Kalesi**’nin fethi münasebetiyle yazılan 1. musammatta en belirgin halini alır. **Nef’î**’nin **Genç Osman** için yazdığı kasidenin matlaı olan:

Âferin ey rûzgârun şeh-süvâr-ı saf-deri

‘Arşa as şimdengerü tîg-ı Süreyyâ-cevheri

beyti tazmin edilerek terciibend yapılmış, şiir boyunca **Nef'î**'nin söyleyişini takip ve taklit etmeye özellikle dikkat edilmiştir. Musammatın ilk bendinin bir beytinde de **Nef'î**'nin ruhunun, fethi tebrik için yukarıdaki beyitle gökyüzünde dolaştığı söylenir:

Rûh-ı **Nef'î** gördüm eylerdi berây-ı tehniyet

Tâk-ı 'arş üzre bu ra'nâ nazm ile cevlângerî [M. 1/I/10]

Ayrıca **İbrahim Paşa** için yazılan 4. kasidede “Meslekî meşguliyetlerim olmasa şiirimi **Nef'î**'ninki gibi sihirli bir hale getirirdim” diyerek bir bakıma dert yanmakta ve **Nef'î**'nin şiirine olan hayranlığını dile getirmektedir:

Vasf-ı pâkinde eger şugl-ı kitâbet olmasa

Sihir iderdüm şi'rümi **Nef'î**-i nazm-ârâ gibi [K. 4/63]

1.2.5. Diğer Şairler

Divanda adı anılan diğer şairler ise **Merâmî**, **Seyyid Vehbî**, **Çelebizâde Âsım**, **Şehrî**, **Rahîmî**, **Arpaemînzâde Sâmî**, **Rakîm**, **Rif'at**, **Lem'î** ve **Zahîr-i Fâryâbî**'dir.

“Ez lisân-ı **Merâmî Ahmed Efendi**” başlıklı 59. gazelin **Merâmî**'nin ağzından yazıldığını anlıyoruz. 5. nazmda ise aralarındaki samimiyet zâhirdir:

Ahmed Beg'ün evinde yazıldı bu 'arz-ı hâl

'Afv it kusûrın ey şeh-i sencîde-ter-hısâl

Mîrüm **Merâmi** kâfirinün dinleme sözün

İtme beni 'itâb ü sitem ile pâ-y-mâl [Nzm. 5]

109. gazel **Seyyid Vehbî**'ye naziredir. 1. nazm ise **Vehbî**'ye, müderris oluşu sebebiyle yazılmıştır.

67. müzeyyel gazel **Çelebizâde Âsım**'a naziredir. 9. kıt'a ise **Âsım**'ın müderris oluşu sebebiyle yazılmıştır.

40. gazel **Şehrî**'ye, 42. gazel **Rahîmî**'ye, 61. gazel **Sâmî**'ye, 89. ve 113. gazel **Rakîm**'e, 137. gazel **Rif'at**'e, 128. gazel de **Lem'î**'ye naziredir.

İrânlı şair **Zahîrüddîn-i Fâryâbî** ise bir beyitte geçer ve itibarı yönüyle **Ali Paşa** için benzetilen olur:

Büzürcmîhr-fetânet **Zahîr**-haysiyyet

Sütûde-dâver-i remz-âşnâ-yı fazl u kemâl [K. 3/21]

1.3. SANATKÂRLAR VE ESERLER

Firdevsî'nin **Şehnâme**'si, efsanevi bir şekilde dilden dile anlatılması yönüyle iki beyitte ele alınır. Yıllardır okunup anlatıldığı için artık insanların yeni hikayelere ihtiyacı vardır, bunlar da **İzzet**'in aşk maceraları ve **Sultan**'ın destansı fetihleri olacaktır:

Yaz mâcerâ-yı hâlet-i hicrâna '**İzzetâ**

Şehnâme-h^vân-ı 'ışka yeni dâstân gerek [G. 80/12]

Ba'd-ezîn nâm-ı hümâyûnün anun yâd eylesün

Dâstân-ı **Rüstem**'i tayy eylesün **Şehnâme**-h^vân [M. 1/II/4]

2. kasidede vasıfları bakımından lale için birçok benzetme yapılmıştır. **Şebüsterî**'nin **Gülşen-i Râz** ve **Atâî**'nin **Nefhatü'l-ezhâr** isimli tasavvufî-felsefî mesnevileri bu benzetmeler için araç olur. Tasavvufî bir imaj çizilen bu beyitlerde lale, **Gülşen-i Râz**'daki sırları bilip **Nefhatü'l-ezhâr** okuyan sarıklı bir mollaya benzetilir:

Çiçek elkâbın okur gerçi çemende nergis

Gülşen-i Râz bilür söylemez ammâ lâle [K. 2/19]

Mekteb-i bâğçede **Nefhatü'l-ezhâr** okuyup

Oldı destâr-ı mükevver ile mollâ lâle [K. 2/20]

İzzet'in babasının **Bender**'de yaptırdığı minare için yazılan 8. tarihte, resimlerini mucize diye gösterip peygamberlik iddiasında bulunan **Çinli** nakkaş **Mânî** ve **Havernak** kasrının zeki mimarı **Sinimmâr**'ın adı geçer. Minarenin yapıldığı caminin nakışları

Mânî'nin bile aklını alacak kadar güzeldir, minarenin düzgün ve muntazam duruşu ise **Sinimmâr**'ı dahi kendine hayran bırakır:

Nakş-ı zîbâsı firîbende-i 'akl-ı **Mânî**
Tarhı hayret-figen-i tab'-ı gürûh-ı 'ukalâ [T. 8/12]

Kadd-i mevzûnına âşüfte-dil 'akl-ı derrâk
Resm-i matbû'ına dil-dâde **Sinimmâr**-ı zekâ [T. 8/32]

Mustafa Paşa'nın '**Şevk-âbâd**' isimli kasrının mimarisi de **Sinimmâr**'a mimarlığı öğretecek kadar muntazamdır:

Tarhını görsün **Sinimmâr** eyleyüp tahdîk-ı 'ayn
Bunda tahsîl eylesün gelsün de mi'mâriyyeti [K. 14/5]

Heft-Evrenç, **Molla Câmi**'nin yedi mesneviden oluşan eser topluluğuna verdiği isimdir. Şair kalemiyye kasidesinde, yazıya dökülen cevval mazmunların yedi tahtı (göğün yedi katı) ve dört direği (anasır-ı erbaa) kül edebilecek kuvvette olduğunu söylerken **Câmi**'nin bu eserini de hatırlatarak ustaca övünür:

Hâme kim pür-tâb ola mazmûn-ı âteş-pâresi
Berk-ı hirmen-sûz-ı heft-evrenç ü çâr-erkân olur [K. 5/7]

Aynı kasidede **Câmi**'nin **Bahâristân**'ı ve **Mânî**'nin **Nigâristân** ismi verilen kitabı bu sefer üstü kapalı bir biçimde hatırlatılır:

Hâme kim feyz-i nemâsından olursa nem-pezîr
Şûre-mâh-ı behmenî reşk-i bahâristân olur [K. 5/8]

Hâme sûret-hâne-i ma'nâya ârâyış virüp
Hacle-i endîşe kim reşk-i nigâristân olur [K. 5/17]

1.4. FİLOZOFLAR

Divanda **İbni Sînâ**, **Fârâbî**, **Platon** ve **Aristo**'nun adı geçer. Her biri akıl, tedbîr, hikmet ve felsefenin timsali olan bu filozoflar çeşitli memduhlar için benzetilen olurlar.

'**Bû Alî**' ve '**Bû Alî Sînâ**' şeklinde geçen **İbni Sînâ**, **İbrahim Paşa** ve **Ali Paşa** için:

Himmet-i tevfik ile tedbîrde endîşesi

Fikret-i re'yinde sâ'ib **Bû 'Alî Sînâ** gibi [K. 4/45]

Fârâbî, **Ali Paşa** için:

Bu ders-hânedede mahsûd olurdu **Fârâbî**

Bulaydı mastaba-i dânişinde saff-ı ni'âl [K. 3/33]

'**Felâtûn**' şeklinde geçen **Platon**, **Sultan Ahmed** ve **İbrahim Paşa** için:

Muvaffakdur nizâm-ı saltanatda tab'-ı vakkâdı

Ki tedbîr itmede ta'lîm-i re'y eyler **Felâtûn**'a [T. 14/4]

Zihî vezîr-i **Felâtun**-şu'ûr kim olamaz

Hired mebâhis-i tedbîrde sebak-h'ânî [K. 8/17]

'**Aristâlîs**' şeklinde geçen **Aristo** da **Ali Paşa** için benzetilen olur:

Nerîmân-savlet ü **Rüstem**-şecâ'at **Kahramân**-kuvvet

Aristâlîs-'akl u **Bû 'Alî**-haysiyyet **Âsaf-râ** [T. 6/2]

1.5. TARİHİ – EFSANEVİ ŞAHSİYETLER VE OLAYLAR

1.5.1. Şehname Kahramanları

Şehnâme için Fars mitolojisinin en mühim eseri denebilir. **Firdevsî** tarafından kaleme alınan bu hacimli destan, tarih öncesi zamanlardan **Sasani İmparatorluğu**'nun

sonuna kadar tüm **İran** hükümdarlarını ve bu hükümdarların **Turan** ülkesi hakanları ile yaptıkları mücadeleleri ele alır.

Gariptir ki **Türk** hakanları ile savaşlar yapan bu hükümdarlardan ve hikayelerinden **Türk** şairleri oldukça etkilenmiş ve memduhlarını bu hükümdarlara benzetmeye, bazen de onlardan üstün tutmaya başlamışlardır. Devirlere göre değişen kültür ve edebiyat merkezlerinin her yönüyle örnek alınması ile açıklanabilecek bu durum, klasik şiir geleneğinde **İran** hükümdarlarının geçmiş **Türk** hükümdarlarından daha çok yer almasına sebebiyet vermiştir.

Divanda bu hükümdarlardan **Cemşid, Dârâ, İskender, Rüstem, Kahramân, Nûşirevân, Hüsrev-i Pervîz, Behrâm, Nerîmân** ve **Ferîdûn**'un isimleri zikredilir. Memduhlar bazen bu hükümdarlara benzetilirken bazen de üstün tutulur. Tüm bu hükümdarların ortak benzetme yönü şöhret, kahramanlık, tantana ve itibardır. Dolayısıyla tekrara düşmemek için bu benzetme unsurlarından tekrar bahsetmedik.

1.5.1.1. Cemşid (Cem)

Pîşdâdiyân sülalesinden gelen **Cemşid, Cem** olarak da geçer. Dört beyitte **Sultan Ahmed**, birer beyitte de **İbrahim Paşa, Mustafa Paşa, Kethüdâ Mehmed Paşa, Damat Mehmed Paşa** (babası) ve **Sarı Mehmed Paşa** (babasının selefi) için benzetilen olur.

Şarabın mucidi olduğu rivayet edilen **Cem**'in bir de yedi madenden üretilmiş kadehi vardır ki 'câm-ı cihân-nümâ' isimli bu kadehten dünyada olup bitenleri seyrettiği söylenir. Ancak **Ali Paşa** zamanı o kadar hoş ve bereketlidir ki bu sihirli kadeh dahi o bereketi görse kederinden pas tutar:

Letâfet öyle ki her tâze bergi görse idi

Olurdı sâgar-ı **Cemşid** jeng-bâr-ı melâl [K. 3/11]

'Sâgar-ı **Cem**, câm-ı **Cem**' ifadeleri, zamanla meclislerde elden ele devreden dolu şarap kadehini kasteder şekilde kullanılır olmuştur:

Olan mezkûr cümle bezm-i meyde câmdur **Cem**'dür

Viren eş'âra revnak zülf-i 'anber-fâmdur femdür [Mtl. 3]

Aşk meclisi ise bambaşka bir meclistir ki bu meclisin akşamdan kalma sarhoşu bile **Cem**'in devletinin tantanasını ayağı altına alır:

Tumturâk-ı devlet-i **Cemşid**'e püşt-i pâ urur

Bezm-i 'ışkun dûşdan mahmûr olan mey-h^vâresi [G. 139/6]

1.5.1.2. Dârâ

Keyâniyân sülalesinin dokuzuncu ve son hükümdarıdır. **Keykubad** da denir. **İskender**'le yaptığı savaşta yenilmiştir. 7 beyitte **Sultan Ahmed**, 2 beyitte de **Kethüdâ Mehmed Paşa** için benzetilen olur.

Ayrıca **Sultan Ahmed** o kadar muhteşemdir ki hikmet mektebindeki her öğrenci ve eşîğindeki her fakir **Dârâ** kadar haşmetli ve hikmetlidir:

Âstân-ı devletinde her bir ednâ bendesi

Haşmet izhâr itmede **Keyhüsrev** ü **Dârâ** gibi [K. 4/31]

Şöyle üstâd-ı isâbetkârdur re'yinde kim

Mekteb-i rüşdinde bin şâkirdi var **Dârâ** gibi [K. 4/37]

1.5.1.3. İskender

Tarihte **İskender** namıyla anılan iki şahıs vardır. İlki **Kur'ân-ı Kerîm**'de bahsi geçen, **Ye'cüc** ve **Me'cüc** kavimlerine set çeken ve **Hızır Aleyhisselam** ile âb-ı hayât'ı arayan **Zülkarneyn**'dir. İkincisi ise MÖ 356 - 323 yıllarında yaşayıp **III. Darius**'u (Dârâ) yenerek **Pers İmparatorluğu**'nu yıkan **III. Aleksandros**'tur (İskender) ki **Şehnâme**'de bahsi geçen **İskender** bu komutandır. Bu iki şahıs ve maceraları bazen birbiri ile karıştırıldığı için **Büyük İskender**'in **Zülkarneyn** diye de anıldığı olmuştur.

Büyük İskender, iki beyitte **Sultan Ahmed** için benzetilen olur:

İdüp tevfiğ-ı Bârî pâdşâh-ı 'âleme yârî

Revân iklîmini hâkân-ı **İskender**-'alem aldı [T. 4/3]

Hâkân-ı **İskender**-zafer dâdâr-ı ferhunde-siyer

Hân Ahmed-i Dârâb-fer sultân-ı dâna-yı ferîd [T. 1/1]

Aristo tarafından icad edilen ve uzak mesafeleri gösterdiği rivayet edilen ‘âyine-i **İskender**’ **Büyük İskender**’e aittir ve bir beyitte **Sultan Ahmed**’in tuğrasının beyzası için benzetilen olur:

Cümle ‘âlem emrine dil-beste hayrân nakşına

Beyzası âyine-i **İskender**’ün hem-tâsıdur [K. 13/7]

İskender-i Zülkarneyn ise divanda yer almamıştır.

1.5.1.4. Rüstem

Zâl’ın oğlu ve **Sührâb**’ın babası olan **Rüstem**, şöhreti ve maceralarının efsanevi biçimde anlatılması yönüyle birer beyitle **Sultan Ahmed**, **Damat İbrahim Paşa** ve **Şehit Ali Paşa** için benzetilen olur:

Ba’ d-ezîn nâm-ı hümâyûnün anun yâd eylesün

Dâstân-ı **Rüstem**’i tayy eylesün **Şehnâme**-h^vân [M. 1/II/4]

Nesy eyledi **Berâmike**’yi yümn-i himmeti

Pest eyledi şecâ’ati ‘ünvân-ı **Rüstem**’i [K. 9/10]

Nerîmân-savlet ü **Rüstem**-şecâ’at **Kahramân**-kuvvet

Aristâlis-’akl u **Bû** ‘Alî-haysiyyet **Âsaf**-râ [T. 6/2]

Ayrıca lale beyitlerinden bir beyitte kırmızı dizildiğinden **Rüstem** isminde bir lale çeşidi olduğunu da anlıyoruz:

Zamânun olur ise **Rüstem** ü **Nerîmân**’ı

Harîf-i hamle-i **Sâhib-kırân**-ı ‘Osmânî [LB. 7]

1.5.1.5. Kahramân

Pîşdâdiyân sülalesinden **Şah Tahmurs**'un oğlu olan **Kahramân**, kuvveti ve pehlivanlığı ile birer beyitte **Sultan Ahmed** ve **Şehit Ali Paşa** için benzetilen olur:

Kahramân-ı saf-şiken dinmez mi ol sultâna kim

Ola şarka müntehâ re's-i cünûd-ı devleti [M. 1/IV/7]

Nerîmân-savlet ü **Rüstem**-şecâ'at **Kahramân**-kuvvet

Aristâlis-'akl u **Bû 'Alî**-haysiyyet **Âsaf-râ** [T. 6/2]

1.5.1.6. Nûşirevân

Sâsâniyân sülalesinden olup asıl ismi **Hüsrev**, lakabı **Kisrâ**'dır. **Hüsrev** ve **Kisrâ**, kendisinden sonra gelen hükümdarlara lakap olmuştur. **H. Muhammed** bu hükümdar tahtta iken dünyaya teşrif etmiştir.

Adaleti ile meşhur olan **Nûşirevân**, iki beyitte **Sultan Ahmed** için benzetilen olur:

Vâzî'u'l-asl oldı kânûn-ı nizâm-ı devlete

Ma'delet bâbında **Nûşirvân**-ı 'adl-ârâ gibi [K. 4/36]

'Adâletle yüzün güldürdi dehrün handeler eyler

Zamân-ı devleti vakt-i **Anûşirvân** u **Hârûn**'a [T. 14/3]

1.5.1.7. Keyhüsrev

Keykâvûs'tan sonra tahta geçen **Keyhüsrev** bir beyitte geçer ve **Sultan Ahmed**'in en düşük kölelerinin bile **Keyhüsrev** ve **Dârâ** gibi haşmetli olduğu ifade edilir:

Âstân-ı devletinde her bir ednâ bendesi

Haşmet izhâr itmede **Keyhüsrev** ü **Dârâ** gibi [K. 4/31]

1.5.1.8. Hüsrev-i Pervîz

Sâsâniyân sülalesinden **Nûşirevân**'ın torunu ve **Hürmüz**'ün oğlu olan **Hüsrev**'in lakabı **Pervîz**'dir. Balığı çok sevdiği için balık manasına gelen **Pervîz** lakabı takıldığı söylenir. Muzaffer manası da vardır.

Pervîz şiirde 'genc-i bâd-âver' diye anılan hazinesi ile geçer. Söylenene göre **Pervîz**, **Rûm Kayser**'ine savaş açıp üzerine yürüyünce **Kayser** hazinelerini gemilere yükletip ulaşılması zor adalara göndermek istemiş lakin çıkan şiddetli rüzgar gemilerin yönünü değiştirip **Pervîz**'in sahillerine yönlendirmiş. **Pervîz** de hazinelere sahip olmuş ve bu hazineler 'genc-i bâd-âverd' yani 'rüzgarın getirdiği hazine' şeklinde anılır olmuş⁴. Ayrıca bugün kullandığımız 'bedava' sözcüğünün aslının da 'bâd-âverd' olduğu düşünülmektedir.

Mustafa Paşa vafında yazılan 5. kasidenin bir beytinde **Mustafa Paşa**'nın bir günlük harçlığının genc-i bâd-âverd'i tamtakır bırakacağı söylenerek **Paşa**'nın cömertliği ve zenginliği vurgulanmıştır:

Âsaf-ı cevvd kim yek-rûze harcından anun

Genc-i Bâd-âverd-i Pervîzî tehî-hemyân olur [K. 5/26]

1.5.1.9. Behrâm

Sâsâniyân sülalesinden **Yezdicerd**'in oğlu **Behrâm**, kan dökücülüğü ile anılır. Ayrıca **Merih** (**Mars**) seyyaresine de **Behrâm** denir ve bu seyyare feleğin savaşçısı olarak düşünüldüğü için iki unsurda da kılıç ve kan dökücülük hakimdir. Hangisinin kastedildiğine genellikle birlikte kullanıldığı unsurlara bakılarak karar verilir. Mesela 3. tarihte **Sultan Ahmed**'den bahseden şu beyitte 'mihir', 'bedr' ve 'pâye' kelimeleri ile beraber kullanıldığı için **Merih** seyyaresinin kastedildiğini anlıyoruz:

Mihr-i hümâyûn-sâyedür bedr-i sa'âdet-mâyedür

Behrâm ile hem-pâyedür kizb itmeme a'lâdur disem [T. 3/4]

⁴ Ahmet Talat Onay; *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü* (Haz. Cemal Kurnaz); Kurgan Edebiyat Yayınları; Ankara 2013; s.33

Aynı tarihteki Şu beyitte ise **Dârâ** ile beraber kullanıldığından **Şehnâme**'deki **Behrâm**'dan bahsedildiği anlaşılır:

Çekse o **Dârâ**-yı be-nâm Şemşîr-i **Behrâm**-intikâm

Bir demde eyler iltikâm hasm ola bîrûn-ı rakam [T. 3/11]

1.5.1.10. Nerîmân

Rüstem'in dedesi ve **Sâm**'ın babası olan **Nerîmân**, pehlivan manasına gelir. Birer beyitte **Sultan Ahmed** ve **Şehit Ali Paşa** için benzetilen olmuştur.

Esbi ki cevlan gösterür kendin **Nerîmân** gösterür

Hasmun gürîzân gösterür mânend-i bî-rûhu's-sanem [T. 3/10]

Nerîmân-savlet ü **Rüstem**-Şecâ'at **Kahramân**-kuvvet

Aristâlis-'akl u **Bû** 'Alî-haysiyyet **Âsaf-râ** [T. 6/2]

Ayrıca Lale Beyitlerinden bir beyitte kırmızı ile yazıldığı için **Nerîmân** isminde bir lale cinsi olduğu anlaşılır:

Zamânun olur ise **Rüstem** ü **Nerîmân**'ı

Harîf-i hamle-i **Sâhib-kurân**-ı 'Osmânî [LB. 7]

1.5.1.11. Ferîdûn

Pîşdâdiyân sülalesinden ve **Cemşîd**'in soyundan olan **Ferîdûn**, **Demirci Gâve Dahhâk**'ı öldürdüğünde tahta geçmiŐtir. İki beyitte **Sultan Ahmed** için benzetilen olur:

Bir ednâ bendesi feth eyledi **Kirmân-Őâhân**'ı

N'ola gâlib gelürse 'izz ü devletle **Ferîdûn**'a [T. 14/7]

'Aceb mi hüsrev-i **Îrân** dinse nâmına Şimdi

Ki dâru'l-mülk-i **Efrîdûn** ile iklîm-i **Cem** aldı [T. 4/11]

1.5.2. Tarihi - Efsanevi Şahsiyetler

Tay kabilesinden **Abdullah bin Mes'ûd**'un oğlu **Hâtem**, cömertlik denince ilk akla gelen en meşhur isimdir. Divanda '**Hâtem**', '**Tâyî**', '**Hâtem-i Tayî**' şeklinde geçen **Hâtem**, neredeyse tüm memduhlar için cömertlik yönüyle mukayese unsuru olmuştur. Halen unutulmayıp hayırla yâd edilmesi, isminin âlemde kalıcı olmasını isteyenler için cömertliğe teşvik edicidir:

Haşre dek hayr ile **Hâtem** gibi nâm-âver olur

Eyleyen 'âleme lutfın dem-i in'âmda 'âm [G. 91/4]

Cömertliği ile anılan diğer bir isim de **Emevî** kumandanı ve **Abbasî** dönemi **Yemen-Sistan** valisi **Ma'n bin Zâide**'dir ve bir beyitte **İbrahim Paşa** için benzetilen olmuştur:

Cihâna şöyle şâmil lutf ile ihsânı kim itdi

Shehâ-yı **Ma'n**'ı birr-i **Tây**'ı cûd-ı **Hâtem**'i insâ [K. 17/20]

Zenginlik timsâli **Kârûn** ise bir beyitte serveti ile ele alınır ve bir köşede mütevazı biçimde yaşayan kanaat sahibi dervişlerin **Kârûn**'un serveti dahi olsa dönüp bakmayacakları söylenir:

İtmez nigâh servet-i **Kârûn**'a 'âlemün

Kemter gedâ-yı kûşe-güzîn-i kanâ'ati [K. 11/10]

İzzet, **Mustafa Paşa** için yazdığı 3. kasidede düşürüp kaybettiği bir koyun (cep) saatinden bahseder ve saatin güzelliğini abartılı bir şekilde överken "**Züleyhâ**'nın güzelliğinin hakkı için" ifadesi ile **Hz. Yûsuf**'a gönül veren **Züleyhâ**'nın da güzelliğinden bahsetmiş olur:

Bi-hakk-ı hüsn-i **Züleyhâ** ki kimse bakmaz idi

Cemâl-ı **Yûsuf** 'a bâzâr-ı iştihârında [K. 6/47]

1.5.3. Tarihi Olaylar

Tarih düşürme, önemli bir olayın oluş yılının ebced hesabı kullanılarak çeşitli yöntemlerle bir kelime, kelime grubu yahut beytin içine gizlenmesi sanatıdır. Tarih düşürme geleneği zamanla şairler arasında bir yarış ve hüner gösterme imkânı haline gelmiştir. Bir çeşme, cami, köşk vb. yapıldığında düşülen tarihler dinlenir, beğenilen tarih metinlerine ödüller verilir, en beğenilen tarih kıtası ise taş bir kitabe şeklinde yapının üzerine işlenir, yapının ömrü boyunca şairin adını yaşatırdı.

Tarih bilimi için de oldukça önemli olan bu şiirlerde, ne üzerine tarih düşülmüşse tarih mısraından önceki beyitlerde o vaka hakkında bilgiler verilip tasvirler de yapılır. 29 tarih manzumesini ihtiva eden **İzzet Ali Paşa** Divanı'nda kayda geçen tarihi olaylara kronolojik olarak göz atalım:

İsveç Kralı Demirbaş Şarl'ın ordusunun ayaklanması (1125, 29. tarih)

Kethüdâ Mehmed Paşa'nın **Edirne**'deki çeşmesi (1125, 17. tarih)

Şairin Babasının **Bender**'de yaptırdığı minare (1126, 8. tarih)

Mora Adası'nın fethi (1127, 6. tarih)

Kethüdâ Mehmed Paşa'nın çeşmesi (1127, 19. tarih)

Şehit Ali Paşa'nın **Hotin**'deki camisi (1129, 7. tarih)

Kethüdâ Mehmed Paşa'nın kasrı (1129, 18. tarih)

İbrahim Paşa'nın damat oluşu (1129, 10. tarih)

İbrahim Paşa'nın tuğ alışı (1129, 11. tarih)

Şehzadeler için düzenlenen sünnet düğünü (1132, 12. tarih)

Sultan'ın kasrı (1134, 26. ve 27. tarihler)

Üç Ambarlı Kalyon'un denize indirilişi (1135, 13. tarih)

Sultan'ın bir **Frenk** altınına tüfekte atış yapması (1135, 14. tarih)

Kethüdâ Mehmed Paşa'nın kasrı (1136, 15. tarih)

Hemedân Kalesi'nin fethi (1136, 5. tarih)

Revân Kalesi'nin fethi (1137, 4, 22. ve 25. tarihler)

Lûristan Kalesi'nin fethi (1137, 21. tarih)

Tebriz Kalesi'nin fethi (1137, 1. musammat)

Gence Kalesi'nin fethi (1137, 3. tarih)

Şehzade Abdülhamid'in doğumu (1137, 1. ve 2. tarihler)

Eyyûb el-Ensârî'nin türbesinin tamiri (1137, 9. tarih)

Tarihi nitelikte olmayıp husûsî olarak tarih düşülen diğer olaylar ise şu şekildedir:

Mîr Mahmud adındaki şahsa doğum tebriği (1127, 28. tarih)

Râkım Mehmed Efendi adındaki şahsın kasrının bitişi (1129, 20. tarih)

Şairin kızının vefatı (1138, 24. tarih)

Şairin teyzesinin vefatı (1139, 23. tarih)

Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin **Medîne** kadısı olması (1146, 16. tarih)

Ayrıca sevgilinin yeni cülûs etmiş bir sultana, hattının da askerlere benzetilip bu askerlere 'yüz vermemesi' öğütlendiği bir beyit, sık sık isyan eden yeniçerileri hatırlatır niteliktedir:

Sipâh-ı hattına yüz virmesün meded söylen

O şâh-ı tâze-zuhûrum gulû nedür bilmez [G. 70/6]

Son olarak bir beyitte âşğın çoşagelen kanlı gözyaşları yas tutan **Kızılbaşlara**, kanlı gözleri de **Hız. Muhammed**'in torunu **Hız. Hüseyin**'in ve dostlarının şehit edildiği **Kerbelâ**'ya benzetilerek bu vahim hadise hatıra getirilmiştir:

Her ân **Sürh-serân**-ı sirişk itmede cûş

'Aceb dü çeşm-i hunîn meşhed-i **Hüseyin** midür [G. 43/3]

1.5.4. Kıssalar – Mucizeler

Kur'ân-ı Kerîm'de ibret maksatlı, geçmiş kavimlerin başından geçen olaylardan bahsedilen bölümlere 'kıssa' denir. 'Mucize' ise bu bölümlerde **Allah**'ın emri ile

gerçekleşen doğüstü birtakım vaziyetlerdir. Bu kıssaların çoğu şiirler için mazmûn haline geldiğinden bu olayları hatırlatmak için bazen bir kelime dahi yeterli olur.

H. İsa kıssası, kutlu nefesi ve ölüleri diriltmesi mucizesi ile dört beyitte işlenir:

Cân virüp oldu nefes oğlı buhûr-ı **Meryem**

Neşr idüp ‘âleme enfâs-ı **Mesîhâ** lâle [K. 2/21]

Dil-hastegân-ı hecrine la’lün virür hayât

İhyâ-yı mürdegânı **Mesîhâ** güzel bilür [G. 36/5]

Bende selâset başkadur hüsn ü letâfet başkadur

Nazmumda hâlet başkadur çün ‘İsi-i ferhunde-dem [T. 3/21]

Midâdı kuhl-i cilâ-yı ‘uyûn-ı sihr-i helâl

Lisân-ı pâki mehebb-i dem-i **Mesîhâyî** [K. 19/6]

H. Musa kıssası; **Allah**’ın **Tûr** dağında ateşle tecellî etmesi hadisesi ile iki, **H. Musa**’nın asasının büyük bir yılanı dönüşüp büyücülerin asalarını yemesi mucizesi ile iki, elini koynuna sokup çıkardığında bembeyaz olup tekrar soktuğunda eski haline dönmesi mucizesiyle de bir beyitte ele alınır:

Ben o üstâdam ki endîşem ‘asâ-yı kilik ile

Dem-be-dem i’câz-ı nutk eyler Yed-i Beyzâ gibi [K. 4/64]

Hâme-i câdû-feni görse ‘Asâ-yı **Mûsevî**

Cûşîş-i hayretle leb-cünbân-ı istihsân olur [K. 5/20]

Hayâl itdükçe rûyun tûde tûde dâg-ı sînemde

Tecellâ-yı cemâl-i yârdan bir **Tûr** olur peydâ [G. 3/4]

Nazm-âver olsa **Tûr**-ı hayâle kabeslenür

Kilk-i **Kelîm**-nâtıka dîdâr şevkına [G. 125/2]

Hz. Nuh kıssası, ‘tûfân’ ve ‘tenûr’ kelimeleri ile üç beyitte hatırlatılır:

Dil rehâ-yâfte-i girye-i hasret olamaz

Garka-i mevce-i tûfân'a selâmet yokdur [G. 54/4]

Ebr-i hattı perde-pûş oldukça mihr-i hüsne

Eşk-i tûfân-âşnâ hem-hâlet-i bârân olur [K. 5/51]

İtse hengâm-ı gazabda sarsar-ı kahrı hübûb

Katre-i kemter tenûr-ı cûşiş-i tûfân olur [K. 5/38]

Hz. Süleyman kıssası; mührü ve cinlere hükmetmesi mucizesi ile bir, **Sultan** için benzetme maksadı ile iki beyitte yer alır:

Şekl-i tigrâda yahud mühr-i **Süleymânî**'dür ol

İns ü cin münkâd-ı hükm-i ma'delet-fermâsıdur [K. 13/15]

Bir **Süleymân**-ı zamândur ki iden **Âsaf**ıdur

Hüsn-i tedbîr ile âsûde her ân ülkesini [T. 5/4]

Serîr-i saltanatda her gören hâkân-ı devrânı

Bulurlar şevketinde mâye-i **Feyz-i Süleymân**'ı [LB. 46]

‘Ahsenü'l-kasas’ yani ‘kıssaların en güzeli’ olan **Hz. Yusuf** kıssası; bir beyitte visal teklifini reddedip **Züleyha**'dan kaçmaya çalışan **Yusuf Aleyhisselâm**'ın

gömleğinin yırtılıp **Züleyha**'nın elinde kalması ile, diğer bir beyitte de güzellik mukâyesesi maksadıyla işlenir:

Bi-hakk-ı hüsn-i **Züleyhâ** ki kimse bakmaz idi

Cemâl-ı **Yûsuf** 'a bâzâr-ı iştihârında [K. 6/47]

Çü **Yûsuf** olsa n'ola çâk-hurde dâmen-i dil

Güvâh-ı 'ismet anun dâmen-i derîdesidür [G. 30/3]

Ashâb-ı Kehf kıssası; bir beyitte 'kehfü'l-emân' ifadesi ile, diğer bir beyitte de **Yedi Uyurlar**'a eşlik eden **Kıtmîr** ismindeki köpeğin övülerek örnek gösterilmesi ile hatırlatılır:

Ol pâdşâh-ı ma'delet-ârâ ki dergehi

Kehfû'l-emân-ı 'âmmе-i mü'minîn olur [K. 1/12]

Sohbet-i pâkân ider bed-tıynetâmı ser-bülend

Zâhir olmuşdur bu hâlet kıssa-i **Kıtmîr**'de [G. 124/12]

1.5.5. Masal Kahramanları

Divanda masal kahramanlarından sadece **Leylâ** ile **Mecnûn** yer alır. Kelime anlamı 'cinlenmiş' olan mecnûn, **Leylâ**'nın aşkından dîvâne olan **Kays**'ın lakabıdır. 'Mecnûn, sahrâ, zülf, sevdâ' gibi kelimelerle çağrıştıran **Leylî** vü **Mecnûn** hikayesi, 4 beyit ve bir bentte işlenir:

Bir nigâh-ı şûhı cümle 'âlemi mecnûn ider

Dil ki bir **Leylî**-cemâlün 'âşık-ı meftûnidur [G. 15/2]

Eyledün âvâre mevc-i çîn-i zülfünden beni

Cûşîş-i sevdâ dil-i mecnûna sahrâ istedür [G. 19/7]

Bir Rûm-beççedür bizi mecnûn iden velî
Kâfir mi bilmem ümmet-i 'Îsâ mîdur disem [G. 97/6]

Suver nigâr-ı sanem-hâne-i hayâl olsa
Hemîşe gösterür âgûş-ı **Kays'a Leylâ'yı** [K. 19/7]

Her ham-ı gîsû-yı müşkîninde bin meftûnı var
Halka-i zencîr-i zülfinde nice mecnûnı var
Vasf olunmaz kâle gelmez bir ruh-ı gülgûnı var
Hâsılı mahbûbe-i ra'nâ-yı devrândur biri [Ş. 6/II]

1.6. DİĞER ŞAHISLAR

Divanda adı geçen ve kimliği belli olan diğer kişiler **Şeyhülislam Es'ad Efendi**, **İsveç Kralı Demirbaş Şarl**, **Sultan**'ın kızı **Fatma Sultan**, şairin teyzesi **Âişe Hanım** ve kızı **Züleyhâ**'dır. 16. tarih **Es'ad Efendi**'nin **Medîne** payesi alması üzerine yazılmıştır. **Demirbaş Şarl** ise ordusunun ayaklanması ve bu ayaklanmanın bastırılması sebebiyle yazılan 29. tarihte zikredilir. **Fatma Sultan**'dan, **İbrahim Paşa**'nın damat oluşu üzerine yazılan 10. tarihte bahsedilir. Teyze **Ayşe Hanım**'ın vefatı üzerine 23. tarih, kızı **Züleyhâ**'nın vefatı üzerine de 24. tarih yazılmıştır.

Kimliği hakkında malumatımız bulunmayan kişiler ise **Evliyâ Mehmed Beg**, **Kaymakam Paşa**, **Râkım Mehmed Efendi**, **Mîr Mahmud**, **Hasan Efendi**, **Mîr Ahmed**, **Mustafâ** ve **İbrâhîm**'dir. 12. kaside **Evliyâ Mehmed Beg** için, 18. kaside ise **Kaymakam Paşa** için yazılmıştır. **Râkım Mehmed Efendi**'nin kasrının bitişi için 20. tarih, **Mîr Mahmud Beg**'in doğum günü tebriği için 28. tarih yazılmıştır. 29. gazelde **Hasan Efendi**'nin, 12. kasidede ise **Mîr Ahmed**, **Mustafâ** ve **İbrâhîm** adındaki şahısların adı geçer.

2. KAVİMLER, AİLELER, KABİLELER

Divanda **Acem**, **Arab**, **Hindû**, **Rûm**, **Frenk** ve **Ye'cûc** kavimlerinden bahsedilir. 'Acem, A'câm, Fars, Îrânîyân' şeklinde geçen **Acem** kavminden, **İran**'la yapılan savaşlar ve fethedilen kaleler dolayısıyla 4. ve 5. tarihler ile 1. musammatta söz edilir.

Arab kelimesi kahvenin tarif edildiği 7. lugazda, makam ismi olarak 'arabân' şeklinde bir beyitte ' ve üç harekenin tarif edildiği 4. lugazda ırk belirtir şekilde geçer:

Ol nedür kim cümle halk olmuş anun efgendesi

Nâmı 'anber câriye **Hindû** 'Arab nâzendesi [L. 7/1]

Kûyın terâne-i 'arabân ile it tavâf

Ya'nî katâr-ı nagmeyi semt-i **Hicâz**'a çek [G. 87/3]

Nedür üç dâne pehlevân-ı 'Arab

Ki bırakmış cihâna şûr u şagab [L. 4/1]

Aslen **Hintli** demek olup sonradan siyâhî manasını kazanan 'hindû' kelimesi, bir üstteki beyitte kahveyi tarif için, diğer bir beyitte ise sevgilinin benini nitelemek için kullanılır. Bu beyit **Hâfız**'ın meşhur beytinden⁵ esinlenerek yazılmıştır:

Bana kalursa değişmem o hâl-i hindûyı

Eger ki virseler **Îrân**'ı **İsfahân**'ına dek [G. 83/2]

Rûm, **Anadolu**'nun eski adıdır ve **Rûmî** kelimesi ile **Anadolu** yerlileri kastedilir. 'Âfet-i **Rûm**, **Rûmî**-beççe' ifadeleriyle **Anadolulu** güzeller; 'lâle-i **Rûmî**' ifadesi ile bugün gelincik diye bilinen bitki kastedilir.

⁵

Eger ân Türk-i Şîrâzî be-dest âred dil-i mâ-râ
Be-hâl-i hindûyeş bahşem Semerkand ü Buhârâ-râ

‘**Fireng**’ ve ‘**Efrencî**’ şeklinde geçen **Frenk (Fransız)** kavminden, **Sultan**’ın altın bir **Frenk** sikkesine tüfekle atış yapması üzerine yazılan 14. tarihte bahsedilir.

Ye’cûc ve **Me’cûc** kavimlerinden **Kur’ân-ı Kerîm**’de kıyamet alameti olarak bahsedilir. Fitneci ve kısa boylu olarak tanımlanan bu iki kavimden **Ye’cûc**, cüceyi tarif eden 2. lugazda ipucu olarak verilir:

Bilinürse ‘aceb midür nâmı

Kavm-i **Ye’cûc**’e benzer endâmı [L. 2/10]

Divanda ismi zikredilen aileler ise **Âl-i Osmân** ve **Bermek** aileleridir. **Âl-i Osmân, Osmanlı** devletini tanımlar ve dört beyitte geçer:

‘Âfîyetler ola bu âb-ı revân feth ü zafer

Âb-ı rûy-ı **Âl-i ‘Osmân** hüsrev-i **Cem**-mesnede [T. 22/1]

Tîg-ı **‘Osmânî** ile ber-geşte-sâmân oldılar

Sebb idenler **Hazret-i Şeyhayn**’a hâşâ kîn içün [M. 1/III/5]

Zamânun olur ise **Rüstem** ü **Nerîmân**’ı

Harîf-i hamle-i **Sâhib-kırân-ı ‘Osmânî** [LB. 7]

Olup mukaddimetü'l-ceyş **Hızr-ı** tevfikî

Diyâr-ı düşmene ‘azm itdi cünd-i **‘Osmânî** [K. 18/8]

Bermekî ailesi bir beyitte cömertlikleri sebebi ile mukayese unsuru olur. Diğer bir beyitte ise **İran**’ı tanımlamak için ‘**Bermekiyân** ülkesi’ ifadesi kullanılır:

Nesy eyledi **Berâmike**’yi yümn-i himmeti

Pest eyledi şecâ’ati ‘ünvân-ı **Rüstem**’i [K. 9/10]

Sadr-ı semmâh-ı ‘atâ-pîşe ki hâs itmişdür

Ana sultân-ı kerem **Bermekiyân** ülkesini [T. 5/5]

Tây kabilesi ise 11 beyit ve 1 kıtada, cömertliği ile meşhur **Hâtem-i Tâyi** sebebi ile zikredilir.

3. ÜLKELER, İKLİMLER VE ŞEHİRLER

Eskilerin coğrafya bilgisi günümüzdeki kadar gelişmiş değildi. Bu sebeple ülkeler, şehirler ve bölgeler için yapılan tanımlar sık sık değişmiştir. ‘İklîm, ülke, şehir, il’ gibi ifadeler, bugün karşılıkları manalardan çok daha farklı manalarda kullanılıyordu. Bugün şehir olan yerler şiiirde ülke, ülke olan yerler şehirde il ve iklîm olarak geçer. Dolayısıyla bu tanımlar arasında kesin bir ayrım yapmak zordur.

Biz de birden fazla ülkeden teşekkül eden bölgeleri ‘İklimler’ bölümünde, bugün halen ülke olarak varlığını sürdüren **İran, Çin, Anadolu (Rûm)** ve **Hind** bölgelerini ‘Ülkeler’ bölümünde, şiiirlerde ülke olarak tanımlanıp bugün şehir olan yahut şehir olarak tanımlanıp bugün varlığını ülke olarak devam ettiren bölgeleri ise ‘Şehirler’ bölümünde ele aldık.

3.1. İKLİMLER

İklim ifadesi eski coğrafyada bir veya birkaç ülkenin oluşturduğu geniş alanı karşılar biçimde kullanılırdı. Eski coğrafyacılar dünyanın yedi iklimden oluştuğunu düşünüyordu. Bunlar **Hind, Çin, Türk (Turan), Horasan, Maveraünnehr, Rum** ve **Bulgar** iklimleriydi.

Yedi iklime hakim olmak dünyaya hakim olmak demektir, dolayısıyla **Sultan Ahmed**’in yedi iklime hükümdar olması temenni edilir:

N'ola cârî olsa heft iklîme hüküm-i nâfizi

‘Âlemün sâhib-kırân-ı memleket-ârâsıdur [K. 13/6]

Bu iklimlerden **Tûrân** iklimi ise yine padişahın hükümdar olması temenni edilen bölgelerdendir:

Bu himmet-i bülend ile hiç şüphe itmezüz
Mecrâ süyûl-ı hükmüne **Tûrân**-zemîn olur [K. 1/29]

Ol demde kim tedbîr ider icrâsını takdîr ider
Tûrân'ı da teshîr ider böyle kalursa lâ-cerem [T. 3/15]

Bazı beyitlerde daha kapsayıcı bir biçimde **Sultan**'ın 'şark ve garb'a (doğu ve batı) hükmettiği söylenerek dolaylı yoldan tüm dünya kastedilir:

Sultân-ı şark u garb ki hurşîd-i râyeti
Zulmet-güdâz-ı dâ'ire-i 'âlemîn olur [K. 1/16]

Hüsrev-i maşrik u magrib şeh-i dîn **Ahmed Hân**
'Adl ile eyledi ma'mûr cihân ülkesini [T. 5/1]

Hususi olarak şarktan bahseden beyitlerde ise **İran**'da yapılan fetihler kastedilir:

Şemşîr-i zâg nusreti maşrikda gösterür
Tîri ciger-şikâf-ı 'adû-yı mehîn olur [K. 1/4]

Bir şeh-süvârdur ki dahı at koparmada
Gerd-i siyâhı şarka duhân-ı mübîn olur [K. 1/28]

Hevâ-yı feyz olup zâhir mehebb-i kutr-ı şarkîden
Nesîm-i müjde-i feth u zafer kim subh-dem aldı [T. 4/16]

Peyâm-ı feth ile leb-rîz-i şâdî kıldı âfâkı
Mehebb-i şarkdan bâd-ı nesîm-i subh-dem aldı [T. 21/1]

Himmeti ser-hadd-i şarkı sû-be-sû zabt eyledi
Böyle ister ‘arsa-i ikbâlde sâhib-kırân [M. 1/II/3]

Kahramân-ı saf-şiken dinmez mi ol sultâna kim
Ola şarka müntehî re’s-i cünûd-ı devleti [M. 1/IV/7]

5. kasidenin tegazzül bölümünde geçen ‘Kâfiristân’ ifadesi ise gayrimüslim ülkeleri ifade eder. ‘Küfr’ karanlığın sembolüdür ve bu ülkeler **İslâm**’la aydınlanmadıkları düşünülerek karanlığın merkezi olarak hayal edilir ve karalık bakımından şiirde sevgilinin beni ile mukayese edilir:

Çîn-i zülfün dâne-i hâlün temâşâ kılsalar
Kâfiristân ser-be-ser ser-dâde-i îmân olur [K. 5/50]

3.2. ÜLKELER

3.2.1. İran

Sultan III. Ahmed döneminde **İran** ile yapılan savaşlar ve fetihler dolayısıyla divanda adı en çok anılan ülke **İran**’dır. ‘Mülk-i Acem, mülk-i Fârs, milket-i Îrân, kişver-i Îrân, Acem mülkü’ şeklinde geçen **İran** için ‘mülk-i ra’nâ, diyâr-ı pâk ve ‘vüs’atli bir mülk’ gibi övgü ifadeleri yer alırken ‘**Bermekiyân** ülkesi, keyân ülkesi, **Surh-serân** ülkesi, **Kızılbaşlarun** ülkesi’ gibi mecazlar da kullanılır.

Tebriz Kalesi’nin fethi sebebi ile yazılan terciibendde ve **Hemedân Kalesi**’nin fethi sebebiyle yazılan 5. tarihte, bu temiz ülkeyi **Râfızî**lerden temizleyip **İslâm** ülkesi yapmak için savaşıldığı ifade edilir. **Revan Kalesi**’nin fethi için yazılan 4. tarihte ise **Rusların İran**’ı işgali sebebi ile yine bu güzel ülkeyi ecnebilerin tehdidinden kurtarmak için fetva ile savaşıldığı söylenir. Hem ecnebi düşman kahredilip hem de **Revan** alınarak bir taşla iki kuş vurulmuş olur:

Ne kuvvedür ne kudretdür bu kim vüs'atli bir mülki

Varup ser-'askeri hem düşmeni kahr itdi hem aldı [T. 13/1]

Tabii uğruna savaşlar verilen bu büyük ülkenin, âşıkların gözünde sevgilinin kara beni kadar değeri olmamıştır:

Bana kalursa değişmem o hâl-i hindûyı

Eger ki virseler **Îrân'**ı **İsfahân'**ına dek [G. 83/2]

3.2.2. Çin

Çin ülkesi üç beyitte **Sultan Ahmed**'in, bir beyitte de **Mustafa Paşa**'nın övgüsü sebebiyle ele alınır. **İran**'daki fetihlerden sonra bu konuda boş söze gerek kalmadığı, bir sonraki hedef **Çin** olduğu için delegelerin ancak bu konu üzerine yorum yapabilecekleri söylenir. **Sultan Ahmed**'in baht köşkünün kubbesini süslemek için çinileriyle meşhur olan **Kâşân** şehrini ve **Çin**'i fethetmesinin yaraşacağı, **Sultan**'ın sadece kaşlarını çatmasıyla bile **Çin** ülkesini darmaduman edeceği ifade edilir. **Mustafa Paşa**'nın ise en düşük kölesi bile tenezzül etse **Çin**'e hükümdar olacaktır:

Hamdü li'llâh kalmadı **Fâris**'de cây-ı kîl ü kâl

İdeler bahsi murahhaslar meger kim **Çin** için [M. 1/III/6]

Yakışur **Kâşân** ile fagfûrı teshîr eylese

Kubbe-i kâşâne-i ikbâlini tezyîn için [M. 1/III/8]

İklîm-i **Çin**'i ber-zede-i hercümerc ider

Ol dem ki ebruvânı girih-bend-i çin olur [K. 1/34]

Ben hatâ itmem sözümde ger tenezzül eylese

Kişver-i **Çin**'e bir ednâ bendesi hâkân olur [K. 5/43]

Çin ayrıca **Hoten (Hitâ)** şehrinde ahulardan imal edilen miskleri ile meşhurdur:

Nefha-i nâfe-i **Çin** ile şemîm-i sünbül

Behem-âmîhtedür turre-i hoş-bûsında [G. 111/3]

Şairler ‘çîn’ ve ‘hatâ’ kelimelerini özellikle bir arada kullanarak çeşitli mazmunlar ve söz sanatları geliştirmişlerdir:

Vasf eyledükçe çîn-i ser-i zülf-i dil-beri

Agzumdan ihtirâz iderem bir hatâ çıkar [G. 25/2]

Biz çîn-i zülfine kapılıp bilmedük dirîg

Andan vefâ ümîdini itmek hatâ imiş [G. 75/5]

[Bkz: Hoten]

3.2.3. Anadolu (Rûm)

Anadolu için eskiden ‘**Rûm ili**’ ifadesi kullanılırdı. ‘**Anatoli**’, **Nüzhət-âbâd** kasrı için yazılan bir gazelde, ‘**Rûm İli**’ ise **Kethüda Mehmed Paşa** vafındaki 10. kasidede geçer:

‘**İzzetâ** görmedüm **Anatoli**’da

Böyle bir câygâh-ı rûh-efzâ [G. 4/5]

Zâtıyla buldı pâye-i **Rûm İli** revnakı

Zâtı ki cûd u himmet ile bî-hemâldür [K. 10/6]

Ayrıca bugün gelincik adıyla bildiğimiz çiçeğe eskiden ‘lâle-i **Rûmî**’ denirdi. Dolayısıyla **Rûm İli** lalesi ve güzelleri ile de şiire konu olur:

Dâg yaksa çâk çâk itse girîbânın n'ola
Lâle-i **Rûmî** o **Rûmî**-beççenün dil-hûnidur [G. 15/3]

Hat-ı püşt-i lebi pûşîde kılmış dâne-i hâlin
Çemende lâle-i **Rûmî** anun-çün dâg-ber-dildür [G. 52/3]

Kasd-ı teşrîf idicek 'âşîka ol âfet-i **Rûm**
Müjde-i makdemin evvel getürür şevk-ı kudûm [G. 94/1]

Bir Rûm-beççedür bizi mecnûn iden velî
Kâfir mi bilmem ümmet-i '**Îsâ** mıdur disem [G. 97/6]

Her sene lâle-i **Rûmî** vire tâ gülşene tâb
İde gül-bâğçe-i devletüni Hak **Şâd-âb** [LB. 33]

3.2.4. Hind

Hind ülkesi bir beyitte, hükümdarlarının **Damat İbrahim Paşa**'nın mutfağına ancak bulaşıkçı olabileceği ifade edilerek ele alınır. Ayrıca **Hintli** manasına gelen **Hindû** kelimesi sonradan siyâhî manasını kazanmış ve sevgilinin benini niteler biçimde kullanılmıştır:

Şâyân iderse matbahına kâse-şû eger
Râyân-ı **Hind** ü **Sind** ile hâkân-ı **Deylem**'i [K. 9/13]

3.3. ŞEHİRLER – EYALETLER - BÖLGELER

3.3.1. Revan, Tebriz, Gence, Hemedan, Lûristan, Karabağ, Azerbaycan, Kirmanşah, Yezd, Şüşter, Sultaniye, Kazvin, Kâşân, Tiflis, Isfahan

O dönemde **İran**'a bağlı olan bu şehirler divanda fethedilmeleri yahut fetihlerinin yakın olması dolayısı ile ele alınır. 5. tarih **Hemedan Kalesi**'nin fethi, 4, 22 ve 25. tarihler

Revân Kalesi'nin fethi, 21. tarih **Lûristan Kalesi**'nin fethi, 3. tarih **Gence Kalesi**'nin fethi, 1. musammat (terciibend) **Tebriz Kalesi**'nin fethi için yazılmıştır.

Ayrıca bir beyitte **Revân** şehrine sahip olan bir hükümdara feleğin tahtirevan olacağı, diğer bir beyitte de **Revân** şehrinin **Sultan**'ın sarayına ancak **Revân Köşkü** olabileceği söylenir:

Bir pâdşeh ki mâlik-i mülk-i **Revân** olur

Gerdûne-i felek ana taht-ı revân olur [Mtl. 10]

Mülk-i **Revân** sarâyına **Kasr-ı Revân** olup

Bir kûşesinde de **Hemedân** şeh-nişîn olur [K. 1/9]

[Bkz: Diğer Özel Yapılar]

İsfahan ise sadece sürmesi ve makâmı ile ele alınır. **Hâfız**'ın meşhur beytinden esinlenerek yazılan şu beyitte şehrin kendisi sınır telakki edilmiştir:

Bana kalursa değişmem o hâl-i hindûyı

Eger ki virseler **Îrân**'ı **İsfahân**'ına dek [G. 83/2]

3.3.2. Mora, Bender, Hotin, Özi

6. tarih **Mora**'nın fethine, 7. tarih **Şehit Ali Paşa**'nın **Hotin**'de yaptırdığı camiye, 8. tarih ise **Özi Valisi Hacı Mehmed Paşa**'nın **Bender**'de yaptırdığı caminin yarım kalan minaresinin **İzzet Ali Paşa**'nın babası **Damat Mehmed Paşa** tarafından tamamlanması üzerine yazılmıştır.

3.3.3. İstanbul, Edirne

İstanbul bir beyitte şairleri, **Edirne** ise diğer bir beyitte gülleri ile anılır:

Bu nazm-ı tâze-tarhı '**İzzetâ** yârâna 'arz it kim

Hüner-perverleri **İstanbul**'un tanzîre mâ'ildür [G. 52/6]

Gör nice kim rûy-ı âl üzre **Edirne** güllerin

Pîçiş-i destârı yek-ser imrenür imrendürür [G. 32/3]

3.3.4. Medîne, Hicâz

16. tarih **Şeyhülislam Es'ad Efendi**'nin **Medîne** payesi alması üzerine yazılmıştır. **Hicâz** ise bir beyitte hem şehri hem de makamı çağrıştıracak şekilde ihamlı kullanılmıştır:

Kûyın terâne-i 'arabân ile it tavâf

Ya'nî katâr-ı nagmeyi semt-i **Hicâz**'a çek [G. 87/3]

3.3.5. Hoten, Nahşeb, Nişâbûr, Sind, Deylem

Çin'in misk ahuları ile meşhur olan **Hoten (Hitâ)** şehri bir beyitte yer alır:

Nâf-ı hâlün velvele saldı o denlü dehre kim

Yüregi kopdı **Hoten**'den gûş idüp âhûlarun [G. 85/4]

Ayrıca 'çîn' (چین) kelimesi hem ülke hem de kıvrım manasına, hitâ (خطا) kelimesi de hem şehir hem de hata manasına geldiği için şairler bu iki kelimeyi beyitlerde ustalıkla kullanmışlardır:

Vasf eyledükçe çîn-i ser-i zülf-i dil-beri

Agzumdan ihtirâz iderem bir hatâ çıkar [G. 25/2]

Biz çîn-i zülfine kapılıp bilmedük dirîg

Andan vefâ ümîdini itmek hatâ imiş [G. 75/5]

Ben hatâ itmem sözümde ger tenezzül eylese

Kişver-i **Çîn**'e bir ednâ bendesi hâkân olur [K. 5/43]

Nahşeb, bir beyitte Mâh-1 **Nahşeb** dolayısı ile ele alınır:

Hâme kim itdükçe ta'lîm-i tesâvîr-i füsûn

Mâh-1 **Nahşeb** tahte-i meşk-1 debîristân olur [K. 5/14]

[Bkz. Yapılar]

Nişabur şehri tarih boyunca hep depremleri ile anılmıştır. **Mustafa Paşa** vasfında yazılan 4. kasidede şair, **Paşa**'nın temkinini ve ağırbaşlılığını yüklenecek olsa yerkürenin tahammül edemeyip **Nişabur** gibi titreyeceğini söyler:

Kûh-1 temkîn ü vakârın eylese tahmîl eger

'Arz-1 **Nîşâbûr**veş gûy-1 zemîn lertzân olur [K. 5/44]

Sind ve **Deylem** şehirleri ise hükümdarlarının **İbrahim Paşa**'nın mutfağında ancak bulaşıkçı olabileceği söylenerek zikredilir:

Şâyân iderse matbahına kâse-şû eger

Râyân-1 **Hind** ü **Sind** ile hâkân-1 **Deylem**'i [K. 9/13]

4. MİMARİ

4.1. BİNA ÇEŞİTLERİ

4.1.1. Ev (Hane, Beyt)

Ev genellikle 'hâne-i dil, hâne-i kalb ve hâne-i çeşm' ifadeleri ile aşığın gönlü ve gözü için benzetme unsuru olur:

Safâya kalmadı ma'mûrezâr-1 sînede yer

Derûn-1 hâne-i dilde yıkıl yıkıl ne bu gam [G. 93/4]

Hâne-i çeşmi ider cilvegeh-i nahvet ü nâz

Pâyını merdümek-i câna basar şîvelerün [G. 81/4]

Ayrıca bir beyitte aşğın gözyaşına acıyıp vaat veren sevgilinin vaadi ıslak zemin üzerine yapılmış bir eve benzetilir ve sağlam olmayacağı söylenir. Diğer bir beyitte ise içinde aşk olmayan gönül sahipsiz bir eve benzetilir. Aşksız gönülün alıp verdiği nefes ziyandır, çünkü ev sahibinin evin gelir giderinin düzenini sağladığı gibi aşk da gönüle nizam vermektedir:

Sirişk-i çeşme rahmen va'd-i vaslından emîn olma

Esâs-ı hâne-i ber-âb zîrâ kim metîn olmaz [G. 69/5]

Dil-i bî-'ışkda âmed-şüd-i enfâs olur zâyi'

Nizâm-ı dahl ü harc-ı hâne sâhib-hânesiz olmaz [G. 62/2]

4.1.2. Kasr, Kaşane, Köşk, Saray

Kasır, köşk ve saray ihtişam sembolüdür. 'Kasr-ı devlet, sarây-ı câh, kasr-ı dâniş' ifadeleri ile memduhun devleti, ikbali ve bilgisi ihtişam bakımından köşke benzetilerek övülür. Beyitlerde 'kâşâne-i dil' ifadesi ile aşğın gönlü, 'kasr-ı âsmân' ifadesi ile gökyüzü, 'kasr-ı vücûd' ifadesi ile insan vücudu köşke benzetilir:

Var kûy-ı harâbâta yapıl tâ yıkılınca

Kâşâne-i dil şevk ile âbâd gerekdür [G. 24/3]

Bir gün olur ki köhnelenüp kasr-ı âsmân

Sakfındaki nukûş-ı zer-ender-zerin döker [G. 47/6]

Kasr-ı vücûd olsa 'aceb mi hâlel-pezîr

Mi'mâr-ı sun' süst bırakmış esâsını [G. 127/3]

Ayrıca bir beyitte sevgilinin güzelliği 'devlet-sarây-ı hüsn' ifadesi ile saraya benzetilir ve aşğın bakışının orada kaldığı, sevgiliden bu misafire iyi davranması istenir.

Diğer bir beyitte ise aşığın başı aşk padişahının sarayı olarak düşünülür ve başında yaralar açılması tavsiye edilir, çünkü aşk padişahının sarayı için çatı katındaki odacıklar ve kuş yuvaları şarttır:

Kaldı nigâh-ı hasretüm anda nevâziş it
Devlet-sarây-ı hüsnine bir mîhmân gerek [G. 80/10]

Seründe dâgdan dervâzeler revzenler aç zîrâ
Sarây-ı pâdişâh-ı 'ışkdur kâşânesiz olmaz [G. 62/3]

4.1.3. Misafirhane

Misafirhane bir beyitte geçer ve mecazen dünya kastedilir:

Hoşâ o teng-ma'âşî-i merd-i 'âcize kim
Bu mîhmân-kedede kârı istikâmet ola [G. 120/3]

4.1.4. Hamam

Hamam üç beyit ve bir kıt'ada geçer ve sevgilinin görülme mekanı olarak ele alınır:

Dünki gün agyâr görmişler 'aceb gördün mi sen
'Âtıfâ hammâmnda garrâ o şûh-ı ecmeli
Gûyiyâ bir bedr-i tâbânı temâşâdur k'ola
Nısf-ı evvel münhasif nısf-ı mu'allâ müncelî [Kıt. 10]

Âşık sevgiliyi çıplak görmek ister, yatakta yahut hamamda olması fark etmez:

Ten-bürehne bir temâşâdur garaz ol dil-beri
Câme-h^vâb olmazsa hammâm olsa da mâni' degül [G. 88/2]

Bir beyitte geçkin (hattı gelmiş) sevgilinin haftada iki kez tıraş olup hamama gittiğinde güzelleşeceği söylenir:

Güzeşte dil-bere ser-mâye-i cemâl olmaz

Dü bâre heftede hammâm ile tırâş gibi [G. 131/4]

Herkes gibi hamam da sevgiliye aşıktır, hatta hamamın külhanının sevgiliye olan aşkı sebebiyle yandığı yorumu yapılır. Bir beyitte hamamın çıplak sevgiliyi koynuna almasının alınının teriyle olduğu, yani hamamın yanıp yakılıp terleyerek sevgiliyi hak ettiği söylenirken sevgilinin hamama girerken terlemesi de ustaca hatırlatılmıştır:

Bürehne aldığı pehlû-yı halvete hammâm

O sîm-sîneyi alnı deriyeldür derler [G. 38/3]

Esasen bu beyitler şiirdeki sevgilinin cinsiyetinin tayini için oldukça önemlidir.

4.1.5. Mezbaha

Dört beyitte geçen mezbaha, aşk ve ayrılık için benzetme unsuru olur. Aşk mezbahasındaki kılıcın zevkini bilse **Cebraîl**'in bile sevgilinin hançer gibi kaşlarına kurban olacağı söylenir. Yalnız aşk mezbahasının adeti farklıdır, kan pahasını kurban cellada verir:

Olsa ger zevk-âşnâ-yı tîg-ı bismilgâh-ı 'ışk

Rûh-ı Kudsî hançer-i ebrûsına kurbân olur [K. 5/48]

Bismilgeh-i mahabbetün âyîni başkadur

Cellâd-ı hüsne küşte virür kan bahâsını [G. 127/8]

4.1.6. Aşiyân

Kuş yuvası demek olan âşiyân, mecazen ev yahut çatı manasında da kullanılır. Bir beyitte gönül avare, sevgilinin saçını da sığımlı olacak bir yer olarak düşünülür ve avare gönüle sevgilinin saçını mesken tutması tavsiye edilir:

Câygâh it bir ser-âmed dil-berün gîsûsını

Ey gönül âvâresin bir âşiyân lâzım sana [G. 5/4]

Bir beyitte yüce yaratılışlı insanların alçak tabiatlıların seviyesine tenezzül etmeyişi, şahinin yuvasını dağ tepesine yapmasıyla somutlaştırılır. Diğer bir beyitte ise **Sultan Ahmed**, kanatlarını dahi açmadan avı yuvasına gelen bir doğana benzetilir:

‘Âlî-menişler eylemez alçaklara nüzûl

Şâhînün âşiyânesi tell-i cebelledür [G. 22/9]

Bir şâh-bâzdur ki per ü bâlin açmadın

Sayd âşiyânesinde gelür hem-nişîn olur [K. 1/26]

4.1.7. Virane

Dört beyit ve bir bentte geçen virane; meyhanelerin, hazinelerin ve baykuşların viranelik yerlerde bulunması sebebiyle ele alınır. Aşk bir cevherdir ve aşığın gönlünün harap olması gerekir, çünkü hazineler harabelerde bulunur:

Mahabbet gevheri ser-der-hevâsın dil-harâb ister

O bir gencîne-i ser-bestedür vîrânesiz olmaz [G. 62/4]

Bir beyitte de insanların kahrolmasından zevk alan düşük tabiatlı insanlar, dünya tamamen virane olsa sevinecek baykuşa benzetilmiştir. Bu beyit, günümüzde kullanılan “Dünyayı sel bassa ördeğe vız gelir” atasözüyle benzerdir:

Mûcib-i râhat olur kahr-ı felek süflîye

Hazz ider ‘âlem eger cümle harâb olsa da bûm [G. 94/2]

Ayrıca sevgilinin yıktığı gönül de virane olarak düşünülür:

‘İzzet’i âzâr ile âşüfte-sâmân eyledün

Hâne-i kalbin yıkup cevrünle vîrân eyledün

Neyledün zâlim metâ’-ı sabrı tâlân eyledün

Bî-terahhum görmedüm ‘âlemde sultânım gibi [Ş. 5/IV]

4.2. DÎNÎ YAPILAR

4.2.1. Cami, Türbe, Mihrap, Kürsü, Tekke

7. tarih **Şehit Ali Paşa**'nın **Hotin**'de yaptırdığı cami, 8. tarih ise **İzzet Ali Paşa**'nın babası **Damat Mehmed Paşa**'nın **Bender**'de minaresi yarım kalan bir camiye minare yaptırması üzerine yazılmıştır.

9. tarih ise sahabeden **Ebû Eyyûb el-Ensârî**'nin türbesinin tamir edilmesi üzerinedir.

Mihrap, yani camide imamın namaz kıldırıldığı oyuk kısım, iki beyitte geçer ve sevgilinin kaşları için benzetme unsuru olur:

Mihrâb-ı ebruvâna perestişler eyleyüp

Tab'-ı hevâ-perestüni saff-ı namâza çek [G. 87/6]

Heves-i nefse uyup gayra perestiş idemem

Ma'bed-i 'ışkda mihrâb-ı dü-ebrû var iken [G. 100/7]

Kürsü iki beyitte geçer. Bir beyitte kürsüdeki vaizin abartılı vaazlar verdiğiinden bahsedilir. Diğer beyitte de mürekkep hokkası kürsü, kalem de bu kürsüye çıkmış bir meddah olarak düşünülür:

Efendi vâ'izi kürsîde dinledüm vâfir

Mübâlagâtda bir lâf-zen ki anladamam [G. 96/2]

Çıkup firâzına tâ-sandalî-i mihberenün

Kalem medâyhün eyler bu vech ile inşâd [K. 7/2]

Tekke iki beyitte geçer. Bir beyitte sofuya tekkedeki zikir anlatılırken diğer beyitte aşığın sinesi tekkeye benzetilir:

Yokdur direnge ruhsatı pîr-i tarîkatun

Sûfî bu tekyede deverânı bilür misin [G. 99/4]

Merci'inden bilinür sırr-ı zamîr-i 'uşşâk

Dâgdan hânkah-i sîne de yâ hû var iken [G. 100/8]

4.2.2. Tapınak, Mabel, Puthane

Bir beyitte aşk, diğer beyitte de sevgilinin kaşları tapınak olarak hayal edilir:

Heves-i nefse uyup gayra perestiş idemem

Ma'bed-i 'ışkda mihrâb-ı dü-ebrû var iken [G. 100/7]

Perestişgâh-ı ebrûsında çâk it ceyb ü dâmânı

Nümûdâr ola çâki sîne-i mihrâbdan ammâ [G. 1/6]

Ayrıca beyitlerde camiler için de ma'bed kelimesi kullanılır.

Puthane bir beyitte geçer ve mecazi aşkın suretler peyda ettiği gönül için benzetme unsuru olur:

Gönülde eyleyen 'ışk-ı mecâzîdür suverkârî

Berehmen-sîretân-ı ârzû büt-hânesiz olmaz [G. 62/7]

4.3. İNŞAÎ BAZI AKSAM VE TERİMLER

Divanda geçen inşai kısımlar âstân (eşik), kapı, temel, duvar, kubbe, sakf (çatı), merdiven, eyvan, tente, tâk, rûkn (sütun), pencere, mastaba (peyke), şehnişîn (şahniş), suffe (sofa), şibâk (pencere teli), ayakkabılık, nakış ve cadde (yol) şeklindedir.

Eşik ve kapı ile genellikle bir makam kastedilir. Birinin kapısına gitmek yahut eşiğine yüz sürmek, ondan yardım talep etmektir.

Eyvân ve tâk, kapı veya pencere üstündeki kemerli oyuğa verilen isimdir. Memduhların eşiği gibi tâkı da yüce olarak düşünülür ve gökyüzüne yahut kat kat olması bakımından yedi seyyâreye benzetilir:

Serinde Şemse-i hurŐid migfer-i zerrin

Derinde ták-1 mukavves kıbáb-1 seb'-i Őidád [K. 7/16]

ŐehniŐin (Şahniş, cumba) bir beyitte geçer ve **Revân** Şehrinin padişahın sarayına **Revân Kasrı**, **Hemedân** Şehrinin de bu köşke Şahniş olabileceği söylenerek padişahın sarayının yuceliği vurgulanır:

Mülk-i **Revân** sarâyına **Kasr-ı Revân** olup

Bir kűŐesinde de **Hemedân** Őeh-niŐin olur [K. 1/9]

[Bkz: Özel Yapılar]

'Saff-1 ni'âl' ayakkabılık demektir ve bir yapının en dıŐ kısmıdır. **Şehit Ali Paşa**'ya yazılan kasidede, **Fârâbi**'nin ayakkabılıkta yer bulabilse **Paşa**'nın hikmet dershanesini görüp kıŐkanacađı, **Kethüda Mehmed Paşa** için yazılan kasidede de huzuruna **Âsaf** gelse ancak ayakkabılıkta yer bulabileceği söylenir:

Bu ders-hânede mahsüd olurdı **Fârâbi**

Bulaydı mastaba-i dânişinde saff-1 ni'âl [K. 3/33]

Memdűh kethüdâ-yı güzin kim huzûrına

Âsaf gelürse tâ yeri saff-1 ni'âldür [K. 10/3]

Şiirlerde geçen 'tarh' kelimesinin birkaç manası vardır. Şu beyitte bahçede çiçek dikilmek için ayrılmış bölüm manasındadır:

Bütünce seng-i ferahdan yapıлма kâŐidür

Őükűfe tahteleri tarh-1 zer-nigârında [K. 6/30]

Şu beyitlerde ise ‘temel atma, inşa etme’ manasındadır:

Tab’-ı pâkîzesi bünyâdına tarh-efgen olup
Çâr erkânını envârdan itmiş inşâ [T. 8/4]

Zihî nişîmen-i nev-resm-i cây-ı müstesnâ
Kim anı eyledi **Râkım Efendi** tarh u binâ [T. 20/1]

Dâverâ tebrîk için bu hâne-i nev-tarhunı
Kullarun oldukda dâmân-ı niyâza çihre-sûd [T. 15/21]

Mecazen şiir için de ‘tarh etme’ ifadesi kullanılır:

Âsafâ şevkunla şimdi bir gazel tarh eyleyüp
Kilk-i ma’nî nagme-senc-i meclis-i ‘irfân olur [K. 5/46]

Bu nazm-ı tâze-tarhı ‘**İzzetâ** yârâna ‘arz it kim
Hüner-perverleri **İstanbul**'un tanzîre mâ’ildür [G. 52/6]

‘Tarh’ kelimesinin mimari ıstılahatta bir manasının daha olduğunu keşfettik. Lugatlarda rastlayamadığımız “duruş, estetik güzellik, genel hava” gibi ifadeleri karşılayan bu manayı keşfetmemize yine bizzat beyitlerin kendisi yardımcı oldu:

Tarhını görsün **Sinimmâr** eyleyüp tahdîk-ı ‘ayn
Bunda tahsîl eylesün gelsün de mi’mâriyyeti [K. 14/5]

Şu denlü rif’ati var tarhınun ki kavs-i kuzah
Kenâr-ı tākına cüft-i mukarnes olsa sezâ [T. 20/2]

‘Aceb binâsı güzel tarhı pâk dil-cûdur	
Bu çeşmesâr letâfetde bir içim sudur	[Mtl. 6]
Neş’e-i sahbâ gibi âb u hevâsı dil-güşâ	
Cilve-i sâkî gibi nâzende tarh u hâleti	[K. 14/2]
Nakş-ı zîbâsı firîbende-i ‘akl-ı Mânî	
Tarhı hayret-figen-i tab’-ı gürûh-ı ‘ukalâ	[T. 8/12]
Bu hüsn-i tarh ile şâyândur eger nakkâş	
Bu kasra zer-varak-ı mihr ile iderse tılâ	[T. 20/5]
Anı bir tarh-ı matbû’ üzre inşâ eylemiş üstâd	
Yanında sandal olmaz keşti-i çarh-ı fûrû-mâye	[T. 13/11]
Düşürdüm ben de bir târîh-i garrâ ‘ İzzetâ müjde	
Güzel tarh oldu üç anbârlı kalyon indi deryâya	[T. 13/18]
Bî-bedel câygeh ki virmiş tâb	
Tarhına irtifâ’-ı âb u hevâ	[G. 4/4]

4.4. TAŞITLAR

Divanda deniz taşıtlarının isimlerine ve denizcilik terimlerine sıkça rastlanır. 13. tarih, inşa edilen Üç Ambarlı Kalyon’un denize indirilişi üzerine yazılmıştır. **Kapudân (kaptân-ı deryâ) Mustafa Paşa** vasfındaki 5. kaside ise denizcilik terimleriyle süslüdür. [Bkz: Gemicilik]

Zevrak kayık, fülk ve keştî kelimeleri ise gemi manasındadır. ‘Fülk-i niyâz’, ‘fülk-i emel’, ‘keştî-i tâkat’, ‘keştî-i ikbâl’, ‘zevrak-ı neş’e’ gibi ifadelerle çeşitli benzetmeler kurulur. Bir beyitte âşığın göğsündekinin yara olmadığı, sonsuz aşk denizinin sahili olduğu için gönülün sineye kayık çektiği söylenir:

Fülkesin çekmiş kenâra dâgdur sanma gönül

Bahr-ı bî-pâyân-ı ‘ışka sîne sâhildür diyü [G. 110/2]

‘Üç ambarlı kalyon’, ‘yıldız bağçeli kalyon’, ‘baştarda’, ‘hanım iğnesi kayık’ ve ‘yedi çifte kayık’ ise divanda adı geçen gemi ve kayık türleridir.

Bunun dışında ‘tahtirevan’ bir matlada geçer ve **Revân** şehrine sahip olan hükümdara feleğin tahtirevan olacağı cinaslı bir şekilde söylenir:

Bir pâdşeh ki mâlik-i mülk-i **Revân** olur

Gerdûne-i felek ana taht-ı revân olur [Mtl. 10]

4.5. DİĞER YAPILAR

4.5.1. Su Terazisi, Kuyu, Çeşme, Kale, Mezar Taşı, Değirmen, Fırın

Su kemerleri vasıtası ile taşınan suyun basıncının ayarlanması amacıyla yapılan su terazileri bir beyitte geçer ve yüksek mertebeli insanlarla sohbet etmenin insanı yükselttiği, suyun su terazileri vasıtası ile göğe kadar çıkabilmesi ile somutlaştırılır:

Sohbet-i ehl-i merâtib sebab-i rif’at olur

Kasr-ı vâlâya çıkar âb terâzûlardan [G. 102/3]

Kuyu iki beyitte geçer. Bir beyitte sevgilinin çene çukuru için benzetme unsuru olur. Diğer beyitte ise şair, ne zaman izzet ve devlet talep etse feleğin onu zillet kuyusunun dibine attığını söyleyerek dert yanar:

Halâs olur yüze çıkdukda rîsmân-ı hatı

Henûz çâh-ı zekandan rehâ görünmese de [G. 121/5]

Olsam ne denlü germ-taleb ‘izz ü devlete

Eyler felek fütâde bün-i çâh-ı zillete

[G. 116/2]

‘Bazı Özel Yapılar’ bölümünde hususi olarak zikrettiğimiz çeşmeler dışında çeşme, umumi olarak dört beyitte geçer. ‘Çeşme-i ihlâs’, ‘çeşme-i kâm’ gibi ifadelerin yanı sıra ‘çeşme-i gird-âb’ ifadesi ile aşğın gözyaşı, ‘çeşme-i meh-tâb’ ifadesi ile ay ışığı çeşmeye benzetilmiştir. Bir beyitte de sakinin dudağını emenlerin âb-ı hayat çeşmesini ağızlarında bulacakları söylenir:

Nûş idüp bâdesini la’lin emen sâkînün

Lûle-i çeşme-i hayvânı dehânında bulur

[G. 51/4]

Kale, genel manası ile bir beyit ve bir bentte zikredilir. Bir beyitte sevgilinin kirpik oklarına hedef olan aşğın vücudu, askerlerin hücum ettiği bir kaleye benzetilir. Bir bentte ise meyhane yüksek bir kale olarak düşünülür:

Halîde oldı ser-â-pâ tenümde müjgânı

Yüridi kal’aya san-kim sipâh pey-der-pey

[G. 128/5]

Devre-i pey-der-pey-i sâkî-i zîbâ-makdemün

Kuvvet-i sabr u sebâtın bâde-h^vâr-ı pür-gamun

İrtifâ’ın kal’a-i hum-hâne-i müstahkemün

Lutfını imdâd-ı ceş-i neş'e-i câm-ı Cem'ün

Leşker-i ekdâra mahsûr olmadukça bilmedüm

[M. 3/IV]

Cahillerin bilgili görünmek için gereksiz terimlerle sakil bir şekilde konuşması, bir beyitte uzun ve sıkıcı yazılar barındırması bakımından mezar taşına benzetilir:

Câhil ki ıstılâh ile igrâk ider sözin

Temyîz idemem anı seng-i mezâr ile

[G. 126/3]

Bir beyitte sevgilinin ayaklarına yüz süren aşık suya, aşığa bakmayıp rakibe yüz çeviren sevgili ise değirmene benzetilmiştir:

Dilümüz ol perînün yüz sürer pâyine âb-âsâ

Rakîbe yüz çevirür dil-rübâmuz âsyâb-âsâ [Mtl. 1]

Fırın ise bir bentte aşığın aşk ile yanan bedeni için benzetme unsuru olur:

Va'de-i ferdâ ile yanup yakılma ne'ydügin

Âh-ı vâveylâ ile yanup yakılma ne'ydügin

Sûz-ı nâ-peydâ ile yanup yakılma ne'ydügin

Âteş-i sevdâ ile yanup yakılma ne'ydügin

'İşk ile hem-hâl-i tennûr olmadukça bilmedim [M. 3/III]

4.6. BAZI ÖZEL YAPILAR

4.6.1. Devre Ait Özel Yapılar

4.6.1.1. Sa'd-âbâd, Kasr-ı Cinân, Ferah-âbâd, Şevk-âbâd

Sultan Ahmed'in emri ile **Damat İbrahim Paşa** tarafından yaptırılan meşhur **Sadabad Kasrı**, karşısına **Sultan Ahmed**'in yaptırdığı çeşme için yazılan bir matlada geçer:

Revnağ-ı zîbâ virüp hakkâ ki uydı bî-'adîl

Pîşgâh-ı **Kasr-ı Sa'd-âbâd**'a 'ayn-ı selsebîl [Mtl. 13]

26. ve 27. tarihler, **Sultan Ahmed** için yapılan **Kasr-ı Cinân**'ın bitişine yazılmıştır.

Damat İbrahim Paşa tarafından **Mustafa Paşa** için inşa ettirilen **Ferah-âbâd** köşkü ve bahçesi, bir beyitte sonbahar eğlenceleri düzenlenmesi ile geçer:

Kesb-i neşât-ı köhne-bahâr eylesek biraz

Sâkî-i bezm-i mey **Ferah-âbâd**'a gelse de [G. 114/3]

14. kaside, **Mustafa Paşa**'ya ait olan **Şevk-âbâd Kasrı** vasfında yazılmıştır.

Ayrıca 15. ve 18. tarihler **Kethüdâ Mehmed Paşa**'nın kasırlarının bitişi için yazılmıştır lakin bu kasırlara ait özel bir isim geçmez.

4.6.1.2. Çeşmeler, Çiftehavuz, Deryâ-yı Sîm, Gümüşsuyu

17. ve 19. tarihler, **Kethüda Mehmed Paşa**'nın yaptırdığı çeşmeler için yazılmıştır.

Mustafa Paşa ve **Kethüda Mehmed Paşa** vasfında yazılan 23. müzeyyel gazel, dönemin su mimarisine ait 'Kemerler, bend, **Deryâ-yı Sîm, Çiftehavz, Gümüşsuyu**' gibi yapı isimleriyle süslüdür. Bu isimler gazelde özellikle geçirilmiş ve çeşitli söz oyunları yapılmıştır.

Sultan **III. Ahmed, İstanbul**'un su ihtiyacını karşılamak için '**Deryâ-yı Sîm**' adını verdiği büyük bir su bendi inşa ettirmiştir. Bu bend **II. Osman** bendine yakın olduğu için bu bölgeye '**Çiftehavuzlar**' adı verilmiştir. **Sultan Ahmed** bu bölgeye iki kasır (Çiftehavuzlar Kasrı, Büyük Bend Kasrı) yaptırarak⁶ bölgeyi mesire yeri haline getirmiştir. 23. gazelde bu yapılar ustalıkla hatırlatılır:

Kemer-bendinden âgûşa çeken yâri safâ eyler

Kemerler seyrine çıkmış kadar kesb-i hevâ eyler [G. 23/1]

Kemer gibi miyân-ı dil-bere bâzû dolaşdukça

Dü çeşm-i hûn-feşânım çifte havz içre şinâ eyler [G. 23/4]

Gören deryâ-yı sîmi sîne-i billûri üstinde

Eger kim ka'rına talmazsa bi'llâhi hatâ eyler [G. 23/2]

⁶ Selçuk Alkan; *Osmanlı'nın İstanbul Projeleri*; AZ Kitap; İstanbul 2014; s. 271

Gazelde geçen **Gümüşsuyu** ise yine bu dönemde inşa edilmiş yapay bir deredir:

Gümüşsuyu'ndaki emvâci nahvetle ider pâ-mâl

O sîmîn-sîne kim mestâne raksa ibtidâ eyler [G. 23/5]

Güzide kethüdâ-yı cûd-perver kim kefi desti

Gümüşsuyu gibi icrâ-yı âyîn-i sehâ eyler [G. 23/12]

4.6.2. Diğer Özel Yapılar

4.6.2.1. Hisar, Kasr-ı Revan, Havernak, Mâh-ı Nahşeb

Rumeli Hisarı bir beyitte mesire yeri olması bakımından zikredilir. Şair evde otururken dostlar **Hisar**'da gezintiye çıkmaktadır:

Sen 'İzzetâ mukîm-i der-i hânesin dahı

Seyr itmede **Hisâr**'da yârân bölük bölük [G. 82/7]

Topkapı Sarayı'nda **IV. Murad**'ın **Revan** zaferinin anısına yapılan **Revan Köşkü** bir beyitte geçer ve **Revan** şehrinin **Sultan Ahmed**'in sarayına **Revan Köşkü**, **Hemedan** şehrinin ise bu köşkün bir köşesinde şehnişîn (şahniş) olabileceği söylenerek **Sultan**'ın sarayının yüceliği övülür:

Mülk-i **Revân** sarâyına **Kasr-ı Revân** olup

Bir kûşesinde de **Hemedân** şeh-nişîn olur [K. 1/9]

Havernak Kasrı, **Irak** hükümdarlarından **Nu'man bin Münzir**'in **Sinimmâr** adlı mimara yaptırdığı; sabah mavi, öğleyin beyaz, ikindi vakti ise sarı renge büründüğü rivayet edilen efsanevi köşktür⁷. Bir beyitte **Nüzhet-âbâd** kasrı için benzetme unsuru olur:

⁷ Ahmet Talat Onay; *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü* (Haz. Cemal Kurnaz); Kurgan Edebiyat Yayınları; Ankara 2013; s. 207.

Ne **Havernak** kusûr-ı cennetden

Bunı eyler görenler istisnâ

[G. 4/3]

Mâh-ı Nahşeb, İbni Mukanna' yahut **Hakîm ibni 'Atâ** namıyla anılan; sihir, simya ve hokkabazlık ilmiyle uğraşıp ilahlık iddiasında bulunan bir şahsın **Nahşeb**'de bir kuyudan göğe aksettirdiği rivayet olunan yapay aydır⁸. Kalemîyye kasidesinin bir beytinde geçer:

Hâme kim itdükçe ta'lîm-i tesâvîr-i füsûn

Mâh-ı **Nahşeb** tahte-i meşk-ı debîristân olur

[K. 5/14]

5. TOPLUMSAL TABAKALAŞMA

5.1. ÇEŞİTLİ MESLEKLER, MESLEKİ TERİMLER VE MESLEK ERBÂBİ

5.1.1. Tababet, Hastalık ve Rahatsızlıklar, Tıbbi Aletler ve Tedavi Yöntemleri

5.1.1.1. Tabip

İbrahim Paşa vâsfinda yazılan 17. kasidede **Paşa**'nın tedbiri, henüz devlet vücuduna hastalık bulaşmadan önlemini alan bir tabibe benzetilir:

Vücûd-ı devlete 'illet sirâyet itmeden evvel

Tabîb-i re'y ü tedbîri güzel tedbîr ider hakkâ

[K. 17/6]

Zaman da tabibe benzetilir ve gamın, bu tabibin sonunda ferahlık veren acı bir macunu olduğu söylenir. Gam'ın esrar manası ve esrar macununun hekimlikte kullanıldığı bilindiğinde beyitteki sanat daha iyi anlaşılır:

Telhdur ammâ yine tefrîhi vardur âkıbet

Gam tabîb-i rûzgârun turfe bir ma'cûnidur

[G. 15/5]

⁸ Ahmet Talat Onay; *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü* (Haz. Cemal Kurnaz); Kurgan Edebiyat Yayınları; Ankara 2013; s. 282

Ayrılık derdine ise tabîbin derman olamayacağı malumdur:

Bu midur ey tabîb-i derd-i hicrân resm-i kânûnun

Şifâ-yâb-ı visâl olmaz mı hîç ‘uşşâk-ı mahzûnun [NG. 6/1]

Hekimler şaraba su katılarak tesirinin azaltılıp içilmesini tavsiye ederlermiş. Şaraptan bahsedilen beyitlerde ‘hakîm, hakîmâne’ kelimesi geçtiğinde bu durum hatırlatılır. Bir beyitte meykeşlere hakîmâne (filozof gibi, tabip gibi) tavır yakışmayacağı için sakiden saf şarap istenir:

Mey-keşe tavr-ı hakîmâne yakışmaz sâkî

Kerem it sunma şarâbı bize âb-âlûde [G. 115/5]

5.1.1.2. Hasta, Hastalık ve Bazı Rahatsızlıklar

Sevgilinin gözleri, baygın bakışları sebebi ile hasta olarak düşünülür. Bir beyitte sevgilinin gözlerinin saçlarından rahatsız olması, hastalara gecelerin uzun gelmesi ile açıklanır:

Zülfinden itse çeşmi ‘aceb mi şikâyeti

Zîrâ mizâc-hastelere şeb dırâz olur [G. 34/3]

Bu hasta bakışlar tedavi kabul etmemekle birlikte devaları bile hasta etmektedir:

Bîmâri-i nigâhun olup sûd-nâ-pezîr

Dil-haste itdi derd-i elemle devâları [G. 129/7]

Sevgilinin ayrılığı ve aşk da hastalık olarak düşünülür ve bunun tek çaresi sevgilinin bezme gelip görünmesidir. Bunun dışında şifa istemek edepsizliktir:

Ne dem ki bezme o şîrîn-edâ gelür görünür

Marîz-i hecrine sıhhat devâ gelür görünür [G. 42/1]

Nühust-şart-ı edebdür o merd-i bî-dile kim

Marîz-i ‘ışk ola h^vâhişger-i şifâ olamaz [G. 68/4]

Ayrıca hastalık, sağlığın kıymetini öğretir:

Dehrün nizâm-ı hâli hudûs-ı haleldedür

Ya’nî tamâm-ı sıhhati vakt-i ‘ileldedür [G. 22/1]

Divanda geçen bazı rahatsızlıklar nezle, öksürük, çarpıntı, şişkinlik, kamburluk, çolaklık, sağırlık, körlük, göz fersizliği, dilsizlik ve hermafroditliktir.

Nezle bir beyitte ümitsizlik için benzetme unsuru olmuş ve ümidin lezzetine varılamaması, nezle olanın lezzet alamayışına bağlanmıştır:

İtmiş zükâm-ı ye’s dil-i zârı bî-dimâg

Kâm-ı ümîde n’ola bulunmazsa lezzeti [K. 11/14]

Şehit Ali Paşa vafında yazılan 3. kasidede şair “Söz yeteneğimin boğazı keder öksürüğü ile incinmiş, şairlik kuvvetim ise bıkkınlık nezlesi ile donuk” diyerek halinden şikayet eder:

Gelû-yı nâtıka gîrâyi-i kederle figâr

Dimâg-ı tab’ ise efsürde-i zükâm-ı kelâl [K. 3/65]

Hemedan Kalesi’nin fethine yazılan 5. tarihte **Sultan Ahmed** için “Kendi rahat olsun, düşmanının ülkesini ise sürekli çarpıntı ve telaşla titretsin” temennisinde bulunulur:

Kendü âsûde ola düşmeninün hemvâre

Mütezelzil ide rîh-i hafakân ülkesini [T. 5/12]

Her gördüğü lokmaya açgözlülükle ağız açanların bir gün şişkinlik çekeceğini söyleyen şair, mecazen bir gün mutlaka başa kakılacağı için her iyiliğin kabul edilmemesini öğütler:

Her gördüğü nevale olan leb-güşâ-yı âz

Bir gün çeker müsâdeme-i imtilâsını [G. 127/7]

Şehit Ali Paşa vâsfindaki 3. kasidede “Gökteki iki büklüm hilal olmasa ‘özür kemerini’ takan bulunmazdı” ifadesi ile aslında **Paşa**’nın devrinde kimsenin incinip rahatsızlık çekmediği güzel bir üslupla ifade edilir. Hilalin kambur şeklinde düşünülmesi klişedir, lakin kaynaklarda ‘nitâk-ı özr’ ifadesi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Kanaatimizce bugün kamburluk için takılan, dik durmayı sağlayan korselere benzer bir eşya olmalıdır:

Nitâk-ı ‘özri hele der-miyân ider yog-idi

Meger miyân-ı sipîhr-i dü-tâda şekl-i hilâl [K. 3/46]

Diğer bir beyitte de aşğın, sevgilinin hilal ebrularının ettiği cevrin ağırlığı ile sabır ve tahammülünün belinin büküldüğü söylenir:

Kâmet-i sâ mân u sabrum oldı ham-geşte benüm

Çekmeden bâr-ı gam-ı cevrin hilâl-ebrûlarun [G. 85/5]

Şehit Ali Paşa vâsfindaki 3. kasidede, **Paşa**’nın devrindeki ferahlık “Sağırılar bağa gezmeye çıksa bülbül sesini beğenmezlerdi” denerek övülmeye devam edilir:

Güşâyîş öyle ki itseydi seyr-i bâğ esam

İderdi zemzeme-i ‘andelîbi istiskâl [K. 3/6]

Diğer bir gazelde şair “Derdimi anlattıkça tüm alemin kulakları sağır olur” diyerek mübalağalı bir şekilde dert yanmıştır:

Ben eyledükçe derdümi takrîr **İzzetâ**

Ser-cümle gûş-ı ‘âleme renc-i samem gelür [G. 13/7]

Körlük ve bazı göz rahatsızlıkları sürme ile tedavi edilmeye çalışılırdı. Bir beyitte sevgilinin ayrılığı körlüğe benzetilmiş, tedavisinin de sabâ yelinin sevgilinin ayağının tozunu getirmesi ile mümkün olacağı söylenmiştir:

Kerem kılursa sabâ hâk-i pâ-y-ı dildârı

‘Amâ-yı fûrkate kuhl-i cilâ gelür görünür [G. 42/4]

Felsefi bir beyitte “Varlık gösteren âlemin yokluğunu görmek, hayretten bulanmış gözlere sürme çekip gözleri açar” denerek, bu var gibi görünen âlemin aslında yok olduğunu fark etmek, bulanık gören gözlerin sürme ile açılmasına benzetilir:

Çeker her hıyre-çeşm-i hayrete kuhl-i temâşâyı

Nigeh-senc-i fenâ-yı ‘âlem-i hestî-nümâ olmak [G. 78/2]

Diğer hikmetli bir beyitte ise mükemmellik nurunun makamla gelmeyeceği, körlere gece fenerin fayda etmeyeceği ile somutlaştırılır:

Nûr-ı kemâl câh ile olur mı rû-nümâ

Şebde ‘amâya fâ’ide olmaz fenâr ile [G. 126/2]

‘Eşel’ ‘tek kolu olmayan yahut sakat olan, çolak’ demektir. Felekten “Gücü verir, bu sefer de kullandırmaz; feleğin müsaade yuları çolağın elindedir” diye bahsedilerek hiçbir işi tam yapmadığı söylenerek şikayet edilir:

Devlet virür tasarrufına virmez iktidâr

Dehrün zimâm-ı ruhsatı dest-i eşeldedür [G. 22/4]

Diğer bir beyitte de sevgilinin benzersiz güzelliği, tasvir etmeye kalksa ressamın elinin sakatlanacağı söylenerek övülür:

O ŧâh-1 ‘iŧve ne hoŧ bî-nazîr ecme1 olur

Musavvirün eli tasvîre baŧlasa ŧel olur [G. 45/1]

Klasik ŧiirde sevgilinin gözündeki hafif ŧaŧılık (ŧehlâ, ahvel) bir kusur değil bilakis güzellik unsuru olarak telakki edilir. ‘‘O ŧehla güzele kapılan, vücudunu iki parça bilsin’’ denerek hem sevgilinin cefa ile aŧıęı ikiye bölmesi, hem de ŧaŧıların çift görmesi güzel bir üslupla ifade edilmiŧtir:

Hemân cismini bilsün dü pâre çün ‘İzzet

O kim firîfte-i dil-rübâ-yı ahvel olur [G. 45/6]

ŧaŧıların çift görmesinden bahsedilen diğer bir beyitte ise ‘‘ŧaŧılar çift gördüklerini söylemese (**Paŧa**’nın) bir benzeri olduğu hayal bile edilemez’’ denerek **İbrahim Paŧa**’nın benzersizliği vurgulanır:

Vehmde dahı nazîri yog-idi zâhir gibi

İtmese da’vâ-yı misl ahvel-nigâhân-ı zamân [T. 10/3]

ŧehit Ali Paŧa vasfındaki 3. kasidede yine rahatsızlıklardan bahsedilerek **Paŧa**’nın övgüsüne devam edilmektedir. ‘‘Dilsizler bağı gezmeye çıksa, bülbülün sesini beğenmeyip laf atarlardı’’ denerek dilsizleri bile dile getiren ferah bir devirden bahsedilir:

Nevâ-yı bülbüle eylerdi harf-endâzî

Bu fasl-ı gülde temâŧâ-yı gülŧen eylese lâ1 [K. 3/5]

Ayrıca cahillerin aŧk dilini bilmemesi de dilsizlerin konuŧamaması kadar normaldir:

Zebân-ı ‘ıŧkı eger bilmez ise her nâ-dân

‘Aceb mi lâ1 olan güft ü gü nedür bilmez [G. 70/5]

‘Hünsâ’ çift cinsiyetli (Hermafrodit) demektir. Erkek ve kadın tenasül uzuvlarının her ikisinin de mevcut olması durumudur. Üç tipi vardır:

Hünsâ-yı recûlî: Erkekliğin baskın olduğu çift cinsiyetlilik.

Hünsâ-yı nisâî: Kadınlığın baskın olduğu çift cinsiyetlilik.

Hünsâ-yı müşkil: Her iki organın mevcut olup birinin diğerinden hareket ve teşekkül açısından daha aktif olmayıp cinsiyet tayininin yapılamadığı çift cinsiyetlilik.

Sonuncu durumdan (hünsâ-yı müşkil) bir beyitte bahsedilir. Nesib bölümünde bahar eğlencelerinin anlatıldığı 4. kasidede, rindleri ve zahidleri bu eğlencede birbirinden ayırt etmenin hünsâ kadar ‘müşkil’ yani zor olduğu söylenir. Bu beyitte kastedilen, zahidlerin (sofu takımının) ayıplanma korkusu ile kılık değiştirip bu eğlencelere gelmesidir. Yani bu eğlenceler eğlenmeyi bilmeyen zahidleri dahi getirecek kadar güzeldir:

Şöyle hem-reng oldı zâhid rind ile ülfetde kim

Zühd ü rindün farkı müşkildür bu dem hunsâ gibi [K. 4/23]

5.1.1.3. Tedavi Yöntemleri, İlaçlar ve Tıbbi Aletler

Sargı, fitil ve merhem ile genellikle manevi aşk yarasının tedavisinden bahsedilir. Sevgili vaat sargısıyla merhem sürdükçe gönül yarası biraz olsun kabuk bağlar ve nasırlaşır:

Zımâd-ı va’ d ile ol pür-melâhat merhem urdukça

Benüm dâg-ı dilümde ‘İzzetâ nâsûr olur peydâ [G. 3/5]

Ama sevgili genellikle aşğın yarasına merhem olmaz ve bu yara kapanmaz:

Kerem itsen bu ben fakîre n'ola

Merhem ursan dil-i kesîre n'ola

Ugrasan hâne-i fakîre n'ola

Nereye sevdiğüm ugurlar ola [Ş. 3/III]

Zaten aşık bir süre sonra aşk yarasının merheminin ancak ölüm olduğunu anlar:

Merhem-i zahm-ı mahabbet ‘**İzzetâ** merg olduğın

Dâg dâg-ı gamla rencûr olmadukça bilmedüm [G. 95/5]

Fitil ise eskiden yaranın iyileşmesi için içine koyulan; pamuk, keten yahut tiftik elyafından üretilen lifli bir bez parçasıdır. Sevgilinin zulmü ile sürekli açılıp hiç kapanmayan bu yaranın fitili de devamlı yenilenir. Bazen bu fitil gaz lambasının fitiline benzetilir ve âh ateşiyle yandığı hayal edilir:

İtdükçe ceyb-i câmeyi dest-i sitemle çâk

Tecdîd ider fetîle-i dâg-ı mahabbeti [K. 11/11]

Sûz-ı ‘ışk ile şeb-i fûrkatde âh itdükçe ben

Penbe-i dâgum fetîl-i şu’le-i feryâd olur [G. 48/5]

‘Mûmyâ’, kırık kemikleri iyileştirdiğine inanılan iksirdir. Devamlı kırık (şikest, sınımak) ve sarılmak ifadeleri ile birlikte kullanılır ve çeşitli söz oyunları yapılır. Bir beyitte kırık gönül sevgilinin kıl kadar ince beline sarılmak ister, böylece aşığın kırık hatırına mumya sarılmış olur. ‘Mûmyâ’ ve ‘mû-miyân’ cinas-ı nâkısı ve kırık hatırın mumya ile tedavi edilmesi şairler tarafından kullanılır:

İştekte dil sarılsa n'ola mû-miyânuna

Zannumda gibi hâtırına mûmyâ çıkar [G. 25/3]

Mûmyâ’nın birlikte kullanıldığı diğer bir unsur da sevgilinin külâhıdır. O dönemde fese yumruk atarak kırıp bir köşesi kırık halde takmak modaydı. Şairler de ‘şikest’ ve ‘külâh’ ifadelerini bu yüzden özellikle bir arada kullanırlar. ‘Kec-külâh’ ifadesi ile kast edilen de budur. Yalnız sevgilinin kırık külâhı o kadar güzeldir ki mumyaların özelliğini kırmış, yani mumyalar bu güzel kırığı tedavi etmez olmuşlardır:

Mestâne kec-külâh ile ol şeh-levend-i nâz

İtdi şikest hâsıyet-i mûmyâları [G. 129/6]

Sevgili kırık külâhıyla arzıendam edip aşıkların gönüllerine yaralar açsa da yine de onlara görüldüğü için aşıkların kırık hatırlarına mumya sarmış olur. Yani aşıkların gönülleri yaralı olsa da kırık hatırları tedavi bulur:

Tâze zahm açdukça dil-ber kec-külâh-ı nâz ile

Mûmyâ-bahş-ı şikest-i hâtır-ı yârân olur [K. 5/52]

Yarım kalan bir rubaide ise şair, gökyüzünün tepesinden dahi düşse cahillerin mumyasına minnet etmeyeceğini söyler:

Tâ zirve-i bâm-ı âsmândan düşsem

Minnet-keş-i mûmyâ-yı nâ-dân olmam [R. 13]

Göz rahatsızlıkları ve görme bozuklukları sürme ile tedavi edilirdi. Şiirlerde de sevgilinin ayağının tozu sürme olarak düşünülür ve aşığın gözünü nurlandıracığı söylenir:

Olan cûyende-i nûr-ı besâret çeşm-i ümmîde

Çü kuhl-i **İsfahânî** hâk-i pâyin tûtyâ eyler [NG. 3/2]

Ya meger bu fûrkati vasla mübeddel eyleyüp

Eyleye rûşen dü çeşmüm hâk-i pây-ı yâr ile [K. 12/13]

Kerem kılursa sabâ hâk-i pây-ı dildârı

‘Amâ-yı fûrkate kuhl-i cilâ gelür görinür [G. 42/4]

Neşter cerrahların, hacamatçıların ve nakkaşların kullandığı çok keskin küçük bir bıçaktır. Hacamat ise, yılın belli vakitleri vücuttan kirli kanın atılması için ufak kesikler açılarak vakumlu kavanozla kirli kanın boşaltılması işlemidir. Bu işi yapanlara ise hacamatçı (haccâm, fassâd) denirdi. **Şehit Ali Paşa** vasfındaki 3. kasidede **Paşa**'nın

devrindeki rahat ve mutluluk anlatılmak için, hacamatçılar neşterle yüzeysel çizikler atıp kan alırken duyulan ufak acı dışında kimsenin acı çekmediği söylenmiştir:

Bulunmaz idi dil-âzürde devr-i ‘adlinde
Meger ki renciş-i neşterle zâr ola kîfâl [K. 3/47]

Aşık, sevgilinin yokluğunda çektiği azabı anlatmak için bazen kirpiklerinin, bazen de yattığı yatağın neşterle dolu olduğunu söyler:

Nice tayy eylesün pâ-y-ı nîgeh bî-şu’le-i rûyun
Ki şeh-râh-ı müjem târik ü neşterzârdur sensiz [G. 61/2]

H’âbgâhum künc-i mihnet içre neşterzârdur
Çeşmüme şimdi gamumdan rûz-ı rûşen târdur
Merhamet kıl cevre tâkat bak ne müşkil kârdur
Bî-tarahhum görmedüm ‘âlemde sultânım gibi [Ş. 5/II]

Neşter sevgilinin kirpikleri için de benzetme unsuru olur. Sevgilinin hacamatçı gönlü, neşterlerini aşıkların yaralarıyla bilemektedir:

Meydâna gamze kim müjeler neşterin döker
Cân-ı belâ-resîde ecel derlerin döker [G. 47/1]

Neşterlerin o zahm ile ser-tîz ider dahı
Âsâr-ı merhamet dil-i fassâda gelse de [G. 114/4]

5.1.2. Ticaret, Alışveriş, Alım - Satım, Para, Dükkan, Tüccar

Bazen sevgilinin, bazen de şairin gördüğü rağbetin somutlaştırılması için bender (ticaret merkezi), müşteri, tüccar, mal, pazar, para gibi unsurlar kullanılarak bir ticaret hayali oluşturulur. Öncelikle sevgili ile ilgili ticari tasavvurlara göz atalım:

Şair, aşk pazarının usta tüccarıdır. Bu pazarda alım satım para ile değil can ile yapılır, zaten sevgilinin ateş pahası vuslatının pazarını gören bunun ancak can verilerek elde edilebileceğini anlar. Hatta sevgilinin vuslat kumaşını canı ile alan ucuza düşürmüş sayılır:

Bey'gâhında anun cân iledür dâd ü sited	
Bize sor h ^v âcesiyüz 'ışk diyârın bilürüz	[G. 65/5]
Ser-mâye-sûz-ı sabr u tahammül degül midür	
Yârün kumâş-ı vuslat-ı âteş-bahâları	[G. 129/2]
Vaslun bahâsı nakd-i revân oldığın bilür	
Bâzâr-ı i'tibârda germiyyetün gören	[G. 105/5]
Bu bey'gâh içre alan râygân alur	
Ser-mâye-i hayât ile kâlâ-yı vuslatı	[K. 11/13]

Aşığın canı ve gözyaşı gibi gönlü de nakit olarak düşünülür, lakin bu pazarda ne yalvarma ne de gözyaşı dirhemi geçer, çünkü sevgilinin vuslat, yanak ve güzellik kumaşına paha biçilmez:

Nakd-i gönlüm aldun ammâ gevher-i nâ-yâbdur	
Sakla sultânım olur bir gün amân lâzım sana	[G. 5/2]
Bu yerde dirhem-i eşkün 'abes döküp saçma	
Şirâ-yı kâle-i vuslatda geçmez oldı niyâz	[G. 60/4]
Bu çâr-sûy-ı cihân içre görmedüm hele ben	
Metâ'-ı tâze o ruhsâr-ı hoş-kumâş gibi	[G. 131/6]

Ne denlü müşteriyân mâyedâr olursa dahı
Kumâş-ı hüsnine ol meh-ruhun bahâ olamaz [G. 68/5]

Sevgili müşterilere lütufta buldukça pazar kızıdır ve revaç giderek artar:

Bu hüsn ile tâ germ ola bâzâr-ı visâlün
Lutf eyle harîdârlara dâd ü dihişle [G. 122/3]

Ser-mâye-i h^vâhiş n'ola olsa müterakkî
Bendergeh-i vuslatda bu alışla virişle [G. 122/4]

Yalnız bu paha biçilmez güzelliğin de bir sonu vardır. Bu güzelliğin değerini düşüren, sevgilinin hattının gelmesidir. Hattı gelmeden önce güzelliği paha biçilmez bir kumaş iken hat geldikten sonra dükkân önündeki tezgaha düşer:

Sevdiğüm kıymet yetişmezken kumâş-ı hüsnüne
Hat gelüp şimdi metâ'-ı rûy-ı dükkân oldu hep [G. 8/4]

'İzzet kumâş-ı hüsnine bak yohsa çihresi
Erzân metâ'-ı rûy-ı dükkândur ol âfetün [G. 79/7]

Rahat sevgili tipinde ise biraz niyaz etmek zaten yeterli olacaktır, zira o aşıklarını fazla üzmez:

Mübtelâsın her zamân dil-ber ciger-hûn eylemez
Müşterîsin hod-fürûş-ı nâz meftûn eylemez
'Âşkın sâhib-cemâl-i hüsn mahzûn eylemez
Râm olur elbette yâr ammâ niyâz ister gönül [Ş. 2/V]

Şiir ve şairle ilgili ticari tasavvurlarda ise belâgât bendere, şairin hayal gücü de bu bendere bolca kumaş getirip döken bir tüccara benzetilir:

‘İzzet bu şi’r-i tâze ile h^vâce-i hayâl

Bendergeh-i belâgata kâlâların döker

[G. 47/9]

Benderler özellikle kervanların geçmek zorunda olduğu bölgelere (köprü, liman vs) kurulurdu ve her benderde kervanların mallarını korumakla görevli birlikler bulunurdu. Şair ise uçsuz bucaksız hayal gücünün her bir köşesinin, dünya köprüsü gibi mana birlikleri bulunduran bir bender olduğunu söyler:

Sâha-i pehnâver-i endişemün her kûşesi

Bender-i ceş-i ma’ânîdür pül-i dünyâ gibi

[K. 4/67]

Sultan Ahmed şairin şiirlerini bizzat beğendiği için şiirler, üzerinde **Sultan**’ın tuğrası bulunan kıymetli bir para olarak düşünölmüştür:

Şi’rüm o nakd-i vakt-i hünerdür ki sikkesi

Hatt-ı şerîf-i hüsv-i dânişverîn olur

[K. 1/57]

Lakin zamanede bu kıymetli eserlere bile rağbet azalmış, düşük ayarlı sikkeler gibi değersizleşmiştir:

Gitdüğe oldı nâ-sere çün nakd-i kem-’ayâr

‘İzzet zamânemüzde eserden çi fâ’ide

[G. 119/7]

5.1.3. Ressamlık, Nakkaşlık, Hattatlık,

Ressam bir beyitte geçer ve sevgilinin güzelliğini tasvir etmeye kalksa elinin sakatlanacağı ifade edilir:

O şâh-ı ‘işve ne hoş bî-nazîr ecmel olur

Musavvirün eli tasvîre başlasa şel olur

[G. 45/1]

Bir beyitte sevgilinin kaşının kıl kalemle hilal resmi yapmaya çalıştığı söylenir. Diğer bir beyitte de sevgilinin cilvesi, aşğın sinesine nakışlar işleyen bir ressam olarak düşünülür. Tabii bu nakışlardan kasıt cilvelerin açtığı yaralardır:

Ebrû-yı yâr hâme-i mûy üzre resm idüp
Tasvîr-i şekl-i gurre-i garrâya meşk ider [G. 46/7]

Sînemde itdi meşk kalem-kârlıkların
Gösterdi turfe nakş-ı nigârî girişmeler [G. 31/2]

Resim genellikle ruhsuzluğu yönüyle ele alınır. Suretin değil ruhun önemli olduğunun vurgulandığı beyitlerde konuşmanın ve görmenin ruh sayesinde olduğu, suret sahibi olan resimlerinse bu özelliklere sahip olmadığı söylenir:

Cevher-i rûhdur ancak sebep-i güft ü şinîd
Encümengâh-ı tesâvîrde sohbet yokdur [G. 54/5]

Rûhdur bâniş-fezâ-yı çeşm olan kâlib degül
Kuvvet-i bâniş bulunmaz dîde-i tasvîrde [G. 124/2]

Tasavvufî bir terim olan hayret, sâlikin **Allah**'ın kudretine ve yaratma sanatına karşı duyduğu hayranlığın son mertebesidir. Bu haldeki sâlikler konuşmaz, düşünemez, muhakeme edemez ve sadece hali yaşarlar. Şair de hayret ehlini konuşmama ve idrak edememe yönü ile resimlere benzetir:

Ehl-i hayret idemez seyr-i mezâyâ-yı me'âl
Çeşm-i tasvîrde yârâ-yı basîret yokdur [G. 54/11]

Hayret erbâbında yokdur nutka yârâ-yı zebân
Güft-gû olmaz miyân-ı meclis-i tasvîrde [G. 124/5]

Bunların dışında resim, sadece ‘nigâr’ ifadesi ile sevgili için istiare olur.

Mimaride nakkaşlık ise bir yapının duvarlarını resimle yahut yıldızlı işlemlerle süsleme manasındadır. Bina süslemelerinde genellikle ‘tlâ’ ismi verilen altın yıldız ve varaklar kullanılır:

Der ü dîvâr-ı zer-endûdı rasînü'l-erkân

Resm-i nâzûkter ü pâkîzeteri bî-hem-tâ [T. 8/7]

‘Şemse’ ise bu yıldızlarla yapılan güneş şeklindeki işlemdir. Divanda övülen yapılara gökteki güneşin şemse olsa layık olacağı söylenir:

Ne bezm-i hâs ki zer-şemse itse şâyândur

Felek derîçesine neyyir-i dirahşânı [K. 8/12]

Bu hüsn-i tarh ile şâyândur eger nakkâş

Bu kasra zer-varak-ı mihr ile iderse tlâ [T. 20/5]

Şairin babası **Damat Mehmed Paşa**’nın minare yaptırdığı caminin nakışları, meşhur **Çinli** nakkaş **Mânî**’nin aklını alacağı söylenerek övülür:

Nakş-ı zîbâsı firîbende-i ‘akl-ı **Mânî**

Tarhı hayret-figen-i tab’-ı gürûh-ı ‘ukalâ [T. 8/12]

Râkım Mehmed Efendi’nin kasrı övülürken de kasrın sabah yelinin güzergahı olduğu ve binanın gül şeklindeki nakışları koku verse şaşılmayacağı söylenir. Şairler sabah vakti gülleri sabah yelinin açtırdığını düşünürlerdi:

Bu câ güzergeh-i bâd-ı nesîmdür ne ‘aceb

Olursa gülşen-i nakşında gülleri bûyâ [G. 20/4]

Hattatlık ve yazıcılıkla ilgili terimler ‘hat’ cinası sebebiyle genellikle gazelerde geçer.

Sevgilinin hattı siyah olsa da hattı gelmiş sevgili nazı bırakıp aşığa vuslatını sunar. Bu durum, yazının siyahlığının yahut şeklinin değil içeriğinin önemli olduğu söylenerek somutlaştırılır:

Şîve-i hattındaki îhâm-ı vuslatdur murâd
‘İzzetâ mektûbdan matlûb olan mazmûnidur [G. 15/8]

Sevâd-ı hattı lafzun lübb-i ma’nâya nikâb olmaz
Belî gerd-i yetîmî dürr-i şehvâra hicâb olmaz [G. 73/1]

Sevgilinin ağzı o kadar küçüktür ki varlığı yokluğu belirsizdir. Etrafında çıkan hatlar ise belirsiz bir ifadenin kenarına düşülen hâşiye (açıklama notu, derkenâr) olarak düşünülür ve normal karşılanır:

Kenâre-i femün itse n'ola hat istî'âb
Havâş mübhem olan nüshaya mufassal olur [G. 45/2]

‘Nesh’ bir hükmü geçersiz kılmak demektir. Hattın güzellik unsuru olup olmadığı da şüphelidir. Bir beyitte hattın güzellik hükmünü ortadan kaldıran bir yazı mı yoksa gül rengi yanak kitabesine süs mü olduğu konusunda şair kararsız kalmıştır:

Rakîme-i hatun eyler mi nesh-i safha-i hüsn
Kitâbe-i ruh-ı gülgûnuna ya zeyn midür [G. 43/2]

Diğer bir beyitte de dudak, güzellik şiirinin müstesna bir beyti olarak düşünülür ve dudağın öpülmesi de bu beytin gizli manasının keşfedilmesidir:

Nazm-ı hüsnün hatt-ı leb bir beyt-i müstesnâsıdur
Bûse-i la’li o beytün gizli bir ma’nâsıdur [Mtl. 4]

Latin harfli yazıların uzantıları **Arap** harfli yazıların aksine aşağı doğrudur. Şair bu yönüyle sevgilinin aşağı doğru uzanan kirpiklerini **Latin** harfli yazıya benzetmiş ve gamzesini de bu yazıya alıştırma yapan biri olarak düşünmüştür:

Müjgânların sûtûrını ber-geşteter görüp

Bildüm ki gamzesi hat-ı tersâya meşk ider [G. 46/5]

Menşûr, padişahın birine rütbe verdiğini gösteren fermandır. Aşığın sinesindeki kanlı yara da âşıklığı ispat eden fermana kırmızı mürekkeple çekilen tuğraya benzetilir:

Hûnîn şerhayı bu dil-i ‘ışk-bâza çek

Menşûr-ı ‘ışka sürh ile tuğrâ-yı tâze çek [G. 87/1]

Şu beyitte de lâle kırmızı rengi ve baharın habercisi olması yönüyle, baharın geldiğini müjdeleyen fermana kırmızı mürekkeple çekilmiş tuğra olarak hayal edilir:

İdicek nâmına menşûr-ı bahârı tahrîr

La’l ile çekdi hemân üstine tuğrâ lâle [K. 2/10]

Ayrıca **Sultan Ahmed**’in tuğrasının vafındaki 13. kaside hattatlık terimleriyle süslüdür.

5.1.4. Kuyumculuk

Kuyumcu, **Eyyûb el-Ensârî**’nin türbesinin tamirine yazılan 9. tarihin bir beytinde geçer ve tüm dünyanın kuyumcuları (cevherden anlayanlar) bir araya gelse, türbenin bir çakıl taşına paha biçemeyecekleri mübalağalı bir biçimde söylenir:

Eger cem’ olsalar cevher-şinâsân-ı cihân cümle

Bahâsın idemezler rîze-seng-i pâkinün tesmîn [T. 9/17]

Kuyumculuğa ait terimler genellikle felsefi beyitlerde geçer. Mesela şöhrete ancak aydınlık tabiatlı insanların nail olabileceği, topraktan pişirilmiş her laalettayin taşın yüzük olmayacağı şeklinde açıklanmıştır [Bkz: Kıymetli Madenler ve Taşlar]:

Olanlar nâ'il-i nâm-âverî rûşen-güherlerdür

Ki her seng-i hazef ârâyiş-i fass-ı nigîn olmaz [G. 67/3]

Tabii felek her zaman hak edene hakkını vermeyebilir. Şair felekten şikayet ettiği 41. gazelde feleğin şöhret ipliğine hep aşağılıkların cevherini dizdiğinden ve kendisinin ümit ipliğini koparttığından yakınıdır. Zaten çare ipliğinde ızdırıp düğümü varken maksat cevherini dizmek mümkün olmaz:

Silk-i husûle gevher-i dúnânı nazm idüp

Ser-rişte-i ümîdümi dâ'im güsist ider [G. 41/2]

Güher-i maksadı tahsîl ne mümkün **'İzzet**

Iztırâb 'ukde iken rişte-i tedbîr üzre [G. 117/8]

Sevgili konusunda ise ümitli olan şair, gözyaşı incisini ah ipliğine dizerse belki sevgilinin kabul kulağına küpe olabileceğine inanır:

Elbette gûşvâre-i sem'-i kabûl olur

Sen dürr-i eşki rişte-i âh-ı niyâza çek [G. 87/10]

Felekten nam ve şöhret beklemeyen insanın ise kafası rahattır. Bu durum, üzerine isim kazınmadığı için yüzeyinde herhangi bir yarıklık olmayan yüzük taşına benzetilir:

Çarh-ı kec-revden hazer yokdur dile nâ-kâm iken

Sîne-i fas şerhalardan sâdedür bî-nâm iken [G. 108/1]

Mihenik (mehek, mihek) taşı kuyumcuların kullandığı, sürtüldüğünde altının yahut gümüşün ayarının anlaşılmasına yarayan koyu renkli taştır. Şaire göre söz, insan için bir mihenik taşıdır. Yani insanın olgunluğunun ayarı ettiği sözlerle ölçülür:

Sühenle zâhir olur rütbe-i ‘ayâr-ı kemâl
Mehekk-i tecrübe zîrâ kelâm-ı câhildür [G. 26/3]

Saf kalpli olduğunu iddia eden dostların ölçüldüğü mihenik taşı ise geçmiş tecrübelerdir:

Nakd-i hulûs ‘arz iden ahbâbı ‘İzzetâ
Evvel mehekk-i tecrübe-i imtiyâza çek [G. 87/11]

İbrahim Paşa’ya saf kalple bağı olduğunu ispat etmek isteyenler için mihenik taşı bu sefer **Paşa**’nın yüce eşiğı olacaktır:

Cevher-i ihlâsun ‘arz it südde-i vâlâsına
‘Abd-i hâlissin mehekk-i imtihân lâzım sana [G. 5/11]

Hakiki aşık, sevgilinin nazına ve cefasına sabredebilmelidir. Âşık için mihenik taşı da sevgilinin nazı ve cevridir:

Her demde dest-i nâzdan ‘uşşâka atdıgun
Seng-i cefâ mıdur mehek-i imtihân mıdur [G. 29/6]

Altın, pota denilen ısıya dayanıklı döküm kapta eritilerek elde edilir. Aşık da saflık sikkesini elde etmek istiyorsa altın kalbini yanıp yakılma potasına çekmelidir:

Tahsîl-i nakş-ı sikke-i ihlâs ise murâd
İbrîz-i kalbi pûte-i sûz u güdâza çek [G. 87/2]

Eritilen altın yahut gümüş kalıba dökülerek dondurulup şekil verilir. Sevgilinin güzellik kalıbına dökülmüş gümüşten pazıları da aşıklarının yüzlerini altın gibi sarartmaktadır:

Zerveş itmiş zerd-rûy-ı ‘âşık-ı dil-hasteni
Kâlib-ı hüsne gümüştan sebk iden bâzûların [G. 85/3]

5.1.5. Mimarlık

‘Mi’mâr-ı sun’ ve ‘mi’mâr-ı kudret’ ifadeleri ile **Allah** kastedilir:

Kasr-ı vücûd olsa ‘aceb mi halel-pezîr
Mi’mâr-ı sun’ süst bırakmış esâsını [G. 127/3]

Mi’mâr-ı kudret ol şehe kim takviyet virür
Erkân-ı hânedân-ı celâli metîn olur [K. 1/8]

Şehit Ali Paşa’nın **Hotin**’de yaptırdığı cami için yazılan 7. tarihte **Paşa**’nın lütuf mimarının **Hotin**’in sınırını sağlam bir şekilde inşa ettiği ifade edilir:

Bu demde ser-had-i İslâm'a kufl urmak için nâ-geh
Hotin'ün hısnını mi'mâr-ı lutfı yaptı müstahkem [T. 7/7]

Ayrıca efsanevi **Havernak** köşkünün mimarı **Sinimmâr**’ın adı iki beyitte geçer.
[Bkz: Sanatkârlar ve Eserler]

5.1.6. Gemicilik

Divanda gemi çeşitleri, geminin bölümleri ve gemiciliğe ait terimler yer alır. Zikredilen gemi çeşitleri ‘Üç ambarlı kalyon’, ‘yıldız bağçeli kalyon’, ‘başarda’, ‘sandal’, ‘hanım iğnesi kayık’ ve ‘yedi çifte kayık’tır.

Gemiye ait bölümlerden lenger (gemi çapası ve zinciri), yelken, fânûs (aydınlatma lambası), fenâr (gemi feneri), rîsmân (halat) ve tente (güverte örtüsü) divanda geçer.

Şiirlerde geçen gemicilik terimleri ise eyyâm (rüzgarın gemi seyrine uygun olduğu zaman), pupa kullanmak (tam gaz ilerlemek) ve yelken dökmektir. Ayrıca nâ-hudâ ve keştî-bân da gemi kaptanı manasındadır.

5.1.7. Simya - Kimya

Simya, 'iksîr-i a'zam' denilen karışım yardımıyla toprağı yahut değersiz maddeleri altına dönüştürmeyi -ya da altın görünümünü kazandırmayı- amaçlayan eski bir ilimdir. Sevgili de vefalı görünüp sonrasında vefasız çıktığı için bu aldaticı hali simya ilmine benzetilir. Yani vefasız olduğu halde kendini vefalı gösterebilmektedir:

Hep zâ'il oldı nakş-ı mahabbetdeki rüsûm

Bildik vefâda san'atını sîmyâ imiş [G. 75/4]

Bir beyitte ise **İbrahim Paşa**'nın cömertliği, halkın simya ilmini öğrenmişçesine refaha kavuşması ile övülür:

Mebzûl olaldan 'âleme lutf u mürüvveti

Öğrendi halk san'at-ı iksîr-i a'zamı [K. 9/9]

İbrahim Paşa'nın ilminin övüldüğü diğer bir beyitte ise **Paşa**'nın avuç içindeki çizgilere bir kez bakanın tüm kimya ilmini tahsil edeceği mübalağalı bir biçimde ifade edilir:

Temâşâ bundadur bir kez kef-i destindeki kâfa

Nigâh-endâz olan tahsîl-i fenn-i kîmyâ eyler [NG. 3/3]

Damıtma (taktîr), kaynama noktası birbirinden farklı bileşenlerden oluşan sıvı karışımların, 'imbik' adı verilen cam yahut metal teçhizatta ısıtılması ve çıkan buharın ayrı bir bölümde yoğunlaştırılarak ayrıştırılması şeklindeki kimyasal işlemidir. Rakı, esans vb. yapımında kullan damıtma tekniğı, divanda gül suyu imali ile ele alınır.

5. kasidenin kalemin gücünü anlatan nesip bölümünde **Hz. İsa'nın** ve **Cebrail'in**, güneşin gül bahçesindeki güllerden gül suyu damıtıp mazmun güzelinin saçlarına dökceği söylenir:

Gülşen-i hurşidden **taktîr** idüp ta'zîmle
Gîsüvân-ı hüsnine **'İsâ** gül-âb-efşân olur [K. 5/18]

Gülşen-i hurşidden **ta'tîr** idüp **Rûhu'l-kudüs**
Gîsüvân-ı şâhid-i mazmûna 'itr-efşân olur [K. 5/19]

Basra Valisi Abdurrahman Paşa vafındaki 16. kasidede de **Paşa'nın İzzet'e** lütufta bulunması, kerem goncasından feyz imbiği ile tekrar tekrar damıtılmış gül suyunu elde etmesiyle somutlaştırılır:

Gül-gonca-i keremden alup çekdün **'İzzetâ**
İnbîk-ı feyz ile şu gül-âb-ı mükerreri [K. 16/7]

Sevgilinin göbeği aşırı oynak olması sebebi ile cıvaya benzetilir. Bir beyitte bu benzetme daha da ileri götürülüp sevgilinin göbeğinin, zaten damıtılarak üretilmiş cıvanın tekrar imbikten geçirilmesi ile oluştuğu söylenir:

Meger inbîkden taktîr olınmış katre-i sîm-âb
Sana ey sîm-ten gelmiş sürîn-i bî-karâr olmuş [G. 76/6]

5.1.8. Diğer Bazı Meslekler

Divanda geçen diğer meslek erbabı ise cellat, sır kâtibi, şahincibaşı, müneccim, bulaşıkçı, müezzin, süpürgeci, saka, dilenci, bekçi, hamal ve şekercidir.

Cellat iki beyitte geçer ve sevgili ile gamzesi için benzetme unsuru olur:

Bismilgeh-i mahabbetün âyîni başkadur
Cellâd-ı hüsne küşte virür kan bahâsını [G. 127/8]

Yâr kasd itdükçe câna gamzesi cellâd olur

Gamze tîgın çekse çeşmi beyze-i fûlâd olur [G. 48/1]

Sır kâtibi, padişahın yazı işleriyle ilgilenen görevlidir. **Sultan II. Bayezid** devrinde başlayıp **Sultan II. Mahmud** döneminde ‘Mâbeyn Başkâtibi’ adı ile anılmaya başlayan bu görevli için padişahın sekreteri denebilir. Bir beyitte lale, şekli dolayısıyla padişahın sır kâtibine rıhdan hediye eden biri olarak düşünülmüştür:

‘Arz ider haclet ile ol şeh-i ‘âlî-şânun

Kâtib-i sırrına rîgdân-ı mücellâ lâle [K. 2/26]

Padişahın av teşkilatında bulunan şahincibaşı, avda kullanılacak yırtıcı kuşları yetiştirmekle görevli yeniçeri bölüğünün başıdır. Bir beyitte lale, şekli bakımından padişaha şahincibaşına hediye etmesi için güzel bir üsküf getirmiş biri olarak düşünülür. Üsküf, yırtıcı kuşların gözlerini kapalı tutmak için başlarına geçirilen küçük deri başlıktır:

Anı şâhincibaşı kulına eyle i’tâ

Ki getürmiş sana bir üsküf-i ra’nâ lâle [K. 2/32]

Müneccimlik, **Şehzade Abdülhamid**’in doğumuna yazılan 1. tarihte ve **İbrahim Paşa**’nın damat oluşuna yazılan 10. tarihte geçer. **Şehzade**’ye mutlu bir baht yazması temenni edilen müneccimler, **İbrahim Paşa** damat olduğunda ise ise **Fatma Sultan** ve **İbrahim Paşa**’nın buluşmasını kastederek “Ay ve güneş kırân etti” demişlerdir:

Zâ’irçe-i mevlûdını hem tâli’-i mes’ûdını

Teşrîf-i hayr-âlûdını yazsun müneccimler sa’îd [T. 1/11]

Eyleyüp cümle rasad-fehmân-ı temyîz ittifâk

Didiler burc-ı şerefde mihr ü mâh itdi kırân [T. 10/12]

Bulaşıkçılık bir beyitte geçer ve **Hind, Sind** ve **Deylem** hükümdarlarının ancak **İbrahim Paşa**'nın mutfağına bulaşıkçı olabileceği söylenir:

Şâyân iderse matbahına kâse-şû eger

Râyân-ı **Hind** ü **Sind** ile hâkân-ı **Deylem**'i [K. 9/13]

Müezzinlik, şairin babası **Damat Mehmed Paşa**'nın **Bender**'de yaptırdığı minare için yazılan 8. tarihte geçer ve müezzinlerin verdiği selâların seslerinin meleklerin kulaklarında çınladığı ifade edilir:

Kudsiyân-ı felekün gûşına şûr-efgen olup

Hep mü'ezzinlerinün virdiği gülbâng-i salâ [T. 8/27]

Yine bu cami için yazılan tarihte, renkli döşemeler hurilerin misk kokan saçlarıyla gece gündüz süpürülse layık olacağı söylenir:

Ferş-i rengînine çârûb-keş olsa şeb ü rûz

Kâkül-i müşk-feşânıyla revâdur havrâ [T. 8/11]

2. kasidede lale, süpürgeye benzeyen şekli bakımından **İbrahim Paşa**'nın dergahını süpüren bir süpürgeci olarak düşünülür:

Sâhib-i **Cem**-haşemet sadr-ı felek-rif'at kim

Oldı cârû-keş-i dergâhı ser-â-pâ lâle [K. 2/45]

4. kasidede ilkbahar bulutu, **Sultan**'ın gelişi için yollara su serpip temizleyen saka olarak vasıflandırılır:

Yollara su sepmede sakkâ-yı ebr-i nev-bahâr

Bâğı teşrîf idecekdür sâye-i **Mevlâ** gibi [K. 4/27]

Şehit Ali Paşa vafındaki 3. kasidede cömertliğiyle meşhur **Hâtem**'in, **Ali Paşa**'nın cömertliğini görse kapısında dilenci olacağı söylenir:

Semâhat ü keremin görse **Hâtem-i Tâî**

Derinde eyler idi irtikâb-ı züll-i su'âl [K. 3/40]

Tasavvufî bir beyitte şair vahdet köşesinin bekçisi olduğunu ve kesretin hücumuna yol vermediğini söyler:

Hücûm-ı kesrete yol virmedi bi-hamdi'llâh

Fedâ-yı kûşe-i vahdetde pâsbânlıgumuz [NG. 5/2]

Rakipler rezillik hamalı, zahidler de riyâ ile yüklü olarak nitelendirilir:

Biri hammâl-ı şekâ birisi pür-bâr-ı riyâ

Rukabâ şeyh ile sikletde ber-â-ber gelemes [G. 63/4]

Son olarak bir beyitte sevgilinin tatlı dudağını öpmek hayal edildikçe de göz önüne şekerci şişesi geleceği söylenir:

Dil-berün bûs-ı leb-i şîrînin itdükçe hayâl

Dîde hem-hâl-i gelû-yı şişe-i kannâd olur [G. 48/4]

5.2. BAZI TOPLUMSAL DURUMLAR, MÜNASEBETLER VE BUNA GÖRE BAZI TİPLER

5.2.1. Aile

Aile üyelerinden anne, baba, gelin, damat, dadı ve çocuktan bahsedilir. Anne, çocuk doğurma yönüyle ve 'mâder-i kerem', 'mâder-i eyyâm' ve 'âbisten-i ümîd' ifadeleri ile çeşitli benzetmelerde yer alır.

Baba, 'cedd ü peder' ikilemesi ile 7. kasidede ve 'nüh-âbây' ifadesi ile 15. tarihte geçer:

Pâ-be-câ oldukça nüh âbây ile çâr ümmehât

Gelmeye mehd-i cihâna böyle pâkîze vücûd [T. 15/12]

‘Âbây’ babalar, ‘ümmehât’ da anneler demektir. ‘Nüh-âbây’ (dokuz babalar) ifadesinin dokuz gezegeni, ‘çâr ümmehât’ (dört anneler) ifadesinin ise dört unsuru (anâsır-ı erbaa) kastettiği bilindiğinde beytin manası daha net anlaşılır.

Gelin üç beyitte kırmızı duvak, zümrüt ve inci kolye takması bakımından lale ve gül için benzetme unsuru olur:

Jâleden rûy-ı nigâra dizilüp dürr-i vahîd
Gösterür hüsn-i dil-ârâsın ‘arûsâne bu şeb [G. 9/4]

Nev-’arûs-ı gonca takınmış zümürüdden huliy
Jâleler üstinde zeyn olmuş dür-i yek-tâ gibi [K. 4/3]

İlk beyitteki ‘rûy-ı nigâr’ ve ‘dürr-i vahîd’ lale isimleridir.

Bir beyitte de bugün kullanılan ‘kendi kendine gelin güvey olmak’ deyimine benzer bir anlatımla, her emel gelinine damat olan maymun iştahlıların aşk konusundaki kafa karışıklıklarının hiç bitmeyeceği söylenir:

Bü'l-heves maglata-i ‘ışkdan olmaz hâlî
Her ‘arûs-ı emele kendüyi dâmâd eyler [NG. 1/8]

Bunun dışında damat; padişahın damadı olması sebebiyle **İbrahim Paşa**, **İbrahim Paşa**’nın damadı olmaları sebebiyle **Mustafa Paşa** ve **Kethüdâ Mehmed Paşa**, lakabı olması açısından şairin babası **Mehmed Paşa** için sıfat olur.

Dadı (dâye) iki beyitte geçer. **Şehzade Abdülhamid**’in doğumuna yazılan 1. tarihte **Nâhid**’in (**Zühre**, **Venüs**) şehzadeye dadı olması emredilse imkansız bir emir olmayacağı söylenir:

Şeh-zâdedür kim sâyesi oldı cihân pîrâyesi
Nâhid olursa dâyesi anun degül emr-i ba’îd [T. 1/13]

Bir gazelde de endamlı sevgiliye salınmayı, onu beşikte sallayan dadısının öğrettiği söylenir. Yani sevgili salınmayı daha beşikte sallanırken öğrenmiştir:

Ol kâmet-i resîdeye ‘**İzzet** salınmağı

Gehvâre-zîb-i ‘işve iken dâye meşk ider [G. 46/8]

Çocuk beşikte sallanması, kundaklanması, gülerken katılıp ağlamaya başlaması ve elifbe okuması yönüyle ele alınarak çeşitli benzetmelere konu olur. **Mustafa Paşa** vasfındaki 5. kasidede, âlimlerin bile fazilet yönünden **Paşa**’nın mektebinde elifbe okuyan çocuk gibi kalacakları söylenir:

Âsaf-ı sâhib-hüner dâdâr-ı dânişver k'anun

Mekteb-i fazlında dâna tıfl-ı ebced-h^vân olur [K. 5/23]

Şair ümit etmekten yoruluşunu, ümidini henüz varlık beşiğine gelmeden yaşanmış bir bebeğe benzeterek anlatır:

Peygûle-i meşîmede tıfl-ı ümîdüme

Mehd-i vücûda gelmeden evvel herem gelür [G. 13/2]

Lale, üzerindeki çiy damlalarının etrafındaki güllere dökülmesi ile cebinden kese çıkarıp etrafındaki çocuklara gümüş para dağıtan biri olarak hayal edilir:

Yohsa bir kîse-i zerdür çıkarup ceybinden

İder etfâl-ı güle nukreler i'tâ lâle [K. 2/18]

Dünyada mutluluk ve hüznün iç içe olması, çocukların gülmekten katılıp ağlamaya başlamalarıyla somutlaştırılmıştır:

Sürûrı mâtem ile tev'emândur dehrün

Çü hande-sâzi-i leb-rîz-i girye-i etfâl [K. 3/56]

Şair sevgilinin bazen elif (ل) harfine benzeyen boyunu, bazen de be (ب) harfine benzeyen dudaklarını tasavvur eden hayal gücünü, elif-be okumaya çalışan bir çocuğa benzetir.

Geh kaddüni tasavvur ider gâh leblerün

Tıfl-ı hayâl sanki elif-bâya meşk ider [G. 46/3]

Sevgili nazla büyütülmüş bir çocuktur. Salınarak yürümeyi henüz beşikte sallanırken öğrenmiştir ve daha bebekken aşıkların sabırlarını yakıp yıkmıştır. ‘Kundak’ kelimesi burada yakma manasında kullanılırken iham sanatı ile bebeklerin sarıldığı kundak da hatırlatılır:

O tıfl-ı nâz-perverdüm dil-i dîvânesiz olmaz

Gül-i üşkûfte bülbülsüz şemi’ pervânesiz olmaz [G. 62/1]

Ol kâmet-i resîdeye ‘**İzzet** salınmagı

Gehvâre-zîb-i ‘işve iken dâye meşk ider [G. 46/8]

O yalın yüzli dilber tıfl iken gehvârede ‘**İzzet**

Bırakdı hân mân-ı sabr ile sâ mâna kundaklar [G. 18/8]

Yalnız çocukken kucağa gelmeye meyilli olan sevgili büyüdükçe güzelliğinin farkına varıp aşıklarına naz yapar:

Tıfl iken âgûşa niyyet-üns olan üftâdeler

Gırra-mest-i hüsn olup gitdükde nâzân oldı hep [G. 8/3]

5.2.2. Haberleşme

Haberleşme peyk (haber-mektup götüreren, postacı) ve mektup vasıtası ile yapılırdı. Peyk şiirlerde hızlı koşması ve haber götürmesi ile ele alınır. ‘Peyk-i nigâh’ ifadesi ile aşığın bakışı, ‘peyk-i hayâl’ ifadesi ile de hayal gücü peyk’e benzetilmiştir:

Olmaz resîde peyk-i nigâh itse de şitâb
Reftâr-ı nâzükün mi ya rûh-ı revân mıdur [G. 29/2]

Rûtbe-i ednâsını tayy idemez peyk-i hayâl
Hatve-i evvelde itse pâye-i ‘arşa su’ûd [T. 15/11]

Ayrıca klasik şiirde sabah rüzgarı (bâd-ı sabâ, nesîm, nesîm-i seher) da peyk olarak hayal edilir ve bazen haber, bazen de sevgilinin saçının kokusunu yahut ayağının tozunu getirdiği hayal edilir. Şair bir beyitte, mektup götüreni sabah yeli dahi olsa sözlerdeki dert ve tasanın sabah yelinin ayağına köstek olacağını söyleyerek dert yanar:

Olaydı nâme-resânım eger nesîm-i seher
Bu pîç ü tâb-ı sühen pâyna olurdu ‘ıkâl [K. 3/58]

5.2.3. Mektep, Medrese, Hoca, Talebe, Âlim, Ârif, Câhil

Mektep hayali genellikle memduhun ilminin ve faziletinin bazı meşhur filozoflarla yahut hükümdarlarla mukayese edilmesi maksadıyla kurulur. Memduh ilim ve irfan bakımından mevzubahis filozofa ders verebilecek konumdadır. Hatta bazen o filozof memduhun sınıfında kalabalıktan ayakkabılıkta dahi yer bulamaz. **Şehit Ali Paşa** vasfındaki 3. kasidede **Fârâbî** eğer **Paşa**’nın bilgi sınıfının ayakkabılığında dahi yer bulabilseydi **Paşa**’yı kıskanacağı söylenir:

Bu ders-hânedede mahsûd olurdu **Fârâbî**
Bulaydı mastaba-i dânişinde saff-ı ni’âl [K. 3/33]

Sultan Ahmed de kararlarında o kadar isabetlidir ki, bu konuda ders verecek olsa **Dârâ** gibi bin tane öğrencisi olurdu:

Şöyle üstâd-ı isâbetkârdur re’yinde kim
Mekteb-i rüşdinde bin şâkirdi var **Dârâ** gibi [K. 4/37]

Mustafa Paşa'nın fazilet mektebinde ise en büyük âlimler dahi elif-be okuyan çocuk gibi kalır:

Âsaf-ı sâhib-hüner dâdâr-ı dânişver k'anun
Mekteb-i fazlında dâna tıfl-ı ebced-h^vân olur [K. 5/23]

Tedbir konusunda da zekânın kendisi dahi **Eflâtûn** bilinçli **İbrahim Paşa**'nın öğrencisi olamayacaktır:

Zihî vezîr-i **Felâtun**-şu'ûr kim olamaz
Hired mebâhis-i tedbîrde sebak-h^vânı [K. 8/17]

Medreselerde müderrisler tarafından **Arapça** dilbilgisi dersleri de verilirdi. Bu derslerin konularından biri 'fiillerde sîga'lar yani 'fiil çatıları'dır. Lugat manası 'tecavüz etme, birine zorla bir şeyi yaptırma' olan 'ta'diye' kelimesinin dilbilgisindeki ıstılah manası ise 'bir fiili ettirgen ya da oldurgan yapmak'tır. Ettirgen-oldurgan çatı ise **Arapçada** "şürb: içmek > **işrâb**: içirmek; hurûc: çıkmak > **ihrâc**: çıkarmak" şeklinde 'if'âl' sîgası ile karşılanır.

Şehit Ali Paşa vASFındaki 3. kasidede, 'Müderrisler derste if'âl sîgasından bahsetmese tecavüzün yahut birine bir şeyi zorla yaptırmanın adı bile anılmazdı' denerek **Paşa**'nın devrindeki asayiş şahane bir biçimde ifade edilmiştir:

Degüldi ta'diye lafzı zebân-güzâr meger
Müderris eyleye takrîr-i sîga-i if'âl [K. 3/49]

İlim ve irfân etrafında teşekkül eden tipler hoca, talebe, olgun insan (ehl-i kemâl) ve cahil'dir.

Lale bir beyitte etrafındaki gül güzellerine cilve talimi yaptıran bir hocaya, diğer bir beyitte de sarıklı bir mollaya (medrese öğrencisi) benzetilir:

Şîve ta'lîmin ider cümle nigârân-ı güle
Nâz ile gösterür engüş-t-i muhannâ lâle [K. 2/13]

Mekteb-i bâğçede **Nefhatü'l-ehâr** okuyup

Oldı destâr-ı mükevver ile mollâ lâle

[K. 2/20]

Şarabın neşesinden de ‘öğrencisini üstad eyleyen tuhaf bir öğretmen’ olarak bahsedilir:

Neş’e-i sâgar-ı mey turfe mu’allimdür kim

Fenn-i tahsilde şâkirdini üstâd eyler

[NG. 1/5]

Divanda cahil ve kâmil (olgun) insan devamlı mukayese edilir. Bahsi geçen cehalet ilimle değil karakter olgunluğu ile alakalıdır. Dolayısıyla divanda câhilin tam karşılığı âlim değil kâmil’dir.

Olgunluğa erişmek elbette kolay değildir. Nasıl meyveler hamken dalında rahatça durduğu halde olgunlaşınca toplanıyorlarsa, insan da kemâle erdikçe rahatı kaçacaktır:

Düşmen-i ârâm olur menzil-res-i hadd-i kemâl

Çîdelikten mîveler âsûdeterdür hâm iken

[G. 108/5]

‘Nûr-ı kemâl’, ‘subh-ı kemâl’ gibi ifadelerle aydınlatıcı yönüne vurgu yapılan kemâlin aydınlığından cahiller nasiplenemezler, çünkü sabahın aydınlığının gecenin karanlığına faydası yoktur:

Nûr-ı kemâlden cühelâ behrever degül

Deycûr-ı şâma nûr-ı seherden çi fâ’ide

[G. 119/2]

Olgunluğun nuru makamla gelen bir şey de değildir, zira gece fener körlere fayda etmez:

Nûr-ı kemâl câh ile olur mı rû-nümâ

Şebde ‘amâya fâ’ide olmaz fenâr ile

[G. 126/2]

Olgunluk kendini söz ile belli eder:

Sühenle zâhir olur rütbe-i ‘ayâr-ı kemâl

Mehekk-i tecrübe zîrâ kelâm-ı câhildür [G. 26/3]

Olgunluk cevherinin kıymetini yine sadece olgun insanlar bilirler, bu yüzden herkesin bu cevherin kıymetini bilmemesi normaldir:

Kadr-i kemâli cevheriyân-ı hüner bilür

Bu gevherün ‘aceb mi bilinmezse kıymeti [K. 11/15]

Allah’ın emaneti bir cevher olan aşk sırrı cahillere verilmemeli, afyonkeşin gıdasını (afyonunu) sakladığı gibi saklanmalıdır ki zaten cahiller de aşk dilinden anlamazlar:

Nâ-dâna fâş eyleme sırr-ı mahabbeti

Bir gevher-i yegânedür **Allâh** emâneti [K. 11/1]

Sakın keyfîyyet-i esrâra vâkıf itme nâ-dânı

Gıdâsın kimseye seyr eyle efyûn-h^vâr göstermez [G. 74/5]

Zebân-ı ‘ışkı eger bilmez ise her nâ-dân

‘Aceb mi lâl olan güft ü gû nedür bilmez [G. 70/5]

Cahillere aşk sırrı verilmeyeceği gibi gönül de verilmez, çünkü şair olan aşığa kültürlü ve sözden anlayan bir sevgili lazımdır:

Sen sen ol her gördüğün nâ-dâna dil virme sakın

Çünkü şâ’irsin güzel de nükte-dân lâzım sana [G. 5/6]

Ayrıca cahiller sürekli terimler kullanarak kültürlü görünmeye çalışırlar. Şair onların bu sıkıcı konuşmalarını, uzun ve aşırı sanatlı sözler barındırması bakımından mezar taşı kitabesine benzetir:

Câhil ki ıstılâh ile igrâk ider sözin

Temyîz idemem anı seng-i mezâr ile [G. 126/3]

5.2.4. Yolculuk, Sefer, Misafir

Bu dünya bir misafirhane olarak düşünülür ve bu dünyada geçim sıkıntısı çektiği halde dürüstlükten şaşmayan insan takdir edilir:

Hoşâ o teng-ma'âşî-i merd-i 'âcize kim

Bu mîhmân-kedede kârı istikâmet ola [G. 120/3]

Aşığın bakışı bir misafire benzetilir ve sevgilinin güzellik sarayında kaldığı söylenerek sevgiliden ona iyi bakması istenir, çünkü saraylara gelen misafire iyi bakılır:

Kaldı nigâh-ı hasretüm anda nevâziş it

Devlet-sarây-ı hüsnine bir mîhmân gerek [G. 80/10]

Hayattan zevk almayı bilenler seyahat etmekten hoşlanırlar. Evde boş boş oturmanın kimseye faydası yoktur:

Erbâb-ı zevka râh-ı seferdür neşât-bahş

Bî-tâbi-i sükûn-ı hazardan çi fâ'ide [G. 119/5]

Ayrıca 'sefer' redifli 57. gazelde çıkılan bir seferin zorlukları anlatılmıştır. Muhtemelen bu sefer, şairin azledilip **Revan**'a giderken çıktığı sefer olmalıdır.

5.2.5. Diğer Tipler

5.2.5.1. Katil, Kanlı (Huni)

Sevgilinin gözleri mest bakışları, mahmurluk sebebiyle kanlanması ve bakışlarına yüklenen kan dökücülük vasfı ile kâtil yahut kanlı (hûnî) olarak düşünülür. Kaş hançerini eline alan sarhoş gözlerin katil olduğu besbellidir:

Hançer-i ebrûyî der-dest eylemiş ol çeşm-i mest

Hükm olunmaz mı sen insâf eyle kâtildür diyü [G. 110/5]

‘Kan içici’ manasına gelen ‘hunhar’ kelimesi gamze (bakış) için kullanılır. Kan içici gamze naz kılıcını çektiğinde çaresiz aşığa düşen aşk mezbahasına doğru yol almaktır:

Sell-i seyf-i nâz itmiş gamze-i hûn-hâresi

Bismile olsun müheyâ ‘âşık-ı bî-çâresi [G. 139/1]

5.2.5.2. Sıradan Güzel

Sevgilide aranan bir özellik de iffetli ve soylu olmasıdır. Düşük tabiatlı kimseler aşka yaraşmazlar ve dolayısıyla aşığın ilgisini çekmezler:

Degül mahabbete şâyeste her fûrû-mâye

Bana gönül virecek dil-ber-i nesîb olsa [G. 113/4]

Elbette birçok güzel vardır lakin sevgilideki güzellik bambaşkadır. Sevgili güneş gibi doğunca diğer sıradan güzeller zerre gibi gözden kaybolurlar:

Bu ‘âlemde belî çok dil-rübâ-yı nâzenîn vardur

Benüm yârümde ammâ başka hüsn-i dil-nişîn vardur [G. 40/1]

Zerrevesh hûbân olurlar cümle çeşmümden nihân

Gün gibi ey âftâbum âşkâr oldukça sen [G. 103/8]

Ay geceleri gökte dolaşması sebebiyle hercai olarak nitelendirilir. İffetli sevgililer iffetsiz pazar güzelleri ile nasıl bir olmazsa, hercai ay'la da sevgilinin yanağı bir olmaz:

Meh-i şeb-gerd-i 'âlem 'ârız-ı dildâra benzer mi

Nigâr-ı pâk-dâmen şâhid-i bâzâra benzer mi [G. 130/1]

Şair müşkülpesent gönlünün nasıl bir sevgili istediğini anlattığı 2. şarkıda her sıradan güzeli beğenmeyeceğini, çifte benli turna telli doğan gibi bir sevgili istediğini söyler:

Gönlüm olmaz her şikenc-i kâkül-i müşkîne bend

Eylemez gönlümde yer her dil-ber-i bâlâ-bülend

Degme bir dil-ber beğenmez bu dil-i müşkil-pesend

Çifte benli turna telli şâh-bâz ister gönül [Ş. 2/III]

5.2.5.3. Rind ve Zâhid (Sufi, Vâiz, Mürâyî, Şeyh, Münâfık)

Klasik şiirde 'rind' ve 'zâhid' devamlı çekişme içerisinde olan iki zıt tiptir. Daha doğrusu kendilerini rind olarak tanımlayan şairler riyakar zâhid tipine devamlı sataşmakta, onunla alay etmektedir.

Her şair kendisini âşık, âşık olduğu için de -bazen kederinden bazen de neşesinden- işret meclislerinde gece gündüz içen, kim ne der kaygısı taşımayan bir rind olarak tanıtır.

Rind; insanların kendisi hakkındaki düşüncelerini umursamayan -hatta kınanmaktan (melâmet) hoşlanan-, kalender, sade yaşayan, dürüst, riyâsız, eğlenmeyi bilen, rahat tabiatlı ve gönül ehli insan tipidir:

Uyanup yârini ol rind ki yanında bulur

Gûyiyâ gevher-i maksûdını kânında bulur [G. 51/1]

Lâ-übâlî-menişe renc-i sitem itmez eser

Rind-i bî-kaydda pervâ-yı şemâtet yokdur [G. 54/3]

Şarabı çekinmeden içen, içmiyorsa bile içtiğini söyleyen, güzeli seven ve güzel sevmeyi hayatının merkezine koyan, dini vecibeleri yerine getirmeyen, getirse bile bunu reklam etmeyen içi dışı bir rindler, yaptıkları hiçbir şeyi gizleme yahut inkâr etme ihtiyacı duymazlar:

Nâm-ı mey-nûşî şikestî-sâz-ı ‘âr olmaz bana
‘Âşıkam ‘âşık mahabbetveş şî’âr olmaz bana [G. 2/1]

El-hased ol rinde kim lu’biyyet-i sahbâ ile
Her gice âgûşına bir şûh-ı müstesnâ çeker [G. 55/4]

‘Şürb-i **Yehûd**’ şarabı gizli içmek manasına gelen bir deyimdir. Rindler şarabı da riyakar zahid gibi gizli gizli içmez ve uluorta içmekten de çekinmez, çünkü **Allah**’ın bildiğini kuldan saklamayacak kadar saf gönüllü ve dürüstturler:

Sâgar-ı sahbâyı zâhid kûşede tenhâ çeker
Rind-i bî-kayd-ı tekellûf anı bî-pervâ çeker [G. 55/1]

Bize ikrâr hoşdur zâhidün şürb-i **Yehûd**’ından
Hudâ âgâh iken hiç i’tirâf inkâra benzer mi [G. 130/3]

İslâm dinine göre şirk yani **Allah**’a ortak koşmak en büyük günahdır. Şirkin de en tehlikelisi riyâ yani ikiyüzlülüktür. Samimi olarak **Allah** rızası için değil de insanlardan takdir görmek ve beğenilmek için yapılan -veya yapılmıyormuş gibi reklam edilen- ibadet riyâdır ve rindlerin gözünde en aşağılık durumdur. Şarabın günahı dahi riyânın pisliği yanında saf ve temiz kabul edilmiştir.

Bu hal, edebiyatın inceliklerine vâkıf olmayan cahil ve önyargılı okuyucularda şair hakkında sürekli bir şüphe ve kınama oluşturacağından ve şairin riya kirine

bulaşmasını engelleyen bir tavır olarak kabul edildiğinden, zahidlikten daha saf ve güzel bir durum olarak şairler tarafından rağbet görüyordu⁹.

Yani esasında şarap meselesinin üzerine bu kadar gidilmesinin temel sebebi, zahidin aşağılık riyâsı ve bu riyâyaya bulaşmamak için her türlü günahı, lekeyi ve ayıplanmayı üzerine kabul edebilen bir rind tipi oluşturulmasıdır. Yani rind, bir bakıma zâhîde tepki olarak oluşturulmuş bir anti-tiptir.

Aralarında küçük farklar bulunsa da sûfî, vâiz, mürâyî, şeyh ve münâfık gibi sıfatlar zâhid tipi altında değerlendirilebilir.

“Dünyevi zevklerden kaçınarak sürekli ibadet etmek” manasındaki ‘zühd’ kelimesinden türeyen zâhid sıfatı, temelde takva sahibi dini bütün kişileri niteleyen müsbet bir sıfat olup ‘zâhid-zâhîde’ şeklinde insanlara isim olarak konmuştur ve konmaya da devam etmektedir. Lakin bu kelimenin klasik şiirdeki ve tasavvuftaki ıstılah manası farklıdır. Yani şiirde bahsi geçen zâhid tipi ile; dininde imanında olup kendi halinde yaşayan, kimseye karışıp zararı dokunmayan, huzur bozmayan sıradan insanlar kastedilmez.

Klasik şiir geleneğinde zâhid kelimesi ile kastedilen kaba softa tipidir. Cahil, yobaz, şekilci, samimiyetsiz, bencil, ukala, riyakar ve menfaatçi olan zahid sığ düşünüp hiçbir şeyin özünü anlayamadığı için dini de sadece namaz - oruç gibi ibadetlerden ibaret zanneder ve sadece bunları yapmakla cennete gideceğine inanır. Daha da kötüsü, bunların asıl yapılması gereken şeyler olduğuna fanatik (bağnaz) bir şekilde inanıp etrafındakilerin de işlerine karışarak onları rahatsız eder, iğneler ve vaaz verip aklınca nasihat etmeye kalkar. Tabii rindlerin eşek yerine koyduğu zahidin bu gereksiz nasihatleri, zaten işin özünü kavramış gönül ehlinin bir kulağından girip diğer kulağından çıkar:

Hâric-i gûş-ı tesâmumda kalur gamzından

Pend-i nâ-der-mahal-i zâhid-i har çok sürmez [G. 64/3]

Kürsüye çıkıp abartılı vaazlar vererek şeyhlik taslayan zahidin aslında olgunluktan nasibini almamış ham bir kişiliği olduğu her halinden bellidir:

⁹ Ahmet Atilla Şentürk; *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, Mart 2016, s. 15.

Efendi vâ'izi kürsîde dinledüm vâfir
Mübâlagâtda bir lâf-zen ki anladamam [G. 96/2]

Ne i'timâd bu şeyhâne tavrına zâhid
Ki tıynetünde senün hâlet-i şebâb kokar [G. 14/5]

“Ele verir öğüdü, kendi keser söğüdü” misali, ahlaki ve dini açıdan elle tutulur hiçbir yanı olmadığı halde lafa gelince dinden ve imandan dem vurup mangalda kül bırakmaz:

Şunda bir şahs var agyâr münâfık dirler
Lafzı siddîk gibi ma'nisi zındîk gibi [Müf. 5]

Yapıyor olmakla övündüğü ve yeterli gördüğü ibadetleri bile aslında menfaati için yapar. **Allah**'ın rızası için değil de cenneti amaçlayarak ibadet etmek dahi gönül ehli için süflî bir durum iken zahid etrafındaki güzelleri avlayabilmek için her gece zikir çeker:

Sûret-i hâl-i riyâkârâna olmaz i'timâd
Sayd için hûbânı zâhid her gice esmâ çeker [G. 55/2]

Küçük hesapları ve menfaatleri uğruna boyun eğmeyeceği kimse yoktur. Hatta başını o kadar eğip salları ki **Ahfeş**'in keçisine döner¹⁰:

Bak mürâyîlere **Allâh**'ı seversen zâhid
Başını salmada gûyâ büz-i **Ahfeş** görünür [G. 21/7]

Ahirette amel defterinde en ufak bir iyilik bulunabilmesi için defterler fazlasıyla karıştırılacaktır:

¹⁰ Ayrıca burada zahitlerin sürekli sallanmak suretiyle meşgul oldukları zikir ritüeline de ince bir gönderme vardır.

Bulunmasa hasenâtı riyâ-perestânun

Zamân-ı haşrde çok defter açılır kapanur [G. 27/5]

Açgözlülükle o kadar çok haram yer ki övünerek kullandığı misvağın yarık yarık olması dahi onun yediği haramlara tahammül edememesine bağlanır:

Zâhid oldukça harâma leb-güşâ-yı hırs u âz

Gayretinden sîne-i misvâk anun-çün çâk olur [G. 35/4]

İnsanlar tarafından beğenilmek ve onlara üstünlük taslayıp egosunu tatmin edebilmek için dindar görünümüne bürünen zahid, aslında dinin haram kıldığını zannettiği davranışlardan da kendini alamaz. Güzellerle gizli gizli buluşur, şarap içer ve tanınmamak için kılık değiştirip eğlencelere katılır:

Duyduk nühüfte tâze sevip bâde içdigin

Bi'llâhi zâhidâ hele bundan riyâ çıkar [G. 25/5]

Bize ikrâr hoşdur zâhidün şürb-i **Yehûd**'ından

Hudâ âgâh iken hiç i'tirâf inkâra benzer mi [G. 130/3]

Şöyle hem-reng oldı zâhid rind ile ülfetde kim

Zühd ü rindün farkı müşkildür bu dem hunsâ gibi [K. 4/23]

Zahitlerin bu aktivitelere katılmalarında **Lale Devri** eğlencelerinin cazibesinin payı oldukça büyüktür. Bu eğlenceler o kadar cazip ve güzeldir ki; zahitler bu eğlencelerin tadına varabilseler şarap küpünü başlarına taç, küpün ağzına bağlanan bezi de kendilerine hırka yaparlar. Kendi cüppelerini ise işret meclisi için yere yaygı diye sererler:

Bu 'işretgâh ger manzûrı olsa bir riyâkârun

Hum-ı sahbâ vü ser-pûş-ı meyi tâc ü ridâ eyler [G. 23/8]

Bu nüzhetgâha gelse cübbesin hiç şübhesiz zâhid

Bisât-ı bezm-i germ-â-germ-i yârân-ı safâ eyler [G. 23/7]

Başlarda gizli gizli gelen zahitler sonunda çekinmeden bu eğlencelere iştirak etmeye başlarlar. Bezmin tadına varan zahitler ise tekkede üzerine oturdukları hasırı getirip meyhanenin baş köşesine serer:

İtmede bî-sabr olup mestâne ‘azm-i gülsitân

Şeyhler sâlûslar rind-i kadeh-peymâ gibi [K. 4/22]

Âhir bıraktı ‘ışk ile zâhid riyâsını

Ferş itdi sadr-ı mey-kedeye bûriyâsını [G. 127/1]

Klasik şiir tasavvufla yoğurulmuş bir gelenek olduğundan bu hayaller elbette tasavvufî tabanda da değerlendirilebilir. Tasavvuf penceresinden bakıldığında da şarap ilâhî aşkı, meyhane dergâhı, meyhaneci de mürşidi temsil eder ve tasavvuf ehli olan sâliklerin -yani rindlerin- eleştirdiği zahid tipi de aslında tasavvufun özünü kavrayamayıp mutasavvıfları küfürle itham eden softa takımını olacaktır.

5.2.5.4. Genç, Yaşlı

Gençlik genellikle sevgilide aranan olmazsa olmaz vasıflardandır ve sevgili için hitap unsuru olur:

Mahsûl-i bahr ü kânı virürsen de istemez

Âgûş-ı ehl-i derde hemân bir cüvân gerek [G. 80/5]

Bükmezdi hastegân-ı gamun kaddin ey cüvân

Çeşmün ne yapsun üstine pek düşdi ebruvân [G. 107/1]

Bir kerre bak o tâze cüvânı bilür misin

Sen âfet-i zemîn ü zamânı bilür misin [G. 99/1]

Sevgilinin ideal yaşı da on dört yahut on beştir:

Âsmân-ı behcet ü ânun hilâl-ebrûları

Şimdi on dördünde ‘İzzet mâh-ı tâbân oldu hep [G. 8/7]

Birininün tâb-ı hüsni şu’le-i cevvalüdür

Birinün rûy-ı münîri âteş-i seyyâledür

Biri on beş yaşına girmiş biri nev-sâledür

Gurredür birisi ‘İzzet mâh-ı tâbândur biri [Ş. 6/IV]

Yaşlılar ise gençler gibi eğlenemez, elleri titrediği için kadehindeki şarabı bile yerlere dökerler:

Hırs ile pîrlere olamaz vâyedâr-ı kâm

Ser-pençe ra’şedâr olıcak sâgarın döker [G. 47/2]

Duhter-i rez tâzeler bezminde râhat-yâb olur

Muztaribdür bâde dest-i ra’şedâr-ı pîrde [G. 124/10]

Lakin baharın neşesi ve bereketi alemi öylesine canlandırır ki yaşlılar gençler gibi eğlenerek kalkıp oynasalar şaşılmaz:

‘Âleme bâd-ı bahârî itmede feyz-i tarab

Cünbiş eyleser ‘aceb mi pîrlere bernâ gibi [K. 4/17]

Yaşlılık tecrübe açısından da ele alınır. Bir beyitte şair hayal gücünü tecrübeli bir ihtiyar olarak düşünür:

Bu garrâ nusreti gûş eyledükde pîr-i endîşem

Ele târîhini tahrîr için levh u kalem aldı [T. 4/17]

Diğer bir beyitte de yaşın ve tecrübenin önemi, yaşlılarının gözlüklerinin gençlere net göstermemesi ile somutlaştırılır:

Her işde sinn ü sâlün medhali der-kârdur ‘İzzet

Ki pîrün ‘ayneki nev-sâleye deyyâr göstermez [G. 74/8]

5.2.5.5. Köle, Yoksul, Dilenci, Borçlu, Âvâre

Köle (bende, çâker) toplumsal hiyerarşinin en alt tabakasıdır. Hiçbir ehemmiyeti ve mülkiyeti olmayıp yalnızca efendisinin emrine tâbidir. Sultan ile daimi bir tezat içindedir ve memduhun yüceltilmesi maksadı ile köle-efendi hayali oluşturulur.

Sultan ile tezatlı olması, bazı beyitlerde memduhun en düşük kölesinin bile diğer ülke sultanlarından daha üstün olması gibi mübalağalı ifadelerle desteklenir. Bir beyitte **Sultan Ahmed**’in en düşük kölesinin bile **Keyhüsrev** ve **Dârâ** gibi haşmetli olduğu, diğer bir beyitte de **Mustafa Paşa**’nın en düşük kölesinin tenezzül etse **Çin**’e hakan olacağı söylenir:

Âstân-ı devletinde her bir ednâ bendesi

Haşmet izhâr itmede **Keyhüsrev** ü **Dârâ** gibi [K. 4/31]

Ben hatâ itmem sözümde ger tenezzül eylese

Kişver-i **Çin**’e bir ednâ bendesi hâkân olur [K. 5/43]

Bir beyitte de **Acem** hükümdarı **Dârâ** eğer o devirde doğmuş olsa **Sultan Ahmed**’e köle olacağı ifade edilir:

Böyle gerek dâd-âverî râm emrine ins ü perî

Gelse olurdu çâkeri ‘ahdinde **Dârâ**-yı ‘**Acem** [T. 3/7]

İbrahim Paşa ise cömertliğiyle insanların gönlünü hoş ederek hür insanları bile kendine köle gibi bağlamıştır:

Kulûb-ı nâsı istihkâkî üzre eyleyüp tatyîb

Keremle eyledi ahrârı istirkâk ser-tâ-pâ [K. 17/18]

Yoksullar (gedâ) kanaatleri ile ele alınır. Kanaat sahipleri ne kadar yoksul olsalar da ne dünyanın güç saraylarına ne de **Kârûn**'un hazinelerine dönüp bakmazlar:

Devlet-sarây-ı 'âleme itmezler i'tibâr

Peygüle-i kanâ'atün ednâ gedâları [G. 129/3]

İtmez nigâh servet-i **Kârûn**'a 'âlemün

Kemter gedâ-yı kûşe-güzîn-i kanâ'ati [K. 11/10]

Bunun dışında memduhun cömertliğinin vurgulanması için de mevzubahis olurlar. Mesela hiçbir şeyi olmayan yoksul biri **Mustafa Paşa**'nın cömertliğinden en ufak bir hisse alsın mal mülk sahibi olur. **İbrahim Paşa** ise o kadar cömerttir ki devrindeki her yoksul, tuttuğu altın olmuşçasına rahata ermiştir:

Âsaf-ı semmâh kim cûdından olsa hissemend

Bir gedâ-yı bî-nevâ sâhib-ser ü sâ mân olur [K. 5/25]

Âsaf **İbrâhîm Paşa**-yı kerem-perver ki ol

Her gedânun işini in'âm-ı altun eyledi [T. 12/9]

Dilencilik iki beyitte geçer. Bir beyitte cömertliğiyle ve zenginliğiyle meşhur **Hâtem-i Tâî**'nin, **Şehit Ali Paşa**'nın cömertliğini görse kapısında dilenci olacağı söylenir. Diğer bir beyitte de şair, **Mustafa Paşa**'nın ne istese cömertçe verdiği için kendisini dilencilığe alıştırdığını ifade eder:

Semâhat ü keremin görse **Hâtem-i Tâî**

Derinde eyler idi irtikâb-ı zülî-i su'âl [K. 3/40]

Ne istedümse dirîg itmeyüp 'atâ kıldun

Sen eyledün beni deryûzezerlige mu'tâd [K. 7/20]

Borçlu bir beyitte geçer ve sevgilinin saçlarıyla aşığın gönlünü bağlamasına şaşılmayacağı, çünkü can ve gönülün o cilve padişahının borçlusu olduğu söylenir. Böylece o devirde borçluların esir alınıp bağlandığı da beyitten anlaşılabilir olur:

Çîn-i zülfinde 'aceb mi kayd ü bende çekse yâr

Cân u dil ol pâdşâh-ı 'işvenün medyûnidur [G. 15/6]

Gönül bir beyitte avare olarak düşünülür ve avarelere sığınılacak bir barınak lazım olduğu için sevgilinin saçına yerleşmesi tavsiye edilir:

Câygâh it bir ser-âmed dil-berün gîsûsını

Ey gönül âvâresin bir âşiyân lâzım sana [G. 5/4]

5.2.5.6. Yağmacı, Hırsız

Bir beyitte sevgili, gönül ülkesini yağmalayan bir yağmacı olarak nitelenir. Diğer bir beyitte ise sevgilinin gamzesi gözden sürme çalan çevik bir hırsıza benzetilir:

Gör kazayı kim bu mihnet bes iken tazyîk idüp

Oldı vîrân mülk-i dil bir şûh-ı gâret-kâr ile [K. 12/19]

Şöyle çâlâkdür senün gamzen

Dîdeden kuhl-i **İsfahân**'ı çalar [Müf. 2]

6. EĞLENCE HAYATI

6.1. BEZM İLE İLGİLİ UNSURLAR

6.1.1. Meyhane

Genellikle harabe yerlerde yapılan meyhaneler, kendileri harabe olsa da gönüllerin yapıldığı yani mamur olduğu yerlerdir. ‘Yapılmak’ deyimini meyhaneye gidip eğlenerek demlenmek manasına gelir ve ‘yıkılmak’ kelimesi ile birlikte kullanılarak çeşitli söz oyunları yapılır. Aşık yıkık bir mekan olan meyhanede ayakta duramayıp yıkılana kadar içer ve bu sayede gönlü yapılır yani âbâd olur:

Var kûy-ı harâbâta yapıtâ yıkılınca

Kâşâne-i dil şevk ile âbâd gerekdür [G. 24/3]

Hemân kûy-ı harâbâta ‘İzzetâ düşegör

Neşât-ı câm-ı ferahla yapıtâ yapıtâ ne bu gam [G. 93/8]

Yapılâm dirken yıkıldum kûşe-i mey-hânede

Ben harâb-âbâdı ma’mûr olmadukça bilmedüm [G. 95/3]

Dışarıdan ne kadar yıkık ve kasvetli görünse de içi gayet ferah ve neşelidir, çünkü işret meclisi ve sevgili ile sohbet vardır:

Hoşdur bize mey-hâne ki ‘işret var içinde

Ol gözleri mahmûr ile sohbet var içinde¹¹ [G. 118/1]

Ayrıca bir beyitte ikbal (baht, talih) meyhaneye benzetilir ve bu meyhanenin mutlak sevinç yeri olmadığı, şaraptan sonraki baş ağrısı gibi neşeden sonra mutlaka talihsizlik de geleceği söylenir:

¹¹ **Nedîm**’in şu meşhur beytini de ihtiva eden gazeli ile nazire alakası vardır. Hangisinin zemin şiir olduğu ise belli değildir:

Meyhâne mukassî görünür taşradan ammâ
Bir başka ferah başka letâfet var içinde

Neş'eye der-pey olur derd-i ser-i idbârı

Sanma hum-hâne-i ikbâl şetâret yeridür

[G. 49/2]

6.1.2. Meyhaneci

Meyhaneci genelde yaşlı olarak düşünülür ve pîr-i mugân, pîr-i bâde-furûş gibi ifadelerle geçer. Bir beyitte meyhanecinin rızası isteniyorsa şarabın gizli içilmemesi tavsiye edilir:

Mey-h^vâre duhter-i rezi pinhân çekmesün

İsterse pîr-i bâde-fürûşun rızâsını

[G. 127/4]

Meyhaneden 'pîr-i mugânın dergâhı' şeklinde bahsedilir ve vahşi sevgililer avlanmak isteniyorsa evvela meyhaneye gelip sevgililerin şarapla yumuşaması beklenmelidir:

Fasl-ı deydür böyle mevsimlerde gezme serserî

Sayd-ı hûbân itmege yâbâna gitme gel beri

Avlayam dirsen yatakda 'İzzetâ vahşîleri

Dergeh-i pîr-i mugâna ilticâ eyyâmıdır

[Ş. 1/VI]

Meyhanecinin rindlere şarap sunarak ne denli büyük bir iyilik ettiğinden bir bentte bahsedilir:

Zümre-i rindâna pîr-i mey-fürûşun himmetin

Neş'e-i tiryâk-ı şevkun kuvvet-i hâsıyyetin

Nüşa-i câmun merâyâ-yı nikât-ı hikmetin

Bâde-i pür-zûr-ı 'ışkun nükte-i keyfiyyetin

'Arz-ı kâm itmekde mecbûr olmadukça bilmedüm [M. 3/II]

Şiirlerdeki ‘himmet, dergah’ gibi ifadeler, şiir geleneğinde meyhanecinin dergâh şeyhini temsil edişini hatırlatır biçimde ve tasavvufî okumaya pencere açılması maksadı ile koyulmuş karîneler niteliğindedir.

6.1.3. Saki

“Meclislerde içki sunan güzel” manasına gelen saki, şarapla birlikte bezmin ana unsurudur denebilir. Çoğunlukla sevgili ile ortak değerlendirilir. Halka şeklinde oturan bezimde durmadan dönerek bezm sakinlerine dolu kadeh sunan saki, bazen de raks ederek aşıklarını iyice mest eder.

Sakiye seslenilip şarap istenir ve hem şarap, hem de saki sabırsızlıkla beklenir. Getireceği kadehin billur ya da cam olması önemli değildir, eski kadehten de keyifle içilebilir:

Hamyâze-i humâr bizi itdi dil-şikest

Sâkî-i şîvekâr ne ‘âlemedür ‘aceb [G. 6/6]

Hamyâze-i humâr ile işkestedür gönül

Sâkî yetişdür ana mey-i ergavân gerek [G. 80/7]

Bâde nûş itmek ne ‘âlemdür sıfâl-i köhneden

Bezm-i meyde sâkıyâ câm olsa da mâni’ degül [G. 88/4]

Sabırsızlıkla beklenmesinin bir sebebi de dudaklarının öpülmesidir. Sakinin kadehinden şarap için dudaklarını emenler âb-ı hayât içmiş gibi olur:

Meclisde sâki câm ile dönmez misin dahı

Rindâna la’l-i nâbunı sunmaz mısın dahı [G. 133/1]

Nûş idüp bâdesini la’lin emen sâkînün

Lûle-i çeşme-i hayvânı dehânında bulur [G. 51/4]

Lakin sâkînin kadehi alınmadan dudağı öpülmez:

Sâkînün öpme la'l-i lebin câmın almadın

‘Âkıl ider mi gayre heves kâmin almadın [G. 104/1]

Saki nasıl şarabı hatırlatıyorsa şarap da sakiyi hatırlatır. Kadehteki kırmızı şarabı gören aşığın aklına sevgilinin eli ve kınalı parmakları gelir:

Reng-i rûy-ı duht-ı rez câm içre sahbâ-keşlere

Pençe-i sâkîde engüşt-i muhannâ istedür [G. 19/6]

Nihayet saki meclise ay gibi doğduğunda sabırsız aşıklar arasında karışıklıklar ve münakaşalar baş gösterir:

Meclis-i meyde ne dem sâki-i mehveş görünür

Mey-perestânda âsâr-ı keş-â-keş görünür [G. 21/1]

Elinde kadehle geldiğinde en koyu tövbekârlar bile dayanamayıp tövbelerini bozarlar:

Gelince kâse-be-kef sâki tevbekârânun

Elinde habl-i metîn-i metâneti koparur [G. 44/3]

Kadehin sunulması için aşığın ciğerinin kebab olup kanla dolması gerekir, yani şarabın yanında meze olacak ciğer kebabı aşığın kanlı ciğeri olmalıdır, aksi takdirde saki aşığa şarap sunmaz.:

Sâki-i devr meger üstine sâgar mı sunar

Olmasa hûn-ı derûn ile kebâb âlûde [G. 115/6]

Kadeh sakinin elinden alınıp içildiğinde elde tutulmamalı, bir an önce sakiye geri verilmelidir. Çünkü hem sakiyi, hem de devreden kadehi bekleyen aşıkları bekletmek olmaz:

Tutma destünde o denlü kadeh-i ‘ayşî meded

Devr için sâki-i meclis turıyor câma bakar [G. 50/5]

Dolu kadehi hak eden müptela aşıklardır. Cahil zahidlere ise zehir zıkkım içmek düşer:

‘Âşık-ı âlüfteye sâkî tolu peymâne vir

Zehrlere içsün mürâyî bâdeyi rindâna vir

Bî-riyâ ol sen riyâyı zâhid-i nâ-dâna vir

Zevrak-ı sahbâyı kullan sâkiyâ eyyâmıdır [Ş. 1/IV]

Kadehin yahut neşenin kayık olarak düşünülmesi dolayısıyla saki de bu kayıkları kullanan kaptan olarak tahayyül edilir. Saki neşe kayığını pupa yelken (tam gaz) kullanmalıdır ki rüzgarda menzil alabilsin:

Sâki-i bezm-i şebângeh pupa kullanmayıcak

Zevrak-ı neş’e bu eyyâmda menzil alamaz [G. 71/4]

Ayrıca saki bir beyitte nazlı edası ile **Mustafa Paşa**’nın **Şevk-âbâd** isimli köşkünün genel mimarisi ve duruşu için benzetme unsuru olur:

Neş’e-i sahbâ gibi âb u hevâsı dil-güşâ

Cilve-i sâkî gibi nâzende tarh u hâleti [K. 14/2]

6.1.4. Kadeh, Testi, Sürahi

Kadehten bahsedildiğinde çoğunlukla mecazımürsel yoluyla içindeki şarap kastedilir. Kadehin kendisi ile ilgili hususi tasavvurlar ise şekli ve rengi dolayısıyladır.

Kadeh genellikle cam veya kristalden imal edilir. Lakin şair için imal edildiği materyal yahut eski veya yeni olması hiç önemli değildir:

Bâde nûş itmek ne ‘âlemdür sifâl-i köhneden

Bezm-i meyde sâkiyâ câm olsa da mâni’ degül [G. 88/4]

Sevgilinin dudaklarının lezzetine varanlar için de kristal kadehin, toprak testinin ve içlerindeki şarabın pek bir önemi kalmaz:

Siyâh-mest-i mey-i la'l-i neş'edârun olan

Bilûr-câm sifâlîn-sebû nedür bilmez [G. 70/2]

Yani şarabın neyde içildiği değil nerede ve ne zaman içildiği önemlidir. Mesela ilkbaharın bereketi ve neşesiyle kırık bir testiden içilen şarabın keyfi billur (kristal) kadehleri kıskandıracaktır:

Safâ-yı cevher-i billûrı dil-şikest eyler

Alursa destine mey-h^vâre ger şikeste-sifâl [K. 3/15]

'Ayak' kelimesinin kadeh manası da mevcuttur. Sakinin ayağını kasteden ihamlı anlatımlar yapılır:

Mey olsa sâki-i ra'nâ-yı dil-firîb olsa

Ayağın öpmede rindân bî-şikîb olsa [G. 113/1]

Lale de şekli ve rengi dolayısıyla kadehe benzetilir. Gül bezminde yani ilkbahar devrindeki lale, şekli ve içindeki çiy tanelerini dökmesi yönünden kadehindeki şarabı etrafa döküp saçan zilzurna bir sarhoş olarak düşünülür:

Bezm-i gülde lâleler sâgar-nümâ-yı şevk olup

Cür'a-pâş olmakdadur mestâne-i rüsvâ gibi [K. 4/14]

Kadeh gibi sürahi de lale için benzetme unsuru olur:

Gösterüp hey'et-i zibâsı surâhî şeklin

Gül-i ra'nâyı ider penbe-i mînâ lâle [K. 2/9]

Cây idinmiş şevkdan güller gelû-yı şîşeyi

Meclis-i ‘işretde konmuş penbe-i mînâ gibi [K. 4/5]

Nergis kış bitimine doğru havaların henüz ısınmadığı vakitlerde açar. Lale ise bu vakitlerden hemen sonra açar ve baharın gelişinin habercisidir. Şair de nergis vaktinin bitip lale vaktinin başlamasını -yani baharın gelişini- nergis=kadeh ve lale=sürâhi ilişkisi kurarak anlatır. “Nergis vakti tamam oldu, ele lale almak lazımdır” derken aynı zamanda “Kadeh yetmemeye başladı, sürâhi ile içmek lazımdır” da diyerek hoş bir anlatım yakalamıştır:

Oldı çün la’lîn-kadeh nergislerin faslı tamâm

Elde lâzımdur surâhî lâle-i hamrâ gibi [K. 4/18]

6.1.5. Mest, Meyperest, Tevbeperest

Sarhoş nara atması, kendini rezil etmesi, kanlı ve kavgacı olması yönü ile ele alınarak sevgilinin gözleri ve gamzesi için benzetme unsuru olur:

Çîn-i ebrû gösterüp rûyında âsâr-ı gazab

Gamze-i hûnîn-i ser-mest ise pür-şûr u şagab

Çekdiler âgûş-ı vasla korkaram yâri bu şeb

Nâr-ı gayret itmede sûzân ser-tâ-pâ beni [Ş. 4/III]

Sarhoşlar bilinçleri yerinde olmadığı için sır tutamazlar ve her şeyi olduğu gibi söylerler. Sevgilinin kanlı gözleri ve mahmur bakışları da dün gece rakiple hem-bezm olup içtiğini ele verir. Tutamadığı diğer bir sır da aşk sırrıdır, bu yüzden bu sarhoş gözlerin konuşurulmaması gerekir:

Gice hem-bezm-i rakîb olduğın eyler îmâ

Nigeh-i mest ile ol dîde-i h^vâb-âlûde [G. 115/2]

Ser-beste-râz-ı ‘ışk olur fâş kimseler

Ol çeşm-i meste ruhsat-ı takrîr virmesün [G. 101/3]

Bu sarhoş gamzenin mezesi ise aşıkların kebab olmuş ciğerleridir:

Yine kimün ciğerin yakdı gamze-i mestün

Dimâg-ı câna bu meclisde bir kebâb kokar [G. 14/3]

Kaş hançerini eline almış sarhoş gözlerin katil olduğuna hükmetmek hiç de zor değildir:

Hançer-i ebrûyı der-dest eylemiş ol çeşm-i mest

Hükm olunmaz mı sen insâf eyle kâtildür diyü [G. 110/5]

Lale, kadehe benzer görünüşü ve içindeki çiy damlalarının dökülmesi yönüyle elindeki kadehin içindeki şarabı etrafa döküp saçan bir sarhoşa benzetilir:

Bezm-i gülde lâleler sâgar-nümâ-yı şevk olup

Cür’a-pâş olmakdadur mestâne-i rüsvâ gibi [K. 4/14]

Yine kadehe benzer görünüşü ve rüzgarda salınışı ile elinde kadehle nara atan ve ayakta duramayıp sallanan bir sarhoş olarak düşünülür:

‘Işk ile bâgda bir na’ra-i mestâne çeküp

Oldı gül-bâğçede velvele-ârâ lâle [K. 2/3]

Nûş idüp bâgda şeş-hâne kadehden bâde

Altıyı aldı olup kanzil ü rüsvâ lâle [K. 2/8]

İçtikçe içen sarhoşlar nasıl şaraptaki acılığını fark edemeyecek hale gelirlerse, makam mevki sarhoşlarına da bu geçici ve tatsız dünya öyle lezzetli gelir:

Erbâb-ı câha telhi-i dünyâ lezîz olur

Hissi olur mı bâdede mestün merârete [G. 116/6]

Sarhoş olunan şey sadece şarap da değildir. Sevgilinin dudaklarıyla da sarhoş olunur, hatta sevgilinin dudakları ile sarhoş olanların aklına bir daha şarap gelmez:

Siyâh-mest-i mey-i la'l-i neş'edârün olan

Bilûr-câm sıfâlîn-sebû nedür bilmez [G. 70/2]

Sarhoşlar ayakta duramayacak kadar halsizdir, lakin aşk meclisinin akşamdan kalma sarhoşu bile **Cemşid**'den daha kudretlidir:

Tumturâk-ı devlet-i **Cemşid**'e püşt-i pâ urur

Bezm-i 'ışkun dûşdan mahmûr olan mey-h^vâresi [G. 139/6]

Bezmin müdavimleri olan şarapseverler şarabı en saf haliyle ister, bu yüzden sakiden hekimlerin tavsiyesine uyup şaraba su katmaması istenir:

Mey-keşe tavr-ı hakîmâne yakışmaz sâkî

Kerem it sunma şarâbı bize âb-âlûde [G. 115/5]

Şarapseverler şarabı bazen neşeden, bazen de üzüntüyü azaltsın diye içerler. Lakin aşk derdi çekenlerin derdi o kadar büyüktür ki şarabın neşesi bile onların kederine ortak olur, şarapla kederlerini azaltamazlar:

Tâbi'-i meyl-i dil-i mey-keş olur neş'e-i mey

Meyle melhûf-dilân def'-i keder eyleyemez [G. 66/3]

Şaraba tövbe edenler dahi bezme gelip elinde kadehle sakiyi görünce tövbelerini bozarlar. Şeffaf kadehin dolarak şarap rengini alması, tövbe bozanların utancına bağlanır:

Gelince kâse-be-kef sâki tevbekârânun

Elinde habl-i metîn-i metâneti koparur [G. 44/3]

Mevc-i şikest-i tevbe ki meydânı sürh ider

Tâb-ı hicâb câm-ı dıraşânı sürh ider

[G. 20/1]

6.1.6. Şarap

Tarihi mitolojik anlatmalara kadar dayanan ve efsaneler üretilip tanrılar addedilen şarap, aşk ile birlikte klasik şiir geleneklerinin temelini teşkil eder.

Klasik **Arap** ve **Fars** şiir geleneklerinin temel unsurlarından olup **İslâmiyet**'in yasak etmesiyle birlikte şiirde pek yer almayan şarap, daha sonraları şiire tekrar konu olmuş ve tasavvuf öğretisi ile yoğurularak klasik **Türk** şiirine giriş yapmıştır.

Şarap şiirde rengi, tadı ve insan üzerindeki tesirleri ile ele alınarak üzerine en fazla mazmun oluşturulan unsurlardan biri haline gelmiştir. İnsanın sükûn içinde sürüp giden hayatını alt üst eden, onu coşturup kendinden geçiren 'aşk' hâliyle büyük bir benzerlik arz etmesi ise yine şaraba beşerî ve tasavvufî bir mahiyet kazandırmıştır.

Divanda geçtiği şekliyle şarabın adabı ve genel özelliklerine göz atalım:

Şarap bezmin olmazsa olmazdır. Esasında aşğın, sakinin ve dostların bir arada bulunmasının vesilesidir. Bu üç unsur bir araya geldiğinde aşğın keyfine diyecek yoktur:

Sorulmaz 'âşıkun ahvâli ol meclisde kim 'İzzet

Mey olsa ney nevâ-senc olsa dil-ber neş'edâr olsa [G. 112/9]

Rindler yani bezm sakinleri büyük bir sabırsızlıkla sakiyi ve onun getireceği şarabı beklerler. Kadehlerle birlikte aşıkların akli da gelip gider:

Mey olsa sâki-i ra'nâ-yı dil-firîb olsa

Ayagın öpmede rindân bî-şikîb olsa

[G. 113/1]

Meydâna kim piyâle-i sahbâ gelür gider

Ol demde 'akl-ı 'âşık-ı şeydâ gelür gider

[G. 53/1]

İçileceği kadehin ne kadar eski olduğu yahut imal edildiği malzeme hiç önemli değildir. Şarabın eski olması yeterlidir çünkü şarap ne kadar eski ise o kadar kalitelidir ve gönüldeki gamı defeden şarabın kendisidir:

Bâde nûş itmek ne ‘âlemdür sıfâl-i köhneden
Bezm-i meyde sâkıyâ câm olsa da mâni’ degül [G. 88/4]

‘İzzetâ zûr-ı mey-i köhne ile def’ eyle
Gam-ı eyyâm derûn-ı dile itdükçe hücûm [G. 94/5]

Aslında şarabın lezzeti, verdiği sarhoşluk ve dostlarla yahut sevgili ile beraber içiliyor olmasındadır. Tadında kekremsi bir acılık vardır lakin yine de içenlere güzel gelir, bu açıdan da sevgilinin azarlayıcı sözler söyleyen dudaklarına benzetilir. Sevgilinin dudakları da ne kadar zehir zemberek sözler söylese, azarlarsa hatta sövse dahi aşık için lezizdir, hatta şaraba lezzetini veren nasıl o kekremsi tat ise sevgilinin dudaklarına asıl lezzetini veren de azarlayıcı sözleridir:

Düşnâm ile ‘İzzet lebin öpmek o nigârun
Bir bâdeye benzer ki merâret var içinde [G. 118/6]

Lezzet-i la’l-i lebi telhi-i âzâr iledür
Olmaz ol meyde halâvet ki merâret yokdur [G. 54/7]

Sarhoşun şarabın acılığını hissetmemesi, diğer bir beyitte de bu lezzetsiz ve geçici dünyanın mevki sahiplerine oldukça güzel gelmesi ile ilişkilendirilir:

Erbâb-ı câha telhi-i dünyâ lezîz olur
Hissi olur mı bâdede mestün merârete [G. 116/6]

‘Duhter-i rez’ yani ‘üzüm kızı’ olarak da adlandırılan şarabın gizli içilmemesi gerekir. Şarabı gizli içmek zahidlerin işidir, ayrıca meyhaneci de bu durumdan hoşnut olmaz:

Mey-h^vâre duhter-i rezi pinhân çekmesün
İsterse pîr-i bâde-fürûşun rızâsını [G. 127/4]

Şarabın saf ve katıksız olması gerekir. Hekimler tesirinin azaltılması için su katılmasını tavsiye etseler de bu durum şarapseverlerin hiç hoşuna gitmez:

Mey-keşe tavr-ı hakîmâne yakışmaz sâkî
Kerem it sunma şarâbı bize âb-âlûde [G. 115/5]

Üzüm kızı -yani şarap- kendi gibi genç olanların kadehlerinde rahat eder, ihtiyarların titreyen ellerinde oldukça huzursuz olur:

Duhter-i rez tâzeler bezminde râhat-yâb olur
Muztaribdür bâde dest-i ra’şedâr-ı pîrde [G. 124/10]

İçildiğinde insana neşe ve rahatlık veren şarap, sevgiliyi yumuşatmada aşığın en büyük yardımcısıdır. Sevgilinin baş edilemeyen cilvelerinin üstesinden gelebilen bir pehlivan gibi düşünülen şarap neşesi sayesinde rindler her gece koynuna başka bir güzel çeker:

Bâdenün neş’e-i pür-zûrına söz yokdur kim
Leşker-i saf-zede-i h^vâhişe imdâd eyler [NG. 1/9]

Çok pehlevân-ı ‘işveyi eyler nigûn-pest
Zûr-ı neşât-ı ratl-ı girânı bilür misin [G. 99/8]

El-hased ol rinde kim lu’biyyet-i sahbâ ile
Her gice âgûşına bir şûh-ı müstesnâ çeker [G. 55/4]

Şarap konuşmayan sevgiliyi konuşturur, nazını kırarak kemer bağının çözülüp gömleğinin açılmasını sağlar:

Neşât-ı câm-ı sabûhî o şûhî söyletdi

Açıldı bâd-ı nesîm-i seherle gonca-i râz [G. 60/3]

Çözildi bend-i kemer zûr-ı neş'e-i mey ile

Açıldı dâmen-i gül-pîrehan ki anladamam [G. 96/4]

Şarabın hararetiyle yanakları ateş gibi kızaran sevgili, güller açan bir gül fidanı olarak düşünülür. Bir kızarıp bir solan yanaklar ise 'gül-i ra'nâ' yahut 'gül-i zîbâ' diye anılan çift renkli güllere benzetilir:

Ruhunda tâb-ı mül itdükçe cûş mevc-be-mevc

'Îzârun eyledi âteş-fürûş mevc-be-mevc [G. 10/1]

Tâb-ı meyden sanma kim ruhsârı reng-âmîz olur

Gül-nihâl-i tâzedür kaddi gül-i ahmer virür [G. 28/2]

Olmış sefid ü sürh neşât-ı şarâbdan

Ruhsâr-ı dil-bere gül-i zîbâ mıdur disem [G. 97/4]

Güzelliğin gül bahçesinde açılmış güller olarak düşünülen bu yanaklardan süzülüp perçemleri ıslatan terler ise gül suyu olarak düşünülür:

Gülzâr-ı ân ü hüsnde san güller açılır

Germî-i mey ki 'ârız-ı cânânı sürh ider [G. 20/6]

Germi-i meyle ‘arak-rîz olup ol gül-çihre

Kâkül ü perçemini itdi gül-âb-âlûde [G. 115/4]

Şarabın dezavantajı ise neşesinin çabuk geçmesi, içildikten bir süre sonra hasıl olan baş ağrısı [Bkz: Humâr] ve akşamdan kalmalıktır. Şarapseverler hep humârı olmayan şarap hayal etmişlerdir:

Neş’e-i bâde ider zûd güzer çok sürmez

Cilve-i seyl-hurûşu da gider çok sürmez [G. 64/1]

Gelû-feşâri-i renc-i humârdur bî-şekk

Neşât-ı bezm-i mey-i hoş-güvârün ‘âkıbeti [G. 137/3]

Bahâr irdi bu demde sâkıyâ biz zevka müştâkuz

Bize bir bâdeden sâgar sun ammâ bî-humâr olsa [G. 112/7]

Humârın giderilmesine yardımcı olan da ‘çivi çiviye söker’ misal yine şarabın kendisidir:

Hamyâze-i humâr ile işkedür gönül

Sâkî yetişdür ana mey-i ergavân gerek [G. 80/7]

Her zaman neşe getirmeyen şarap, sevgili konusunda da her zaman işe yaramayabilir. Yumuşaması beklenen sevgili daha da nazlanabilir, aşğın öpücük isteği boşa çıkabilir:

Tâbi’-i meyl-i dil-i mey-keş olur neş’e-i mey

Meyle melhûf-dilân def’-i keder eyleyemez [G. 66/3]

Nerm olur ümmîd iderken mey-güsâr oldukça sen
Bî-amân oldun a zâlim neşvedâr oldukça sen [G. 103/1]

Kızardı ruhları meyden yok izn-i bûse yine
Açıldı güller egerçi gönül güşâde degül [G. 90/2]

Şarap üzerine kurulan benzetmeler rengi, lezzeti, ferahlık ve sarhoşluk vermesi üzerinedir. Rengi bakımından sevgilinin dudağı ve kınalı parmakları; aşığın ise ciğerindeki kan ve kanlı gözyaşları için benzetme unsuru olur. “Sevgilinin dudağını gören şarap süzüldü (utandı), şeker ezildi (mahcup oldu)” derken bu iki maddenin üretim süreci güzel bir hayale bağlanır:

İdince la’l-i leb-i âbdâr-ı yâre nazar
Süzüldi bâde-i hamrâ ezildi la’l-i şeker [Mtl. 8]

Reng-i rûy-ı duht-ı rez câm içre sahbâ-keşlere
Pençe-i sâkîde engüşt-i muhannâ istedür [G. 19/6]

Bilmem ki derd-i hasret-i la’lünle çekdiğüm
Hûn-ı ciger mi câm-ı mey-i ergavân mıdur [G. 29/3]

Sirişk-i dîde-i pür-hûnumun nâ-yâbdur ka’rı
Belî teh cür’asın peymâne-i serşâr göstermez [G. 74/7]

Lezzeti yönüyle sevgilinin dudağı için benzetme unsuru olur ve sevgilinin dudağı şaraptan üstün tutulur:

Siyâh-mest-i dü-bâlâ-neşât-ı bûs-ı lebem
Ne gam ki bâde-i hâlet-fezâ görünmese de [G. 121/4]

Ayrıca sevgilinin hattının dudağın tadını bozuyor oluşu menekşe şerbeti - şarap mukayesesi ile, dudağının beninden daha sarhoş edici oluşu ise şarap - afyon mukayesesi ile somutlaştırılır:

Tagayyür-efgen olur la'le hatt-ı püşt-i lebi
Benefşe şerbeti mey gibi dil-güşâ olamaz [G. 68/3]

Mest iden 'İzzet'i bûs-ı lebidür hâli degül
Bâde habb ile şetâretde ber-â-ber gelemez [G. 63/7]

Şair bir beyitte de şiirini güzel içimli bir şaraba benzeterек över:

Senün nev-bâde-i nahl-i hayâlündür bu nazm 'İzzet
Anun-çün hûb düşmiş hak bu kim şîrîn-güvâr olmuş [G. 76/7]

Ferahlık ve neşe vermesi bakımından da bahar ve baharın gelişini müjdeleyen lale için benzetme unsuru olur:

İtdî teşrîf-i kudûm-ı neş'e-bahş-ı nev-bahâr
Cümle ebdâna sirâyet sâgar-ı sahbâ gibi [K. 4/8]

Sâha-i gülzâra şevk-engîz olup subh-ı bahâr
Tab'a virmekde letâfet câm-ı şevk-efzâ gibi [K. 4/16]

Sâgar-ı leb-be-leb-i bâde-i nâba benzer
Neş'e-bahşâ-yı cihân olmada gûyâ lâle [K. 2/16]

Sevgilinin sümbüle benzer saçları da aşığın gönlünü açmaktadır. Gözleri ise şarabın neşesinden oluşmaktadır:

Misâl-i sâgar-ı billûr-ı bâde-i gülgûn

Virür derûna güşâyiş hevâ-yı sünbûlgûn [Mtl. 14]

Hülâsa ahz olunmuş neş'e-i pür-zûr sahbâdan

O ser-mest-i sabûh-ı nâza çeşm-i pür-humâr olmuş [G. 76/3]

Ayrıca bir beyitte **Mustafa Paşa**'nın **Şevk-âbâd** isimli köşkünün genel havası gönül açtığı için şarabın neşesine benzetilir. Diğer bir beyitte de makam mevki şarabının iki günlük neşesinin, azledilme humârına değmeyeceği söylenerek makam ve mevki sahibi olmanın sonunda illaki baş ağrıtaacağı ve buna değmediği ifade edilir:

Neş'e-i sahbâ gibi âb u hevâsı dil-güşâ

Cilve-i sâkî gibi nâzende tarh u hâleti [K. 14/2]

Derd-i humâr-ı 'azline degmez cihânda

Sahbâ-yı devletün iki günlük şetâreti [K. 11/16]

Son olarak sarhoşluk verme yönü ile yine sevgilinin dudağı için benzetme unsuru olan şarap, sevgilinin kibir sarhoşu olması bakımından da kibir için benzetme unsuru olur:

Siyâh-mest-i mey-i la'l-i neş'edârün olan

Bilûr-câm sifâlîn-sebû nedür bilmez [G. 70/2]

Şöyle ser-hoş olmuş ol peymâne-i nahvetle kim

Görmedüm bir mest-i nâz ol çeşm-i mestânüm gibi [NG. 7/4]

Makam ve talih insana kibir verip gözünü kan bürümesine sebep olur. Bu yönüyle insanın kişiliğini değiştirip gözlerini kanlandıran şaraba benzetilir:

Sahbâ-yı rûze-neşve-i ikbâl-i rûzgâr

Elbette çeşm-i nahvet-i insânî sürh ider [G. 20/2]

Şarabın sadece şu iki beyitte tasavvufî manası ile kullanıldığı kanaatindeyiz:

‘İzzet-i ‘ismet-güzînem düşmen-i âlâyîşem

H’âhiş-i mahbûb u meyden gayrı kâr olmaz bana [G. 2/5]

Sâkî piyâle sun bize dîdâra ‘âşıkuz

Ma’lûmdur zemîn ü zamânun netîcesi [G. 138/5]

6.1.7. Cür’a

Şarabın dibinde kalan ve içilmeyerek toprağa dökülen tortuya ‘cür’a’ adı verilir. Bu âdet için, kadehteki son yudumun şarabın mucidi **Cem**’in hakkı olduğu ve ona saygı için toprağa döküldüğü yorumu yapılır.

Bir beyitte içindeki çiy damlalarını toprağa dökmeleri bakımından laleler sarhoşa, içindeki çiy damlaları da toprağa dökülen cür’aya benzetilir. Diğer bir beyitte de aşık kanlı gözyaşlarının sonsuz oluşunu, ağzına kadar dolu bir kadehin dibindeki tortuyu göstermemesine benzetir:

Bezm-i gülde lâleler sâgar-nümâ-yı şevk olup

Cür’a-pâş olmakdadur mestâne-i rüsvâ gibi [K. 4/14]

Sirişk-i dîde-i pür-hûnumun nâ-yâbdur ka’rı

Belî teh cür’asın peymâne-i serşâr göstermez [G. 74/7]

6.1.8. Meze

Alkollü içkilerin genelinin esasında güzel bir tadı yoktur. Bu sebeple yanında çeşitli yiyecek maddeleri ve çerezler tüketilir. Meze adı verilen bu yiyecekler iştret meclisleri için önemli bir lezzet unsurudur. Divanda meze olarak ciğer kebabı ve elma geçer.

Bezindeki kebab kokusu, sevgilinin gamzesinin birilerinin ciğerini yakmasına bağlanır. Zaten sevgili mahiyetindeki saki de ciğeri kebab olmayan aşıklara şarap sunmaz:

Yine kimün ciğerin yakdı gamze-i mestün
Dimâg-ı câna bu meclisde bir kebâb kokar [G. 14/3]

Sâki-i devr meger üstine sâgar mı sunar
Olmasa hûn-ı derûn ile kebâb âlûde [G. 115/6]

Şu beyitten de şişelerin ağzına tıpa niyetine elma tıkanıdığı anlaşılır. Muhtemelen şarapla birlikte yenecektir:

Şarâb-h^vâr da âmâde eylemiş mezesin
Gelû-yı şişe-i meyde ‘aceb mi sîb olsa [G. 113/3]

6.1.9. Humar

Şarap içildikten sonra, çoğunlukla ertesi sabah oluşan ve baş ağrısı ve akşamdan kalmalık haline ‘humâr’ denir. ‘Mahmûr’ kelimesi de bu hal içindeki kişiyi tanımlar ve ‘humâr’ kelimesi gibi o da ‘hamr’ (şarap)’ kelimesinden türetilmiştir. Mahmur kişinin gözleri kan çanağı gibi olur ve başı ağrıdığı için keyfi olmaz. Sevgilinin gözlerinden ‘kâtil, kanlı, hûnî’ diye bahsedilmesinin bir sebebi de budur. Zaten nazlı olan sevgili mahmur olunca normalden çok daha fazla naz eder:

Hoşdur bize mey-hâne ki ‘işret var içinde
Ol gözleri mahmûr ile sohbet var içinde [G. 118/1]

Turfedür çeşmün ki tashîh-i mizâc-ı nâz ider
Subh-dem âzürde-i renc-i humâr oldukça sen [G. 103/4]

Bir beyitte humar vakti kapanıp açılan gök rengi gözler nilüfer goncasına benzetilir:

Dem-i humârda çeşm-i kebûd-fâmına bak
Misâl-i gonca-i nîlüfer açılır kapanur [G. 27/6]

“Çivi çiviye söker” mantığı ile bu baş ağrısı yine şarap içerek giderilmeye çalışılmıştır:

Hamyâze-i humâr ile işkestedür gönül
Sâkî yetişdür ana mey-i ergavân gerek [G. 80/7]

Hamyâze-i humâr bizi itdi dil-şikest
Sâkî-i şîvekâr ne ‘âlemeddür ‘aceb [G. 6/6]

Aşıklar hep humârı olmayan şarap hayal etmişlerdir lakin şarabın kaçınılmaz sonu humârdır. Sonunda baş ağrısı varken yine de şarap istemek gençliğin getirdiği bir tecrübesizlik olmalıdır:

Bahâr irdi bu demde sâkıyâ biz zevka müştâkuz
Bize bir bâdeden sâgar sun ammâ bî-humâr olsa [G. 112/7]

Gelû-feşâri-i renc-i humârdur bî-şekk
Neşât-ı bezm-i mey-i hoş-güvârun ‘âkıbeti [G. 137/3]

Derd-i ser istemek hele hiffet degül midür
Mahmûrluk ise ratl-ı girânun netîcesi [G. 138/4]

Şarabın neşesinden sonra gelen bu keyif kaçırmacı baş ağrısı dünyada mutluluktan sonra gelecek olan mutlak üzüntü ile benzeşir, zira talih meyhanesi de her zaman mutlu olunan bir yer değildir:

Neş'eye der-pey olur derd-i ser-i idbârı

Sanma hum-hâne-i ikbâl şetâret yeridür [G. 49/2]

Sevgilinin ayrılığı da humarla ortak düşünülür. Şarabın neşesinin kıymeti nasıl humarda biliniyorsa sevgilinin vuslatının kıymeti de ayrılığında bilinir. Humar nasıl şarap istetiyorsa sevgilinin ayrılığı da dudaklarının özlenmesine sebep olur:

Keyf ü kâr-ı vuslatı dür olmadukça bilmedüm

Neş'e-i sahbâyı mahmûr olmadukça bilmedüm [G. 95/1]

Bana hecrün bûse-i la'l-i musaffâ istedür

Mey-keşe renc-i humâr elbette sahbâ istedür [G. 19/1]

6.1.10. Musiki

Neredeyse her kelimenin üç beş manaya birden sahip olduğu zengin klasik şiir geleneğinde musiki terimleri ile sadece musiki unsurlarının anlatılması elbette yegâne amaç değildir. Şairler musiki ıstılahına ait terimleri, musiki ile alakası olmayan beyitlere dahi temel yahut yan manalarıyla ihamlı-tevriyeli bir biçimde ustaca yerleştirerek hem hüner göstermiş, hem de okuyucunun mana ve mazmun keşfi zevkine varmasını sağlamıştır. Sadece musiki terimleri değil, enstrüman ve makam isimleri de birden fazla manası hatırlatılacak biçimde kullanılarak oldukça sanatlı anlatımlar yakalanmıştır. Mesela **Sultan Ahmed**'in övgüsü için yazılan şu beyit oldukça zekicedir:

Makâm-ı saltanatda feth u darba ideli âgâz

Usûl ile umûr-ı devleti uydurdu kânûna [T. 14/6]

Divanda geçen -tespit edebildiğimiz- musiki terimleri makâm, düzen, dâire, karâr, pest, bülend, perde, nakş, kâr, usûl, kânûn, feth, darb ve dem'dir. Makam isimleri ise Uşşâk, Evc, Dil-sûz, Ferah-efzâ, Şevk-engîz, Arabân, Hicâz, Hüseyinî, Gerdâniyye, Isfahân ve Nevâ'dır. Çalgı aletleri nispeten daha tespit edilebilir olmakla birlikte ney, def, çeng, zurna, kânûn, rebâb ve mûsikâr'dır. Gerekli yerlerde bu kelimelerin altını çizerek konuyu dağıtmamak adına geniş izahtan kaçınacağız.

Hususi olarak musikiden bahseden beyitlerden hareketle bezmdeki musiki tablosuna göz atalım: Musiki bezmin olmazsa olmaz unsurlarındandır. İşret ve sohbetle eğlenen dostlar, sâzendelerin nağmeleriyle gönül telleri titreyip iyice kendilerinden geçerler. Bu bezm o kadar yücedir ki güneş ve ay, bezmin defçisinin define zil olsa layıktır:

Mutrib itdükçe ser-âgâz-ı makâm-ı ‘uşşâk
Rişte-i cânımı pîçide-kemânında bulur [G. 51/7]

Gönül o bezm-i kadeh-nûşidür ki mutribinün
Definde dâ’ire-i mihr ü mâh celcel olur [G. 45/3]

Hayal gücünün şarkıcıya benzetildiği bir beyitten, meclislerde musiki ile birlikte şiirlerin de okunduğu anlaşılır:

Bu heft beyt ile hunyâger-i hayâl ‘İzzet
Sürûda başladı bir perdeden ki anladamam [G. 96/7]

Uzun kış geceleri eğlence meclisleri için çok uygundur. Divandaki ilk şarkı böyle bir bezmi anlatır. İkinci bentte makam isimleri ile yapılan ihamlar ise oldukça lezizdir:

Başka ‘âlem var bu mevsimde şitâ eyyâmıdır
Meclis-i sohbetde âheng-i nevâ eyyâmıdır
Giceler hûbân ile zevk u safâ eyyâmıdır
Hâsılı kışdur begüm terk-i riyâ eyyâmıdır [Ş. 1/I]

Dem urup ‘uşşâkdan meclisde şimdi sad hezâr
Nagme-i pür-sûz ile dildâra göster nakş u kâr
Çok da tatvîl itme gerdâniyyede eyle karâr
Bûselik faslın tamâm it kim sabâ eyyâmıdır [Ş. 1/II]

Bir gazelde de sevgili ile arasına soğukluk giren şair, aradaki soğukluğun havaya bile tesir edip iklimi değiştirdiğini söyler. Muhtemelen dolaylı yoldan şiddetli bir kış gecesindeki bezmi anlatan bu gazelde rebabın tellerinin buz tuttuğu ve mızrabın ayağının buzdan dolayı kaydığı söylenerek mızrabın teller arasındaki hareketi güzel bir hayale bağlanır:

Bu demde nagme-i mızrâb lagziş-i pâdur
O denlû oldı çü yah-beste-râh târ-ı rebâb [G. 7/3]

Bezme kucaklara sevgililer çekilir, eğer sâzende sevgili ise nağmelerine ‘el-amân’ naraları ile eşlik edilir:

Sorulmaz ‘âşıkun ahvâli ol meclisde kim ‘**İzzet**
Mey olsa ney nevâ-senc olsa dil-ber neş’edâr olsa [G. 112/9]

Ne dem ki sîneye ol şûh-ı dil-sitân çekilür
Hezâr nagmeye sultânüm el-amân çekilür [G. 33/1]

Tâ-seher ben na’ra-i mestâne çekdüm ‘ışk ile
Bezme âgâze-senc-i nakş u kâr oldukça sen [G. 103/7]

Sevgili raksetmeye başladığında ise **Gümüştuyu** deresinin dalgaları, yanında sönük kalır. “Topalla gezen aksamak öğrenir” atasözünü hatırlatırcasına, iki büklüm çengden nağmeler yükseldikçe o da kıvrak bir şekilde raks ederken esneyerek iki büklüm olur:

Gümüştuyu'ndaki emvâci nahvetle ider pâ-mâl
O sîmîn-sîne kim mestâne raksa ibtidâ eyler [G. 23/5]

Mahâldür kec olur kec-menişle ülfet iden
Kadin dü-tâ ider âheng idince çeng-nevâz [G. 60/5]

Elbette sevgili her zaman aşğın yanında olmaz. Sevgilinin ayrılığında ise aşğın ahları en üst perde nağmeleri bile peste bırakarak göklere yükselir:

Şiven-tırâz-ı hasret olup nâlem ‘İzzetâ

Pest eyledi bülend-makâm-ı nevâları [G. 129/8]

Âheng-i nâle evc-i felekde ider karâr

Zîrâ ki perde perde makâm-ı nevâ çıkar [G. 25/4]

Def gibi dövünen aşğın ahı ney sesine eşlik eder:

‘İzzet safâ-yı dest-i muhannâsını anup

Def gibi hasret ile dögünmez misin dahı [G. 133/6]

Şeb-tâ-sabâh nâlelerüm nâya meşk ider

Âhum terâne-i tenedür nâya meşk ider [G. 46/1]

Sevgili nevrüzda rakiple gezerken, toplanıp hep beraber ah eden aşıkların ahları hüseynî makamında ortak karar kılmıştır:

Nev-rûzda agyâr ile seyr eylese dil-ber

‘Uşşâkun olur âhı hüseynîye ber-â-ber [Mtl. 7]

Sevgiliye kavuşulması için âh edilmesi ve yalvarılması (niyâz) gerekir. Niyâz ise âhengini ve perdelerini inlemelerle ve ahlarla bulan değişik düzende bir sazdır:

Sâz-ı niyâz başka düzendür visâl için

Âhengi nâle perdeleri el-amân gerek [G. 80/11]

Sevgilinin muhitine gidip arabân makamı nağmeleri ile tavaf edercesine dönülmeli, nağme kervanı hicaz'a çekilmelidir. Beyitteki hac mazmunu oldukça açıktır:

Kûyın terâne-i 'arabân ile it tavâf

Ya'nî katâr-ı nagmeyi semt-i Hicâz'a çek [G. 87/3]

Şair bir beyitte halinden şikayet ederken, inlemekten zayıf bedeninin mûsikâr'a döndüğünü söyler. Mûsikâr, bugün pan flüt adıyla bilinen enstrümandır. Ayrıca Kaknûs olarak da bilinen, rüzgar vurdukça gagasındaki birçok delikten değişik nağmeler çıkan efsanevî bir kuşun da ismidir¹²:

Nâle vü ekdârdan oldum nizâr ol denlü kim

Fark olunmaz cism-i gam-perverd mûsikâr ile [K. 12/3]

Musiki, **İzzet**'in hayatla ilgili tespitlerini ifade etmesine de yardımcı olur. Talihte yükselmek de vardır düşmek de. Şair de bu durumu bazen bam (kalın) bazen de zîr (ince) nağmeler içeren bir musikiye benzeter ve musiki gibi hayatın da ahengini bu şekilde bulduğunu belirtir:

Üft ü hîz iledür ikbâl makâmında karâr

Lagziş-i nagmeyi seyr eyle bem ü zîr üzre [G. 117/4]

Aynı şekilde usul usul ilerleyip alçaktan uçarak işini sağlam yapanların sonunda yükseleceği, sürekli pesten gitmeyip sonunda mutlaka tize çıkan bir nağmeye benzetilir:

Pestden reftâr iden âhir ider kârın bülend

Nagmenün âhengini gûş eyle bemle zîrde [G. 124/8]

6.1.11. Mum, Kandil, Fener

Devrin en çok kullanılan aydınlanma aracı olan mum şiirlerde parlaklığı, yanması, yumuşaklığı, pervane ile olan ilgisi ve çırağan eğlencelerinin tasviri sebebi ile ele alınır.

¹² Ahmet Talat Onay; *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü* (Haz. Cemal Kurnaz); Kurgan Edebiyat Yayınları; Ankara 2013; s. 303.

İşret meclisleri genellikle meyhanelerde düzenlenirdi. Meyhaneler ise dışarıdan fark edilmemek için özellikle taş binaların yahut harabelerin bodrum katlarında inşa edilirdi. Bu tarz yerlerin seçilmesindeki maksat gizliliğin yanısıra ısı ve ışığa karşı hassas olan şarabın bozulmamasıdır. Çoğu gün ışığı almayan bu mahzenvari mekanlarda gündüz dahi toplanıldığında mum yakılması gerektiği için mum, bezm için elzem bir unsurdur¹³.

Işık almayan bu mekanlara doğal olarak güneş ve ay ışığı da giremeyeceği için sabah akşam burada bulunan aşık için tek ışık kaynağı mum olacaktır:

‘İzzetâ mâh ile hurşîdden umma pertev

Dâg-ı erbâb-ı dile şem’-i şeb-efrûz yeter [G. 58/5]

Aşığın, gönlündeki yangını sevgiliye ifade edebilmesi için her gece mum gibi yanıp yakılması gerekir:

Tefhîm-i sûziş-i dil ise maksadun eger

Her şeb çü şem’-i sûhte-dil yâra yan yakıl [G. 89/4]

Sevgilinin yanağındaki ter damlaları Ayın yatak odasını süsleyen beyaz mumlar, dolayısıyla yıldızlar olarak düşünülür ve zincirleme bir benzetme kurulur:

Ruh-ı hoy-gerdesi pertev-nümâ-yı dîde oldukça

Şebistân-ı mehe bin şem’a-i kâfûr olur peydâ [G. 3/3]

Klasik şiirde pervane aşığı, mum sevgiliyi, ateş de aşkı sembolize eder. Pervane gece kelebeği olarak da bilinen, bugün sokak lambaları etrafında dönerken gördüğümüz kanatlı bir böcektir. Geceleri ortaya çıktığı için gördüğü her ışığa uçan bu hayvan, ışık kaynağı olduğu için ateşe de yaklaşıp etrafında dönmeye başlar. Lakin gözleri çok küçük ve hassas olduğu için kamaşır ve ateşin etrafından ayrılamaz, giderek yaklaşıp sonunda kendini ateşe kaptırıp yanar. Aşık da aşk ateşine göz göre göre kendini attığı için bu hayvanın ahvali aşıklar için gelenekte timsal teşkil etmiştir.

¹³ Ahmet Atilla Şentürk; *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 2, OSEDAM, İstanbul 2017, s. 233

Mum ve pervane, gül ve bülbül nasıl bir bütünsel sevgili de aşık olmadan olmaz. Çünkü sevgilinin güzelliğini kıymetlendiren aşıktır. Şair de gönlüne vuslat gecesi sevgilinin güzelliğinin ateşinde parıl parıl yanmasını telkin eder:

O tıfl-ı nâz-perverdüm dil-i dîvânesiz olmaz
Gül-i üşkûfte bülbülsüz şemi' pervânesiz olmaz [G. 62/1]

Şeb-i visâlde pervâne-meşreb ol ey dil
Yakıl o şem'-i cemâle parıl parıl ne bu gam [G. 93/6]

Mustafa Paşa'nın düzenlediği çırâğânın anlatıldığı 9. müzeyyel gazelde de, bahçe etrafı aydınlatan mumlarla dolu olduğu için pervanenin hangi muma yanacağını şaşırırsa garipsenmeyeceği söylenir:

Kangı şem'-i çemen-efrûza yakılsun bilmez
N'ola hayret-zede olur ise pervâne bu şeb [G. 9/6]

İbrahim Paşa'nın övüldüğü bir beyitte, **Paşa**'nın sağlam fikirlerinden birazcık nasiplense yumuşak mumun kayalar gibi sağlamlık göstereceği ifade edilir:

Şemme ilkâ eylese fikr-i sedîdinden eger
Mûm-ı nermîne salâbet-bahş olur hârâ gibi [K. 4/60]

Ayrıca bir beyitte gül kokusu yayan kokulu mumlardan bahsedilir:

Tarâvet öyle ki gül-şem'a-i şebistânî
Cihâna neşr-i şemîm eylemekde gonca-misâl [K. 3/14]

Fıtilden yukarı doğru yükselen alevler sebebiyle muma yüklenen bir diğer vasıf da serkeşlik yani dikbaşlılıktır. Şair de dikbaşlı olanların huzura bulamayacağını, serkeş olduğu için ömrünü yanıp yakılmakla geçiren mum ile somutlaştırarak okuyucuya öğüt verir.

Nazar it ser-keş olanlar bulamaz âsâyîş

Geçürür sûz u güdâz ile heme ‘ömrin mûm [G. 94/3]

Şiirde mumun söndürülmesi ‘kör etmek, öldürmek’ gibi kelimelerle de karşılanır. Bir beyitte mum gecenin karanlığını aydınlatıp ona bir nevi sürme çektiği halde gecenin sonunda rüzgarın mumun gözünü kör ettiği söylenerek rûzgâr’ın ‘zaman’ manası kastedilerek tevriyeli bir şekilde zamanın zulmünden ve adaletsizliğinden şikayet edilir:

Kûr ider çeşmin mükâfâtında âhir rûzgâr

Şem’-i meclis sürme-i çeşm-i siyâh-ı şâm iken [G. 108/2]

Kandil de mum ile hemen hemen aynı tasavvurlara konu olur. **İbrahim Paşa**’nın damat oluşuna yazılan 10. tarihte gökte parlayanların yıldız olmadığı, meleklerin şenlik için göğü kandillerle süslediği söylenir:

Oldı rahşende kevâkib sanma şeh-âyîn için

Çarhı tezyîn itdiler kandillerle kudsiyân [T. 10/13]

8. kasidede **İbrahim Paşa**’nın saltanat kandilinin kıyamet gününe kadar yanması için dua edilir:

Sirâc-ı saltanatı ola haşre dek tâbân

Olup vikâye-i lutf-ı **Hudâ** nigezbânı [K. 8/18]

Fener bir beyitte geçer ve makamın insanın karakter tekâmülüne etkisi olmaması, geceleyin fenerin körlere fayda etmemesi ile somutlaştırılır:

Nûr-ı kemâl câh ile olur mı rû-nümâ

Şebde ‘amâya fâ’ide olmaz fenâr ile [G. 126/2]

6.2. ÇIRAĞAN EĞLENCERİ

Lale Devrinde, baharın habercisi olan lalelerin açıldığı dönemde muntazam çiçek tarhlarının güzelliğın seyredilmesi ve açık hava safası sürülmesi maksadıyla düzenlenen eğlencelere ‘çerâğân’ denmiştir. Eğlencelerin düzenlendiğı bahçeler, lale ve çiçek tarhları arasına yerleştirilen mumlar ve kandillerle aydınlatıldığı için bu eğlencelere, lugat manası ‘kandiller’ olan bu isim verilmiştir. Ayrıca içine yağ ve fitil konarak ateşlenmiş midye ve yumurta kabukları tarhlar arasından geçen su arklarına bırakılırdı¹⁴. Bu aydınlatmalar sayesinde etraf gündüz gibi aydınlandığı için insanlar dönüp mehtaba bakmaz, zira bahçedeki kandiller mehtaptan üstün tutularak ay ışığı onlara benzetilirdi:

Rûz-ı rûşen gibi her şem’a ziyâ-güster iken

Kim bakar tâbiş-i rûy-ı meh-i tâbâna bu şeb [G. 9/5]

Bu bezm-i nûr-sirişt içre kim görürse ider

Çırâğ-ı gülşene teşbîh mâh-ı tâbânı [K. 8/4]

Geceleyn düzenlenen bu eğlenceler gündüzleri beğenmese, gökteki yıldızlar bu bezmi seyretmeye gelse, felek bu bezmin kapısına güneşi altın işleme niyetine nakşetse şaşılmaz, çünkü **Allah**’ın gölgesi **Sultan** ve onun veziriazamı teşrif ederek talih gölgesini meclise salmıştır:

İderse ta’ne bu şeb rûz-ı rûşene ne ‘aceb

Ki saldı sâye-i iclâl zıll-ı **Yezdânî** [K. 8/10]

Bu bezm-i hâsı temâşâyâ gelse lâyıkdur

Medâric-i felekün encüm-i fûrûzânı [K. 8/11]

Ne bezm-i hâs ki zer-şemse itse şâyândur

Felek derîçesine neyyir-i dırahşânı [K. 8/12]

¹⁴ Ahmet Talat Onay; *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü* (Haz. Cemal Kurnaz); Kurgan Edebiyat Yayınları; Ankara 2013; s. 123

Ne bezm-i hâs ki devletle eyledi teşrîf

Anı zemîn ü zamânun hıdîv-i zî-şânı

[K. 8/13]

Divandaki 8. kaside ve 2. musammat (müseddes) **İbrahim Paşa**'nın, 9. gazel ise **Mustafa Paşa**'nın düzenlediği çırağan için yazılmıştır ve bu çırağan eğlenceleri tasvir edilir. **Sultan Ahmed** vâsında yazılan 'lâle' redifli 2. kasidede ise **Sultan** çırağan eğlencesine davet edilir:

Lutf idüp pâdşâhum sahn-ı çırâgâna buyur

Yandı yakıldı ruhun şevkına zîrâ lâle

[K. 2/33]

Ayrıca bu şiirler lale isimleriyle süslüdür. Lale isimleri tevriyeli ve ihamlı bir şekilde beyitlere ustalıkla yerleştirilmiştir.

Çırağan eğlenceleri için yazılan müstakil şiirlerin dışında üç beyitte, bahçede açan laleler renkleri bakımından muma ve kandile benzetilerek çırağan düzenleme maksadıyla yandıkları söylenir:

Çemende lâleler açsa çırâgân itse 'aksinden

Şebistân-ı safâ hem-hâlet-i subh-ı bahâr olsa

[G. 112/4]

Şu'â'-ı nâmiye pertev-nisâr olup yer yer

Çemende lâleler itdi fetîlesin iş'âl

[K. 3/3]

Dâglardan şem'alar yakmış çırâgân eylemiş

Lâleler yek-ser nücûm-ı 'âlem-i bâlâ gibi

[K. 4/25]

Sultan'ın fetihlerinin kutlandığı 1. musammatta (terciibend) ise gökteki yıldızlar, fetih kutlaması maksadıyla çırağan eğlencesi düzenlenmesi için göğe asılmış kandiller olarak hayal edilir:

Bezmgâh-ı âsmân üzre çırâgân eyleyüp

Sakfina kandîller assun ser-â-ser ahterân

[M. 1/II/7]

6.3. HELVA SOHBETLERİ

Devrin bir diğerkültürel etkinliğı olan helva sohbetleri, dostların buluşmasına vesile olması ve toplumsal statü farkının gözetilmemesi yönüyle bir kıt'ada geçer:

Kudûm-ı yâr ise maksûd bezm-i ünse eger

Misâl-i sohbet-i helvâ vesîle bulmaludur

Olup çü şîr ü şeker mûmtezic miyâneleri

Efendisiyle kulı yağlı ballu olmaludur

[Kıt. 5]

6.4. BAYRAMLAR, NEVRUZ

Bayramlar sevinç ve huzurun toplumsal olarak en yoğun yaşandığı zamanlardır. Kucaklaşıp öpüşülür, küsler barışır, yeni kıyafetler giyilir, yakınlar ziyaret edilir ve çeşitli açık hava eğlenceleri ile insanlar hep beraber eğlenir. İbrahim Paşa vafındaki 4. bahariye kasidesinde, bahar vakti düzenlenen eğlenceler sebebiyle bağ ve bahçelerin ay parçası güzellerle bayram yerine döndüğü söylenir. Beyitteki ay (meh-cebîn, gurre) benzetmeleri kastidir. O dönemlerde Ramazan da bayram da hilalin görünmesi ile başladığı için hilal (gurre) ve bayram arasındaki ilgi şiiirlerde sıkça işlenmiştir:

Meh-cebînân ile bâg olmuş temâşâgâh-ı 'îd

Kanda varsan bir güzel var gurre-i garrâ gibi

[K. 4/20]

İlkbaharda bahçelerin bayram yerine benzetilmesinin diğerkbir sebebi de açan kırmızı güllerin yeni elbiseler giyinmiş olarak tahayyül edilmeleridir:

Fezâ-yı pehn-i çemen 'îdgâhdur gûyâ

Geyindi yek-sere güller kabâ-yı sâzecz-i al

[K. 3/16]

Bayram halk tarafından o kadar sabırsızlıkla beklenir ki halk artık bayram hilalini bulsa yiyecek hale gelir¹⁵:

Ârzû tâ o kadar şimdi cemâl-i 'îdi

Bulsalar yerler idi halk hilâl-i 'îdi

[Mtl. 18]

Şiirler kastedilen genellikle **Ramazân** bayramıdır. Bir ay boyunca oruç tutan oruçlunun sıkıntıları ile sevgiliden ayrı kalan aşığın mihneti arasında alaka kurulur. Ramazanda nasıl bir ay sıkıntı çekmeden bayrama ulaşılmazsa sevgilinin ayrılığına sabretmeden sevgiliye kavuşulmaz. Mecazi olarak da sevgiliye kavuşmak zaten aşık için başlı başına bir bayramdır:

İtmedin kâmetini rûze-i âlâmda lâm

Olmaz ol mâh-likâ 'âşıkâ bayrâmda râm

[G. 91/1]

Bayramlar normalde pek görülme imkanı bulunmayan sevgiliyle eğlencelerde buluşup öpüşme vesilesi olduğundan ipe çekilir. Sevgili de aşıkların öpücük isteğini bayramda yerine getireceğini vadeder:

Dehen-i h'âhişe şimdilik urup mühr-i sükût

Bûse-cûyende-i la'l-i lebi bayrama bakar

[G. 50/8]

Rûzedâr-ı 'ışkuna va'd it hemân bûs-ı lebün

Mühlet-i incâzı bayram olsa da mâni' degül

[G. 88/5]

Lakin bazen sözünde durmayan sevgili, bayramda dahi olsa aşıklarına öpücük müsaadesi vermez, yani vaadinde durmaz:

Biz olduk 'îd üzeri hayf bûseden mahrûm

O bî-vefâ hele peymân-şiken ki anladamam

[G. 96/6]

¹⁵ Ayn yuvarlak şekli sebebiyle ekmeğe benzetilmesi klişedir. Eskiden ekmecek çoğunlukla bugün bazlama olarak bildiğimiz yuvarlak şekilde pişirilirdi.

Nevruz ise kutlama yapılması bakımından iki beyitte ele alınır. Eski kültürde yıl, güneşin **Koç (Hamel)** burcuna girdiği 21 Mart tarihinde başladığı ve ‘yeni gün’ anlamına gelen nevruz coşkuyla kutlanırdı.

Bir lale beytinde ‘şevk-efrûz’ isimli lale güneş, lale tahtası da **Hamel (Koç)** burcu olarak düşünülür ve baharın her günü nevruz tadında geçse şaşılmayacağı söylenir. Çünkü güneş, **Hamel** burcuna girmiştir:

Bahâr eyyâmınınun olsa ‘aceb mi her günü nev-rûz

Hamel baş tahtadur üstinde lâle mihr-i **Şevk-efrûz** [LB. 48]

Diğer bir beyitte ise sevgilinin nevruz kutlamalarını rakiple beraber yaparak gezintilere çıkması ile aşıkların ahlarının hep beraber hüseyinî makamında karar kıldığı söylenir:

Nev-rûzda agyâr ile seyr eylese dil-ber

‘Uşşâkun olur âhı hüseyinîye ber-â-ber [Mtl. 7]

6.5. DÜĞÜNLER

12. tarih **Sultan Ahmed**’in dört şehzade için yaptırdığı, 15 gün süren meşhur sünnet düğünü için yazılmıştır. Detaylı bir tasvir yapılmamıştır. Sûrnâme türünün en meşhur eseri olan **Seyyid Vehbî**’nin **Sûrnâme**’si bu düğün için yazılmıştır ve ünlü nakkaş **Levni**’nin minyatürlerini de içeren tafsilatlı bir eserdir.

6.6. SPOR VE OYUNLAR

Divanda güreş, yüzme, atıcılık, gûy u çevgân gibi sporlardan bahsedilir. Sevgilinin gözleri, nazı ve cefası aşıkta derman bırakmayan kuvvetli birer pehlivana benzetilir:

Evvel bakışda koymadı tâb ü tuvânımı

Gözler mi anlar iki cihân-pehlevân mıdur [G. 29/4]

Ol küşt-gîr-i nâz ile gücdür mukâvemet
Zûr-1 gama basılmaga bir pehlevân gerek [G. 80/2]

Cefâ-yı yâra tahammül ziyâde müşkildür
O pehlevân-1 cüvâna basıl basıl ne bu gam [G. 93/3]

Sevgilinin cilve pehlivanından daha kuvvetli bir pehlivan varsa o da şarabın neşesidir. Sevgili cilvede ne kadar dayanıklı da olsa şarabın rahatlığı ve neşesi sevgilinin cilvesini tuş edecektir:

Çok pehlevân-1 ‘işveyi eyler nigûn-pest
Zûr-1 neşât-1 ratl-1 girânı bilür misin [G. 99/8]

Yüzme genelde gözyaşı içerisinde gerçekleşir. Şair, gözbebekleri yüzmeyi çok sevdiği için sürekli ağladığını söyler:

Sirişk-i çeşmüm anuncün hemîşe cûş eyler
Müdâm merdüm-i dîdem şinâyâ mâyildür [G. 26/2]

Sevgiliyi kemer gibi sardıkça kanlı gözlerin iki havuz içinde yüzmeye başlayacağını yani sevinçten ağlayacağını söyleyen şair, devrin su yapılarından bahseden 23. gazelin genelinde olduğu gibi ihamlı ‘çiftehavz’ ifadesi ile devrin su yapılarından olan ‘Çiftehavuz’u hatırlatır [Bkz: Devre Ait Özel Yapılar]:

Kemer gibi miyân-1 dil-bere bâzû dolaşdukça
Dü çeşm-i hûn-feşânım çifte havz içre şinâ eyler [G. 23/4]

Diğer bir beyitte de sevgilinin tebessümü denize benzetilir ve şair de bu tebessüm denizinin dalgaları arasında yüzdüğünü söyler:

Olup sîr-âb-1 cûş-1 hande-i la’l-i leb-i dil-ber
Miyân-1 bahr-1 emvâc-1 tebessümdür şinâgâhum [G. 92/3]

Gûy u çevgân eski bir **Fars** oyunudur. Ucu kıvrık bir sopa (çevgân) ve bir topa (gûy) at üstünde oynan bu oyun, bugün polo olarak bilinir. Oyuncular at üstünde giderken yerdeki -yaklaşık bir elma boyutundaki- topa vurarak rakip takımın kalesine gol atmaya çalışır.

Sultan Ahmed'in binicilikteki ve bu oyundaki mahareti, bir beyitte yerküreye bile elmaya vurur gibi çevgânla kolaylıkla vurup havalandıracağı söylenerek mübalağalı bir biçimde ifade edilir:

Şöyle fârisdür ki bir cünbişde der-çevgân ider

Gûy-ı heftû-yı zemîn ü çarhı bir elma gibi [K. 4/42]

Kalemin gücünün ve sihrinin anlatıldığı diğer bir beyitte de, kalem sihir atını sürdükçe mana sahasında yerküre gûy'unu çevgânla havalandırabileceği söylenir:

Hâme kim itdükçe şeb-dîz-i füsûmı zîr-i rân

Sâha-i ma'nâda gûy-ı çarh der-çevgân olur [K. 5/15]

14. tarih, **Sultan**'ın 80 adım öteden bir **Frenk** altınını tüfekte vurması üzerine kaleme alınmıştır. Bugünün silah teknolojisi ile dahi maharet isteyen bu atışın o devirde Osmanlı'ya yeni gelmiş sayılan -bugüne nispeten- ilkel teknolojili tüfekte ve bizzat Sultan tarafından yapılması, **Osmanlı** sultanlarının ne denli donanımlı ve maharetli yetiştiklerini açıkça ortaya koyar.

Tasbâz, eskiden çeşitli tabak ve çanakları eteğinin ya da hırkasının içine saklayıp el çabukluğuyla gösterip yok ederek insanları eğlendiren illüzyonistlere verilen addır. Klasik şiirde genellikle felekle bağdaştırılır ve gezegenler de onun bir gösterip bir sakladığı tabaklar olarak düşünülür. Güneş ve ayın bir doğup bir batması, iki beyitte felek tasbazının marifeti olarak yorumlanmıştır:

Mihr ü mehi nihân ider gâh gösterür

Gerdûn-ı bî-sebât 'aceb tâs-bâz olur [G. 34/4]

Mihr ü mâhı zîr-i dâmânında pinhân eyleyüp

‘Arsa-i meydâna çıksun tâs-bâz-ı âsmân [M. 1/II/8]

Zıll-ı hayâl, bugün **Hacivat-Karagöz** oyunu olarak bilinen seyirlik gösteridir. Arkasına mum ya da kandil yakılarak aydınlatılmış bir perdeye, deriden ya da mukavvadan kesilmiş karakter silüetlerinin ‘hayâlî’ adı verilen oynatıcı tarafından çubuklar vasıtasıyla yansıtılıp karakter sesleri de taklit edilerek oynatılır.

Platon’dan günümüze birçok filozof bu dünyanın gölgeler alemi olduğunu söylemiştir. Tasavvuf felsefesinde de bu dünya hayatında var olan her şey gölge yani illüzyon olarak düşünüldüğünden, şairler bu dünya hayatını bir gölge oyunu olarak niteler:

Zıll-ı hayâldür bu cihânun neticesi

Ber-geştedür bu dehr-i fenânun neticesi [G. 138/1]

6.7. HİKAYE – DESTAN OKUMA

Bugünkü teknolojik imkanların mevcut olmadığı devirlerde insanlar, uzun kış gecelerinde eğlenmek için türlü kültürel etkinlikler ve sohbetler düzenlerdi. Bugün kullanım amacı değişen kiraathaneler, esasında ‘okumak’ manasına gelen ‘kırâ’at’ kelimesinden türemiştir ve eski zamanlarda bu mekanlarda çeşitli hikayeler, kıssalar ve destanlar okunup dinlenirdi. Köy kahvelerine gezici destan anlatıcıları gelir, geceler süren hikayeler anlatır ve insanlar da merakla hikayenin sonunu beklerdi. Şairler de bir bakıma kendi hayali maceralarını anlattıklarından bu meclislerde şiirler de oldukça ilgi görürdü. **İzzet** de hikaye anlatıcılarının meclise renk kattığından bahsederek şiirinin dostlara zevk vereceğini söyler:

‘**İzzetâ** zevk virürse n'ola yârâna bu nazm

Revnağ-ı tâze bulur bezm mahal-gûlardan [G. 102/7]

Şehname destanı da bu meclislerde okunan destanlar arasındaydı. Şair ise bir beyitte artık bu eski hikayeler yerine yeni hikayelerin okunup anlatılması için kendisini yazmaya teşvik eder:

Yaz mâcerâ-yı hâlet-i hicrâna ‘İzzetâ

Şehnâme-h^vân-ı ‘ışka yeni dâstân gerek

[G. 80/12]

7. SAVAŞ VE AV

7.1. SAVAŞA AİT UNSURLAR

7.1.1. Asker, Ordu, Saff

Askerler şiirlerde saf saf olmaları, hücum etmeleri ve taşkınlık çıkarmaları yönüyle ele alınır.

Baharın habercisi laleler, saf saf olmaları yönüyle kışın safları üzerine hücum eden askerler şeklinde düşünülür:

Sahn-ı gülşende olup gice saf-ârâ lâle

Seherî oldı şikest-âver-i sermâ lâle

[K. 2/1]

Gice bir hançer-i la’lîn çeküp yanından

Saff-ı sermâya hücûm itdi ser-â-pâ lâle

[K. 2/4]

Bahâr hıtta-i gülzârı eyledi teshîr

Kolunda bulunalı nîze-bâz-ı rummânî

[K. 8/2]

Diğer bir beyitte ise **Sultan**’ı karşılamak için saf saf olup bekledikleri söylenir:

Cümle âmâde-i teşrîf-i hümâyûnundur

Saf-be-saff oldı turup yek-sere ber-pâ lâle

[K. 2/34]

Şair gam ülkesinin kendisine teslim edildiğini, onu gözyaşı ordularıyla koruduğunu söyler:

Şâh-ı hecrem mülk-i gam şimdi müsellemdür bana

Hâris-i mülkem cüyûş-ı eşk-i deryâ-bâr ile

[K. 12/9]

“Sevgiliye söyleyin hat askerlerine yüz vermesin, o yeni tahta çıkmış bir sultandır, askerlerin taşkınlığını bilmez” denirken ‘yüz vermek’ deyimini hem askerlere fazla müsamaha göstermek, hem de hattın yüzü kaplamasına izin vermek manasını karşılayacak biçimde ustaca kullanılmıştır:

Sipâh-ı hattına yüz virmesün meded söylen

O şâh-ı tâze-zuhûrum gulû nedür bilmez [G. 70/6]

Sevgilinin kirpikleri de aşğın vücuduna saplanmaları yönüyle oklar, vücuda hücum etmeleri yönüyle kaleye saldıran askerler şeklinde düşünülerek zincirleme bir benzetme yapılır:

Halîde oldı ser-â-pâ tenümde müjgânı

Yüridi kal’aya san-kim sipâh pey-der-pey [G. 128/5]

Birden hücum etmeleri bakımından şarap neşesi, keder ve istek de asker birliklerine benzetilir:

Devre-i pey-der-pey-i sâkî-i zîbâ-makdemün

Kuvvet-i sabr u sebâtın bâde-h^vâr-ı pür-gamun

İrtifâ’ın kal’a-i hum-hâne-i müstahkemün

Lutfını imdâd-ı ceş-i neş'e-i câm-ı Cem'in

Leşker-i ekdâra mahsûr olmadukça bilmediüm [M. 3/IV]

Bâdenün neş'e-i pür-zûrına söz yokdur kim

Leşker-i saf-zede-i h^vâhişe imdâd eyler [NG. 1/9]

7.1.2. Savaş Alanı, Okmeydanı

Aşk ve naz birer beyitte savaş alanı şeklinde düşünülür:

‘İzzet mesâffgâh-ı mahabbetde kimseler

Merd-i neberd-i ‘ışk olamaz nâmın almadın [G. 104/5]

Âştî-düşmen olur ma’reke-i nâz ü niyâz

Gamze-i ‘arbede-hû yâr-ı cefâ-cû var iken [G. 100/5]

Aşığın sinesi ok meydanı, sevgilinin kirpikleri de askerler olarak tahayyül edilmiştir. Kirpiklerin sineye saplanması da askerlerin ok meydanına çadırlar kurması şeklinde düşünülerek zincirleme bir benzetme yapılmıştır:

Konup ‘asâkir-i müjgâni sath-ı sînemüze

Kurıldı sâha-i meydân-ı tîre çâderler [G. 38/4]

7.2. SAVAŞ – AV ALETLERİ, KIYAFETLERİ VE AKSESUARLARI

7.2.1. Kılıç

Divanda en çok benzetmeye konu olan silah kılıçtır. ‘Tîğ-ı sitem’, ‘şemşîr-i tîz-i fûrkat’, ‘seyf-i nâz’, ‘şemşîr-i nâz’, ‘şemşîr-i zâg’, ‘şemşîr-i kîn’, ‘tîg-ı bismilgâh-ı ışk’, ‘tîg-ı adû-tedmîr’, ‘şemşîr-i Behrâm-intikâm’, ‘tîg-ı hoş-kadem’, ‘şemşîr-i kahr’, ‘tîg-ı Osmânî, tîg-ı Süreyyâ-cevher ve ‘tîg-ı âteş-bâr’ gibi terkipler içerisinde yer alır.

Yaralayıcılık, öldürücülük ve şekil bakımından sevgilinin kaşları, gamzesi (bakışları), nazı, sitemi (zulmü), tegâfülü (umursamazlığı) ve ayrılığı için benzetme unsuru olur. Ayrıca memduhların kini ve kahrı da benzetilen olduğu diğer unsurlardır.

Genel manada kılıç gücün sembolüdür. Kılıç kuşanmak ve kılıç sahibi olmak başlı başına bir övgü sebebidir. **Sultan Ahmed** kemer ve kılıç kuşanıp heybetle dikildiğinde demirden bir dağa benzetilir. **Şehit Ali Paşa**’nın her alanda donanımlı olduğunun vurgulanması için de ‘kalem ve kılıç sahibi’ manasındaki ‘sâhib-i seyf ü kalem’ ifadesi kullanılır:

Tursa yerinde tîg ü kemerle mehâbeti

Sûretde gûyiyâ cebel-i âhenîn olur [K. 1/22]

Güzîde sâhib-i seyf ü kalemdür ol k'itdi

Dil-i 'adûyî gam-ı haşmeti dü nîme vü nâl [K. 3/51]

Kılıç çekmek öfkenin ve saldırıya hazırlığın sembolü olduğu gibi zamanla deyim manaları da kazanmıştır. Mesela **Sultan Ahmed**'in övüldüğü şu beyitlerde kılıcını çekip düşman safına doğru hamle yapsa düşmanın korkudan yerin dibine gireceği, düşmanın kafasını kamış kalem gibi ikiye yaracağı söylenir:

Saff-ı 'adûya tîg çeküp hamle eylese

Râh-ı gezend-i fırka-i zîr-i zemîn olur [K. 1/23]

Ol şeh-süvâr-ı dâdger ol demde ki tîgîn çeker

Re's-i 'adûyî çâk ider mânende-i şakk-ı kalem [T. 3/9]

Eskiden zamanında harplere katılmış kimselerin kılıçlarını düşman kanı üzerinde olduğu hâlde bir hatıra olmak üzere duvara asmaları âdetti. Savaşlarda üstün başarılar gösteren yiğit ve kahramanların yay, gürz, gülle, kılıç gibi silâhları da şan olsun diye kale duvarlarına yahut kapılarına asılırdı¹⁶. Bu kılıç asma âdetinin işlendiği en meşhur beyit **Nef'î**'nin **Sultan II. Osman (Genç Osman)** için yazdığı kasidenin ilk beyti olan:

Âferîn ey rûzgârın şeh-süvâr-ı saf-deri

Arşa as şimden girü tîg-ı Süreyyâ-cevheri

beytidir ve **İzzet** de bu beyti **Tebriç Kalesi**'nin fethi için kaleme aldığı terciibende vasıta beyti yapmıştır. Bu adetin işlendiği diğer beyit ise **Mora**'nın fethi için kaleme alınan 6. tarihte **Şehit Ali Paşa**'ya yazılmıştır:

Dem-i şemşîr gerden-keşliginden kesdi a'dâyı

Mahaldür olsa ger âvîze-i tâk-ı semâ hakkâ [T. 6/8]

¹⁶ Ahmet Atilla Şentürk; *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, Mart 2016, s. 460.

7.2.2. Mızrak

‘Nîze’, ‘sinân’ ve ‘rumh’ şeklinde geçen mızrak; sevgilinin gamzesi ve lâlenin sivri yeşil yaprakları için benzetilen olur. Ayrıca bir lale çeşidi olan ‘nîze’nin çeşitli türleri hatırlatılacak şekilde ihamlı ifadeler vardır:

Gamze kim ser-pençe-i çeşmân-ı pür-efsûnidur

Güyyîyâ sâhib-kırânun nîze-i gülgûnidur [G. 15/1]

Gösterüp düşmene her berg-i sinânı bir tîr

Çekdi fark-ı deye bir şeş-per-i garrâ lâle [K. 2/2]

Bahâr hıtta-i gülzârı eyledi teshîr

Kolunda bulunalı nîze-bâz-ı rummânî [K. 8/2]

Ayrıca **Sultan Ahmed** vasfındaki 1. kasidede **Sultan**’ın eline mızrağını aldığıında, düşmanlarının zırhlarındaki her bir halkanın inleyen birer ağza dönüşeceği ifade edilir:

Aldukça nîzesin ele zırhında hasmının

Her halka leb-güşâ-yı dehân-ı enîn olur [K. 1/20]

Osmanlı’ya sığınan **İsveç Kralı Demirbaş Şarl**’ın askerlerinin isyanının bastırılması üzerine yazılan 29. tarihte de, dinin gazilerinin **Şarl**’a mızraklarını ve kılıçlarını yutturdukları söylenir:

İdicek ‘isyân **Kral-ı İsveç**-i kâfir-ne’am

Gâziyân-ı dîn o dem yutturdılar **rumhın mecün** [T. 29/1]

7.2.3. Topuz (Debbûs, Şeşper)

Şeşper altı dilimli bir çeşit topuzdur. Lale, altı yaprağı ve şekli dolayısıyla şeşpere ve topuza benzetilir:

Gösterüp düşmene her berg-i sinânı bir tîr
Çekdi fark-ı deye bir şeş-per-i garrâ lâle [K. 2/2]

Hân Ahmed ki eger olsa sezâdur hakkâ
Dest-i rehvârına debbûs-ı mutallâ lâle [K. 2/24]

Terciibentteki bir beyitte de **İslâm** ordusunun mızrak ve şeşper şakırtılarının feleği velveleye verdiği söylenir:

Hamleler itdükçe eflâke salardı velvele
Cünd-i **İslâm**un çek-â-çâk-ı sinân u şeş-peri [M. 1/1/7]

7.2.4. Zırh, Miğfer, Siper

‘Cebe’ adı verilen eski zırhlar zincir halkalarından örülerek yapılırdı. **Sultan Ahmed** vASFındaki 1. kasidede **Sultan**’ın eline mızrağını aldığında, düşmanlarının zırhlarındaki her bir halkanın inleyip aman dileyen birer ağza dönüşeceği söylenir:

Aldukça nîzesin ele zırhında hasmının
Her halka leb-güşâ-yı dehân-ı enîn olur [K. 1/20]

‘Şemse’ nakışta güneş şeklindeki işlemlere verilen isimdir. Şemse desenli miğfer ise üzerine bu desenler nakşedilmiş, genellikle altın renkli tören miğferidir. Güneş, **Mustafa Paşa**’nın altın miğferine şemse olsa layıktır:

Serinde şemse-i hurşîd miğfer-i zerrîn
Derinde tâk-ı mukavves kıbâb-ı seb’-i şidâd [K. 7/16]

Siper, kalkan yahut oklardan korunmak için arkasına saklanılan herhangi bir cisim manasındadır. Terciibentte felek kubbe şekliyle, çıkan savaştan korkup siperin arkasına saklanmış olarak düşünülür:

Şöyle bir ceng oldu kim eflâke havf îrâs idüp

Gösterür kendin siper şeklinde çarh-ı çenberî [M. 1/I/4]

‘Kaderde yazılanın gerçekleşmesi’ manasına gelen ‘kazâ’ da aniden gerçekleşmesi ve kaçılmaması bakımından oka benzetilmiştir ve kader oklarına nasıl siper kâr etmezse sevgilinin gamzesinden de sakınmanın manası yoktur, çünkü bütün siperleri delip geçer:

Der-kâr olunca gamze hazerden çi fâ’ide

Tîr-i kazâya karşı siperden çi fâ’ide [G. 119/1]

7.2.5. Hançer

Hançer şekli ve öldürücülüğü yönüyle sevgilinin kaşları için benzetilen olur.

Hançer-i ebrûyî der-dest eylemiş ol çeşm-i mest

Hükm olunmaz mı sen insâf eyle kâtildür diyü [G. 110/5]

Olsa ger zevk-âşnâ-yı tîg-ı bismilgâh-ı ‘ışk

Rûh-ı Kudsî hançer-i ebrûsına kurbân olur [K. 5/48]

Sevgili belinde hançer taşır. Sürekli sevgilinin beline sarılmayı hayal eden aşığa, hançer gibi sevgilinin beline takılması telkin edilir:

Kasdun miyân-ı yâra sarılmaksa muttasıl

Sen de misâl-i hançer anun yanına takıl [G. 89/1]

Miyân-ı nâzûk-i yâra sarıl sarıl ne bu gam

Misâl-i hançer o şûha takıl takıl ne bu gam [G. 93/1]

Aslında sevgilinin ciğer delen kirpikleri de oldukça ölümcül olduğundan sevgilinin hançer taşımasına ve kullanmasına gerek yoktur, bakışları aşığı öldürmeye yetecektir:

Beni öldürmek ise kasdun eger sultânun
Urma el hançere müjgân-ı ciger-dûz yeter [G. 58/2]

Sevgilinin cilve hançeri aşığın sinisini yara içinde bırakırken, sevgilinin yokluğunda da bu sefer aşığın kendi kaşları hançer olup gözlerine batır. Yani yaralanıp acı çekmek aşığın kaderidir:

Hançer-zenî-i şîve ile itdi dâg dâg
Bu sîne-i nizâr u figârı girişmeler [G. 31/6]
Dü çeşme ebruvânun hançer-i âzârdur sensiz
İki saff-ı müjem çün sûret-i minşârdur sensiz [G. 61/1]

Lale ve süsen (susam) çiçeklerinin kenarlarındaki sivri yapraklar da şekil bakımından hançere benzetilir. Lale bu hançeri çekip kışın saflarına hücum eden bir askere, süsen çiçeği de beline altın bir hançer takıp gösteriş yapan şuh bir güzele benzetilir:

Gice bir hançer-i la'lîn çeküp yanından
Saff-ı sermâya hücûm itdi ser-â-pâ lâle [K. 2/4]
Berg-i süsen hançer-i zerrînin itmiş der-miyân
Cilveler göstermede bir şûh-ı bî-pervâ gibi [K. 4/12]

7.2.6. Ok, Yay, Terkeş, Zihgir

Okçulukla ilgili benzetmelerin tamamına yakını sevgili üzerinedir. Kaşlar şekli ve çatılmaları bakımından gerilmiş yaya, kirpikler ve bakışlar da bu yaydan fırlayan oka

benzetilir ve genellikle hedef aşığın canı yahut bedenidir. Bu bakış okları aşığın kemiğine kadar saplanır:

Dü ebruvân-ı kemândârı hîç hatâ itmez
Hadeng-i gamzenün âmâcî hâne-i dildür [G. 26/6]

Kaçan kemân-ı siyeh-tûz-ı ebruvân çekilür
Hadeng-i nâzına âmâc-ı cism ü cân çekilür [Mtl. 2]

Çeküp kemânını tâ-tarf-ı ebruvânına dek
Geçürdi tîrini ‘uşşâkun üstühvânına dek [G. 83/1]

Sevgilinin belindeki sadağı (ok kabı) gören aşığın hemen sinisini ona hedef olarak sunduğunun anlatıldığı şu beyitten sevgilinin gerçek manada ok atan biri olduğu anlaşılır, çünkü sadakla ilgili herhangi bir benzetme unsuru yoktur:

Hedef-i sînesin âmâde ider ‘âşık-ı zâr
Ne zamân bend-i miyân üzre o terkeş görünür [G. 21/8]

Aşık sevgilinin bakış oklarının gönlüne saplanıp kalmasını isterken o oklar duraksamadan delip geçer, yani sevgili aşığa çok kısa bir süre bakar. Bazen de bu oklar aşığın gönlüne hiç uğramadan rakibe yönelir, yani sevgili bazen aşığa hiç bakmaz:

Turmaz hadeng-i gamze-i dil-ber gelür geçer
Bilmem ne hâldür dil-i nâ-şâda gelse de [G. 114/2]

Ugramaz hâne-i kalbe rukabâdan geçmez
Nâvek-i gamze-i dil-berde isâbet yokdur [G. 54/10]

Sevgili eğer katliam yapmak istiyorsa, aşıklarına gamze oku atmasına bile gerek yoktur. Siyah tozlu yay kaşlarının kendisi bile onlar için öldürücü niteliktedir:

Katl-i ‘âmm itmek için saht kemân istersen

Urma el gamzene ebrû-yı siyeh-tûz yeter [G. 58/3]

Beyitteki ‘siyeh-tûz’ ifadesindeki ‘tûz’, yay üzerine sarılan çok sert bir ağaç kabuğu olup sarı renkli olanına ‘altun tozlu’ siyah olanına da ‘misk tozlu’ yahut ‘siyah tozlu’ keman denirdi. Sevgili siyah tozlu yay kaşlarını çekip cevri oklarını attığında, aşığın tahammülünün beli de yay gibi bükülür:

Hadeng-i cevri ider kâmet-i tahammüli ham

Kaçan kemân-ı siyeh-tûz-ı ebruvân çekilür [G. 33/4]

Misk tozlu yaylar ağaçtan yapıldığı için ateşe ve neme karşı dayanıksızdır ve hemen gevşer¹⁷. Şair de gönül yangınını görüp merhamet eden sevgilinin çatıkken düşen kaşlarını, ateş görünce yumuşayan bir yaya benzetir:

Ebrû-yı yâri sûziş-i dildür zebûn iden

Âteş görünce nerm olur elbette bir kemân [G. 107/2]

Aşığın gönlünden şiddetle fırlayan âhlar da ok olarak düşünülür ve bu âh okları sevgilinin çeliği delen gamze okundan çok daha tesirlidir. Lakin bazen sevgilinin gönlü o kadar katılaştır ki, sıradan bir okun kayaya yahut demire tesir etmemesi gibi âh okları da sevgilinin gönlüne işlemez:

Eser-i âh-ı şebângâha mukâbil olamaz

Nâvek-i gamze-i pûlâd-güzârın bilürüz [G. 65/3]

Ne nâle eyler eser ne hadeng-i âh geçer

Ol âfetün dil-i âhen-sirişti taş gibi [G. 131/5]

¹⁷ Ahmet Atilla Şentürk; *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, Mart 2016, s. 78.

Nevk-i âhunda eser dâ'iyenin itme sakın

Degme bir tîr bu hârâyı güzer eyleyemez [G. 66/5]

Okun hedefi bulabilmesi için dümdüz ve muntazam olması gerekir. Nam elde etmek isteyenlerin duraksamadan çalışması gerektiğinin vurgulandığı bir beyitte; topallayanların yani yorulup duraksayanların nâm arazisinde yol alamayacağı, eğri okun hedefe varamayacağı ile somutlaştırılır:

Leng olan pûyegeh-i nâmda menzil alamaz

Tîr-i kec-rev hedef-i kâmda menzil alamaz [G. 71/1]

Bunlar dışında bir beyitte **Sultan Ahmed**'in zağlanmış (bilenmiş) keskin kılıcının doğuda zafer getirdiği, attığı okun da alçak düşmanın ciğerini yardığı söylenir:

Şemşîr-i zâg nusreti maşırıkda gösterür

Tîri ciger-şikâf-ı 'adû-yı mehîn olur [K. 1/4]

Okçuların ok atarken yay kirişinin parmağa zarar vermesini engellemek için başparmaklarına taktıkları yüzüğe 'zihgîr' yahut 'şast' denir. Kiriş bu yüzük vasıtasıyla iyice gerilip ok atmak için bırakıldığında, okun çıkardığı ısığa benzer sesin yanında yayın kirişinden de keskin bir tınlama gelir. Şair sürekli çekip bırakılan kirişten çıkan bu sesle sevgiliden sürekli zulüm görmeye alışmış aşıkların inlemeleri arasında benzerlik kurar:

Anlar erbâb-ı sitem feryâda mu'tâd oldıgım

Gûş iden âvâz-ı şastı halka-i zih-gîrde [G. 124/9]

Ok atan sevgilinin sinede açtığı yaralar delik olmaları bakımından zihgire benzetilir ve her yaranın sevgilinin parmağındaki zihgire özenip onun gibi olmak için can attığı söylenir:

Her zahım-hurdesi ol dil-ber-i tîr-endâzun

Cân virür tâ girih-i halka-i zih-gîr üzre [G. 117/7]

Sultan Ahmed'in tüfekte bir **Frenk** sikkesine atış yapması üzerine kaleme alınan 14. tarihte, Sultan'ın sikkeyi delip zihgire döndürdüğü söylenir. Bu benzetme, eskiden en mahir okçuların attıkları oku zihginin deliğinden geçirebilmesini hatırlatır niteliktedir:

Zeri zûr ile şekl-i halka-i zih-gîre döndürdi

Ne kuvvettür bu kim mahsûsdur zât-ı hümâyûna [T. 14/14]

7.3. AV VE AVCI

Avlanma yöntemlerinden kement, tuzak ve alıcı kuşlar (doğan, şahin) zikredilerek bu unsurlarla avcı olarak telakki edilen sevgili, aşık ve felek arasında çeşitli benzetmeler ve hayaller kurulur.

Sevgili gönül avlayan bir avcıdır ve gönülleri genellikle saçlarını kement yahut tuzak haline getirerek avlar. Büyük küçük herkesi kendisine bağlayan sevgilinin kemendinden **Cebrail** bile kurtulamaz:

Yârün kemend-i kâküline tâblar virüp

Bend eyledi sıgâr u kibârı girişmeler [G. 31/9]

Zülf-i câdû-fenni oldukça kemend-endâz-ı nâz

Rûh-ı Kudsî 'Akl-ı Evvel beste-i fitrâk olur [G. 35/3]

Aşka esir olmuş aşıkların hali, kement atılıp boynundan yakalanmış av hayvanından farksızdır. Aşıkların çektiği ızdırabı anlamak isteyenlerin, kemende yakalanıp çırpınan av hayvanına bakmaları yeterlidir:

Iztrâbın bileyüm dirsene esîr-i 'ışkun

Mevce-i gerdişe bak dîde-i nahcîr üzre [G. 117/6]

Fehm ider andan giriftârân-ı 'ışkun hâlini

Seyr iden tavk-ı kemendi gerden-i nahcîrde [G. 124/11]

Kuşlar gizlenmiş bir tuzak düzeneneğinin ortasına dökülen yem taneleri ile avlanır. Sevgilinin kakülleri tuzak, beni ise bu tuzağa serpiştirilen taneler olarak düşünülür:

N'ola ârâmgâh-ı hâli olsa sâye-i zülfi

O bir dâm-ı girih-gîr-i belâdur dânesiz olmaz [G. 62/5]

Kâkûl-i ham-der-hamunla zîb ü fer vir rûyuna

‘Âşık-ı üftâdeye dâm olsa da mâni’ degül [G. 88/7]

Yırtıcı kuşların avcılıkta kullanılması, kökeninin **Orta Asya**’ya dayandığı tahmin edilen bir gelenektir. Uçan avları yakalamayı veya koşan avı şaşırarak av köpeklerinin eline düşürmeyi mümkün kılan bu gelenekte şahin, doğan, atmaca, kartal vb. kuşlar evcilleştirilir ve avın peşine salınır.

Sevgili ve sevgilinin gözleri de aşığın gönül kuşunu avlaması yönüyle şahin ve şehbaz (doğan) olarak düşünülür:

Gönüller saydını ta’lîm itmiş ana üstâdı

O şeh-bâz-ı **Hümâ**-pervâz ‘aceb mi dil-şikâr olsa [G. 112/5]

Urmakda mevc pençe-i gamzende hûn-ı dil

Şâhîn gözlerün yine almış şikârını [G. 135/3]

Zîr-i bâzûdan nigâhun bî-karâr itdi beni

Şâh-bâzum pençe-i hüsnün şikâr itdi beni [G. 136/2]

‘Zîr-i bâzûdan’ yahut ‘zîr-i üsküften’ bakış, kaçamak bakış manasına gelir. Sevgili külâhının altından uğrun uğrun bir bakışıyla bin aşığı avlayabilen bir şahin bakışlıdır:

Bir nigâh itdükçe zîr-i üskûf-i fesden nigâr
Eylese bin ‘âşık-ı âvâreyi birden şikâr
Bir bakışla eylese ‘âlemleri âşüfte-kâr
Ya’ni bir şâhîn bakışlu dil-nevâz ister gönül [Ş. 2/II]

Bentteki ‘üskûf’ kelimesi özellikle kullanılmıştır. Şapka manasına gelen ‘üskûf’ kelimesinin bir manası da avcılıkta kullanılan yırtıcı kuşların başına geçirilen deriden yapılmış küçük başlıktır. Padişahın av birliklerinde özellikle bu yırtıcı kuşları evcilleştirip eğitmekle görevli ‘şahinci’ bölüğü vardı. Bu bölüğün başındaki yeniçeriye ‘şahincibaşı’ denirdi. ‘Lale’ redifli 2. kasidede lale, şekli bakımından padişaha güzel bir üskûf getirmiş birisi olarak düşünülür ve padişahın bu üskûfünü şahincibaşına hediye etmesi istenir:

Anı şâhincibaşı kulına eyle i’tâ
Ki getirmiş sana bir üskûf-i ra’nâ lâle [K. 2/32]

İlk kasidede de **Sultan**’dan ‘henüz kanatlarını dahi açmadan avın gelip yuvasına oturduğu bir doğan’ olarak bahsedilir. Padişahın avcı olarak düşünüldüğü diğer beyitlerde de av **İran** ülkesidir:

Bir şâh-bâzdur ki per ü bâlin açmadın
Sayd âşiyânesinde gelür hem-nişîn olur [K. 1/26]

Virüp ser-pençe-i tedbîrine tevfik gîrâyî
Kemend-i zabtına nahcîri çün şîr-i ücem aldı [T. 4/10]

Cânib-i **Hak**’dan mü’eyyedsin semend-i ‘azmi sür
Kışver-i **İrân** ser-tâ-pâ şikârundur senün [M. 1/V/6]

İki beyitte sevgili av olarak düşünülür. Birinde tuzak bezmdir ve sevgili hileyle bezme çağırılmıştır. Diğerinde ise aşğın hayali tuzak, gözyaşı yem tanesi, âhı da kement olarak hayal edilir:

Tutuldu dâmgeh-i bezme ol büt-i ser-keş
Hezâr mekr ile ammâ düzen ki anladamam [G. 96/5]

Eşk-i çeşmüm dâne-rîz âhum kemend-endâz olur
Halka-i dâm-ı hayâlümde şikâr oldukça sen [G. 103/6]

Feleğin tuzak kuran bir avcı olarak tahayyül edildiği beyitlerde ise göktekilerin yıldız değil feleğin sihir tuzağına serpiştirdiği kötülük ve fenalık taneleri olduğu söylenerek bu dünyada rahat bir kafa umulmaması gerektiği söylenir. Zira felek yaşam ve geçim tanelerini tuzağının ortasına süs diye koymamıştır:

Sanma itmiş dâne-i ‘ayşın felek pîrâ-yı dâm
Ummasun âzâde-serlik ‘îzzet-i âvâresi [G. 139/7]

Ahter kıyâs eyleme gerdûn-ı fitne-cû
Dâm-ı füsûna dâne-i şûr u şerin döker [G. 47/7]

8. SÜSLENME

8.1. KOKU MADDELERİ

Hayatını, güzel kokuları çok sevdiği bilinen ve terinin gül koktuğuna inanılan peygamberin sünnetleri ve hadisleri ile yoğurarak yaşayan Osmanlı toplumunda koku maddelerinin önemi pek tabii büyüktür. Hamam ocaklarında yakılan tütsülerden kullanılan kokulu sabunlara, mevlidlerde dinleyicilerin ellerine dökülen gül suyundan camilerin halısından tesbihlerine kadar sinen mis kokusuna, temizliğin imandan olduğuna inanan toplumun her kesiminde ve her seviyesinde kokuya oldukça önem verilmiştir. Bugün dahi camiye gelen çocukların ellerine hacı misi süren dedelerimiz, nikahlarda ikram edilen hatıralık lavanta kokulu nikah şekerlerimiz ve misafir gelmeden önce evin

her odasına sıktığımız oda parfümleriyle, koku maddelerine verdiğimiz önemi eskisi kadar yoğun bir şekilde olmasa da devam ettirmekteyiz.

Divanda en çok bahsedilen koku maddesi misk'tir. Müşk ve nâfe şeklinde geçen misk şiirde rengi, üretim safhası, ceylanları ve meşhur olduğu **Hoten** bölgesi ile ele alınır.

Misk, özellikle **Çin**'in **Hoten (Hıtâ)** bölgesinde yaşayan misk ceylanlarından elde edilirdi. Hayvanın karnında 'nâfe' denilen kesecikler oluşur ve çiftleşme dönemine gelince olgunlaşıp kaşıntı peyda eder. Hayvan da ağaçlara vb. sürtünerek bu kesecikleri döker, bu sayede karşı cinsi de kendisine çekmiş olur. Misk de bu keseciklerin içindeki koyu siyah maddenin bazı işlemlerden geçirilmesiyle imal edilir. Bir beyitte bu keseciklerin dökülmesi, ceylanların yüreğinin kopması şeklinde yorumlanır ve sevgilinin beninin güzelliğine bağlanır:

Nâf-ı hâlün velvele saldı o denlü dehre kim

Yüreği kopdı **Hoten**'den gûş idüp âhûlarun [G. 85/4]

Sevgilinin dudağı güzel koku ve lezzet yönünden, içine misk katılarak imal edilen akide şekerlerine benzetilir:

Lebin 'akîde gibi aldum agzuma '**İzzet**

Hemân çü râyiha-i müşk o la'l-i nâb kokar [G. 14/6]

Ben, hat ve saçların miske benzetilmesinde ise koku ile birlikte renk yönü de hakimdir:

Ol âfetün ruh-ı hoy-gerdesi gül-âb kokar

Şemîm-i dâne-i hâlinde müşk-i nâb kokar [G. 14/1]

Nefha-i nâfe-i **Çin** ile şemîm-i sünbül

Behem-âmîhtedür turre-i hoş-bûsında [G. 111/3]

Sevgilinin misk kokan saçlarına bağlanmış aşık imajı sadece hoş bir hayalden ibaret değildir. Ceylan avcıları, tuzak içine yerleştirdikleri kemendin üzerine misk kokusu

sürerek kokuyu alan hayvanın gelip tuzağa yakalanmasını sağlarlarmış. Misk kokulu saçta bağlanmış gönül hayalinde bu mazmunun yanında deli benzetmesi ve devrin parfümeri geleneği de etkilidir:

Bend idüp ol turre-i müşkîne şeydâ gönlümü
Bir bakışla çeşm-i mekkârun şikâr itdi beni [G. 136/5]

Eskilerin parfümeri geleneğine göre güzel kokular günümüzdekinden çok farklı olarak saç, sakal ve kaşlar gibi bölgelere de sürülürdü¹⁸. Saçların ve hattın misk ve amber kokulu olarak düşünülmesinde de bu mazmun gizlidir:

Geldükde neşr-i bûy-ı vefâ eyler 'âleme
Hatt-ı siyâh-ı müşk-feşânı bilür misin [G. 99/6]

Benin misk ve amber kokulu olarak düşünülmesindeki mazmun ise yine eskilerin güzellik algısı ve dönemin kozmetiği ile alakalıdır. Macun hâline getirilen misk yahut amberin yüzün çeşitli yerlerine yapıştırılması ile yüze yapay benler konurdu. Bunlar kuruyunca hem misk gibi kokar hem de o günün kozmetiği ve estetik zevki içerisinde yüze ayrı bir güzellik katardı.¹⁹

Sabah yelinin misk ve amber kokusu saçması ise huzur veren ferahlatıcılığı yanında, sabah uyanıp dışarı çıkan sevgilinin saçlarını dağıtması ve saçlardan aldığı kokuyu aşıklara getirmesi hayaline dayanır:

Sabânun nâfe-rîz-i kâm-ı ümmîd olduğın görsek
Çözülse kâkül-i müşkîn-i dil-ber târumâr olsa [G. 112/3]

Nâfe-rîz olmuş nesîm-i subh itmiş her taraf
Meclis-i gülzârı ta'tîr 'anber-i sârâ gibi [K. 4/26]

¹⁸ Ahmet Atilla Şentürk; *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, Mart 2016, s. 34.

¹⁹ Ahmet Atilla Şentürk; *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, Mart 2016, s. 128.

Divanda bahsi geçen diğerkoku maddesi amberdir. İspemeçet yahut kaşalot olarak bilinen balina türü, en sevdiği yemek olan mürekkep balığını yedikten sonra sindirilemeyen kısımlar balinanın sindirim borusunda toplanır ve kusmuk ya da dışkı yoluyla balina tarafından denize atılır. Hafif bir madde olduğu için batmaz ve dalgalarla sahile sürüklenip kıyıya vurur. Misk gibi amber de belli işlemlerden geçirildikten sonra arzu edilen kokuyu vermeye başlar. Koyu renkli olan bu madde de saf misk gibi oldukça değerlidir.

Sevgilinin yanağında beliren hat, rengi ve kokusu bakımından dalgayla kenara vuran ambere benzetilir:

Ol dem ki rûy-ı yâra hat-ı müşg-sâ çıkar

Gûyâ kenâra mevce-i ‘anber-nümâ çıkar [G. 25/1]

Seyr eyle cûş-ı hüsnini rûy-ı hat-âverün

Bir mevedür ki sâhiline ‘anberin döker [G. 47/8]

Sevgilinin bembeyaz lakin kaş çattığı için çizgiler beliren alnındaki beni de, karalığı ve kokusu yönüyle süttten bir denizde dalgaların içinde yüzen saf amber olarak düşünülür:

Dâne-i hâli turur cebhe-i pür-çîninde

‘Anber-i hâm gibi mevc-i yem-i şîr üzre [G. 117/5]

Yine o devirde kadınlar sokağa çıkarken namuslarını gizleme maksadı ile yüzlerini peçe ile örterdi. **Sultan**’ın lutfunun gölgesinin devletin namusuna amber kokulu bir peçe olup koruduğunun ifade edildiği bir beyitten, o devirde kadınların bu peçelere de koku maddeleri sürdüğü anlaşılmaktadır:

Zıll-ı **Hudâ** ki sâye-i lutf u ‘inâyeti

Nâmûs-ı devlete tutuk-ı ‘anberîn olur [K. 1/18]

İnsan ahlâkı soyut olduğu için elle tutulup gözle görülemez, davranışları ile ortaya çıkar. Koku da elle tutulup gözle görülen bir şey olmadığı halde koku alma duyumuzla onu hissederiz. Bu bakımdan ahlak ve koku şiir geleneğinde hep beraber kullanılagelmiştir. ‘Ahlâk’ın tekil hali olan ve huy manasına gelen ‘hulk’ kelimesi aynı zamanda **Arabistan**’da meşhur olan güzel bir koku adı olması da bu alakanın kurulmasında oldukça etkilidir²⁰.

Bir beyitte **Sultan**’ın ahlakının kokusu gülzara yayılsa her otun gül ve yasemin kokacağı söylenir. Diğer bir beyitte de **İbrahim Paşa**’nın ahlâkının kokusundan bir tutam alsa, kokusu olmayan lalenin amber gibi koku saçmaya başlayacağı ifade edilir:

Gülzâra olsa nûkhet-i ahlâkı münteşir

Her sebze hem-şemîm-i gül ü yâsemîn olur [K. 1/39]

Şemme ahz eylese ger nefha-i ahlâkından

Ki bulur hâsiyet-i ‘anber-i sârâ lâle [K. 2/47]

Eski devirlerde bir maddenin en küçük yapı taşının ‘zerre’ olduğu düşünülürdü. Zerre, pencereden güneş ışıkları vurduğunda havada uçuşan tanelerdir ve sürekli güneşle birlikte zikredilir. Lakin bizce dikkat çekici bir konu daha vardır ki o da ‘koku’dur.

Bugün dahi bir şey için en küçük parçayı kastederken ‘bir zerre iyiliğini görmedik’ ‘zerre kadar umursamıyorum’ gibi tabirler kullanıyoruz. Oysaki şairler ‘bûy-ı hakîkat’, ‘bûy-ı vefâ’ gibi terkiplerle, bir unsurdaki en küçük birimin ‘koku’ olduğundan ısrarla bahsetmişler ve mesela ‘ahlakından zerre nasiplense’ demek yerine ‘ahlakının kokusunu alsa’ demişlerdir.

Bugünün teknolojisiyle koku alma işleminin, maddeden yayılan koku moleküllerinin burun zarı üzerindeki reseptörlere ulaşması ile gerçekleştiği bilinmektedir. Moleküllerin varlığından haberdar olunmayan o dönemde bu tarz bir anlatım yakalanması kanaatimizce dikkat çekicidir.

²⁰ Ahmet Atilla Şentürk; *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, Mart 2016, s. 289.

Sevgilinin yanağının güle benzetilmesi sebebiyle teri de gül suyu olarak düşünülür:

Ol âfetün ruh-ı hoy-gerdesi gül-âb kokar
Şemîm-i dâne-i hâlinde müşk-i nâb kokar [G. 14/1]

Ruhun mı berg-i ter-i yâsemen midür bilmem
Hamîr-i mâyesi gülden midür gül-âb kokar [G. 14/4]

Sevgilinin şarabın hararetiyle terleyip saçlarının gül suyuna bulanması hayalinin işlendiği beyit, yine o devirde gül suyunun saçlara serpilmesi mazmununu içerir:

Germi-i meyle ‘arak-rîz olup ol gül-çihre
Kâkûl ü perçemini itdi gül-âb-âlûde [G. 115/4]

5. kasidenin kalemin gücünü anlatan nesib bölümünde **Hz. İsa**’nın ve **Cebrail**’in, güneşin gül bahçesindeki güllerden gül suyu damıtıp mazmun güzelinin saçlarına döküleceği söylenir. Bu beyitlerde saça gül suyu dökmek mazmun olmaktan çıkıp açıkça ifade edilmiştir:

Gülşen-i hurşîdden taktîr idüp ta’zîmle
Gîsüvân-ı hüsnine ‘İsâ gül-âb-efşân olur [K. 5/18]

Gülşen-i hurşîdden ta’tîr idüp **Rûhu'l-kudüs**
Gîsüvân-ı şâhid-i mazmûna ‘itr-efşân olur [K. 5/19]

Basra Valisi Abdurrahman Paşa vasfındaki 16. kasidede de **Paşa**’nın **İzzet**’e lütufta bulunması, kerem goncasından feyz imbiği ile tekrar tekrar damıtılmış gül suyunu elde etmesiyle somutlaştırılır:

Gül-gonca-i keremden alup çekdün ‘İzzetâ
İnbîk-ı feyz ile şu gül-âb-ı mükerreri [K. 16/7]

8.2. AKSESUARLAR

Şiirlerde geçen aksesuarlar yüzük, küpe ve halhaldır. Eskiden imza niteliğindeki mühürler yüzük kaşına kazdırıldığı için ‘yüzük sahibi’ ifadesi ‘mühür, idare sahibi’ manasındadır:

Müşîr-i ma’delet-ârâ vezîr-i bî-hem-tâ

Güzîde fass-ı nigîndân-ı sadr-ı istiklâl [K. 3/19]

‘Zîr-i nigîn kılmak (yüzük altına almak)’ deyimini bugün kullanılmamakla beraber bir konuda hakim olmak manasında olmalıdır. **Âtıf**’a yazılan kasidenin bir beytinde **Âtıf**’ın, fesahat diyarını yüzüğü altına aldığı söylenir:

Nâm-âver-i kemâl olalı nazm u nesr ile

Zîr-i nigîn kıldı diyâr-ı fesâhati [K. 11/23]

Şair **Âsım**’ın övüldüğü bir beyitte ise feleğin çemberinin dahi **Âsım**’ın ilminin parmağına yüzük olamayacağı söylenerek ilmi medhedilmiştir:

Cenâb-ı **Âsım**-ı pîrûz-eser kim çenber-i eflâk

Benân-ı ‘ilmine bir halka-i engüşterîn olmaz [G. 67/7]

Ayrıca bir beyitte âleme sadece aydınlık cevherli (yaratılışlı) insanların iyi nam salabileceği, çakıl taşlarının değil ancak kıymetli mücevherlerin yüzük taşı olmaya layık olması ile somutlaştırılır. Diğer bir beyitte ise kederin ve umutsuzluğun karanlığının bir gün mutlaka vuslatla sonuçlanacağı, yüzük mührünün ancak siyah mürekkebe bulandıktan sonra kağıtla vuslata erebilmesi ile örneklendirilir:

Olanlar nâ’il-i nâm-âverî rûşen-güherlerdür

Ki her seng-i hazef ârâyiş-i fass-ı nigîn olmaz [G. 67/3]

Siyeh-rûyî-i ye's elbette 'İzzet vaslı mûrisdür

Siyeh-rû olmasa pîşînden nakş-ı nigîn olmaz [G. 69/7]

Halhal ve küpe birer beyitte sevgilinin aksesuarları olması bakımından ele alınır.

8.3. KIYMETLİ MADEN, CEVHER VE TAŞLAR

8.3.1. Lal

Divanda en fazla zikredilen kıymetli taş laldir. Klasik şiir geleneğinde sevgilinin dudakları lal'e çok fazla benzetildiğinden artık sevgilinin lal'i dendiğinde dudağının kastedildiği rahatlıkla anlaşılır. Dudak lal istiaresi ile birlikte şaraba benzetildiğinde zincirleme bir benzetme yapılmış olur:

Lezzet-i la'l-i lebi telhi-i âzâr iledür

Olmaz ol meyde halâvet ki merâret yokdur [G. 54/7]

Siyâh-mest-i mey-i la'l-i neş'edârun olan

Bilûr-câm sifâlîn-sebû nedür bilmez [G. 70/2]

İdince la'l-i leb-i âbdâr-ı yâre nazar

Süzüldi bâde-i hamrâ ezildi la'l-i şeker [Mtl. 8]

Bazen şarabın mı dudağın mı kastedildiği pek anlaşılabilir:

Meclisde sâki câm ile dönmez misin dahı

Rindâna la'l-i nâbunı sunmaz mısın dahı [G. 133/1]

Lal kelimesi ile sadece kırmızı rengin kastedildiği de olur. Lale kırmızı rengeyle baharın gelişini müjdeleyen fermana kırmızı mürekkeple çekilmiş bir tuğra olarak düşünülür:

İdicek nâmına menşûr-ı bahârı tahrîr

La'l ile çekdi hemân üstine tigrâ lâle

[K. 2/10]

Lale, kırmızı rengi bakımından lal rengi bir hançer çekip kışın saflarına hücum eden bir askere olarak düşünülür. Lal rengi ile kastedilen kanlı bir hançer olmalıdır:

Gice bir hançer-i la'lîn çeküp yanından

Saff-ı sermâya hücûm itdi ser-â-pâ lâle

[K. 2/4]

Diğer iki beyitte nergis rengi bakımından içi la'l rengi şarapla dolu bir kadehe benzetilir. Bugün nergislerin ortasındaki göze ve kadehe benzetilen bölüm genellikle sarı olsa da kırmızı olan türleri de mevcuttur:

Göricek nergisün elde kadeh-i la'lînin

Destine aldı hemân câm-ı musaffâ lâle

[K. 2/7]

Oldı çün la'lîn-kadeh nergislerin faslı tamâm

Elde lâzımdur surâhî lâle-i hamrâ gibi

[K. 4/18]

8.3.2. İnci

Eski inanışa göre istiridyeler her yıl nisan ayında yağmur yağarken karaya çıkar, ağızlarını açar. Yağmur damlaları istridyenin içine düşünce inci, yılanın ağzına düşünce zehir olurmuş. Bu sebepten inci ile yağmur sıklıkla beraber kullanılır. Her insanın eşit imkanlarda eşit başarılar sağlamasının mümkün olmadığı, başarının şartlara değil kabiliyete bağlı olduğu da bu inanışla somutlaştırılır:

Degüldür zât olan mazhar kemâl-i kâbiliyyetdür

Ki nîsânun düşen her katresi dürr-i hoş-âb olmaz

[G. 73/3]

İnci ile çakıl taşı kıymette nasıl bir değilse, düşük tabiatlı insanlar da yüksek yaratılışlı insanlarla aynı değildir ve onların kıymetini bilmemeleri normaldir:

Fürû-mâye bilür mi cevher-i zât ehlinün kadrin

Hazef ragbetde silk-i lü'lü'-i şehvâra benzer mi [G. 130/5]

İncinin oluşumuyla ilgili bir diğer inanış ise dalgaların istiridyeyi hareketlendirmesi sonucu istiridyenin inci ürettiğidir. Aşığın gözyaşları önce dalgalar, sonra bu dalgaların oluşturduğu inciler olarak düşünülerek zincirleme bir benzetme kurulur:

Her katre-i sirişküm ider âşkâr mevc

İzhâr ider belî güher-i âbdâr mevc [G. 11/1]

Esasen incinin oluşumu, istiridyenin içine kaçan yabancı bir maddeden hayvanın rahatsız olması ve o maddenin etrafını özel bir salgıyla kaplayarak kendini koruması sayesinde olur. Bugün istiridyelerin içine yabancı maddeler koyularak kültür incileri üretilmektedir.

Aşığın gözyaşları kıymetlidir ve onları gözünde saklar. Lakin sevgili o kadar çok zulmeder ki aşık en sonunda dayanamayıp gözyaşı döker ve bu inci tanesi kadar kıymetli gözyaşları aşığın üstünü başını süsler:

Nakd-i gönlüm aldun ammâ gevher-i nâ-yâbdur

Sakla sultânım olur bir gün amân lâzım sana [G. 5/2]

Gevher-i eşküm ki evvel gözde eylerdüm nihân

Şimdi ârâyîş-fezâ-yı ceyb ü dâmân oldu hep [G. 8/6]

İnci kolye yapımında inciler kuyumcular tarafından titizlikle delinir. Şair ise incilerin bağrının delinmesini, sevgilinin inci gibi dişlerine duydukları hasrete bağlar:

Safvet-i sînen sulandurdu dehânın cûlarun

Deldi bagrın hasret-i dendânlarun incularun [G. 85/2]

Sultan Ahmed'in nişancılığının övüldüğü bir beyitte de, uzak bir noktaya ufacık inci kadar bir hedef konsa onu tek atışta deleceği söylenerek hem **Sultan**'ın nişancılıktaki mahareti övülmüş, hem de incilerin delinmesi hatırlatılmıştır:

Şöyle pâkîze tûfeng-endâzdur birde deler
Dûrdan bir nokta vaz' itsen dür-i yek-tâ gibi [K. 4/44]

Kelime manası 'dizmek, sıraya koymak' olan 'nazm' kelimesi, önceleri inci dizmek için kullanılırdı. Şairler de şiir yazma işini, söz incilerinin mana denizinden binbir güçlkle çıkarılıp ustalıkla delinerek ipe dizilmesine benzettikleri için 'nazm' kelimesi zamanla şiir manasını kazanmıştır. **İzzet** de iki beyitte şiirlerini inciye benzetir:

Nazmum ki ka'r-ı kulzüm-i endîşeden çıkar
Her lafzı bir sadefçe-i dürr-i semîn olur [K. 1/54]

Ol dürr-i pâki **Âsaf**-ı dehr idüp intihâb
Makrûn-ı iltifât-ı şeh-i nükte-bîn olur [K. 1/55]

Bir beyitte gonca gül gelin olarak düşünülmüş ve üzerindeki çiy damlaları ise inci süslemelere benzetilmiştir:

Nev-'arûs-ı gonca takınmış zümürüdden huliy
Jâleler üstinde zeyn olmuş dür-i yek-tâ gibi [K. 4/3]

En kıymetli inci, istiridyenin içinde tek başına oluşan mükemmel yuvarlaklıktaki incidir. 'Dürr-i şehvâr', 'dürr-i yektâ', 'gevher-i galtân' şeklinde geçen bu inci tek başına olduğu için 'dürr-i yetîm' diye de adlandırılır. Şair bir beyitte yazının siyahlığının manaya zül olmayışını, yetimliğin yani tek başınalığın inciye utanç sebebi olmamasına benzetir:

Sevâd-ı hattı lafzun lübb-i ma'nâya nikâb olmaz
Belî gerd-i yetîmî dürr-i şehvâra hicâb olmaz [G. 73/1]

Şair, kıymeti ve yegâneliği yönüyle kızını dürr-i yektâ olarak düşünür ve vefatını, o incinin toprağa düşürüp kaybolması şeklinde yorumlar:

Düşürdüm hâke nâ-geh çünkü zâyi' eyledüm 'İzzet

Benüm ser-mâye-i 'ömrüm iken ol dürr-i yek-tâyı [T. 24/4]

8.3.3. Kehribar

Kehribar yani keh-rübâ, saman çeken manasındadır. Sarı renkteki bu kıymetli taş, ağaç reçinesinin fosilleşmiş halidir ve elektrikleştiğinde etraftaki saman ve çerçöpü üzerine çeker. Aşğın gönlü de saman olarak düşünülmüş ve sevgilinin iki sarı kaşının arasına düştüğü söylenmiştir. Sevgilinin kaşları genelde siyah olarak düşünülür. Sarı saçlı, sarı kaşlı ve renkli gözlü sevgili; **Lale Devri** şiirinde net bir mevcudiyet kazanmıştır:

Kapıldum ebruvân-ı zerd-i yâra keş-me-keşlerle

Düşürdüm hayf iki keh-rübânun beynine kâhum [G. 92/4]

Şair **Âtîf**'a yazılan 11. kasidede de, **Âtîf**'ın güzel yaratılışının insanları kehribarın samanı çektiği gibi cezbettiği söylenir:

Hâsıyyet-i hakikat ile keh-rübâ gibi

Cezb-i kulûb itmededür hüsn-i sîreti [K. 11/21]

8.3.4. Zümrüt

Zümrüt yeşil renkli kıymetli bir taştır. Bir beyitte geçer ve gelin olarak düşünülen gonca gülün altındaki yeşil yapraklar zümrütten kolyeye benzetilir:

Nev-'arûs-ı gonca takınmış zümürüdden huliy

Jâleler üstinde zeyn olmuş dür-i yek-tâ gibi [K. 4/3]

8.3.5. Civa

Civa klasik şiirde yerinde duramama ve oynaklığın sembolüdür. ‘Sîm-âb’ olarak geçen civa, oda sıcaklığında yarı akışkan halde bulunan gümüş renkli, aşırı titretilmiş ve zehirli bir elementtir. Civa cevheri içeren maden kayaları yüksek sıcaklıklarda ısıtılarak içerisindeki civa buhar haline getirilir. Çıkan civa buharları ise soğutulup yoğunlaştırılır ve asitle yıkanarak saf civa elde edilir. Şair ise sevgilinin oynak göbeğinin, zaten damıtılarak saf hale getirilmiş civanın imbikte tekrar damıtılmasıyla oluştuğunu mübalağalı bir biçimde ifade eder²¹. Diğer bir beyitte de civaya bakanın aklına hemen sevgilinin oynak göbeğinin geleceği söylenir:

Meger inbikden taktîr olunmuş katre-i sîm-âb

Sana ey sîm-ten gelmiş sürîn-i bî-karâr olmuş [G. 76/6]

Yârün sürîni cilve-nümâ-yı hayâl olur

Urduka pîş-i dîdede sîm-âbzâr mevc [G. 11/5]

Sevgilinin göbeğinin civaya benzetilmesi ve civanın imaline başka hiçbir şairde ve divanda rastlamadık. Bu açıdan bu benzetmenin **İzzet**’in icadı ve sadece ona has olduğunu söylemek mümkündür.

Civa akışkan bir elementtir ve donma noktası çok düşüktür. Şair sevgiliyle arasına giren soğukluktan bahsettiği bir gazelde; bu soğukluğun iklimi dahi etki ettiğini, havanın buz kesip donma derecesi aşırı düşük olan civanın bile donup kaskatı kesildiğini mübalağalı bir şekilde ifade eder:

Bu dem ahâli-i temkînden şümâr olunur

Bu berd ile hareket itmeden kalur sîm-âb [G. 7/5]

²¹ Nedîm’in şu beyti ile benzerdir:

Büy-ı gül taktîr olunmuş nâzun işlenmiş ucu
Biri olmuş hoy birisi dest-mâl olmuş sana

8.3.6. Demir - Çelik

Demir ve çelik, sertlik ve sağlamlık sembolüdür. Sevgilinin katı gönlünün demirden yapıldığı düşünülür, çünkü aşığın âh okları ona tesir etmez. Bu katı gönüllü sevgililerden vuslat ummak, çelik yüzeyden çıplak elle parça koparmaya çalışmakla aynıdır:

Ne nâle eyler eser ne hadeng-i âh geçer

Ol âfetün dil-i âhen-sirişti taş gibi [G. 131/5]

Saht-dillerden iden h'âhiş-i vuslat gûyâ

Destini çeng-zen-i sîne-i fûlâd eyler [NG. 1/7]

Sevgilinin bakışları ise çeliği delebilecek kadar tesirlidir. Bu sevgili cana kastetikçe kılıcını çeken gamzesi cellat, gözleri ise çektiği kılıcın çelik kımı²² olur:

Eser-i âh-ı şebângâha mukâbil olamaz

Nâvek-i gamze-i pûlâd-güzârın bilürüz [G. 65/3]

Yâr kasd itdükçe câna gamzesi cellâd olur

Gamze tîgın çekse çeşmi beyza-i fûlâd olur [G. 48/1]

Sevgilinin aşığa cevretmesi dahi aşık için bir lütuftur. Aşığı en çok zorlayansa sevgilinin ayrılığıdır. Teraziye vurulacak olsa sevgilinin cevri saman çöpü, ayrılığı ise demir bir çubuk gibi kalır:

Terâzû-yı nazarda cevrdan fûrkat girânterdür

Ki her kâh-ı sebük hem-den-k-i çûb-ı âhenîn olmaz [G. 69/3]

²² Ahmet Atilla Şentürk; *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C: 2, OSEDAM, İstanbul 2017, s. 228

Sultan Ahmed'in övüldüğü şu beyitlerde belindeki kılıcıyla dikildiği zaman demirden bir dağ gibi heybetli durduğu, savaşmaya karar verdiğinde ise önündeki düşman demirden dağ olsa yine **Sultan**'ın kuvvetine dayanamayacağı söylenir:

Tursa yerinde tîg ü kemerle mehâbeti
Sûretde gûyiyâ cebel-i âhenîn olur [K. 1/22]

Ol saf-der-i kişver-güşâ itdükçe tasmîm-i gazâ
Olsa tanımaz bî-merâ düşmen eger kûh-ı hadîd [T. 1/4]

8.3.7. Mıknatıs

Bugün kullandığımız yapay mıknatıslardan farklı olan mıknatıs taşı (manyetit) doğada cevher halinde bulunur ve bir efsaneye göre adını, kâşifi olan çoban Magnes'ten alır. Bir beyitte taş gönüllü sevgilinin cazibesinin, mıknatıs taşlarının çekimini etkisiz bıraktığı söylenir:

Ol seng-dil bu câzibe-i hüsn ü ân ile
Bî-kâr kıldı cezbe-i âhen-rübâları [G. 129/4]

8.3.8. Elmas

Elmas bugün bilinen manasıyla bir beyitte geçer ve kötü yaratılışlı insanların saf gönüllü insanlarla bir olmayacağı, çakıl taşının elmasla kıymet yönünden mukayesesi ile somutlaştırılır:

Bed-güher sâf-zamîrân ile olmaz hem-düş
Hazef elmâs ile kıymetde ber-â-ber gelemez [G. 63/6]

Mecazi manada çok keskin çeliğe de elmas denir. Neşter-i elmâs ise cerrahların değil, daha çok taş işlemecileri ve nakkaşların kullandığı keskin bıçaktır. Bir beyitte sevgilinin parlak baldırının hayalinin aşğın sinesinde çıkmaması, elmas neşterin yarasının iyileşmemesi ile açıklanır:

Sâk-1 sîmînün hayâli sîneden olmaz cüdâ

Neşter-i elmâsun elbette onulmaz yâresi [G. 139/3]

8.3.9. Altın

Altın (zer) genelde mimarideki altın rengi nakışları ve süslemeleri kastedecek şekilde kullanılır. Kendi manası ile bir beyitte, sevgilinin güzellik kalıbına dökülmüş gümüşten pazularının aşıkların yüzünü altın gibi sararttığı söylenir:

Zerveş itmiş zerd-rûy-1 ‘âşık-1 dil-hasteni

Kâlîb-1 hüsne gümüştend sebki iden bâzûlarun [G. 85/3]

Ayrıca **Sultan**'ın altın bir **Frenk** sikkesine tüfekle atış yapması üzerine yazılan 14. tarihte geçer.

8.3.10. Gümüş

Gümüş rengi ve parlaklığı sebebiyle sevgilinin pazuları, baldırları, teni ve göbeği için benzetilen olur. Kuyumculuk tabirleri ile kurulan bir beyitte, sevgilinin pazularının güzellik kalıbına dökülmüş gümüşten oluştuğu ve aşıklarının benizlerini altın gibi sapsarı soldurduğu söylenir:

Zerveş itmiş zerd-rûy-1 ‘âşık-1 dil-hasteni

Kâlîb-1 hüsne gümüştend sebki iden bâzûlarun [G. 85/3]

Ayrıca sevgilinin gümüşten baldırlarının hayalinin aşkın sinesinden gitmemesi, elmas neşterin (nakış bıçağı) kesik yarasının iyileşmemesi ile somutlaştırılır:

Sâk-1 sîmînün hayâli sîneden olmaz cüdâ

Neşter-i elmâsun elbette onulmaz yâresi [G. 139/3]

Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin türbesinin tamiri üzerine yazılan 9. tarihte **İbrahim Paşa**'nın, türbenin pencere kafeslerini gümüş renkli boyalarla boyattığı söylenir:

Teyemmün kâsîd idüp ol sâhib-i devlet sa'âdetle

Şîbâk-i tâbnâkin itdi isticdâd ile sîmîn [T. 9/13]

8.4. DİĞER SÛS UNSURLARI

Divanda bahsi geçen diğer sÛs unsurları kına, allık, rastık ve sürmedir. Sevgilinin parmakları ve elleri sürekli kınalı olarak resmedilir. Sevgilinin, parmaklarını kırmızı hünnap meyvesini örnek alarak kınaladığı düşünülür:

Muhannâ eylemiş destin nigâr-ı nâz-perverdüm

Nümûne ahz idüp engüşter-i 'unnâbdan ammâ [G. 1/4]

Keffü'l-hadîb kınalı el manasındadır. Güneş burcuna girdiği an edilen duaların kabul olduğuna inanılan bir yıldızın ismidir. Ellerine kına yakan sevgili, güzellik burcunun **Keffü'l-hadîb** yıldızı olarak vasıflandırılır:

Dest-i hînâ-giriftesine bak 'aceb midür

Keffü'l-hadîb-i burc-ı cemâl olsa yârümüz [G. 72/3]

Kadeh içindeki kırmızı şarap ise aşıklara sevgilinin avcundaki kınalı parmaklarını hatırlatır:

Reng-i rûy-ı duht-ı rez câm içre sahbâ-keşlere

Pençe-i sâkîde engüşter-i muhannâ istedür [G. 19/6]

Sevgilinin yanağı ne kadar **Allah** vergisi güzelliğine sÛs katsa da parmaklar kınaya, kaşlar ise rastığa muhtaçtır:

Cemâl-i 'ârızî zînet virür hüsn-i **Hudâ**-dâda

Olur muhtâc ebrû vesmeye hînnâyâ parmaklar [G. 18/2]

Sevgili allık da kullanır. Lakin sevgiliye layık allık, çemende taze çiçeklerden ezilip kabı da taze goncadan olan allık olacaktır:

‘Îzâr-ı dil-bere sahn-ı çemende gâze ezsünler

Yapup gülgûnedânın gonca-i şâd-âbdan ammâ [G. 1/3]

Sevgilinin gözleri de sürmelidir. Çekilen sürmenin kuyruğu kenarlara doğru hafif uzatıldığında ise ‘kuyruklu sürme’ olarak adlandırılır ve bir beyitte şekil ve işveli bakışlar itibariyle işve sürmesinin sürme kabı olarak düşünülür:

Çekmiş kenâr-ı kûşe-i ebrûya mîlini

Çeşmün mi kuhl-i ‘işveye ya sürmedân mıdur [G. 29/7]

Kuyruklu yıldıza da benzeyen bu sürmeli gözler tüm gece aşığı uyutmayıp yıldız saydırır:

Çeşmün andukça hayâl-i sürme-i dñnbâledâr

Tâ-seher bîzâr idüp encüm-şümâr itdi beni [G. 136/4]

Zağ keskinlik manasına gelir. Sevgili kuyruklu sürmesinin kenarını keskinleştirdikçe aşığın yaralı gönlünü paramparça eder. Zağ kelimesinin karga manası ve kuyruklu sürme çekilmiş gözün kargaya benzediği düşünüldüğünde, zihinde etleri didikleyen bir karga imajı beliriverir:

Kuyruklu sürmelerle virüp zâg çeşmüne

İtdün meded helâk dil-i dâgdârumuz [G. 72/4]

9. EŞYALAR

9.1. GÜNLÜK EŞYALAR

Divanda bahsi geçen eşyalar ayna, beşik, anahtar, çan, dürbün, fağfûr kâse, gözlük, keşkül, koyun saati, misvak, süpürge, tarak, terazi, tesbih, testere, ve yelpazedir.

Ayna divanda en çok bahsi geçen eşyadır. Parlaklığı, suret göstermesi, tozlanması ve cilalanması yönüyle birçok unsur için benzetilen olur.

Eskiden aynalar metal bir yüzeyin cilalanıp parlatılması ile imal edilirdi. Bugünkü aynalardan farklı olarak bu metal yüzey sık sık tozlandığı ve paslandığı için ‘nemed’ yahut ‘ayinedan’ denilen, keçeden yapılmış kılıf içinde saklanarak hava ile teması engellenirdi. Şair de sevgiliyi kucaklamak için sevgiliyi aynaya, kendisini de ayna kılıfına benzeterek aynayı ayna kılıfıyla sarmanın lazım olduğunu söyler:

Sîne-i billûrunı çeksem n'ola âgûşuma
Sevdiğüm âyînesin âyînedân lâzım sana [G. 5/3]

Sevgilinin bedeni, göğsü ve yanağı parlaklık bakımından aynaya benzetilir. Hatta sevgilinin tüysüz göğsü varken aynaya bakılmaz:

Bakamam çihre-i hurşîde o meh-rû var iken
N'eyleyem âyîneyi sîne-i bî-mû var iken [G. 100/1]

Sevgilinin göğüs aynasının saflığı yazıp anlatmakla tarif edilemez, zira üzerine bir şeyler karalanmış ayna suret göstermez:

Safâ-yı sînesi tahrîr ile edâ olamaz
Musavver âyîne zîrâ ‘akis-nümâ olamaz [G. 68/1]

Sevgilinin aynadaki kendi suretine hayran olması sıkça işlenen bir hayaldir. Bu sebeple aynanın sevgiliye sureti göstermemesi gerekir:

Bi'llâhi kendü hüsnine hayrân olur meded
Âyîne dest-i dil-bere tasvîr virmesün [G. 101/2]

Mecazi olarak gönül de saflık bakımından ayna olarak düşünülür. Bu benzetme şiirde o kadar çok yapılmıştır ki, artık bir insanın ‘âyînesi’ dendiğinde o insanın gönlünün kastedildiği anlaşılır. Sevgilinin gönül aynasının aslında saf olmadığı sonradan belli olur:

Jengâr-beste oldı küdüretle ‘âkıbet
Âyîne-i hulûsı meger bî-safâ imiş [G. 75/6]

Aşığın gönlü ise çoğunlukla saftır. Sevgilinin hattı ustura ile tıraş edildiğinde aşığın gönül aynasına da parlaklık gelir. ‘Ayna’, ‘hat’ ve ‘ustura’ kelimelerinin beraber kullanıldığı beyit zihinlerde hemen bir berber dükkanı tablosu canlandırır:

Hatı bürîde-i dest-i sûtürre oldukça

Secencel-i dilüme incilâ gelür görünür [G. 42/5]

Şair bir kasidesinde dert yanarken gönül aynasının tozlandığı vakitlerde bile hayal suretlerini göstermesinin, yani kederli olduğu vakitlerde bile şiir söyleyebilmesinin hüner olduğunu söyleyerek övünür:

Hüner degül midür olmak suver-nümâ-yı hayâl

Secencel-i dilümün vakt-i igbirârında [K. 6/52]

Tasavvufta yaratıcının nûrunun sâlikin kalbine yansıdığı düşünüldüğünden gönülün saf olması gerektiği söylenir. Sadece mâsivânın tozlarından arındırılmış bir gönül aynası vahdeti yansıtabilir:

Sîne kim gerd-i nukûş-ı mâsivâdan pâk olur

În’ikâs-ı vahdete âyîne-i idrâk olur [G. 35/1]

Aydınlık tabiatlı insanlar ve onların gönülleri de aynaya benzetilir. Ayna nasıl kül ile parlatılıyorsa, sıkıntı ve zorluklar da aydın tabiatlı insanları geliştirip gönüllerini öyle parlatır:

Hâksârîdür safâ-bahşâ-yı rûşen-gevherân

Kim cilâ ser-levha-i mir’âta hâkister virür [G. 28/4]

Ayna paslandığı zaman nasıl göstermezse, hassas bir ruha sahip olan saf gönüllüler de kederlendikleri vakit basiretleri bağlanır. Keder kelimesinin bir manası da toz olduğundan ayna ile ilgili hayallerde sıkça kullanılır:

Olur gerd-i kederle bî-basîret sâf-meşrebler

Olnca levha-i âyîne de jengâr göstermez [G. 74/6]

İbrahim Paşa'nın bahtı parlaklık bakımından aynaya benzetilir ve kıyamete kadar keder tozu konmaması için dua edilir:

Hıfz-ı **Bârî**'de olup âyîne-i ikbâline

Konmaya gerd-i keder tâ-dâmen-i âhir-zamân [T. 10/18]

Şair babası **Damat Mehmed Paşa**'yı övdüğü bir beyitte ise onun ahlakından bahsedip övmenin gereksiz olduğunu, aynanın cevherinin (imal kalitesinin) uzaktan bakılınca bile belli olması ile açıklar:

Dûrdan zâhir olur cevher-i âyîne-i sâf

Külfet-i midhat-i ahlâkı degüldür ber-câ [T. 8/20]

Beşik ile ilgili hayaller [Çocuk] bölümünde işlenmiştir. Bunun dışında **Kethüda Mehmed Paşa**'nın övüldüğü bir beyitte, dokuz baba (gezegenler) ve dört anne (anasır-ı erbaa) var olalı beri dünya beşiğine böyle temiz birinin gelmediği söylenir:

Pâ-be-câ oldukça nüh âbây ile çâr ümmehât

Gelmeye mehd-i cihâna böyle pâkîze vücûd [T. 15/12]

'Feth' kelimesi açmak manasına gelir. Sultan'ın ülkeleri fethetmesi kilidin açılması şeklinde yorumlanır ve **Sultan**'ın kılıcı, fetih kilitlerini açacak bir anahtar olarak düşünülür:

Mülk-i '**Acem** teshîridür **Îrân**-zemîn nahcîridür

Tîg-ı 'adû-tedmîridür kuf-ı fütûhâta kilid [T. 1/5]

Revan Kalesi'nin fethi için düşünülen iki tarihte de mecazen **Revan**'ın anahtarlarının **Sultan**'ın eline geçtiği söylenir:

Mest olup bî-bâde şevkîyle didüm târîhini

Geldi miftâh-ı **Revân** dîvân-ı **Sultân Ahmed'e** [T. 22/2]

‘İzzetâ cümle ekâbir çıksun istikbâline

Südde-i sultân-ı dîne geldi miftâh-ı **Revân** [T. 25/1]

Eskiden kervanlar yolculuğa çıkarken çan çalınması adetti. Kervanda ise hayvanların boynuna bağlanan çanlar kervanın nerede olduğunu belli ettiği için yolunu kaybedenlere yol gösterirdi. Şair de mecazen yolunu kaybetmiş insanlara ancak saf gönüllü insanların yol gösterebileceğini, ot tıkanmış çanın ses vermemesine benzetir. ‘Çanına ot tıkamak’ deyimi bugün de kullanılmaktadır:

İden güm-geşteğâna reh-nümâyî sâf-tab’ândur

Ceres kim pür ola hâşâk ile anda tanîn olmaz [G. 67/4]

Dürbünlerin net gösterebilmesi için mercek ayarlarının düzgün yapılmış olması gerekir. Bir hedefi olmayan gönüllerin ileri görüşlü olamayacağı, ayarları düzgün yapılmamış dürbünün düzgün göstermemesine benzetilir:

Dil-i bî-istikâmetde bulunmaz kuvvet-i bîniş

Derûnı dûr-bînün olmasa hemvâr göstermez [G. 74/3]

Fağfûr **Çin** imparatorlarının unvanı, kâse-i fağfûr ise **Çin** işi porselen kâse demektir. Bu kâselerin özelliği, içleri boşken dokunulduğunda keskin bir tınlama sesi çıkarmaları imiş. Aşk gamı ile her sineden âh ve inleme yükselmeyişi, fağfûr olmayan kâselerden ses çıkmaması ile açıklanır:

Gam-ı ‘ışk ile her bir sînede âh ü enîn olmaz

Ki zîrâ kâse fagfûr olmasa elbet tanîn olmaz [G. 69/1]

Yaş ve tecrübenin her işte etkisi olduğu, ihtiyarların gözlüklerinin gençlere kimseyi net göstermemesi ile somutlaştırılır:

Her işde sinn ü sâlün medhali der-kârdur **‘İzzet**

Ki pîrün ‘ayneki nev-sâleye deyyâr göstermez [G. 74/8]

Keşkûl gezgin **Kalenderî** dervişlerin devamlı yanlarında gezdirip dilenmek için kullandıkları, ağaçtan yahut hindistan cevizi kabuğundan yapılma kâsedir. Bugünkü tatlı manasını ise içine katılan hindistan cevizinden yahut servis edildiği keşkûl kâselerden almış olmalıdır. Bir beyitte lale, şekli itibariyle eline keşkûl alıp gazel okuyan bir dervişe benzetilir:

Kim alup destine keşkûlini dervîşâne

Bir gazel okıdı mevzûn u mukaffâ lâle [K. 2/36]

Şairin yaşadığı dönemlerde koyunda taşınan köstekli cep saatleri çok kıymetliydi. Herkeste olmayan bu cep saatlerinden şairimizde de var imiş. Lakin bu saati kaybetmekten o kadar müteessir olmuş olacak ki, **Mustafa Paşa** vafında yazdığı 6. kasidede bu durumdan dert yanımıştır. Bugün bize gayet sıradan gözüken bir eşya, kasidede şu hayret verici beyitlerle tasvir edilmiştir:

‘Aceb mi rûz u şebi farka kalmasa kudret

Dil-i elem-zedenün hâtır-ı figârında [K. 6/44]

Ki bir güzîde koyun sâ’ati düşürdüm kim

Dile enîs idi leylinde hem nehârında [K. 6/45]

Ki görmemiş idi gözler o çeşm-i rakkâsun

Sükûn cilve-i reftâr-ı şîvekârında [K. 6/46]

Bi-hakk-ı hüsn-i **Züleyhâ** ki kimse bakmaz idi

Cemâl-ı **Yûsuf** 'a bâzâr-ı iştihârında [K. 6/47]

Netîce anı yere çaldı çarh idüp izhâr

Garîb şu'bede evzâ' -ı kînedârında [K. 6/48]

Felek didükleri bî-merhamet bu günde bana

Hep itdigin dilerem bulsun ol da yarında [K. 6/49]

Şu vaz' -ı rûh-hırâşun hele kabûl idemem

Kıyâm-ı sâ'ate dek olsa i'tizârında [K. 6/50]

Misvak, erak ağacının dallarının kalem şeklinde kesilip ucunun yontulması ile yapılan, dişleri temizlemeye yarayan bir eşyadır. **Buhârî**'de yer alan “Eğer ümmetime zorluk vermeyecek olsaydım her abdest aldıklarında misvak kullanmalarını emrederdim.” hadisi mucebince kullanılması sünnet olan misvakın, kullanıldıkça ağız kısmındaki lifler açılır, bir süre sonra kesilip tekrar yontulması gerekir. Şair zahidin kullandığı misvakın liflerinin parça parça olup açılışını, yediği haramlara tahammül edememesine bağlamıştır:

Zâhid oldukça harâma leb-güşâ-yı hırs u âz

Gayretinden sîne-i misvâk anun-çün çâk olur [G. 35/4]

Tasavvuf kültüründe süpürgecinin ve süpürgeciliğin ayrı bir önemi vardır. Dergaha yeni giren sâlikler süpürgecilikle başlarlar. Şeyh olduklarında ise halen süpürgeci manasına gelen ‘cârûb-keş’ unvanını kullanmaktan çekinmezler.

Yavuz Sultan Selim, hilafeti aldıktan sonra kendisine ‘Hâkimü'l-Haremeyn’ yani ‘İki kutsal şehrin hakimi’ denmesinden rahatsız olmuş, “Biz bu iki mübarek şehrin ancak hizmetçisi oluruz” diyerek Hâdimü'l-Haremeyn (İki kutsal şehrin hizmetkârı) unvanını kabul etmiştir. **Kâbe**'nin içini süpürmeye mahsus süpürgelerden birisi kendisine getirilince, süpürgeyi alıp bir taç gibi başının üzerine koymuştur. Kendinden sonraki

padişahlar hem bu unvanı, hem de o süpürgeyi temsil eden sorguçları sarıklarında taşımışlardır.

Herkes tarafından kabul görmenin en önemli şartı edepli ve mütevazı olmaktır. Şair de, her mecliste yer bulabilmek isteyenlere süpürgeleri örnek almalarını telkin etmiştir. Zira süpürge de her meclis yahut dergahta yer alır ve bunu yerleri süpürerek, yani tevazu göstererek yapar:

Mahremiyet ise her meclise kasdun olagör

Edeb-âmûhte rû-mâli-i cârûlardan [G. 102/5]

Aşıklar, sevgilinin saçlarını en dağınık ve perişan haliyle severler. Gönülleri, o perişan saçlara bağlıdır. Sevgilinin saçlarını taraması ise aşıklar için felakettir, çünkü saçlarına bağlı gönüller bir bir düşecektir:

O şeb ki şâne-zen-i kâkül-i siyâh ola yâr

Esîr-i zülfine kayd-ı belâ gelür görünür [G. 42/2]

Lale de bülbül gibi gülden hoşlanmaktadır. Bir beyitte lalenin üzerindeki çiğ damlası olmadığı, gülü elde edebilmek için eline tesbih alıp esmâ çektiği söylenir:

Jâle sanma gül için eyler ‘azîmet-h^vânî

Destine sübha alup çekmede esmâ lâle [K. 2/17]

Sevgilinin ayrılığında her şey aşığa acı vermeye başlar. Kendi kaşları hançer, kirpikleri testere olup aşığa ızdırap verir:

Dü çeşme ebruvânım hançer-i âzârdur sensiz

İki saff-ı müjem çün sûret-i minşârdur sensiz [G. 61/1]

Terazi, akıl ve nazar (bakış) için benzetilen olur:

Her sebük-magz ile tartılmak olur kâmile nakz

Elde mîzân-ı hîred gibi terâzû var iken [G. 100/2]

Terâzû-yı nazarda cevreden fürkat girânterdür

Ki her kâh-ı sebük hem-denk-i çûb-ı âhenîn olmaz [G. 69/3]

Bir beyitte ise yüksekte uçanların, yani yüksek makamlarda bulunanların hep zenginlere iltifat göstermesi, ‘şahin’ denilen terazi kolunun hep ağır kefeye meyiletmesi ile somutlaştırılır:

Girân-sâmânadur hep evc-pervâzânun ikbâli

Olur şâhîni sengîn keffeye mâ’il terâzûnun [NG. 6/2]

Yelpaze, bir güzelin aksesuarı olarak bir beyitte geçer:

Kimdür o hanım-iğnesi kayıkla geçenler

Almış ele yelpâze bir âfet var içinde [G. 118/2]

9.2. EFSANEVİ EŞYALAR

Bahsi geçen efsanevi eşyalar **Hz. Musa**’nın asası, **İskender**’in aynası ve **Cem**’in kadehidir.

Bir beyitte kalemini asa olarak nitelendiren şair, sürekli Yed-i Beyzâ mucizesine benzer mucizevi sözler yazdığını söyleyerek hayal gücünü över. 5. kasidenin kalemin gücünün anlatıldığı nesib bölümünde de; **Hz. Musa**’nın asasının, cadı ilimli kalemi görse hayrete düşüp takdir edeceği söylenir:

Ben o üstâdam ki endîşem ‘asâ-yı kilik ile

Dem-be-dem i’câz-ı nutk eyler Yed-i Beyzâ gibi [K. 4/64]

Hâme-i câdû-feni görse ‘Asâ-yı **Mûsevî**

Cûşîş-i hayretle leb-cünbân-ı istihsân olur [K. 5/20]

‘**Âyîne-i İskender**’, **Büyük İskender**’in hocası **Aristo**’nun icat edip **İskenderiye**’de deniz kıyısındaki bir kuleye koyduğu, çok uzaktan gelen düşman gemilerini gördüğü, hatta güneş ışığı yansıtarak bu düşman gemilerini yakabildiği rivayet olunan efsanevi aynadır.

Dünyanın yedi harikasından biri olan **İskenderiye Feneri**’nin tepesinde bulunduğu düşünülen bu ayna, **Sultan**’ın tuğrasının vasfındaki 13. kasidede tuğranın beyzası için benzetilen olur:

Cümle ‘âlem emrine dil-beste hayrân nakşına

Beyzası âyîne-i **İskender**’ün hem-tâsıdur [K. 13/7]

Şarabın mucidi **Cem**’in yedi madenden mamul ‘câm-ı cihân-nümâ’ isimli bir kadehi olduğu ve bu kadehten dünyada olup bitenleri seyrettiği söylenir. **Şehit Ali Paşa** vasfındaki 3. kasidede, **Paşa**’nın zamanının bereketini görse bu sihirli kadehin kederinden pas tutacağı söylenir:

Letâfet öyle ki her tâze bergi görse idi

Olurdı sâgar-ı **Cemşîd** jeng-bâr-ı melâl [K. 3/11]

9.3. YAZI İLE İLGİLİ EŞYALAR

Kalem ve kağıt, bir şairin maddi manada her şeyidir diyebiliriz. İçini onlara döker, onlar vasıtasıyla sesini duyurur ve itibar kazanacaksa yine onlar sayesinde kazanır. Çoğu zaman sevgiliyi birebir görme imkanı bulamayan şair, onunla ilgili hissiyatını da yine şiirleri, dolayısıyla kalem ve kağıtla sevgiliye ulaştırmak ister. Bu sebeple tüm edebiyatlarda kaleme büyük manalar yüklenmiş, çeşitli hayaller ve benzetmeler oluşturulmuştur. Hatta mecâz-ı mürsel yoluyla bugün dahi şair ve yazarlardan ‘kalem’ şeklinde bahsedilir.

Koca Râgıb Paşa’nın:

Eğer maksûd eserse mısra’-ı berceste kâfidir

mısraında ve “Söz uçar, yazı kalır” şeklindeki **Latin** atasözünde de ifade edildiği gibi, bugün bundan 300 yıl önce yaşamış bir şairin şiirlerini okuyup anlamlandırmaya çalışıyorsak, bunu şairimizin kalemine borçluyuz.

İzzet'in kaleme verdiği önemi, divandaki iki kasidenin (5. ve 19.) nesib bölümlerini sadece kalemin gücüne ve onun vasfına tahsis etmesinden (kalemiyye) anlıyoruz.

Kalem şiirlerde kamıştan kesilip ikiye yarılması, sihir gibi mucize sözler beyan etmesi ve memduhun övgüsünde bulunması sebebiyle ele alınır. 7. kasidede kalem, hokka kürsüsüne çıkıp **Mustafa Paşa**'yı medheden bir hatip yahut meddah şeklinde hayal edilir:

Çıkup firâzına tâ-sandalî-i mihberenün

Kalem medâyihün eyler bu vech ile inşâd [K. 7/2]

Şehit Ali Paşa'dan 'kılıç ve kalem sahibi' şeklinde bahsedilmesi, yiğitlik yanında kültüre de verilen önemin göstergesidir:

Güzîde sâhib-i seyf ü kalemdür ol k'itdi

Dil-i 'adûyî gam-ı haşmeti dü nîme vü nâl [K. 3/51]

Beyitteki 'dü nîme vü nâl' ifadesi ile düşmanların ikiye yarılan sineleri ve inlemeleri kastedilmekle beraber, kamış kalemin ikiye yarılması (dü nîme) ve 'nâl' kelimesinin 'kamış' manası ihâm-ı tenâsüp yoluyla hatırlatılmıştır. **Sultan Ahmed**'in övüldüğü bir beyitte de kılıcını çektiği vakit düşmanın başını kalem gibi yardığı söylenir:

Ol şeh-süvâr-ı dâdger ol demde ki tîgîn çeker

Re's-i 'adûyî çâk ider mânende-i şakk-ı kalem [T. 3/9]

Diğer bir beyitte de şair, rakiplerin iğneleyici sözlerinin gönlünü bileyip daha da konuşkan bir hale getirmesini, kalemin ancak kesildikten sonra hüner göstermesi ile somutlaştırır:

Dili gûyâter iden serzeniş-i a'dâdur

Hâme kat' olmasa izhâr-ı hüner eyleyemez [G. 66/2]

Kalemin en çok benzetildiği unsur attır. Şiir ve nazire yazmak, arsada at koşturmaya benzetilir ve oldukça zor bir iş olduğu söylenir:

Kümeyt-i hâmeyi kıl ‘**İzzetâ** keşîde-’inân
Ki pey-revî gazel-i ‘**Âtîfâya** müşkildür [G. 26/7]

Germ-’inân-ı şevk idüp ‘**İzzet** kümeyt-i hâmeyi
At sür sen de **Nedîm**'e ‘arsa-i tanzîrde [G. 124/13]

Kümeyt-i hâmeye bî-tâbdur ammâ şitâb eyle
Edâ-yı vâsf-ı zâtın itmege böyle zemîn olmaz [G. 67/8]

Güzel ve lezzetli mahsuller yetiştirilmesi yönüyle meyve yüklü bir fidana benzetilen kalem, mucizeler ortaya koyması bakımından da **Hârût** ve **Hz. Musa**’nın asası olarak düşünülür ve bir beyitte **Hz. Mûsâ**’nın ‘kelîm’ vasfı kaleme yüklenir:

Nemâ tahsîl idüp feyz-i mezâyâ-yı hayâlünden
Kalem destünde ‘**İzzet** hem-çü nahl-i mîvedâr olsun [G. 98/6]

Huzûr-ı pâkine **Hârût**-ı hâme ‘arz eyler
Bu dil-güşâ gazel-i tâze ile sihr-i helâl [K. 3/54]

Ben o üstâdam ki endîşem ‘asâ-yı kilk ile
Dem-be-dem i’câz-ı nutk eyler Yed-i Beyzâ gibi [K. 4/64]

Nazm-âver olsa **Tûr**-ı hayâle kabeslenür
Kilk-i **Kelîm**-nâtîka dîdâr şevkına [G. 125/2]

Eskiden pirinç tanesinin üzerine âyete’l-kürsî’yi yazıp sığdırabilen mahir nakkaşlar varmış. Bu nakkaşlar tek bir saç telinden yapılmış kalemler ve fırçalar

kullanırmış. Şair de sevgilinin kaşlarını aşırı ince ve muntazam olması yönüyle, kıl kalemle hilal resmi çizen bir nakkaş şeklinde düşünür:

Ebrû-yı yâr hâme-i mûy üzre resm idüp

Tasvîr-i şekl-i gurre-i garrâya meşk ider [G. 46/7]

Kur'ân-ı Kerîm'deki **Kalem** sûresinin ilk âyeti olan “*Nûn, ve'l-kalemi vemâ yesturûn*” âyetindeki ‘nûn’ ve ‘kalem’, bazı müfessirler tarafından hokka ve kalem olarak manalandırılmış ve kalemin nûn hokkasına batırılmasını, kâinâtın yaratılması şeklinde yorumlamışlardır. **Sultan**'ın altın bir sikkeyi tüfekle vurması üzerine yazılan tarihte, dest-i kudret (**Allah**) ‘nûn’ kâsesine kalem koyalı beri dünyaya böyle hüner sahibi bir hükümdar gelmediği söylenir:

Cihâna gelmedi bir hüsrev-i sâhib-hüner böyle

Kalem vâz' eyleyelden dest-i kudret kâse-i nûna [T. 14/8]

Divanda bahsi geçen diğer bir araç da pergeldir. Bir ayağının sabit olup ucundaki iğnenin yere saplanması ve diğer ayağının dönerek ucundaki kurşun vb. vasıtası ile etrafında daire şekli çizmesi ile ele alınan bu araç, bir beyitte felek için benzetilen olur:

N'ola devrinde gerdûnun bedîd olmazsa âsârı

Mahall-i ibtidâ vü âharun pergâr göstermez [G. 74/4]

Pergel dönerken iğneli ucu nasıl yere saplanıp sabit kalıyorsa, sevgili sözünden dönerse aşık da sevgilinin ayağına sarılıp öylece kalmalıdır:

Sarıl ayağına yârün dönerse ‘ahdinden

Duhûl-ı pâyini gör gerdişinde pergârın [G. 84/3]

Sevgilinin kibir merkezinde sabit durdukça etrafındaki aşıkların başının döndüğünün ifade edildiği şu beyitte ‘merkez, pâydar, ser-gerdân’ gibi kelimeler vasıtasıyla bir pergel mazmunu kurulduğu kanaatindeyiz:

‘İzzet-i âşüfte-hâl olmakda ser-gerdân-ı ‘ışk

Merkez-i nahvetde cânım pâydâr oldukça sen [G. 103/9]

Kalemin gücünün anlatıldığı 5. kaside nesibinde, kalem bir nokta koysa meleklerin bu noktanın manası etrafında pergel gibi döneceği söylenir. Bir noktaya manalar gizlenmesi, **Hz. Ali**’nin “İlim bir nokta idi, cahiller onu çoğalttı” sözünü hatırlatır biçimde sıkça kullanılır:

Hâme kim bir nokta vaz’ itse eger rûhâniyân

Gird-i ma’nâsında çün pergâr ser-gerdân olur [K. 5/6]

‘Midâd’ mürekkep manasındadır. Bir beyitte **Hızır** Aleyhisselâm’ın, kalemin mürekkebinin feyzini alsa âb-ı hayat’tan el yıkayacağı (vazgeçeceği) söylenir. Diğer bir beyitte ise kalemin mürekkebinin helal sihrin yani söz gücünün gözlerine sürme olduğu, dilinin de **Hz. İsa**’nın mucizevi nefesinin merkezi olduğu ifade edilir:

Hâme kim feyz-i midâdun neş’e-i câvîdini

Hızır bulsa dest-şûy-ı çeşme-i hayvân olur [K. 5/16]

Midâdı kuhl-i cilâ-yı ‘uyûn-ı sihr-i helâl

Lisân-ı pâki mehebb-i dem-i **Mesîhâyî** [K. 19/6]

Ayrıca bir beyitte sevgilinin ayrılığında kalemin mürekkebinin bile ateşe dönüştüğü, bu ayrılığın derdi ile yazılan şiirlerin yazıldığı yüzey semender kanadından dahi olsa yanacağı söylenir:

Olur sûzende nâme olsa da perr-i semenderden

Midâd-ı hâme gûyâ ebr-i âteş-bârdur sensiz [G. 61/3]

Eskiden mürekkeplerin çabuk kuruması için yazı üzerine ‘rîg’ adı verilen boyalı ince kum taneleri, bugünkü tuzluklara benzer ‘rîgdân’ ya da yaygın kullanımıyla rıhdan

adındaki delikli kaptan serpilirdi. Bir beyitte lâle, şekli yönünden padişahın sır kâtibine rıhdan getirmiş biri olarak düşünülür:

‘Arz ider haclet ile ol şeh-i ‘âlî-şânun

Kâtib-i sırrına rîgdân-ı mücellâ lâle

[K. 2/26]

10. GİYİM KUŞAM VE DOKUMA

10.1. KIYAFET ÇEŞİTLERİ

Divanda bahsi geçen kıyafet çeşitleri su dîbâsı, altı yaprak dimisi, gömlek, çintiyan, samur kürk ve etektir.

Sevgilinin elbiseleri genellikle pembedir. Bir beyitte sevgili, utandıkça pembeleşen yanakları ile gül pembesi bir elbiseye benzetilir. Diğer bir beyitte de sevgilinin muhtemelen su mavisi rengindeki elbisesinden bahsedilir:

Câme-i gül-pembe açmış ey gül-i hod-rû seni

Bir gümüşden serve döndürmüş kad-i dil-cû seni [G. 134/1]

Tâze bir câme-i gül-pembe gibi şâhid-i hüsn

Reng-i ruhsâresi oldukça hicâb-âlûde [G. 115/3]

Kad-i dil-berde mevc urdukça her dem ol su dîbâsı

Katı çok derdmendi gark-ı bahr-ı ibtilâ eyler [G. 23/9]

1. şarkıda da sevgilinin samur kürk giydiği söylenir:

Sînene bakdum ser-â-ser nûra gark olmuş yine

Kâmetün ser-tâ-kadem billûra gark olmuş yine

Gerden-i pâkûn siyeh semmûra gark olmuş yine

Sevdigüm salın yüri hüsn ü bahâ eyyâmıdur [Ş. 1/V]

Elbiseleri her zaman vücut hatlarını belli edecek şekilde, bir manada transparandır ve gömleğinin göğsü kısmen açıktır:

Eyleyüp ana eser cûş-ı safâ-yı bedenün
Gösterür cismünü âyîne gibi pîrehenün [G. 86/1]

Şikâf-ı câmeden kim gerden-i billûr olur peydâ
'Amûd-ı subha benzer dîdeme bir nûr olur peydâ [G. 3/1]

Kısmen görünen göğüs aşıkların her zaman ilgisini çeker. Lakin göğsü tamamen görmek mümkün olmaz, çünkü nazlı sevgilinin gömlek düğmelerini çözmek anlaşılması güç bir beyti halletmek kadar zordur:

Gerden-i billûrî üzre tûgmeler îmâ ider
Halli şeh-beyt-i girîbânun ne müşkildür diyü [G. 110/3]

Çintıyan yahut çiltıyan, bel kısmındaki kemer vazifesi gören ipe düğüm atılıp sıkılarak giyilen bir şalvar türüdür. Sevgili nazlı olup aşığa kendini hemen sunmadığı için, gömlek düğmeleri gibi şalvar bağının çözülmesi de tılsımla korunan bir hazineye ulaşmak kadar zordur:

Zafer-yâb-ı der-âgûş olmak 'uşşâka ne kâbildür
Belî bend-i miyân-ı 'ukdedârun halli müşkildür [G. 52/1]

Şalvâr-ı 'ukdedârı hemân gördigüm gibi²³
Bildüm tılsım-ı dahmeye vuslat o beldedür [G. 22/5]

Bu sebeple aşığın sevgiliyi soyma hayali de ancak çintıyanına kadar ilerleyebilir:

²³ Beyitteki "gördigüm gibi" ifadesi "kördüğüm gibi" şeklinde de okunabilecek biçimde zekice yerleştirilmiştir.

Sarıldı sîneye küstâhlıklar eyledi dil

Soyup o dil-beri tâ-bend-i çintiyânına dek [G. 83/3]

Sevgilinin nazını kırıp bu düğümleri çözebilecek tek güç şarabın neşesidir:

Çözildi bend-i kemer zûr-ı neş'e-i mey ile

Açıldı dâmen-i gül-pîrehen ki anladamam [G. 96/4]

Bunlar dışında lale, altı yaprağı sebebiyle 'altı yaprak dimisi' diye anılan eteği giyip paçasını sıvayan bir delikanlı olarak düşünülür:

Şeh-levendâne n'ola sâkını teşmîr itse

Altı yaprak dimisin geydi ser-â-pâ lâle [K. 2/14]

Baharın gelmesiyle yeşillenen bahçeler ise yeşil elbiseler giymiş olarak hayal edilir:

'Âlemi feyz-i bahâr açmış gül-i ra'nâ gibi

Bâg pür-nakş u nigâr olmuş yeşil dîbâ gibi [K. 4/1]

10.2. GİYİMLE İLGİLİ AKSESUARLAR

Giyimle alakalı aksesuarlardan külah, fes, sarık, peçe, kemer ve pazubent konu edilir.

Fesin altından uğrun uğrun bakan şahin bakışlı sevgili bir bakışta bin aşığı avlar:

Bir nigâh itdükçe zîr-i üskûf-i fesden nigâr

Eylese bin 'âşık-ı âvâreyi birden şikâr

Bir bakışla eylese 'âlemleri âşüfte-kâr

Ya'ni bir şâhîn bakışlu dil-nevâz ister gönül [Ş. 2/II]

Lale de şekli dolayısıyla bir beyitte külâh giymiş bir **Mevlevî**, diğer bir beyitte de sarık takmış bir molla şeklinde düşünülür:

Mevlevî olmasa geymezdi külâhı başına
Durmayup böyle dönerse felek-âsâ lâle [K. 2/42]

Mekteb-i bâğçede **Nefhatü'l-ehâr** okuyup
Oldı destâr-ı mükevver ile mollâ lâle [K. 2/20]

Sevgiliye ait diğer bir aksesuar peçedir. Sevgilinin peçesi açılıp kapandıkça aşıkların ağlamaktan gözlerine inmiş perdeler de açılıp kapanır:

Kaçan nikâb-ı ruh-ı dil-ber açılur kapanur
O demde perde-i çeşm-i ter açılur kapanur [G. 27/1]

Sevgili ne kadar yüzünü peçe ile örtse de yüzünün parlaklığı ve güzelliği yine de fark edilir:

Nazar o sûzişi tahsîl itmedür yohsa
Nigâh-ı germe nikâb olsa da ne hâ'ildür [G. 26/4]

Şu'â'-ı cebhesi te'sîri 'ayn-ı nûr eyler
Bakılsa ger olamaz mâni'-i nezâre nikâb [G. 7/6]

Hamâil, içine çeşitli muska yahut tılsımlar yerleştirilmiş pazubentir. Bir beyitte sevgilinin kolundakinin yara değil, nazar değmesin diye taktığı bir hamâil olduğu söylenir:

Kolında dâğ kıyâs eyleme o meh-rûnun
Gezend-i çeşm-i bedi def' için hamâ'ildür [G. 26/5]

Kemer ise sevgilinin kemerinden tutulup kucağa çekilmesi sebebi ile ele alınır:

O ser-keşi kemerinden çekince âgûşa

Telâş-ı keş-me-keş-i nâzı bir zamân çekilür [G. 33/3]

Kemer-bendinden âgûşa çeken yâri safâ eyler

Kemerler seyrine çıkmış kadar kesb-i hevâ eyler [G. 23/1]

10.3. KUMAŞ ÇEŞİTLERİ

Atlas feleği, yedi gezegenin feleklerini saran burçlar feleğinden sonra gelen ve onu da içine alan geniş boşluğun adıdır. Aynı zamanda ipekli kumaş anlamına da gelmesi sebebiyle bu iki unsur arasında sıklıkla benzetme kurulur. Atlas göğünün bir beyitte **Şehit Ali Paşa**'nın harem perdelerine ek, bir beyitte **Mustafa Paşa**'nın baht baştardasına tente, diğer bir beyitte de şairin babası **Damat Mehmed Paşa**'nın minare yaptırdığı camiye döşeme olsa layık olacağı söylenir:

Felek iderse eger atlasın münâsibdür

Sürâdikât-ı harîm-i kemâline ezyâl [K. 3/37]

Âsaf-ı **Cem**-pâye kim baştarda-i iclâline

Tente itse atlas-ı gerdûn eger şâyân olur [K. 5/31]

Atlas-ı sâdis-i çarhı döşese şâyândur

Sahn-ı dehlîz-i harîmine felek ser-tâ-pâ [T. 8/10]

Ayrıca aşığın gece vakti göğe yükselen ahlarının atlas göğüne işleme olacağı hayal edilir:

Dil kim şebâne hasret ile nâle-sâz olur

Âh-ı kebûd atlas-ı çarha tîrâz olur [G. 34/1]

Tebriz Kalesi'nin alınması üzerine yazılan terciibentte kehkeşânın (**Samanyolu**) bu zaferi kutlamak için atlas göğünde bir eğlence tertip edip göğe telli Tebrîzî kumaş döşemesi hayali kurulur:

Atlas-1 çarh üstine tertîb-i bezm-i şevk idüp
Telli Tebrîzî kumâş-ı nev döşetsün kehkeşân [M. 1/II/6]

Lâle kasidesinde baharın gelmesiyle rengârenk açmış lalelerin, **Sultan**'a hediye etmek üzere Hatâyî kumaş ve ayağının altına sermek için kırmızı halı dokudukları söylenir:

Bir Hatâyî dokuyup kârgah-i gülşende
'Arz ider pâdşeh-i 'âleme kâlâ lâle [K. 2/22]

Tâ ide makdem-i sultâna anı pây-endâz
Döşedi gülşene hep kırmızı dîbâ lâle [K. 2/23]

Çemen ve gül bahçeleri de kızıl ve yeşil kumaşlara benzetilir:

Gül-nihâlân-ı çemen geymiş libâs-ı tâzesin
Mevc-rîz olmuş gül-i hamrâ kızıl hârâ gibi [K. 4/2]

Ferş olunmuş suffe-i bâga bisât-ı inbisât
Bir kumâş-ı nev döşenmiş sebzgûn kemhâ gibi [K. 4/24]

Ayrıca **Sultan**'ın tuğrası, marifet tezgahından çıkmış yeni bir kumaş olarak düşünülür:

N'ola 'âlem olsa nakş-ı pâkine dil-beste hep
Tâze çıkmış kârgâh-ı ma'rifet kâlâsıdur [K. 13/12]

10.4. DOKUMA TERİMLERİ

Şiirlerde kullanılan dokumaya ait terimler kumaş, târ, pûd, rişte, çuka, kenâr, rûfû (yama), bükmek, dokumak, penbe (pamuk), destgâh (dokuma tezgahı), tamga (kumaş damgası) ve tırâz'dır.

Hususi çeşitleri dışında genel olarak kumaş; dokuma süreci, teknikleri, kalitesi ve ticari bir meta olması yönüyle ele alınır.

Bir kumaşın kalitesini anlamak için illa o kumaşı giymek gerekmez, kenarına bakmak yeterlidir. Zira kumaşın dokuma tekniği ve iplik kalitesi, kesilen kenarında oluşan küçük pürçeklerden anlaşılır. Bugün de kullanılan “Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al” atasözünde kastedilen de budur. Sevgilinin de iyi yahut kötü tabiatlı olduğunu anlamak için onunla hemhâl olmaya gerek yoktur. Âşık zaten bu işte usta olduğundan, bir bakışta sevgilinin ‘ne mal’ olduğunu hemen anlar:

Anladuk biz ne kumâş oldığın ol mâh-cemâl

Geymedükse çukasin bâri kenârın bilürüz [G. 65/4]

Maddî kıymeti bakımından kumaş sevgilinin vuslatı ve güzelliği için benzetilen olur:

Ser-mâye-sûz-ı sabr u tahammül degül midür

Yârün kumâş-ı vuslat-ı âteş-bahâları [G. 129/2]

Bükülmiş destgâh-ı hâle içre penbe-i meh-tâb

Kumâş-ı nev-metâ'-ı hüsn-i yâra pûd u târ olmuş [G. 76/2]

Şair şiirini de ‘târ u pûd’unda külfet ipliği kullanılmamış, -yani ağır ve gereksiz sözlere boğulmamış- sade bir kumaş olarak niteler:

‘İzzetâ sâde ise n'ola kumâş-ı nazmun

Târ u pûdında belî rişte-i külfet yokdur [G. 54/13]

‘Târ’ kelimesi dokuma ıstılahında tezgaha dikine gerilmiş iplikler manasına gelir. ‘Arış’ ve ‘çözgü’ de denir. ‘Pûd’ kelimesi ise bu dikine iplere yanlamasına geçirilen ipliklerdir ve ‘argaç’, ‘geçki’ yahut ‘atkı’ şeklinde de geçer. Yani târ ve pûd kumaşın iki temel unsurudur.

‘Târ’ kelimesi şu beyitte kumaşa işleme yapılan iplik için kullanılmıştır. Sümbül târ, şebboy yaprağı da kumaş olarak düşünülmüş, ikisinin birleşip sevgilinin saçlarını oluşturduğu hayal edilmiştir:

Kumâş-ı berg-i şeb-bû ile târ-ı sünbül-i hoş-bû

Olup âmîhte birbirine zülf-i nigâr olmuş [G. 76/4]

Kumaşlara çeşitli ipliklerle yapılan işlemlere ‘tırâz’ adı verilir. Bir beyitte âşığın göğe yükselen âhı, göğün atlas kumaşına işlenecek tırâz olarak düşünülür:

Dil kim şebâne hasret ile nâle-sâz olur

Âh-ı kebûd atlas-ı çarha tırâz olur [G. 34/1]

Osmanlılarda gerek yurt içinde üretilen gerekse **Avrupa** ve **Hindistan** gibi ülkelerden ithal edilen kumaşların pazarı tamamen devlet denetiminde olduğundan, vergisi ödenip damgalanmamış kumaşların satılması mümkün değildi. Ödenen vergi karşılığı ‘tamgacı’ denilen saray görevlisinin kumaşa bastığı damgalar dışında kumaşın menşe ve üreticisine ait arma ve bilgileri taşıyan, kumaşa bir iplik yardımıyla iliştilen, yani etiket görevi gören metalden mamul damgaların varlığı da bilinmektedir²⁴. Bu damgalar kumaşın yasallığını ve kalitesini belirttiğinden kumaşa değer katmaktadır. Bir beyitte gül bahçesine düşen erguvan yaprağı, bu bahçenin güzellik kumaşına kıymet ve süs veren bir damga olarak düşünülür:

Gül-zemîn-i bâga düşmüş berg-i nahl-i ergavân

Zîb ü fer virmiş kumâş-ı hüsnine tamga gibi [K. 4/6]

²⁴ Ahmet Atilla Şentürk; *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C: 1, OSEDAM, İstanbul 2016, s. 289.

10.5. GİYİM KUŞAMLA İLGİLİ GELENEKLER

Halktan kopuk olmakla itham edilen **Osmanlı** şiirine dikkatle bakıldığında devrin günlük yaşantısına ait olup belki de tarih kitaplarında yahut ansiklopedilerde dahi bulunmayan unsurlara ve geleneklere rastlamak mümkündür. Divanda bahsi geçen giyim-kuşamla ilgili geleneklere göz atalım.

Sarık kenarına çiçek, muska, kağıt, misvak vb. takmak devrin gelenekleri arasındaydı. Bir beyitte sevgilinin yanağında açan **Edirne** güllerinin, sarığın kıvrımını özendirdiği söylenir. Diğer bir beyitte ise sevgilinin sarığına yakışacak gülün ancak mehtabın gül bahçesinden toplanması gerektiği ifade edilir:

Gör nice kim rûy-ı âl üzre **Edirne** güllerin

Pîçî-i destârı yek-ser imrenür imrendürür [G. 32/3]

Yakışsun şeh-levendüm zîver-i destâr-ı nâz eyle

İdüp berçîde bir gül gülşen-i meh-tâbdan ammâ [G. 1/5]

Çeşitli tılsımlar, vefkler, muskalar, pusulalar ve not kağıtları da sarık köşesine sıkıştırılırdı. Özellikle muskaların sarıkta taşınmasının bir sebebi de bu dua yahut ayet yazılı kağıtlara duyulan saygıdır. Bu kelâmların belden aşağıda tutulmaması bugün dahi özenle devam eden güzel bir davranıştır. Bu sebeple ceplerde yahut kuşakta taşınmayan bu kağıtlar, bir manada layık oldukları yerde yani baş üstünde tutulmuş olur. Şiirinin yeteri kadar itibar görmemesinden yakınan şair, şiir yapraklarının rağbet sarığının köşesinde yer bulamadığını söyler:

Evrâk-ı şi'rüm olmadı şâyeste 'İzzetâ

Hayfâ cihânda kûşe-i destâr-ı ragbete [G. 116/7]

Sarıkla ilgili diğer bir gelenek de o devirdeki külhanbeylerinin feslerini bir yana eğik bir biçimde ve ön tarafına yumruk atıp hafifçe kırıp içeri doğru göçürerek giymeleri idi. O devirde kendi aralarında 'yar tekmesi' ve 'kuş yuvası' adını verdikleri bu çukur, divanda 'şikest-i külâh' olarak geçer. Eğri ve kırık külâhıyla arzıendam eden sevgili,

arkasından atılan laflar ve aşıkların arasında çıkardığı karışıklıklarla alemi velveleye verir:

‘Âlemlere şikest-i külâhı sadâ virüp
Rûy-ı zemîni velvelenâk itdi nahveti [K. 11/6]

Şikest-i taraf-ı külâhun ‘aceb sadâ virdi
Cihânı tarz-ı levendânen itdi pür-âvâz [G. 60/2]

‘Şikest’, ‘külâh’ ve ‘sadâ’ kelimeleri külâhın kırılırken çıkardığı sesi de hatırlatacak biçimde özellikle birlikte kullanılır. Kırık külâhla birlikte geçen diğer bir unsur da mûmyâ’dır. [Bkz: Tabâbet] Kırıkları iyileştirdiğine inanılan bu iksir, sevgilinin kırık külâhını görünce özelliğini kaybeder, çünkü bu külâh kırık haliyle güzeldir:

Mestâne kec-külâh ile ol şeh-levend-i nâz
İtdi şikest hâsıyet-i mûmyâları [G. 129/6]

Sevgili bu kırık ve eğri külâhıyla arzıendam ederken âşıklarına ilgi göstermez, bu sebeple aşıkların sinelerinde yaralar açar. Lakin sevgilinin aşıklara zulmetmesi ve ilgi göstermemesi dahi yokluğundan evlâ olduğu için, bir yandan yara açan sevgili diğer yandan aşıkların kırık hatırlarına mumya sarmış olur, yani gönüllerini yapar:

Tâze zahm açdukça dil-ber kec-külâh-ı nâz ile
Mûmyâ-bahş-ı şikest-i hâtır-ı yârân olur [K. 5/52]

Bayramlarda yeni kıyafetler giyilmesi geleneği bir beyitte işlenir. Baharın gelmesiyle güllerin açması, bayramda yeni kırmızı elbiseler giymeleri şeklinde hayal edilir:

Fezâ-yı pehn-i çemen ‘îdgâhdur gûyâ
Geyindi yek-sere güller kabâ-yı sâzecz-i al [K. 3/16]

Devrin parfümeri geleneği ile alakalı olarak peçeye misk ve amber gibi kokular sürülürdü. Bir beyitte padişahın lutfu, devletin namusunu koruyan amber renkli ve kokulu bir peçe olarak düşünülür:

Zıll-ı **Hudâ** ki sâye-i lutf u ‘inâyeti
Nâmûs-ı devlete tutuk-ı ‘anberîn olur [K. 1/18]

Sevgilinin belinde hançer taşıması gazellerde işlenir ve hançer âşık için sürekli sevgilinin belinde yer alması bakımından kıskanılanılır:

Kasdun miyân-ı yâra sarılmaksa muttasıl
Sen de misâl-i hançer anun yanına takıl [G. 89/1]

Gözyaşı ‘gevher’e benzetildiğinde kastedilen genellikle incidir. Bir beyitte gözyaşı cevherlerinin âşığın üstünü başını süslemesi hayalinden, o devirde kıyafetlerin incilerle süslenmesi geleneği anlaşılabilir:

Gevher-i eşküm ki evvel gözde eylerdüm nihân
Şimdi ârâyış-fezâ-yı ceyb ü dâmân oldu hep [G. 8/6]

Günümüzde kıyafet ve süslenme kültüründe batılılaşma ile birlikte cinsiyet ayrımları biraz daha keskin çizgiler arz ettiğinden, geçmişte erkeklerin de giydiği gül ve çiçek desenli kıyafetler, etekler, entariler ve peçelerin geçmiş kültürü tanımayanlarca garipsenmesi normaldir. Bu tarz unsurlar, geçmişteki giyim-kuşam gelenekleri olarak şiiirlerimize hatıra kalmıştır.

11. MUTFAK, SOFRA, YİYECEK VE İÇECEKLER

Bir beyitte mehtap sofraya benzetilir ve sevgilinin bu sofradan güzellik gül suyu alması istenir:

Gül-âb-efşân-ı hüsn ol şîre-i meh-tâbdan ammâ
Su vir reyhân-ı zülfe çeşme-i gird-âbdan ammâ [G. 1/1]

Ocak ve fırın birer beyitte yer alır. Aşk yakıcılık yönüyle ocağa, aşığın aşkla yanan bedeni ise fırına benzetilir:

Ol hüsn-i âteşîn-i gelû-sûz ser-te-ser
Âteş bıraktı dûde-i 'ışk u mahabbete [G. 116/3]

Va'de-i ferdâ ile yanup yakılma ne'ydügin
Âh-ı vâveylâ ile yanup yakılma ne'ydügin
Sûz-ı nâ-peydâ ile yanup yakılma ne'ydügin
Âteş-i sevdâ ile yanup yakılma ne'ydügin
'Işk ile hem-hâl-i tennûr olmadukça bilmedim [M. 3/III]

Kevgir ve kalbur bir beyitte geçer. Gönlü manevi yaralarla delik deşik olan insanların zamanla olgunlaşip iyiyle kötüyü isabetli bir şekilde ayırır hale gelmesi, kevgir ve kalbur benzetmesi yapılarak somutlaştırılır:

Ehl-i temyîz oldığın dil-rîş hep îmâ ider
Dîde-i sûrâha bak gırbâl ile kef-gîrde [G. 124/6]

Divanda en çok bahsi geçen yiyecek olan şeker, sevgilinin dudakları ve gülüşü için benzetilen olur. Sevgilinin konuşması da şeker hokkasından şeker saçması olarak hayal edilir:

Handeden nutk-ı şeker-bârun olur sükker-rîz
Dili âşüfte vü dem-beste ider şîvelerün [G. 81/8]

Dehân-ı tengi şeker-hande itse meclisde
Hemân ki hokka-i gül-şekker açılır kapanur [G. 27/4]

Sevgilinin leziz dudaklarının öpülmesi hayal edildiğinde akla hemen şekerçi şişesi gelir:

Dil-berün bûs-ı leb-i şîrînin itdükçe hayâl
Dîde hem-hâl-i gelû-yı şîşe-i kannâd olur [G. 48/4]

Bahsi geçen şeker çeşitleri gül şekeri, akide, nebat ve badem şekeridir. Sevgilinin gül şekeri dudaklarının kıymeti, azarlayıcı ve acı sözler söylediği an anlaşılır. Aslında âşık için sevgilinin dudakları azarlasa ve sövse dahi lezzetlidir, yani acı sözler söylese dahi âşığa içinde acı tat bulunan şarap gibi lezzetli gelir:

Lezzet-i gül-şekker-i la'lin dimâg-ı ârzû
Zehr-i düşnâm ile pür-şûr olmadukça bilmedüm [G. 95/4]

Sevgilinin dudaklarının misk kokulu bir akîde şekerine benzetilmesi sadece güzel bir hayal değildir. O devirde akide şekerlerinin içine misk de katıldığı bilinir²⁵:

Lebin 'akîde gibi aldum agzuma 'İzzet
Hemân çü râyiha-i müşk o la'l-i nâb kokar [G. 14/6]

Nebat şekeri, şeker kamışı ve palmiye özünden imal edilen bir çeşit beyaz şekerdir ve nebat kelimesinin zamanla bozulmasıyla bugün halk arasında 'nöbet, nöbe, löbet, nöbe' şekeri diye bilinir. Sevgilinin acı sözlerinin lezzetini tadanlar, bu şekerin tadını çok daha iyi bilirler:

Kand-i nebâtun anlayamaz çâşnîsini
Bir kimse zevk-ı lezzet-i düşnâmın almadın [G. 104/3]

Bu şeker imal edilirken şeker kamışı taşla ezilip özü çıkarılır. Bir beyitte sevgilinin dudağını gören şarabın utançtan süzülüşü, şekerin ise mahcubiyetten ezildiği söylenerek aslında bu iki maddenin imal süreci de güzel bir hayale bağlanmıştır:

²⁵ Ahmet Atilla Şentürk; *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 1, OSEDAM, İstanbul 2016, s. 220.

İdince la'l-i leb-i âbdâr-ı yâre nazar

Süzüldi bâde-i hamrâ ezildi la'l-i şeker

[Mtl. 8]

Badem şekeri, kavrulmuş bademin eritilmiş şekerle kaplanması ile imal edilir. Bazen bu şekerleri yerken içindeki badem acı denk gelebilir. Şair bu durumu, güzel elbiselerin kötü yaratılışlı insanların tabiatını değiştirmeyeceğini somutlaştırmak için kullanır²⁶:

Eylemez tıynet-i bed-asla eser zîb-i libâs

Bilmeyen sükker ile telhi-i bâdâma bakar

[G. 50/3]

Diğer bir beyitte de badem, kabuk içinde rahatça yaşarken sonunda kırılması yönüyle ele alınır. Emel sahibi insan da kırılmayı göze almalıdır. Kırılmayı göze alamayan insan, kabuğunda rahatça yaşayan bir badem gibi sakince hayatını devam ettirir lakin risk almadığı için makam, mevki, itibar ve emel sahibi de olamaz:

Mâye-i işkestegîdür hâsılı encâm-ı kâr

Her kederden kışr âsâyışgeh-i bâdâm iken

[G. 108/4]

Çift taneli badem ise talih ve cömertlik sembolü olarak bir beyitte yer alır. Badem aslında tek bir parça şeklinde görünse de aslında iki parçadan meydana gelir. Bu sebeple şiir geleneğinde çift beyinli (dü-magz) olarak ele alınır²⁷. Beyitte ise zaten iki parça olan badem içinin çiftlendiği söylenerek **Abdurrahman Paşa**'nın şaire gösterdiği cömertliğin tezahürü ifade edilmek istenmiştir:

Yahud ki âbyâri-i cûd ile virdi hep

Bâdâmını dü-magz nihâl-i keremverî

[K. 16/5]

²⁶ **Ziya Paşa**'nın terkibibend'inden şu beyit bu durumu çarpıcı bir biçimde ifade eder:

Bed-asla necâbet mi verir hiç üniforma
Zer-dûz palan vursan eşek yine eşektir

²⁷ Ahmet Atilla Şentürk; *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, C. 2, OSEDAM, İstanbul 2017, s. 16

Tarçının aslı ‘Çin ağacı’ manasına gelen ‘dâr-ı Çîn’dir. Anavatanı Çîn’de yetişen cinnamomum ağacının kabuğundan elde edilen bu baharat eski devirlerde oldukça kıymetli idi. 1. kasidede **Sultan Ahmed**’in kuru bir dal parçasını dikip büyütse tarçını kıskandıracak kadar lezzetli olacağı söylenerek **Sultan**’ın bereketi mübalağalı bir şekilde övülür:

Bir çûb-ı huşki eylese ger lutfi terbiyet

Mahsûd-ı tab’-ı çâşni-i dârçîn olur [K. 1/37]

Bal bir beyitte geçer ve dünyada sıkıntı ve rahatın, kavuşma ve ayrılığın bir arada bulunması, ağızda bal olan arının kuyruğunda iğnesi olması ile somutlaştırılır:

Behemdür renc ü râhat hecr ü vuslat dehr-i fânîde

Eger kim olmasa zenbûrda nîş engübîn olmaz [G. 69/4]

Süt bir beyitte geçer ve sevgilinin kaşlarını çatması ile kırışan alnındaki beni, süt denizinin dalgaları içindeki amber olarak düşünülür:

Dâne-i hâli turur cebhe-i pür-çîninde

‘Anber-i hâm gibi mevc-i yem-i şîr üzre [G. 117/5]

Menekşe şerbeti bir beyitte hattı gelmiş dudak için benzetilen olur ve saf şaraba benzetilen hattı gelmemiş dudakla ferahlık mukayesesi yapılır:

Tagayyür-efgen olur la’le hatt-ı püşt-i lebi

Benefşe şerbeti mey gibi dil-güşâ olamaz [G. 68/3]

Soğan (piyâz) dört beyitte geçer. İki beyitte kastedilen lale soğanıdır. Diğer iki beyitteki ‘piyâz değil’ ve ‘isterse piyâz olsun’ ifadeleri bugün kullanılmayan deyimler olduğu için kastedilenin kuru soğan olup olmadığı konusunda tereddütteyiz.

12. ÇEŞİTLİ İNANIŞ VE TELAKKİLER

Devre ait inanışlardan bazıları bugün dahi varlığını devam ettirirken bazı inanışlar ilerleyen keşifler ve bilimin gelişmesi ile geçerliliğini yitirmiştir. Pozitif bilim dünyası tarafından kabul edilmese dahi burçların, yıldızların ve gezegenlerin insan karakterinde ve şansında etkili olması bugün büyük bir çoğunluk tarafından kabul gören bir inanıştır.

Eski astronomiye göre ‘kırân’ iki gezegenin aynı burca girmeleri demektir. **Müşterî, Zühre, Ay ve Güneş** uğurlu sayılan gezegenlerdendir ve bu gezegenlerden ikisi aynı burca girdiğinde doğan çocukların büyük hükümdarlar olduğuna inanılırdı, yahut hükümdarlar bu zamanda doğdukları farz edilerek medhedilir. **Sultan Ahmed** için sâhib-kırân ifadesi sıkça kullanılmış ve fetihleri kırân sahibi olmasının tesirine bağlanmıştı:

Çünkü tâkdîr-i **Hudâ** ile **Kızılbaşlarun**
İtdi berhem-zede te’sîr-i kırân ülkesini [T. 5/6]

Ayrıca **İbrahim Paşa**’nın damat oluşuna yazılan 10. tarihte **Sultan Ahmed**’in kızı **Fatma Sultan** ile **İbrahim Paşa**’nın evlenip bir araya gelmesi, şeref burcunda ay ve güneşin kırana girmesi olarak yorumlanır:

Eyleyüp cümle rasad-fehmân-ı temyîz ittifâk
Didiler burc-ı şerefde mihr ü mâh itdi kırân [T. 10/12]

‘Sâhib-kırân’ aynı zamanda bir lâle çeşididir ve Lale Beyitlerinde zikredilir.

Ay uğurlu sayılır ve birinci göktedir. **Zühre (Venüs)** de uğurlu sayılan bir seyyaredir ve üçüncü göktedir. **Zühal (Satürn)** ise uğursuz sayılmasına rağmen yedinci gökte yani seyyarelerin en yüksekte olanıdır. Şair de bir beyitte bu inanışa istinaden kötü tabiatlı kişilerin hep yüksek makamlarda olduğunu ima ederek feleği eleştirir. Diğer bir beyitte de yüksek makamlarda olmanın kişiye uğur getirmeyeceği, kişinin karakteri ve kişiliğinin çok daha etkili olduğu vurgulamak için bu inanışlar işlenir:

Gerdûnun eyle devr-i çep-endâzına nazar
Zillet **Kamer**'de rütbe-i rif'at **Zühal**'dedür [G. 22/7]

Rif'atün medhali yok zâtdur ikbâle mahal

Zühal ü Zühre sa'âdetde ber-â-ber gelemez [G. 63/3]

Astronomi ile ilgili diğer bir inanış da herkesin bir talih yıldızı olduğudur. Kişinin doğmasıyla bu yıldız doğar ve ölümü ile kişinin yıldızı da kayar. Talihli insanların yıldızının yüksek ve parlak, talihsiz insanların yıldızının düşük, siyah, baş aşağı ve sönük olduğuna inanılır. Memduhlar baht yıldızlarının parlak olması ile övülür. Aşığın ise yıldızı her daim sönük ve karadır. Bir beyitte sevgilinin örülüp bağlanmış saçlarına bakanların, aşıkların kuyruklu kara baht yıldızını göreceği söylenir. Yıldızın kuyruklu olması, aşıkların ölmek üzere olduğu şeklinde yorumlanabilir:

Seyr eyle zülfi örgilerin saç bagısını

Gör necm-i tâli'-i siyeh-i turredârumuz [G. 72/2]

Diğer bir beyitte de şair, yıldızının düşüşte olduğunu söyleyerek talihinden yakınır:

Ber-'aksdür sitâre-i tâli'de hükm-i seyr

Bu kevkebün rücû'dadur istikâmeti [K. 11/5]

Astronomi ile ilgili inanışların sonuncusu dünyanın bir öküzün boynuzunda olduğu inanışdır. Üç Ambarlı Kalyon'un denize indirilişine yazılan 13. tarihte, denize indirilen kalyonun deniz yüzeyinde ilerledikçe dünyanın altındaki öküzden gökyüzündeki **Cevzâ** burcunun tavanına kadar her yeri heybetiyle titrettiği söylenir:

Cesâmet şöyle kim deryâ yüzinde cünbiş itdükçe

Tezelzül virmede sevr-i zemîne tâk-ı **Cevzâ**'ya [T. 13/8]

Anatomi ile ilgili inanışlardan görme, kalp ve ahlat-ı erbaa ile ilgili inanışlar divanda işlenir. Görmenin nasıl gerçekleştiği hususundaki nazariyeler Yunan filozoflarına kadar dayanmaktadır. **Aristo** ekolüne göre görme, cisimler üzerindeki ışığın göze girmesi ile gerçekleştiği halde, **Platon** ekolüne göre gözden çıkarak cisimlere çarpan

ve geri dönen ‘nûr-ı dîde’ (göz nuru) denen bir ışın sayesinde gerçekleşiyordu²⁸. Modern tıbbın ilerlemesi ile görme olayının anatomisi tamamen açıklanmış ve **Aristo**’nun görüşünün daha isabetli olduğu anlaşılmış olsa bile ‘göz nuru’ nazariyesinin eserleri bugün dahi ‘gözümün nuru’ ve ‘göz feri’ şekliyle deyimlerde yaşamaktadır:

Nigeh-endâz olanun hayt-ı şu’â’-ı basarı

Olamaz pâye-i ûlâsına dikkatle resâ [T. 8/28]

Dûr olup üzme meded hayt-ı şu’â’-ı nigehi

Ki medâ-yı nazar ey nûr-ı basar çok sürmez [G. 64/2]

Yine eski tababette görme bozuklukları sürme çekerek tedavi edilmeye çalışılmıştır. Bir beyitte ümit gözünün görüş nurunun artmasını isteyen, sevgilinin ayağının tozunu **İsfahan** sürmesi gibi gözüne çekeceği söylenir:

Olan cûyende-i nûr-ı besâret çeşm-i ümmîde

Çü kuhl-i **İsfahânî** hâk-i pâyin tûtyâ eyler [NG. 3/2]

²⁸ Ahmet Atilla Şentürk; *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, Mart 2016, s. 449.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN

1. SEVGİLİ

1.1. UMUMİ OLARAK SEVGİLİ

Sevgili, klasik **Türk** şiirinin ve bu şiir geleneğine temel teşkil eden **Arap - Fars** şiirinin başlıca ve en büyük unsurudur dersek yanlış olmaz. Gelenekte gazel türünün tamamen sevgili, aşk ve şarap üzerine kurulu olmasının yanısıra **Arap** şiirinin ilk örnekleri olan kasidelere dahi şairlerin kendileri gibi ekseriya göçebe kabilelerden birine mensup olan sevgililerden bahsetmesiyle başlanırdı.²⁹ Geleneğin ve nazım türlerinin **Arap** yarımadasından evvela **İran**'a, ardından **Osmanlı**'ya uzanan yolculuğunda kültürel etkileşimlerin, coğrafyanın, ihtiyaçların ve yaşam tarzının değişmesiyle şiirlerdeki muhteva çeşitlenmiş ve şekilde ufak değişiklikler tezahür etmiş olsa da, sevgili ve aşk her zaman için şiire en çok konu edilen hususlar olagelmıştır.³⁰

Klasik şiir geleneğine mensup bir şair olan **İzzet Ali Paşa**'nın divanında da en büyük yeri -pek tabii- sevgili ve aşk konusu işgal eder. Birçok şiirinde kendisinden önceki şairlerin çizdiği klasik sevgili portresine uygun bir anlatım ortaya koysa da **Lale Devrinin** edebi anlayışı, kültürel ortamı ve yenilikçi tavrı sayesinde birçok şiirinde rahat bir ikinci sevgili tipi ortaya koymuştur. Biz de bu iki sevgili tipinin kendilerine has özelliklerini tespit ve ifade edebilmek amacıyla “1. Tip: Klasik Sevgili Tipi” ve “2. Tip: Rahat Sevgili Tipi” şeklinde bir sınıflandırmaya gittik ve bu iki sevgili tipini özellikleriyle ve divanda geçtiği şekliyle etraflıca tanımaya çalışacağız.

Öncelikle İzzet'in şiirlerindeki “Klasik Sevgili Tipi” üzerinde duralım. Bilindiği üzere klasik şiirdeki sevgili tipi idealizedir. Her açıdan kusursuz, her yönüyle benzersizdir.

Genel olarak şuh ve neşeli bir tabiatı olsa da aşığına karşı takındığı tavır her zaman için acımasız ve serttir. Aşıklarının onun gözünde zerre kadar değeri yoktur. Sürekli onlara cevri ü cefa etme amacı taşır:

²⁹ Mehmed Çavuşoğlu; “*Kaside*”, Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı II, -Divan Şiiri- (Tıpkıbasım), TDK Yay. 2. Baskı, Ankara 2011, s. 17.

³⁰ Cem Dilçin; “*Gazel*”, Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı II, -Divan Şiiri- (Tıpkıbasım), TDK Yay. 2. Baskı, Ankara 2011, s.78.

Âştî-düşmen olur ma'reke-i nâz ü niyâz

Gamze-i 'arbede-hû yâr-ı cefâ-cû var iken [G. 100/5]

Aşıklarıyla konuşmayan sevgili, konuşsa dahi onları azarlar, hakir görür. Kendisi için canlarından geçen aşıkların bazen cevr ü cefa ederek, bazen de hiç umursamayarak yaralar. Hatta cefasında ileri gidip aşıkların canlarına kast eder. En büyük silahları ise aşıklar üzerinde büyük tesirleri olan gözleri, gamzesi (yan bakışı) ve kaşlarıdır:

Yâr kasd itdükçe câna gamzesi cellâd olur

Gamze tîgın çekse çeşmi beyza-i fûlâd olur [G. 48/1]

Katl-i 'âmm itmek için saht kemân istersen

Urma el gamzene ebrû-yı siyeh-tûz yeter [G. 58/3]

Sürekli rakiple hemhal olur, aşıkların canları pahasına göremedikleri güzelliğini sadece ona gösterir ve aşıkları inim inim inletir:

Temâşâ-yı cemâlin vakf idüp agyâr-ı bed-hûya

Bizi kat'-ı nigâha emr ü fermân eylemişlerdür [G. 37/4]

Rakîb o mehle olup yek-dil 'azm-i bâg-ı neşât

İdince girye-i 'uşşâk o demde yek-del olur [G. 45/4]

Güzelliğini göstermeme konusunda o kadar ileri gider ki, aşığa haber taşır endişesiyle güzelliğini bahar rûzgârından bile kıskanır. Beyitteki "rûzgâr" kelimesinin "zamanın insanları" manası düşünülürse, sevgilinin güzelliğini rakip dışında hiç kimseye göstermediği anlaşılır:

Gülzâr-ı hüsnini sakınup rûzgârdan

Esdürmez oldı båd-ı bahârı girişmeler [G. 31/8]

Katı huyludur ve kendisinden vuslat ümit dahi edilemez; yine de ümit edecek olan olursa, ellerinin boş boş açılıp kapandığıyla kalacaktır:

Nasîhat sana benden ey dil-i âşüfte nevmîd ol
Sakın ol tünd-hû dil-berden ümmîd-i visâl itme [G. 123/3]

Gönül virenlerün ol şüh-ı evc-pervâza
Kef-i ümîdi çü bâl ü per açılır kapanur [G. 27/2]

Aşıkları dermansız bırakır, sabırlarını zorlar, onlara uykuyu haram eder:

Ümîd-i lutf iderken ‘İzzetâ zâhir olup ‘aksi
Dil-i mahzûnumı bî-sabr u sâ mân eylemişlerdür [G. 37/5]

Her gice bana h^vâbı harâm eyledikleri
Hep zâhir ola dîde-i baht-ı nigârdan [G. 109/8]

Kibirlidir, aşıklarla ilgilense bile bu göstermelik olur:

‘İzzet-i âşüfte-hâl olmakda ser-gerdân-ı ‘ışk
Merkez-i nahvetde cânım pâydar oldukça sen [G. 103/9]

Ser-mâye-i tasavvurum oldı ziyân-pezîr
Yârün meger mu’âmelesi sûretâ imiş [G. 75/8]

Bir sürü dostu vardır, sürekli yabancılarla ilgilenip aşıklarını ihmal eder:

Ol dil-ber-i yegâne hezâr-âşnâ imiş
Sûretde ‘âşık aldadcı dil-rübâ imiş [G. 75/1]

Belâdur dil-ber-i bîgâne-tavra âşnâ olmak

Tahammül-sûzdur yâd-âşnâya mübtelâ olmak [G. 78/1]

Aşıklarına yalandan vaatler vererek onları kandırır. Vefasızdır, sözünde durmaz, yemin bozmaktan başka bir şey bilmez:

Olduk firîb-hurde-i va'd-i dürûgı biz

Dildâdegâna âl idici pür-cefâ imiş [G. 75/7]

Biz çîn-i zülfine kapılıp bilmedük dirîg

Andan vefâ ümîdini itmek hatâ imiş [G. 75/5]

N'ola itse tahallüf 'İzzetâ va'd-i visâlinde

O meh bilmez şikest-i 'ahd ile peymândan gayrı [G. 132/5]

Divanda işlenen ikinci tip sevgili ise **Nedîmâne** tarzın etkisi ile oluşan rahat sevgili tipidir. Bu tipin oluşmasında **Lale Devrinin** rahat ve müreffeh yaşantısı, klasik şiir geleneğinin katı kurallarından sıkılan şairlerin yeni konular ve yeni söyleyişler arayarak bu katı kuralları zorlama denemeleri, devrin şairlerinin şen tabiatları, eğlence hayatı ile birlikte kadının yaşantıda bir adım daha ön plana çıkması gibi durumlar büyük rol oynamıştır.

Bu sevgili tipi, dönemde en belirgin ve özgün hali ile **Nedîm**'den sonra **İzzet Ali Paşa**'da görülmektedir. Divanda bu üslupta işlenen sevgilinin en belirgin özelliği yine rahat ve hayatın içinden olmasıdır.

Aşıklarıyla kucak kucağa ve samimi, onlara öpücükler dağıtacak ve kendisini öpmelerine izin verecek kadar yakındır. Sohbet meclislerine gelip aşıklarıyla işret eder, onlara cilveli imalarda bulunur. Klasik tipteki sevgili aşıklarıyla hiç konuşmazken rahat sevgili sevgili şarabın etkisiyle güzel ve cilveli sözler eder, bazen de raks edip şarkı söyler:

Neşât-ı câm-ı sabûhî o şûhî söyletdi

Açıldı bâd-ı nesîm-i seherle gonca-i râz [G. 60/3]

Tâ-seher ben na'ra-i mestâne çekdüm 'ışk ile

Bezmdede âgâze-senc-i nakş u kâr oldukça sen [G. 103/7]

Klasik sevgili tipi aşıklarına karşı son derece acımasızken rahat sevgili aşıklarına kıyamaz, onların gözyaşlarına dayanamaz. Ateş gören yayın yumuşaması gibi, aşğın gönlünün yanışını ve gözyaşlarını gören sevgilinin de kaşları düşer, aşğa merhamet eder:

Garîk-ı merhamet eyler o şûhî gözlerime

Ne dem ki girye-i seyl-âşnâ gelür görünür [G. 42/3]

Ebrû-yı yârî sûziş-i dildür zebûn iden

Âteş görünce nerm olur elbette bir kemân [G. 107/2]

Klasik sevgili aşıklara uykuyu haram ederken rahat sevgili aşıklarıyla beraber uyur. Uyandığında sevgiliyi yanında bulmak ise madende aranan cevherin bulunması kadar güzeldir:

Uyanup yârini ol rind ki yanında bulur

Gûyiyâ gevher-i maksûdını kânında bulur [G. 51/1]

Ayrıca klasik şiirde sevgilinin saçları ve kaşları kara, gözleri siyah veya ela iken yeni tarzla beraber şiire sarışın ve mavi gözlü sevgililer de giriş yapmıştır:

Kapıldum ebruvân-ı zerd-i yâra keş-me-keşlerle

Düşürdüm hayf iki keh-rübânun beynine kâhum [G. 92/4]

Dem-i humârda çeşm-i kebûd-fâmına bak

Misâl-i gonca-i nîlûfer açılır kapanur [G. 27/6]

Güzelliğin olmazsa olmazı naz, rahat sevgiliye yakışan diğer bir unsurdur. Deyim yerindeyse formaliteden naz edip aşıklarına sert bakışlar atan sevgilinin nazı bir iki yalvarmayla hemen son bulur ve aşıklarını kıramayan sevgili onların yanına teşrif eder:

Vahşet-âlûde nigâh itmede dil-ber ammâ

Nâzdur maksadı gelmekde bir ibrâma bakar [G. 50/2]

Şarabın rehaveti sevgiliyi her zaman yumuşatmayabilir. Bazen şarabın etkisiyle, aşıklarına formaliteden ettiği nazın dozu biraz daha artabilir:

Nerm olur ümmîd iderken mey-güsâr oldukça sen

Bî-amân oldun a zâlim neşvedâr oldukça sen [G. 103/1]

Tabii bu rahat sevgili aşıklarıyla olduğu kadar rakiple de işret eder. Rakiple ettiği işretler bazen orada içilen şarabın mahmurluğuyla, bazen bu mahmurluğun etkisiyle ağzından kaçırdıklarıyla, bazen de ağzının şarap kokmasıyla anlaşılır:

Gice hem-bezm-i rakîb olduğın eyler îmâ

Nigeh-i mest ile ol dîde-i h^vâb-âlûde [G. 115/2]

Kimünle hem-kadeh-i bezm-i ‘ayş idün kâfir

Ki hokka-i dehenün kokladum şarâb kokar [G. 14/2]

Îmâ ider rakîb ile ‘ayş itdüğün hele

Mestânedür ki perde-ber-endâz-ı nâz olur [G. 34/5]

Sevgilinin bu rahat davranışları, aşıkların da fesat şeyler düşünmelerine sebebiyet verir. Bu noktadan sonra da şairin hayal gücü devreye girer:

Bezm-i meyde dilber oldukça tebessüm-rîz-i şevk

Fikr-i fâsid âdeme bir cây-ı tenhâ istedür [G. 19/8]

Hayalde sınır yoktur. Klasik şairler hayal güçlerini olağanüstü zorlamış, şiirin katı kurallarının ve toplumun yargılarının oluşturduğu kalın duvarlar arasında şiir sanatını en sıra dışı şekilde ustaca icra edebilmeyi hedeflemiştir. Klasik şiiri özel ve güzel yapan da aslında bu durumdur. Gelenekte asıl amaçları tasavvufi fikirleri ve görüşleri işlemek olan şairlerin şarap, meyhane ve kadeh gibi imgeleri kullanmaları ve ahlâkî yönden oldukça kapalı olan **Osmanlı** toplumunda işret meclislerinden bahsetmeleri tamamen bu en sıra dışı ifadeyi yakalama ve maksadı en çarpıcı biçimde ifade etme amacıyladır.

18. yüzyıla gelindiğinde ise bu katı kurallar iyice zorlanmaya hatta yavaş yavaş yıkılmaya başlamıştır. Kadın şiire yavaş yavaş giriş yapmış, şiir dili sadeleşmiş, söyleyiş rahatlamış, hayaller ve ifadeler daha çarpıcı bir hal almıştır:

Bu şeb niğâr gelüp câme-h^vâbuma ‘İzzet

Uyutmadı beni kâfir sabâh ezânına dek [G. 83/5]

Sarıldı sîneye küstâhlıklar eyledi dil

Soyup o dil-beri tâ-bend-i çintiyânına dek [G. 83/3]

Kaldun elemle çârşeb-i intizârda

Kâfir kızı ya dağı soyunmaz mısın dahı [G. 133/2]

Beytlere ilk bakıldığında şairin harem macerasını anlattığı sanılabilir ki şairin istediği de budur. Bu ifadeler henüz ahlâkî çözümlenin yaşanmadığı **Osmanlı** toplumunda oldukça tepki alacak ve şiirden anlamayan kaba sofu kısmını oldukça öfkeli edecektir. Tüm klasik şairler gibi **İzzet**'in amacı da çarpıcı ifadeler sayesinde önce tepki çekmek, bu ifadeler yüzünden suçlandığında da “Ben orada onu değil şunu kastettim” deyip kıvrak bir biçimde işin içinden sıyrılarak softa kısmını çileden çıkarmaktır. Şiirden anlayanlar ve geleneği tanıyanlar ise şairin aralara ustaca yerleştirdiği anahtar kelimeler sayesinde beytin zahiri manasının yanında batını diğer

manalarını da çözecek ve her okudukları beyitte şiir zevkini yeniden tazeleyecektir. Böylece sanatçı da okuyucu da amacına ulaşmış olacaktır.

Mesela yukarıdaki ilk beyitte sevgilinin aşğın yatağına gelip onu sabaha kadar uyutmaması ne şiir geleneğinde ne de toplum arasında kabul gören bir şey değildir, bu tarz mahrem bir harem macerasının da uluorta anlatılması oldukça tepki çekecektir. Oysaki şairin yatağına gelen şey sevgilinin hayalinden başka bir şey değildir. “Sabah ezanına kadar uyutmadı” ifadesindeki arka kapı ise “Sabaha kadar onu düşünmekten gözüme uyku girmedi” demek olacaktır.

İkinci beyitte de sevgiliyi şalvar bağına kadar soyan bir aşık resmi çizilir ki bu erotik çağrışım da oldukça tepki ve dikkat çekecektir. Alenen yasak bir ilişkiyi tarif ve tasvip eder biçimde kurgulanan bu ifade yüzünden şair suçlanacak olursa, devreye beyte yerleştirdiği ‘dil’ yani ‘gönül’ kelimesi girecektir. Yani tüm bunları yapan şairin gönlüdür ve tüm bu yaşananlar şairin hayal dünyasında gerçekleşmiştir, dolayısıyla herhangi bir suçla da itham edilemeyeceğinden iddia makamının bir kat daha öfkelenmesine rağmen hiçbir şey yapamayıp adeta çatlmasına sebep olur. Kaba sofuların ve düşmanlarının böyle komik bir duruma düşmesi ise şairin keyfini yerine getirmek için yeterlidir.

İdeal sevgilinin nasıl olması gerektiği de divanda işlenen bir konudur. **İzzet**’e göre sevgilinin olmazsa olmazı güzellik, gençlik ve cazibedir. Boy, göz rengi ve din hiç önemli değildir. Şaire göre cahilden ve hafif meşrepliden sevgili olmaz; bu yüzden sevgilinin de kültürlü, sözden anlayan, soylu ve namuslu olması gerektiğini söyler:

Ân gerek dil-berde endâm olsa da mâni’ degül

Çeşm ü ebrûsı siyeh-fâm olsa da mâni’ degül [G. 88/1]

Ben o kâfir-beççenün oldum esîr-i kâküli

Düşmen-i âyîn-i İslâm olsa da mâni’ degül [G. 88/6]

Mahsûl-i bahr ü kânı virürsen de istemez

Âgûş-ı ehl-i derde hemân bir cüvân gerek [G. 80/5]

Sen sen ol her gördüğün nâ-dâna dil virme sakın
Çünkü şâ'irsin güzel de nükte-dân lâzım sana [G. 5/6]

Her büte 'iffet-penâham itmem imrâr-ı nazar
'Aybdur âlûde-dâmânân yâr olmaz bana [G. 2/3]

Meh-i şeb-gerd-i 'âlem 'ârız-ı dildâra benzer mi
Nigâr-ı pâk-dâmen şâhid-i bâzâra benzer mi [G. 130/1]

Degül mahabbete şâyeste her fûrû-mâye
Bana gönül virecek dil-ber-i nesîb olsa [G. 113/4]

Ayrıca sevgilinin ayva tüyü gelmemiş olanı makbuldür, lakin bu temiz yüzlü güzeller henüz revaçta oldukları için aşıklarına çok cefa eder. **İzzet** de rahat aşık tipini işlediği bir beytinde gönlüne seslenerek ona tahammülsüz olduğu için ayva tüyleri gelmiş, yani aşıklarına ilgi göstermeye başlamış bir sevgili bulmasını telkin eder. Ayva tüyleri gelmiş sevgili de haftada iki kere hamama gidip tıraş olduğunda aşıklar tarafından tercih edilebilir:

Sâde-rûlar cevri ider sen bî-tahammülsin gönül
Dil virürsen dil-ber-i çâr-ebrevân lâzım sana [G. 5/5]

Güzeşte dil-bere ser-mâye-i cemâl olmaz
Dü bâre heftede hammâm ile tırâş gibi [G. 131/4]

1.2. SEVGİLİ İLE İLGİLİ BENZETMELER

1.2.1. Ay, Güneş, Mum, Ayna

Bu benzetmelerde genellikle parlaklık, yakıcılık ve berraklık yönü hakimdir. Sevgilinin ay veya güneş olarak düşünüldüğü beyitlerde genellikle benzetme yönü

zikredilmeyip sadece istiare yoluyla sevgiliden ‘meh’ veya ‘mihr’ diye bahsedilir. Benzetme yönünün görülmemesinin sebebi ise sevgili için ay veya güneş benzetmesinin mecaz-ı örfî yani klişeleşmiş benzetme olup benzetme yönlerinin herkes tarafından bilinmesidir.

Ay benzetmesinin hakim yönleri yüz güzelliği, sevgilinin ayın geceyi aydınlattığı gibi aşğın ayrılıktan kararmış gönlünü aydınlatması, her gece görünmemesi, hercailliği ve gece kurulan sohbet meclislerine ay gibi ışık vermesi şeklinde sıralanabilir.

Meclise sevgili geldiğinde aşıklar arasında çıkan kargaşanın anlatıldığı bir beyit, ayın bazı insanlar üzerindeki olumsuz etkilerini de çağrıştırır şekildedir:

Meclis-i meyde ne dem sâki-i mehveş görünür

Mey-perestânda âsâr-ı keş-â-keş görünür [G. 21/1]

Sevgili de ay gibi sadece uzaktan izlenir, yanına varılamaz. Sevgiliyi uzaktan izlediği halde aşkıdan helak olan aşğın dayanıksız gözü, zaten sevgiliyi yakından görmeye tahammül edemeyecektir:

Ben dûrdan helâkûn iken ey meh olamaz

Tâb-âver-i müşâhede çeşm-i nizârumuz [G. 72/5]

Sevgiliden ay olarak bahsedilen bir beyitte rakibe “bed-hâhâ” diye seslenilmesi dikkatimizi çekti. Rakibin en çok benzetildiği unsurlardan biri köpektir. Köpeklerin dolunayda uludukları ise malumdur. “Ey kötü niyetli” manasına gelen “bed-hâhâ” ifadesindeki “hâ hâ” nidalarının köpeğin ulumasını tasvir eder biçimde mahsus kullanıldığını düşünerek, beyte gizlenmiş bir dolunay - köpek mazmunu olduğuna kanaat getirdik:

Senün o mâh yanında rakîb-i bed-h^vâhâ

Tahammül eyleyemem vaz’-ı nâ-be-hencârun [G. 84/4]

Eski takvimler ayın durumları esas alınarak düzenlenirdi. Dolayısıyla ‘ayın on dördü’ dolunayın tam halini aldığı gün olduğundan dolunay yerine kullanılır. Beyitlerde ise sevgilinin yaşını da düşündürecek şekildedir:

Âsmân-ı behcet ü ânun hilâl-ebrûları

Şimdi on dördünde ‘**İzzet** mâh-ı tâbân oldu hep [G. 8/7]

Güneş nasıl dünyadaki hayatın kaynağıysa sevgili de aşık için hayat kaynağıdır. Aşığın gönül dünyasını aydınlatan sevgili bu yönüyle güneşe benzetilir ve çoğu zaman güneşten üstün tutulur, çünkü güneş gece olunca batmaktadır; sevgilinin güzelliği ise sonsuzdur, giderek artar ve batmaz:

O şûhun olmada gitdükçe tâb-ı hüsni bâlâter

Sezâ mı ana teşbih eylemek hurşîdi zâ’ildür [G. 52/2]

Aşık utancından sevgilinin yüzüne bakamaz, bu sebeple sevgilinin yüzü ile çıplak gözle bakılamayan güneşe arasında alaka kurulur:

Târ-ı müjgânım olup perde-i haclet ‘**İzzet**

Bakamam hâver-i hüsnine o vech-i hasenün [G. 86/4]

Güneşe çıplak gözle bakılamaması ise bazı beyitlerde sevgili varken güneşe tenezzül edilmeyeceği şeklinde güzel bir sebebe bağlanır:

Bakamam çihre-i hurşîde o meh-rû var iken

N’eyleyem âyineyi sîne-i bî-mû var iken [G. 100/1]

Sevgilinin ayrılığının en uzun gece gibi düşünüldüğü beyitler meşhurdur. Sevgilinin görünmesi ise güneşin doğması, yani ayrılık gecesinin sabaha kavuşması şeklinde yorumlanır:

Pâyânı yok mıdur şeb-i yeldâ-yı fûrkatün

Ey âftâb-ı ‘işve görünmez misin dahi [G. 133/3]

Zerre, odaya güneş ışığı girdiğinde uçtukları görülebilen toz tanesidir. Sevgilinin görülmesiyle diğer sıradan güzellerin zerre gibi gözünden kaybolduğunu

söyleyen şair, bu ifade ile zerrelere varlığının güneşe bağlı olması durumu arasında tezat oluşturmaktadır:

Zerreves hûbân olurlar cümle çeşmümden nihân

Gün gibi ey âftâbum âşkâr oldukça sen [G. 103/8]

Varlığını güneşe borçlu olan diğer bir unsur da gölgedir. Güneş ışığı vurduğunda yerde oluşan gölge sürünüyor gibi düşünülür ve varlığını sevgilinin varlığına bağlı düşünen aşık için benzetilen olur:

‘İzzetâ bir dil-ber-i ‘âlî-cenâbun tal’ati

Sâyeves üftâde kıldı hâksâr itdi beni [G. 136/9]

Ayva tüyleri çıkmamış sevgili aşıklarına ilgi göstermez ve cefa eder. Bu yönüyle ısıtmayan kış güneşi gibi düşünülür. Bu kış güneşini aşıklara ısıdıran ise ilkbahar yani **Hamel (Koç)** burcu şeklinde düşünülen ayva tüyüdür:

Evvel-bahâr-ı hattı ider nerm dil-beri

Hurşîdün i’tidâli de burc-ı Hamelledür [G. 22/3]

Hattı o serd mihri ısındurdu ‘âşıkâ

Gûyâ bahâr ırince hevâ oldu mu’tedil [G. 89/2]

İkinci beyitteki ‘serd mihr’ ifadesi mihr’in hem güneş, hem de sevgi anlamına gelmesi sebebiyle ‘soğuk güneş’ olarak anlaşılacağı gibi ‘soğuk sevgili, yani sevgisiz’ şeklinde de anlaşılabilir.

Ayva tüyü ne kadar sevgiliyi aşıklara karşı ısıdırsa da güzelliğinin son bulmasına neden olur. Bu sebeple güzelliğin güneşi şeklinde nitelendirilen yüzün ayva tüyleri ile kaplanması, güneş tutulması şeklinde yorumlanmıştır:

Hatt-ı siyâh eyledi şeb-reng ‘izârını

Ey mihr-i hüsn sen de dulunmaz mısın dahı [G. 133/4]

Sevgilinin muma benzetilişi güzelliğinin yakıcılığı ve etrafında aşığın pervane oluşu sebebiyledir. Ayna olarak düşünülmesinde ise göğsünün parlaklığı ve berraklığı etkilidir:

Şeb-i visâlde pervâne-meşreb ol ey dil

Yakıl o şem'-i cemâle parıl parıl ne bu gam [G. 93/6]

Sîne-i billûrunı çeksem n'ola âgûşuma

Sevdigüm âyînesin âyînedân lâzım sana [G. 5/3]

1.2.2. Serv, Tûbâ, Şimşâd, Dal, Gül, Fidan, Lâle

Tüm bu unsurlardaki ortak yön sevgilinin düzgün endamıdır. Serv, Tûbâ ve şimşâd gibi ağaçlarda hakim yön uzun boy ve salınmış iken dal, gül, fidan ve lâle tasavvurunda hakim yön narinlik ve güzelliştir.

Bu unsurların boy ile ilgili tasavvurları [Boy, Endam] bahsinde ele alındığından tekrara düşmemek adına burada bahsetmeyeceğiz.

Gül hayaline genellikle bülbül olarak düşünülen aşık ve diken olarak düşünülen rakip eşlik eder. Pervanesiz mum olmayacağı gibi bülbülsüz gül de olmaz. Lakin yüz yıllarca devam eden bu güzel hayalde gülün yakınında her zaman bülbül değil diken, yani rakip bulunur. Zaten bülbülün güzel sesiyle şakıması da diken yüzünden güle ulaşamamasına bağlanır:

O tıfl-ı nâz-perverdüm dil-i dîvânesiz olmaz

Gül-i üşkûfte bülbülsüz şemi' pervânesiz olmaz [G. 62/1]

Karîni hârlar olmuş o gül-bün-i nâzun

'Aceb mi nâle hem-âheng-i 'andelîb olsa [G. 113/2]

Sen handeler itdükçe n'ola nâleler itsem

Gül açılıcak bülbüle feryâd gerekdür

[G. 24/4]

1.2.3. Okçu, Avcı, Av, Cellat, Pehlivan, Binici, Yağmacı

Mecazen sevgilinin gözlerinin ve gamzesinin okçu olarak düşünüldüğünden bahsettik. Bir beyitte ise sevgilinin belinde ok kabı (terkeş) olduğu söylenir. Bu terkeş herhangi bir benzetmeye konu olmadığına göre, sevgilinin gerçekten okçulukla ilgilendiği anlaşılır:

Hedef-i sînesin âmâde ider ‘âşık-ı zâr

Ne zamân bend-i miyân üzre o terkeş görünür

[G. 21/8]

Aşıkları avlaması açısından avcı olarak nitelendirilen sevgili, bir beyitte de aşığın hayal dünyası tuzağına yakalanmış bir av olarak düşünülür. Aşığın gözyaşı bu tuzağın taneleri, âhı ise bu tuzağın kemendidir:

Eşk-i çeşmüm dâne-rîz âhum kemend-endâz olur

Halka-i dâm-ı hayâlümde şikâr oldukça sen

[G. 103/6]

Sevgili nazlı ve nazında inatçı olması bakımından pehlivan olarak düşünülür ve aşık genelde bu pehlivana basılır, yani tuş olur. Bu kuvvetli iş ve naz pehlivanının üstesinden tek bir şey gelebilir, o da şaraptır:

Ol küşt-gîr-i nâz ile gücdür mukâvemet

Zûr-ı gama basılmaga bir pehlevân gerek

[G. 80/2]

Çok pehlevân-ı ‘işveyi eyler nigûn-pest

Zûr-ı neşât-ı ratl-ı girânı bilür misin

[G. 99/8]

Sevgilinin nazlı ve kararlı oluşunun alakalandırıldığı diğer bir spor da biniciliktir. Naz ve kibrindeki kararlılık, hiçbir yere sapmadan dört nala at süren bir binici şeklinde

hayal edilir ve aşğın hayali de yine bu şehsüvarın naz atının ayaklarının altında çiğnenmektir:

Ârzû-yı pâ-y-mâli hâksâr eyler beni

Şeh-süvârum eşheb-i nâza süvâr oldukça sen [G. 103/5]

Gönül mülkünü yağmalaması bakımından sevgilinin yağmacı olduğunun söylendiği bir beyitte şair felekten ve kazadan şikayet etmekten de geri durmaz:

Gör kazayı kim bu mihnet bes iken tazyîk idüp

Oldı vîrân mülk-i dil bir şûh-ı gâret-kâr ile [K. 12/19]

1.2.4. Put, Nigâr, Perî, Âfet

Güzel sanatlar her zaman en güzeli arayıp en güzel şekilde tasvir etmeyi amaçlar, zaten bu ismi almasının sebebi de budur. Resim ve heykeldeki suretlerin, eserin oluşturulduğu devrin güzellik anlayışının en mükemmel noktasını yansıttığı gibi, güzel sanatların bir dalı olan şiirde de tasvir edilen güzel, döneminin en mükemmel güzellik anlayışıyla oluşturulur. Bu sebeple klasik şiirdeki sevgili kimi zaman ‘nigâr’ yani resim, kimi zaman ‘büt, sanem, sûret’ şeklinde istiare yoluyla nitelendirilir. Bu istiarelerin dışında iki unsur da herhangi bir hayale konu olmaz.

Sevgilinin put veya resim olarak düşünülmesinde etkili olan diğer bir husus ise aşıklarıyla hiç konuşmaması, onlara gülmemesidir.

Sevgilinin periye benzetilmesinde hakim unsur periyle ilgili inanışlardır. Perilerin çok güzel olduğuna inanılır. İnsanlara görünmeyen peri, görüldüğü insanların da aklını başından alır. Aşğın sevgiliyi bekleyip durduğu yerde dönerek onu sayıklaması, peri çağırarak için daire çizip ortasına geçerek okunan birtakım efsunlu sözler şeklinde düşünülür:

Sen hemân dâ’ireden çıkma ‘azîmet-h^vân ol

Vakt olur kim gelür elbet o perîveş görünür [G. 21/3]

Sevgilinin afet olarak nitelendirilmesinde ise aşıkların hayatlarını alt üst edişi ve aralarında çıkardığı bozgun etkilidir. Tüm dünyayı etkisi altına alıp yıkabilecek tesire

sahip olan sevgili, bu yönüyle klasik şiirde ‘âfet-i devrân, âfet-i zemîn ü zamân’ gibi sıfatlarla anılır:

Bir kerre bak o tâze cüvânı bilür misin

Sen âfet-i zemîn ü zamânı bilür misin [G. 99/1]

Felek bir âfete dil-dâde eyleyüp ‘îzzet

Hemîşe başuma gerd-i felâketi koparur [G. 44/6]

1.2.5. Padişah, Ruh, Cevher, Hüma, Şehbaz

Klasik şiirde tasvir edilen ideal güzel hayâlinin ardında sürekli yay, ok, mızrak, hançer vb. silâhlarla donanmış bir padişah imajı bulunduğu söylenir. Bazı görüşlere göre ise bu sevgili, padişahın ta kendisidir. Klasik şiirin birçok cepheden değerlendirilmeye müsait yapısı dolayısıyla bu görüşlerin doğru veya yanlış olması, yine şiiri okuyup kendi çerçevesine göre değerlendiren okuyucunun öznel dünyasına ait yargılardır. Biz de bu beyitleri, çok fazla yoruma girmeden şairin kastettiği ilk manasıyla, yani idealize sevgilinin padişaha benzetilmesi yönüyle ele aldık.

Aşk, güzellik veya cilve padişahı olarak nitelendirilen sevgilinin sarayı ise, aşğın vücududur. Sevgilinin borçlusunu olan aşığı saçlarıyla bağlayıp esir tutması hayalini, aşğın sevgiliye varlığını borçlu olması şeklinde yorumlamak yanlış olmaz:

Seründe dâgdan dervâzeler revzenler aç zîrâ

Sarây-ı pâdişâh-ı ‘ışkdur kâşânesiz olmaz [G. 62/3]

Çîn-i zülfinde ‘aceb mi kayd ü bende çekse yâr

Cân u dil ol pâdşâh-ı ‘işvenün medyûnidur [G. 15/6]

‘Sultanım’ şeklinde hitap edilen sevgili, yine sultanlara yaraşır bir şekilde her konuda benzersizdir:

Pür-cefâ dil-ber mi var ol mâh-ı tâbânım gibi
Pür-sitem yâr olmaz ol serv-i hırâmânım gibi
Bî-vefâ yokdur güzeller içre cânânım gibi
Bî-tarahhum görmedüm ‘âlemde sultânım gibi [Ş. 5/I]

Ruh yaşamın kaynağı, insanın var oluş sebebidir. Aşık da varlığını sevgiliye bağladığı için onu en değerli varlığı ve yaşama sebebi olan ruh ve can olarak niteler. Kıymet bakımından eşsiz bir cevher olarak düşünülen sevgilinin mekanı da, yine aşığın maden olarak düşünülen gönlüdür:

Rûhsın cânâ gönülde bir mekân lâzım sana
Gevher-i yek-dânesin elbette kân lâzım sana [G. 5/1]

Sevgilinin efsanevi hümâ kuşuna benzetilmesi ulaşılamaz ve talihli olması, şahine benzetilmesi ise aşığın gönül kuşunu avlaması dolayısıyladır. Sevgili istiğna (istemez gibi görünme, tok gözlülük) göğünde uçan bir şahindir, yorulmadan uçma açısından da hümâ kuşuyla benzerlik gösterir:

Gönüller saydını ta’lîm itmiş ana üstâdı
O şeh-bâz-ı **Hümâ**-pervâz ‘aceb mi dil-şikâr olsa [G. 112/5]
Evc-i istignâda besdür bes bu pervâz-efgenî
Kalmadı şehbâl ü perründe şehâ nîrûların [G. 85/6]

1.3. SEVGİLİ İLE İLGİLİ GÜZELLİK UNSURLARI

1.3.1. Yüz, Yanak

Yüz divanda en çok ele alınan güzellik unsurudur; bunun sebebi ise kaş, göz, dudak ve yanak gibi güzellik unsurlarını üzerinde barındırmasıdır. Yüzün yanak ile beraber değerlendirilmesinin sebebi, rû, ruh ve ruhsâr gibi kelimelerin hem yüzü hem de yanağı kastedebilecek şekilde ortak kullanılmaları ve hemen hemen aynı tasavvurlara konu edilmeleridir.

Yüzün temel özellikleri parlak, güzel kokulu, temiz ve sade olmasıdır. Sevgilinin en güzel çağı yüzünde ayva tüyelerinin henüz belirmeye başlamadığı “sade yüzlülük” çağıdır. Sevgili bu çağda henüz tam olgunlaşmadığı ve çok fazla rağbet gördüğü için aşıklarına karşı sert mizaçlıdır. Sevgilinin cefasına tahammül edemeyecek aşıklar ise ‘çâr-ebrû’ yani ayva tüyleri belirmeye başlamış geçkin sevgililere meyletmelidir, çünkü ayva tüyü çıktığında sevgili revaçtan düşer ve aşıklarına karşı mizacı yumuşar:

Sâde-rûlar cevır ider sen bî-tahammülsin gönül

Dil virürsen dil-ber-i çâr-ebruvân lâzım sana [G. 5/5]

O yalın yüzli dil-ber tıfl iken gehvârede ‘**İzzet**

Bırakdı hân mân-ı sabr ile sâ mânâna kundaklar [G. 18/8]

Aşık sevgilinin yüzünü her zaman görebilme şansına sahip değildir. Sevgilinin yüzü bazen ayva tüyleri, bazen kâkülle, bazen de peçe ile örtülüdür. Bazen de sevgili naz amacıyla yüzünü aşıklarına göstermez, gösterdiğinde ise evliya dahi olsa herkes gönlünü onun yüzünün rengine ve sadeliğine kaptırır:

‘**İzzet** o şûha perde-keş-i nâz olup yine

Göstermez oldı rûy-ı nigârı girişmeler [G. 31/10]

‘**İzzet** gibi rübûde olur reng-i rûyuna

Ey şûh bezm-i bâdede keyfiyyetün gören [G. 105/6]

Likâ-yı pâkine germ-iştiyâk oldı gönül

O denlü kim duramaz ‘aklı evliyâ diseler [NG. 4/2]

Sevgili utanınca, nazlanınca ve şarap içince kızarır. Bu al yanağın güzelliği aşığın kanlı gözyaşları dökmesine neden olur:

Geh sürh geh sefid olur nâzdan ruhu

Hûnâbe-i niyâz ki dâmânı sürh ider

[G. 20/4]

Sevgili sürekli rakiplere iltifat edip aşığı utandırmakta, üzmektedir. Şair ise aşığının yüzünü nasıl kızarttıysa aynı şekilde sevgilinin de yanağının kızarmasını istemektedir. Bu bir beddua gibi görünse de aslında şair, sıkça kullandığı bu üslupla sevgilinin yanağını daima kırmızı haliyle sevdiğini ima etmektedir:

Agyâra lutfi itdi beni sürh-rûy-ı şerm

Bulsun o hâleti o büt-i nâz ‘izârdan

[G. 109/4]

Yanak sevgilinin **Allah** vergisi güzelliğine güzellik katar, yani başlı başına bir güzellik ve doğal süs unsurudur:

Cemâl-i ‘ârızî zînet virür hüsn-i **Hudâ**-dâda

Olur muhtâc ebrû vesmeye hinnâya parmaklar

[G. 18/2]

Yüz **Allah**'ın cemâlinin en güzel tecelli ettiği yer olarak kabul edilir. Sevgilinin yüzünün güzelliğini hayal ettikçe aşığın sinesinde yaralardan bir **Tûr** dağı oluşmaktadır:

Hayâl itdükçe rûyun tûde tûde dâg-ı sînemde

Tecellâ-yı cemâl-i yârdan bir **Tûr** olur peydâ

[G. 3/4]

Beyitteki tecellâ, cemâl ve **Tûr** kelimeleri **Allah**'ın **Hızır** Musa'ya **Tûr** dağında tecelli etmesini hatırlatacak şekilde özellikle kullanılmıştır.

1.3.1.1. Yüz ve Yanak İle İlgili Benzetmeler

1.3.1.1.2. Ay, Güneş, Ateş

Yanak ve yüzün bu unsurlara benzetilmesinde parlaklık, renk ve yakıcılık yönü hakimdir. Yüzün ve dolayısıyla sevgilinin aya ve güneşe benzetilmesi zamanla klasik şiirin klişelerinden biri haline geldiğinden benzetme yönü ve edatı kullanılmaksızın istiare yoluyla sevgiliden “meh, meh-rû, mihr” diye bahsedilmiş, zamanla bu kelimeler

kullanılmadan mazmunlar yoluyla sevgilinin yüzünün aya ve güneş'e benzediği ima edilmiştir.

Sevgilinin yüzü güneşten ve aydan üstün tutulmuş ve bu mukayese çeşitli beyitlere konu olmuştur. Mesela güneşin sevgilinin yanağı karşısındaki durumu, en sönük yıldızlardan biri olan **Sühâ**'nın güneş karşısındaki durumuyla bir tutulmuştur; yani güneş, sevgilinin yanağının karşısında Sühâ kadar sönük kalmaktadır:

Ruhun ziyâ vire mihr-i semâ görünmese de
Şu'â'-ı şemse ne mâni' **Sühâ** görünmese de [G. 121/1]

Güneşin yıldızları sönük bırakması, diğer bir beyitte de yanağın parlaklığının benlerin güzelliğın önüne geçmesi ile bağdaştırılmıştır:

Hurşiddür sitâreleri nâ-bedîd iden
Hâlün olur fûrûg-ı 'izârunla muzmahil [G. 89/3]

Aşık utancından sevgilinin yüzüne bakamaz, bu durum güneşe çıplak gözle bakamamakla ilişkilendirilir. Diğer bir beyitte ise güneşe bakılamaması, ay yüzlü sevgili varken güneşe tenezzül edilmemesi şeklinde güzel bir sebebe bağlanmıştır. Ayın güneşten daha parlak olması şeklindeki tezat dikkat çekicidir:

Târ-ı müjgânım olup perde-i haclet '**İzzet**
Bakamam hâver-i hüsnine o vech-i hasenün [G. 86/4]

Bakamam çihre-i hurşîde o meh-rû var iken
N'eyleyem âyineyi sîne-i bî-mû var iken [G. 100/1]

Aşık yine de sevgilinin yüzüne bakacaksa, gün doğumunda buharlaşan bir çiy tanesi gibi yok olmayı göze almalıdır ki zaten aşığın isteği de sevgilide yok olmaktır. Ayrıca beyitte sevgilinin yüzünün güneşe benzetildiği direk söylenmese de, "tal'at, şebnem, kapılmak" gibi kelimeler sayesinde beyitteki gündeğumunda buharlaşan çiy tanesi mazmunu kolayca fark edilebilir:

Hayrân olur çü âyine her sûretün gören

Şeb-nem gibi sana kapılır tal'atün gören [G. 105/1]

Güneş benzetmesi içeren diğer bir beyitte de yine 'tal'at' kelimesinin ilk manası olan 'yüz güzelliği' manası kullanılmış, 'güneşin veya ayın doğuşu' şeklindeki uzak manası ile 'sâye, hâksâr' kelimeleri arasında ihama dayalı bir tenasüp kurularak güneş - gölge mazmunu oluşturulmuştur. Sevgili uğruna yerlerde sürünmesi bakımından kendisini yerde boylu boyunca uzanan gölgeye benzeten şair, gölgelerin en uzun olduğu vaktin gün doğumu vakti olduğunu da böylece hatırlatmış olur. Şair bu hayalle ince bir mesaj daha vermektedir, o da gölgenin güneş sayesinde var oluşudur. Yani aşık sevgili karşısında ne kadar zelil de olsa yine de varlığını ona borçlu olduğunu ima eder:

‘İzzetâ bir dil-ber-i ‘âlî-cenâbun tal’ati

Sâyeveş üftâde kıldı hâksâr itdi beni [G. 136/9]

Tabii bu güneşe benzer yüz her zaman görülemez. Mesela sevgilinin kakülleri de bazen yüzünün görülmesine engel olabilir. Sevgilinin saçları ve kakülleri çoğu zaman derli toplu veya örülmüş olmadığından, yani perişan olduğundan yüzün görülmesine engel olabilir. Şair bu durumu 'kakülün aşığa gün göstermemesi' şeklinde yorumlamıştır, çünkü bu durum aşığı perişan eder:

Rûy-ı pâkûn gerden-i billûri itmişdür nikâb

Bana gün göstermeyen hep kâkül-i şebgûnidur [G. 15/4]

Ancak sevgilinin yüz güzelliği geçicidir. Sade yüzlülük devri geçip "devr-i hat" geldiğinde sevgilinin güzelliği bozulacaktır. Şair bu durumu, güneşin tutulmasına ve bulut arkasına girmesine benzetir:

Hatt-ı siyâh eyledi şeb-reng 'izârını

Ey mihr-i hüsn sen de dulunmaz mısın dahi [G. 133/4]

Ruh-ı yâri nikâb-ı hatt-ı ‘anber-bâr göstermez

Ki ebr oldukça rûyın mihr-i pür-envâr göstermez [G. 74/1]

Yüzün benzetildiği diğer bir unsur aydır. Bu benzetmede parlaklıktan çok güzellik yönü etkilidir. Güneş aşırı parlak olduğu için çıplak gözle bakılmaz. Şair bu durumu ay yüzlü sevgili varken güneşe bakmaya tenezzül etmeyeceği şeklinde yorumlayarak güzel bir sebebe bağlamış ve sevgilinin aya benzeyen yüzünü güneşten üstün tutmuştur. Gerçekten de güneş ne kadar parlak olursa olsun, ayın daha güzel olduğu kabul edilir:

Bakamam çihre-i hurşide o meh-rû var iken

N'eyleyem âyineyi sîne-i bî-mû var iken [G. 100/1]

Kaşları hilale, yanakları dolunaya benzetilen sevgilinin kaküller arasında bir görünüp bir kaybolan yüzü, bulutların arasına girip çıkan ay şeklinde hayal edilmiştir:

Egerçi kaşları mâh-ı neve mûmâsıldür

Ol âfetün ruh-ı zîbâsı bedr-i kâmildür [G. 26/1]

Şikâf-ı turrede seyr eyle çihresin gûyâ

Sehâb içinde meh-i enver açılır kapanur [G. 27/3]

Sevgili meclise geldiğinde aşıkların gönlü aydınlanır, bu durumu sevgilinin bezmi aydınlatması olarak yorumlarlar. Mehtap da gece sohbetlerini aydınlattığı için sevgilinin yüzü ile ay arasında benzerlik kurulmuştur:

Dûşîne bezm-i sohbeti itmişdi nûra gark

Rûy-ı nigâra mâh-ı şeb-ârâ mıdur disem [G. 97/5]

Bezimde zaten mest olan aşıkların sevgiliyi görünce sarhoşluğu daha da artmakta, ay ve felek nasıl dönüyorsa ay yüzlü sevgili de onların başını döndürmektedir:

Bir mâh-peyker eyledi ser-geşteter bizi

Gerdûn-ı bî-karâr ne ‘âlemeddür ‘aceb [G. 6/4]

Yüzün aya benzetilmesinde etkili olan diğer bir unsur bayramlardır. Bilindiği üzere dini bayramlar ay takvimine göre kutlandığından, bayram kutlanmaya hilal yani yeni ay görüldüğünde başlanır. Aşığın sevgiliye kavuşması da aşığın bayramıdır, dolayısıyla ay yüzlü sevgilinin görülmesi veya sevgiliye kavuşulması, hilal görüldüğünde yapılan bayramla özdeşleştirilmiştir. Şairin yaşadığı devirdeki bayram kutlamaları panayır şeklinde olup tüm halk tarafından coşkuyla yaşanır. Günlük hayatta belki de hiç görülemeyen sevgililerin seyredilmesi ancak bu bayram kutlamalarında mümkün olduğundan bu durum aşık için çifte bayram sayılmaktadır:

Meh-cebînân ile bâg olmuş temâşâgâh-ı ‘îd

Kanda varsan bir güzel var gurre-i garrâ gibi [K. 4/20]

Tabii bu sevgilileri bayramda seyredilemek için bir ay **Ramazan**’da onların ayrılığına sabretmek gerekir. Sevgililerin fûrkati aşık için manevi bir oruç sayıldığından, vuslat nasıl bayram gibiyse fûrkat de oruçla ilişkilendirilir:

İtmedin kâmetini rûze-i âlâmda lâm

Olmaz ol mâh-likâ ‘âşıkâ bayrâmda râm [G. 91/1]

Yanak ne kadar aya benzetilse de, şair sevgilinin yanağının güzellik bakımından aydan daha üstün olduğunu söylemiş, zayıf ahlaklı güzellerin namuslu güzellerle bir olmayacağını ifade ederek bu durumu somutlaştırmıştır. Ayın hafif güzellere benzetilmesine sebep hercai olması, yani göğün her yerini gece vakti dönüp dolaşmasıdır:

Meh-i şeb-gerd-i ‘âlem ‘ârız-ı dildâra benzer mi

Nigâr-ı pâk-dâmen şâhid-i bâzâra benzer mi [G. 130/1]

Yüz ve yanağın yakıcılık, ve parlaklık yönüyle benzetildiği unsurların sonuncusu ateştir. Sevgili şarap içtiğinde harareten kızaran yanakları aşğın tabiat ocağına ateşler düşürmekte, ona ateş rengi kanlı gözyaşları döktürmektedir:

Ruhunda tâb-ı mül itdükçe cûş mevc-be-mevc

‘İzârun eyledi âteş-fürûş mevc-be-mevc [G. 10/1]

Dûdmân-ı tab’uma âteşler ikâd eyleyüp

Yakdı yandurdı beni ol âteşin ruhsâr ile [K. 12/20]

O âteşin ‘izârı hayâl idüp **‘İzzet**

Akıtdı dîde dem-i şu’le-pûş mevc-be-mevc [G. 10/5]

Sevgilinin ateşli yanağını ve can yakan güzelliğini görüp de hasretle ciğeri kebab olmayan yoktur:

Görince rûy-ı âteşnâk ile hüsn-i gelû-sûzın

‘Aceb kangı ciger var dâg-ı hasretle kebâb olmaz [G. 73/6]

Sevgilinin yanağının aydınlığı olmadan aşık hiçbir yeri göremez olur. Bir beyitte aşğın bakışı kişileştirilmiş, kirpikleri ise karanlık bir yola serpilmiş neşterlere benzetilmiştir. Yani aşğın bakışının dünyayı dolaşmasına, hemen önündeki karanlık ve neşterli yol engel olmaktadır:

Nice tayy eylesün pây-ı nigeş bî-şu’le-i rûyun

Ki şeh-râh-ı müjem târik ü neşterzârdur sensiz [G. 61/2]

1.3.1.1.3. Gül, Gülşen, Yasemin

Gül, yüz ve yanak için klişeleşmiş bir benzetmedir. Benzetmenin hakim yönü ise renk, güzellik ve kokudur. Bazı beyitlerde bu benzetme, sevgilinin terinin gül suyuna benzetilmesi ile pekiştirilir:

Germi-i meyle ‘arak-rîz olup ol gül-çihre
Kâkül ü perçemini itdi gül-âb-âlûde [G. 115/4]

Ol âfetün ruh-ı hoy-gerdesi gül-âb kokar
Şemîm-i dâne-i hâlinde müşk-i nâb kokar [G. 14/1]

Sevgilinin yanağının gül kokması sadece güzel bir tahayyülden ibaret değildir. Yanağa ve yüze gül suyu sürülmesi âdeti eskiden beri devam edip günümüze kadar ulaşmıştır. Günümüzde genellikle mevlid törenlerinde gerçekleştirilen bu âdetin eskiden günlük hayatta da yer aldığını beyitlerden anlamak mümkündür. [Bkz: Koku Maddeleri]

Yüz ve gül arasındaki alaka bazı beyitlerde yalnızca renk üzerine kurulur. Bir beyitte sevgilinin utandığı zaman kızaran yüzü ve dolayısıyla sevgili, gül rengi bir elbiseye benzetilmiştir:

Tâze bir câme-i gül-penbe gibi şâhid-i hüsn
Reng-i ruhsâresi oldukça hicâb-âlûde [G. 115/3]

Benzetmenin sadece renk üzerine kurulu olduğu diğer bir bentte, yanağın söz ile tarif edilemez bir güzellikte olduğu söylenir:

Her ham-ı gîsû-yı müşkîninde bin meftûnı var
Halka-i zencîr-i zülfinde nice mecnûnı var
Vasf olunmaz kâle gelmez bir ruh-ı gülgûnı var
Hâsılı mahbûbe-i ra’nâ-yı devrândur biri [Ş. 6/II]

Sevgilinin yanakları bazen şarabın etkisiyle, bazen utangaçlıktan, bazen de naz sebebiyle kızarır. Şair sevgilinin yanaklarının şarabın hararetiyle bir kızarıp bir sararmasını, çift renkli bir gül çeşidi olan gül-i ra’nâ’ya özenmesi şeklinde yorumlamıştır. Bir beyitte sevgilinin yanaklarının şarabın neşesiyle kızarıp sarardığı söylenirken diğer beyitte bu durum reddedilerek sevgilinin yanağının kızarıp sararmasının şarabın

hararetinden değil, taze bir gül fidanı olan sevgilinin üzerinde güller açılmasından dolayı olduğu ifade edilmiştir:

Geh açılır gehî kızarur gül-'izâr-ı nâz
Reng-i düğâne-i gül-i ra'nâyâ meşk ider [G. 46/6]

Olmış sefid ü sürh neşât-ı şarâbdan
Ruhsâr-ı dil-bere gül-i zîbâ mîdur disem [G. 97/4]

Tâb-ı meyden sanma kim ruhsârı reng-âmîz olur
Gül-nihâl-i tâzedür kaddi gül-i ahmer virür [G. 28/2]

Bu gibi benzetmelerde ve hayallerde bazen daha da ileriye gidilmiş, en ince ve yeni hayaller elde edilmeye çalışılmıştır. Bir beyitte yanağın gül kokusundan yaratıldığı, diğer bir beyitte letâfet dalgalarının cisme gelerek gül rengi bir yüz ve yanak oluşturduğu söylenmiştir:

Feyz-i letâfet idüp ana bâgbân-ı hüsn
İtmiş sirişte nûkhet-i gülden 'izârını [G. 135/6]

Tecessüm eylemiş mevc-i letâfet rûy-ı yâr olmuş
Tekevvün itmiş andan gül gibi bir reng 'izâr olmuş [G. 76/1]

Şarabın hararetiyle kızaran yanaklar yine bazı beyitlerde güzelliğin her dem baharı yaşayan gül bahçelerine, hususi olarak da **Edirne** güllerine benzetilir:

Gülpâr-ı ân ü hüsnde san güller açılır
Germî-i mey ki 'ârız-ı cânânı sürh ider [G. 20/6]

Ruhsâr-ı yâr gülşeni her-dem bahâr iken
Ey gonca-gül bu yerde isen gel hemân açıl [G. 89/6]

Gör nice kim rûy-ı âl üzre **Edirne** güllerin
Pîçîş-i destârı yek-ser imrenür imrendürür [G. 32/3]

Sevgilinin yüzünün güle benzetilmesi, aşık ve rakip için de belli tasavvurlara sebep olur. Sevgili gül olarak düşünüldüğünde aşık o gül için devamlı feryat eden bülbül, rakip ise her zaman gülün yanında ve himayesinde olan dikendir:

O gül-rû hârlarla âşnâ olmuş bize şimdi
Misâl-i bülbül ey dil çâre yok efgândan gayrı [G. 132/3]

Çoğu zaman yanak ve yüz güle benzetilse de bazı beyitlerde yanak ve yüz gülden üstün tutulmuştur. Bir beyitte gülün yapraklarının parça parça oluşu, sevgilinin yanağına hayran olduğu için üstünü başını paramparça etmesi şeklinde güzel bir sebebe bağlanmıştır:

Gül sîne-çâk reng-i ruh-ı yâr şevkına
Bülbül nagam-güzâr o güftâr şevkına [G. 125/1]

Şair sevgilinin yanakları varken gül bahçesinde güllere bakmayacağını, güllerde sevgilinin yanağındaki kadar tazelik ve güzellik olmadığını söyler:

Güle tevcîh-i nigâh eyleyemem gülşende
Ruh-ı dildâr gibi anda tarâvet yokdur [G. 54/9]

Yanağın taze yasemin yaprağına benzetilmesi sadece kokusu yönüyledir:

Ruhun mı berg-i ter-i yâsemen midür bilmem
Hamîr-i mâyesi gülden midür gül-âb kokar [G. 14/4]

1.3.1.1.4. Mushaf, Kitabe, Belge, Deniz, Meta

Bu benzetmelerde genellikle yanak ve ayva tüyü birlikte ele alınır. Yanak üzerindeki ayva tüyü bazen bir kitabe üzerindeki süs yazısına, bazen de mushaf üzerinde yazılı olan ayetlere benzetilir:

Rakîme-i hatun eyler mi nesh-i safha-i hüsn
Kitâbe-i ruh-ı gülgûnuna ya zeyn midür [G. 43/2]

Eyle nigâh mushaf-ı rûyında hattına
Ser-sûre-i şerîf-i **Duhân** 'ı bilür misin [G. 99/3]

Bir beyitte ayva tüyleri çıktığı halde onu tıraş eden sevgililerin yüzleri, sah yazısı yazılmış sahte bir belgeye benzetilmiştir:

Hat-ber-âverdelerün rûy-ı tırâşîdeleri
Hakli hüccet gibidür da'vi-i tezvîr üzre [G. 117/3]

Diğer iki beyitte yanak denize, ayva tüyü ise dalganın karaya vurduğu ambere benzetilmiştir. [Bkz: Koku Maddeleri]

Seyr eyle cûş-ı hüsnini rûy-ı hat-âverün
Bir mevcedür ki sâhiline 'anberin döker [G. 47/8]

Ol dem ki rûy-ı yâra hat-ı müşg-sâ çıkar
Gûyâ kenâra mevce-i 'anber-nümâ çıkar [G. 25/1]

Sade yüzlülük devri geçici olduğundan önemli olan yüzün güzelliğidir. Bu durum, güzelliğin hoş bir kumaşa ve hat gelmiş yüzün de ucuz tezgah malına benzetilmesiyle somutlaştırılmıştır:

'**İzzet** kumâş-ı hüsnine bak yohsa çihresi
Erzân metâ'-ı rûy-ı dükândur ol âfetün [G. 79/7]

1.3.1.1.5. Kumaş, Ayna

Bu benzetmelerde hakim yön niteliklidir. Yanağın aynaya benzetilmesinde pürüzsüzlük, berraklık ve eskiden aynaya verilen kıymet, kumaşa benzetilmesi yine o devirde ticari gemiler vasıtasıyla yabancı ülkelerden ithal edilen kumaşlara verilen değer dolayısıyla:

Ser-tâ-be-pâ o yâri temâşâ ise garaz

Dest-i nigâha vir ruh-ı âyînedârını [G. 135/5]

Hayrân olur çü âyine her sûretün gören

Şeb-nem gibi sana kapılır tal'atün gören [G. 105/1]

Bu çâr-sûy-ı cihân içre görmedüm hele ben

Metâ'-ı tâze o ruhsâr-ı hoş-kumâş gibi [G. 131/6]

1.3.1.1.6. Melek, Peri

Melek ve peri benzetmesinin sebebi yüzün güzelliği ve bu ruhani varlıklara dair inanışlardır. Meleklerin ve perilerin yüzlerinin çok güzel olduğuna inanılır ve bu varlıklar herkese görünmez. Beyitlerde yüz için 'melek-sîmâ, perî-peyker ve perîveş' şeklinde yer alan terkipler dışında herhangi özel bir benzetme yer almaz.

1.3.2. Saç (Zülf, Gîsû, Kâkül, Turra, Perçem)

Saç, aşık üzerinde büyük etkileri bulunan bir güzellik unsurudur. Şekli, rengi ve kokusu bakımından çeşitli benzetmelere konu olur. Çoğunlukla şekli bakımından ele alınsa da bazı tasavvurlarda ele alınış yönü şekil, koku ve renk diye birbirinden kesin olarak ayrılamaz. Yani bir unsur ile aynı anda iki farklı yönden benzetme yapılabilir. Başlıklardaki sınıflandırma ise hakim benzetme yönüne göre yapılmıştır.

Beyitlerde “zülf, kâkül, perçem, turra ve gsu” kelimeleri de birbirinden tam bir ayırım teşkil etmediği ve hemen hemen aynı tasavvurlara konu olduğu için tüm bu unsurlar “Sa” başlığı altında toplanmıştır.

Rengi, uzunluğu, bazen örülü bazen de karışık, perişan, dalgalı ve kıvrımlı oluşu ile aığın halleri arasında benzerlik kurulur. Yani perişan olan sa aığı perişan eder, kıvrım kıvrım olan sa ise aığın iki büklüm olmasına sebep olur; ancak aığın hali o kadar perişan olur ki, sevgilinin saçı bu perianlığı rüyasında bile göremez:

Ryı üzre ol perî-peyker tem eyledüm
n tagtmı zülfini hâl-i pernum gibi [NG. 7/5]

‘zzet derdümi ta’br idemem zülf-i nigâr
Göremez hâl-i pernumu uyhusında [G. 111/5]

Sevgilinin saçlarının övgüsünü ve tasvirini en iyi aık yani Şair yapar. Rakiplerin yani diğer Şairlerin yaptığı tasvirler ise sevgilinin saçları gibi karışıktır:

Kkli vasfın idermi dn iitdm agyâr
Bakdum im’n ile ta’bri mevveŗ görinür [G. 21/9]

Sa perişan yani dağınık olduğu zaman aıkları da perişan eder, sabırlarını tketer ve aralarında kargaşa çıkarır; bu yüzden ayva tüyleri ve boyla birlikte fitne olarak nitelendirilir:

Oldukda tr-ı kâkül-i cnn bölük bölük
Sabr u Őikbm oldu pern bölük bölük [G. 82/1]

Zülf-i siyh hâl-i ruhî kadd-i dil-keşi
b-ı fitne-hz-i cihândur ol fetn [G. 79/5]

Şair bazen saçın perişanlığından ve kendisinin perişan oluşundan şikâyet edip sevgiliye sitem veya beddua eder gibi görünse de aslında o da perişan olmak pahasına saçın en perişan halini sevmektedir; çünkü saçın kokusu ve güzelliği en çok rüzgarda dağıldığında ortaya çıkar:

‘Uşşâkını ya böyle perişân kor mısın

Kâküllerün dağılmış örünmez misin dahı [G. 133/5]

Perîşân-hâl iden âşüftegân-ı ‘ışkî kâküldür

Anun da mâye-i sâ mân-ı hâli târumâr olsun [G. 98/4]

Târ-ı ümîdüm eyledi pür-pîç ü tâb ye’s

Zülfün girihleri bula hep rûzgârdan [G. 109/7]

Sabânun nâfe-rîz-i kâm-ı ümmîd oldığın görsek

Çözülse kâkül-i müşkîn-i dil-ber târumâr olsa [G. 112/3]

Büyük küçük herkesi kendisine bağlayan sevgilinin, saçlarını taraması ise sevgilinin saçını dağınık haliyle seven aşıklar için beladır; çünkü taranmış düz saç dağınık saç kadar koku yaymaz. Şair bu durumu saçlarına esir olan aşıkların saçtan kopması şeklinde yorumlamıştır:

Yârün kemend-i kâküline tâblar virüp

Bend eyledi sıgâr u kibârı girişmeler [G. 31/9]

O şeb ki şâne-zen-i kâkül-i siyâh ola yâr

Esîr-i zülfine kayd-ı belâ gelür görünür [G. 42/2]

Saçlar o kadar tesirlidir ki aşığı perişan etmekle yetinmez. Uzun ve simsiyah görünümüyle hemen altında bulunan kaşları bile ürkütür, hükmü altına alır ve boyun

eğdirir. Sevgilinin melül bakışları ve mahzun kaşları bu şekilde güzel bir hayale bağlanmaktadır:

Çıkıcak başdan tetâvül eyleyüp gîsûlarun

Bi'z-zarûre ser-fürû itdi ana ebrûlarun [G. 85/1]

Klasik şiir geleneğinde sevgilinin saçları siyahtır. Saçın siyahlığı, üzerine kurulan teşbihlerin yanısıra beyitlerde özellikle kullanılan “sevdâ” kelimesi ile hatırlatılır. Eski inanışta insan vücudundaki dört renk sıvıdan siyah olanın isminin “sevdâ” olması ve aşk ile deliliğin bu sıvıdan ileri gelmesi telakkisi, yani “sevdâya yakalanmak” ise beyitlerin arka planına yerleştirilir.

Bir beyitte şair, kendisini deli eden saçların da kendisi gibi bu sevda hastalığını tatmasını isteyip beddua eder görünürken, kelimenin diğer anlamıyla ihamlı bir şekilde saçların siyahın en koyu halini almasını istediğini ima etmektedir. Bu üslup **Paşa**'nın severek kullandığı bir üsluptur:

Beni ser-mest iden çeşm-i siyâhun pür-humâr olsun

Beni şeydâ iden zülfün de sevdâya şikâr olsun [G. 98/1]

Yani saçın sevdâsı dendiğinde hem saçın siyahlığı, hem de saça duyulan tutkulu sevgi kastedilir. Bazı kaynaklarda tevriye, bazılarında ise iham adı verilen bu iki anlamlılık sanatının kullanıldığı beyitlere göre saçın sevdâsı, aşığın delirmesine sebeptir. **Leyla** ve **Mecnun** hikayesinden bildiğimiz üzere deliren aşıklar insanlardan kaçarak kendilerini çöllere vururlar:

Eyledün âvâre mevc-i çîn-i zülfünden beni

Cûşiş-i sevdâ dil-i mecnûna sahrâ istedür [G. 19/7]

Gel yeter insâfa gel öldürdi istignâ beni

Dil-berâ sevdâ-yı zülfündür iden şeydâ beni

Eyledi bî-tâb ‘ışkun ey melek-sîma beni

Kâkülündür eyleyen ‘âlemlere rüsvâ beni [Ş. 4/I]

Saçın güzel kokulu olması, sevilenin her uzvunun aşığı güzel kokulu gelmesinin yanısıra şiirlerin yazıldığı devirde saça ve sakala gül suyu ve misk gibi güzel kokular sürülmesi âdetinden ileri gelmektedir. [Bkz: Koku Maddeleri] Sevgilinin terinin gül suyuna benzetilmesi ise bu hayalde pekiştirici bir unsurdur:

Germi-i meyle ‘arak-rîz olup ol gül-çihre

Kâkûl ü perçemini itdi gül-âb-âlûde

[G. 115/4]

Sevgilinin saçları o kadar güzel kokar ki, o kokuyu bir defa alanın zihni sevgilinin nazımın kokusunu dahi almaz olur, yani sevgilinin her türlü cevrine cefasına katlanır:

Şemîm-yâfte-i zülf-i dil-rübâ olanun

Dimâğı râyiha-i nâz-bû nedür bilmez

[G. 70/4]

Ayrıca eskiler bir şeyin en küçük unsurunun o şeyin kokusu olduğunu düşünürlerdi. Bugün ‘bir gram vefa yok, zerre ümit yok’ gibi şekillerde ifade ettiğimiz kıstası onlar ‘vefa kokusu, ümit kokusu’ şeklinde ifade etmişlerdir. Bir maddenin kokusunun, o maddenin havaya yayılan mikropartikülleri sayesinde hissedilebildiğini modern bilimin yakın zamanlarda keşfettiğini göz önüne aldığımızda, eskilerin bu konuda bizden daha sınırlı bir bilgiyle daha isabetli bir ifade yakaladıklarını kabul etmemiz gerekir.

Klasik şiirde aşık, sevgiliye saçlarının kokusunu alacak kadar yaklaşmadığı için mecburen bu kokuyu sabah yelinden bekler. Sevgilinin saçlarını dağıtıp perişan eden bâd-ı sabâ’ya klasik şiirde bir postacı imajı yüklenmiş ve sevgilinin saçlarının kokusunu aşığı getirmesi istenmiştir. Bu hayalde sabah yelinin ferahlatıcı ve huzur verici özelliği hakimdir.

Bâd-ı sabâ’nın böyle bir görevi olmasına karşın sevgili saçlarının kokusunu dahi sabah yelinden kıskandığı için bizim şairimize böyle bir iyilikte bulunmamakta, bağa bahçeye boş boş gelip gitmektedir:

Zülfinden olmadı bize bûy-âver-i ümîd

Bî-hûde bâga bâd-ı sebük-pâ gelür gider

[G. 53/4]

1.3.2.1. Saç İle İlgili Benzetmeler

1.3.2.1.1. Şekil Yoluyla Yapılan Benzetmeler

Zincir, Tuzak, Kemend, Âşiyân, İp, Lâm, Ejderhâ, Tûl-i Emel

Saçın zincire benzetilmesinde örgülü, kıvrık ve halka halka oluşunun yanısıra aşığın gönlünün sevgilinin saçlarına bağlanmak istemesiyle ortaya çıkan “deli bağlama” hayali etkilidir. Sayısız aşığı olan sevgilinin saçlarında da nice mecnun gönüller bağlıdır:

Her ham-ı gîsû-yı müşkîninde bin meftûnı var

Halka-i zencîr-i zülfinde nice mecnûnı var

Vasf olunmaz kâle gelmez bir ruh-ı gülgûnı var

Hâsılı mahbûbe-i ra'nâ-yı devrândur biri [Ş. 6/II]

Zaptedilemeyecek derecede aklını kaybedenler, kendilerine ve etraflarına zarar vermemeleri için bağlanır ve -mümkünse- tedavileri tamamlanana kadar çözülmez. Sevgilinin saçının sevdâsı yüzünden deliren aşığa çare, yine sevgilinin saçına bağlanmaktır ki zaten gönlün deli olmasının sebebi de sevgilinin saçlarına duyduğu kuvvetli istek olduğundan bu durum onun iyileşmesine sebep olacaktır:

Dirsen ki hûşmend ola dîvâne gönlünü

Zencîr-i tâb-dâde-i zülf-i dırâza çek [G. 87/8]

Gayra bel bağlayamaz bu dil-i dîvâne-sirişt

Halka-i silsile-i kâkül ü gîsû var iken [G. 100/4]

Yine bir kâküle sevdâsı sarılmış bu gice

Kıl temâşâ dil-i dîvâneyi zencîr üzre [G. 117/2]

Sevgilinin **İslâm** düşmanı bir kafir olması bile aşığın kâkül sevdasına engel değildir:

Ben o kâfir-beççenün oldum esîr-i kâkûli

Düşmen-i âyîn-i İslâm olsa da mâni' degül [G. 88/6]

Aşığın gönlünün sevgilinin saçlarına bağlı olması sadece deli hayaline dayandırılmaz. Bir beyitte gönlün, cilve padişahı olan sevgilinin borçlusunu olduğu için saçlarına bağlanmasının normal olduğu söylenir. Böylece eski zamanlarda borçluların rehin alınıp bağlı tutulduğu anlaşılmaktadır:

Çîn-i zülfinde 'aceb mi kayd ü bende çekse yâr

Cân u dil ol pâdşâh-ı 'işvenün medyûnidur [G. 15/6]

Saçın tuzak ve kement olarak tasavvuru yine şekli ve aşığın gönlünün saçlar ile avlanması dolayısıyladır. Benin tuzaktaki tane olarak düşünülmesi, tuzak hayalinin temelini teşkil eder. Sevgilinin saçlarını şekillendirerek yanaklarını süslemesi, aşığın avlama amacıyla kurulmuş bir tuzak olarak yorumlanır:

N'ola ârâmgâh-ı hâli olsa sâye-i zülfi

O bir dâm-ı girih-gîr-i belâdur dânesiz olmaz [G. 62/5]

Kâkûl-i ham-der-hamunla zîb ü fer vir rûyuna

'Âşık-ı üftâdeye dâm olsa da mâni' degül [G. 88/7]

Gönlünü sevgiliye kaptıran âşık âdeta onun saçının kemendi ile avlanmış bir av gibi ona teslim olur. Bu manevî hâli şairler âşığın kendisini sevgilinin kement gibi saçına kaptırarak iradesinin elden gitmesi, ona bir av gibi teslim olması şeklinde yorumlarlar. Şairin edebî metinlerde daha çok müşğîn kemend (misk kokulu kement) şeklinde geçen böyle bir ifade kullanmasının ardındaki gerçek sebep, eskiden **Türkistan** civarında ceylan avlayan avcılarının tuzak içine yerleştirdikleri kement üzerine, hayvanın göbeğinden

çıkarılan misk kokusundan sürmeleri, bu kokuya gelen hayvanın kementle oynarken kendisini kaptırmasına işaret içindir.³¹

Bend idüp ol turre-i müşkîne şeydâ gönlümi

Bir bakışla çeşm-i mekkârun şikâr itdi beni [G. 136/5]

Büyük - küçük herkesi kendine bağlayan bu kement o kadar etkileyicidir ki **Cebrail** bile bu kemende bağlanıp kalır:

Yârün kemend-i kâküline tâblar virüp

Bend eyledi sığâr u kibârı girişmeler [G. 31/9]

Zülf-i câdû-fenni oldukça kemend-endâz-ı nâz

Rûh-ı Kudsî ‘Akl-ı Evvel beste-i fitrâk olur [G. 35/3]

Saçın aşiyana (kuş yuvası, barınak) benzetilmesi karışık şekli, genellikle aşğın gönlünün kuş olarak düşünülmesi ve sevgilinin saçında yer etmek istemesi sebebiyledir. Bir beyitte aşğın gönlü avare (yersiz yurtsuz), sevgilinin saçı ise barınak olarak düşünülmüştür:

Câygâh it bir ser-âmed dil-berün gîsûsını

Ey gönül âvâresin bir âşiyân lâzım sana [G. 5/4]

İpe, lam (ل) harfine ve ejderhaya benzetilmesi sadece şekli sebebiyledir. Şair sevgilinin saçının ve boyunun sırrını idrak edemeyenlerin **Bakara** Suresi’nin başındaki elif ve lâm harflerine, manalarını anlamadan boş boş bakacaklarını söyler:

Yârün esrâr-ı kad ü zülfini fehm eylemeyen

Resm-i ser-sûre-i garrâ-yı **Elif-lâm**'a bakar [G. 50/4]

³¹ Ahmet Atilla Şentürk; *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, Mart 2016, s. 147.

Aşkın hayretiyle aklının ipucunu kaybeden aşık, yine sevgilinin tel tel saçları arasında yahut kıl gibi belinde bulacaktır:

Hayret-i 'ışk ile ser-rişte-i 'aklı güm iden
Târ-ı zülfinde yahud mûy-ı miyânında bulur [G. 51/2]

Bir beyitte aşğın sevgilinin uzun saçına ilgi duyması, tûl-i emel (tükenmez arzular) ile ilişkilendirilmiştir. Çünkü bu sabır isteyen, çok karışık ve uzun bir iştir³². Beyitteki hevâ kelimesi, rüzgârın sevgilinin saçlarını dağıtmasıyla ortaya çıkan manzarayı ve kokuyu da çağrıştırmaktadır:

Hevâ-yı zülf ile âşüftelik yetişmez mi
Dilâ bu tûl-ı emelden kesil kesil ne bu gam [G. 93/2]

1.3.2.1.2. Renk Yoluyla Yapılan Benzetmeler:

Gece, Bulut, Fitne, Cadı, Küfür

Saçın geceye ve buluta benzetilmesine koyu siyah rengi ve bazen güneşe, bazen de aya benzetilen yüzü kapatıp sevgilinin güzelliğini gölgelemesi sebep olur. Kaküller arasında bir görünüp bir kaybolan yüz, gece bulutlar arasına girip çıkan aya benzetilir. Gece, güneşin batması demektir. Şair saçın yani kâkülün ona 'gün göstermediğini' söylerken hem kendisine eziyet ettiğini, hem de sevgilinin güneşe benzeyen yüzünü göstermediğini tevriyeli bir şekilde ifade etmiştir:

Rûy-ı pâkûn gerden-i billûrı itmişdür nikâb
Bana gün göstermeyen hep kâkül-i şebgûnıdur [G. 15/4]

Sevgilinin saçları gözünün önüne geldiğinde mahmur gözleri rahatsız olur. Şair bu durumu, hasta insana gecelerin çok uzun gelmesi ile somutlaştırır:

Zülfinden itse çeşmi 'aceb mi şikâyeti
Zîrâ mizâc-hastelere şeb dırâz olur [G. 34/3]

³² Cemal Kurnaz; *Hayâlî Bey Dîvânı Tahlili*, 1. Baskı, Ankara 1987, s. 212.

Örgülü ve bağlanmış saçın kuyruklu yıldız benzetilmesi hem şekil hem de kara yıldız inancıyla dolayısıyla renk yönüyledir:

Seyr eyle zülfi örgilerin saç bağısını

Gör necm-i tâli'-i siyeh-i turredârumuz [G. 72/2]

Fitne, bir toplulukta ortaya çıkan karışıklık demektir. Fitne kelimesi klasik şiirimizde nerede kullanılırsa, orada hemen daima bir büyü ve sihir imajı bulunur. Kara büyülerin genellikle saç teline düğüm atılarak yapılması, saçların çokluğu ve aşıkların gönüllerinde uyandırdıkları kargaşalar, sevgilinin saçının fitne olarak düşünülmesine sebebiyet verir. Sevgilinin saçları, kaşları, boyu ve yanağındaki beni, aşıkları birbirine düşürüp fitne çıkarmada müştereklik arz eder:

Zülf-i siyâhî hâl-i ruhî kadd-i dil-keşi

Âşûb-ı fitne-hîz-i cihândur ol âfetün [G. 79/5]

Hufte âşûb-ı cihân dâmen-i ebrûsında

Fitne h^vâbîde ser-i sâye-i gîsûsında [G. 111/1]

Şair sevgilinin saç hakkında dedikoduların ve söylentilerin yükselmesini de fitnenin uyku yeri yani uyuyan fitne olduğu için hakkında efsaneler rivayet edilmesinin doğal olması şeklinde yorumlamıştır:

Ser-i zülfinde yârün kîl ü kâl âvâze-gîr oldu

Ser-â-ser h^vâbgâh-ı fitnedür efsânesiz olmaz [G. 62/8]

Saçın cadı olarak düşünülmesi de cadıların siyah giyinmesi ve sevgilinin saçları ile büyüleyicilik yönünden benzerlik göstermesi dolayısıyladır:

Zülf-i câdû-fenni oldukça kemend-endâz-ı nâz

Rûh-ı Kudsî 'Akl-ı Evvel beste-i fitrâk olur [G. 35/3]

Saçın renk yönünden baskın bir şekilde benzetildiği son unsur küfürdür. Kelime anlamı ‘bir şeyin üzerini örtmek’ olan küfr kelimesinin bir diğer anlamı da karanlık, dolayısıyla karaltı ve siyahlık demektir. Sevgilinin saçının küfre benzetilmesi, küfür yani imansızlık manasının yanısıra saçın siyahlığını da hatırlatır. Yalnız sevgilinin saçı ve beni o kadar koyudur ki en koyu küfür ehli bile bunları görünce baştan başa imana gelir:

Çîn-i zülfün dâne-i hâlün temâşâ kılsalar

Kâfiristân ser-be-ser ser-dâde-i îmân olur [K. 5/50]

Şiir geleneğinde saç kesreti (çokluk, vahdet’in zıttı) temsil ettiğinden, aynı zamanda vahdete inanmayanların küfrünü sembolize eder.

1.3.2.1.3. Koku Yoluyla Yapılan Benzetmeler

Sümbül, Reyhan, Şebboy, Misk, Anber

Saçın bu çiçeklere benzetilmesi hem koku hem de şekil münasebetiyledir. Bu üç çiçeğin özellikle seçilmesinin sebebi kıvrım kıvrım, güzel kokulu ve karışık olmaları dolayısıyla sevgilinin saçlarının hem koku hem de şekil yönünden benzetilebilmesi içindir.

Saçın sümbüle benzetilmesi o kadar klişeleşmiştir ki, bir kişinin sümbülü dendiğinde istiare yoluyla akıllara direk o kişinin saçları gelmektedir.

Sevgilinin yanağını süsleyen saçları sümbül bahçelerini kıskandıracak, sümbüllere hayretten sinelerini dövdürüp yara edecek kadar güzeldir:

Turre kim pîrâye-bahş-ı rûy-ı cânân oldı hep

Ser-zemîn-i hüsni reşk-i sünbülistân oldı hep [G. 8/1]

Pür-rîş-i dest-kûbi-i hayret ider dilin

Sümbül çemende kâkül-i dildâr şevkına [G. 125/3]

Bir beyitte şebboy yaprağı kumaş, sümbül yaprakları da iplik olarak düşünülür. Bunların bir araya gelip dokunmasıyla da sevgilinin saçları oluşur:

Kumâş-ı berg-i şeb-bû ile târ-ı sünbül-i hoş-bû

Olup âmîhte birbirine zülf-i nigâr olmuş [G. 76/4]

Reyhana benzetilen saçların, aşğın gözyaşlarıyla sulanması istenmektedir:

Gül-âb-efşân-ı hüsn ol şîre-i meh-tâbdan ammâ

Su vir reyhân-ı zülfe çeşme-i gird-âbdan ammâ [G. 1/1]

Saçın miske benzetilmesinde ise hem koku, hem şekil hem de renk yönü hakimdir. Misk güzel kokan, kıvrımlı ipek keselerde saklanan ve siyah renkli bir madde olduğu için bu üç yönde de benzetme unsuru olarak kullanılır.

Saçın miske benzetilmesi sadece güzel bir hayal değildir. Dönemin parfümeri geleneğinde bugünden farklı olarak misk ve amber gibi güzel kokular saçlara ve sakallara sürülürdü.

Saçın kokusunun sümbül ve misk karışımı bir koku olduğunu söylenir ve bu kokuyu aşığa getirmesi için sabah vakti sevgilinin saçını dağıtan bâd-ı sabâ'dan yardım beklenir:

Nefha-i nâfe-i Çîn ile şemîm-i sünbül

Behem-âmîhtedir turre-i hoş-bûsında [G. 111/3]

Sabânun nâfe-rîz-i kâm-ı ümmîd olduğın görsek

Çözülse kâkül-i müşkîn-i dil-ber târumâr olsa [G. 112/3]

Misk, Çîn'in Hıtâ (Hoten) bölgesinde bulunan misk ceylanlarının karınlarındaki kan keseciklerinden imal edilir. Hayvan nâfe adı verilen bu kesecikleri, bilhassa çiftleşme döneminin hararetiyle kanla dolup pıhtılaştıktan, yani karardıktan sonra ağaçlara vs sürtünerek döker. [Bkz. Koku Maddeleri] Saçın miske benzetilmesi zamanla o kadar bilinir bir hal almıştır ki, bu benzetme 'çîn, hatâ ve sevdâ' kelimeleri ile beytin içine mazmun olarak gizlenir. 'Çîn' kelimesi hem saçın kıvrımı hem de miskin geldiği ülkeyi, "hatâ" kelimesi hem yapılan yanlış hem de misk üretilen bölgeyi (Hıtâ, Hoten), "sevdâ"

kelimesi ise hem saça veya sevgiliye duyulan tutkulu aşkı hem de nâfelerin dökülmeden önce siyahlaşmasını hatırlatacak bir biçimde tevriyeli veya ihamlı bir şekilde kullanılarak zengin ve sanatlı bir anlatım yakalanmış, pek çok beyit ve güzel hayal elde edilmiştir:

Vasf eyledükçe çîn-i ser-i zülf-i dil-beri
Agzumdan ihtirâz iderem bir hatâ çıkar [G. 25/2]

Biz çîn-i zülfine kapılıp bilmedük dirîg
Andan vefâ ümîdini itmek hatâ imiş [G. 75/5]

1.3.3. Kaş

Kaş genellikle tasavvurlarda tek başına yer almaz. Çoğunlukla göz, bakışlar ve kirpiklerle beraber değerlendirilir. Benzetmeler başlığında bahsedeceğimiz tasavvurlar dışında genel olarak söylenebilecek şeyler kaşın kavisli şekli, rengi ve inceliğiyle ele alınmış olmasıdır. Beyitlerde kaşa rastık çekilmesi âdetine yer verilmiş, şiir geleneğinde rengi siyah olsa da şiire sarışın sevgililerin konu olmaya başlaması dolayısıyla bunun şart olmadığı söylenmiştir:

Ân gerek dil-berde endâm olsa da mâni' degül
Çeşm ü ebrûsı siyeh-fâm olsa da mâni' degül [G. 88/1]

Sevgilinin kaşlarını çatması yahut kaşlarını düşürmesi, üzerinde çıkıp uzayan saçlara mecburen boyun eğmesi şeklinde yorumlanmıştır:

Çıkıcak başdan tetâvül eyleyüp gîsûlarun
Bi'z-zarûre ser-fürû itdi ana ebrûlarun [G. 85/1]

Sevgilinin kaşları ile yaptığı hareketler aşığı vuslata ümitlendirmektedir, zira gözler devamlı sevgilinin üzerinde olduğundan en ufak hareketi bile aşık için büyük önem ve mana taşımaktadır:

Sen tekellüm itmedün ebrû ile îmâlarun
Sevdigüm teşrîfüne ümmîdvâr itdi beni [G. 136/6]

Gelmiş nigâhı kûşe-i ebrûda cünbişe

Âyâ gazab mı vuslata îmâ mıdur disem [G. 97/2]

Aşık üzerinde oldukça etkili olan kaşlar çatıldıkları zaman aşıkların sabrını kendi şekli gibi iki büklüm etmekte yani zorlamaktadır. Çatık kaşlar ne kadar aşığın sabrını zorlasa da, sevgilinin her uzvunda olduğu gibi bunda da kendine has bir güzellik vardır:

Dil perîşân sitem-i halka-i gîsûlardan

Kâmet-i sabr hamîde gam-ı ebrûlardan [G. 102/1]

Tebessümde letâfet başka çîn-i ebruvân başka

Kıyâs eyle nevâziş ‘unf ile âzâra benzer mi [G. 130/6]

Sabır ve dermanın boyu iki büklüm olan aşık “Sevgilinin de kaşları bizim sabrımız gibi iki büklüm olsun” derken beddua eder gibi görünse de aslında kaşları kavisli haliyle sevdiğini ima etmektedir:

Ebrûlarında ola nümâyân eserleri

Tâk oldı kadd-i tâkatümüz cevri-yârdan [G. 109/2]

Sevgilinin kaşları da saçları ve ayva tüyleri gibi karışıklık çıkarıcı fitneci olarak düşünülür:

Hufte âşûb-ı cihân dâmen-i ebrûsında

Fitne h^vâbîde ser-i sâye-i gîsûsında [G. 111/1]

1.3.3.1. Kaş İle İlgili Benzetmeler

1.3.3.1.1. Yay, Kılıç, Hançer

Savaş aletleri ile yapılan benzetmelerde hakim unsur kavisli şeklin yanı sıra yaralayıcılık ve öldürücülüktür. Katil olan gözlerin aşığı öldürmek için kullandığı kaşlar

yaya, hançere ve kılıca; kirpikler ve gamzeler ise oka benzetilerek gözlerin ve bakışların aşık üzerindeki öldürücü etkisi ifade edilir.

Kaşların en çok benzetildiği silah yaydır. Siyah rengi dolayısıyla misk tozlu adı verilen siyah yaylara benzetilen kaş, aşıkları öldürmek ve hatta katliam yapmak için tek başına yeterlidir:

Katl-i ‘âmm itmek için saht kemân istersen

Urma el gamzene ebrû-yı siyeh-tûz yeter [G. 58/3]

Sevgilinin kaşlarını çatması yayın çekilmesi, sert bakışları ise bu yaydan atılan isabetli oklar şeklinde düşünülür. Bu isabetli okların hedefi aşığın gönlüdür, atıldığında aşığın yüreğini delerek kemiğine kadar saplanır:

Dü ebruvân-ı kemândârı hîç hatâ itmez

Hadeng-i gamzenün âmâcî hâne-i dildür [G. 26/6]

Çeküp kemânını tâ-tarf-ı ebruvânına dek

Geçürdi tîrini ‘uşşâkun üstüh‘ânına dek [G. 83/1]

Çatık kaşlar aşığı güçsüz bırakır ve sabrını tüketir:

Hadeng-i cevri ider kâmet-i tahammüli ham

Kaçan kemân-ı siyeh-tûz-ı ebruvân çekilür [G. 33/4]

İkinci tip rahat sevgili ise aşığın ateşli ahlarına hiç dayanamaz, çatık kaşları hemen iniverir; bu durum ateş gören yayın yumuşayıp gevşemesi şeklinde yorumlanmıştır:

Ebrû-yı yâri sûziş-i dildür zebûn iden

Âteş görince nerm olur elbette bir kemân [G. 107/2]

Çatılmış kaş aşığı üzüp güçsüz bırakır; aşık güçsüz kaldıkça da rakipleri güç bulur. Şair sevgilinin kaşlarını çatmasını düşmanın eline kılıç vermeye benzetip sevgiliye bunu yapmamasını telkin eder. Bu ifadede kaşların kılıca benziyor olması da hatırlatılmıştır:

Ebrûya yâr çîn-i girih-gîr virmesün

Zinhâr dest-i düşmene şemşîr virmesün [G. 101/1]

Şair bir beyitte ters bir benzetme (teşbih-i maklûb) kurarak kılıcın üzerindeki **Fetih** suresi ayetlerini görenlerin sevgilinin kaşını ve kenarındaki benlerle ayva tüylerini hatırladıklarını söyler:

Kûşe-i ebrûda resm-i hatt u hâlin fehm ider

Âyet-i fethi görenler safha-i şemşîrde [G. 124/7]

Kaşların hançere benzetilmesinde elinde hançer tutan sarhoş bir katil imajı vardır. Şair de elinde hançerle gezen bu sarhoşun yani sevgilinin aşıkları öldürmek için kaşlarını hazır tutan gözlerinin katil olduğuna hüküm verilmesini istemektedir:

Hançer-i ebrûyî der-dest eylemiş ol çeşm-i mest

Hükm olunmaz mı sen insâf eyle kâtildür diyü [G. 110/5]

Aşığın amacı her zaman sevgili uğruna kurban olmaktır. Şair, eğer aşk mezbahasında sevgilinin kılıcının zevkini bilse **Cebraîl**'in bile bu sevgilinin hançere benzeyen kaşlarına kurban olmak isteyeceğini söyler:

Olsa ger zevk-âşnâ-yı tîg-ı bismilgâh-ı 'ışk

Rûh-ı Kudsî hançer-i ebrûsına kurbân olur [K. 5/48]

Beytin arka planında “kurbân” kelimesi üzerine kurulmuş bir mazmun vardır. Kurbân kelimesinin asıl anlamı “yakınlaşmak, yakınlık”tır. Genelde kaş ve kurban kelimeleri bir arada kullanıldığında kastedilen mana sevgilinin kaşlarının birbirine yakınlığı olur; lakin Rûh-ı Kudsî'den yani Cebraîl'den de söz edilmesi, bu mazmunu akıllara getirecek önemli bir karinedir.

1.3.3.1.2. Kehribar, Hilal, Ra Harfi, Mihrap.

Kaş üzerine yapılan tüm benzetmelerde hakim yön şekildir. Sadece bir beyitte kaş sarı rengi ve aşığın gönlünü kendine çekmesi dolayısıyla kehribara benzetilmiştir:

Kapıldum ebruvân-ı zerd-i yâra keş-me-keşlerle

Düşürdüm hayf iki keh-rübânun beynine kâhum [G. 92/4]

Klasik şiirde sevgilinin kaşları da saçları gibi koyu siyahtır, ancak **Nedîmâne** tarzla beraber şiire sarışın ve mavi gözlü sevgililer de konu olmaya başlamıştır. Bu üslubun en yakın takipçisi olan **İzzet Ali Paşa** da bu beyitte orijinal bir benzetme yakalamayı hedeflemiş ve bu hedefinde başarılı olmuştur.

Kaşın hilale benzetilmesinde sadece şekil unsuru etkilidir. Son derece ince olan kaş bir beyitte kıldan bir kalemle çizilmiş ‘gurre-i garrâ’ya yani bir günlük hilale, bir beyitte de gurre (غره) kelimesinin ortasındaki ra (ر) harfine benzetilmiştir:

Ebrû-yı yâr hâme-i mûy üzre resm idüp

Tasvîr-i şekl-i gurre-i garrâya meşk ider [G. 46/7]

Ebrû-yı yâra gurre-i garrâ mıdur disem

Yohsa miyân-ı gurredeki râ mıdur disem [G. 97/1]

Hilalin kavisli şekli dolayısıyla iki büklüm düşünülmesi, hilale benzetilen kaş ve aşıklar üzerinde tasavvurlar kurulmasını sağlar. Şair hilal kaşlı sevgililerin cefalarının gam yükünü çekmekten sabrının belinin iki büklüm olduğunu yani sabrının kalmadığını söyler:

Kâmet-i sâmân u sabrum oldı ham-geşte benüm

Çekmeden bâr-ı gam-ı cevrin hilâl-ebrûların [G. 85/5]

Kaşın mihraba benzetilmesi kavisli şekli ve aşıkların sürekli sevgiliye yönelmesi dolayısıyladır. Şair aşkı tapınağa, sevgilinin kaşlarını da mihraba benzeterek çeşitli

hevesler peşinde koşan nefsin ancak sevgiliye yönelip ibadet ederek terbiye edileceğini söyler. Bu benzetme sevgiliye tasavvufî ve ilahî bir boyut kazandırır:

Heves-i nefse uyup gayra perestîş idemem
Ma'bed-i 'ışkda mihrâb-ı dü-ebrû var iken [G. 100/7]

Mihrâb-ı ebruvâna perestîşler eyleyüp
Tab'-ı hevâ-perestüni saff-ı namâza çek [G. 87/6]

Hakiki aşık olmanın bir nişanesi de sevgilinin huzurunda kendinden geçip üstü başı parçalamaktır. Şair de hakiki aşık olmak isteyen okuyuculara sevgilinin huzurunda kendilerinden geçmelerini, tapınılan yere yani mihraba benzetilen kaşları karşısında üstü başı yırtmalarını, sinelerinin mihrap gibi açıkta kalmasını öğütler:

Perestîşgâh-ı ebrûsında çâk it ceyb ü dâmânı
Nümûdâr ola çâki sîne-i mihrâbdan ammâ [G. 1/6]

1.3.3.1.3. Beyit, Rubai, Murabba Vefk

Klasik şiir geleneğinde sevgilinin kaşları birbirine bitişik sayılacak kadar yakındır. Bu yönüyle kaşlar, iki farklı manaya sahip, tek bir sözden oluşan şah beyte benzetilir:

Sûret-i ebrû-yı 'anbergûn bir ammâ iki
Gûyiyâ şeh-beytdür mazmûn bir ma'nâ iki [NG. 8/1]

Gelenekte çâr-ebrû (dört kaş) diye adlandırılan kaşlar ve bıyıklar, şekil itibariyle dört mısradan oluşan bir rubaiye ve dört katlı bir vefke benzetilir:

Kıl temâşâ zülf ile çâr-ebruvân-ı dil-beri
Bir rubâ'idür ki gûyâ bestedür zencîrde [G. 124/4]

Bir nigâhun rub’-ı meskûnı bütün teshîr ider

Bir murabba’ vefka döndürmiş o çâr ebrû seni [G. 134/4]

1.3.4. Kirpik

Divanda kirpik hakkında söylenenler diğer güzellik unsurlarına nispetle daha azdır ve tamamı sadece benzetmelerden ibarettir. Benzetmelere şekli, duruşu ve çokluğu sebebiyle konu olan kirpikler de diğer güzellik unsurları gibi aşık üzerinde oldukça etkilidir ve ona ecel terleri döktürebilir:

Meydâna gamze kim müjeler neşterin döker

Cân-ı belâ-resîde ecel derlerin döker [G. 47/1]

Sevgilinin bakışının aşık üzerinde öldürücü etkiye sahip olması dolayısıyla bakışı oluşturan her unsurun aşık üzerinde ayrı bir etkisi olur ve göz, kaş, kirpik gibi unsurlar bazen müstakil halde tasvir edilebilir. Kirpik de genelde gamze ile birlikte ele alınsa da bazen gamzenin zikredilmeyip sadece kirpik üzerine kurulan hayalden bahsedildiği de olur. Mesela sevgilinin aşığı öldürmek gibi bir amacı olursa -ki amacı genelde budur- bunun için hançer kullanmasına gerek yoktur, sadece kirpikleri yeterli olacaktır:

Beni öldürmek ise kasdun eger sultânun

Urma el hançere müjgân-ı ciger-dûz yeter [G. 58/2]

1.3.4.1. Kirpik İle İlgili Benzetmeler

1.3.4.1.1. Neşter, Hançer, Ok, Asker, Hat-ı Tersâ

Kirpiklerin neşter, hançer ve oka benzetilmesinde yaralayıcılık ve şekil benzerliği; askerlere benzetilmesinde ise düzgün bir saf oluşturacak şekilde sıra sıra ve çok olmaları etkilidir. Bu benzetme unsurlarında ortak özellik kan dökücülüktür:

Müjgânları ki tîr-i ciger-dûz gösterür

Ebrûları kemân-ı siyeh-tûz gösterür [NG. 2/1]

Sevgilinin kirpiklerinin aşığın sinesine saplanıp yer etmesi bir beyitte askerlerin savaş meydanına çadır kurup yerleşmelerine, diğer bir beyitte de kaleye hücum etmelerine benzetilmiştir:

Konup ‘asâkir-i müjgânı sath-ı sînemüze
Kurıldı sâha-i meydân-ı tîre çâderler [G. 38/4]

Halîde oldı ser-â-pâ tenümde müjgânı
Yüridi kal’aya san-kim sipâh pey-der-pey [G. 128/5]

Kirpiklerin gamze ile beraber değerlendirildiği bir beyitte ise kirpik oklarının usta bir okçu olarak vafedilen gamzeden yaralayıcılık dersi aldığı söylenmiştir. Beyitteki “zahım kitabı” tabirine ilk defa rastlandığı için bunun “Yara çeşitleri hakkında bilgi veren tıbbi bir kitap” şeklinde yorumlanması tarafımızca uygun görülmüştür:

Müjesi okları üstâd-ı gamzeden ‘**izzet**
Zahım kitâbını levh-i dilümde ezberler [G. 38/5]

Gamze ile birlikte değerlendirilen diğer bir beyitte de sevgilinin gamzesi, Latin harflerine meşk eden yani öğrenip yazmaya çalışan biri gibi düşünülmüştür. Tersâ kelimesi **Hristiyan** manasına geldiği gibi **Hristiyan** olan ülkeleri de karşılar. Devrin şartları düşünüldüğünde hat-ı tersâ’nın **Latin** harfleri olduğuna tarafımızca hüküm verilmiştir. **Arap** harflerinde (elif, lam vb. gibi) uzantılar yukarı doğru, **Latin** harflerinde (g, y, j gibi) ise aşağı doğru çekilir. Bu durum, sevgilinin aşağı doğru bakan kirpiklerinin ters duran satırlara teşbihine sebep olur:

Müjgânların sûtûrını ber-geşteter görüp
Bildüm ki gamzesi hat-ı tersâya meşk ider [G. 46/5]

1.3.5. Göz

Göz sevgilinin güzellik ve cazibe unsurlarından en aktif ve en etkileyici olanıdır. Beyitlerde göz genellikle gamze, kaş ve kirpikle bir bütün olarak işlense de bazı

beyitlerde müstakil olarak ele alınır; bu başlıkta bu müstakil ifadeler ve benzetmeler ele alınacaktır.

Vasıfları bakımından göz, sevgilinin bir prototipi gibidir. Onun gibi cilveli ve fettandır. Şuh tabiatlı olduğu kadar zalim ve katı huyludur. İmalarla ve işaretlerle aşığa aldaticı vaatler verir:

Şîve dâmen-be-miyân cünbiş-i refâtında
‘İşve ser-mest-i siyeh çeşm-i tenük-hûsında [G. 111/2]

Yârüm rüsûm-ı ‘işveyi hakkâ güzel bilür
Çeşmi füsûn-ı fitneyi ammâ güzel bilür [G. 36/2]

Çeşmün hemîşe va’de-i ferdâya meşk ider
Gamzen helâk-i ‘âşık-ı şeydâya meşk ider [G. 46/2]

Gözün en güzel hali mahmur halidir. Gözün, şarabın neşesinden tecessüm ederek oluştuğunu söyleyen şair, halinden şikayet ve beddua eder gibi görünürken aslında gözü en siyah ve en kanlı şekliyle sevdiğini ima etmektedir. Gözün bu vaziyetleriyle kendi halleri arasında benzerlik kurar:

Hülâsa ahz olunmuş neş’e-i pür-zûr sahbâdan
O ser-mest-i sabûh-ı nâza çeşm-i pür-humâr olmuş [G. 76/3]

Beni ser-mest iden çeşm-i siyâhun pür-humâr olsun
Beni şeydâ iden zülfün de sevdâya şikâr olsun [G. 98/1]

Pâ-tâ-ser itdigi teni tîg-ı sitekle kan
Olsun bedîd dîde-i pür-hûn-ı yârdan [G. 109/6]

Klasik şiirde sevgilinin gözlerinin hafif şehla olması hoş bir güzellik unsuru olarak kabul edilir. Hatta o kadar güzel bir özelliktir ki şehla sevgilinin talipleri de çok olur, bu yüzden aşıklarına karşı normal olarak biraz daha acımasız olur. Şair, o şehla sevgiliye gönlünü kaptırmanın kendisini iki parça bilmesi gerektiğini söylerken hem sevgilinin nazının aşığı parça parça edişini, hem de şehla yani şaşş insanların çift görüyor olmalarını akla getirir:

Hemân cismini bilsün dü pâre çün **‘İzzet**

O kim firîfte-i dil-rübâ-yı ahvel olur [G. 45/6]

Aşıklar üzerinde öldürücü etkiye sahip olan göz, zalimliğiyle aşıkların belini bükmektedir. Şair bu durumun sevgilinin gözlerinin suçu olmadığını, kaşlar gözlerin üstüne fazlaca düşüp tahrir etmese aşıkların belini bükmeyeceğini söyler. Kaşların gözün üzerine düşmesi, kaşların çatılmasıdır:

Bükmezdi hastegân-ı gamun kaddin ey cüvân

Çeşmün ne yapsun üstine pek düşdi ebruvân [G. 107/1]

Klasik şiir geleneğinde sevgilinin göz rengi genellikle siyah yahut eladır. Devrin yeni tarzıyla beraber şiire mavi gözlü sevgililer de giriş yaptığından, bu tarzın başarılı temsilcisi **İzzet Ali Paşa** için gözün rengi çok da önemli değildir, mühim olan sevgilinin güzelliğidir:

Ân gerek dil-berde endâm olsa da mâni’ degül

Çeşm ü ebrûsı siyeh-fâm olsa da mâni’ degül [G. 88/1]

1.3.5.1. Göz İle İlgili Benzetmeler

1.3.5.1.1. Katil (Hûnî), Sarhoş, Hasta, Pehlivan, Cadı, Gammâz, Mekkâr (Hileci).

Gözün katil olması aşığın canına kastetmesi dolayısıyladır. Kaşlarla birlikte gözler, elinde hançer olan bir katil şeklinde düşünülmüştür. “Hûnî” (kanlı) kelimesiyle gözün kanlı bir katil olduğu ifade edilmekle beraber, mahmur ve uykusuz gözlerdeki kanlanma da ustalıkla hatırlatılmaktadır:

Yakup yıkmaksa kasdun ‘âlemi ey gözleri hûnî

Suvar şemşîr-i gamzen berk-ı âteş-tâbdan ammâ [G. 1/7]

Gözün sarhoş ve hasta olarak düşünülmesi baygın bakışları dolayısıyladır. Sarhoşların çabuk sinirlenmesi; kendini bilmez, kavgacı ve öfkeli oluşları da bu tasavvurda etkilidir. Şair sevgilinin gözlerini ve kaşlarını eline hançer almış bir sarhoş şeklinde düşünerek onun katil tipine uygunluğu sebebiyle mutlaka cinayet işlemiş olduğuna hüküm verilmesini istemektedir:

Hançer-i ebrûyî der-dest eylemiş ol çeşm-i mest

Hükm olunmaz mı sen insâf eyle kâtildür diyü [G. 110/5]

Aşığı daha ilk bakışta zayıf ve dermansız bırakması bakımından gözler iki kuvvetli pehlivan şeklinde hayal edilir:

Evvel bakışda koymadı tâb ü tuvânımı

Gözler mi anlar iki cihân-pehlevân mıdur [G. 29/4]

Gözün cadıya benzetilmesinde siyah oluşu, cadıların siyah giyinmesi, fitne çıkarması ve büyüleyicilik yönleri etkilidir. En büyük silahı gamze yani yan bakışlar olan bu cadı bütün dünyayı büyüleyip karıştırabilmekte, tüm dünyada fitne çıkarabilmektedir:

Gamze kim ser-pençe-i çeşmân-ı pür-efsûnıdur

Gûyiyâ sâhib-kırânun nîze-i gülgûnıdur [G. 15/1]

Ol çeşm-i gamzekâr ‘aceb âşûb-hîz olur

Câdû mıdur ya fitne-i dünyâ mıdur disem [G. 97/7]

Bakışları ve göz kırpışları aşıklar için çeşitli manalara geldiğinden sırları açığa vuran bir gammazcı olarak düşünülür. Bazen şarabın bazen de nazın verdiği

mahmurluktan dolayı sürekli baygın ve kanlı olan gözler kimi zaman bir sarhoş, kimi zaman da gözünü kan bürüyen bir katil olarak düşünülmüştür.

Bir bakışından birçok mana çıkarılabilen göz bu sebeple gammaz olarak düşünülmüş, aşk sırlarının açığa vurulmaması için kimsenin gözlere konuşma izni vermemesi gerektiği söylenmiştir; zira sevgili bazı şeyleri saklamaya çalışsa da gözleri onu ele vermektedir:

Ser-beste-râz-ı ‘ışk olur fâş kimseler

Ol çeşm-i meste ruhsat-ı takrîr virmesün [G. 101/3]

Sohbet-i dūşîneyi agyâra îmâ itmede

Korkaram rüsvâ ider ol dîde-i pür-gû seni [G. 134/6]

Gice hem-bezm-i rakîb olduğın eyler îmâ

Nigeh-i mest ile ol dîde-i h^vâb-âlûde [G. 115/2]

Bakışıyla ima ettiği şeylerde de sebatsız olup aşıkları kandırması sebebiyle mekkâr yani aldatıcı, hileci olarak vasıflandırılmıştır:

Bend idüp ol turre-i müşkîne şeydâ gönlümi

Bir bakışla çeşm-i mekkârın şikâr itdi beni [G. 136/5]

1.3.5.1.2. Ahu, Karga, Şahin, Şehbaz.

Gözlerin ahuya yani ceylana benzetilmesinde ürkek bakışları ve bu hayvanın iri, simsiyah ve güzel gözlere sahip olması etkilidir. Yani göz ahuya benzetilirken kastedilen bu hayvanın gözleridir. Bir beyitte sevgilinin ürkek bakışları, ahu gözlerin ejdere benzeyen saçtan ürkmesi şeklinde yorumlanmıştır:

Pîçîdegî-i ejder-i zülf-i siyâhıdur

Âhû-yı çeşm-i dil-beri hep eyleyen remân [G. 107/4]

Yavuz Sultan Selim'e ait olduğu kabul edilen:

Şîrler pençe-i kahrında olurken lertzân

Beni bir gözleri âhûya zebûn itdi felek

mısralarında olduğu gibi ahunun bu tarz güç tezatlarıyla kullanımını meşhurdur. **Paşa** da bir beyitte gönlünün sevgilinin ceylan bakışlarından ürktüğünü lakin sonradan alıştığını söylemiştir:

‘Aceb mi vahşet ile ülfet eylese dil-i zâr

Nigâh-ı çeşm-i gazâlânenün remîdesidür [G. 30/8]

Ahu ve çöl beraber zikredildiğinde akıllara hemen **Mecnun** mazmunu gelir. **Mecnun, Leyla**'nın aşkıyla düştüğü çöllerde ahularla arkadaşlık etmiştir. Lakin şiir geleneğinde işlenen sevgilinin gözleri aşığa dönüp bakmayan bir ceylan şeklinde düşünüldüğünden, şairler durumlarının **Mecnun**'dan daha acıklı olduğunu ifade ederek ondan üstünlük iddialarında bulunmuşlardır. Şu beyitteki “âhû” ve “yâ hû” ifadeleri ise cinas amacıyla beraber kullanılmıştır:

‘Işk ile düşdün beyâbânzâr-ı derd ü mihnete

Bir gözi âhûya dil virdün gönül yâ hû seni [G. 134/2]

Sevgilinin kuyruklu sürme çektiği siyah gözleri görünüş itibariyle kara bir kargaya benzetilmiş ve gözlerin aşığın gönlü üzerindeki tesiri, karganın et üzerine konup onu didik didik etmesi şeklinde tahayyül edilmiştir:

Kuyruklu sürmelerle virüp zâg çeşmüne

İtdün meded helâk dil-i dâgdârumuz [G. 72/4]

Gözlerin şahin ve şebaz olarak düşünülmesi ise yine gözün aşığın gönlünü avlaması, sert bakışları ve yırtıcılığı sebebiyledir. Şu beyitte de aşığın gönlünü avlayan gözler, kanlı çiğ et parçasını kapıp götüren şahin şeklinde düşünülmüştür:

Urmakda mevc pençe-i gamzende hûn-ı dil

Şâhîn gözlerün yine almış şikârını [G. 135/3]

1.3.5.1.3. Nilüfer, Sürmedan, Beyza-i Fûlâd (Kılıç Kını), Kuyruklu Yıldız, Matem Elbisesi.

Beyitte mahmur sevgilinin bir açılıp bir kapanan gözleri, suda açılıp kapanan nilüfer çiçeğine benzetilmiştir. Bu benzetmenin hakim yönü gözün açık renkli olmasıdır:

Dem-i humârda çeşm-i kebûd-fâmına bak

Misâl-i gonca-i nîlûfer açılır kapanur [G. 27/6]

Gözün sürmedan olarak düşünülmesinde şekil benzerliğinin yanı sıra kaşlarla birlikte sevgilinin cilvesi için önemli bir unsur teşkil etmesi etkilidir. Kaşa mil çekme adetinin işlendiği beyitte, sevgilinin gözü de bu cilve sürmesinin bulunduğu sürme kabı olarak düşünülmüştür:

Çekmiş kenâr-ı kûşe-i ebrûya mîlini

Çeşmün mi kuhl-i ‘işveye ya sürmedân mıdur [G. 29/7]

Usta bir savaşçı olarak hayal edilen sevgili, aşıklarının canına cellat gibi kasteder. Gamze kılıcı çekildiğinde ise gözler, savaş teçhizatının tamamlanması amacıyla çelikten kılıç kınına (beyza-i fûlâd) dönüşür:

Yâr kasd itdükçe câna gamzesi cellâd olur

Gamze tîgın çekse çeşmi beyza-i fûlâd olur [G. 48/1]

Sevgilinin kuyruklu sürme çekilmiş gözü hayal edildiğinde ise akıllara kuyruklu yıldız gelmektedir. Gözünün önünden bu hayal gitmeyen aşık ise tüm geceyi uykusuz geçirmekte, adeta yıldızları saymaktadır:

Çeşmün andukça hayâl-i sürme-i dînbâledâr

Tâ-seher bîzâr idüp encüm-şümâr itdi beni [G. 136/4]

Gözün siyah kısmı rengi bakımından matem elbiselerine benzetilerek sevgilinin, umutsuzluktan ölen aşıklar için nazlı bakışlarıyla yas tuttuğu söylenmiştir:

Nigâh-ı nâzı tutar ye's küştegânı için

Siyâh-ı câme-i mâtem sevâd-ı dâdesidür

[G. 30/6]

1.3.6. Hat (Ayva Tüyü)

Klasik şiir geleneğinde ayva tüyü esasen sevilmeyen bir unsur olsa da güzellik unsuru olarak ele alındığı beyitler de vardır. Gelenekte genel manada sevilmemesinin nedenlerinin başında tasavvufi bazı anlayışlar ve inanışlar gelir. **Allah** her yaratılışta bir şekilde tecelli etmiştir ve bu tecellilerin en mükemmeli insandır, insanda ise en güzel tecelli yeri yüzdür. Yani insanın yüzü **Allah**'ın ilahi nurlarını yansıtan bir ayna mahiyetindedir. Aynanın görüntüleri net yansıtabilmesi için nasıl pas ve tozdan arınmış olması gerekirse, yüzün de tüylerden arınmış olması gerektiği kabul edilir. Saçlarını, kaşlarını, sakallarını ve bıyıklarını kazıtan (çâr-darb) **Kalenderî** dervişleri ise bu inancın en uç noktasını temsil ederler.

İzzet Ali Paşa mutasavvıf bir şair olmadığı ve tasavvufi amaçla şiir yazmadığı için ayva tüyünün sadece beşeri münasebetleri ilgilendiren kısmını ele almanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Divanda ayva tüyünün ele alınış yönü sevgilinin güzelliğine hâle getirmesidir. Sevgilinin güzelliği paha biçilmez bir kumaş gibiyken ayva tüyleri çıkmaya başladığında alelade bir teşhir ürününe dönüşmektedir:

Sevdiğüm kıymet yetişmezken kumâş-ı hüsnüne

Hat gelüp şimdi metâ'-ı rûy-ı dükkân oldu hep

[G. 8/4]

Ayva tüylerinin çıkışı aşıkları o kadar üzer ki aşıkların gönülleri üzüntüden kıl kadar kalır, dökülen gözyaşları bahar yağmurlarını özendircek derecede çoğalır. Aşıkların bu kadar üzülmelerine sebep, hattın sevgilinin güzelliğine engel teşkil etmesidir:

Zuhûr-ı hattını gördükçe rûy-ı dildârun

Derûnı kılca kalur 'âşık-ı dil-efgârun

[G. 84/1]

Hat gelelden çeşm-i giryânında her târ-ı müjem

Gıpta-fermâ-yı reg-i ebr-i bahârân oldu hep

[G. 8/2]

Yüz güzelliğine büyük ölçüde zarar veren ayva tüyleri usturayla tıraş edildiğinde aşıkların gönlü cilalanmış ayna gibi parıldar. Ayna ve ustura bir araya geldiğinde ise ortaya bir berber dükkanı tablosu çıkarır:

Hatı bürîde-i dest-i sûtürre oldukça

Secencel-i dilüme incilâ gelür görünür [G. 42/5]

Yalnız ayva tüyü çıktığı halde onu tıraş eden sevgililerin yüzü ise sahh yani onay mührü basılmış düzmece bir belgeye benzetilmiştir, çünkü sevgilinin makbul olanı henüz ayva tüyü çıkmamış olanıdır ve tıraşlı sevgililer henüz ayva tüyleri çıkmamış sevgililerden ayırt edilememektedir:

Hat-ber-âverdelerün rûy-ı tırâşîdeleri

Hakli hüccet gibidür da'vi-i tezvîr üzre [G. 117/3]

Ayva tüyünün olumsuz yönlerinin yanı sıra aşıklar için önemli bir vasfı daha vardır. Makbul olan sevgili, ayva tüyü henüz çıkmamış olandır. Aşıkların tüm ilgisi bu taze sevgililer üzerinde olduğu için sürekli revaçtadırlar. Ayva tüyleri çıkmaya başladığında ise gördükleri ilgi azalır, aşıklar bu sevgililerden soğumaya başlar, dolayısıyla bu sevgililer revaçtan düşer. Eski rağbeti bulamayan sevgililerin aşıklara karşı tavırları bu sefer yumuşar, eski zalim ve acımasız halleri gider, aşıklara ilgi göstermeye başlarlar; hatta aşıklarına ettikleri cevr ü cefalara pişman olup utanırlar:

Ruhsâr-ı yâra hatt-ı siyâhî ne dem gelür

'Uşşâk-ı zâra itdigi cevre nedem gelür [G. 13/1]

Hattı geldükde olur ser-be-zemîn-i haclet

Dil-berân devlet-i hüsninde ki ser-keş görünür [G. 21/4]

Sevgilinin güzelliğine hâlel getirmesi sebebiyle sonbahara benzetilen ayva tüyü, bu sefer sevgiliyi aşıklara ulaşılabilir kıldığı için ilkbahara benzetilir. Yani ayva tüyü her

ne kadar güzelliğe zarar verse de diğer yandan sevgiliyi aşığa ısındırdığı için bir şekilde aşıklar tarafından değer görmüştür.

Gerçek aşık için asıl önemli olan vuslat değil, sadece sevgiliye duyduğu aşktır. Bu yüzden onun güzelliğinin zarar görmesi ile kavuşulacağına hiç kavuşulmaması daha iyidir diye düşünür, bu yüzden genellikle ayva tüyü çıkmamış sevgililere meyledilir.

Ayva tüyünün güzellik unsuru olarak alındığı sadece bir beyit vardır. Bu beyitte yeni çıkmış ayva tüyünün sevgilinin güzelliğine güzellik kattığı söylenmiştir:

Hatt-ı sebzün oldı revnak-bahş-ı ‘üvân-ı cemâl

Ey nihâl-i tâze açıldun bahâr oldukça sen [G. 103/3]

1.3.6.1. Hat İle İlgili Benzetmeler

1.3.6.1.1. İlkbahar, Sonbahar, Yağmur, Bulut, Akşam, Gece.

Ayva tüyünün ilkbahara benzetilmesi, henüz ayva tüyleri gelmemişken aşıklara karşı sert davranan sevgilinin ayva tüyleri çıktığında revaçtan düşüp fazla ilgi görmediği için aşıklara ilgi göstermeye başlaması sebebiyledir:

Hattı o serd mihri ısındurdu ‘âşıkâ

Gûyâ bahâr irince hevâ oldı mu’tedil [G. 89/2]

Güneş nasıl **Koç** burcuna girdiğinde hava ısınıp bahar başlıyorsa sevgilinin de hattı çıkınca aşığa karşı gösterdiği soğuk tavrı yumuşayacaktır:

Evvel-bahâr-ı hattı ider nerm dil-beri

Hurşîdün i’tidâli de burc-ı Hamelledür [G. 22/3]

Sonbahara benzetilmesi ise her zaman tercih edilen ve istenen güzellik baharının sona ermesi dolayısıyladır:

Hatt eyledi tarâvet-i hüsün hâlel-pezîr

Seyr it hazânı der-pey olan nev-bahârını [G. 135/4]

Halel virür ser ü sâ mân-ı hüsnüne hattun

Hazândur bilürüz biz bahârun ‘âkıbeti [G. 137/4]

Sevgilinin vuslatını amaç edinenler hattının çıktığını görünce hayal kırıklığına kapılırlar ve hevesleri kaçar, bu yüzden ayva tüyü yolcunun yol hevesini ve zevkini heba eden kara bulutlara ve dolayısıyla yağmura benzetilmiştir:

Zuhûr-ı ebr-i hattı ‘âzım-i vaslın ider tekdîr

Ki bârân olsa şevk-ı reh-revi zîrâ hebâ eyler [G. 39/3]

Hattın buluta benzetilmesinin diğer bir ciheti de sevgilinin güneş gibi yüzünü kaplayıp güzelliğini kapatmasıdır:

Ruh-ı yâri nikâb-ı hatt-ı ‘anber-bâr göstermez

Ki ebr oldukça rûyın mihr-i pür-envâr göstermez [G. 74/1]

Ayva tüyünden dolayı sevgilinin yüzünü göremeyen aşıkların gözyaşları yağmur olup akmakta, tufan gibi çoğalmaktadır. Ayrıca beyitte yağmur yağmadan önce güneşi kapatan yağmur bulutlarının ince bir anlatımla tablolaştırılması gözden kaçırılmamalıdır:

Ebr-i hattı perde-pûş oldukça mihr-i hüsnine

Eşk-i tûfân-âşnâ hem-hâlet-i bârân olur [K. 5/51]

Ayva tüylerinin sevgilinin güneş kadar güzel ve parlak olan yüzünü kaplayıp kapatması bir başka beyitte de güneş tutulması şeklinde hayal edilmiştir:

Hatt-ı siyâh eyledi şeb-reng ‘izârını

Ey mihr-i hüsn sen de dulunmaz mısın dahi [G. 133/4]

Sevgili vuslata ancak hattı geldiğinde izin vereceği için vuslat isteyen aşıklar hattın gelmesini bekler, bu durum oruçlunun akşamı yani iftarı beklemesine benzetilmiştir:

Dil-i sevdâ-zede ol hatt-ı siyeh-fâma bakar

Rûzedâr-ı elem-i fûrkati ahşâma bakar [G. 50/1]

Şair sevgilinin ayva tüyü hakkında çıkan dedikoduları normal karşılamiş ve bu durumu, ayva tüyünü geceye benzeterek gece sessizliğinde en uzaktaki sesin bile rahatça duyulması şeklinde somutlaştırmıştır:

N'ola 'âlem-gîr ise devr-i hatunda güft ü gû

Cilve eyler dûrda âvâze şeb-hengâm iken [G. 108/6]

1.3.6.1.2. Misk, Amber, Menekşe.

Eskilerin parfümeri geleneğine göre güzel kokular günümüzdekinden çok farklı olarak saç, sakal ve kaşlar gibi bölgelere sürülürdü. Bu durum hattın güzel kokulu olmasının ve misk, amber gibi koku maddelerine benzetilmesinin temelini oluşturur. Klasik şiirde ayva tüyü ile bu koku maddeleri arasında renk ilişkisi de kurulur.

Hat aleme misk kokusu yaydığı gibi vefa kokusu, yani vefa ümidi de yaymaktadır, çünkü sevgili ancak hattı geldiğinde aşıklarına vefa göstermeye başlayacaktır:

Geldükde neşr-i bûy-ı vefâ eyler 'âleme

Hatt-ı siyâh-ı müşk-feşânı bilür misin [G. 99/6]

Güzel kokulu hattın çıktığı yanak dalgalı bir denize, çıkan hat ise bu denizin dalgalarla beraber kıyıya vurduğu ambere benzetilmektedir:

Ol dem ki rûy-ı yâra hat-ı müşg-sâ çıkar

Gûyâ kenâra mevce-i 'anber-nümâ çıkar [G. 25/1]

Seyr eyle cûş-ı hüsnini rûy-ı hat-âverün

Bir mevcedür ki sâhiline 'anberin döker [G. 47/8]

Sevgilinin dudağı şarap kadar lezzetli ve ferahlatıcıyken dudağın etrafına hat geldiğinde bu tat bozulur. Koyu rengi ve kokusu bakımından menekşeye benzetilen ayva tüyü dudakla mukayese edilerek menekşe şerbetinin şarap kadar lezzet vermeyeceği söylenmiştir, yani şair sevgilinin dudağının en güzel halinin sade ve tüysüz hali olduğu kanaatindedir:

Tagayyür-efgen olur la'le hatt-ı püşt-i lebi
Benefşe şerbeti mey gibi dil-güşâ olamaz [G. 68/3]

1.3.6.1.3. Ayet, Yazı, Haşiye.

Hattın ayete benzetilmesinde rengi, şekli ve yüzün mushaf olarak düşünülmesi etkilidir. Koyu renkli duman manasındaki **Duhan** suresi ayetlerine benzetilmesi rengi ve şekli, **Fetih** suresi ayetlerine benzetilmesi ise kaşın kılıç, benlerin ve hattın da o kılıç üzerine yazılı ayetler olarak düşünülmesi dolayısıyladır. Kılıç üzerinde **Fetih** suresi ayetlerini görenler, sevgilinin kaşlarını, benini ve hattını hatırlarlar:

Eyle nigâh mushaf-ı rûyında hattına
Ser-sûre-i şerîf-i **Duhân** 'ı bilür misin [G. 99/3]

Kûşe-i ebrûda resm-i hatt u hâlin fehm ider
Âyet-i fethi görenler safha-i şemşîrde [G. 124/7]

Hattın kıyamet alametine benzetilmesi, sevgilinin kıyamet olarak düşünülmesine dayanır. Kıyamette yani ahir zamanda ortaya çıkacak karışıklıklar ile uzun boylu sevgili görüldüğünde aşıklar arasında çıkan karışıklık bağdaştırılarak sevgilinin kıyamet olduğu düşünülmüş, sevgilinin beni ve ayva tüyleri de bu kıyametin alametleri şeklinde tasavvur edilmiştir:

Bak o bâlâ-kad hırâm itdükçe hatt-ı rûyına
Bir 'alâmetdür o kim gûyâ kıyâmet üzredür [G. 16/2]

Kıyâmet ol güzelün kadd-i nev-resîdesidür

Nişân-ı şûr-ı kıyâmet hat-ı demîdesidür [G. 30/1]

Ayva tüyleri, şekli ve rengi bakımından bir kitabın üzerindeki yazılara benzetilir. Sevgilinin yanağının mushaf, kitabe ve sayfa olarak düşünülmesi bu benzetmede etkili bir unsurdur.

‘Nesh’ bir hükmü geçersiz kılmak demektir. Hattın güzellik unsuru olup olmadığı da şüphelidir. Bir beyitte hattın güzellik hükmünü ortadan kaldıran bir yazı mı yoksa gül rengi yanak kitabesine süs mü olduğu konusunda şair kararsız kalmıştır:

Rakîme-i hatun eyler mi nesh-i safha-i hüsn

Kitâbe-i ruh-ı gülgûnuna ya zeyn midür [G. 43/2]

Şair dudak kenarında çıkan ayva tüylerini normal karşılamış, belirsiz ifadeler içeren nüshalara hâşiyeler yani açıklama içeren kenar notları eklenmesinin olağan olduğunu söylemiştir. Bu tasavvurda, şiir geleneğinde sevgilinin dudağının varla yok arası yani varlığı belirsiz olarak kabul edilmesi temel teşkil eder:

Kenâre-i femün itse n'ola hat istî'âb

Havâş mübhem olan nüshaya mufassal olur [G. 45/2]

Sevgili aşıklara vuslatını ancak ayva tüyleri geldiğinde arz eder, yani ayva tüyleri ne kadar rahatsız edici olsa da aşıklar için vuslatı ima eder mahiyettedir. Şair bu durumu; mektup vb. yazılmış bir şeyde asıl önemli olanın içerik olduğunu, yazının kara rengine veya şekline takılmayıp yazıda anlatılanın muhtevasına dikkat edilmesi gerektiğini söyleyerek somutlaştırmıştır, özetle mühim olan zarf değil mazruftur:

Şîve-i hattındaki îhâm-ı vuslatdur murâd

‘İzzetâ mektûbdan matlûb olan mazmûnidur [G. 15/8]

1.3.6.1.4. İp, Diken, Yersiz Söz, Asker, Gölgelek.

Sevgili ayva tüyleri çıkmamışken aşıklarına karşı oldukça serttir, ayva tüyleri çıkınca daha ılımlı davranmaya başlar. Şaire göre sevgilinin çene çukuruna düşmüş gönül için henüz kurtuluş görünmese de ayva tüyü, çıktığında kuyuya sarkıtılan bir ip gibi kurtuluş vesilesi olacaktır:

Halâs olur yüze çıkdukda rîsmân-ı hatı

Henûz çâh-ı zekandan rehâ görünmese de [G. 121/5]

Ayva tüyünün dikene benzetilmesi rahatsız ediciliği ve sevgilinin yanağının gül gibi düşünülmesi üzerinedir. Şaire göre hattı çıkmış sevgili sade yüzlü sevgili gibi letafet arz etmez, çünkü diken ve gülden aynı hoşluk beklenemez:

Olma cûyâ-yı letâfet hatt-ı sebz-i yârdan

Gül gibi hâsıyyet olmaz hâr-ı dâmen-gîrde [G. 124/3]

Şair, hattı gelmiş sevgiliyle meyledilmemesi öğütler, çünkü yersiz ve abes bir sözün meclisin havasını bozduğu gibi hat da vuslat zevkini bozmaktadır. Yani hattı gelmemiş sevgilinin hayaliyle yetinmek bile hattı gelmiş sevgilinin vuslatından daha evlâ sayılmıştır:

Hatı gelince ko cûyâ-yı vasl-ı yâr olma

İder mücâlisi tebrîd bî-saded akvâl [K. 3/59]

Ayva tüyelerinin askerler olarak düşünülmesinde hakim unsur çokluk, işgal ve harap ediciliktir. Askerler nasıl girdikleri yeri işgal ederlerse ayva tüyleri de sevgilinin yüzünü, dolayısıyla güzelliğini işgal edip aşıkları harap edecek, adeta onların başlarına kıyameti koparacaktır:

Sipâh-ı hattı ne dem esb-i nahveti koparur

Ser-i firîftegâna kıyâmeti koparur [G. 44/1]

Sevgiliye tavsiye edilen ayva tüylerini kesmesi yani tıraş olmasıdır. Ayva tüylerinin askere benzetildiği bir beyitte, tahta yeni çıkmış bir sultan gibi düşünülen sevgiliye asker ayaklanmalarından henüz haberi olmayışı sebebiyle askerlerine fazla yüz vermemesi  ğ tlenerek ayva tüylerinin başkaldırışı resmedilmiştir:

Sipâh-ı hattına yüz virmesün meded s ylen

O ş h-ı tâze-zuhûrum gul  nedür bilmez [G. 70/6]

Beyitteki ‘yüz vermemek’ deymi hem askerlere fazla tolerans göstermemek hem de yüzü ayva tüylerine teslim etmemek anlamlarını karşılayacak şekilde ustalıkla kullanılmıştır. Ayrıca **Lale Devrinde** yeniçerilerin uzun süre savaş olmaması sebebiyle işsiz kalıp halk arasında sürekli taşkınlık ve huzursuzluk çıkarmalarının beytin arka planına yerleştirilmiş olması dikkate değerdir.

Sevgilinin naz tahtına oturmuş bir sultan olarak düşünüldüğü diğer bir beyitte ise ayva tüyleri bu güzellik padişahına çekilmiş bir g lgeleğe benzetilmiştir:

Hat-ı siyâh degüldür serîr-i n z üzre

Cenâb-ı pâdşeh-i hüsne sâyebân ekil r [G. 33/2]

1.3.7. Gamze

Gamze denince günümüzde akla yanak veya çenede bulunan, gülünce ortaya çıkan çukurlar gelse de asıl manası ‘göz ucuyla, göz kırparak veya süzerek atılan yan bakış’tır. G z, kaş ve kirpikle bir bütün olarak ele alınan gamzenin de bu diğer unsurlar gibi öldürücülük, yaralayıcılık ve bağlayıcılık gibi özellikleri vardır ve bu özellikler sayesinde değişik tasavvurlara konu olur. Bakış da gözler gibi sevgiliden ayrı düşünülebilir ve sevgilinin gösterdiği özellikleri gösterebilir. O da sevgili gibi bazen şuh, cilveli ve neşeli, bazen amansız ve zalimdir. Genelde fark ettirmeden atılan bu bakışlar aşıkların aklını alır, onları sabırsızlandırır:

Z r-i bâzûdan nigâhun b -karâr itdi beni

ş h-b zum pençe-i hüsnün şikâr itdi beni [G. 136/2]

Katil gözlerin bazen yardımcısı, bazen de en büyük silahı olarak karşımıza çıkan gamze de gözler gibi aşığa yalandan vuslat vaatleri ima edebilmektedir:

Gelmiş nigâhı kûşe-i ebrûda cünbişe

Âyâ gazab mı vuslata îmâ mıdur disem [G. 97/2]

Karışıklık çıkararak fitneci gamze ve sürekli cefa amacı taşıyan sevgili varken aşık için rahat yoktur; bu yüzden dünya naz ve niyazla dolu bir savaş meydanına dönüşür:

Âştî-düşmen olur ma'reke-i nâz ü niyâz

Gamze-i 'arbede-hû yâr-ı cefâ-cû var iken [G. 100/5]

Aşıkları öldürmek için tek başına yeterli olan gamze iş başına geçtiğinde, kader oklarından kurtuluş olmadığı gibi gamze oklarından da sakınmak faydasızdır:

'Âlemi yakmaga ol hüsn-i gelû-sûz yeter

'Âşık öldürmege ol gamze-i dil-dûz yeter [G. 58/1]

Der-kâr olunca gamze hazerden çi fâ'ide

Tîr-i kazâya karşı siperden çi fâ'ide [G. 119/1]

Kirpiklerin aşağı doğru bakışı sebebiyle gamze, bir beyitte meydana aşıklara tuzak kurup ecel terleri döktürmek için neşterler döken, bir beyitte de Latin harflerini öğrenip yazmaya çalışan birine teşbih edilmiştir:

Meydâna gamze kim müjeler neşterin döker

Cân-ı belâ-resîde ecel derlerin döker [G. 47/1]

Müjgânların sûtûrını ber-geşteter görüp

Bildüm ki gamzesi hat-ı tersâyâ meşk ider [G. 46/5]

Aşıkların gönlü ceylan gözlü sevgilinin bakışlarından korkmuş ve bu korkutucu duruma alışmıştır, çünkü sevgilinin gamzesinin amacı her zaman aşıkları helak etmektir:

‘Aceb mi vahşet ile ülfet eylese dil-i zâr
Nigâh-ı çeşm-i gazâlânenün remîdesidür [G. 30/8]

Çeşmün hemîşe va’de-i ferdâya meşk ider
Gamzen helâk-i ‘âşık-ı şeydâya meşk ider [G. 46/2]

1.3.7.1. Gamze İle İlgili Benzetmeler

1.3.7.1.1. Ok, Kılıç, Mızrak, Şimşek

Gamzenin en çok benzetildiği unsur oktur. Gamzenin oka benzetilmesinde yay kaş ve katil göz tasavvurunun büyük payı vardır. Sevgilinin kaşını kaldırması yayı çekmek, bakış atması ise oku fırlatmak olarak düşünülür. Değişik ruh halleriyle yazılan beyitlerin bazılarında sevgili aşıklarına dönüp bakmadığı için isabetsiz bir ok olarak düşünülen gamze, bazılarında hatasız bir şekilde hedefini vurup aşığın kemiğine kadar saplanan, bazılarında da hedefi vursa da delip geçen, yani sevgili kısacık bir süre kaçamak bakışlar attığı için aşığın gönlünde uzun süre kalmayan bir ok olarak tasavvur edilir. Yalnız çeliği delebilecek kadar kuvvetli olan bu bakış oku, gece vakti aşıkların feleğe attıkları âh okları kadar isabetli ve tesirli olamaz:

Çeküp kemânını tâ-tarf-ı ebruvânına dek
Geçürdi tîrini ‘uşşâkun üstüh^vânına dek [G. 83/1]

Ugramaz hâne-i kalbe rukabâdan geçmez
Nâvek-i gamze-i dil-berde isâbet yokdur [G. 54/10]

Dü ebruvân-ı kemândârı hîç hatâ itmez
Hadeng-i gamzenün âmâcî hâne-i dildür [G. 26/6]

Turmaz hadeng-i gamze-i dil-ber gelür geçer

Bilmem ne hâldür dil-i nâ-şâda gelse de [G. 114/2]

Eser-i âh-ı şebângâha mukâbil olamaz

Nâvek-i gamze-i pûlâd-güzârın bilürüz [G. 65/3]

Gamzenin kılıca benzetilmesi de, katil gözlerin elinde öldürücü bir silah olarak düşünülmesi üzerinedir. Âlemi yakıp yıkmak isteyen sevgiliye, gamze kılıcını yıldırımlarla sulaması telkin edilir:

Yakup yıkmaksa kasdun ‘âlemi ey gözleri hûnî

Suvar şemşîr-i gamzen berk-ı âteş-tâbdan ammâ [G. 1/7]

Gamze gözlerin elinde, sahib-kıran bir hükümdarın elindeki gül rengi (yani kanla boyanmış) mızrak gibidir. Ayrıca sâhib-kırân ve nîze-i gülgûn birer lale ismidir:

Gamze kim ser-pençe-i çeşmân-ı pür-efsûnidur

Gûyiyâ sâhib-kırânun nîze-i gülgûnidur [G. 15/1]

1.3.7.1.2. Katil, Avcı, Okçu, Cellat.

Tüm bu benzetmeler, sevgilinin bakışlarının aşık üzerindeki öldürücü ve yaralayıcı etkisine dayanır. Elinde okla aşıkları avlayan bir okçu olarak düşünülen gamzeye, avını yakalamada kement şeklinde düşünülen kâkül yardımcı olur:

Dili cebr ile sayd-ı nâvek-endâz-ı nigâh eyler

Kemend-i kâkül-i nâ-gâh-gîrûn der-kafâ olmak [G. 78/4]

Bazen bu av sahnesi dışında aşığın bile bile kendini okların önüne attığı, hatta göğsünü o gamze oklarına hedef tahtası yaptığı görülür:

Ebrû mı dest-i gamzede âyâ kemân mıdur

Dil mi hadeng-i ‘işveye yahud nişân mıdur [G. 29/1]

Aşığın canına kast eden bazen sevgilinin kendisi, bazen gözleri, bazen de bakışlarıdır. Zaten sevgili aşığın canına kast ettiğinde, tüm uzuvları usta bir katile veya bir silaha dönüşmektedir:

Yâr kasd itdükçe câna gamzesi cellâd olur

Gamze tîgın çekse çeşmi beyza-i fûlâd olur [G. 48/1]

Gamzenin katil olarak düşünülmesi yine öldürücülüğüne dayanmaktadır. Kan içici yani vahşi gamze nazla kılıcını çektiğinde, çaresiz aşığa ancak aşk mezbahasına doğru yol almak düşer:

Sell-i seyf-i nâz itmiş gamze-i hûn-h^vâresi

Bismile olsun müheyyâ ‘âşık-ı bî-çâresi [G. 139/1]

Gamzenin öldürücü oluşu aşığı daha çok mutlu eder, çünkü aşığın amacı zaten sevgilinin uğrunda can vermektir. Katil gamze aşığı attığı oklarla vururken, aşık mutluluk gözyaşları döker:

Dâg-ı derûn girye-i şâdî-nisâr olur

Tîzî-i nevk-i gamze-i hûn-h^vâr şevkına [G. 125/5]

1.3.7.1.3. Sarhoş, Hasta, Gammaz, Hırsız, Cadı.

Gamzenin sarhoş ve hasta olarak düşünülmesine gözlerdeki baygınlık ve mahmurluk sebep olur. Sarhoşun her aklına geleni söylemesi gibi, imalı bakışlar da türlü anlamlar içermesi yüzünden sırları açığa çıkaran gammazcı olarak düşünülmüştür:

Gice hem-bezm-i rakîb olduğın eyler îmâ

Nigeh-i mest ile ol dîde-i h^vâb-âlûde [G. 115/2]

Gamzenin gammaz olmasında “gamze” ve “gammâz” kelimelerinin aynı kökten gelmeleri etkilidir.

Sarhoş gamzenin aşıkların ciğerini yaktığı için mecliste kebab kokusu olduğunun söylendiği bir beyitte, işret meclislerinde şarabın yanına meze olarak hazırlanan kebab ve meclisi saran kebab kokusu güzel bir hayale bağlanmaktadır:

Yine kimün ciğerin yakdı gamze-i mestün
Dimâg-ı câna bu meclisde bir kebâb kokar [G. 14/3]

Sevgilinin baygın bakışları şifa kabul etmeyen bir hasta şeklinde düşünülmüştür. Bu hasta deva kabul etmediği gibi devaları bile hasta etmektedir:

Bimâri-i nigâhun olup sûd-nâ-pezîr
Dil-haste itdi derd-i elemle devâları [G. 129/7]

Gamzenin hırsız olarak vasıflandırılması ise aşığın gönlünü ve aklını çalmadaki maharetindedir. Usta bir hırsız olan gamze, gözlerdeki **Isfahan** sürmesini bile çalıp götürmektedir:

Şöyle çâlâkdür senün gamzen
Dideden kuhl-i **Isfahân**'ı çalar [Müf. 2]

Aşığın iyiden iyiye kendine bağlayıp aklını alan ve hayrete düşüren gamze, bu büyüleyicilik yönüyle cadı olarak tahayyül edilir:

Kanda baksan dest-i hayret 'akla dâmen-gîr olur
Mû-be-mû sihr eylemiş ol gamze-i câdû seni [G. 134/5]

Rübûde itdi dil-i zârı bir bakışla hemân
O câduvâne nigeş pür-fiten ki anladamam [G. 96/3]

İlk beyitteki “mû-be-mû” ifadesi mecazi olarak “iyiden iyiye, ince ince” gibi manalara geldiği gibi, iki saçın birbirine düğümlenmesi ile yapılan ısındırma büyülerini

de ustalıklarla hatırlatmaktadır. İkinci beyitteki ‘fiten (fitne)’ kelimesi zaten nerede geçmişse, orada arka plana hemen bir büyü imajı yerleştirilir.

1.3.8. Ağız ve Dudak

Ağız ve dudak genellikle bütün olarak ele alınır ve ortak tasavvurlara konu olur. Dudak, sevgilinin aşık tarafından en çok arzulanan ve tercih edilen güzellik unsurudur. Rengi, tadı, konuşması, kokusu ve gönüldeki etkileri bakımından türlü tasavvurlara konu olan ağız, beş duyunun beşine de hitap etmesi bakımından diğer güzellik unsurlarından daha üstün bir konumdadır.

Ağız dudaktan ayrı ele alındığında genellikle küçüklüğünden ve varla yok arası oluşundan söz edilir. Ağızın küçüklüğü konusundaki benzetmeler o kadar ileri gitmiştir ki, sonunda şairler ağızın görünmediğini, ancak sevgili konuştuğunda varlığının anlaşıldığını söylemişlerdir:

İdemezdi dehenün sevdiğüm isbât-ı vücûd

İtmese leblerün işhâd eger kim sühenün [G. 86/2]

Aşığın sevgilinin dudağının hasretiyle şarap içmesi, şarabın biraz olsun sevgilinin dudağını hatırlatması dolayısıyladır. Aşık sevgilinin dudağına o kadar özlem duyar ki, ince hastalığa yakalanıp ciğeri kanla dolar ve kendi kanını içmeye başlar:

Bilmem ki derd-i hasret-i la'lünle çekdiğüm

Hûn-ı ciğer mi câm-ı mey-i ergavân mıdur [G. 29/3]

Sevgili aşıkla konuşmayı pek sevmediğinden, ağzından çıkan her sözün aşık için büyük değeri vardır. Sevgili aşığa kızıp onu azarlasa bile, sevgilinin sözünün tadını alan aşık yeniden hayat bulmuş gibi olur:

Çâşnî-senc-i 'itâb-ı leb-i şîrîni olan

Lezzet-i la'l-i revân-bahşını cânında bulur [G. 51/5]

1.3.8.1. Ağız ve Dudak İle İlgili Benzetmeler

1.3.8.1.1. Lal, Şarap, Şeker.

Klasik şiirde sevgilinin dudakları rengi ve kıymeti bakımından lal taşına o kadar çok benzetilmiştir ki, beyitlerde de görüleceği üzere artık sevgilinin dudağından lal diye bahsedilir ve lal denince akla direk sevgilinin dudakları gelir olmuştur. İstiare yoluyla dudaktan lal şeklinde bahsedilmesi dışında divanda bu taş ve dudakla ilgili hususi bir hayal yoktur.

Dudağın rengi, lezzeti ve sarhoş edici etkisi bakımından benzetildiği, lal kadar klişe olan diğer bir benzetme unsuru da şaraptır. Çoğu beyitte şaraptan üstün tutulan dudak ayrılık zamanında, sarhoşun humar vakti şiddetle şarap istemesi gibi özlenir:

Bana hecrün bûse-i la'l-i musaffâ istedür

Mey-keşe renc-i humâr elbette sahbâ istedür [G. 19/1]

Dudak öylesine lezzetlidir ki, tadına bir kez varıp onun sarhoşu olan bir daha kadeh de sürahi de aramaz, yani şaraba ihtiyaç duymaz:

Siyâh-mest-i dü-bâlâ-neşât-ı bûs-ı lebem

Ne gam ki bâde-i hâlet-fezâ görünmese de [G. 121/4]

Siyâh-mest-i mey-i la'l-i neş'edârun olan

Bilûr-câm sıfâlîn-sebû nedür bilmez [G. 70/2]

Dudak saf şarap olarak düşünüldüğünden, makbul olanı etrafında tüy veya ben bulunmayanıdır. Dudağın etrafındaki ayva tüyleri menekşe şerbetine benzetilmiş, ne kadar tatlı da olsa şarabın tadını bozacağından tercih edilmemiştir:

Tagayyür-efgen olur la'le hatt-ı püşt-i lebi

Benefşe şerbeti mey gibi dil-güşâ olamaz [G. 68/3]

Sevgilinin beni de bir güzellik unsuru olsa dahi dudağın yanında, şarap varken tercih edilmeyen afyon hapı gibi kalır:

Mest iden ‘İzzet’i bûs-ı lebidür hâli degül

Bâde habb ile şetâretde ber-â-ber gelemez [G. 63/7]

Sevgilinin azarlaması bile aşığın canına minnet olduğundan sevgilinin dudaklarından çıkan acı sözler, şarabın içindeki olmazsa olmaz hafif acı tada benzetilir. Şaraba lezzetini veren bu hafif acımsı tat olduğundan bu tadın olmadığı şarap şaraptan sayılmaz:

Lezzet-i la’l-i lebi telhi-i âzâr iledür

Olmaz ol meyde halâvet ki merâret yokdur [G. 54/7]

Düşnâm ile ‘İzzet lebin öpmek o nigârun

Bir bâdeye benzer ki merâret var içinde [G. 118/6]

Dudağın şekere benzetilmesi de yine küçük ve lezzetli oluşu yönüyledir. Kokusunun da misk kadar güzel olduğu söylenen dudak şeker kadar tatlı olduğundan, onun öpülmesi hayal edildiğinde gözün önüne şeker şişeleri gelir:

Lebin ‘akîde gibi aldum agzuma ‘İzzet

Hemân çü râyiha-i müşk o la’l-i nâb kokar [G. 14/6]

Dil-berün bûs-ı lebi-i şîrînin itdükçe hayâl

Dide hem-hâl-i gelû-yı şîşe-i kannâd olur [G. 48/4]

Sevgilinin dudağına bakınca şarap utançtan süzülür, şeker onun lezzeti karşısında ezilir:

İdince la’l-i lebi-i âbdâr-ı yâre nazar

Süzüldi bâde-i hamrâ ezildi la’l-i şeker [Mtl. 8]

Beyitte şarabın süzülerek, şekerin de şeker kamışından ezilerek üretilmesi güzel bir hayalle ince bir şekilde hatırlatılmıştır.

Bazı beyitlerde sevgilinin yani sakinin dudağından mı yoksa sunduğu şaraptan mı bahsedildiği tam olarak anlaşılmaz. Elbette bu durumun açıkça ifade edilmemesi, iki mananın da anlaşılabilir şekilde sanatlı bir ifade yakalanması amacıyla. Şairlerin amacı, bir beyitte en fazla hayali ve sanatı ihtiva eden bir anlatım yakalamaktır:

Meclisde sâki câm ile dönmez misin dahı

Rindâna la'l-i nâbunı sunmaz mısın dahı [G. 133/1]

1.3.8.1.2. Hokka, Be (ب) Harfi, Gonca, Hz. İsa, Ab-ı Hayat, Belirsiz İfade, Beyit

Dudağın hokkaya benzetilmesi şekli ve küçük olmasına dayanır. Bazen sadece hokka olarak nitelendirilen ağız, bazen şeker hokkasına benzetilir ve dağıttığı gülücükler de o hokkadan dökülen şekerler olarak düşünülür:

Kimünle hem-kadeh-i bezm-i 'ayş idün kâfir

Ki hokka-i dehenün kokladum şarâb kokar [G. 14/2]

Dehân-ı tengi şeker-hande itse meclisde

Hemân ki hokka-i gül-şekker açılur kapanur [G. 27/4]

Şair kendi hayal gücünün sevgilinin boyunu ve dudaklarını tasavvur etmesini, bir çocuğun elifbaya çalışmasına benzetir:

Geh kaddüni tasavvur ider gâh leblerün

Tıfl-ı hayâl sanki elif-bâya meşk ider [G. 46/3]

Sevgilinin dudağı konuşmaması bakımından açılmamış gonca bir gül, konuşması da goncanın açılması olarak hayal edilir:

Ruhsâr-ı yâr gülşeni her-dem bahâr iken

Ey gonca-gül bu yerde isen gel hemân açıl [G. 89/6]

Ayrılık yüzünden yorgun düşmüş aşıklara tekrar hayat bahşetmesi bakımından sevgilinin dudağı **Hz. İsa** ve âb-ı hayat ile bağdaştırılır:

Dil-hastegân-ı hecrine la'lün virür hayât

İhyâ-yı mürdegâni **Mesîhâ** güzel bilür [G. 36/5]

Nûş idüp bâdesini la'lin emen sâkînün

Lûle-i çeşme-i hayvânı dehânında bulur [G. 51/4]

Ağız, varlığı ve yokluğunun belirsiz olması bakımından bir nüshadaki belirsiz ifadeye, kenarlarında çıkan ayva tüyleri de belirsiz ifadelerin kenarlarına düşülen hâşiyelere (açıklama notları) benzetilerek dudak kenarında ayva tüylerinin belirmesi normal karşılanmıştır:

Kenâre-i femün itse n'ola hat istî'âb

Havâş mübhem olan nüshaya mufassal olur [G. 45/2]

Güzellik şiirinin müstesna bir beyti olan dudağın öpülmesi ise o beytin içindeki gizli bir manadır. Bu tahayyülde hem dudağın varla yok arası oluşu, hem de sevgilinin öptürüp öptürmeyeceğinin belirsiz olması ifade edilmiştir:

Nazm-ı hüsnün hatt-ı leb bir beyt-i müstesnâsıdur

Bûse-i la'li o beytün gizli bir ma'nâsıdur [Mtl. 4]

1.3.9. Boy, Endam

Klasik şiirde sevgilinin boyu, sevgilinin aşıklar tarafından erişilemez oluşu ve aşıklarına tepeden bakışı dolayısıyla hep uzun ve yüksek olarak düşünülür. Uzunluk, incelik, bağımsızlık, başına buyrukluğ, düzgünlük, çekicilik ve nezaket yönüyle türlü ve abartılı tasavvurlara konu olan boy, aşıkların gönüllerinde bıraktığı etki sebebiyle “dil-cû, dil-keş” gibi vasıflarla nitelendirilir.

Şiir geleneğinde aşıklara karşı ilgisiz olduğu için meyvesiz ağaçlara benzetilen sevgili, divanda meyvesiz ağaçlara sadece salınma ve muntazam boy sebebiyle benzetilmiştir. Yani divandaki sevgilinin meyvesi vardır ve bu meyve aşıklara sunduğu busedir.

Sevgili uzun boylu ve endamlı olduğu için giydiği elbiseler de yakışmakta ve onu daha alımlı göstermektedir. Su rengi mavi bir elbise giydiğinde elbisenin dalgalanışı ile deniz arasında benzerlik kurulmuş, bu durumun aşıkları müptelalık denizinde boğacağı ifade edilmiştir:

Kad-i dil-berde mevc urdukça her dem ol su dîbâsı

Katı çok derdmendi gark-ı bahr-ı ibtilâ eyler [G. 23/9]

Sevgilinin boyu o kadar uzundur ki onu tasvir etmek bir merdivene benzetilmiş ve bu merdivene ayak basıldığı anda dahi kulağa gökteki meleklerin seslerinin gelmeye başlayacağı söylenir:

Olan kadem-nih-i mirkât-i vâsf-ı kâmet-i yâr

Gelür semâ'ına bâng-i sürûş mevc-be-mevc [G. 10/4]

Sevgilinin boyu ile ilgili tasavvurların bu kadar abartılı oluşunda etkili olan diğer bir husus da sevgilinin yüceliği ile aşığın acizliği arasındaki uçurumun daha iyi anlaşılması amacıdır.

Sevgili yüceldikçe aşığın acizyeti artar. Salınarak giden bu yüce sevgiliyi görüp aciz kalan aşığa düşen de sevgilinin etekleri gibi arkasından sürünüp ayaklarına kapanmaktır:

Pâ-mâl ü hâksârün olur dâmenün gibi

Dil-keş-hırâm-ı nâzun ile kâmetün gören [G. 105/2]

Sevgilide ideal olan uzun boydur. Sevgilinin boyu aşıklar için son derece önemliken değişken üsluplara ve ruh hallerine sahip **İzzet** için aniden önemini kaybedebilir. Sevgilide asıl önemli olanın güzellik olduğunu düşünen **İzzet**'e göre boy ve endam, bazen olmazsa olmaz iken bazen olmasa da olur bir özelliktir:

Bir mücellâ sîne-i ‘âlem-güdâz ister gönül
Dil-ber-i bâlâ-bülend-i ser-firâz ister gönül
Turfedür ammâ bu kim bî-cevr ü nâz ister gönül
Ya’ni bir meh-pâre-i ‘âşık-nevâz ister gönül [Ş. 2/I]

Ân gerek dil-berde endâm olsa da mâni’ degül
Çeşm ü ebrûsı siyeh-fâm olsa da mâni’ degül [G. 88/1]

Gönül bir dil-ber ister şeh-levend-i gül-’izâr olsa
Eger bâlâ-bülend olmazsa bârî şîvekâr olsa [G. 112/1]

1.3.9.1. Boy ve Endam İle İlgili Benzetmeler

1.3.9.1.1. Servi, Şimşir, Tûbâ, Fidan

Klasik şiirde boyun en çok benzetildiği unsur servidir. Bu benzetme de “mecâz-i örfî” yani klişe ve alışılmış benzetmelerden olup sevgilinin yerine istiare yoluyla sadece serv de denebilir. Yani şiirde serv geçiyorsa mutlaka sevgiliden veya sevgilinin boyundan bahsedilmiştir veya bahsedilecektir. Boyun serviye benzetilmesi herkesçe bilindiğinden çoğu zaman teşbih yönü veya edatı kullanılmasına gerek duyulmaz.

Sevgilinin boyunun servi olarak düşünülmesinde uzunluk, düzgünlük ve sevgilinin âzâdeliği yani başına buyrukluğunun yanında, servinin rüzgârda ahenkle salınmasının sevgilinin salınarak yürümesine benzetilmesi etkilidir. Servi ile sevgilinin boyu ne kadar benzerlik gösterse de sevgili hem yürüyebilme özelliğiyle hem de güzellik bakımından serviden üstün tutulmuştur. Paralel nasıl meridyenle aynı boyda olamazsa, servi de güzellik bakımından sevgiliyle boy ölçüşemez:

Gerçi servide kaddine vardur müşâbehet
Ammâ hüsünde ol dahı bâlâ mıdur disem [G. 97/3]

Kaddüne serv letâfetde ber-â-ber gelemez
Tûl ile ‘arz mesâhatda ber-â-ber gelemez [G. 63/1]

Gül bahçelerinde sadece gül değil, çeşitli çiçekler ve bazı ağaçlar da bulunur. Servi de hoş ve muntazam görüntüsü dolayısıyla bahçeleri süslemek için tercih edilen bir ağaçtır. Sevgilinin boyu düşünüldüğü zaman hatıra serviler geleceği için şairin hayal dünyası, içinde sıra sıra serviler bulunduran nadide bir gül bahçesine dönüşecektir:

Dil ki meclâ-yı hayâl-i kâmet-i cânân olur

Gülşen-i endîşe bir nâ-dîde servistân olur [K. 5/47]

Gül bahçesinin aşığın göğsü olarak düşünüldüğü diğer bir beyitte de gül bahçelerinde servi bulunması tercih edildiğinden sevgilinin kucaklanması gerektiği söylenir:

Âgûşa çek o dil-ber-i mevzûn-kâmeti

Gülşen-sarây-ı sînede serv-i çemân gerek [G. 80/8]

Klasik şiirde bülbülün güle aşık olarak düşünülmesi gibi kumrunun da servi dalına konup ötmesi, onun serviye aşık olduğu şeklinde tahayyül edilir. Servinin dimdik duruşu ise kumruya hiç yüz vermemesi, onunla ilgilenmemesi şeklinde yorumlanır. Şair bülbülün ve kumrunun bu ötüşlerinin boşuna olmadığı, hepsinin aslında servi boylu sevgili için yalvardıkları kanaatindedir:

Sanma feryâd-ı hezârı savt-ı kumrıyı 'abes

Cümlenün gavgâları ol serv-kâmet üzredür [G. 16/4]

Gümüşi mavi renklerdeki bir servi çeşidi olan 'gümüş servi' de bir beyitte sevgilinin boyu ve parlak teni açısından benzetilen olur:

Câme-i gül-penbe açmış ey gül-i hod-rû seni

Bir gümüşden serve döndürmüş kad-i dil-cû seni [G. 134/1]

Şaire göre şimşir ağacını salındıran rüzgâr değildir, ağaç sevgilinin gönül alıcı salınışına özenip onu taklit etmeye çalışmaktadır. Ağaçların bile hayran olduğu bu

sevgiliye aşık olup can verenlerin mezarlarındaki otlar bile şimşir ağacı kadar büyüyüp uzarlar:

Şimşâdı rûzgâr degüldür salındıran
Dil-keş-hırâm-ı kadd-i dil-ârâya meşk ider [G. 46/4]

Ol kad-i bâlâya cân u ser viren üftâdenün
Her giyâh-ı meşhedi bâlîde bir şimşâd olur [G. 48/3]

Boyun cennetteki **Tûbâ** ağacına benzetilmesinde uzunluk ve düzgünlüğün yanı sıra sevgili ile cennet arasında ilgi kurulması maksadı vardır. Şu beyitteki ‘söyle râst’ ifadesi ‘doğruca söyle’ manasının yanında sevgilinin boyunun düzgünlüğünün de hatırlatılması amacıyla kullanılmıştır:

‘İzzet nigâh-ı dikkat ile bak da söyle râst
Bilmem şu kadd-i dil-keşe **Tûbâ** mıdur disem [G. 97/9]

Boyun fidan olarak düşünülmesi muntazam duruş, tazelik ve nezaket sebebiyledir. Fidan olarak düşünülen sevgilinin meyvesi ise aşıklara sunduğu busedir. Şair sevgiliyi bu buse meyvesini hak etmeyen çığ kişilere düşürmemesi konusunda uyarır. ‘Ham’ kelimesi, meyve ile alaka kurulması için özellikle seçilmiştir:

Düşürmeden hazer it anı hâm-kârâna
Ki bûse nahl-i kadün mîve-i resîdesidür [G. 30/5]

Şair sevgilinin başına buyruk ve endamlı olmasını cilveli taze bir fidan olmasına bağlar ve bu özelliklerin ona yakıştığını söyler:

Yârümün ser-keşlik ‘İzzet yakışur endâmına
Nev-nihâl-i ‘işvedür elbet kad ü bâlâ çeker [G. 55/5]

1.3.9.1.2. Kıyamet, Fitne, Elif, Mısra, Sütun

Sevgili uzun boyuyla salınarak yürüdüğünde herkes yerinden kalkarak onu görmeye gider ve sevgilinin etrafı bir anda kıyamet yerine döner. Bu durumun kıyamet gününde herkesin diriltilip ayağa kaldırılacağı ve mahşer yerinde toplanacağı inancıyla bağdaştırılması, sevgilinin ve boyunun kıyamet olarak nitelendirilmesine sebep olur:

Bâga sehî-kadân salınmakda sû-be-sû

‘Uşşâk seyr-i hüsne şitâbân bölük bölük [G. 82/4]

Reh-güzârında yine şûr-ı kıyâmet kopmuş

Her-kes ol dil-ber-i mevzûn u hoş-endâma bakar [G. 50/6]

Kıyamet kelimesinin ‘ayağa kalkmak, dikilmek’ manasındaki ‘kâmet’ kelimesiyle aynı kökten gelmesi, sevgilinin aşıklar arasında çıkardığı kargaşa ve fitne, sevgilinin saçının, beninin ve ayva tüyünün ahir zaman fitnesi ve kıyamet alametleri olarak düşünülmesi de bu benzetmenin kurulmasında büyük rol oynar:

Kıyâmet ol güzelün kadd-i nev-resîdesidür

Nişân-ı şûr-ı kıyâmet hat-ı demîdesidür [G. 30/1]

Bak o bâlâ-kad hırâm itdükçe hatt-ı rûyına

Bir ‘alâmetdür o kim gûyâ kıyâmet üzredür [G. 16/2]

Zülf-i siyâhı hâl-i ruhı kadd-i dil-keşi

Âşûb-ı fitne-hîz-i cihândur ol âfetün [G. 79/5]

Şair hayal gücünü çocuğa, sevgilinin boyunu elif (ل) harfine ve sevgilinin dudaklarını da be (ب) harfine benzeterek, hayal gücünün sevgilinin boyunu ve dudaklarını tasavvur etmesini de çocukların elifba öğrenmeye çalışması şeklinde düşünür. Sevgilinin boyunun ve saçlarının sırrını anlamayanlar ise **Bakara** suresinin başındaki ‘elif’ ve ‘lâm’ harflerine sadece bakacak, onları anlamlandıramayacaktır:

Geh kaddüni tasavvur ider gâh leblerün
Tıfl-ı hayâl sanki elif-bâya meşk ider [G. 46/3]

Yârün esrâr-ı kad ü zülfini fehm eylemeyen
Resm-i ser-sûre-i garrâ-yı *Elif-lâm*'a bakar [G. 50/4]

Manadan anlayanlar, aşıklar ve şairler sevgilinin boyuyla ilgilenir, çünkü sevgilinin boyu güzellik ve cazibenin şah beytinin uzun ve muntazam mısraı gibidir:

Bak hele ol kâmet-i mevzûna ma'nâ-senc isen
Şâh-beyt-i hüsn ü ânun mısra'-ı mevzûnidur [G. 15/7]

Şâ'ir-i hoş-lehçe mısra'-ı resâya meyl ider
'Âşıkâ hüsn-i tabî'at kadd-i bâlâ istedür [G. 19/3]

Ayrıca **Sultan Ahmed**'in tuğrası vasfındaki kasidede tuğra övülürken, tuğranın sütunları sevgililerin düzgün ve muntazam boylarına benzetilir. Yani sevgilinin boyu burada benzetilen konumundadır:

Şöyle mevzûn ol sûtûn-ı zülfeler kim sûretâ
Sanki bir sâhib-cemâlün kâmet-i bâlâsıdur [K. 13/8]

1.3.10. Ben

Sevgilinin yüzünde, yanağında, alnında ve saçlarının yakınında bulunabilen ben; şekli, rengi, kokusu ve üzerinde bulunduğu yerler bakımından çeşitli tasavvurlara konu olur.

Klasik şiirdeki birçok beyitten bu benin aslında suni bir ben olduğu anlaşılmaktadır. Devrin güzellik anlayışında benin önemli bir yeri olacak ki, yüze gerek kalemle gerekse misk ve amber gibi koku maddeleri içeren özel bir macunla suni benler yapıldığı bilinmektedir.

Sevgilinin benli olanı makbuldür. Bene bu kadar rağbet edilmesinin sebebi ise nadir olan şeylerin her zaman için kıymetli olmasıdır:

Gönlüm olmaz her şikenc-i kâkül-i müşkîne bend

Eylemez gönlümde yer her dil-ber-i bâlâ-bülend

Degme bir dil-ber begenmez bu dil-i müşkil-pesend

Çifte benli turna telli şâh-bâz ister gönül [Ş. 2/III]

Belî her şeyde nedret mûcib-i ikbâl-i ragbetdür

İder mergûbter hâl-i siyâhı câ-be-câ olmak [G. 78/5]

1.3.10.1. Ben İle İlgili Benzetmeler

1.3.10.1.1. Misk, Amber.

Benin misk kokulu oluşu, eskilerin misk veya amberi bir çeşit reçine ile karıştırıp yüzlerine yapıştırmak suretiyle yaptıkları yapay benler sebebiyledir. Bu benler o günün anlayışına göre yüze bir güzellik kazandırdığı gibi, hoş bir koku saçtıklarından edebiyatta daima misk kokulu ben şeklinde geçer.

Ayrıca ceylanın karnından dökülen misk kesecikleri şekil ve renk bakımından ben ile benzerlik gösterdiği için ‘müşg-i nâb’ yani saf misk şeklinde benzetmelere konu olur:

Ol âfetün ruh-ı hoy-gerdesi gül-âb kokar

Şemîm-i dâne-i hâlinde müşk-i nâb kokar [G. 14/1]

Sevgilinin beni bütün dünyayı velveleye verecek kadar güzeldir, hatta sevgilinin beninin güzelliğini duyan **Hoten** ceylanlarının bile o kadar güzel kokulu bir madde üretemedikleri için kıskançlıktan ve şevkten yürekleri kopmuştur:

Nâf-ı hâlün velvele saldı o denlü dehre kim

Yüregi kopdı **Hoten**'den gûş idüp âhûlarun [G. 85/4]

Beyitteki ‘yüregi kopdı’ deyimini, nâfe denilen keseciklerin çiftleşme döneminin hararetiyle ceylanın karnından kopup düşmesini hatırlatacak şekilde kullanılmıştır.

Sevgilinin kırışık yani çatık alınının üzerindeki ben, dalgalı bir sût denizinin üzerindeki saf bir ambere benzetilmiştir. Bu tarz alışılmadık hayaller Sebki Hindî üslubunun özelliklerindedir:

Dâne-i hâli turur cebhe-i pür-çîninde

‘Anber-i hâm gibi mevc-i yem-i şîr üzre [G. 117/5]

1.3.10.1.2. Ayet, Küfr, Fitne

Benin ayet olarak düşünülmesi, kaşlar ve ayva tüyleri ile birlikte yer aldığı bir tasavvur sebebiyledir. Bu tasavvurda ben ve ayva tüyleri, kılıç şeklindeki kaşın kenarındaki görünüşleri dolayısıyla kılıcın üzerine yazılmış **Fetih** suresi ayetlerine benzetilmiştir:

Kûşe-i ebrûda resm-i hatt u hâlin fehm ider

Âyet-i fethi görenler safha-i şemşîrde [G. 124/7]

Saçlarla beraber ‘küfr’ yani imansızlık karanlığına benzetilen ben, kâfirleri bile dinlerinden döndürüp imana getirebilecek kadar güzeldir:

Çîn-i zülfün dâne-i hâlün temâşâ kılsalar

Kâfiristân ser-be-ser ser-dâde-i îmân olur [K. 5/50]

Sevgilinin boyunun kıyamet olarak düşünülmesi, ayva tüylerinin alâmet ve beninin fitne olarak hayal edilmesine sebep olur. Fitne kelimesinin akla hemen büyü ile ilgili mazmunları getirmesinden hareketle, benin fitne olarak tasavvurunda nohut vb. tanelerle büyü yapılmasının etkili olduğu söylenebilir:

Zülf-i siyâhî hâl-i ruhî kadd-i dil-keşi

Âşûb-ı fitne-hîz-i cihândur ol âfetün [G. 79/5]

1.3.10.1.3. Hindu, Yıldız, Tuzak Tanesi, Hap (Afyon)

Asıl manası “Hintli, Hindistanlı” olan hindû kelimesi zamanla siyahi insanlar ve siyah nesnelere için alem olmuştur. Klasik şiirde Hindû dendiği zaman akla sevgilinin beni gelir.

Hâfız-i Şîrâzî’nin “Eğer o **Şirazlı Türk** güzeli benim gönlümü alıp aşkımlı kabul ederse, onun kara benine **Semerkand**’ı ve **Buhara**’yı bağışlarım” mealindeki:

Eger ân Turk-i Şîrâzî be-dest âred dil-i mârâ

Be-hâl-i hindûyeş bahşem Semerkand u Buhârârâ

beyti meşhurdur. **İzzet** de buna nazire niteliğindeki bir beytinde sevgilinin kara benini, **İsfahan**’a kadar tüm **İran**’ı verseler değişmeyeceğini söyler:

Bana kalursa değişmem o hâl-i hindûyü

Eger ki verseler **Îrân**’ı **İsfahân**’ına dek [G. 83/2]

Şekli bakımından yıldız olarak düşünülen ben, yanak kadar parlak ve ilgi çekici değildir; bu yüzden yanak doğan bir güneş, benler de güneş doğunca yok olan yıldızlar olarak yorumlanmıştır:

Hurşiddür sitâreleri nâ-bedîd iden

Hâlün olur fûrûg-ı ‘izârunla muzmahil [G. 89/3]

Sevgilinin benlerle dolu yanağı, yıldızlarla dolu bir gökyüzü olarak tasavvur edilir. Aşğın sevgilinin yanağının hayaliyle uyku uyuyamaması, “yıldız sayma” deyişi ve benlerin yıldız olarak düşünülmesi ile ifade edilir:

Gitdün ammâ rûy-ı pür-hâlün hayâli tâ-seher

Çak zamân-ı subha dek encüm-şümâr itdi beni [G. 136/8]

Aşıkları saçlarıyla avlayan sevgilinin saçları tuzağa, beni ise bu tuzağa yerleştirilmiş bir yem tanesine benzetilerek benin saçların gölgesinde yer almasının normal olduğu söylenir. İnsan dünyaya gamdan azade gelse de bu tuzak ve ben dânesi belâ olarak yeterlidir:

N'ola ârâmgâh-ı hâli olsa sâye-i zülfi
O bir dâm-ı girih-gîr-i belâdur dânesiz olmaz [G. 62/5]

Ana belâ-yı dâne-i hâlün yeter eger
Âdem cihâna gussadan âzâde gelse de [G. 114/5]

Şairler her zaman şarabı afyona tercih ederler. Sevgilinin dudağı da lezzet bakımından benden üstün olduğu için dudak şaraba, ben ise afyon macununun kâğıda sarılıp hap şekline getirilmiş haline benzetilir:

Mest iden 'İzzet'i bûs-ı lebidür hâli degül
Bâde habb ile şetâretde ber-â-ber gelemez [G. 63/7]

1.3.11. Bel

Bel divanda inceliği ve nazikliği sebebiyle ele alınır. Belin inceliği bazen 'kıl kadar' bazen 'dikkatle bakılmadan görülmez' denerek mübalağalı ifadelerle anlatılır. Sevgilinin her yerinin güzel olduğu, lakin nezaketin yani inceliğin sanat sahibi yaratıcı tarafından en güzel bel üzerinde işlendiği ifade edilir:

Ser-tâ-be-pâ kusûrı yok ammâ ki dest-i sun'
İnce belinde eylemiş icrâ nezâketi [K. 11/17]

Her yeri gerçi o şûhun hüsn ü behcet üzredür
Kıl nazar ammâ beli gâyet nezâket üzredür [G. 16/1]

Sevgilinin raksıyla bel bölgesi latif bir biçimde dalgalandıkça aşıkların deli gönlü sudaki hava kabarcığının havayla dolduğu gibi aşkla dolar:

Kemergâhındaki mevc-i letâfet cûşa geldükçe
Habâbâsâ dil-i âşüfteyi ser-der-hevâ eyler [G. 23/3]

Bu kıl kadar beli düşünmekten aklını kaybeden aşıklar, akıllarının ipucunu yine sevgilinin saçında veya kıl kadar ince olan belinde bulacaktır:

Hayret-i ‘ışk ile ser-rişte-i ‘aklı güm iden

Târ-ı zülfinde yahud mûy-ı miyânında bulur [G. 51/2]

Şair, aşıkları inletip kıl kadar zayıf ve dermansız bırakan bele “Kıldan daha ince ve zayıf kalsın” şeklinde beddua eder gibi görünse de aslında aşıkların sevgilinin belini kıldan daha ince sevdiklerini ima eder. Çarpıcı bir anlatım yakalama amacıyla beddua eder gibi görünmek, **İzzet**’in sıkça kullandığı bir üslup özelliğidir:

Nâl oldı ten cefâ-yı miyân-ı nigârdan

Bârîkter ola o dahı cism-i târdan [G. 109/1]

Dili hem-hâl iden nâleyle fikr-i mû-miyânundur

O da kendinde bulsun dil gibi zâr u nizâr olsun [G. 98/5]

Bel inceliği sebebiyle siyah bir saç teline benzetildiği için “sevdâ” kelimesi ile ilişkilendirilir. Aşıkların gönlü zaten kıl kadar ince ve zayıf olduğu için sevgilinin saçlarında veya belinde rahatça barınabilirler. Şu beyitte “geçme sevdâ-yı miyânından” ifadesi hem “o belin sevdasından vazgeçme” hem de “siyah belin yanından geçme, orada barınan gönülleri rahatsız etme” manaları anlaşılacak şekilde kullanılmıştır:

Geçme sevdâ-yı miyânından ikâmet yeridür

Bak nezâketle kemergâhına dikkat yeridür [G. 49/1]

Sevgilinin beli ve dudağı, varla yok arasındaki iki uzvudur. Dudak çok küçük olduğu için, bel de çok ince olduğu için görülmez, bu sebeple beyitlerde bazen beraber zikredilirler. Beraber zikredildiklerinde ise benzetildikleri unsur genellikle kıl ü kâl yani dedikodudur. Bu benzetmenin sebebi ise görülmedikleri için varlıklarının da bir söylenti durumunda olmasıdır:

Sarılmaduk miyânına bûs itmedük femin

Bu kıl ü kâl bir kurı gavgâ mıdur disem [G. 97/8]

Bel ile ilgili ele alınan diğer unsurlar ise kemer ve hançer takılmasıdır. Şair, “kemergâh” olarak nitelendirdiği bele sarılmak isteyenlere üzülmemelerini, hançer gibi sürekli sevgilinin beline takılı kalmalarını öğütler. Sevgilinin beline kemer gibi sarılan aşık ise mutluluktan gözyaşı döker:

Kasdun miyân-ı yâra sarılmaksa muttasıl

Sen de misâl-i hançer anun yanına takıl [G. 89/1]

Miyân-ı nâzûk-i yâra sarıl sarıl ne bu gam

Misâl-i hançer o şûha takıl takıl ne bu gam [G. 93/1]

Kemer gibi miyân-ı dil-bere bâzû dolaşdukça

Dü çeşm-i hûn-feşânûm çifte havz içre şinâ eyler [G. 23/4]

1.3.12. Göğüs – Gerdan

Sevgilinin göğsü ve gerdanı parlaklık, tüysüzlük ve saflık yönüyle tasavvurlara konu olur. Bu tasavvurların dışında göğüs ve gerdanla ilgili pek bir şey söylenmemiştir.

Parlaklığı bakımından güneşe, saflığı ve berraklığı bakımından da akarsulara ve aynaya benzetilen göğüs ve gerdanın güzelliği yazmakla anlatılmaz, zira üzeri karalanmış ayna göstermez olur:

Safâ-yı sînesi tahrîr ile edâ olamaz

Musavver âyine zîrâ ‘akis-nümâ olamaz [G. 68/1]

Sevgilinin tüysüz ve berrak göğsünü aynı zamanda parlak olması bakımından ateşten bir aynaya benzeten şair, sevgilinin göğsü varken aynaya tenezzül etmeyeceğini söyler:

Âteşin âyinedür gûyâ bakılmaz hüsnüne
Şöyle rahşân gösterür ol sîne-i bî-mû seni [G. 134/3]

Bakamam çihre-i hurşide o meh-rû var iken
N'eyleyem âyineyi sîne-i bî-mû var iken [G. 100/1]

Eski zamanda aynalar çelikten imal edildiği için üzeri toz ve pas tutar, bu yüzden ayna toz ve pastan korumak amacıyla keçeden bir örtü ile kaplanırdı. Sevgilinin göğsünün aynaya benzediğini zaten söyleyen şair, aynalara koruyucu örtü lazım olduğu için kendisini bu örtüyle bağdaştırarak sevgiliyi kucaklamak istemesinin normal olduğunu ifade eder:

Sîne-i billûrunı çeksem n'ola âgûşuma
Sevdiğüm âyinesin âyinedân lâzım sana [G. 5/3]

Sevgilinin yüzü de en az göğsü kadar parlaktır, ama güzellik yönü de düşünüldüğü için genelde yüz aya, göğüs de güneşe benzetilir. Şair bu iki uzvun güzelliklerinin kendine has oluşunu, güneşin ve ayın parlaklıklarının ve niteliklerinin bir olmamasıyla açıklar:

Yüzinde başka yârün sînesinde başka hâlet var
Belî meh-tâb hem-hâl-i fûrûg-ı âftâb olmaz [G. 73/5]

Sevgilinin iki yakası arasından gerdanının görünmesi ise aşıkların gözüne gün doğumu gibi ışık ve safa verir:

Şikâf-ı câmeden kim gerden-i billûr olur peydâ
'Amûd-ı subha benzer dîdeme bir nûr olur peydâ [G. 3/1]

Göğsün saflığı sebebiyle akarsuları bile kendine hayran bırakıp onların ağzını sulandırdığını söyleyen şair, "Ağzını sulandırdı" deyimini akarsuların su dolu oluşunu hatırlatma amacıyla hususi olarak seçmiştir. Yani akarsular, sevgilinin berrak göğsüne

özendikleri için ağızları sulanmış, sevgilinin bağ bahçeye gezintiye çıktığı ilkbahar günlerinde suyla dolmuşlardır:

Safvet-i sînen sulandurdı dehânın cûlarun
Deldi bagrın hasret-i dendânlarun incularun [G. 85/2]

Göğsün akarsuya benzetilmesinde devrin bazı mimari unsurlarının ve nehirlerin özellikle adı geçer. **Sultan Ahmed** devrinde yapımına başlanan ve bugün **Belgrad** ormanında yer alıp **Büyük Bend** olarak bilinen, devrinde **Deryâ-yı Sîm** adı verilmiş akarsu bendi ve yine etrafı **Lale Devrinde** mesire yeri olarak kullanılan **Gümüşsuyu** deresi sevgilinin göğsü için benzetilen olur:

Gören deryâ-yı sîmi sîne-i billûrı üstinde
Eger kim ka'rina talmazsa bi'llâhi hatâ eyler [G. 23/2]

Gümüşsuyu'ndaki emvâci nahvetle ider pâ-mâl
O sîmîn-sîne kim mestâne raksa ibtidâ eyler [G. 23/5]

Göğsün benzetildiği diğer unsurlar kâfur ve billur'dur. Kâfur gibi beyaz ve billur (kristal) gibi berrak olan gerdanın üzerinde benler olması da güzelliğe güzellik katar:

Olur pîrâye-bahş 'üvân hüsn-i sâde-rûyâna
Kenâr-ı gerden-i kâfûrı yer yer hâldâr olsa [G. 112/2]

Sevgilinin gömleğinin iki yakası ve düğmeleri, anlaşılması zor bir beyte benzetilerek düğmelerin çözülüp sinenin görülmesinin bu beytin halledilmesi kadar güç olduğu söylenmiştir:

Gerden-i billûrı üzre tügmeler îmâ ider
Halli şeh-beyt-i girîbânun ne müşkildür diyü [G. 110/3]

1.3.13. Göbek

Sevgilinin göbeği hareketli oluşu ve dalgalanması ile divanda yer alır ve sadece dalgalanması bakımından sîm-âb (civa) benzetmesine konu olur. Civadaki dalgalanmayı görenlerin aklına sevgilinin hareketli ve dalgalanan göbeği gelmektedir:

Yârün sürîni cilve-nümâ-yı hayâl olur

Urdukça pîş-i dîdede sîm-âbzâr mevc [G. 11/5]

Nedîm'in

Bûy-ı gül taktîr olunmuş nâzın işlenmiş ucu

Biri olmuş hoy birisi dest-mâl olmuş sana

beytiyle ilham alakası olduğunu düşündüğümüz bir beyitte sevgilinin oynak göbeğinin, zaten damıtılarak elde edilmiş civadan tekrar damıtılarak oluştuğu söylenir [Bkz: Civa, Kimya]:

Meger inbîkden taktîr olunmuş katre-i sîm-âb

Sana ey sîm-ten gelmiş sürîn-i bî-karâr olmuş [G. 76/6]

Şair, aşıkları sabırsızlandırıp telaşa düşüren göbeğe de “sen de aşıklar gibi yerinde duramayıp karar nedir bilme” şeklinde beddua edilmiş gibi görünse de yine diğer başlıklarda bahsettiğimiz gibi, aslında istediği sevgilinin göbeğinin daha da hareketlenmesidir:

Sürînün lerze-âlûd-ı telâş itmekde ‘uşşâkı

Olup ârâmdan mahrûm ol da ra’şedâr olsun [G. 98/3]

İtdün çü vakf-ı lerziş-i âzâr cismümi

Bî-behre ola sîm-sürînün karârdan [G. 109/3]

1.3.14. Alın

Sevgilinin alnı beyitlerde sadece kırışık olması, yani çatık kaşlı oluşu sebebiyle ele alınır. Sevgilinin alnındaki kırışıklıklar denizin dalgalarına benzetilir. Sevgilinin alnı bir süt denizi, alındaki ben ise dalganın ortaya çıkardığı amber tanesi gibi düşünülmüştür:

Dâne-i hâli turur cebhe-i pür-çîninde

‘Anber-i hâm gibi mevc-i yem-i şîr üzre [G. 117/5]

Yine alnın denize benzetildiği diğer bir beyitte denizin dalganıp coştığı, istek ve yalvarma gemisinin şimdilik kenara çekilmesi gerektiği söylenir:

Kenâra çek yine fûlk-i niyâzı kim itdi

Cebîni çîn-i gazabla hurûş mevc-be mevc [G. 10/3]

Sevgili ne kadar çatık kaşlı olursa da bu aşıkların hoşuna gider, çünkü sevgilinin aşıklarına kızması nazının bir parçasıdır ve onlarla ilgilendiğini gösterir:

Hasen o sadr-nişîndür ki ferş-i nâzında

Temevvüc itmede nakş-ı cibâh pey-der-pey [G. 128/3]

1.3.15. Diş, Çene

Diş ve çene sadece birer beyitte konu edilir. Dişin konu edildiği tek beyitte inci benzetmesi vardır ve incilerin süs eşyası yapımı için delinmesi, sevgilinin dişlerine duydukları hasretle bağrırlarının delinmesi olarak yorumlanır:

Safvet-i sînen sulandurdı dehânın cûlarun

Deldi bagrın hasret-i dendânlarun incularun [G. 85/2]

Aşıkların düştüğü bir kuyu olarak hayal edilen çene çukurundan kurtuluş ise ancak sevgilinin ayva tüyü ipiyle mümkündür, çünkü sevgilinin aşığa merhamet göstermesi ancak ayva tüyünün gelmesiyle mümkün olur:

Halâs olur yüze çıkdukda rîsmân-ı hatı

Henûz çâh-ı zekandan rehâ görünmese de [G. 121/5]

1.3.16. Beden - Ten

Sevgilinin teni ve bedeni, göğüs ve gerdan bahsinde olduğu gibi sadece saflık ve nezaket yönüyle ele alınmış ve sadece ayna ile gümüş benzetmelerine konu olmuştur.

Taze bir fidan olan sevgilinin teni de oldukça naziktir. Onun nazik tenine en uygun kıyafet, taze gül yapraklarından kesilmiş yeni bir elbise olacaktır:

Nihâl-i tâzesin sen kadd ü endâmun da nâzîkdür

Yeni bir câme kes berg-i gül-i sır-âbdan ammâ [G. 1/2]

Ayna benzetmesinde sevgilinin gömleğinin bir manada transparan olduğu ve bedenini rahatlıkla gösterdiği dile getirilir:

Eyleyüp ana eser cûş-ı safâ-yı bedenün

Gösterür cismünü âyîne gibi pîrehenün [G. 86/1]

Aşığın amacı ise o teni döşek gibi sarmak, hiç olmazsa çıplakken seyretmektir; mekân önemli değildir:

Niyâz-ı vasla döşenmek geçer derûnumdan

Şebâne sarsam o sîmîn-teni firâş gibi [G. 131/2]

Ten-bürehne bir temâşâdur garaz ol dil-beri

Câme-h'âb olmazsa hammâm olsa da mâni' degül [G. 88/2]

1.3.17. El, Parmak, Bazu, Ayak, Baldır

Sevgilinin eli ve parmakları sadece kınalı olması yönüyle işlenir. Yanağın **Allah** vergisi bir güzelliğe sahip olmasına rağmen parmakların güzellik için kınaya ihtiyacı olduğu ifade edilir. Kadehteki şarabın renginde bile sevgilinin kınalı ellerini gören aşığa düşense sevgilinin kınalı ellerini anıp def gibi dövünmektir:

Cemâl-i ‘ârızî zînet virür hüsn-i **Hudâ**-dâda
Olur muhtâc ebrû vesmeye hınnâya parmaklar [G. 18/2]

Reng-i rûy-ı duht-ı rez câm içre sahbâ-keşlere
Pençe-i sâkîde engüş-i muhannâ istedür [G. 19/6]

‘**İzzet** safâ-yı dest-i muhannâsını anup
Def gibi hasret ile döğünmez misin dahı [G. 133/6]

Kınalı elleri sebebiyle sevgili bir beyitte güzellik burcunun **Keffülhadîb** takımyıldızı şeklinde nitelendirilir:

Dest-i hınâ-giriftesine bak ‘aceb midür
Keffü'l-hadîb-i burc-ı cemâl olsa yârümüz [G. 72/3]

Sevgilinin pazuları sadece parlaklığı ve yara bulunması sebebiyle ele alınır ve gümüş benzetmesine konu olur. Sevgilinin kolundakinin yara olmadığı, nazar değmemesi için bağlanmış bir pazubend olduğu söylenir [Bkz: İnanışlar, Tılsım]:

Kolında dâg kıyâs eyleme o meh-rûnun
Gezend-i çeşm-i bedi def’ için hamâ’ildür [G. 26/5]

Güzellik kalıbında gümüşten mamul olan pazular, aşıkların yüzlerini altın gibi sapsarı soldurmaktadır:

Zerveş itmiş zerd-rûy-ı ‘âşık-ı dil-hasteni
Kâlîb-ı hüsne gümüşden sebk iden bâzûların [G. 85/3]

Sevgilinin ayağı sadece aşğın yüz sürmesi ve altında çiğnenmek istemesiyle ele alınır ve bir beyitte de “ayak” kelimesinin kadeh manası hatırlatılarak tevriyeli bir biçimde kullanılır:

Dilümüz ol perînün yüz sürer pâyine âb-âsâ
Rakîbe yüz çevirür dil-rübâmuz âsyâb-âsâ [Mtl. 1]

Ârzû-yı pây-mâlî hâksâr eyler beni
Şeh-süvârum eşheb-i nâza süvâr oldukça sen [G. 103/5]

Mey olsa sâki-i ra'nâ-yı dil-firîb olsa
Ayagın öpmede rindân bî-şikîb olsa [G. 113/1]

Baldır ise sadece parlaklığı ve halhal takılması ile ele alınmış, bir beyitte aşğın gönlünden gitmeyen gümüş gibi parlak baldırın hayali, iyileşmeyen bir elmas neşter yarasına benzetilmiştir:

Sâk-ı sîmînün hayâli sîneden olmaz cüdâ
Neşter-i elmâsun elbette onulmaz yâresi [G. 139/3]

1.4. SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLAR

1.4.1. Buse

Öpücük daha çok sevgilinin aşıklara bir hediyesi, bir lütfu olarak telakki edilir. Öpücüğü verip vermemek tamamen sevgiliye kalmıştır, aşığa sadece beklemek düşer.

Öpücük genelde dudakla bütün olarak ele alınır, yani aşğın öpmek istediği başlıca uzuv sevgilinin dudağıdır.

Bayramlarda görüşüp öpüşmek adet olduğundan aşıklar buse için bayramı beklemektedir, yani öpücük tüm **Ramazân**'ı aşk orucu ile geçiren aşıklar için bir bayramlık mahiyetindedir. Sevgili de genelde öpücük için bayramı işaret eder:

Dehen-i h^vâhişe şimdilik urup mühr-i sükût
Büse-cûyende-i la'l-i lebi bayrama bakar [G. 50/8]

Rûzedâr-ı ‘ışkuna va’d it hemân bûs-ı lebün

Mühlet-i incâzı bayram olsa da mâni’ degül [G. 88/5]

Aşıklar sabretmeye alışkındır ve beklerler, lakin sevgili bayramda bile öpücük vermeyecek kadar cimridir, sözünde durmaz:

Biz olduk ‘îd üzeri hayf bûseden mahrûm

O bî-vefâ hele peymân-şiken ki anladamam [G. 96/6]

Buseyi elde etmek zor olsa da onu kolaylaştıran bir yol vardır, o da şaraptır. Şarap sevgiliyi aşıklarına karşı yumuşatır. Aşık sevgiliyi uykusunda öpmek ister. Uyuyor gibi görünen sevgili ise uyanıktır, lakin itiraz etmez, çünkü sarhoştur. Hatta dudağı “öpebilirsin” diye gizliden izin bile verir:

Öpmek isterdüm lebün h^vâb içre gâfildür diyü

La’li işrâb eyledi ser-mest ü kanzildür diyü [G. 110/1]

Ancak sağı solu belli olmayan sevgiliden buse almak için bazen şarap bile yeterli olmaz:

Kızardı ruhları meyden yok izn-i bûse yine

Açıldı güller egerçi gönül güşâde degül [G. 90/2]

Divandaki 12. gazel, sevgilinin aşğın -yani şairin- öpücük isteğini reddetmesi üzerine yazılmıştır.

Fidan olarak düşünölen sevgilinin meyvesi ise aşıklara sunduğı busedir. Şair, sevgiliyi buse meyvesini hak etmeyen çiğ kişilere düşürmemesi konusunda uyarır:

Düşürmeden hazer it anı hâm-kârâna

Ki bûse nahl-i kadün mîve-i resîdesidür [G. 30/5]

Eskiden meyveler kışın da yiyebilme amacıyla hamken toplanır, aralarına pamuk yerleştirilerek saklanırdı. Şairin bu ham meyve toplama işini sevgiliyi okşamayla, olgunlaşmış meyveyi de öpücükle bağdaştırarak sevgiliden öpücüğün okşanarak istenmesi gerektiğini, yani olgun meyveyi elde etmek için önce hamken toplanıp saklanması gerektiğini söylediği kanaatindeyiz:

Dil-berden ey dil ohşayarak iste bûseyi

Girmez resîde mîve ele hâmin almadın [G. 104/4]

1.4.2. Söz

Sevgilinin aşıklarına ettiği her söz, onlarla ilgilendiğini gösterdiği için aşığa tatlı gelir. Tatlılığı ve lezzeti anlatmakla ifade edilemeyecek olan söz, bülbülleri kendine aşık edip nağme terennüm ettirecek kadar güzeldir:

O şûha bak hele nâzûk-dehen ki anladamam

Tekellüm itmede şîrîn-sühen ki anladamam [G. 96/1]

Gül sîne-çâk reng-i ruh-ı yâr şevkına

Bülbül nagam-güzâr o güftâr şevkına [G. 125/1]

Her unsuru güzel olan sevgilinin sözleri de elbette güzel olacaktır. Sözler azarlayıcı da olsa aşık için fark etmez, zira onun tebessümünde başka, azarlayışında başka bir hoşluk vardır:

Bezm-i 'işretdür a kâfir söyle sen turma hemân

Lutf ile olmazsa düşnâm olsa da mâni' degül [G. 88/9]

Tebessümde letâfet başka çîn-i ebruvân başka

Kıyâs eyle nevâziş 'unf ile âzâra benzer mi [G. 130/6]

Sevgilinin sözleri tatlılık bakımından şekerle benzetilir ve gülüp konuşması, ağzından şekerler saçması şeklinde düşünülür:

Handeden nutk-ı şeker-bârun olur sükker-rîz
Dili âşüfte vü dem-beste ider şîvelerün [G. 81/8]

Sevgilinin ne kadar tatlı sözlü olduğu söylene de dudaklarına asıl lezzetini veren acı sözleridir; şair bu durumu, içinde hafif acımsı tat olmayan şarapta lezzet olmayacağı şeklinde yorumlar:

Lezzet-i la'l-i lebi telhi-i âzâr iledür
Olmaz ol meyde halâvet ki merâret yokdur [G. 54/7]

Düşnâm ile 'İzzet lebin öpmek o nigârun
Bir bâdeye benzer ki merâret var içinde [G. 118/6]

Sevgilinin acı sözleri ve azarlamaları bile aşğa hayat vermektedir. Sevgilinin acı sözlerini tadan, sevgilinin can bağışlayan dudağının lezzetini tatlı canında bulacaktır:

Çâşnî-senc-i 'itâb-ı leb-i şîrîni olan
Lezzet-i la'l-i revân-bahşını cânında bulur [G. 51/5]

Şeker kamışından ezilerek yapılmış şekerlerin veya sevgilinin gül şekeri gibi dudaklarının kıymetini anlayabilmek için onun acı sözlerinin tadına varmış olmak lazımdır. Gerçekten de acı bir şey yendikten sonra tatlı bir yiyecek yenirse, tatlı olanın lezzeti daha iyi anlaşılır:

Kand-i nebâtun anlayamaz çâşnîsini
Bir kimse zevk-ı lezzet-i düşnâmın almadın [G. 104/3]

Lezzet-i gül-şekker-i la'lin dimâg-ı ârzû
Zehr-i düşnâm ile pür-şûr olmadukça bilmedüm [G. 95/4]

Sevgilinin konuşması, gonca dudağının açılması demektir. Mevcudiyeti rivayet durumunda olan dudağın varlığını ispat edense yine sözleridir:

Ruhsâr-ı yâr gülşeni her-dem bahâr iken
Ey gonca-gül bu yerde isen gel hemân açıl [G. 89/6]

İdemezdi dehenün sevdiğüm isbât-ı vücûd
İtmese leblerün işhâd eger kim sühenün [G. 86/2]

1.4.3. Reftar (Hırâm, Reviş)

Gidiş manasına gelen “reftâr” ve salınış manasına gelen “hırâm” kelimeleri ile kastedilen, sevgilinin salınarak nazlı nazlı yürüyüşüdür. Aşıklar üzerinde büyük etkileri bulunan bu aheste gidiş için türlü tasavvurlar geliştirilmiştir.

Reftâr ile ilgili hayaller genellikle sevgilinin boyuyla alakalıdır. Sevgili uzun boyuyla salınarak yürüdüğünde aşıklar arasında karışıklık çıkar, herkes işini gücünü bırakıp onu izlemeye gider ve etrafı kıyamet yerine döner, bu sebeple uzun boyuyla salınması fitne ve kıyamet olarak düşünülür:

Bâga sehî-kadân salınmakda sû-be-sû
‘Uşşâk seyr-i hüsne şitâbân bölük bölük [G. 82/4]

Fitne dâmânın tutar âşûb reftâr öğrenür
Yâr kim dil-keş-hırâm-ı şevk ile nâzân olur [K. 5/49]

Bak o bâlâ-kad hırâm itdükçe hatt-ı rûyına
Bir ‘alâmetdür o kim gûyâ kıyâmet üzredür [G. 16/2]

Sevgilinin salınışını görenler âh ederler, manevi anlamda yaralanır ve onun ayakları altında ezilmek isterler. Bu salınışın hayali şairin aklına düştüğünde, âhı da sevgilinin göklere ulaşan boyu gibi iki adımda feleklere yol olup çıkar:

Pâ-mâl ü hâksârün olur dâmenün gibi
Dil-keş-hırâm-ı nâzun ile kâmetün gören [G. 105/2]

Geçmede ‘ömr-i şitâbun bî-karâr itdi beni
Şîve-i refât-ı şûhun dâgdâr itdi beni [G. 136/1]

Olup yârün hayâl-i şîve-i refâtı hem-râhum
Bir iki hatvede eflâke çıkdı câdde-i âhum [G. 92/1]

Sevgiliye ait her unsurda olduğu gibi yürüyüşünde de naziklik vardır. Şair sevgiliye henüz gençlik ve güzellik çağındayken bunun tadını çıkarmasını, kibirle salınıp yürümesini telkin eder. Rûzgâr’ın bir manası yel, diğer manası da zamandır; dolayısıyla servi şeklinde düşünülen sevgiliyi salındıracak olan bir manada güzelliğin rûzgârıdır:

Ol âfeti kıl hâl-i hırâmında temâşâ
Bin şîve vü bin dürlü nezâket var içinde [G. 118/5]

Ey serv-kad müsâ’id iken rûzgâr-ı hüsn
Sen de salın tebahtur ile ihtizâza çek [G. 87/4]

Sînene bakdum ser-â-ser nûra gark olmuş yine
Kâmetün ser-tâ-kadem billûra gark olmuş yine
Gerden-i pâkûn siyeh semmûra gark olmuş yine
Sevdiğüm salın yûri hüsn ü bahâ eyyâmıdur [Ş. 1/V]

Bu düzgün boylu sevgiliye salınmayı sanki henüz beşikte sallanırken dadısı öğretmiştir, yani sevgili nazlı nazlı salınmayı doğuştan bilir:

Ol kâmet-i resîdeye ‘**İzzet** salınmağı

Gehvâre-zîb-i ‘işve iken dâye meşk ider [G. 46/8]

Bu nazlı salınış şaire göre şimşir ağaçlarını bile özendirmiştir. Şimşir ağacının salınması rüzgârdan değil, sevgilinin salınışına özenip onu taklit etmeye çalışmasındandır:

Şimşâdı rûzgâr degüldür salındıran

Dil-keş-hırâm-ı kadd-i dil-ârâya meşk ider [G. 46/4]

Sevgilinin salınışı diğer bir beyitte de serviler için benzetilen olur.

Nâz ile serv-i sehîler sû-be-sû salınmada

Nev-resîde dil-ber-i şîrîn-i müstesnâ gibi [K. 4/11]

Klasik şiirde sevgilinin yürüyüşü genellikle salına salına ve ahestedir; lakin divanda sevgilinin hızlı, sabırsızca ve koşar adım yürüdüğünü ifade eden beyitler de vardır. Mesela 3. şarkı sevgilinin bir yere yetişircesine hızlı hızlı yürümesini anlatır:

Kanda ‘azmün ne bu reftâr-ı şitâb-âlûde

Kime kasdun ne bu güftâr-ı ‘itâb-âlûde [G. 115/1]

Kanda ‘azmün ‘aceb şitâbânsın

Nereye sevdiğüm ugurlar ola

Yine şimşâdveş hırâmânsın

Nereye sevdiğüm ugurlar ola [Ş. 3/I]

Sevgilinin ömre bedel koşar adım yürüyüşü, hızlı hareket etmesi ve akar gibi görünmesi bakımından ruha benzetilmiştir. Bu koşar adım giden sevgilinin ardından aşığın haberciyeye benzetilen bakışı bile yetişemez:

Bir ‘ömre say anun revîş-i bî-karârını
H’âb-ı hayâl bil nîgeh-i ‘işvekârını [G. 135/1]

Kadd-i bülendi serv-i çemândur ol âfetün
Reftâr-ı nâzı rûh-ı revândur ol âfetün [G. 79/1]

Olmaz resîde peyk-i nigâh itse de şitâb
Reftâr-ı nâzükün mi ya rûh-ı revân mıdur [G. 29/2]

Ayrıca sevgilinin salınarak yürüyüşü akıcılık bakımından **Âtîf**’ın şiirlerine benzetilmiştir:

Eş’âr-ı dil-pezîri gibi **Mîr ‘Âtîf**un
Seyr it hırâm-ı yârda mevc-i selâseti [K. 11/18]

1.4.4. Ayağı Tozu

Sevgilinin ayağını bastığı toprak bile aşıklar için büyük değer taşır. Bu yüzden aşıklar sevgilinin ayaklarına yüz sürmek, onun ayağının tozu olmak isterler. Sevgilinin ayağının tozu olmak bile aşıklar için çok büyük bir mertebedir:

‘Arz it bu şi’ri destine sür rûyun **‘İzzetâ**
Anun ki hâk-i pâyı olan ser-firâz olur [G. 34/7]

Klasik şiirde sevgilinin ayağının tozunun en çok benzetildiği unsur sürmedir, çoğu beyitte de sürmeden daha üstün ve daha şifalı tutulur. Şaire göre sevgilinin ayağının tozu, sürmeleri “gözden düşürmüştür”:

Nâzun uçurdu evc-i hevâya **Hümâları**

Gözden düşürdi hâk-i rehün tûtyâları

[G. 129/1]

Bu tasavvurda sürmenin süslenme unsuru oluşundan çok göz hastalıklarına iyi gelişi hatta kör olan gözleri açması hakimdir. Divanda da eğer sabah yeli sevgilinin ayağının tozunu aşığa sunarsa, ayrılıktan kör olmuş gönül gözüne biraz olsun şifa geleceği söylenir:

Kerem kılursa sabâ hâk-i pâ-y-ı dildârı

‘Amâ-yı fûrkate kuhl-i cilâ gelür görünür

[G. 42/4]

1.4.5. Ter

Sevgilinin teri, kokusu bakımından gül suyuna benzetilir. Sevgilinin şarabın hararetiyle terleyip saçlarının ve kâkülünün gül suyuna bulandığı söylenir. Devrin parfümeri geleneğine göre gül suyu gibi güzel kokuların saça sürüldüğü düşünüldüğünde, bu tasavvurun sadece hoş bir hayalden ibaret olmadığına hüküm verilebilir:

Ol âfetün ruh-ı hoy-gerdesi gül-âb kokar

Şemîm-i dâne-i hâlinde müşk-i nâb kokar

[G. 14/1]

Germi-i meyle ‘arak-rîz olup ol gül-çihre

Kâkül ü perçemini itdi gül-âb-âlûde

[G. 115/4]

Ter bir beyitte de şekli ve parlaklığı bakımından mumlara ve mecazen ay şeklinde düşünülen yanak etrafındaki yıldızlara benzetilmiştir:

Ruh-ı hoy-gerdesi pertev-nümâ-yı dîde oldukça

Şebistân-ı mehe bin şem’a-i kâfûr olur peydâ

[G. 3/3]

1.4.6. Mahalle (Kûy, Semt)

Sevgilinin muhiti de aşıklar için oldukça değerlidir. Hatta o kadar değerlidir ki, aşıklar **Kâbe**’yi tavaf eder gibi sevgilinin evini veya köyünü tavaf ederler:

Kûyın terâne-i ‘arabân ile it tavâf

Ya’nî katâr-ı nagmeyi semt-i **Hicâz**'a çek [G. 87/3]

Sevgilinin muhitinin **Kâbe**, **Hicaz** gibi kutsal mekânlarla benzetilmesi, **İslâm** dininde bu mekânlara verilen değer itibariyledir. Aşık sevgiliye yakın olma amacıyla sürekli bu mahallede kalmak ister, lakin rakip sevgilinin köyünün bekçisi durumundadır. Aşığın sevgiliyle görüşmesine engel olması ve sevgilinin evine yanaştırmaması bakımından köpek şeklinde nitelendirilir:

Ne denlü verziş-i ‘arz-ı merâm itdüm ise

Rakîb-i seg o mahall'evvelâ gelür görünür [G. 42/7]

Sevgiliye yaşamayan aşık, sevgilinin evinin etrafından ayrılmaz olur. Sevgiliyle birazcık sohbet edebilmek için bu muhitte yatıp kalkar ama bir türlü sevgiliye derdini anlatamaz ve ona yaşamaz:

Ayrılmaz oldu kûçe-i dildârdan gönül

Cezb-i tamâm-sohbet-i yek-bâr şevkına [G. 125/6]

Dün hele ‘**İzzet**-i âşüfteyi gördüm nâlân

‘Arz-ı hâlin ser-i kûyında gezer eyleyemez [G. 66/7]

Gönül ehli olup aşktan anlayan diğer insanlar da aşığın ettiği ahlerden onun derdinin ne olduğunu rahatlıkla anlarlar, çünkü bir derdi en iyi yine o derdi çeken anlar:

‘**İzzetâ** erbâb-ı dil mâ-fi'z-zamîrün duydılar

Gûş idince kûçe-i dil-berde hây u hûlarun [G. 85/7]

Sevgilinin gül bahçesine benzetilen muhitindeki aşıklar sadece şairle sınırlı değildir. “Hezâr” kelimesinin hem “bin” hem de “bülbul” şeklindeki iki manası üzerine kurulan bir beyit, hem “sevgilinin gül bahçesi gibi olan muhitinde gönülü hicran dikeniyile

yaralanmış binlerce aşığı biliriz” hem de “sevgilinin gül bahçesi gibi olan muhitinde gönlü hicran dikeniyile yaralanmış bülbülü biliriz” şeklinde çevrilebilir. Böylece hem sevgiliye aşık binlerce yaralı gönlün olduğu, hem bülbüllerin bile sevgiliye aşık olduğu, hem de bülbül derken kendisini kastederek hicran yarasıyla şarkılar terennüm edenin sadece kendisi olduğunu anlamak mümkündür:

Cigerin yârelemiş rencişi-i hâr-ı hicrân

‘Âşıkun gülşen-i kûyında hezârın bilürüz [G. 65/2]

Şair sevgiliye “beni sabahlara kadar inletti, onun da muhitinde ahlâr inlemeler eksik olmasın” derken aslında beddua etmez, bilakis bu derde daha fazla düşüp sevgilinin muhitini ahlardan ve inlemelerden eksik bırakmayacak olanın kendisi olmak istediğini ima eder:

Şeb-tâ-sabâh itdi beni nagme-senc-i âh

Kalmaya kûyî hîç tehî âh ü zârdan [G. 109/5]

Bir beyitte de sevgilinin muhitinin gönül olduğu, sevgiliyi arayanların gönüllerinde bulacağı söylenir:

Kûy-ı dildâra çıkar cadde-i kalbün bir ucı

Arayan menzil-i cânânı cenânında bulur [G. 51/3]

1.4.7. Gönül

Sevgili aşıklara merhamet etmez, taş kalplidir. Bu yüzden gönlü mermer, kayalık, taş ve demir olarak vasıflandırılır:

Ol seng-dil bu câzibe-i hüsn ü ân ile

Bî-kâr kıldı cezbe-i âhen-rübâları [G. 129/4]

Ne nâle eyler eser ne hadeng-i âh geçer

Ol âfetün dil-i âhen-sirişti taş gibi [G. 131/5]

Aşığın ahları da gözyaşları da sevgilinin kalbine etki etmez; çünkü sevgilinin kalbi selin zarar veremeyeceği mermer bir yüzey, en sağlam (veya sıradan) okların delemeyeceği kayalık mahiyetindedir:

Eşk-i pür-cûş dil-i yâra eser eyleyemez

Kim hat-ı mermere seyl-âb zarar eyleyemez [G. 66/1]

Nevk-i âhunda eser dâ'iyenin itme sakın

Degme bir tîr bu hârâyı güzer eyleyemez [G. 66/5]

Bir beyitte sevgilinin gönlü, neşterlerini aşığın yaralarıyla bileyen bir hacamatçı şeklinde düşünülür. Zaten kasabın yahut hacamatçının göstereceği merhamet de ancak bıçağını keskinleştirmek olur:

Neşterlerin o zahm ile ser-tîz ider dahı

Âsâr-ı merhamet dil-i fassâda gelse de [G. 114/4]

Aşığın kandırması ve yalan vaatler vermesi dolayısıyla, sevgilinin aynaya benzetilen gönlünün sonradan pas tuttuğu, zaten saf olmadığı söylenir:

Jengâr-beste oldu küdüretle 'âkıbet

Âyîne-i hulûsı meger bî-safâ imiş [G. 75/6]

1.4.8. Hande, Cilve, Naz

Genel itibariyle sert mizaçlı olan sevgilinin gülmesi oldukça nadir bir durumdur, bu yüzden beyitlerde az yer verilmiştir. Sevgilinin gülüşü çok nadir görülebileceğinden aşık için büyük bir mutluluk sebebidir ve imalarıyla aşığın gönlünde ümit goncalarının açılmasına sebep olur:

Bu bâgda güşâyiş-i gül-gonca-i ümîd

Zîr-i tebessümünde nihândur ol âfetün [G. 79/2]

Sevgilinin gülmesi bazen gonca bir gülün açılması, bazen de şeker hokkasına benzeyen küçük ağızdan şekerler dağıtması şeklinde düşünülür:

Handeden nutk-ı şeker-bârun olur sükker-rîz

Dili âşüfte vü dem-beste ider şîvelerün [G. 81/8]

Dehân-ı tengi şeker-hande itse meclisde

Hemân ki hokka-i gül-şekker açılır kapanur [G. 27/4]

Tebessümünde ayrı kızmasında ayrı hoşluk bulunan sevgilinin gülümsemesinin aşığın gönlünde bıraktığı etki, bir beyitte tebessüm denizinin dalgaları arasında yüzmeye benzetilmiştir. Sebk-i Hindî üslubunda bu tarz değişik hayaller ve somutlamalar sıkça kullanılır:

Tebessümde letâfet başka çîn-i ebruvân başka

Kıyâs eyle nevâziş ‘unf ile âzâra benzer mi [G. 130/6]

Olup sîr-âb-ı cûş-ı hande-i la’l-i leb-i dil-ber

Miyân-ı bahr-ı emvâc-ı tebessümdür şinâgâhum [G. 92/3]

Tabii bu gülüşlerin muhatabı rakip olduğunda ise aşığı yine feryatlar alır, çünkü güller bülbüllerin feryatlarıyla açılır:

Sen handeler itdükçe n'ola nâleler itsem

Gül açılıcak bülbüle feryâd gerekdür [G. 24/4]

La’l-i rengîn-i tebessüm-rîzün andum agladum

Tâ-zamân-ı subha dek ol hande zâr itdi beni [G. 136/7]

Naz ve cilve sevgilinin iki olmazsa olmaz unsurudur. Aşıklarına eziyet etmeyi seven sevgili, çok iyi bildiği türlü cilvelerle onları kendine bağlar, onlarla resmen oynar. Edalı davranışları aşıkların aklını başından alırken, işveli bakışları değişik manalara gelebileceğinden aşıklar için bir umut olur:

Gönül bir dil-ber ister şeh-levend-i gül-'izâr olsa

Eger bâlâ-bülend olmazsa bârî şîvekâr olsa [G. 112/1]

Yârüm rüsûm-ı 'işveyi hakkâ güzel bilür

Çeşmi füsûn-ı fitneyi ammâ güzel bilür [G. 36/2]

Cilveleri ve onun aşık üzerinde bıraktığı etkileri “şîvelerün” ve “girişmeler” redifli iki gazeline hususi olarak ele alan şair, sevgilinin cilveli oluşunu genellikle “pâdişâh-ı işve, nev-nihâl-i işve, mihr-i işve” gibi terkiplerle anlatır. Şair sevgilinin aşığı saçının kıvrımları ile esir almasını normal karşılar, çünkü can ve gönül cilve padişahının borçlusudur; borçluların esir alınması ise normaldir:

Çîn-i zülfinde 'aceb mi kayd ü bende çekse yâr

Cân u dil ol pâdişâh-ı 'işvenün medyûnidur [G. 15/6]

Bu cilveler, aşıklar üzerinde yaralayıcı etkilere sahip olduğundan oka benzetilir. Sevgili bu okları gamze okçusuna kaş yayı ile attırır:

Ebrû mı dest-i gamzede âyâ kemân mıdur

Dil mi hadeng-i 'işveye yahud nişân mıdur [G. 29/1]

Sevgilinin gözüne çektiği sürme ve kaşına çektiği rastık ise bu cilveli bakışları kuvvetlendirir:

Çekmiş kenâr-ı kûşe-i ebrûya mîlini

Çeşmün mi kuhl-i 'işveye ya sürmedân mıdur [G. 29/7]

Sevgilinin cilvesini bir tek şey alır, o da şaraptır. Şarabın neşesi ve rehaveti, çabuk geçmesine rağmen bir pehlivanın diğerini tuş etmesi gibi sevgilinin nazını ve cilvesini alt eder:

Çok pehlevân-ı ‘işveyi eyler nigûn-pest
Zûr-ı neşât-ı ratl-ı girânı bilür misin [G. 99/8]

Neş’e-i bâde ider zûd güzer çok sürmez
Cilve-i seyl-hurûşu da gider çok sürmez [G. 64/1]

Sevgilinin nazlı oluşu da yine “büt-i nâz, şeh-levend-i nâz, gülbün-i nâz” gibi terkiplerle ifade edilir. Cilvede olduğu gibi nazda da pehlivan benzetmesi yapılır lakin burada pehlivan, aşğın takatini bitirip ona galip gelen nazdır:

Ol küşt-gîr-i nâz ile gücdür mukâvemet
Zûr-ı gama basılmaga bir pehlevân gerek [G. 80/2]

Nazla büyütülmüş sevgilinin aşıklarına karşı nazlı olması normaldir, lakin bazen bu nazın dozu kaçmakta, aşıklar üzerinde yaralayıcı ve öldürücü etkilere sahip olmaktadır. Bu açıdan kılıca benzetilen naz, aşıkları kesip doğrar. Gamze bu naz kılıcını çektiğinde, aşığa çaresizce aşk mezbahasına doğru yollanmak düşer:

Sell-i seyf-i nâz itmiş gamze-i hûn-h^vâresi
Bismile olsun müheyyâ ‘âşık-ı bî-çâresi [G. 139/1]

Bu naz kılıcı aşığı lime lime etse dahi aşıklar aşkıdan vazgeçmez, hatta aşğın doğranmış her parçası “Ey sevgili!” diye seslenen bir dudağa dönüşür:

Laht laht eylerse de şemşîr-i nâzun cismümi
Bir leb-i “yâ dûst”-güyâter olur her pâresi [G. 139/4]

Sevgili bir beyitte naz tahtında oturan bir padişah, bir beyitte de naz atını süren usta bir at binicisi olarak düşünülür:

Hat-ı siyâh degüldür serîr-i nâz üzre

Cenâb-ı pâdşeh-i hüsne sâyebân çekilür [G. 33/2]

Ârzû-yı pâ-y-mâlî hâksâr eyler beni

Şeh-süvârum eşheb-i nâza süvâr oldukça sen [G. 103/5]

Eğer söz konusu yeni tarzdaki rahat sevgili ise, ettiği naz tamamen formalitedir. Aşıklarına attığı sert bakış bile tamamen tatlı bir nazdan ibaret olan bu sevgili, aşıkların yalvarmalarına dayanmadığı için hemen gelir ve geldiğinde de heyecanlandığı için biraz naz eder, bu naz ise aşıklar için gayet tabii tahammül edilmez değildir:

O ser-keşi kemerinden çekince âgûşa

Telâş-ı keş-me-keş-i nâzı bir zamân çekilür [G. 33/3]

Vahşet-âlûde nigâh itmede dil-ber ammâ

Nâzdur maksadı gelmekde bir ibrâma bakar [G. 50/2]

1.4.9. Cevr, Cefa, Tegafül

Sevgilinin maksadı sürekli aşıklarına cevr ü cefa etmek, onları üzmezdür. Aşık her ne kadar bu durumdan şikâyet eder görünse de aslında memnundur, çünkü sevgilinin ona zulmetmesi bile onunla ilgilendiğine delalettir ve bu aşık için bir nimettir. Asıl zor olan sevgilinin aşığı umursamaması, yani tegâfûl etmesidir. Aşık sevgilinin her türlü cefasına katlanır, ama sevgili tarafından umursanmamak ona kılıçla doğranmak kadar acı verir, yani onun için bir felakettir:

Aldukça dest-i nâzına tîg-ı tegâfûli

Ser-tâ-be-pây ‘âşık-ı nâlânı sürh ider [G. 20/3]

Sabr idelüm cefâsına ammâ tegâfüli

Ser-mâye-sûz-ı tâb ü tüvândur ol âfetün [G. 79/3]

Sevgili kimin aşkında samimi olup kimin olmadığını cefa yoluyla ölçer. Sevgilinin her türlü cefasına sabredebilen aşık, hakiki aşıktır. Yani sevgilinin cevr ü cefası bir bakıma aşıkların samimiyetini ölçen bir mihenk taşı mahiyetindedir:

Her demde dest-i nâzdan ‘uşşâka atdıgun

Seng-i cefâ mıdur mehek-i imtihân mıdur [G. 29/6]

Bu imtihan aşıkların belini bükecek kadar zordur. Şair bu zorlu imtihanla bükülen beli ile sevgilinin kavisli kaşları arasında ilgi kurar. Kaşın hilale benzetildiği bir beyitte sevgilinin cevrinin yükünü taşımaktan bükülen bel, kaşın yaya benzetildiği diğer beyitte atılan cevr okunun acısıyla bükülür:

Kâmet-i sâ mân u sabrum oldı ham-geşte benüm

Çekmeden bâr-ı gam-ı cevrin hilâl-ebrûlarun [G. 85/5]

Hadeng-i cevri ider kâmet-i tahammüli ham

Kaçan kemân-ı siyeh-tûz-ı ebruvân çekilür [G. 33/4]

Belini büküp kendisini kıl kadar bırakarak zulüm kılıcıyla baştanbaşa kanlara boyayan sevgiliye beddua eder gibi görünen şair, sıkça kullandığı bu üslup sayesinde sevgilinin kaşlarını kavisli, belini kıldan daha ince, gözlerini kanlanmış biçimiyle sevdiğini ima eder:

Nâl oldı ten cefâ-yı miyân-ı nigârdan

Bârîkter ola o dahı cism-i târdan [G. 109/1]

Ebrûlarında ola nümâyân eserleri

Tâk oldı kadd-i tâkatümüz cevr-i yârdan [G. 109/2]

Pâ-tâ-ser itdiği teni tîg-1 sitekle kan

Olsun bedîd dîde-i pür-hûn-1 yârdan

[G. 109/6]

Aşıkların bu cevri ü cefa sayesinde vuslatın kadrini daha iyi anladıklarını söyleyen şair, yine de bu cefalardan şikâyet etmekten geri kalmaz. “Öyle dertliyim ki sorma gitsin” diye dert yanan şair, “Nedir bu vefasız sevgililerden çektiğimiz” şeklinde sevgilinin vefasızlığından da yakınır:

‘Ayâr-1 vuslatı bilmezdi derd-perverler

Eger ki mâ’il-i cevri olmasaydı dil-berler

[G. 38/1]

Perişânam cefâ-yı yâr-1 hışm-âlûddan ‘İzzet

Meded tahrîk idersin derdümi hâlüm su’âl itme

[G. 123/5]

Tegâfûlâne revîş nâ-sezâ edâlardan

Nedür bu çektiğimiz cevri bî-vefâlardan

[G. 106/1]

Sevgilinin cefasına tahammül zordur, büyük sabır ve dayanma kuvveti ister. Şair bu açıdan sevgilinin cefasını genç bir pehlivana benzeterek ona direnmenin yersiz olduğunu, ona pes edilmesi gerektiğini söyler:

‘İzzetâ ben bildigüm dil-berse mahbûbun eger

Cevrine billâh çok tâb ü tüvân lâzım sana

[G. 5/7]

Cefâ-yı yâra tahammül ziyâde müşkildür

O pehlevân-1 cüvâna basıl basıl ne bu gam

[G. 93/3]

Her konuda olduğu gibi cevri, cefa ve vefasızlık konusunda da sevgilinin üstüne yoktur. Paşa özellikle şarkılarında sevgilinin eşsizliğini sade ve ahenkli bir dille anlatır:

Pür-cefâ dil-ber mi var ol mâh-ı tâbânım gibi
Pür-sitem yâr olmaz ol serv-i hırâmânım gibi
Bî-vefâ yokdur güzeller içre cânânım gibi
Bî-tarahhum görmedüm ‘âlemde sultânım gibi [Ş. 5/I]

Denizcilikle ilgili terimlerle kurulmuş bir beyitte cefa; aşıkları dermansız bırakması yönüyle, gam denizinde aşığın derman kayığının çapa zincirini kopararak aşığın rüzgâra kapılmasına ve oradan oraya sürüklenmesine sebep olan bir fırtınaya benzetilir:

Vezîde oldı yem-i gamda tünd-bâd-ı sitem
Bu bâd lenger-i keştî-i tâkati koparur [G. 44/2]

Sevgili cefa da etse aşık onun ayrılığını göze alamaz, yani ayrılık sevgilinin cevrenden çok daha ağırdır. Şair bu durumu, saman çöpü ile demir çubuğu karşılaştırarak somutlaştırır:

Terâzû-yı nazarda cevrenden fûrkat girânterdür
Ki her kâh-ı sebük hem-den-k-i çûb-ı âhenîn olmaz [G. 69/3]

Bu cevr ü cefanın sonu, ancak sevgilinin ayva tüyleri çıkmaya başlayınca gelecektir:

Ruhsâr-ı yâra hatt-ı siyâhî ne dem gelür
‘Uşşâk-ı zâra itdiği cevre nedem gelür [G. 13/1]

1.4.10. Vaat, Vefa

Sevgilinin vaatleri vuslat veya öpücük üzerinedir ve çoğunlukla aldatıcıdır. Sevgili yalan vaatler vermeyi ve sözünden dönmeyi alışkanlık haline getirmiştir:

N'ola itse tahallûf ‘İzzetâ va’ d-i visâlinde
O meh bilmez şikest-i ‘ahd ile peymândan gayrı [G. 132/5]

Çeşmün hemîşe va'de-i ferdâya meşk ider
Gamzen helâk-i 'âşık-ı şeydâya meşk ider [G. 46/2]

Olduk firîb-hurde-i va'd-i dürûgı biz
Dildâdegâna âl idici pür-cefâ imiş [G. 75/7]

Öpücük için genelde aşıklara bayrama kadar beklemelerini söyler ama bayram geldiğinde bu vaadinden de döner:

Biz olduk 'îd üzeri hayf bûseden mahrûm
O bî-vefâ hele peymân-şiken ki anladamam [G. 96/6]

Aşıkların uzunca süreler sabırsızlıkla bekledikleri vaktin gelmesine rağmen sevgilinin vaadi gerçekleşmediğinde bu durum onlar için işkence halini alır. Uykuları ve rahatları kaçar:

Teşrîfe gerçi va'deler itdi nigârumuz
Hengâm-ı va'de kalmadı ammâ karârumuz [G. 72/1]

Turmadun va'dünde kâfir intizârunla senün
H'âb u râhat dîde vü dilden gürîzân oldu hep [G. 8/5]

Yine de aşıklar için ümit hiç tükenmez. Yalan da olsa, vaadin süresi bayrama kadar da uzasa aşıklar canları pahasına buna razıdır:

Rûzedâr-ı 'ışkuna va'd it hemân bûs-ı lebün
Mühlet-i incâzı bayram olsa da mâni' degül [G. 88/5]

Olursa hûn bahâsı va'de-i vasl-ı revân-bahşun

Sana ey bî-mürüvvet câna minnetdür fedâ olmak [G. 78/7]

Ne olursa olsun yeter ki vaat versin diyen şair, bazen de bu vaatlere güven olmaması gerektiğini düşünür. Mesela sevgilinin, aşığın gözyaşlarına acıyıp verdiği vaatleri ıslak zemine yapılan eve benzetip sağlam olmayacağını söyler. Bir de sevgili ne kadar vaatler veriyor olsa da ömür hızla geçtiğinden yarın ne olacağı belli değildir, dolayısıyla aşığın gönül yarasına ilaç gibi gelen bu vaatlere yine de çok fazla güvenilmemelidir:

Sirişk-i çeşme rahmen va'd-i vaslından emîn olma

Esâs-ı hâne-i ber-âb zîrâ kim metîn olmaz [G. 69/5]

Zımâd-ı va'd ile ol pür-melâhat merhem urdukça

Benüm dâg-ı dilümde 'İzzetâ nâsûr olur peydâ [G. 3/5]

Kıyâm-ı 'ömr-i sebük-seyre i'timâd olmaz

Egerçi dil-ber ider vaslın 'âşıkâ imhâl [K. 3/57]

İzzet bir fahriye beytinde şiirini, güzellerin ağzından düşmemesi bakımından alışkanlık haline getirdikleri bu vaatlere benzetmiştir:

Bir selâset var ki agzından bırakmaz dil-berân

Şi'rümün mazmûn-ı pâkin va'de-i ferdâ gibi [K. 4/66]

Vaadinde dahi durmayan sevgiliden vefa beklemek hatadır. Nasılsa hangi sevgiliye gönül verilse hepsi vefasız çıkmaktadır:

Biz çîn-i zülfine kapılıp bilmedük dirîg

Andan vefâ ümîdini itmek hatâ imiş [G. 75/5]

Her kangı şâh-ı hüsne gönül virsem ‘İzzetâ

Elbette bî-mürüvvet olur bî-vefâ çıkar [G. 25/6]

Gönül virmiş bulundum sonra bakdum bî-vefâ çıkdı

Netîce hâtırum ol yâr-ı bed-peymâna kalmışdur [Müf. 3]

“imîş” redifli 75. gazeli sevgilinin vefasızlığına ve aldaticılığına ayıran şair, yaşadığı zamanda en doğru şeyin dostlardan vefa ümidini kesmek olduğuna hükmeder:

Bu devr içinde heme râstî budur ‘İzzet

Vefâ ümîdini kat’ itdüm âşnâlardan [G. 106/6]

Sevgilinin vefalı olması ancak hattı geldiğinde mümkündür. Âleme vefa kokusu yayan ayva tüyleri geldiğinde, sevgili için “vefasız” diyen rakipleri yalancı durumuna düşürür:

Geldükde neşr-i bûy-ı vefâ eyler ‘âleme

Hatt-ı siyâh-ı müşk-feşânı bilür misin [G. 99/6]

Meger ‘İzzet sahîhü'l-kavldür bu da’vide yohsa

O şûha bî-vefâdur dirse agyâr iftirâ eyler [G. 39/7]

1.4.11. Kibir, Gurur

Sevgilinin en sert özelliklerinden biri de kibirli olmasıdır. Zaten tabiatında büyüklük bulunan sevgili, aşğın kendisi karşısındaki aciz hali ve sürekli niyaz edişi dolayısıyla iyice kibre ve gurur sarhoşu olur:

Şöyle ser-hoş olmuş ol peymâne-i nahvetle kim

Görmedüm bir mest-i nâz ol çeşm-i mestânım gibi [NG. 7/4]

Alemde oldukça ses getiren bu kibir aşıkları perişan etmekte, başlarına kıyameti koparmaktadır:

‘Âlemlere şikest-i külâhı sadâ virüp
Rûy-ı zemîni velvelenâk itdi nahveti [K. 11/6]

‘İzzet-i âşüfte-hâl olmakda ser-gerdân-ı ‘ışk
Merkez-i nahvetde cânım pâydâr oldukça sen [G. 103/9]

Sipâh-ı hattı ne dem esb-i nahveti koparur
Ser-i firîftegâna kıyâmeti koparur [G. 44/1]

Ayrıca ikinci beyitteki ser-gerdân, merkez ve pâydâr kelimeleri ile bir pergel mazmunu kurularak sevgili pergelin iğneli sabit kısmıyla, başı dönmüş aşıklar da onun etrafında dönen kurşunlu kısımla bağdaştırılmıştır.

Kibir ve gurur sevgiliye ne kadar yakışsa da olumsuz özelliklerdir ve gurur sarhoşluğunun sonu iyi değildir. Dolayısıyla şair, bu gururlu sevgiliyi hafifçe uyarmaktan da geri kalmaz. Bu uyarı bazen nasihat edici, bazen de hafif tehditkâr bir niteliktedir:

İtme üşkûftegi-i rû-be-hazân ile gurûr
Devlet-i hüsn ü bahâ ey gül-i ter çok sürmez [G. 64/5]

Hazer magrûr-ı hüsn olma hazer ey şûh-ı pür-nahvet
Ki hengâm-ı seher te’sîr-i âh-ı âteşîn vardur [G. 40/2]

2. AŞIK

2.1. UMUMİ OLARAK AŞIK

Divanda sevgilide olduğu gibi aşık da tek tip değildir. Klasik şiir geleneğine uygun çilekeş aşğın yanında **Nedîmâne** tarzın etkisiyle oluşan rahat aşık tipi de işlenir.

Şiirlerde işlenen klasik tip çilekeş aşığın en belirgin özelliği depresif ve mazoşist ruh halidir. Sevgilinin sabrı tüketen cefaları yüzünden yorgun düşen ve sevgiliyi düşünmekten gözüne uyku girmeyen aşık, sevgiliden ümidi kesmekle kesmemek arasında gidip gelir. Sürekli bir intizâr yani bekleyiş içindedir; bu bekleyiş bazen sevgilinin gelmesi, bazen ilgi göstermesi, bazen de busesi ve vuslatı içindir, ancak sevgili bu bekleyişi her zaman boşa çıkarır:

Ümîd-i lutf iderken ‘İzzetâ zâhir olup ‘aksi

Dil-i mahzûnumı bî-sabr u sâ mân eylemişlerdür [G. 37/5]

Sevgilinin cefası ve umursamazlığı yüzünden aşık gece gündüz gözyaşı döker ve ah eder. O kadar çok gözyaşı dökmüştür ki artık göz pınarlarından yaş yerine kan gelmektedir. Kan ağlayan bu aşığın kanlı gözyaşlarının denizleri bile kıpkırmızı edeceği mübalağalı bir dille anlatılır:

Künc-i gamında derd ile kan ağlayanların

Mevc-i sirişki lücce-i ‘ummânı sürh ider [G. 20/5]

Şairin aşıktan kastı çoğu zaman kendisidir. Her şairin yaptığı gibi, en samimi ve en gerçekçi aşığın kendisi olduğunu iddia eder. Alım-satımın can ile yapıldığı aşk pazarının usta tüccarı olduğunu söyleyen şair aşkı en iyi bilen kendisi olduğunu, rakiplerin asla onunla boy ölçüşemeyeceğini ifade eder:

Bey’gâhında anun cân iledür dâd ü sited

Bize sor h^vâcesiyüz ‘ışk diyârın bilürüz [G. 65/5]

Sevgilinin olmadığı bir dünya aşık için cehenneme döner. Sevgilinin ayrılığıyla aşığın çektiği çileleri ve etrafı yorumlayışının işlendiği “sensiz” redifli gazelde, sevgili yoksa aleme bakmanın dahi utanç verici olduğunu söylenir. Eğer dünyaya bakmaya kalkarsa, kaşları sivri gagalı bir şahin veya kirpikleri testere olup şairin gözlerini kuş gibi avlar, hançer gibi yaralar:

N’ola çeşm-i temâşâyâ çekersem kuhl-i istîgnâ

Nigeh-senc-i fezâ-yı ‘âlem olmak ‘ârdur sensiz [G. 61/5]

Nigeh-bâzî ne mümkün hasretünden şekl-i ebrûlar

Dü murg-ı dîdeme şâhîn-i kec-minkârdur sensiz [G. 61/4]

Dü çeşme ebruvânım hançer-i âzârdur sensiz

İki saff-ı müjem çün sûret-i minşârdur sensiz [G. 61/1]

Aristo ve **Platon** gibi filozofların görmeye dair görüşlerini iyi bilen eskilerin bir kısmı, görmenin gözden çıkan bir “nûr” yani ışının cisimlere çarpıp geri gelerek yine göz tarafından hissedilmesi ile gerçekleştiğine inanıyorlardı. Bu açıdan bakış genellikle haberciye benzetilir. Sevgilinin yanağının ışığı olmadan bu bakış habercisi gözden çıkamaz, kirpikler karanlık yola dökülmüş neşterler gibi ayağına batarak onun gözden çıkmasını ve aşığın dünyaya bakmasını engeller:

Nice tayy eylesün pâ-y-ı nigeh bî-şu’le-i rûyun

Ki şeh-râh-ı müjem târîk ü neşterzârdur sensiz [G. 61/2]

Yani aşık sevgiliden başka kimseye bakamaz, aşk mabedinde sevgilinin mihraba benzer kaşlarından başka hiçbir şeye tapınamaz. İlk bakışta şirk gibi görünen bu tarz tehlikeli sözler, kaba sofu kısmını sinirlendirdikten sonra durumdan kolayca sıyrılıp iddia makamını iyice kızdırmak için ilahi sevgili de anlaşılabilir şekilde özellikle kullanılır:

Heves-i nefse uyup gayra perestiş idemem

Ma’bed-i ‘ışkda mihrâb-ı dü-ebrû var iken [G. 100/7]

Sevgilinin ayrılığı öyle yakıcıdır ki, yazarak anlatılmaya çalışsa kalemin mürekkebi ateş yağdıran bir buluta döner ve ateşte yanmadığına inanılan semenderin kanadından yapılmış bile olsa kâğıdı yakar:

Olur süzende nâme olsa da perr-i semenderden

Midâd-ı hâme gûyâ ebr-i âteş-bârdur sensiz [G. 61/3]

Gam yüzünden hayatı sonbahara ve kışa dönen şair, eski ilkbahar zamanlarına da sürekli özlem duyar. İlkbahara duyulan özlemin bir sebebi de sevgilinin ancak baharda görülebilmesidir:

Biz nâle-senc-i köhne-bâhârân-ı hasretüz
Gülzârda hezâr ne ‘âlemeddür ‘aceb [G. 6/3]

Sevgilinin güzelliği karşısında hayran olan aşık sürekli onu izler ve sonunda sevgilinin muhitinde aklını da gönlünü de kaybedip divaneye döner:

Gönül ki ‘aklumı ithâf-ı kûy-ı yâr itdüm
Haber alınmadı âyâ ki sâlimeyn midür [G. 43/4]

2.2. AŞIK İLE İLGİLİ BENZETMELER

2.2.1. Bülbül, Av, Hançer, Kıl, Gölge, Ayna, Şebnem, Kıvılcım, Mum,

Aşığın bülbül olarak düşünülmesi bülbül ve gül alakası dolayısıyladır. Bülbül nasıl gülün dalında yanık yanık ötüyorsa aşık da gül olarak düşünülen sevgili için bülbül gibi yanık ahlar çeker. Sevgilinin yanından hiç ayırmadığı rakip ise gülün dikenini olarak düşünüldüğünden aşığa bülbül gibi ah etmekten başka çare kalmaz:

O gül-rû hârlarla âşnâ olmuş bize şimdi
Misâl-i bülbül ey dil çâre yok efgândan gayrı [G. 132/3]

Karîni hârlar olmuş o gül-bün-i nâzun
‘Aceb mi nâle hem-âheng-i ‘andelîb olsa [G. 113/2]

Bülbülün yerinin gül bahçesi olduğu gibi aşığın yeri de sevgilinin yanındır. Sevgilinin olmadığı her yer aşık için hapisane gibidir, bu yüzden gül bahçesi bile ona kafes gibi gelir. Sevgilinin sümbül saçlarının tuzağına düşmek ise tezatlı bir şekilde hapishaneden kurtulmak şeklinde yorumlanır:

Düşelden dâma gül-geşt-i çemenden oldum âzâde

Benüm sünbül-zemîn-i zülf-i dil-berdür çerâgâhum [G. 92/2]

İbrahim Paşa ve damatları için yazılan bahariyenin bir beytinde ise baharın gelmesiyle aşıkların ah etmek yerine bülbüller gibi güzel şarkılar söyledikleri ifade edilir. Klasik aşıklar her zaman acı çekerken yeni tarzdaki aşıklar eğlenmeyi ve hayattan tat almayı bilirler:

İtmede âha bedel şimdi giriftârân-ı ‘ışk

Sâye-i gülde terennüm bülbül-i gûyâ gibi [K. 4/9]

Aşığın, sevgilinin tuzağına düşmesi ve çektiği ızdırabın daha iyi ifade edilmesi için av benzetmesi yapılır. Av hayvanının boynundaki kementle çırpınışı ve gözündeki korku, aşığın halinin biraz olsun anlaşılmasını sağlar. Aşık ise aslında bu durumdan şikayetçi değildir:

Iztırâbın bileyüm dirsene esîr-i ‘ışkun

Mevce-i gerdişe bak dîde-i nahcîr üzre [G. 117/6]

Fehm ider andan giriftârân-ı ‘ışkun hâlini

Seyr iden tavk-ı kemendi gerden-i nahcîrde [G. 124/11]

Kâkûl-i ham-der-hamunla zîb ü fer vir rûyuna

‘Âşık-ı üftâdeye dâm olsa da mâni’ degül [G. 88/7]

Şair gerek okuyucuya gerekse gönlüne arada öğütler vermeyi ihmal etmez. Sevgilinin beline sarılmak isteyenlere, sevgilinin sürekli taşıdığı hançer gibi gidip hemen beline sarılmalarını öğütler. Tabii bu öğüdü içeren şiirler yeni tarzda yazıldığı için sevgili ve aşık reel ve birbirlerine oldukça yakındır:

Kasdun miyân-ı yâra sarılmaksa muttasıl

Sen de misâl-i hançer anun yanına takıl [G. 89/1]

Miyân-ı nâzûk-i yâra sarıl sarıl ne bu gam

Misâl-i hançer o şûha takıl takıl ne bu gam [G. 93/1]

Sevgilinin ayrılığıyla zaten kıl kadar incelen aşık, ayrılığın ateşiyle iyice kıvrırır. Onun bu hali ateş görünce kıvrım kıvrım olup yanan bir saç telini andırır:

Beni bir ıztırâba itdi ilkâ nâr-ı hecrün kim

Efendüm mûy-ı âteş-dîdede ol pîç ü tâb olmaz [G. 73/7]

Gölge nasıl varlığını güneşe borçluysa aşık da varlığını sevgiliye borçludur; bu yüzden onun ayakları altına serilir, ona niyazda bulunur. Sevgilinin yüzünün güneşe benzetilmesi ve aşığın sevgilinin ayaklarının dibinde olması, aşığın gölge olarak düşünülmesine sebep olur:

‘İzzetâ bir dil-ber-i ‘âlî-cenâbun tal’ati

Sâyeveş üftâde kıldı hâksâr itdi beni [G. 136/9]

Sevgilinin yüzünü gören aşık, sabah güneşini görünce buharlaşan çiy tanesi gibi eriyip gider. Klasik şiirde şebnemin yani çiy tanesinin buharlaşması güneşe duyduğu sevgiye bağlanır, onun güneşe doğru yükselmesi ve güneşte yok olması şeklinde yorumlanır. Aşık da sevgilide yok olmak istediğinden şebnem onun için her zaman örnek alınacak bir varlıktır:

Hayrân olur çü âyine her sûretün gören

Şeb-nem gibi sana kapılır tal’atün gören [G. 105/1]

İster isen güzâriş-i dil feyz-i ‘ışkla

Bir âftâb-ı ‘işveye şeb-nem gibi kapıl [G. 89/5]

Aşkın zayıf ve iradesiz aşığa farklı bir enerji vermesi, alevin küçük ve güçsüz kıvılcım tanelerini göklere kadar uçurması ile somutlaştırılır:

Sûz-ı ‘ışk insâna tâb-ı cünbiş-i dîger virür

Şu’le-i ser-keş şerâr-ı bî-vücûda fer virür [G. 28/1]

Aşık aşkını ispatla mükelleftir, çünkü sevgili de kimin gerçek kimin sahte aşık olduğunu iyi bilir. Şair de -belki gönlüne belki de okuyucuya hitaben- gönlün yanışı sevgiliye tam manasıyla anlatılmak istenirse, her gece mum gibi sevgiliye yanıp yakılmak gerektiğini öğütler:

Tefhîm-i sûziş-i dil ise maksadun eger

Her şeb çü şem’-i sûhte-dil yâra yan yakıl [G. 89/4]

2.2.2. Ayinedan, Def, Yay, Etek, Mecnun, Kurbanlık, Ölü, Şah

Aşık sevgiliyi kucaklamak ve ona sarılmak ister, bu isteğini de bazen esprili anlatımlar kurarak sevgiliye arz eder. Sevgilinin aynaya benzetilişinden ilgili bölümde bahsettik. Aşık da o devirdeki aynaların nemle temas etmesinin engellenmesi için keçe kılıflarda saklanması adetinden yola çıkarak sevgiliye “madem aynasın, seni saracak bir ayna kılıfı (âyînedân) lazım” diyerek sarılma ve kucaklama isteğini nazik ve esprili bir biçimde dile getirir:

Sîne-i billûrunı çeksem n'ola âgûşuma

Sevdiğüm âyînesin âyînedân lâzım sana [G. 5/3]

Aşık bazen sevgilinin zulmüyle, bazen de hasretiyle dövünür, ah eder. Bu bakımdan sevgilinin kınalı ellerini hatırlayıp dövünmesi bakımından defe, sevgilinin zulmüyle inlemesi bakımından yaya benzetilmiştir. Erbâb-ı sitem, yani sevgilinin zulmünü tadan ve birbirlerinin hallerinden anlayanlar, yayın çekilip ok fırlatıldığında çıkan tınlama sesinde bile aşıkların feryadını duymaktadırlar:

‘İzzet safâ-yı dest-i muhannâsını anup
Def gibi hasret ile döğünmez misin dahı [G. 133/6]

Anlar erbâb-ı sitem feryâda mu’tad oldıgın
Gûş iden âvâz-ı şastı halka-i zih-gırde [G. 124/9]

Ayaklarına kapanması ve ardında sürünmesi bakımından sevgilinin eteğine benzetilen aşık, diğer birçok şiirde de saçlarına bağlı olması bakımından deli (mecnun) olarak düşünülmüştür:

Pâ-mâl ü hâksârın olur dâmenün gibi
Dil-keş-hırâm-ı nâzun ile kâmetün gören [G. 105/2]

Sevgili naz kılıcını salladığında aşk mezbahasına gidip kurban olmaya hazırlanmaktan başka seçeneği olmayan çaresiz aşık bu açıdan kurbanlık gibi düşünülür, sevgilinin dudaklarıyla hayat bulması açısından da İsa peygamber’in öperek dirilttiği ölümlere benzetilir:

Sell-i seyf-i nâz itmiş gamze-i hûn-hvâresi
Bismile olsun müheyvâ ‘âşık-ı bî-çâresi [G. 139/1]

Dil-hastegân-ı hecrine la’lün virür hayât
İhyâ-yı mürdegânı Mesîhâ güzel bilür [G. 36/5]

Her aşık en çok kendisinin sevdiği, en büyük acıları kendisinin çektiği iddiasındadır. Şairimiz de kendini, gözyaşı ordusuyla gam ülkesini koruyan ayrılık şahı şeklinde tanıtarak bir şekilde en büyük aşğın kendisi olduğunu ifade etmektedir:

Şâh-ı hecrem mülk-i gam şimdi müsellemdür bana
Hâris-i mülkem cüyûş-ı eşk-i deryâ-bâr ile [K. 12/9]

2.3. AŞIĞIN VÜCUT AKSAMI İLE İLGİLİ HUSUSLAR

2.3.1. Beden

Aşığın bedeni zayıflığı, harap oluşu ve sevgilinin kirpik oklarına hedef olması yönüyle ele alınır. Sevgilinin ince belinin cefasıyla bedeninin kıl kadar kaldığını söyleyen şair “Onun beli kıldan daha ince olsun” şeklinde beddua eder gibi görünürken, aslında sevgilinin belini en ince haliyle sevdiğini de ima eder:

Nâl oldı ten cefâ-yı miyân-ı nigârdan

Bârîkter ola o dahı cism-i târdan [G. 109/1]

Aşığın bedeni hem zayıf düşmesi hem de inlemeleri yönüyle mûsikâra benzetilir. Mûsikâr, bugün pan flüt adıyla bilinen enstrümandır:

Nâle vü ekdârdan oldum nizâr ol denlü kim

Fark olunmaz cism-i gam-perverd mûsikâr ile [K. 12/3]

Aşkın bedeni ve ruhu harap etmesi ise denizin dalgalarının sahili aşındırması şeklinde yorumlanır:

Fersûde-i telâtum-ı ‘ışk oldı cism ü cân

Lâ-büdd ider sevâhil-i deryâya kâr mevc [G. 11/3]

Sevgilinin kirpiklerinin oka benzetilmesi dolayısıyla aşığın bedeni de bu oklar için hedef tahtası mahiyetindedir. Bir beyitte kirpik oklarının saplandığı beden, askerlerin hücum ettikleri bir kale olarak tasavvur edilir:

Kaçan kemân-ı siyeh-tûz-ı ebruvân çekilür

Hadeng-i nâzına âmâc-ı cism ü cân çekilür [Mtl. 2]

Halîde oldı ser-â-pâ tenümde müjgânı

Yüridi kal’aya san-kim sipâh pey-der-pey [G. 128/5]

Sevgilinin göbeği dalgalandıkça aşık heyecandan tir tir titrer. Şair de “Onun gümüş göbeği de benim gibi titresin, yerinde duramasın” diyerek yine beddua eder gibi görünür ve göbeğin daha da hareketli ve oynak olmasını istediğini anlatır:

İtdün çü vakf-ı lerziş-i âzâr cismümi

Bî-behre ola sîm-sürînün karârdan

[G. 109/3]

Bu üslubun kullanıldığı başka bir beyitte ise zulüm kılıcıyla aşğın bedenini kana bulayan sevgiliye “Gözünden çıksın” denmektedir. Kastedilen ise sevgilinin gözünün mahmurluk sebebiyle sürekli kanlı olmasıdır. “Gözünü kan bürümüş” deyimini de anlatıma uymaktadır, yani sevgili gözünü kan bürümüşken bile güzeldir ve aşıklar tarafından o haliyle sevilir:

Pâ-tâ-ser itdigi teni tîg-ı sitemle kan

Olsun bedîd dîde-i pür-hûn-ı yârdan

[G. 109/6]

Bedeni parça parça kesilse bile aşğın aşkından vazgeçmeyeceği ve kesilen her bir parçasının “Ey sevgili” diye sesleneceği söylenir. Yani kısaca bedenın aşık için pek değeri yoktur:

Laht laht eylerse de şemşîr-i nâzun cismümi

Bir leb-i “yâ dûst”-gûyâter olur her pâresi

[G. 139/4]

2.3.2. Baş, Beniz, Yüz

Aşğın başı sevgiliye feda olması bakımından mecazen ele alınır. Aşık sevgiliyi sürekli düşündüğünden sevgilinin yeri bir bakıma aşğın zihni, yani başıdır. Bu açıdan aşkın padişahı olarak düşünülen sevgilinin sarayı da aşğın başı olacaktır. Samimi aşğın nişanelerinden biri de kendisine yaralar açabilmesi olduğundan aşğa başında dahi yaralar açması öğütlenir ve başta açılan yaralar saraylarda bulunan süslemeli kuş yuvalarına benzetilerek yaraların aşık için olmazsa olmaz nitelikte olduğu ifade edilir:

Seründe dâgdan dervâzeler revzenler aç zîrâ

Sarây-ı pâdişâh-ı ‘ışkdur kâşânesiz olmaz

[G. 62/3]

Aşığın benzi sarı ve solgundur. Sevgilinin güzellik kalıbına gümüştan dökülmüş kadar parlak olan pazularının aşığın yüzünü altın gibi sararttığı söylenerek, verilmek istenen mesaj kuyumculuk tabirleriyle süslenir:

Zerveş itmiş zerd-rûy-ı ‘âşık-ı dil-hasteni

Kâlib-ı hüsne gümüştan sebk iden bâzûlarun [G. 85/3]

Aşığın sararmış benzinin kızarması ise sadece utanmasıyla olur. Sevgilinin rakiplere ettiği iltifatlar aşığı utandırmış ve aşık da aynı şekilde sevgilinin yanağının da kıpkırmızı olmasını dilemiştir. Yine aşıkların sevgilinin yanağını da en kırmızı haliyle sevdikleri beyitte beddua görünümüyle kastedilen asıl mesajdır:

Agyâra lutfi itdi beni sürh-rûy-ı şerm

Bulsun o hâleti o büt-i nâz ‘izârdan [G. 109/4]

2.3.3. Göz, Gözbebeği, Gözyaşı, Kaş, Kirpik

Aşığın gözü sürekli kanlı gözyaşları dökmesi, perde inmesi, uyku girmemesi, zayıflığı ve kirpiklerle ilgisi gibi yönleriyle ele alınır. Birçok tasavvurda göz ve gözyaşı birlikte değerlendirilir.

Aşığın gözünün nuru sevgilidir. Sevgilinin peçesi açılıp kapandıkça, aşığın ağlamaktan gözüne inen perde de açılıp kapanır:

Dûr olup üzme meded hayt-ı şu’â’-ı nigehi

Ki medâ-yı nazar ey nûr-ı basar çok sürmez [G. 64/2]

Kaçan nikâb-ı ruh-ı dil-ber açılır kapanur

O demde perde-i çeşm-i ter açılır kapanur [G. 27/1]

Sevgilinin intizarıyla gözüne uyku girmeyen aşığa, yine kendi gözlerinden başka acıyıp ağlayan başka kimse yoktur:

Turmadun va'dünde kâfir intizârunla senün
H'âb u râhat dîde vü dilden gürîzân oldu hep [G. 8/5]

Gamum ne kimse çeker âh-ı dil-hırâş gibi
Ne bir acır bulunur çeşm-i girye-pâş gibi [G. 131/1]

Kaşlar ve kirpikler, sadece bir gazelde sevgilinin hasretinde aşğın gözlerine perde çekmeleri, onun sevgiliden başka bir şey görmesine engel olmaları yönünden ele alınmıştır. Bu gazelde kaşlar hançere ve şahine, kirpikler ise neştere ve testereye benzetilmiştir:

Dü çeşme ebruvânım hançer-i âzârdur sensiz
İki saff-ı müjem çün sûret-i mişârdur sensiz [G. 61/1]

Nice tayy eylesün pâ-y-ı nigeş bî-şu'le-i rûyun
Ki şeh-râh-ı müjem târîk ü neşterzârdur sensiz [G. 61/2]

Nigeş-bâzî ne mümkün hasretünden şekl-i ebrûlar
Dü murg-ı dîdeme şâhîn-i kec-minkârdur sensiz [G. 61/4]

Sevgiliden başkasını göremeyen göz, aslında sevgiliyi görmeye de tahammül edebilecek kadar kuvvetli değildir:

Ben dûrdan helâkün iken ey meh olamaz
Tâb-âver-i müşâhede çeşm-i nizârumuz [G. 72/5]

Merdüm-i dîde gözbebeği demektir, dolayısıyla gözün bir bebek veya insan gibi düşünülmesi çok eskilere dayanır. Bir beyitte de gözyaşlarının bu kadar çok oluşu, gözbebeklerinin yüzmeyi seven birer insan olmasına bağlanır:

Sirişk-i çeşmüm anunçün hemîşe cûş eyler

Müdâm merdüm-i dîdem şînâya mâyildür [G. 26/2]

Aşığın gözleri ağlamaktan kıpkırmızı olduğu için kanlı gözyaşları döktüğü hayal edilir. Bu kanlı gözyaşları, denizleri kıpkırmızıya boyayacak kadar çoktur. Bu hayal, Kızıldeniz'i de ayrıca akıllara getirir:

Künc-i gamında derd ile kan aglayanların

Mevc-i sirişki lücce-i 'ummânı sürh ider [G. 20/5]

Gözyaşları, aşkın ateşiyle gönülden geldiği için, bazen renk ve sıcaklık bakımından ateşe benzetilir ve sevgilinin ateş rengi yanaklarıyla alaka kurulur:

O âteşin 'izârı hayâl idüp **'İzzet**

Akıtdı dîde dem-i şu'le-pûş mevc-be-mevc [G. 10/5]

Gözyaşı mihnet diyarının suyu, aşk binasının temeli, aşk mezhebinde farzıyandır, yani aşıklığın olmazsa olmaz şartı ve tezahürüdür:

Âhumla eşk-i hasretümi görmeyen benüm

Bilmez diyâr-ı mihnetün âb ü hevâsını [G. 127/6]

Binâ-yı 'ışkda rükn-i rasîs mi **'İzzet**

Ya eşk mezheb-i 'ışk içre farz-ı 'ayn mıdur [G. 43/5]

Bu gözyaşlarının sonu, ancak felek müsaade ettiğinde gelecektir:

Kâbildür eşk-i 'âşıkâ ârâmiş **'İzzetâ**

Bu rûzgâr içre bulursa karâr mevc [G. 11/7]

Aşık, sevgilinin yolunu gözlerken döktüğü gözyaşlarıyla adeta sevgilinin yollarını temizler. Bazen sevgili bu gözyaşlarına merhamet edip vaatler verir ama bu vaatler su zemine yapılmış ev gibidir, sağlamlığına güven olmaz:

Olsa nezâre rû-be-reh ol mâh-tal'ate

Başlar sirişk râh-ı nigâhı tahârete [G. 116/1]

Sirişk-i çeşme rahmen va'd-i vaslından emîn olma

Esâs-ı hâne-i ber-âb zîrâ kim metîn olmaz [G. 69/5]

Gözyaşları bazen de sevinçten akar. Bazen sevgiliye sarılmak, bazen de sevgilinin tek bir bakışı bu mutluluk gözyaşlarının akması için yeterlidir.

Kemer gibi miyân-ı dil-bere bâzû dolaşdukça

Dü çeşm-i hûn-feşânum çifte havz içre şinâ eyler [G. 23/4]

Dâg-ı derûn girye-i şâdî-nisâr olur

Tîzî-i nevk-i gamze-i hûn-h^vâr şevkına [G. 125/5]

2.3.3.1. Gözyaşı İle İlgili Benzetmeler

2.3.3.1.1. Deniz, Sel, Yağmur, Tufan, Ordu

Tüm bu benzetmelerin ortak sebebi pek tabii gözyaşlarının çokluğunun ifade edilmesindeki mübalağa amacıdır. Aşığın bir dinip bir coşan gözyaşı, denizin medcezir (gelgit) ile gidip gelmesine benzetilir:

Buldukça eşk-i dîde-i ter cûşiş ü sükûn

Gûyâ ki cezr ü medd ile deryâ gelir gider [G. 53/5]

Sel, yıkıcı ve zarar verici doğal bir afettir. Gözyaşının sele benzetilmesinde çokluk ve coşkunluğun yanısıra sevgilinin mermer gibi sert gönlüne tesir edememesi, yani sevgilinin aşığın gözyaşlarını umursamaması etkilidir:

Eşk-i pür-cûş dil-i yâra eser eyleyemez

Kim hat-ı mermere seyl-âb zarar eyleyemez [G. 66/1]

Başka bir beyitte ise tam tersi ifadeyle gözyaşlarının sevgilinin merhamet etmesine sebep olduğu söylenir. Bu beyitte işlenen sevgili, muhtemelen ikinci tip sevgilidir:

Garîk-ı merhamet eyler o şûhî gözlerime

Ne dem ki girye-i seyl-âşnâ gelür görünür [G. 42/3]

Aşığın ağlayınca gönlünün rahatlaması, denizin yağmur yağarken durgun olması ile alakalandırılır. Bu bahar yağmurlarını bile kıskandıran gözyaşlarının akma sebebi ise bazen sevgilinin zulmü, bazen de hat gelmesidir:

Teskîn-i sûziş-i dil iden eşk-i dîdedür

Bârân olunca olmaz imiş pâydâr mevc [G. 11/6]

Hat geleden çeşm-i giryânumda her târ-ı müjem

Gıpta-fermâ-yı reg-i ebr-i bahârân oldu hep [G. 8/2]

Hat bulutları sevgilinin güneş yüzünü örtünce, aşığın gözyaşları yağmur gibi yağıp tufanlar gibi coşmaktadır. Beytin çok da arka planında sayılmayan güneşin yağmur bulutları tarafından perdelendikten sonra yağmur başlaması sahnesi kolaylıkla fark edilebilir:

Ebr-i hattı perde-pûş oldukça mihr-i hüsnine

Eşk-i tûfân-âşnâ hem-hâlet-i bârân olur [K. 5/51]

Gözyaşlarının orduya benzetilmesi sadece çokluğu ile alakalıdır:

Şâh-ı hecrem mülk-i gam şimdi müsellemdür bana

Hâris-i mülkem cüyûş-ı eşk-i deryâ-bâr ile [K. 12/9]

2.3.3.1.2. Ceyhun, Kızılbaş, Şarap

Bu benzetmelerdeki temel unsur gözyaşının kanlı olmasıdır. Kanla karışık gözyaşı, bulanık akıp denize karışan **Ceyhun** nehrini hatırlatır:

Eşk-i pür-hûnum dü-reng-i dîde-i giryân ile

Oldığın îmâ ider **Ceyhûn** bir deryâ iki [NG. 8/2]

Gözyaşının kanlı ve coşkun olması üzerine kurulan bir diğer benzetme **Kızılbaş** benzetmesidir. Gözyaşları çokluğu, taşkınlık çıkarması ve kızıl rengiyle **Kızılbaşlara** benzetilirken, gözler de **Kızılbaşların** toplandığı **Meşhed** şeklinde düşünülür:

Her ân **Sürh-serân**-ı sirişk itmede cûş

‘Aceb dü çeşm-i hunîn meşhed-i **Hüseyn** midür [G. 43/3]

Sonu gelmeyen bu kanlı gözyaşları yine rengi bakımından dibindeki tortu görünmeyen şaraba benzetilir:

Sirişk-i dîde-i pür-hûnumun nâ-yâbdur ka’rı

Belî teh cür’asın peymâne-i serşâr göstermez [G. 74/7]

2.3.3.1.3. Dirhem, İnci, Dâne

Bu benzetmelerde hakim olan unsur ise şekildir. Gözyaşı aşığın tek maddi varlığıdır, dolayısıyla aşık için kıymeti vardır lakin sevgili için uğruna dökülen bu gözyaşlarının hiçbir ehemmiyeti yoktur. Şair kendisine, sevgilinin vuslat kumaşını bu geçmez dirhemlerle alamayacağını, dolayısıyla bu gözyaşlarını boşuna dökmemesini öğütler:

Bu yerde dirhem-i eşkün ‘abes döküp saçma

Şirâ-yı kâle-i vuslatda geçmez oldı niyâz [G. 60/4]

Ancak aşık yine de karamsar değildir. Gözyaşı incilerini ah ipliklerine dizerse, sevgilinin kulağına kabul küpesi olabileceği ümidindedir:

Elbette gûşvâre-i sem'-i kabûl olur

Sen dürr-i eşki rişte-i âh-ı niyâza çek

[G. 87/10]

İncinin denizdeki dalgalanma sayesinde oluştuğuna inanılır. Aşığın inci şeklinde düşünülen gözyaşlarının oluşmasında da yine gözyaşlarındaki dalgalanma etkilidir:

Her katre-i sirişküm ider âşkâr mevc

İzhâr ider belî güher-i âbdâr mevc

[G. 11/1]

Gözyaşının benzetildiği son unsur ise, sevgiliyi avlama hayali dolayısıyla tuzak daneleridir. Ah kemendi ve gözyaşı daneleriyle sevgiliyi avlamayı hayal eden aşık, hayal gücünü de tuzağa benzetir:

Eşk-i çeşmüm dâne-rîz âhum kemend-endâz olur

Halka-i dâm-ı hayâlümde şikâr oldukça sen

[G. 103/6]

2.3.4. Sine, Ciğer, Kan

Gelenekte aşığın sinesi hep yaralıdır. Sine kelimesi hem göğüs hem de gönül manasıyla kullanıldığından sine yaralarının mecazi mi yoksa hakiki mi olduğu her zaman kesin bir şekilde anlaşılmayabilir. Bu yaraların sebebi bazen sevgilinin attığı bakış okları, bazen zulüm kılıcı, bazen de aşkın tesiriyle aşığın kendi vücuduna çektiği yaralardır:

Bizi meh-pâreler 'işveyle hayrân eylemişlerdür

Hadeng-i cevri ile bagrumuzı kan eylemişlerdür

[G. 37/1]

Zaten sevgiliden gelen şeye razı olan aşık, göğsünü sevgilinin bakış ve zulüm oklarına seve seve hedef tahtası yapar, çünkü amaç gönül olsa da evvela okun sineyi delip geçmesi gerekir:

Hedef-i sînesin âmâde ider 'âşık-ı zâr

Ne zamân bend-i miyân üzre o terkeş görünür

[G. 21/8]

Sevilenin attığı bakışların gönülde bıraktığı sızı yahut aşk acısı tüm edebiyatlarda ok sızısına benzetilmiştir. Bu muhayyilede acıların benzerliği kadar eskinin görme inancının da etkisi vardır [Bkz. İnanışlar] Silah teknolojisi ilerledikçe aşk acısına benzetmelik olarak okun yerini kurşun da almaya başlar, yani benzetmeler muhtelif olsa da tarih boyunca asıl amaç, sevgilinin bakışının aşığı gönlünden vurduğu hayalidir, çünkü aşk acısı en yoğun gönülde, yani sinede duyulur.

Sevgilinin sadece hayali bile aşığın sinesinde yaralar oluşması için yeterlidir. Hatta o yaralar o kadar büyür ki bir **Tûr** dağı haline gelir. Dağ kelimesi hem kızgın demirle açılan yanıkları hatırlatacak, hem de **Tûr** kelimesiyle iham-ı tenasüp oluşturacak şekilde kullanılır:

Hayâl itdükçe rûyun tûde tûde dâg-ı sînemde
Tecellâ-yı cemâl-i yârdan bir **Tûr** olur peydâ [G. 3/4]

Göğüs, üzerindeki yaralarla ve yırtılmış üst başla aşığın bir bakıma vitrini gibidir. Sinenin çâk oluşu, hem üstün başın yırtık hem de göğsün parça parça oluşunu hatırlatır ve bu yırtıkların diğer aşıklar tarafından görülmesi gerekir, çünkü her aşık kendisinin en büyük aşık olduğu iddiasındadır, bunu da yaraları ve yırtık üst başı ile ispat etmek ister:

Perestişgâh-ı ebrûsında çâk it ceyb ü dâmânı
Nümûdâr ola çâki sîne-i mihrâbdan ammâ [G. 1/6]

Sevgilinin asker kirpiklerinin yer ettiği göğüs, savaş için çadırların kurulduğu ok meydanı gibi düşünülür:

Konup ‘asâkir-i müjgânı sath-ı sînemüze
Kurıldı sâha-i meydân-ı tîre çâderler [G. 38/4]

Yaralı ve cerahatli olmasının aşığı mutlu ettiği göğüs, diğer bir beyitte de sahile benzetilir. Göğüstekiler de yara değil, sonsuz aşk denizinin sahili olan göğse gönlün çektiği kayıktır:

Hoşâ o dîde ki hûn-âbe-rîz-i hasret ola
Hoşâ o sîne ki pür-dâg u pür-cerâhat ola [G. 120/1]

Fülkesin çekmiş kenâra dâgdur sanma gönül
Bahr-ı bî-pâyân-ı ‘ışka sîne sâhildür diyü [G. 110/2]

Göğüsteki yaralar şekil itibariyle güle benzetilegelmiştir ve yaralarla dolu olan göğüs de gül bahçesi olarak düşünülmüştür. Gül bahçelerinde de servi eksik olmayacağından, servi boylu sevgiliyi kucaklamak şart olur:

Âgûşa çek o dil-ber-i mevzûn-kâmeti
Gülşen-sarây-ı sînde serv-i çemân gerek [G. 80/8]

Gelenekte göğsün sevgilinin yeri olduğu söylenir. Bunun sebebi ise hem sevgilinin olması gereken veya önceden bulunduğu yerin aşığın kucağı olduğunun, hem de sevgilinin ancak aşığın gönlündeki hayalde yer edebildiğinin anlaşılabilmesi isteğidir. Şairler bu tarz ince anlatımlarla, erotik manzaralar çizdikleri ithamından ustalıkla kurtulurlar:

Sînemüzdür câygâhun görmezüz ammâ seni
Dürter oldun bizümle hem-civâr oldukça sen [G. 103/2]

Gelenek ve aşıklar için göğüsteki yaralar ne kadar önemli olsa da İzzet için gönül yarası daha önemlidir, çünkü gönül yaraları aşkın aşığa hediyeleridir ve bu hediyelerin saklanması gerekir. İzzet’in zaten gösterişle işi yoktur:

‘Uşşâka zahm-ı sîne degül zahm-ı cân gerek
Zirâ ki bergüzâr-ı mahabbet nihân gerek [G. 80/1]

Eskiler, yaşanan duygular vücudun en çok hangi bölgesinde hissedilirse o bölgeyi o hisse merkez tayin etmişlerdir. Buna göre aşkın yeri gönül yani kalp, üzüntünün yeri

ise ciğerdir. Sevgilinin aşk acısı ve cefası aşığı fazlasıyla üzdüğünden aşığın ciğerinde hissettiği acılar sebebiyle ciğeri de yanık ve yaralı olarak düşünülür.

Ciğerin yanık oluşu üzerine en çok kurulan hayal kebab hayalidir. Sevgilinin güzelliğiyle kebab olmayacak ciğer yoktur. Meclisteki kebab kokusu ise şarabın yanına meze amacıyla hazırlanan kebaptan değil, aşıkların ciğerinden gelir:

Görince rûy-ı âteşnâk ile hüsn-i gelû-sûzın

‘Aceb kangı ciger var dâg-ı hasretle kebâb olmaz [G. 73/6]

Yine kimün cigerin yakdı gamze-i mestün

Dimâg-ı câna bu meclisde bir kebâb kokar [G. 14/3]

Beyitlerde bahsedilmese de ciğer kebabı hayalinde etkili olan bir diğer unsur, ciğer parçalarının şişe takılıp yapılması ile sevgilinin kirpiklerinin aşığın ciğerini delmesi arasında kurulan alakadır. Kebabın yapıldığı ciğerin kanlı olduğunda daha lezzetli olduğunu yine bu hayalin kurulduğu başka bir beyitten anlıyoruz:

Sâki-i devr meger üstine sâgar mı sunar

Olmasa hûn-ı derûn ile kebâb âlûde [G. 115/6]

Sevgilinin bakışları her zaman olumlu değildir, bazen hışımla bakar ve bu da aşığı fazlasıyla üzer. Üzüntü ve melankolinin hissedildiği yerin de ciğer olduğu düşünüldüğünden, sevgilinin bu hışımlı bakışlarının aşığın ciğerini deldiği hayal edilir:

Beni öldürmek ise kasdun eger sultânun

Urma el hançere müjgân-ı ciger-dûz yeter [G. 58/2]

Aşığın gönlü gibi yaralı olan ciğerinin yaraları sürekli açılıp kapanır. Aşığın bu yaralı ciğerden gözyaşlarına karışıp gelen kanları içip kendi kanıyla sarhoş olduğu düşünülür. Şair de sevgilinin hasretiyle içtiğinin şarap mı yoksa kendi kanı mı olduğunu ayırt edemeyecek haldedir:

Dilinde dâgları eksik olmaz ‘uşşâkun
Misâl-i zahm-ı ciger bir bir açılır kapanur [G. 27/7]

Bilmem ki derd-i hasret-i la'lünle çekdiğüm
Hûn-ı ciger mi câm-ı mey-i ergavân mıdur [G. 29/3]

Sevgilinin gamzesinin pençesindeki gönülden akan kanlar, şahinin kanlar içindeki avı pençesinde tutup uçmasına benzetilir:

Urmakda mevc pençe-i gamzende hûn-ı dil
Şâhîn gözlerün yine almış şikârını [G. 135/3]

2.3.5. Yara

Geleneğe göre gerçek aşıklığın somut nişaneleri vücuttaki yaralardır. Kimi yorumculara göre bu yara tamamen manevi bir mahiyette iken kimi yorumcular bu yaraların gerçek yaralar olabileceği görüşündedir. Şiir geleneğinin oluşmasında tasavvuf ve tarikat kültürünün tesirleri düşünüldüğünde, bu yaraların gerçek yaralar olduğuna hüküm vermek mümkündür. Örneğin Kalenderî gibi bazı tarikat kollarına mensup dervişlerin vücutlarında derin yaralar açtıkları, kızgın demirler yaladıkları bilinir. Bugün mazoşizm olarak algılanabilecek bu itikat, o devirde inancın uçlarını yaşayan dervişler için günahlardan arınma ve ruhun temizlenmesi demektir. Birçok dinin temel öğretilerinde dünyada çekilen acılara sabretmek vardır, dolayısıyla klasik şiirin oluşması ve şekillenmesi de bir bakıma bu acı çekerek güzele erişme inancına dayanır.

Evvvela aşık tarafından açılan, yani cismî mahiyette olan yaraları ele alalım. Bu yaralar; bugün dahi devamlılığını sürdüren, ağır melankoli sonucu kesici aletlerle vücudun çeşitli bölgelerine kesikler atma şeklindeki davranışın o günkü tezahürüdür. Bugün daha çok kollara ve bileklere atılan kesikler, o zamanlar göğüslere de atılmış. Yani bu hayal aşığın aşkını, ağır depresif insanlar ve kendinden geçmiş dervişler kadar uç noktalarda yaşadığının ifade edilmesi amacıyla temelini gerçek yaşayış ve itikatlardan alarak kurulur.

Aşığın açtığı yaralar cismî yaralardır. Manevi yaralar kadar cismî yaralar da mühimdir, çünkü dışarıdan bakıldığında gönül yarası görülmezken beden yarası görünür. En büyük aşğın kendisi olduğu iddiasında olan aşıklar için de bu durum önemlidir. Şaire göre ise asıl makbul olan beden yarası değil gönül yarasıdır, çünkü aşkın hediyelerinin gizli kalması makbuldür:

‘Uşşâka zahm-ı sîne degül zahm-ı cân gerek

Zîrâ ki bergüzâr-ı mahabbet nihân gerek [G. 80/1]

Yine de kendisine kafasında yaralar açmayı öğütlemekten geri kalmaz, çünkü vücut aşk padişahının sarayıdır, penceresiz olmaz:

Seründe dâgdan dervâzeler revzenler aç zîrâ

Sarây-ı pâdişâh-ı ‘ışkdur kâşânesiz olmaz [G. 62/3]

Sevgili de elbette aşğın yaralı olmasını ister ki gerçek aşğın hangisi olduğunu anlayabilsin. Aşğın yaraları sadece hakiki aşıklık için bir delil değildir, sevgilinin hacamatçı gönlünün neşterlerini bilemesi için birer bileme taşıdır. Buradaki neşterler kirpikler olmalıdır:

Neşterlerin o zahm ile ser-tîz ider dahı

Âsâr-ı merhamet dil-i fassâda gelse de [G. 114/4]

Gönlün aşk sahili olan göğsün kenarına çektiği kayık olan yaralar, delik görünüşleriyle sevgilinin kullandığı zihgire yani okçu yüzüğüne çok imrenirler hatta onun gibi olabilmek için canlarını verirler:

Fülkesin çekmiş kenâra dâgdur sanma gönül

Bahr-ı bî-pâyân-ı ‘ışka sîne sâhildür diyü [G. 110/2]

Her zahım-hurdesi ol dil-ber-i tîr-endâzun

Cân virür tâ girih-i halka-i zih-gîr üzre [G. 117/7]

Aşk da yara olarak düşünülür ve merhemi de vaattir. Sevgili vaat sargısıyla merhem vurdukça bu aşk yarası biraz olsun kabuk bağlar lakin sevgili zulümleriyle aşığa üst baş yırttırmaya devam ettikçe bu sargılar da sökülüp atılır, yerine yenileri takılır, yani aşk yarası hiç iyileşmez:

Zımâd-ı va'd ile ol pür-melâhat merhem urdukça

Benüm dâg-ı dilümde 'İzzetâ nâsûr olur peydâ [G. 3/5]

İtdükçe ceyb-i câmeyi dest-i sitemle çâk

Tecdîd ider fetîle-i dâg-ı mahabbeti [K. 11/11]

Hem cismî hem manevî olarak, yani hem gönlü hem ciğeri yaralı olan aşğın bu yaralarının da müsebbibi sevgili olduğu için bu durum aşığı mutlu eder hatta mutluluk gözyaşları akıtır:

Dâg-ı derûn girye-i şâdî-nisâr olur

Tîzî-i nevk-i gamze-i hûn-h^vâr şevkına [G. 125/5]

Sevgili ne kadar kırık külâhıyla nazlı nazlı yürüyüp aşıkların ciğerlerinde taze yaralar açsa da önlerinden geçmesi dahi onlar için bir lütuf olduğundan gönül kırıklıklarına merhem olur. Yani bir yandan yaralarken bir yandan tedavi eder:

Tâze zahm açdukça dil-ber kec-külâh-ı nâz ile

Mûmyâ-bahş-ı şikest-i hâtır-ı yârân olur [K. 5/52]

Tabii bunun bir de gecesi vardır. Sevgilinin açacağı yaranın ümidiyle kendini sevgiliye seve seve hedef yapan aşık, gönül yarasının sızısı geçmezse bu sefer sabahlara kadar inim inim inleyecektir:

Hadeng-i nâz ile kim kavs-i ebruvân çekilür

Ümîd-i zahm ile âmâc-ı cism ü cân çekilür [Mtl. 5]

Renciş-i zahmum eger mümted olursa böyle

Dili şeb-tâ-be-seher na'ra-zen itmek görünür [G. 56/3]

2.3.6. Boy, Bazu, Kemik, Dil

Aşığın boyu, bazen sevgilinin bazen de feleğin cefaları sebebiyle iki büküm olmuştur. Feleğin boyunu bükmesi sebebiyle artık doğru söyleyip dürüst olmaya tövbe eden şair, boyunu bükken sevgili olduğunda ise sitem etmeyip sevgiliyi suçsuz bulur. Hatta sevgilinin gözleri bile bunu isteyerek yapmamış, kaşlar çok fazla “üstüne düştüğü” için mecbur kalmıştır:

Kaddüm ham itdi cevri ile gerdûn-ı kec-'atâ

Tevbe dürüst-gûluk ile istikâmete [G. 116/4]

Bükmezdi hastegân-ı gamun kaddin ey cüvân

Çeşmün ne yapsun üstine pek düşdi ebruvân [G. 107/1]

Oruç olarak düşünülen elem günlerinde, yine bayram olarak nitelendirilen vuslatı beklerken sabırsızlıktan iki büküm olan boy, şekil yönüyle lam harfine benzetilir:

İtmedin kâmetini rûze-i âlâmda lâm

Olmaz ol mâh-likâ 'âşıkâ bayrâmda râm [G. 91/1]

Aşığın kolu ve pazuları sevgiliyi kucaklaması yönüyle ele alınmış ve bir beyitte sevgilinin kemerine benzetilmiştir. Ayrıca beyit, su kemerlerinin anlatıldığı bir gazele ait olduğundan kemer benzetmesi özellikle kurulmuştur:

Kemer gibi miyân-ı dil-bere bâzû dolaşdukça

Dü çeşm-i hûn-feşânüm çifte havz içre şinâ eyler [G. 23/4]

Aşığın kemiği sadece sevgilinin bakış okunun kemiğe kadar saplanması yönüyle ele alınır:

Çeküp kemânını tâ-tarf-ı ebruvânına dek

Geçürdi tîrini ‘uşşâkun üstüh^vânına dek [G. 83/1]

Dil ise sadece bir beyitte ele alınmış, böyle güzel sözler söylemesinin sebebinin düşmanın laf atmaları olduğu söylenmiştir. Bu açıdan da başı kesildikçe daha güzel yazan kâmiş kaleme benzetilir:

Dili gûyâter iden serzeniş-i a’ dâdur

Hâme kat’ olmasa izhâr-ı hüner eyleyemez [G. 66/2]

2.4. AŞIK İLE İLGİLİ DİĞER HUSUSLAR

2.4.1. Gönül

Gönül tüm hislerin merkezidir. Aşk, mutluluk, keder ve ızdıraplar da en çok sinede hissedildiği için sine gönüle mekan tayin edilmiştir. En çok vurgulanan özelliği sürekli yanışı, ah edişi ve kırgın oluşudur. Çoğu zaman aşıktan ayrı bir insan gibi düşünülür. Şair kendi gönlünü muhatap alıp konuşur, onunla dertleşir ve bazen ona nasihatlerde bulunur lakin gönül hiçbir zaman söz dinlemez.

Aşığın vasıfları teşhis yoluyla gönüle yüklenir, onun da bir aşık gibi sabahlara kadar ah ettiği, sevgilinin peşinden ayrılmadığı söylenir. O da aşık gibi yaralı, bağı yanık, kararsız, sevgiliye kapılmış, çalınmış, mahzun, namuslu, sevdazede, aşüfte, dembeste, dilhaste, perişan, güçsüz ve kırgındır. Rahat aşık tipinde ise yine o da tahammülsüzdür ve kendine özel istekleri vardır hatta “ister gönül” redifli 2. şarkı bu özel isteklere ayrılmıştır:

Bir mücellâ sine-i ‘âlem-güdâz ister gönül

Dil-ber-i bâlâ-bülend-i ser-firâz ister gönül

Turfedür ammâ bu kim bî-cevr ü nâz ister gönül

Ya’ni bir meh-pâre-i ‘âşık-nevâz ister gönül [Ş. 2/I]

Bazen de aşığın yani şairin istekleri sanki kendi isteği veya hayali değilmiş gibi gönülün üzerine atılır. Bu anlatım şaire isnat edilebilecek suçlamalar için de bir arka kapı oluşturur:

Sarıldı sîneye küstâhlıklar eyledi dil
Soyup o dil-beri tâ-bend-i çintiyânına dek [G. 83/3]

Râhat olur mı nefis-i siyehkâre-i harîs
Âgûşına nigâr-ı dil-ârâmın almadın [G. 104/2]

2.4.1.1. Gönül İle İlgili Benzetmeler

2.4.1.1.1. Divane, Borçlu, Avare

Gönül, sevgiliye duyduğu kuvvetli aşktan dolayı aklını kaybetmiş olması, yerinde duramaması ve sevgilinin saçına bağlanmak istemesi sebebiyle divane olarak tasavvur edilir. Divaneler tedavi sürecinde etrafa veya kendilerine zarar vermemeleri için bağlanırlardı. Gönülün de uslanması isteniyorsa sevgilinin saçlarına bağlanmalıdır ki zaten gönülün de isteği bu olduğundan divane gönül bir nebze sakinleşecektir:

Dirsen ki hûşmend ola dîvâne gönlünü
Zencîr-i tâb-dâde-i zülf-i dırâza çek [G. 87/8]

Gayra bel bağlayamaz bu dil-i dîvâne-sirişt
Halka-i silsile-i kâkül ü gîsû var iken [G. 100/4]

Gönülün sevgilinin zincire benzer siyah saçını hayal edişi de yine zincire sarılması şeklinde yorumlanır. Bu divane gönül aslında sevgilinin hattının geleceği endişesiyle dehşete düşecek kadar da ileri görüşlü ve akıllıdır. Delilerin yaptığı işin sonucunu düşünmemesi göz önüne alındığında yapılan tezat daha iyi anlaşılır:

Yine bir kâküle sevdâsı sarılmış bu gice
Kıl temâşâ dil-i dîvâneyi zencîr üzre [G. 117/2]

Dil-i dîvâneyi fikr-i hatun itmiş medhûş

‘Âkıl-ı ‘âkıbet-endîşdür encâma bakar [G. 50/7]

“Cinlenmiş, deli” manasındaki mecnun kelimesi kullanıldığında genellikle **Leyla** ile **Mecnun** hikayesine bir gönderme vardır. **Leyla** ile **Mecnun** hikayesinde **Leyla**’nın tek bir aşığı, yani Mecnun varken şiirdeki sevgilinin tek bir şuh bakışı bütün dünyayı mecnun edecek kuvvettedir:

Bir nigâh-ı şûhı cümle ‘âlemi mecnûn ider

Dil ki bir **Leyli**-cemâlün ‘âşık-ı meftûnidur [G. 15/2]

Eski zamanlarda bağlananlar sadece divaneler değildi. Borçluların da esir alınıp bağlı tutulduğunu anladığımız şu beyitte, gönlün cilve padişahına borçlu olduğu için saçlara bağlı tutulmasının normal olduğu söylenir:

Çîn-i zülfinde ‘aceb mi kayd ü bende çekse yâr

Cân u dil ol pâdşâh-ı ‘işvenün medyûnidur [G. 15/6]

Sevgilinin aşkıyla başıboş bir şekilde dolaşan avare gönüle kendisine sığınacak bir yer bulması öğütlenir, bu yer de önde gelen güzellere birinin saçıdır:

Câygâh it bir ser-âmed dil-berün gîsûsını

Ey gönül âvâresin bir âşiyân lâzım sana [G. 5/4]

2.4.1.1.2. Av, Semender, Pervane

Sevgili avcı, aşığın gönlü ise avdır. Bazen sadece sevgilinin kemendi ile avlandığı söylenirken bazen çeşitli tasavvurlar geliştirilir. Bunlardan en sık kullanılanı aşığın gönlünün bir kuş, sevgilinin veya bakışlarının alıcı kuş olmasıdır. Bugün Türk dünyasında halen devam eden şahinle avcılık geleneğine işaret edilen bu hayalde Hüma uçuşlu sevgilinin gönüller avlamasının normal olduğu, bunun ona ustası tarafından öğretildiği söylenir:

Gönüller saydını ta'lîm itmiş ana üstâdı

O şeh-bâz-ı **Hümâ**-pervâz 'aceb mi dil-şikâr olsa [G. 112/5]

Gönlün semendere benzetilmesi ise bu hayvanla ilgili bir inanıştan ileri gelir. Semenderlerin ateşte yaşadığına, ateşin onlara zarar vermediğine inanılırdı. Sürekli yanıp yakılan gönül de bu açıdan semender-meşreb olarak düşünülmüştür:

N'ola dil rûz u şeb izhâr-ı sûziş itse derdinden

Semender-meşrebân-ı 'ışk âteş-hânesiz olmaz [G. 62/9]

Gönlün yanması üzerine kurulan diğer bir benzetme de pervanedir. Pervane böceğinin ateş etrafında dönerken sonunda ateşe kapılıp yanması ile sevgiliye kapılıp sürekli yanan gönül arasında kurulan benzerlik klişe niteliğindedir:

Şeb-i visâlde pervâne-meşreb ol ey dil

Yakıl o şem'-i cemâle parıl parıl ne bu gam [G. 93/6]

2.4.1.1.3. Hane, Kaşane, Virane, Cadde, Ülke

Gönlün virane olarak nitelendirilmesinde sevgilinin zulmü ve ihmalkârlığıyla yıkılmış olmasının yanında hazinelerin viranelerde saklandığı görüşü etkilidir. Aşk da bir hazine olduğu için bu hazineyi saklayan gönlün de mutlaka virane olması lazımdır:

Mahabbet gevheri ser-der-hevâsın dil-harâb ister

O bir gencîne-i ser-bestedür vîrânesiz olmaz [G. 62/4]

Gönlün caddeye benzetilmesi yollarının sevgiliye çıkması, ülkeye benzetilmesi ise yağmacı sevgili tarafından yağmalanmış olmasıyla alakalıdır:

Kûy-ı dildâra çıkar cadde-i kalbün bir ucu

Arayan menzil-i cânânı cenânında bulur [G. 51/3]

Gör kazayı kim bu mihnet bes iken tazyîk idüp

Oldı vîrân mülk-i dil bir şûh-ı gâret-kâr ile [K. 12/19]

2.4.1.1.4. Ayna, Nakd, Nişan, Tesbih, Bezm, Kadeh, Habab, Kıl, Saman, Çiçek Bahçesi, Çiçek Tablası

Gönlün aynaya benzetilmesi genel olarak saf olması ve sevgilinin suretlerini barındırması sebebiyledir. Sevgilinin güzelliğine engel olan ayva tüyleri usturayla tıraş edildiğinde bu aynaya parlaklık gelir:

Hatı bürîde-i dest-i sûtürre oldukça

Secencel-i dilüme incilâ gelür görünür [G. 42/5]

Tasavvufî mahiyetteki bir beyitte ise gönül aynasının vahdeti yansıtabilmesi için masiva tozlarından arınmış olması gerektiği söylenir:

Sîne kim gerd-i nukûş-ı mâsivâdan pâk olur

În'ikâs-ı vahdete âyîne-i idrâk olur [G. 35/1]

Aşık için kıymetli olan gönül bu açıdan nakit paraya ve cevhere benzetilerek sevgiliye onu saklaması öğütlenir. Sevgiliye sunulan gönül için diğer bir benzetme unsuru da sevgilinin cilve oklarına hedef olması bakımından nişan taşıdır:

Nakd-i gönlüm aldun ammâ gevher-i nâ-yâbdur

Sakla sultânım olur bir gün amân lâzım sana [G. 5/2]

Ebrû mı dest-i gamzede âyâ kemân mıdur

Dil mi hadeng-i 'işveye yahud nişân mıdur [G. 29/1]

Ayrılık derdini bilenler gönüllerinin düğüm düğüm olmasını isterler, çünkü bu mihnet günleri yüz (yani doksan dokuz) taneli tesbih olmadan geçmez:

Dili derd-âzmâyân-ı firâkun ‘ukdedâr ister

Şümâr-ı rûz-ı mihnet sübha-i sad-dânesiz olmaz [G. 62/6]

Birçok hayale mekan olması bakımından içildikçe içilen meclislere benzetilen gönül, diğer bir şiirde de kırılmış olması bakımından kadeh veya şişe şeklinde tasavvur edilir:

Gönül o bezm-i kadeh-nûşidür ki mutribinün

Definde dâ’ire-i mihr ü mâh celcel olur [G. 45/3]

‘İzzetâ fikr-i gam-ı endîşe-fermâ ne'ydügin

Zahm-ı ta'n-ı nâ-dürüst ü dahl-i bî-câ ne'ydügin

Sîli-i dest-i ‘adû-yı bî-muhâbâ ne'ydügin

‘Âtîfâ seng-i sitem-perdâz-ı a'dâ ne'ydügin

Câm-ı hâtır gibi meksûr olmadukça bilmediüm [M. 3/V]

Aşığın gönlü hafiftir, sevgilinin en ufak bir imasında dahi hareketlenir, yerinde duramaz olur. Sevgiliyi seyrederken coşup hareketlenen gönül bu açıdan sudaki hava kabarcığına benzetilir. Bu benzetmede etkili olan diğer unsur “hevâ” kelimesinin heves manasına da geliyor olmasıdır. Hava kabarcığının da, aşığın da içi “hevâ” ile doludur:

Kemergâhındaki mevc-i letâfet cûşa geldükçe

Habâbâsâ dil-i âşüfteyi ser-der-hevâ eyler [G. 23/3]

Yine hafifliği ve sevgiliye hemen kapılmasıyla saman olarak düşünülen gönül, bu sefer sevgilinin kehribara benzeyen sarı kaşları arasında kalmıştır. Kehribar elektriklendirildiğinde saman ve tüy gibi hafif maddeleri kendine çeker:

Kapıldum ebruvân-ı zerd-i yâra keş-me-keşlerle

Düşürdüm hayf iki keh-rübânun beynine kâhum [G. 92/4]

Sevgiliye bu kadar düşkün olan gönül, ayva tüylerinin çıkmaya başlamasıyla üzüntüden eriyip biter, kıl kadar kalır:

Zuhûr-ı hattını gördükçe rûy-ı dildârun

Derûnı kılca kalur ‘âşık-ı dil-efgârun [G. 84/1]

Şair **Mustafa Paşa**’dan lale soğanı istemek maksadıyla yazdığı kasidede de gönlünü araya sokar. Bir beyitte çiçek bahçesine benzettiği gönlünü diğer beyitte lalenin yetiştirildiği çiçek tablasına benzetir:

Nice hazân dinülür kim bu dem şüküfte bulur

Gül-i ümîdi bulur dil şükûfezârında [K. 6/18]

Hazânda kuzılar hep piyâz-ı lâle dilün

Derûn-ı tahte-i tab’-ı ümîdvârında [K. 6/19]

2.4.2. Can, Ruh

Can, mevcudiyetin sebebi olması dolayısıyla insanın sahip olduğu en kıymetli varlıktır lakin aşık için sevgilinin vuslatı yanında canın hiçbir ehemmiyeti yoktur. Aşık için en önemli şey sevgilinin mutluluğu olduğundan istendiğinde canını sevgiliye memnuniyetle feda eder, onun kirpik oklarına canını ve bedenini seve seve hedef yapar:

Olursa hûn bahâsı va’de-i vasl-ı revân-bahşun

Sana ey bî-mürüvvet câna minnetdür fedâ olmak [G. 78/7]

Kaçan kemân-ı siyeh-tûz-ı ebruvân çekilür

Hadeng-i nâzına âmâc-ı cism ü cân çekilür [Mtl. 2]

Aşığın aşktan yıpranmış canı sürekli sevgilinin kastı altındadır. Gerçek manada ölüm bir kez yaşanırken sevgilinin zulmü ile aşık her gün ölüp ölüp dirilir. Aşık ne kadar

sevgiliden gelen her şeye razı olsa da bazen sabırsızlığın canına tak etmesiyle hakiki manada ölmek ister:

Yâr ser-keş dil-i bî-tâb ise bî-sabr u şikîb
‘İzzetâ rûha da terk-i beden itmek görünür [G. 56/4]

Aşık hakiki manada ölse bile sevgiliye olan aşkı devam eder. Mezarında biten otlar dahi sevgilinin uzun boyunu hatırlatacak şekilde uzun bir şimşad ağacına dönüşecektir:

Ol kad-i bâlâya cân u ser viren üftâdenün
Her giyâh-ı meşhedî bâlîde bir şimşad olur [G. 48/3]

Gerçek aşğın canı yaralı olmalıdır, hatta gerçek aşık için şart olan şey cismî yaralar değil manevî yaralardır, çünkü aşkın hediyelerinin gizli kalması gerekir:

‘Uşşâka zahm-ı sîne degül zahm-ı cân gerek
Zîrâ ki bergüzâr-ı mahabbet nihân gerek [G. 80/1]

Hızlı hareket ettiğine inanıldığı için sevgilinin yürüyüşüne benzetilen olan can, yine ince ve zayıf olarak hayal edilmesi bakımından ipliğe benzetilir:

Kadd-i bülendi serv-i çemândur ol âfetün
Reftâr-ı nâzı rûh-ı revândur ol âfetün [G. 79/1]

Mutrib itdükçe ser-âgâz-ı makâm-ı ‘uşşâk
Rişte-i cânımı pîçîde-kemânında bulur [G. 51/7]

Bir beyitte de gönülle birlikte sevgilinin borçlusunu olarak düşünülmüştür:

Çîn-i zülfinde ‘aceb mi kayd ü bende çekse yâr
Cân u dil ol pâdşâh-ı ‘işvenün medyûnidur [G. 15/6]

Canın en çok benzetildiği unsur nakittir. Sevgilinin vuslatının kumaş veya kıymetli bir mal olarak düşünülmesi ve aşığın sahip olduğu tek şeyin canı olması, bu alım-satım hayalinin temelini oluşturur:

Bey'gâhında anun cân iledür dâd ü sited
Bize sor h^vâcesiyüz 'ışk diyârın bilürüz [G. 65/5]

Vaslun bahâsı nakd-i revân oldığın bilür
Bâzâr-ı i'tibârda germiyyetün gören [G. 105/5]

2.4.3. Akıl, Bakış, Hayal

Aşık gelgit akıllıdır, bunun sebebi ise sevgiliye duyduğu kuvvetli aşktır. Aşkın olduğu yerde akıl barınamayacağı için aşk gelince aşığın akli uçup gider ki zaten gerçek bir aşk isteniyorsa akla uyulmaması gerekir; çünkü aşk şaşkınlık ve hayret yeridir:

Meydâna kim piyâle-i sahbâ gelür gider
Ol demde 'akl-ı 'âşık-ı şeydâ gelür gider [G. 53/1]

'Akluna uyma sakın meşveret-i 'ışkda sen
Pey-rev ol mezheb-i mahbûba hamâkat yeridür [G. 49/4]

Aşk hazinesi aşığın aklının darmadağın olmasını ister, çünkü hazineler viranelerde saklanır:

Mahabbet mübtelâsın 'îzzetâ hâtır-harâb eyler
O bir gencîne-i ser-bestedür vîrânesiz olmaz [G. 62/10]

Zaten aşk yüzünden kafası bulanmış olan aşığa bir de sevgili cilveler gösterince, aşıkta ne akıl, ne anlayış, ne sabır ne de takat kalır. Aşığın yanında kalan tek şey yine mihnetini çektiği aşktır:

Oldı güm-kerde-hired ‘İzzet-i âşüfte-dimâg
Olalı encümen-efrûz-ı nazar şîvelerün [G. 81/10]

El-vedâ’ ey sabr u tâkat el-vedâ’ ey ‘akl u fehmi
Hem-reh olduk şimdicek bu ‘ışk-ı mihnetkâr ile [K. 12/21]

Aşığın, sevgiliye daha ilk bakışında uçup giden aklının ucu da yine sevgilinin saçında bulunur:

Nigeh-i evvel olur hûş-rübâyende-i dil
Kimseler hüsnine imrâr-ı nazar eyleyemez [G. 66/4]

Hayret-i ‘ışk ile ser-rişte-i ‘aklı güm iden
Târ-ı zülfinde yahud mûy-ı miyânında bulur [G. 51/2]

Sevgiliye sadece bakmanın bile tadına doyum olmaz, aşığın baktıkça bakası gelir. Sevgiliyi görmek isteyen aşıklar onun güzergâhı üzerinde toplanıp onun yolunu gözlerler:

Seyr-i hüsnünden gınâ gelmez begüm ‘âşıklara
Bir temâşâdur ki bakdukça temâşâ istedir [G. 19/4]

Bâga sehî-kadân salınmakda sû-be-sû
‘Uşşâk seyr-i hüsnü şitâbân bölük bölük [G. 82/4]

Bazen sadece bakmakla yetinmeyen aşık, sevgiliden öpücük de istemektedir:

Gâhî gerek temettu’-ı gül-bûse-i dehân
Rûy-ı nigâra sâde nazardan çi fâ’ide [G. 119/4]

Bakışla ilgili inanışları temel alan bir beyitte sevgiliye “göz nuru” diye seslenilerek, bakışın yani gözün nurunun mesafesinin çok uzun olmadığı için uzak durup bakışı üzmemesi istenir [Bkz: İnanışlar]:

Dûr olup üzme meded hayt-ı şu'â'-ı nigehi
Ki medâ-yı nazar ey nûr-ı basar çok sürmez [G. 64/2]

Diğer bir beyitte ise bakış nuru postacıya benzetilerek sevgilinin hızlıca yürüyüşü ile kıyaslanır; sevgili bakış hızından bile daha hızlı yürümektedir, yani ruh kadar süratlidir:

Olmaz resîde peyk-i nigâh itse de şitâb
Reftâr-ı nâzükün mi ya rûh-ı revân mıdur [G. 29/2]

Aşığın bakışı sevgilinin güzelliğinde kalmıştır; aşık ise sevgilinin güzelliğini bir saraya benzeterek bakışlarını oraya giden bir misafir şeklinde düşünür ve sevgiliden ona iyi davranmasını ister. Yani aşık, sevgiliden güzelliğine bakmasına engel olmamasını ister:

Kaldı nigâh-ı hasretüm anda nevâziş it
Devlet-sarây-ı hüsnine bir mîhmân gerek [G. 80/10]

Sevgili ise aşığın isteklerini karşılıksız bırakarak kendisine bakmasını engeller, aşığa yüzünü göstermez:

Âmed-şüd-i nezâre-i ‘uşşâkı men’ için
Aldı miyân-ı râh-güzârı girişmeler [G. 31/4]

Bu da yetmiyormuş gibi aşıktan sakındığı güzelliğini rakibe sunarak aşığı çileden çıkarır:

Temâşâ-yı cemâlin vakf idüp agyâr-ı bed-hûya
Bizi kat'-ı nigâha emr ü fermân eylemişlerdür [G. 37/4]

Aşık ise sevgilinin güzelliğini göremedikten sonra hiçbir şeyi görmek istemez, dünyaya bakmaktan utanır. Bakmak istese bile bu sefer kaşları, şahinin güvercinleri avladığı gibi gözlerini didikler; kirpikleri gözlerine testere gibi batar:

N'ola çeşm-i temâşâyâ çekersem kuhl-i istîgnâ
Nigeh-senc-i fezâ-yı 'âlem olmak 'ârdur sensiz [G. 61/5]

Dü çeşme ebruvânım hançer-i âzârdur sensiz
İki saff-ı müjem çün sûret-i minşârdur sensiz [G. 61/1]

Nigeh-bâzî ne mümkün hasretünden şekl-i ebrûlar
Dü murg-ı dîdeme şâhîn-i kec-minkârdur sensiz [G. 61/4]

Sevgilinin yanağının ışığı olmadan dünyaya bakmak, neşterlerle dolu karanlık bir yolda yürümek gibidir:

Nice tayy eylesün pâ-y-ı nigeh bî-şu'le-i rûyun
Ki şeh-râh-ı müjem târîk ü neşterzârdur sensiz [G. 61/2]

Şair ve aşığı ortak değerlendirdiğimiz için hayallerini ve hayal gücünü de ortak değerlendirmekte bir beis görmedik. Aşık sevgiliyi sadece hayalinde görebilir, bu yüzden sevgilinin hayalini de kendine yoldaş olarak düşünür:

Olup yârün hayâl-i şîve-i reftârı hem-râhum
Bir iki hatvede eflâke çıkdı câdde-i âhum [G. 92/1]

Bazen de gümüş bazulu sevgililerin ve güzel bir sâkînin bulunduğu meclisleri hatırlar, bunu kendisine hatırlatanın da yine kendi hayali olduğunu söyler:

Hûlyâ tertîb-i bezm itdükçe tab'-ı şûhuma
Sîm-bâzûlarla bir sâkî-i ra'na istedür [G. 19/2]

Sevinçliyken ve duyguları coşmuşken insan şevkle şiir yazar, kederliyken şiir yazmak ve yeni hayaller ortaya koymaksa çok daha zordur. Şairimiz, kederliyken bile ortaya yeni hayaller ve manalar koyabilmesinin hüner işi olduğunu söyler ve gönlünü tozluyken dahi yansımalar gösterebilen bir aynaya benzeterek övünür:

Hüner degül midür olmak suver-nümâ-yı hayâl

Secencel-i dilümün vakt-i igbirârında

[K. 6/52]

Aşık için hayal sevgiliyi düşünmek iken şair için hayal yeni manalar ve mazmunlar bulmak demektir. Her şair yeni hayaller bulma konusundaki ustalığıyla övünür. İzzet de hayal gücü üzerine çeşitli benzetmeler kurarak onun meziyetlerini vasfetmek ister.

Hayal üzerine çeşitli yönlerden kurulan benzetmeler genellikle tefahür amaçlıdır. Örneğin 5. kasidenin teşbib ve fahriye bölümleri tamamen hayal gücünün ve kalemin vasfedilmesine ayrılmıştır. Hayal gücü üstâd, tüccar, pîr ve hunyâger şeklinde ustalığı; Tûr, kulzüm, kûy ve pehnâver şeklinde büyüklüğü; peyk ve şu'le şeklinde hızı; şâhid, hacle, gülşen ve şebistân şeklinde de güzelliği ve güzel manalara mekan olması yönüyle vasıflandırılarak ele alınmıştır.

Hayalin tuzağa benzetilmesi aşğın sevgiliyi sadece hayalinde yakalayabilmesi, mecmuaya benzetilmesi de manaların çeşitliliği sebebiyledir. Sevgilinin boyunun elif, dudaklarının be harfine benzetilmesine dayanan bir beyitte ise aşğın hayali, elif-ba çalışan bir çocuk gibi tahayyül edilmiştir.

3. RAKİP

Rakip, âşık ve sevgiliden sonra Klasik şiirdeki en önemli tiptir. Şiirdeki “İnsan” unsuru bu üç tip etrafında şekillenir. ‘Ağyâr’ ve ‘düşman’ şeklinde de anılan rakîbin en önemli özelliği sevgilinin aklını çelebilmesi ve onunla sürekli hemhâl olmasıdır. Hak eden insanların hak ettiğini alamaması feleğin eski âdeti olacak ki; hakîkî âşık ne yaparsa yapsın ona yüzünü dahi göstermeyen sevgili, kendisinin kıymetini hiçbir zaman bilmeyecek olan rakîbe güzelliğini karşılıksız gösterir, hatta ona vuslatını sunar. Bu durumu hiçbir zaman hazmedemeyen âşık ise rakip ile ezeli bir rekâbet içerisinde.

Umursamaz tavrıyla zaten aşığı yaralayan sevgilinin rakibe gösterdiği teveccühler, aşığı kıskandırıp azabını çok daha şiddetlendirir ve dayanılmaz bir hale sokar:

‘İzzetâ vuslat niyâzını o şüh-ı kec-’atâ
Gayra itdükçe keremler imrenür imrendürür [G. 32/6]

Sevgili, âşığın kendisi dahil kimseye iltifat göstermemiş olsa bu durum âşığı çok da rahatsız etmez. Çünkü âşık sevgiliyi karşılık beklemeden sever ve sevgilinin kimseye ilgilenmiyor oluşu âşık için her zaman bir umut kapısı olur. Lakin sevgilinin sadece âşığa ilgi göstermeyip geriye kalan kim varsa ilgisini sakınmaması, âşığın dayanılmaz azabının asıl sebebidir. Yani âşığa asıl azap veren aşk veya ayrılık acısı değil kıskançlıktır.

Sevgilinin bu denli kıymet verdiği rakip ise genellikle niteliksiz ve hamdır. Tabiatında âşıklık istidadı bulunmaz. Liyakatsiz, kötü huylu ve kötü niyetlidir. Tam bir alçaklık ve uğursuzluk yığınıdır:

Temâşâ-yı cemâlin vakf idüp agyâr-ı bed-hûya
Bizi kat’-ı nigâha emr ü fermân eylemişlerdür [G. 37/4]

Biri hammâl-ı şekâ birisi pür-bâr-ı riyâ
Rukabâ şeyh ile sikletde ber-â-ber gelemez [G. 63/4]

Âşıklıkta olduğu gibi şairlikte de yetenezsizdir. Sevgilinin saçını vasfedecek olsa karman çorman bir şey ortaya çıkar³³:

Kâküli vasfın idermiş dün işitdüm agyâr
Bakdum im’ân ile ta’bîri müşevveş görünür [G. 21/9]

Aşk hakkında lafa gelince esip gürler ama tüm o yapmacık sözler gibi rakibin içi de bomboştur, çünkü hiçbir zaman aşkı gerçekten hissedemez:

³³ Rakibin şiirinin müşevveş (karışık) olduğu söylenirken aynı zamanda sevgilinin saçlarının dağınık ve perişan hali de ustalıkla hatırlatılır. Yani rakibin şiirleri gibi sevgilinin saçları da karmakarışıktır, lakin bu karışık saçları dahi muntazam bir biçimde vasfedebilecek biri varsa o da âşıktır.

Olur hakîkate baksan tehî derûn-ı rakîb
Egerçi na'ra-i 'ışk u mahabbeti koparur [G. 44/4]

Âşık ise rakibin tüm bu kötü özelliklerinin farkındadır, lakin pek kulak asmaya da sevgiliyi bu konuda uyarıp çektiği azabı şiirlerinde dile getirmekten başka elinden bir şey gelmez. Mesela bir beyitte sevgiliye, olgun öpücük meyvesini ham kişilere düşürmemesi telkin edilir:

Düşürmeden hazer it anı **hâm-kârâna**
Ki bûse nahl-i kadûn mîve-i resîdesidür [G. 30/5]

Sevgili ise âşığı görmezden geldiği gibi tüm bu uyarıları da kulak ardı eder ve rakibi vuslat gölgesi içinde rahat ettirirken âşığı ayrılık çöllerinde süründürür:

İdüp agyârı râhat-yâb-ı bâlâ-suffe-i vuslat
Bizi beydâ-yı hicrân içre üftân eylemişlerdür [G. 37/2]

Sevgili rakiple bağ bahçe safası sürüp nevruzu bile rakiple beraber kutladıkça, hakiki âşıkların hep bir ağızdan ettikleri ahlar yükselerek Hüseyinî makâmını bulur:

Rakîb o mehle olup yek-dil 'azm-i bâg-ı neşât
İdince girye-i 'uşşâk o demde yek-del olur [G. 45/4]

Nev-rûzda agyâr ile seyr eylese dil-ber
'Uşşâkun olur âhı hüseyinîye ber-â-ber [Mtl. 7]

Klasik şiirde en çok işlenen motif gül-bülbül motifidir. Gülün dalına konup devamlı yanık yanık öten bülbül, sevgili için sürekli âh eden âşıkla özdeşleştirilmiş; güzellik yönüyle de gül ile sevgili arasında alaka kurulmuştur.

Âşığı sevgiliye yaklaştırmayan rakip de doğal olarak güldeki diken olarak hayal edilir. Rahatsız edici ve zararlı olmasına rağmen gül dikenini koynunda besleyip büyütmede, uğruna yanık nağmeler terennüm eden bülbülün eline geçen tek şey ayağına batan dikenlerin acısı olmaktadır. Buna rağmen nasıl bülbül ayağına batan dikene rağmen

gül için ötmekten vazgeçmiyorsa, âşık da rakibin tüm hamlelerine ve rahatsız ediciliğine rağmen sevgili için âh etmekten vazgeçmez, çünkü elinden başka bir şey gelmez:

Karîni hârlar olmuş o gül-bün-i nâzun
‘Aceb mi nâle hem-âheng-i ‘andelîb olsa [G. 113/2]

O gül-rû hârlarla âşnâ olmuş bize şimdi
Misâl-i bülbül ey dil çâre yok efgândan gayrı [G. 132/3]

Âşığı sevgilinin yanına yaklaştırmaması ve çirkefliği sebebiyle rakibin en çok benzetildiği ikinci unsur köpektir. Âşığın hakaret etme isteğinin yanı sıra, âşık ne zaman sevgilinin mahallesine gelse, rakip de yabancı görmüş köpek gibi âşığa saldırıp onu uzaklaştırdığı için rakipten ‘seg’ yahut ‘it’ diye bahsedilir:

Ne denlü verziş-i ‘arz-ı merâm itdüm ise
Rakîb-i seg o mahall'evvelâ gelür görünür [G. 42/7]

Sevgilinin aya benzetildiği bir beyitte rakibe “bed-hâhâ” diye seslenilmesi dikkatimizi çekti. Köpeklerin dolunayda uludukları ise malumdur. “Ey kötü niyetli” manasına gelen ‘bed-hâhâ’ ifadesindeki ‘hâ hâ’ nidalarının köpeğin ulumasını tasvir eder biçimde mahsus kullanıldığını düşünerek beyte bir dolunay - köpek mazmunu gizlendiğine kanaat getirdik:

Senün o mâh yanında rakîb-i bed-h^vâhâ
Tahammül eyleyemem vaz’-ı nâ-be-hencârün [G. 84/4]

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KOZMİK ÂLEM VE TABİAT

1. KOZMİK ALEM

1.1. GÖKYÜZÜ (ÂSMÂN, FELEK, ÇARH)

Batlamyus'a kadar dayanan eski astronomi bilgisine göre evrenin merkezi Dünya'dır ve gökyüzü soğanın katlarına benzer bir şekilde Dünya'nın etrafını saran dokuz katmandan oluşur. Yukarıya doğru ilk yedi katman gezegen (seyyare) gökleri, sekizinci katman burçlar göğü, dokuzuncu katman ise sonsuz bir boşluk olan Atlas göğüdür. İlk yedi gök, kaçınıcı katman oluşuna yahut içinde bulunan gezegene göre adlandırılır:

9. Kat: ATLAS GÖĞÜ
8. Kat: BURÇLAR GÖĞÜ
7. Kat: Zuhâl (Satürn) Göğü
6. Kat: Müşteri (Jüpiter) Göğü
5. Kat: Merih (Mars) Göğü
4. Kat: Şems (Güneş) Göğü
3. Kat: Zühre (Venüs) Göğü
2. Kat: Utarid (Merkür) Göğü
1. Kat: Kamer (Ay) Göğü

Gezegenlerin bazı unsurlara etki etmesi ve onları yönetmesi inancına binaen her gezegene bir şahsiyet izafe edilmiştir. Buna göre Güneş hükümdar, Ay vezir, Utarid kâtip, Zühre çalgıcı, Merih cellat, Müşteri kadı, Zuhâl de hazine bekçisidir.

Bir kattan özellikle bahsedilmemişse, genellikle 'felek' dendiğinde bu dokuz katın tamamı kastedilir. Kubbe şeklinde tasavvur edilen felek yüksekliği, yüceliği ve kıymeti bakımından memduhların yahut övülen yapıların çeşitli yönleri için yüceltme maksadıyla mukayese unsuru olur.

Felek yaşlı ve köhnedir. Yıldızlarla süslüdür, ruhları ve melekleri barındırır. Dünyayı seyreder, yaşanmış-yaşanan her şeye şahittir. Âlemi kapsar. Göğün dokuz katı ‘dokuz baba’, anâsır-ı erbaa yani dört unsur da ‘dört anne’ şeklinde nitelenir:

Pâ-be-câ oldukça nüh âbây ile çâr ümmehât
Gelmeye mehd-i cihâna böyle pâkîze vücûd [T. 15/12]

Sürekli dönmesi sebebiyle, aşktan başı dönmüş âşık için ve çemene her sene farklı bir renkle gelip **Mevlevî** külâhı giymiş olarak hayal edilen lale için benzetilen olur:

Bir mâh-peyker eyledi ser-geşteter bizi
Gerdûn-ı bî-karâr ne ‘âlemedür ‘aceb [G. 6/4]

Gülşene her sene bir gûne libâs ile gelür
Olsa dönmekde felekle n'ola hem-pâ lâle [K. 2/41]

Mevlevî olmasa geymezi külâhı başına
Durmayup böyle dönerse felek-âsâ lâle [K. 2/42]

Yuvarlak düşünülmesi yönünden de çember, gûy, kalkan ve tefe benzetilir:

Cenâb-ı ‘**Âsım**-ı pîrûz-eser kim çenber-i eflâk
Benân-ı ‘ilmine bir halka-i engüşterîn olmaz [G. 67/7]

Hâme kim itdükçe şeb-dîz-i füsûnı zîr-i rân
Sâha-i ma’nâda gûy-ı çarh der-çevgân olur [K. 5/15]

Sâzına râmişger-i **Zühre** virüp ra’nâ düzen
Bezmdede tutsun usûl ile felek devr-i revân [M. 1/II/9]

Şöyle bir ceng oldu kim eflâke havf îrâs idüp

Gösterür kendin siper şeklinde çarh-ı çenberî [M. 1/I/4]

Âşıkların âhlarının göklere yükselmesi sıkça işlenen bir hayaldir. Kumaş manasına da gelmesi sebebiyle Atlas göğü ile atlas kumaş arasında sürekli benzerlik kurulur. Bir beyitte âşıkların göğe yükselen âhları, göğün atlas kumaşına işlenen nakışlar olarak düşünülür:

Dil kim şebâne hasret ile nâle-sâz olur

Âh-ı kebûd atlas-ı çarha tırâz olur [G. 34/1]

1.2. SEYYARELER

1.2.1. Ay (Mâh, Meh, Mehtâb, Kamer, Hilâl)

Günümüzün elektrikli aydınlatma sistemlerinin ve bilgisayar, cep telefonu vb. teknolojik aletlerin henüz icat edilmediği eski devirlerin uzun gecelerinde ayın ve ay ışığının toplum hayatındaki önemi oldukça büyüktü. Gece göğünün en güzel süsü olan ay; ışığıyla yolcuların yolunu aydınlatmış, güzelliğiyle insanların gözlerini gönüllerini açmış ve nice çift için denizin dalgalarına vuran ışığını³⁴ seyretmek maksadıyla gece dışarı çıkma bahanesi olmuştur:

Meh-tâb zevkî eylesek olmaz mı 'İzzetâ

Ol mâh-ı evc-i hüsn ile deryâda gelse de [G. 114/7]

Ramazan'ın ve bayramların gelişine hilalin görülmesi ile hükmedildiğinden koca bir sene Ramazan bereketinin ve bir aylık zorlu oruç günlerinin ardından da bayram sevincinin hasretini çekenler için dört gözle beklenen bir güzellik konumundadır. Sabırsız aşıklar için sevgili ile buluşma ihtimali demek olan bayramı müjdeleyen hilal, nefsinin terbiye etmek maksadıyla bir ay boyunca oruç tutmuş halk tarafından da sabırsızlıkla

³⁴ 'Yakamoz' ay ışığının denize vurması değildir. Esasında denizde yaşayan, denizin ateş böcekleri olarak bilinen 'Noctiluca Milliaris' isimli deniz canlısının uyarıldığında ışık saçması sonucu deniz yüzeyinde fosforlu renklere beliren sıradışı ışık gösterisine verilen isimdir. Bugün yanlış kullanılan yakamoz, bilakis ay ışığı olan gecelerde gerçekleşmez.

beklenir. Bayram lezzetlerini büyük bir iştahla bekleyen halk, balsa sabırsızlıktan bayram hilalini bile yiyecek duruma gelir:

Ârzû tâ o kadar şimdi cemâl-i ‘îdi

Bulsalar yerler idi halk hilâl-i ‘îdi

[Mtl. 18]

şiirlerde ‘meh, mâh, mehtâb, kamer, hilâl’ kelimeleri ile geçen ayın ele alınış yönü genellikle güzelliği, şekilleri, parlaklığı, aydınlaticılığı ve uğurlu sayılmasıdır. Eski astronomide feleğin 1. yani ilk katında bulunduğu düşünülürdü. Devrin astroloji inanışına göre de uğurlu sayılan ayın feleğin en alt katında bulunurken uğursuz addedilen **Zühal**’in seyyareler feleğinin en tepesinde yani 7. katta bulunması, feleğin adaletsizce cilvelerine örnek gösterilmiştir:

Gerdûnun eyle devr-i ep-endâzına nazar

Zillet **Kamer**’de rütbe-i rif’at **Zühal**’dedür

[G. 22/7]

Ay açık havada kurulan meclislere her gece gelip ışık verse de aşıkların gözleri yine güneşe ve aya benzettikleri sevgiliyi arar:

Ey mihr-i ‘işve bir gice sen gelmedün hemân

Her şeb bu bezme mâh-ı şeb-ârâ gelür gider

[G. 53/6]

Bezme teşrifünle revnak vir ü mâh-ı ârdeh

Subh-dem olmazsa ahşâm olsa da mâni’ degül

[G. 88/3]

Düşüne bezm-i sohbeti itmişdi nûra gark

Rûy-ı nigâra mâh-ı şeb-ârâ mıdur disem

[G. 97/5]

Mahzen tarzı kapalı ve yıkık yeraltı meyhanelerinde ise pencere dahi bulunmayıp güneş ve ay ışığı giremediğinden sabah akşam orada demlenen dertli aşıklara ışık veren sadece meclisin mumudur:

‘İzzetâ mâh ile hurşîdden umma pertev

Dâg-ı erbâb-ı dile şem’-i şeb-efrûz yeter [G. 58/5]

Sürekli döndüğü ve gece gece göğü gezdiği için hercailik vasfı yüklenen ay, sevgilinin tertemiz yanağından daha aşağı konumda tutularak namuslu güzel - ortalık güzeli kıyaslaması ile tezyif edilir:

Meh-i şeb-gerd-i ‘âlem ‘ârız-ı dildâra benzer mi

Nigâr-ı pâk-dâmen şâhid-i bâzâra benzer mi [G. 130/1]

İkbal konusunda feleğin desteklediği kimselere dur durak olmayacağı, güneş ve ayın sürekli dönüp ilerlemeleri ile örneklenir:

Direng olur mı felek-mesnedân-ı ikbâle

Ki gerdiş itmededür mihr ü mâh pey-der-pey [G. 128/4]

Güneş ile ay arasında bazen ortaklık, bazen de mukayese ilgisi kurulur. Bir beyitte ay ve güneşin doğup batarken titrer gibi görünmesi **Sultan**’ın eşiğine korkudan titreyerek yüz sürmeleri şeklinde yorumlanırken diğer bir beyitte halinden şikayet edip dert yanan şair, gönül yangınının bir parçası aya ulaşırsa ayın güneş ile yakıcılık ve parlaklık davasına tutuşacağını söyler:

Her subh u şâm ditreyerek mâh u âftâb

Dergâhı üzre nâsiye-sây-ı cebîn olur [K. 1/32]

Mâha olsa pertev-endâz âteş-i tab’um eger

Da’vi-i sûziş iderdi mihr-i pür-envâr ile [K. 12/5]

Ayın güneşten daha güzel olduğu kabul edilir. Şair “O ay yüzlü güzel varken güneşe bakamam” derken de aslında güneşe çıplak gözle bakamıyor oluşunu güzel bir sebebe bağlamıştır:

Bakamam çihre-i hurşîde o meh-rû var iken

N'eyleyem âyineyi sîne-i bî-mû var iken [G. 100/1]

Ay güzelliğiyle, güneş de parlaklığıyla ön plana çıkar. Sevgilinin aya benzeyen yüzünün ve güneş gibi parlak göğsünün güzellikleri de kendine hastır:

Yüzünde başka yârün sînesinde başka hâlet var

Belî meh-tâb hem-hâl-i fûrûg-ı âftâb olmaz [G. 73/5]

Şiir geleneğinde sevgili aya o kadar çok benzetilmiştir ki artık istiare yoluyla sadece ‘meh’ dendiğinde sevgilinin yahut bahsi geçen diğer güzellerin kastedildiği anlaşılır olmuştur. Yüz, yanak ve sevgili benzetmelerindeki temel yön güzelliştir. Mesela sevgilinin siyah kakülleri arasında bir görünüp bir kaybolan yüzü, bulut arkasına bir girip bir çıkan ay gibidir:

Şikâf-ı turrede seyr eyle çihresin gûyâ

Şehâb içinde meh-i enver açılır kapanur [G. 27/3]

Ayın güzellik yönüyle benzetilen olduğu diğer bir unsur ise çemendeki goncalardır. Bir beyitte de ay, gül bahçesine benzetilir:

Rutûbet öyle ki her bir reg-i cemâdîden

Şüküfte olmada gül-goncahâ-yı meh-timsâl [K. 3/13]

Yakışsun şeh-levendüm zîver-i destâr-ı nâz eyle

İdüp berçîde bir gül gülşen-i meh-tâbdan ammâ [G. 1/5]

Ay ile parlaklık yönünden ‘şebçerâğ’ ve çırağan eğlencelerindeki mumlar arasında benzerlik kurulur. ‘Şebçerâğ’ geceleri ışık saçtığı rivayet edilen efsanevî bir taştır. ‘Şeb-çerâğ-ı mâh-tâb’ ifadesi ile geçtiği iki beyitten birinde mehtap şebçerâğının **Kapudan Mustafa Paşa**’nın tacına süs cevheri olsa yaraşacağı, diğerinde ise **İbrahim**

Paşa ile evlenip gelin olan **Fatma Sultan**'a felek nişan hediyesi olarak mehtap şebçerağını verse yine noksan kalacağı söylenir. Ayın nişan hediyesi olmaya layık olmamasının sebebi, yüzeyindeki 'kelef' adı verilen izler olmalıdır:

Âsaf-ı rûşen-güher kim şeb-çerâg-ı mâh-tâb

Efser-i iclâline bir gevher-i tâbân olur [K. 5/30]

Gün gibi noksânı zâhirdür ger ol mahtûbeye

Şeb-çerâg-ı mâh-ı tâbânı felek virse nişân [T. 10/10]

İbrahim Paşa'nın düzenlediği çırağan eğlencesi için yazılan müseddeste mumların mehtabı yeryüzüne akıttığı, yine **İbrahim Paşa**'nın çırağanı için yazılan 8. kasidede ise ayı görenlerin bu çırağanlardaki kandillere benzeteceği ifade edilir:

Bu bezm-i nûr-sirişt içre kim görürse ider

Çırâg-ı gülşene teşbîh mâh-ı tâbânı [K. 8/4]

Kapudan Mustafa Paşa'nın çırağanı için yazılan 9. müzeyyel gazelde ise mumların her biri güneş gibi ışık saçarken kimsenin dönüp ay ışığına bakmayacağı söylenir. Ayrıca 'ziyâ-güster' ve 'meh-i tâbân' lale çeşitleridir:

Rûz-ı rûşen gibi her şem'a ziyâ-güster iken

Kim bakar tâbiş-i rûy-ı meh-i tâbâna bu şeb [G. 9/5]

Aydan bahsedildiğinde kastedilen genellikle dolunaydır. Kamerî takvimlerde ayın on dördünde dolunay tam yuvarlak halini aldığı için 'on dördünde' dendiğinde dolunayın kastedildiği anlaşılır. Bu ifadeyle sevgilinin en ideal yaşı olan on dört on beş yaşları da hatırlatılmış olur:

Âsmân-ı behcet ü ânun hilâl-ebrûları

Şimdi on dördünde 'İzzet mâh-ı tâbân oldı hep [G. 8/7]

Bezme teşrîfünle revnak vir çü mâh-ı çârdeh
Subh-dem olmazsa ahşâm olsa da mâni' degül [G. 88/3]

Birininün tâb-ı hüsni şu'le-i cevâledür
Birinün rûy-ı münîri âteş-i seyyâledür
Biri on beş yaşına girmiş biri nev-sâledür
Gurredür birisi 'İzzet mâh-ı tâbândur biri [Ş. 6/IV]

Yuvarlak olması sebebiyle dolunay sofraya, pamuğa ve tasa benzetilir. Güzellik gül suyunu ay sofrasından alan sevgilinin güzelliğinin kumaşı da yine ay ipliğinden dokunmuştur:

Gül-âb-efşân-ı hüsn ol şîre-i meh-tâbdan ammâ
Su vir reyhân-ı zülfe çeşme-i gird-âbdan ammâ [G. 1/1]

Bükülmüş destgâh-ı hâle içre penbe-i meh-tâb
Kumâş-ı nev-metâ'-ı hüsn-i yâra pûd u târ olmuş [G. 76/2]

Ne kadar mükemmel yuvarlaklıkta da olsa üzerindeki kelefler (izler) ayın güzelliğine gölge düşürmektedir. Bu izler olmasaydı, belki **Kapudan Mustafa Paşa**'nın güzide lalelerine lale tablası olabilirdi:

Olurdı bezmine bir lâle tablası kamerün
Kelefdan olmasa gışşı eger 'ayârında [K. 6/31]

Gece gündüz bir görünüp bir kaybolmalarıyla ay ve güneş, felek tasbazının eteği altına saklayıp hokkabazlıkla tekrar ortaya çıkardığı taslar olarak yorumlanır [Bkz: Oyunlar]:

Mihr ü mâhı zîr-i dâmânında pinhân eyleyüp
'Arsa-i meydâna çıksun tâs-bâz-ı âsmân [M. 1/II/8]

Mihr ü mehi nihân ider gâh gösterür

Gerdûn-ı bî-sebât ‘aceb tâs-bâz olur [G. 34/4]

Hilal yani yeni ay, ayın dolunaydan sonra en çok ele alınan evresidir. Genellikle sadece şekli yönüyle benzetmelere konu olan hilalin en sık benzetilen olduğu unsur sevgilinin kaşdır:

Egerçi kaşları mâh-ı neve mûmâsildür

Ol âfetün ruh-ı zîbâsı bedr-i kâmindür [G. 26/1]

Ebrû-yı yâr hâme-i mûy üzre resm idüp

Tasvîr-i şekl-i gurre-i garrâya meşk ider [G. 46/7]

Hilal, şekli sebebiyle kambur olarak vasıflandırılır ya da kamburlukla arasında anlam ilgisi kurulur:

Kâmet-i sâ mân u sabrum oldı ham-geşte benüm

Çekmeden bâr-ı gam-ı cevrin hilâl-ebrûların [G. 85/5]

Mesela aşğın bayramda sevgiliye kavuşabilmek için sıkıntılı oruç günlerinde sevgilinin ayrılığına tahammül edip gerekirse iki büklüm olması gerektiği söylenirken ‘bayram, hilal ve kambur’ alakası mazmun biçiminde beyte yerleştirilir:

İtmedin kâmetini rûze-i âlâmda lâm

Olmaz ol mâh-likâ ‘âşıkâ bayrâmda râm [G. 91/1]

Şehit Ali Paşa vâsındaki 3. kasidede **Paşa**’nın devrindeki asayişin leziz bir şekilde tavsif edildiği beyitlerden birinde, kambur hilal dışında ‘nitâk-ı öZR’ü takan biri daha bulunmayacağı söylenir. ‘Nitâk-ı öZR’ yani öZür kemeri hakkında malumat

bulamadık. Kanaatimizce bugün de kamburluğun engellenmesi için kullanılan dik duruş korselerine benzer ortopedik bir kemer olmalıdır:

Nitâk-ı ‘özri hele der-miyân ider yog-idi

Meger miyân-ı sipihr-i dü-tâda şekl-i hilâl [K. 3/46]

Hilalin şeklen benzetildiği unsurlar ise lenger (gemi çapası), rikâb (üzengi), gülmiş (kabara) ve kağıttır:

Fülke-i ikbâlinün bir lenger-i sîmînidür

Mâh-ı nevdür sanma kim çarh üzre âvîzân olur [K. 5/32]

Bu fülke gâlibâ bir lenger ihdâ itmedür kasdı

Felek bu gice turfe saykal urmuş mâh-ı garrâya [T. 13/9]

Çarh eşheb-i sa’âdetine ‘arz ider rikâb

Zinhâr sanma sakf-ı felekde hilâldür [K. 10/7]

Sakf-ı bâlâterine şemse-i zerrîn hurşîd

Sîm gül-mîh der-i pâkine mâh-ı garrâ [T. 8/8]

Vasfa âgâz itse bir şâ’ir zamîr-i rûşenin

Mâh-ı nev kâğıd virür hurşîd rîg-efşân olur [K. 5/42]

Sultan Ahmed ve **İbrahim Paşa** da uğurlu olmaları yönüyle aya benzetilir:

Mihr-i hümâyûn-sâyedür bedr-i sa’âdet-mâyedür

Behrâm ile hem-pâyedür kizb itmeme a’lâdur disem [T. 3/4]

Eyleyüp cümle rasad-fehmân-ı temyîz ittifâk

Didiler burc-ı şerefde mihr ü mâh itdi kırân [T. 10/12]

Şebistân-ı felek kim encümenğâh-ı kevâkibdür

Temâşâya bu bezm-i hâsı bin cân ile tâlibdür

Bu mevsimlerde zîrâ lâlezâr eflâke gâlibdür

Zemînün âsmâna şimdicek tercîhi vâcibdür

Ki bir hurşîdi var nâmı şehenşâh-ı mu'azzamdur

Meh-i tâbânı var 'ünvânı dâmâd-ı mükerremdür [M. 2/III]

Son olarak bir beyitte dolunay – köpek mazmunu gizlendiğine hüküm verdik:

Senün o mâh yanında rakîb-i bed-h^vâhâ

Tahammül eyleyemem vaz'-ı nâ-be-hencârun [G. 84/4]

[Bkz: Rakip]

1.2.2. Güneş (Hurşîd, Mihr, Âftâb)

Dünyadaki canlı yaşamın temel kaynağı olan güneşin klasik şiir geleneğinde de pek tabii önemli bir yeri vardır. Tarih boyunca özellikle Doğu medeniyetlerinde güneşe apayrı bir anlam yüklenmiş, Şark kültüründen beslenen şiir geleneğinde de güneş etrafında kurulan hayaller zenginleşerek devam etmiştir. En büyük ışık kaynağı olması, parlaklığı, çıplak gözle doğrudan bakılamaması, doğup batması, gece ve gündüzün oluşumundaki rolü, ay ile kurulan ortaklık yahut mukayeseler; zerre, şebnem, yıldız ve gölge ile arasındaki alakalar ele alınmış cihetlerinden bazılarıdır.

Eski astronomi bilgisine göre göğün dördüncü katında bulunduğu düşünülen güneş, feleğin hükümdarı olarak şahsiyetlendirilmiş ve uğurlu sayılmıştır. Burçlar da güneşin pozisyonuna göre belirlenmiştir. **Şehzade Abdülhamid**'in doğumuna yazılan 1. tarihte, şehzadenin güneşin ılımaya başlayıp **Hamel** (Koç) burcuna girdiği vakitler doğduğu bildirilir:

Ya'nî bulup mihr i'tidâl itdükde sa'de ittisâl

Virdi **Hudâ**-yı lâ-yezâl bir necl-i mahbûb u reşîd [T. 1/8]

Hurşîd idüp nakl-i mahal itdükde teşrîf-i hamel

Togdı o meh-pâre güzel bâ-ferr ü ikbâl-i mezîd [T. 1/9]

Hat sevgiliyi aşıklarına ısındırdığı için güneşi ılıtan ilkbahar ve **Hamel** burcu şeklinde düşünülür:

Evvel-bahâr-ı hattı ider nerm dil-beri

Hurşîdün i'tidâli de burc-ı **Hamel**dedür [G. 22/3]

Hattı o serd mihrî ısındurdu 'âşıkâ

Gûyâ bahâr irince hevâ oldu mu'tedil [G. 89/2]

'Mihr' kelimesi hem 'sevgi' hem de 'güneş' manalarına geldiği için gelenekte söz oyunlarına sıkça konu olur. Bir beyitte 'rûy-ı nigâr'ın mihr eliyle açılması' ifadesi; hem sevgilinin peçesinin aşığın sevgiyle dokunuşu ile açılması, hem de 'rûy-ı nigâr' isimli lalenin bahar güneşinin feyziyle açmasını kastedecek biçimde tevriyeli kullanılır:

Açıldı pençe-i mihr ile yine rûy-ı nigâr

Çözülse 'âşıkınun n'ola rişte-i cânı [K. 8/6]

Ay gibi güneş de sevgili için çok fazla benzetilen olmuş ve artık 'mihr, hurşîd, âftâb' dendiğinde istiare yoluyla sevgilinin kastedildiği anlaşılır hale gelmiştir. Sevgilinin güneş şeklinde düşünülmesinin başlıca sebebi yakıcı güzelliği ve aşığın gönlüne doğmasıdır. 'Mihr-i tâbdâr, mihr-i hüsn, âftâb-ı hüsn, âftâb-ı işve' şeklinde anılan sevgilinin görünmesi, ayrılık gecesine güneş doğması demektir:

Pâyânı yok mıdur şeb-i yeldâ-yı fûrkatün

Ey âftâb-ı 'işve görünmez misin dahı [G. 133/3]

Hâl-i ruhsârın anup encüm-şümâr idüm bu şeb

Çün seher gösterdi rûyın mihr-i rahşânım gibi [NG. 7/2]

Zerre, ancak loş bir ortama pencereden sızan ışıktaki uçuşurken görülebilen toz taneleridir ve eski fizik bilgisinde maddenin en küçük biriminin bu taneler olduğu düşünülürdü. Bu sebeple evrende bilinen en büyük cisim olan güneş ile zerrât - şumûs (zerreler ve güneşler) tezatına binaen sürekli birlikte kullanılır. Birlikte kullanılmalarının diğer bir sebebi de zerrelerin ancak sızan güneş ışığında görülebilmeleri yani varlıklarını güneşe borçlu olmalarıdır. Şair tezatlı güneş-zerre hayaline yeni bir tezat ekleyerek sevgilinin görünmesi ile diğer sıradan güzellerin gözünde zerre gibi yok olduklarını söyler. Yani zerreler normalde güneş ışığında var olurken güneş şeklinde düşünülen sevgilinin ışığı zerreleri yok etmektedir:

Zerreves hûbân olurlar cümle çeşmümden nihân

Gün gibi ey âftâbum âşkâr oldukça sen [G. 103/8]

Güneş ile alakalı diğer bir unsur da yıldızlardır. Yıldızlar ne kadar gece göğünün süsleri olsalar da güneşin doğuşuyla kaybolup giderler. Bu sebeple sevgili dışındaki diğer güzellerin güzelliğine haksızlık edilmemesi için onlar yıldız şeklinde vasıflandırılırken sevgili güzelliğiyle diğerlerini hükümsüz bırakan güneş olarak düşünülür:

İki dil-ber gördüm ammâ şûh fettândur biri

Biri necm-i müncelî hurşîd-i rahşândur biri

İkisi de bî-bedeldür hüsn-i bî-hem-tâ ile

Şîveler itmekde ammâ âfet-i cândur biri [Ş. 6/1]

Yıldıza benzetilen benler de ne kadar güzel olsalar dahi güneş gibi parlayan yanağın güzelliği onları da unutturur:

Hurşiddür sitâreleri nâ-bedîd iden

Hâlün olur fûrûg-ı 'izârunla muzmahil [G. 89/3]

Sühâ (Alcor&Mizar) yıldızı **Büyükayı** takımyıldızının en küçük yıldızıdır. Eskiden insanların gözünün keskinliğinin ölçülmesinde kullanılan bu küçük yıldız bir beyitte güneşle kıyaslanmış; **Sühâ** yıldızı güneşin yanında nasıl sönük kalırsa, güneşin de sevgilinin yanağı yanında **Sühâ** yıldızı gibi sönük kalacağı söylenmiştir. **Sühâ**'nın görülmemesinin güneşin ışığına etkisi olmadığı gibi güneş görünmese de sevgilinin yanağının ışık vermeye devam edeceği ifade edilir:

Ruhun ziyâ vire mihr-i semâ görünmese de

Şu'â'-ı şemse ne mâni' **Sühâ** görünmese de [G. 121/1]

Bazen bu ilgiler açıkça teşbih kurularak değil, mazmun biçiminde beytin içine gizlenerek okuyucuya sezdirilir. Mazmunlarda bir kavramı çağrıştıran kelimeler birlikte verilerek okuyucunun bulmaca çözer gibi o kavrama ulaşması amaçlanır. Mesela şu beyitlerdeki 'şebnem' ve 'gölge' unsurları güneş mazmununa ulaşılması için bir ipucudur. Şebnem çiy damlası demektir ve sabah güneş doğduğunda buharlaşması ile sevgilinin güzelliğine kendini kaptırarak kaybolan aşık için sembol teşkil eder. Diğer bir ipucu olan 'tal'at' kelimesi 'yüz güzelliği' manasına geldiği gibi 'tulû' yani 'güneşin ve ayın doğması' kelimesi ile aynı kökten gelir. Yani sevgiliye 'senin tal'atini gören şebnem gibi kapılır' denerek beyte bir 'gün gibi doğan güneş yüzlü sevgili' mazmunu yerleştirilir:

Hayrân olur çü âyine her sûretün gören

Şeb-nem gibi sana kapılır tal'atün gören [G. 105/1]

Aynı şekilde gölge de sürekli yerlerde sürünmesi ve varlığını güneş ışığına borçlu olması sebebiyle aşık için sembol teşkil eden unsurlardan biridir. 'Tal'at' kelimesinin yanına eklenen 'sâye' kelimesi ile sevgilinin güzelliği sebebiyle yerlerde sürünen bir aşık imajı ve güneş ışığı vurması ile yere düşen bir gölge mazmunu oluşturulur:

'İzzetâ bir dil-ber-i 'âlî-cenâbun tal'ati

Sâyeveş üftâde kıldı hâksâr itdi beni [G. 136/9]

Güneşe çıplak gözle bakılması gözü rahatsız ettiği ve geçici - nadiren kalıcı körlüklere sebep olduğu için güneşe bakılmaz. Bir beyitte şair ay yüzlü sevgili varken güneşe bakmaya tenezzül etmeyeceğini söyleyerek hüsn-i talil yapar. Diğer bir beyitte de bu sefer sevgilinin güzelliğini güneşe benzeterek utancından ona bakamıyor oluşu ile güneşe bakılamaması arasında ilgi kurar:

Bakamam çihre-i hurşide o meh-rû var iken

N'eyleyem âyineyi sîne-i bî-mû var iken [G. 100/1]

Târ-ı müjgânım olup perde-i haclet 'İzzet

Bakamam hâver-i hüsnine o vech-i hasenün [G. 86/4]

Sevgilinin göğsü de parlaklığı bakımından güneşe benzetilir ve sevgilinin her uzvunun güzelliğinin kendine has olduğu söylenir:

Yüzinde başka yârün sînesinde başka hâlet var

Belî meh-tâb hem-hâl-i fûrûg-ı âftâb olmaz [G. 73/5]

Her güzelin bir kusuru, her güzelliğin bir sonu olduğu gibi güneşin kusuru da batmasıdır. Güneş olarak vasıflandırılan sevgilinin güzelliğinin sonu da hatla gelir. Hattın gelip sevgilinin güzelliğini örtmesi, güneşin batması yahut kara yağmur bulutlarıyla örtülmesi şeklinde düşünülür:

Hatt-ı siyâh eyledi şeb-reng 'izârını

Ey mihr-i hüsn sen de dulunmaz mısın dahı [G. 133/4]

Ruh-ı yâri nikâb-ı hatt-ı 'anber-bâr göstermez

Ki ebr oldukça rûyın mihr-i pür-envâr göstermez [G. 74/1]

Görince hattını gül-geşt-i yâra meyl itdi

Velîk mîg ile târ oldı gün güşâde degül [G. 90/4]

Ebr-i hattı perde-pûş oldukça mihr-i hüsüne

Eşk-i tûfân-âşnâ hem-hâlet-i bârân olur [K. 5/51]

Güneşin bile batıyor olması aslında akıl sahipleri için bir ibrettir. Felek sabah göğe çıkardığı güneşi akşam, akşam göğe çıkardığı ayı sabah yerin dibine sokmaktadır. Bu sebeple feleğin itibarına da zilletine de kanmamak gerekir. Zaten bu alçak dünyadan vefa aramak, gece güneş aramak kadar abestir:

Vakt-i ikbâlinde hurşîdün zevâlin fehm idüp

‘Âkıl itmez i’ tibâr ikbâle zâ’ ildür diyü [G. 110/4]

Şeb-i târîkden hurşîd ümmîdinde olmakdur

Sipîhr-i dûndan cûyende-i mihr ü vefâ olmak [G. 78/6]

Güneşin batması yerin dibine girmesi şeklinde yorumlanır. Güneşten ‘köhne feleğin ateşi’ şeklinde bahsedilen bir beyitte şair yürek yangınını ahlarla göğe yükseltip güneşe gönderse, güneşin utancından yerin dibine gireceğini söyleyerek aslında doğal olan bir süreci değişik bir hayale bağlamıştır:

Âteş-i çarh-ı kühen hâke olur üftâde ger

Sûzişüm itsem havâle âh-ı âteş-bâr ile [K. 12/6]

Gören göz olmadıkça güzelliğin bir kıymeti kalmaz. Güzelliğin henüz kıymeti varken aşıklara arz edilmelidir. Zaten hat gelince sevgili revaçtan düşecek, aşıklarına ilgi göstermeye başlayacaktır. Aşıklar normalde sevgilinin güzelliğine hâlel getiren hattın gelmesini asla istemezler, hat gelince güzellik gittiği için ağlarlar. Lakin sevgili inat edip henüz hat gelmemişken güzelliğini aşıklara sunmazsa, aşıklar bu sefer sevgiliden bir an önce ilgi görebilmek için hattın gelmesini beklerler. Bir beyitte de sevgilinin cimrilığının güneşe benzeyen güzelliğini bozacağı, insanların oruç günlerinde güneşin batmasını istemeleri ile somutlaştırılarak sevgili inceden ikaz edilmektedir. Beyitteki ‘imsâk’ kelimesinin ‘cimrilik’ dışındaki bilinen ‘oruca başlama zamanı’ manası ve ‘bozmak’ manasındaki ‘nakz’ kelimesinin hususi olarak ‘nakz-ı sıyâm’ şeklinde ‘oruç bozma’

manasında kullanılması, beyitteki “oruçlu olduğu için normalde çok kıymetli olan güneşin batmasını isteyen halk” benzetmesi ile ustalıklı iham-ı tenasüp oluşturmaktadır:

Güneş cemâlinün imsâk nakz ider kadrin

Ki halk rûzede mihrün zevâlin isterler [G. 38/2]

Yine de aşıklar sevgilinin güzelliğinin sonsuz olduğunu düşünmek isterler, bu sebeple şair sevgilinin güzelliğinin sonunda batacak olan güneşe benzetilmesinin uygun olmadığını söyler:

O şühun olmada gitdükçe tâb-ı hüsni bâlâter

Sezâ mı ana teşbîh eylemek hurşîdi zâ’ildür [G. 52/2]

Sultan Ahmed, kızı **Fatma Sultan**, **Damat İbrahim Paşa**, **Basra Valisi Abdurrahman Paşa** ve şairin babası **Damat Mehmed Paşa** da uğurlu ve aydınlatici olmaları bakımından çeşitli şiirlerde güneşe benzetilirler.

Güneş yuvarlak şekli bakımından tas, rıhdan, şemse, miğfer ve mehçeye; renk bakımından altın varağa; parlaklık yönüyle gemi fanusuna, güzellik yönünden de gül bahçesine benzetilir. Güneş ve ay, felek tasbazının bir gösterip bir sakladığı taslardır:

Mihr ü mehi nihân ider gâh gösterür

Gerdûn-ı bî-sebât ‘aceb tâs-bâz olur [G. 34/4]

Mihr ü mâhı zîr-i dâmânında pinhân eyleyüp

‘Arsa-i meydâna çıksun tâs-bâz-ı âsmân [M. 1/II/8]

Kapudan Mustafa Paşa’nın aydınlık iç dünyasını bir şair övmek istese hilalin kağıt vereceği, güneşin de mürekkebi kurutmak için hemen rıh dökceği söylenir. Güneşin rıh dökmesi hayalinde şeklen rıhdana benzemesinin yanında ışınlarının kurutucu özelliği de etkilidir:

Vasfa âgâz itse bir şâ'ir zamîr-i rûşenin

Mâh-ı nev kâgıd virür hurşîd rîg-efşân olur [K. 5/42]

‘Şems’ güneş, ‘şemse’ de genellikle altın yaldızlı mürekkeplerle binalara yahut tezhip eserlerine nakşedilen güneşe benzer motiftir. Güneşin **İbrahim Paşa**’nın bezminin penceresine ve şairin babasının minare yaptırdığı caminin tavanına şemse olsa layık olacağı söylenir:

Ne bezm-i hâs ki zer-şemse itse şâyândur

Felek derîçesine neyyir-i dırahşânı [K. 8/12]

Sakf-ı bâlâterine şemse-i zerrîn hurşîd

Sîm gül-mîh der-i pâkine mâh-ı garrâ [T. 8/8]

Yine şeklen ‘şemse’ diye bahsedilen güneş, diğer bir beyitte **Kapudan Mustafa Paşa**’nın miğferi şeklinde düşünülür:

Serinde şemse-i hurşîd miğfer-i zerrîn

Derinde tâk-ı mukavves kıbâb-ı seb’-i şidâd [K. 7/16]

Mehçe; minarelerin, cami kubbelerinin ve sancak direklerinin tepesinde bulunan hilal şeklindeki küçük semboldür. Bugün ‘alem’ diye bilinir. **Ebû Eyyûb el-Ensârî**’nin türbesinin tamirine yazılan tarihte, türbenin kubbesine güneş mehçe olsa layık olacağı söylenir:

Sezâdur kubbesinde mehçe-i zerrîni mihr olsa

Mahaldür tâkına âvîze kılssa hûşesin **Pervîn** [T. 9/15]

Güneş rengi ve parlaması bakımından altına benzetilir. **Râkım Mehmed Efendi**’nin kasrına yazılan 20. tarihte, nakkaşın binanın altın nakışlarını güneşin altın varaklarıyla yapsa yaraşacağı ifade edilir:

Bu hüsn-i tarh ile şâyândur eger nakkâş

Bu kasra zer-varak-ı mihr ile iderse tılâ [T. 20/5]

Güneşin **Kapudan Mustafa Paşa**'nın baht gemisine fanus (gemi feneri) olması hayalinde de şekil ve aydınlatma yönü etkilidir:

Âsaf-ı deryâ-meniş kim keştî-i ikbâline

Meş'al-i hurşîd zer-fânûs-ı efrûzân olur [K. 5/29]

Güneşin güzellik yönüyle benzetildiği unsurlar ise gül bahçesi ve mir'ât isimli laledir:

Gülşen-i hurşîdden taktîr idüp ta'zîmle

Gîsüvân-ı hüsnine 'Îsâ gül-âb-efşân olur [K. 5/18]

Gülşen-i hurşîdden ta'tîr idüp **Rûhu'l-kudüs**

Gîsüvân-ı şâhid-i mazmûna 'ıtr-efşân olur [K. 5/19]

Çemende pertev-i mir'âta eyleyen dikkat

Zemîne indi sanur âftâb-ı rahşânı [K. 8/3]

1.2.3. Merkür (Utarid)

Feleğin ikinci katında bulunduğu düşünülen **Utarid**, feleğin kâtibi olarak şahsiyetlendirilmiştir. 'Cevher-i fa''âl' şeklinde de geçen **Utarid** eski astrolojide zekâ, şiir, anlayış ve sanatın yöneticisi konumundadır. Göğün en tepesine yazılar yazması ve memduha hayran olması hayaliyle ele alınır. Bir beyitte **Şehit Ali Paşa**'nın, diğer beyitte de **İbrahim Paşa**'nın ahlakına hayran olduğu ifade edilir:

Kemâl-i 'iffetine kudsîyân dil-beste

Sedâd-ı rüşdine hayrân cevher-i fa''âl [K. 3/25]

Zihî sadru's-sudûr-ı sâ'ibü't-tedbîr kim anun

Sedâd-ı re'yini tâ cevher-i fa''âl ider tahsîn [T. 9/4]

Birer beyitte de **Basra Valisi Abdurrahman Paşa'nın** ve **İbrahim Paşa'nın** isimlerini ve övgülerini feleğin en tepesine yazdığı hayal edilir:

Şâyestedür mehâsin-i zâtun debîr-i çarh

Yazsa safâyh-i felekün tâ-verâsına [K. 15/3]

Görince sadr-zîb-i 'izz ü ikbâl oldığın yazdı

Debîr-i çarh tâk-ı 'arşa nâmın âsaf-ı yek-tâ [K. 17/13]

Nesib bölümünde kalemin gücünün anlatıldığı 5. kasidede ise kalem süslü manalar yazdıkça tarzının güzelliğinden **Utariid**'in coşup şevkle raksa başlayacağı söylenir:

Hâme kim ma'nî-tırâz oldukça hüsn-i şîveden

Cevher-i fa''âl cûş-ı şevk ile raksân olur [K. 5/4]

1.2.4. Venüs (Zühre, Nâhid)

Göğün üçüncü katında bulunan **Zühre**, uğurlu addedilmiş bir seyyaredir ve felek bezminin sazendesi şeklinde vasıflandırılır. Diğer ismi **Nâhid**'dir. **Tebriz Kalesi**'nin fethine yazılan terciibendde fetih kutlaması için **Zühre**'nin saz çalıp şiir okuması istenir:

Sâzına râmişger-i **Zühre** virüp ra'nâ düzen

Bezmdede tutsun usûl ile felek devr-i revân [M. 1/II/9]

Okısun bu beyti bir nev-nagme-i dil-sûz ile

Eyleyüp **Nâhid** âheng-i makâm-ı **İsfahân** [M. 1/II/10]

Şehzade Abdülhamid'in doğumuna yazılan tarihte de şehzadenin dadısı **Zühre** (**Nahid**) olması emredilirse abes olmayacağı söylenir:

Şeh-zâdedür kim sâyesi oldı cihân pîrâyesi

Nâhîd olursa dâyesi anun degül emr-i ba'îd [T. 1/13]

Zühre uğurlu addedilmesine rağmen üçüncü felekte, **Zühal** uğursuz olmasına rağmen yedinci felekte yani gezegenler arasında en üsttedir. Bu durum, kişinin mutluluk ve uğurunun makamına değil kişiliğine bağlı olmasına örnek gösterilmiştir:

Rif' atün medhali yok zâtdur ikbâle mahal

Zühal ü **Zühre** sa'âdetde ber-â-ber gelemez [G. 63/3]

1.2.5. Mars (Merih, Behram)

Dördüncü felekteki **Merih** gezegeni feleğin komutanı yahut celladı olarak düşünülmüş ve uğursuz addedilmiştir. Diğer adı **Behram**'dır. Şehname Kahramanı **Behrâm-ı Gûr** da savaçılığı ile meşhur olduğundan **Behram** kelimesi çoğunlukla ihamlı kullanılır. Bir beyitteki 'mihir, bedr, pâye' karineleri ile gezegen, diğer bir beyitte de 'Dârâ' ve 'şemşîr' karineleri ile **Behrâm-ı Gûr** ile tenasüp oluşturur:

Mihr-i hümâyûn-sâyedür bedr-i sa'âdet-mâyedür

Behrâm ile hem-pâyedür kizb itmeme a'lâdur disem [T. 3/4]

Çekse o **Dârâ**-yı be-nâm şemşîr-i **Behrâm**-intikâm

Bir demde eyler iltikâm hasm ola bîrûn-ı rakam [T. 3/11]

1.2.6. Jüpiter (Müşterî, Bercîs)

Altıncı felekteki **Müşterî**, feleğin kadısı olarak şahsiyetlendirilmiştir ve en uğurlu (sa'd-ı ekber) gezegendir. **Bercîs** olarak da geçer. Akıl, fikir, güzel söz ve adalet sembolü olan **Müşterî** bir beyitte **Sultan Ahmed**'i övmek için görevli bir köle olarak nitelenirken diğer bir beyitte **İbrahim Paşa**'nın şanının yüceliğini gördükçe onu övdüğü söylenir:

N'ola vafunda bu beyti '**İzzet** îrâd eylese
Müşterî bir bende-i midhat-güzârundur senün [M. 1/V/10]

Vezîr-i a'zam **İbrâhîm Paşa**-yı keremver kim
'Uluvv-i şânını **Bercîs** gördükçe senâ eyler [NG. 3/1]

1.2.7. Satürn (Zühal, Keyvân)

Seyyareler feleğinin en tepesinde yani yedinci gökte bulunan **Zühal**, feleğin hazinedarı olarak vasıflandırılır ve en uğursuz (nahs-ı ekber) sayılan gezegendir. Diğer ismi **Keyvân**'dır. Yaşlı ve siyahi bir ihtiyar olarak tasvir edilen **Zühal**, şiirlerde gezegenler göğünün en tepesinde bulunması sebebiyle yüksek makam sembolüdür. Uğursuz bir gezegen olan Zühal en tepedeyken uğurlu sayılan ay ve Zühre'nin alt katmanlarda bulunması, feleğin adaletsizliğinin ve makamın kişiye her zaman mutluluk vermeyeceğinin tezahürleridir:

Gerdûnun eyle devr-i çep-endâzına nazar
Zillet **Kamer**'de rütbe-i rif'at **Zühal**'dedür [G. 22/7]

Rif'atün medhali yok zâtdur ikbâle mahal
Zühal ü **Zühre** sa'âdetde ber-â-ber gelemiz [G. 63/3]

Tebriz Kalesi'nin fethine yazılan terci-bendde 'pîr-i âsmân' (feleğin ihtiyarı) olan **Zühal**'in fethi tebrik etmek maksadıyla **Nef'î**'nin terciibende vasıta yapılan meşhur beytini okuyarak tazmin ettiği söylenir:

İntihâb itmiş okur bu beyti pîr-i âsmân
Bu gazâ-yı ekberün tebrîkine tazmîn için [M. 1/III/10]

Kapudan Mustafa Paşa'nın çırağanı için yazılan 9. müzeyyel gazelde Sultan Ahmed'in teşrifıyla rütbesi yücelen gül bahçesinin **Zühal**'in rütbesini küçümseyeceği ifade edilir:

Buldı teşrîf-i hümâyûn ile gülşen rif'at

Hande eylerse n'ola rütbe-i **Keyvân**'a bu şeb [G. 9/10]

Zühal'in **Kapudan Mustafa Paşa**'nın şanının yüceliğini gördükçe onu övdüğü ve **Paşa**'nın eşliğinin **Zühal**'le eş mertebede olduğu söylenerek **Paşa** övülür:

Kapudan-ı kerem-güster vezîr-i ehl-perver kim

'Uluvv-i şânını **Keyvân** gördükçe senâ eyler [G. 23/11]

Mustafa Paşa-yı gerdûn-kadr vâlâ-pâye kim

Âstân-ı devleti hem-rütbe-i **Keyvân** olur [K. 5/22]

Ayrıca şairin babası **Damat Mehmed Paşa**'nın eksik kalan minaresini tamamladığı camiye yaptıran selefi **Hacı Mehmed Paşa** için de 'Zühal rütbeli' ifadesi kullanılır:

Âsaf-ı **Cem**-haşemet dâver-i **Keyvân**-rif'at

Özi vâlîsi olan **Hâcî Muhammed Paşa** [T. 8/1]

1.3. YILDIZLAR VE TAKIMYILDIZLAR

1.3.1. Yıldızlar ve İlgili Benzetmeler

Yıldızlar parlamaları, çoklukları, Ay ve Güneş ile olan alakaları ve insan talihine etkili olmaları inaniş yönüyle ele alınır. Kişinin talihi iyi ise yıldızının yüksek, parlak ve beyaz olduğu düşünülür. Talihsiz kimselerin ise yıldızı düşük, sönük ve siyah olarak hayal edilir. Şiirlerde memduhun iyi talihi, kişinin baht yıldızının şeref yahut soyluluk burcundan doğup yükselerek parlaması şeklinde yorumlanır:

Bi-hamdi'llâh ki bir mahdûm-ı mifzâl-i ferehmendün

Tulû' itdi yine burc-ı şerefden necm-i ikbâli [T. 16/1]

Esâs-ı pâye-i kadri medâric-i ‘ulyâ

Medâr-ı kevkeb-i bahtı metâli’-i is’âd

[K. 7/13]

Gece parlayan yıldızlar, meleklerin çeşitli vesilelerle kutlama yapmak için gökyüzüne astığı kandiller olarak düşünülür:

Oldı rahşende kevâkib sanma şeh-âyîn için

Çarhı tezyîn itdiler kandîllerle kudsiyân

[T. 10/13]

Bezmgâh-ı âsmân üzre çırâgân eyleyüp

Sakfına kandîller assun ser-â-ser ahterân

[M. 1/II/7]

Devrin Çırağan eğlenceleri o kadar güzel ve aydınlıktır ki bu eğlenceleri seyredenler kandillerle aydınlatılmış bu mekanları yıldızlarla süslü gökyüzüne benzetir:

Nigâh-endâz olanlar bâgda bezm-i çırâgâna

Zemîni benzedürler âsmân-ı encüm-efşâna

‘Acâyib şu’le virmiş şem’ler sahn-ı gülistâna

Ki kıldı hıyre-i reşk-i dü-çeşm-i mest-i hayrâna

Çemen mi yohsa kim bir nûrdan deryâ mıdur bilmem

Dokunmuş rişte-i meh-tâbdan dîbâ mıdur bilmem [M. 2/I]

Gece göğünün süsü olan yıldızlar da bu eğlenceleri seyretmeye gelse layıktır. Eğlencelerin hava kararırken başlaması, yeni yeni belirmeye başlayan yıldızların bu eğlenceleri seyretmeye gelmeleri hayaline temel teşkil eder:

Bu bezm-i hâsı temâşâyâ gelse lâyıkdur

Medâric-i felekün encüm-i fûrûzânı

[K. 8/11]

Eğlencelerin düzenlendiği bahçelerdeki kandiller gibi laleler de mekanları süsleyip aydınlık vermeleri bakımından yıldızlara benzetilir:

Dâglardan şem'alar yakmış çırâgân eylemiş

Lâleler yek-ser nücûm-ı 'âlem-i bâlâ gibi [K. 4/25]

Tane tane olmaları bakımından da yıldızlar, fitneci gökyüzünün insanları tuzağına düşürmek için etrafına döktüğü bela taneleri olarak yorumlanır:

Ahter kıyâs eyleme gerdûn-ı fitne-cû

Dâm-ı füsûna dâne-i şûr u şerin döker [G. 47/7]

İnsanlara türlü sıkıntılar çektiren felek de gün gelip köhnelenecek, köşkünün tavanındaki yaldızlı nakışlar olarak düşünülen yıldızlar elbet bir gün dökülecektir, yani eninde sonunda kıyamet kopup her şey son bulacaktır:

Bir gün olur ki köhnelenüp kasr-ı âsmân

Sakfındaki nukûş-ı zer-ender-zerin döker [G. 47/6]

Yıldızlar sevgili ile ilgili benzetmelere de konu olur. Sevgilinin yanağındaki ter damlaları, ayın etrafındaki yıldızları hatırlatır:

Ruh-ı hoy-gerdesi pertev-nümâ-yı dâde oldukça

Şebistân-ı mehe bin şem'a-i kâfûr olur peydâ [G. 3/3]

'Yıldız saymak' (encüm-şumâr) günümüzde gecenin uykusuz geçirildiğini ifade eden 'koyun saymak' deyimine eski devirlerde karşılık gelen bir deyimdir. Sevgilinin yanağındaki benler ile yıldızlar arasında ilgi kurulur ve sevgiliyi hatırandan atamayan aşğın uyku uyuyamaz oluşu bu deyimle ifade edilir:

Gitdün ammâ rûy-ı pür-hâlün hayâli tâ-seher

Çak zamân-ı subha dek encüm-şumâr itdi beni [G. 136/8]

Hâl-i ruhsârın anup encüm-şümâr idüm bu şeb
Çün seher gösterdi rûyın mihr-i rahşânım gibi [NG. 7/2]

Sevgilinin yanağının parlaklığı, beninin güzelliğini unutturur. Bu durum Güneş doğduğunda yıldızların ortadan kaybolması ile ilişkilendirilir:

Hurşiddür sitâreleri nâ-bedîd iden
Hâlün olur fûrûg-ı ‘izârunla muzmahil [G. 89/3]

Yıldızlar ne kadar parlak ve güzel olsalar da güneş yanında hükümleri yoktur. İki güzel görüp birini çok beğenen şair, diğer güzeli parlak bir yıldız olarak nitelerken beğendiği güzeli güneşe benzetir:

İki dil-ber gördüm ammâ şûh fettândur biri
Biri necm-i müncelî hurşîd-i rahşândur biri
İkisi de bî-bedeldür hüsn-i bî-hem-tâ ile
Şîveler itmekde ammâ âfet-i cândur biri [Ş. 6/1]

Sevgilinin siyah saçının örgüsüne ve bağına bakanlar, aşıkların kuyruklu kara talih yıldızını görürler:

Seyr eyle zülfi örgilerin saç bagısını
Gör necm-i tâli’-i siyeh-i turredârumuz [G. 72/2]

1.3.2. Bazı Yıldız ve Takımyıldızlar

Divanda ismi geçen yıldız ve takımyıldızlar **Süreyyâ**, **Cevzâ**, **Şi’râ**, **Sühâ**, **Kehkeşân**, **Sa’dü’s-su’ûd**, **Ferkadân**, **Nesr-i tâ’ir** ve **Keffü’l-hadîb**’dir.

Süreyyâ (Pervîn, Ülker) dört beyitte geçen bir takımyıldızdır. Yedi parlak yıldızdan oluşması sebebiyle ‘yedi kandil, tesbih, yedi kız, salkım vb.’ şeklinde anılır. Üç ambarlı kalyonun feneri, zaten parlak olan **Süreyyâ** takımyıldızını daha da aydınlatacağı söylenerek övülür:

Ne kalyon kim olur meş'al-fürûz oldukça deryâda

Fenârı pertev-efgen encümenğâh-ı **Süreyyâ'**ya [T. 13/6]

Şairin babasının minare yaptırdığı camiye ve **Ebû Eyyûb el-Ensârî'**nin türbesine ise avize diye **Süreyyâ** asılsa layıktır:

Tâk-ı vâlâsına zencîr-i şihâb ile eger

İtse âvîze felek '**İkd-ı Süreyyâ'**yı sezâ [T. 8/13]

Sezâdur kubbesinde mehçe-i zerrîni mihr olsa

Mahaldür tâkına âvîze kılsa hûşesin **Pervîn** [T. 9/15]

Tebriz Kalesi'nin fethi için yazılan tercî-i bendin vasıta beyti, **Nef'î'**nin **Sultan Genç Osman** için yazdığı kasidenin ilk beytidir. Duvara kılıç asma geleneğinin ve hükümdarların kılıçlarının değerli cevherlerle süslü olmasının işlendiği beyitte, devrin hükümdarının kılıcına **Süreyyâ'**nın cevher olduğu, asılmak için de göğün en yüksek noktasına layık olduğu ifade edilir:

Âferin ey rûzgârun şeh-süvâr-ı saf-deri

'Arşa as şimden-gerü tîg-ı Süreyyâ-cevheri

Sadüssuud yıldızı, Kova (Aquarius) takımyıldızının en parlak yıldızı olan Beta Aquarii'dir. Oldukça uğurlu kabul edilen bu parlak yıldızın, Kethüdâ Mehmed Paşa'nın baht yıldızına ancak mülâzım (stajyer) olabileceği söylenir:

Kethüdâ-yı sadr-ı 'âlî dâver-i vâlâ-himem

Kim mülâzım kevkeb-i ikbâline **Sa'dü's-sü'ûd** [T. 15/1]

Sühâ (Alcor&Mizar), **Büyükayı** takımyıldızının en küçük yıldızıdır. Alcor ve Mizar adlı iki yıldızdan meydana geldiği daha sonraları keşfedilen ve eskiden insanların görüş kuvvetinin ölçülmesinde kullanılan bu zor seçilen yıldız bir beyitte güneşle

kıyaslanmış; **Sühâ** güneşin yanında nasıl sönük kalırsa, güneşin de sevgilinin yanağı yanında **Sühâ** gibi sönük kalacağı ifade edilmiştir:

Ruhun ziyâ vire mihr-i semâ görünmese de

Şu'â'-ı şemse ne mâni' **Sühâ** görünmese de [G. 121/1]

Şi'râ, eskilerin tek yıldız olarak gözlemleyebildiği, lakin bugün **Canis Majoris** ve **Canis Minoris** adlı iki yıldızdan oluştuğu bilinen **Sirius** yıldızdır. Kutup yıldızı olarak da anılan bu yıldız, göğün en parlak yıldızdır. Bir beyitte **Sultan Ahmed**'in baht yıldızının **Şi'râ** yıldızı gibi en tepede ve parlak olduğu söylenir:

Pâye-i ikbâli hem-ser kubbe-i gerdûn ile

Rütbe-i iclâli 'âlî kevkeb-i **Şi'râ** gibi [K. 4/35]

Nesrüttâir, Kartal takımyıldızdır. Oldukça küçük olan bu takımyıldızı görmek zordur. Bir beyitte ise meselelere tepeden bakıp bütünü görerek iç yüzünü anlayabilenlerin küçücük Kartal takımyıldızının kanadındaki desenleri bile görebileceği söylenir:

Hüner olmakdadur işrâf-ı zamîre mâlik

Nesr-i Tâ'ir'de olan bâl-i münakkaş görünür [G. 21/5]

Keffülhadîb, 'boyalı, kınalı el' manasına gelir ve bir araya geldiği vakit edilen duanın kabul olduğuna inanılan uğurlu sayılmış iki yıldızdır. Bir beyitte sevgili, kınalı elleriyle güzellik burcunun **Keffülhadîb** yıldızı olarak yorumlanır:

Dest-i hınâ-giriftesine bak 'aceb midür

Keffü'l-hadîb-i burc-ı cemâl olsa yârümüz [G. 72/3]

Cevzâ iki yıldızdan oluşan İkizler takımyıldızdır. Bir beyitte çemendeki çiftlerli goncalar için benzetilen olurken Üç ambarlı kalyon'un övüldüğü diğer bir beyitte denizde seyreden kalyonun yerin altındaki öküzden [Bkz. İnanışlar] gökteki **Cevzâ**'ya kadar her yeri heybetiyle titrettiği söylenir:

Şâh-1 gülde ‘andelîbân-1 çemen dem-sâz olup
Goncalar yek-laht-1 ülfet peyker-i **Cevzâ** gibi [K. 4/4]

Cesâmet şöyle kim deryâ yüzinde cünbiş itdükçe
Tezelzül virmede sevr-i zemîne tâk-1 **Cevzâ**'ya [T. 13/8]

Ferkadân (yahut Ferkadeyn) **Kuzey Kutbuna** yakın, çift yıldızdan oluşan ve uğurlu sayılan bir takımyıldızdır. **İbrahim Paşa**'nın, **Sultan Ahmed**'in kızı **Fatma Sultan**'la evlenip damat oluşuna yazılan 10. tarihte bu izdivaç, masumiyet burcunda Ferkadeyn yıldızlarının doğması şeklinde yorumlanır:

Leyle-i pâk-i zifâfında kimi teşbîh idüp
Burc-1 'ismetden tulû' itdi didiler **Ferkadân** [T. 10/11]

Kehkeşân, Güneş Sisteminin de içinde bulunduğu Samanyolu Galaksisinin dünyadan görülen ve kum yahut darı taneleri dökülmüş bir yolu andıran bulutsu kısmına verilen isimdir. Kehkeşân yani Samanyolu isminin verilmesinin sebebi de bu bulutsunun saman ve tanelerle bir harman yoluna benzetilmesidir. **Tebriz Kalesi**'nin fethi için yazılan terciibendde, Kehkeşân'ın bu zaferi kutlamak için atlas göğüne telli Tebrîzî kumaşlar döşeyerek eğlence yeri düzenlemesi gerektiği söylenir. Telli kumaş hayali yine **Kehkeşân**'ın görünüşü sebebiyledir:

Atlas-1 çarh üstine tertîb-i bezm-i şevk idüp
Telli Tebrîzî kumâş-1 nev döşetsün kehkeşân [M. 1/II/6]

1.4. BURÇLAR VE ASTROLOJİ

Burç, kişi doğduğunda dünyadan güneşe bakılıp hayali bir çizgi çekilerek sonsuza kadar uzatıldığı varsayıldığında ulaştığı on iki takımyıldızdan her biridir. Güneşin menziline girdiği bu takımyıldızların insan karakterinde ve kaderinde etkili olduğu ilk çağlardan günümüze kadar ulaşmış bir inanıştır.

Burçlar sırasıyla **Hamel** (Koç), **Sevr** (Boğa), **Cevzâ** (İkizler), **Seretân** (Yengeç), **Esed** (Aslan), **Sünbüle** (Başak), **Mîzân** (Terazi), **Akreb** (Akrep), **Kavs** (Yay), **Cedy** (Oğlak), **Delv** (Kova) ve **Hût** (Balık) şeklindedir.

Burçlar genellikle memduhun baht açıklığının vurgulanması maksadıyla ele alınır. Her yıldız bir burçta daha parlak görünür ve eskilerin inancına göre bu burçta kuvveti artar. Astrolojide de yıldızların güçlendikleri bu burca ‘şeref burcu’ denir. **Şehzade Abdülhamid**’in doğumu, şeref burcunda en parlak seyyare olan güneşin doğması; **Sultan Ahmed**’in kızı **Fatma Sultan** ile **İbrahim Paşa**’nın evlenmesi, müneccimlerin şeref burcunda güneş ve ayın kırana girdiği yorumunu yapmaları; **Şeyhülislam Es’ad Efendi**’nin **Medine** kadısı olması ise baht yıldızının şeref burcundan doğması şeklinde ifade edilir:

Ol neyyir-i hüsn ü bahâ kıldukda dehri pür-ziyâ

Burc-ı şerefden gûyiyâ mihr-i münîr oldu bedîd [T. 1/10]

Eyleyüp cümle rasad-fehmân-ı temyîz ittifâk

Didiler burc-ı şerefde mihr ü mâh itdi kırân [T. 10/12]

Bi-hamdi'llâh ki bir mahdûm-ı mifzâl-i ferehmendün

Tulû' itdi yine burc-ı şerefden necm-i ikbâli [T. 16/1]

Ayrıca masumiyet ve güzellik de burç olarak düşünülür. Yine **Fatma Sultan** ile **İbrahim Paşa**’nın evliliği, masumiyet burcundan **Ferkadân** yıldızının doğması şeklinde ifade edilir:

Leyle-i pâk-i zifâfında kimi teşbîh idüp

Burc-ı ‘ismetden tulû’ itdi didiler **Ferkadân** [T. 10/11]

Sevgili için de ellerinin kınalı olması dolayısıyla güzellik burcunun **Keffülhadîb**’i benzetmesi yapılır [Bkz. Takımyıldızlar]:

Dest-i hınâ-giriftesine bak ‘aceb midür

Keffü'l-hadîb-i burc-ı cemâl olsa yârümüz [G. 72/3]

Hususi olarak adı geçen burçlar **Hamel (Koç)** ve **Cevzâ (İkizler)** burçlarıdır. Eski kültürde yıl, güneşin **Koç** burcuna girdiği gün olan 21 Mart’ta başlardı. Hem yeni yılın hem de baharın gelişinin habercisi olan bu gün, Nevruz Bayramı olarak günümüze kadar kutlanagelmiştir. **Şehzade Abdülhamid**’in doğumuna yazılan 1. tarihte, şehzadenin **Hamel** burcunda doğduğu söylenir ve müneccimlerden şehzadenin zâirçesini (zâyiçe, yıldız haritası) uğurlu çizmeleri istenir:

Hurşîd idüp nakl-i mahal itdükde teşrîf-i hamel

Togdı o meh-pâre güzel bâ-ferr ü ikbâl-i mezîd [T. 1/9]

Zâ’irçe-i mevlûdını hem tâli’-i mes’ûdını

Teşrîf-i hayr-âlûdını yazsun müneccimler sa’îd [T. 1/11]

Sevgilinin hattı da sevgiliyi yumuşatıp aşığa ısındırması bakımından, güneşin yavaş yavaş ısınmaya başladığı **Hamel** burcu yani ilkbahar olarak düşünülür:

Evvel-bahâr-ı hattı ider nerm dil-beri

Hurşîdün i’tidâli de burc-ı **Hamel**dedür [G. 22/3]

Bir lale beytinde de **Şevk-efrûz** isimli lale Güneş, lale tahtası da **Hamel** burcu olarak nitelendirilmiş ve bu lale tahtaya dikildiği için baharın her günü Nevruz tadında geçse şaşılmayacağı söylenmiştir:

Bahâr eyyâmının olsa ‘aceb mi her günü nev-rûz

Hamel baş tahtadur üstinde lâle mihr-i **Şevk-efrûz** [LB. 48]

Eski astronomide burçlar göğün en yüksek noktalarını temsil ettiği için kule manasına gelen ‘burç’ adı verilmiştir. Mübalağalar için de tepe noktası teşkil eden

burçlardan **Cevzâ (İkizler)**, Üç Ambarlı Kalyon'un denize indirilişine yazılan 13. tarihte geçer. Denizde ilerleyen kalyonun Dünya'nın altındaki öküzden göğün tepesindeki **Cevzâ** burcuna kadar her yeri heybetiyle titrettiği mübalağalı bir biçimde ifade edilir:

Cesâmet şöyle kim deryâ yüzinde cünbiş itdükçe

Tezelzül virmede sevr-i zemîne tâk-ı **Cevzâ'**ya [T. 13/8]

Astronomide belirli bir gök cisminin gökte ulaştığı en yüksek noktaya 'semt-i re's' (zenith, başucu), en alçak noktaya da 'semt-i kadem' (nadir, ayakucu) adı verilir. **Şeyhülislam Es'ad Efendi'nin Medine** kadısı olmasına yazılan tarihin bir beytinde; memduhun fazilet yıldızı başucu noktasına ulaştığından beri feleğin altın halhalı olarak nitelendirilen ve en uğurlu sayılan seyyare olan güneşi dahi sürekli ayakucu noktasında bıraktığı, kadem (ayak) ve halhal alakası da hatırlatılarak zekice söylenir:

Gelelden semt-i re's-i iştihâra kevkeb-i fazlı

Olup güm-nâm tâ semt-i kademde kaldı halhâlî [T. 16/4]

1.5. DİĞER KOZMİK UNSURLAR

1.5.1. Güneş Sütunu, Gündoğumu, Günbatımı, Gökkuşağı

Amûd-ı subh (sabah sütunu), güneş doğarken gökyüzünde beliren sütun şeklindeki görüntüdür. Güneş sütunu da denir. Sevgilinin gömleğinin iki yakası arasından görünen göğsü, güneş sütununa benzer bir parlaklıkla aşığın gözünü kamaştırır:

Şikâf-ı câmeden kim gerden-i billûr olur peydâ

'Amûd-ı subha benzer dîdeme bir nûr olur peydâ [G. 3/1]

Ayrıca **Kethüda Mehmed Paşa'nın** kasrının bitişi için yazılan 15. tarihte, sabah sütunlarının kasrın çardağının altına sütun olsa yaraşacağı; **Râkım Mehmed Efendi'nin** kasrı için yazılan 20. tarihte de kasrın sütunlarının sabah sütunu gibi aydınlık verdiği söylenmiştir:

Habbezâ vâlâ sarây-ı pâk kim şâyestedür

Subh eger zîr-i revâk-ı tâkına olsa 'amûd [T. 15/16]

Kenâre-i ufuk-ı sakfına ziyâ virmiş

‘Amûd-ı subh gibi her sûtûn-ı müstesnâ [T. 20/3]

Gündoğumu sabah göğünün yakasının yırtılması şeklinde yorumlanır. 5. kasidenin fahriye bölümünde şair sabahın, hayal gücü gecesine doğan güneşin güzelliğini -yani şairin yeni ve orijinal hayallerini- görse utançtan ve hayretten yakasını paçasını yırtıp perişan olacağını söyleyerek gündoğumunu güzel bir hayale bağlar:

Bu şebistân-ı hayâlün görse hüsn-i matla’ın

Subh ceybin çâk idüp berhem-zen-i dâmân olur [K. 5/54]

Sevgilinin görünmesi, emel ufkundan güneşin doğması şeklinde düşünülür:

Çokdandır olmadı ufuk-ı kâmdan bedîd

Ol mihr-i tâbdâr ne ‘âlemeddür ‘aceb [G. 6/5]

Gündoğumu birden gerçekleşmez; fecr-i kâzib (yalancı sabah), fecr-i sâdık (hakiki sabah) gibi belli safhaları vardır. Dahve-i kübrâ (kaba kuşluk) ise öğle saatinden bir saat evvelki vakittir. **İbrahim Paşa**’nın doğruluk ve rüşdünün hakiki sabah gibi parlak, kabiliyetinin nurunun kaba kuşluk gibi ayan beyan olduğu ifade edilir:

Lem’a-i rüşd ü sedâdı fecr-i sânîveş berîk

Nûr-ı isti’dâdı zâhir dahve-i kübrâ gibi [K. 4/57]

Günbatımı üzerine kurulan hayaller ise ayın ve güneşin **Sultan**’ın eşğine sabah akşam (doğarken ve batarken) titreyerek yüz sürmesi, felek tasbazının tasları olan ay ve güneşi bir gösterip bir saklaması şeklindedir. Güneş olarak nitelenen sevgilinin hattının gelmesi de bu güzellik güneşinin batıp gece olması şeklinde yorumlanır:

Her subh u şâm ditreyerek mâh u âftâb

Dergâhı üzre nâsiye-sây-ı cebîn olur [K. 1/32]

Mihr ü mehi nihân ider gâh gösterür

Gerdûn-ı bî-sebât ‘aceb tâs-bâz olur [G. 34/4]

Hatt-ı siyâh eyledi şeb-reng ‘izârını

Ey mihr-i hüsn sen de dulunmaz mısın dahı [G. 133/4]

Gökkuşağı bir beyitte geçer ve **Râkım Mehmed Efendi**’nin kasrının kubbe köşesine çatma tavan olsa yaraşacağı söylenir:

Şu denlü rif’ati var tarhınun ki kavs-i kuzah

Kenâr-ı tâkına cüft-i mukarnes olsa sezâ [T. 20/2]

1.5.2. Şihab, Şimşek, Yıldırım

Şihâb eski astronomide yıldız kayması şeklinde yorumlanan, modern astronomide ise göktaşlarının atmosfere girerken sürtünmeden sebep yanarak ilerlemesiyle arkalarında bıraktıkları kızılımsı parlak izler olduğu anlaşılan doğa olayıdır. Şekli, rengi ve hızı sebebiyle şiirlere genellikle memduhun yüceltilmesi maksadıyla konu olur.

‘Kızılı çıkmak’ kötülüğünün ortaya çıkması manasında bir deyimdir. “Şihabın kızılı çıkmasaydı **Şehit Ali Paşa**’nın atının üzengisine halat olabileceği” söylenirken şihabın kızıl rengi de hatırlatılır:

Sezâ idi kızılı çıkmasaydı meydâna

Rikâb-ı rahşına medd-i şihâb olaydı düvâl [K. 3/39]

Göktekilerin şihab olmadığı, feleğin **Mustafa Paşa**’nın ikbal sarayının pencerelerine tel ve gemisine halat hazırladığı söylenir:

Şibâk-i revzen için tel çeker şihâb-ı felek

Sarây-ı câhınun eyvân-ı üstüvârında [K. 6/27]

Şihâbun riştesinden rîsmân-bâf-1 felek şimdi

Şebâne turmayup âlât ihzâr eyler ihdâya [T. 13/5]

Şairin babasının minare yaptırdığı caminin kubbesine de feleğin şihab zinciriyle yedi kandilli **Süreyya** takımyıldızını avize diye assa yaraşacağı ifade edilir:

Tâk-1 vâlâsına zencîr-i şihâb ile eger

İtse âvîze felek 'ıkd-i **Süreyyâ**'yı sezâ [T. 8/13]

Ayrıca sert bir kışı anlatan 7. gazelde soğuktan şihabların bile donup kaldığı mübalağalı bir biçimde anlatılır:

Eser o denlü şitâda tonar kalur şimdi

Ne denlü sür'at-i reftâr iderse dahı şihâb [G. 7/4]

Şimşek şiiirlerde hızı, parlaklığı ve yakıcılığı yönüyle ele alınır. 'Berk-1 hırmen-sûz' 'harman yakan yıldırım' demektir. Harman kaldıran çiftçinin o seneki tüm mahsulatı demek olan harmana yıldırım düşüp yanması felaket olduğundan mahvetmek manasına gelen 'hırmen-sûz (harman yakan) şeklinde bir deyim oluşmuştur:

Şerâr-1 nâr-1 firâk itdi tab'ı pür-tef ü tâb

Ki berk-1 hırmen-i sabr oldı dûri-i yek-sâl [K. 3/69]

Hâme kim pür-tâb ola mazmûn-1 âteş-pâresi

Berk-1 hırmen-sûz-1 heft-evreng ü çâr-erkân olur [K. 5/7]

Kılıcın çeliğe çevrilmesi için dövüldükten sonra suya batırılmasına 'su verme, suvarma' denir. Sevgili alemleri yakıp yıkmak istiyorsa gamze kılıcını çeliğe çevirmek için su yerine yıldırım vermesi tavsiye edilir:

Yakup yıkmaksa kasdun 'âlemi ey gözleri hûnî

Suvar şemşîr-i gamzen berk-1 âteş-tâbdan ammâ [G. 1/7]

Şimşek bir beyitte hızı yönüyle şairin hayal gücü için, diğer bir beyitte de **Şehit Ali Paşa**'nın atının koşarken nalından çıkan kıvılcımlar için benzetilen olur:

Şu'le-i cevvăle-i endîšemün yek hatvede

Berk-ı hâtif olsa ger hem-râhı bî-dermân olur [K. 5/56]

Girince 'arsa-i peygâra rahş-ı âsmân-seyri

Şîrâr-ı mîh-i na'li berk-ı 'âlem-sûzdur gûyâ [T. 6/5]

Sonbaharın güzelliklerinin anlatılıp ilkbaharla kıyaslandığı 6. kasidenin nesib bölümünde, ilkbaharın yağmur bulutları ağılıyorsa sonbaharın da şimşeklerinin güldüğü ifade edilir:

Bahârün eyler ise girye ebr-i târîki

Bunun da hande ider berkı kûhsârında [K. 6/3]

1.5.3. Meridyen (Tûl), Paralel (Arz)

Coğrafya ıstılahında 'tûl' meridyen, 'arz' ise paralel manasına gelir. Tüm meridyenlerin uzunluğu birbirine eşitken paralellerin uzunlukları değişiklik gösterir. Eski coğrafya bilgisinde meridyenlerin tüm paralellerden daha uzun olduğu düşünülse de modern coğrafyada dünyanın geoid şeklinin keşfiyle ekvatorun meridyenlerden daha uzun olduğu kabul görnüştür. Bir beyitte sevgilinin boyu servi ağacı ile mukayese edilmiş, meridyen ve paraleller nasıl aynı boyda olamazsa servinin de sevgilinin boyundaki letafete sahip olamayacağı ifade edilir:

Kaddüne serv letâfetde ber-â-ber gelemez

Tûl ile 'arz mesâhatda ber-â-ber gelemez [G. 63/1]

2. ZAMAN VE ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR

2.1. MEVSİMLER

2.1.1. İlkbahar

İlkbahar her zaman neşenin ve güzel günlerin sembolü olmuştur. Kışı ve yazı sevmeyenler olsa da ilkbaharı sevmeyen insan yok gibidir. Hava ılımaya, çiçekler açmaya, tabiat canlanmaya başladıkça insanların da kamı kaynar ve tüm kış eve kapanan insanlar hafif serin havanın lezzetini çıkarmak için kırlara koşar, bağ ve bahçelerde eğlenceler düzenlenir.

Çırağan eğlenceleri de lalelerin açmaya başladığı bahar akşamları yapıldığı için birçok şiirde çırağan ve bahar bir bütün olarak ele alınır:

Çemende lâleler açsa çırâgân itse ‘aksinden
Şebistân-ı safâ hem-hâlet-i subh-ı bahâr olsa [G. 112/4]

Güllerin ve lalelerin açılması, bülbüllerin ötmesi, bahar yağmurlarının başlaması gibi sebeplerle şiirlere konu olan bahar, tüm sene hasreti çekilen sevgilinin de görülmesi demektir. Tabiat nasıl canlanıyorsa, bahar eğlencelerine gelen sevgili de öyle canlanıp açılır:

Hatt-ı sebzün oldı revnak-bahş-ı ‘ünvân-ı cemâl
Ey nihâl-i tâze açıldun bahâr oldukça sen [G. 103/3]

Neşelenip yanaklarında güller açan sevgiliden beklenen, aşkılarıyla konuşması yani dudak goncasının açılmasıdır:

Ruhsâr-ı yâr gülşeni her-dem bahâr iken
Ey gonca-gül bu yerde isen gel hemân açıl [G. 89/6]

Sevgiliyi aşıklarına ısındırması açısından hat da ilkbahar olarak düşünülür:

Evvel-bahâr-ı hattı ider nerm dil-beri
Hurşîdün i’tidâli de burc-ı Hamelledür [G. 22/3]

Hattı o serd mihri ısındurdu ‘âşıkâ

Gûyâ bahâr irince hevâ oldı mu’tedil [G. 89/2]

Sonbaharın bile güzelliği, son günlerinde ilkbaharın gelişinin beklenmesindedir:

K’ider gönülleri leb-rîz-i şevk ümîd-i bahâr

Hazânun âhir-i eyyâm-ı hoş-güzârında [K. 6/14]

Bahar ne kadar eğlence ve mutluluk zamanı olsa dahi sevgili yoksa baharın da şevkı yoktur:

Yanumda yok o büt-i nev-resüm benüm ‘İzzet

Cihân bahâr ile ‘Adn olsa dil safâda degül [G. 90/5]

Abdurrahman Paşa’nın cömertliği de bahara benzetilir:

Feyz-i bahâr-ı cûd ile bâg-ı merâmda

Katmer karanfûl açdı yahud gül-bün-i tarî [K. 16/4]

2.1.2. Yaz

Yaz mevsimi sadece iki beyitte ‘sayf ü şitâ’ (yaz kış) ifadesi ile yer alır ve herhangi bir benzetmeye konu olmaz.

2.1.3. Sonbahar (Hazan, Köhne-bahar)

Sonbahar hüznün ve ayrılığın mevsimidir. Yaklaşan kışın ve yavaş yavaş soğuyup kapanan havanın getirdiği depresif atmosfer, insanların sürekli bahar zamanlarına hasret duymasına sebep olur. **Hemedan Kalesi**’nin fethi ile **Sultan**’ın **Acemlere** sonbaharı yaşattığının söylenmesi buna bir örnektir:

Berg ü bârın ‘Acem’ün sarsar-ı idbâr döküp

Kıldı pejmürde-i âsîb-i hazân ülkesini [T. 5/7]

Aslında dertli aşıkların gördüğü tek bahar sonbahardır, çünkü sevgili olmadıkça ilkbahar bile aşıklara sonbahar gibi gelir. Bu sebeple dertli aşıklardan çemendeki bülbüllere kadar herkes ilkbahar günlerinin özlemini çeker:

Bahârın görmedük dehrün gam u ahzândan gayrı

Ümîdüm nahli hîç ber virmedi hırmândan gayrı [G. 132/1]

Biz nâle-senc-i köhne-bâhârân-ı hasretüz

Gülzârda hezâr ne ‘âlemeddür ‘aceb [G. 6/3]

Sevgilinin baharı olarak düşünülen güzelliğinin son bulması da doğal olarak sonbahar olarak düşünülür. Bahar demleri gibi sevgilinin mükemmel güzellik zamanları da geçicidir ve kısacık sürer. Sevgili bu geçici güzelliğine aldanıp gururlanmaması için uyarılır:

Aldanmasun bahârına ol nev-nihâl-i nâz

Bir gün hazân olur yine berg-i terin döker [G. 47/5]

İtme üşkûftegi-i rû-be-hazân ile gurûr

Devlet-i hüsn ü bahâ ey gül-i ter çok sürmez [G. 64/5]

Sevgilinin güzelliğinin son bulması ise hat gelmesiyle olur. Bu sebeple sevgilinin hattı, baharın arkasından gelip onu sonlandıran sonbahara benzetilir:

Hatt eyledi tarâvet-i hüsnin hâlel-pezîr

Seyr it hazânı der-pey olan nev-bahârını [G. 135/4]

Sonbaharın tüm bu olumsuz yanlarına rağmen kendine has bir güzelliği de vardır. Bahar mevsimi nasıl ‘bahariyye’ kasideleri ile tasvir ediliyorsa, hazan mevsimi de ‘hazaniyye’ kasidelerinde tavsif edilir. **Mustafa Paşa** vafındaki 6. kaside bir

hazaniyyedir ve nesib bölümünde, nasıl ilkbaharın güzellikleri varsa sonbaharın da kendine has güzellikleri bulunması mukayeseli ve leziz bir biçimde işlenir:

Bahar aylarında çemen dalgalanıyorsa, hazanda da akarsuların coşup dalgalanışı seyre değerdir. Baharın yağmur bulutları ağılıyorsa, hazanın şimşekleri dağ başında güler. Baharda bülbüller yanık feryatlar ediyorsa, hazanda keklıkların kahkahaya benzer ötüşleri neşe verir. Baharda çemen dostlarla doluyorsa hazanda en azından yabancı ot bulunmaz, yani hazanın tadı onun zevkini gerçekten bilenlerle çıkarılır. Baharda ağaç gölgesi ferahlatıyorsa hazanın da sünbülî (yağmursuz kapalı) havası gönüle safa verir. Baharın rüzgarları insanın kanını kaynatıyorsa hazanın da ılık havası cana can katar.

Sonbahardaki tabii olaylar da güzel sebeplere bağlanarak hüsnitalil yapılır. Mesela yapraklar hazanda ağaç tepesini terk edip akarsu kenarlarına piknik yaygısı döşemek için giderler. Ağaçtan kopan yaprakların sabah rüzgarında dans etmesinin sebebi bu mevsimin bereket ve mutluluğunun kuru yapraklara dahi sirayet etmesidir. Hazanın işret mevsimi olması, yabancı nergisin elinde kadeh olmasından bellidir. Hazanın kendine has güzelliklerinin tadı çıkarılabiliyorsa, baharın emanet güzelliğinin geçici olmasındandır. Çiçek dikim mevsimi olan hazan, akıllı ve basiretli insanların gözünde bahardan evlâ olsa şaşılmaz; çünkü laleler nasıl hazanda kuzuluyorsa baharda sevgilinin gelme ümidi de aşıkların gönlünde öyle kuzular.

Ayrıca sakinin **Ferah-âbâd** köşküne sonbahar safası için çağırıldığı bir beyitten bu köşkte sonbahar eğlencelerinin de düzenlendiği anlaşılmaktadır:

Kesb-i neşât-ı köhne-bahâr eylesek biraz

Sâkî-i bezm-i mey **Ferah-âbâd**'a gelse de

[G. 114/3]

2.1.4. Kış

Kış mevsimi genellikle soğuğu ile ele alınsa da 1. şarkı kış meclisinin güzelliğini tavsif eder. Uzun ve soğuk kış gecelerinde sazlı sözlü işret meclisleri, bir araya gelip eğlenmek ve güzel vakit geçirmek için en güzel seçenektir. Baharda herkes kendini dışarı attığı için kimin ne niyette olduğu bilinmez. Zahitlerin dahi kılık değiştirip bahar eğlencelerine geldikleri bilinir. Kış eğlenceleri ise ‘biz bize’ olduğu için riyânın yer bulamayacağı bir ortamdır:

Başka ‘âlem var bu mevsimde şitâ eyyâmıdır
Meclis-i sohbetde âheng-i nevâ eyyâmıdır
Giceler hûbân ile zevk u safâ eyyâmıdır
Hâsılı kışdur begüm terk-i riyâ eyyâmıdır [Ş. 1/I]

Baharın adı çıkmıştır, asıl sohbet zevki kışın yaşanır:

Zevk-ı sohbet kışdadur gerçi bahârün nâmı var
Subhı var ise anun ammâ bunun ahşâmı var
Her işün bir vakti her bir ‘âlemün hengâmı var
Şimdi dil-berlerle evde inzivâ eyyâmıdır [Ş. 1/III]

Bu mevsimde güzelleri avlamak isteyenler avare gezmemele, meyhaneye gelmelidir. Çünkü nazlı ve vahşi güzeller ancak sohbetin lezzeti ve şarabın rehaveti ile avlanabilir:

Fasl-ı deydür böyle mevsimlerde gezme serserî
Sayd-ı hûbân itmege yâbâna gitme gel beri
Avlayam dirsene yatakda ‘İzzetâ vahşileri
Dergeh-i pîr-i mugâna ilticâ eyyâmıdır [Ş. 1/VI]

Aşığın sevgili ile arası bozulduğunda ise kış ayları çekilmez olur. Sevgili ile bozulan aranın anlatıldığı 7. gazelde, havanın buz kesmesi sevgili ile şair arasındaki soğukluğa bağlanır:

Cihânı eyledi sermâ ihâta zannum odur
Hevâya oldu mü’essir bürûdet-i ahabâb [G. 7/2]

Meclislerde rebabın tellerinde mızrabın kayması, tellerin dahi aradaki soğukluktan etkilenerek buz tutmasına şeklinde yorumlanır:

Bu demde nagme-i mızrâb lagziş-i pâdur

O denlü oldı çü yah-beste-râh târ-ı rebâb [G. 7/3]

Hava o kadar soğuktur ki oynaklığı ile meşhur cıva ve gökyüzündeki ateşli şihab dahi donup kalarak vakar ehli olmuşlardır:

Eser o denlü şitâda tonar kalur şimdi

Ne denlü sür'at-i refât iderse dahı şihâb [G. 7/4]

Bu dem ahâli-i temkînden şümâr olunur

Bu berd ile hareket itmeden kalur sîm-âb [G. 7/5]

57. gazelde de kışın çıkılan bir yolculuğun zorlukları anlatılır ve bu seferin yolcularına cehennem azabı anlatılsa yalan geleceği söylenir:

Kizb eyler 'İzzetâ bu zemistân ehline

Virse 'azâb-ı dûzahıyândan haber sefer [G. 57/5]

2.2. AYLAR

Divanda zikredilen ay isimleri **Nisan**, **Şevval** ve **Behmen**'dir. **Nisan** ayı bereketli yağmurları ve nisan yağmuru damlalarının istiridyenin ağzına düşerek inci olması inancı sebebiyle üç beyitte yer alır:

Ebr-i nîsân-ı mekârim ki yem-i lutfi ile

Açılır gül bitürür dâmen-i sahrâ lâle [K. 2/30]

O denlü gülşene nîsân-ı feyz-bârân kim

İder nezârede târ-ı nigâha nazm-ı le'âl [K. 3/9]

Degüldür zât olan mazhar kemâl-i kâbiliyyetdür

Ki nîsânun düşen her katresi dürr-i hoş-âb olmaz [G. 73/3]

Şevval hicrî takvimde **Ramazan** ayından hemen sonra gelen aydır, yani bayramda görünen hilal şevval ayının hilalidir. Bu sebeple bir beyitte ‘mumlar şevval hilalinin doğuşu gibi şevk vermekte’ derken bayram hilalinin kastedildiği anlaşılır:

Tal’at-ı gurre-i şevvâl gibi virmede şevk

Âdem itdükçe nazar şem’-ı fûrûzâna bu şeb [G. 9/7]

Behmen eski **Fars** takviminin onuncu ayıdır ve **Kova** burcuna (21 Ocak – 19 Şubat) denk gelir. 5. kasidenin (kalemiyye) bir beytinde kalemin feyzinden bir parça alsa çorak ve soğuk behmen ayının baharı özendirecek kadar bereketli olacağı söylenir:

Hâme kim feyz-i nemâsından olursa nem-pezîr

Şûre-mâh-ı behmenî reşk-i bahâristân³⁵ olur [K. 5/8]

3. DÖRT UNSUR (ANASIR-I ERBAA)

Eskiler ateş, su, toprak ve havanın maddenin dört temel unsuru olduğunu düşünmüş ve bu dört bileşiğe ‘anâsır-ı erba’a (dört unsur)’ ve ‘çâr-erkân (dört temel esas)’ gibi isimler vermişlerdir. Varlık âleminin yaratılışını göklerin hareketlerine bağlayan eskiler, maddelere tesir etmesi bakımından dokuz göğe ‘dokuz baba’, müesser olması yönüyle anasır-ı erbaa’ya da ‘dört ana’ demişlerdir.

Bu unsurların birlikte kullanılması genellikle mübalağa maksatludur ve kainatın tamamı kastedilir. Kalemiyyenin bir beytinde kalemden çıkan ateş parçası mazmunların yedi tahtı (yedi gezegen) ve dört esası (anasır-ı erbaa) tarumar edeceği söylenir:

Hâme kim pür-tâb ola mazmûn-ı âteş-pâresi

Berk-ı hırmen-sûz-ı heft-evreng³⁶ ü çâr-erkân olur [K. 5/7]

³⁵ **Molla Câmî**’nin **Bahâristân** adlı eseri de hatırlatılmaktadır.

³⁶ Bkz: Sanatkârlar

Kethüda Mehmed Paşa'nın kasrının bitişine yazılan 15. tarihte “Dokuz baba ve dört anne var olalı beri dünya beşiğine böyle temiz bir vücut gelmemiştir” denerek **Paşa** mübalağalı bir biçimde övülür:

Pâ-be-câ oldukça nüh âbây ile çâr ümmehât
Gelmeye mehd-i cihâna böyle pâkîze vücûd [T. 15/12]

Anasır-ı erbaanın bir arada kullanılmasının bir sebebi de tezat oluşturma maksadıdır. Mesela kalemiyye kasidesinde **Mustafa Paşa**'nın emrinin geçerliliği, zıt maddelerin kaynaşmasını emretse denizdeki hava kabarcıklarının alevlere ocak olacağı söylenerek vurgulanır:

Ülfet-i ezdâdı ger emr eylese bî-iştibâh
Şu'leye zarf-ı habâb-ı bahr âteşdân olur [K. 5/45]

3.1. SU VE İLGİLİ UNSURLAR

3.1.1. Su

Genel olarak su berraklık ve duruluk sembolüdür. ‘Zülâl’ kelimesi ile ifade edilen berrak ve lezzetli su, birer beyitte **Şehit Ali Paşa**'nın tatlı sözleri, sevgilinin güzelliği ve kalem için benzetilen olur:

Rübûde meşreb-i nâzükterînine **Kevser**
Mekâl-i pâkine dil-teşne çâşnî-i zülâl [K. 3/24]

Olur mı sîr-mezâk-ı zülâl-i sâf-ı cemâl
Serâbzâr-ı cihân içre teşne-kâm-ı visâl [K. 3/55]

Ne hâme lûle-i ser-çeşme-i zülâl-i hüner
Ne hâme menba'-ı mâ'ül-hayât-ı bâlâyî [K. 19/5]

3.1.2. Sel

Coşması, şiddeti ve çokluğu yönünden sel üç beyitte aşığın gözyaşı için benzetilen olur. İki beyitte sel gibi coşan gözyaşının sevgiliye tesir etmediği, bir beyitte ise sevgilinin aşığın gözyaşlarını görünce merhamet ettiği söylenir:

Eşk-i pür-cûş dil-i yâra eser eyleyemez

Kim hat-ı mermere seyl-âb zarar eyleyemez [G. 66/1]

Ol âftâb-ı hüsne eser itmedi dirîg

Seyl-âb-ı eşk-i dîde-i terden çi fâ'ide [G. 119/3]

Garîk-ı merhamet eyler o şûhî gözlerime

Ne dem ki girye-i seyl-âşnâ gelür görünür [G. 42/3]

Ayrıca **Allah**'ın rahmeti ve sevgilinin cilvesi de coşkun olmaları bakımından sele benzetilir:

Cûşîş-i gufrâna nisbetle has u hâr-ı günâh

Reh-güzâr-ı seyle gûyâ tûde-i hâşâk olur [G. 35/6]

Neş'e-i bâde ider zûd güzer çok sürmez

Cilve-i seyl-hurûşu da gider çok sürmez [G. 64/1]

3.1.3. Deniz

Deniz şiirlere sonsuzluğu, enginliği, cevherler barındırması, rüzgarlı ve dalgalı olması yönleri ile konu olur. En çok alaka kurulan unsur cömertliktir ve neredeyse bütün memduhların cömertliği ile deniz arasında, “deniz ve madenlerdeki tüm cevherlerin **İbrahim Paşa** ve **Mustafa Paşa**'nın bir günde bahşiş diye bıraktıkları paraya yetmeyeceği” gibi mübalağalı alakalar kurulur:

Tab'ı mecbûl-ı keremdür öyle kim itmez vefâ

Bahşîş-i yek-rûzesine hâsıl-ı deryâ vü kân [T. 10/5]

Ol demde kim ihsân ider şol denlü bî-pâyân ider

Kâni tehî hemyân ider hâlî kalur dükkân-ı yem [T. 3/19]

Âsafübni âsaf-ı mifzâl kim bî-reyb ü şekk

Bahşîş-i yek-rûzesi mahsûl-i bahr u kân olur [K. 5/24]

Genel olarak cömert insanlar da deniz benzetmelerine konu olur. Eli açık insanların ellerine ne geçerse paylaşması denizin dalgalarının ne buluyorsa kıyıya atmasına benzetilir. Yine engin ve derin denizlerin durgun olması gibi kerem sahibi insanların da yüzlerinde kırışıklık bulunmaz, yani kimseye kızmazlar:

Âzâde-meşrebân olurlar güşâde-kef

Eyler kenâra buldığını hep nisâr mevc [G. 11/2]

Olur deryâ-yı sâf-ı âremîde mevcden 'ârî

Cebîn-i mekrümetkârânda çîn-i 'itâb olmaz [G. 73/2]

Sevgili kızdığında yüzünde beliren kırışıklıklar da denizin dalgaları şeklinde düşünülür. Alnın süt denzine benzetilmesi ve aşğın tebessüm denzinde yüzmesi ilginç hayallerdendir:

Kenâra çek yine fülk-i niyâzı kim itdi

Cebîni çîn-i gazabla hurûş mevc-be mevc [G. 10/3]

Dâne-i hâli turur cebhe-i pür-çîninde

'Anber-i hâm gibi mevc-i yem-i şîr üzre [G. 117/5]

Olup sîr-âb-1 cûş-1 hande-i la'l-i leb-i dil-ber

Miyân-1 bahr-1 emvâc-1 tebessümdür şinâgâhum [G. 92/3]

Aşkın denize benzetilmesi klişedir. Aşğın gözyaşları da çokluğu ve bir coşup bir durulması ile medcezir (gelgit) oluşan bir denize benzetilir:

Buldukça eşk-i dîde-i ter cûşiş ü sükûn

*Gûyâ ki cezr ü medd ile deryâ gelir gider*³⁷ [G. 53/5]

Aşğın gözyaşlarının gönül yangınına teskin etmesi ise yağmur yağdığında denizin dalgalarının durulması ile somutlaştırılır:

Teskîn-i sûziş-i dil iden eşk-i dîdedür

Bârân olunca olmaz imiş pâydâr mevc [G. 11/6]

Denizin sonsuzluk yönüyle benzetilen olduğu diğer unsurlar **Allah**'ın rahmeti, aşğın ahı, kalemin mürekkebi ve şairin hayal gücüdür:

Meger ki cûş ide deryâ-yı magfiret yohsa

Cerîde-i 'amelüm şüst ü şû nedür bilmez [G. 70/3]

Ümîddür has-ı cürmi kenâr-ı 'afve çeke

Terâküm-i kefi deryâ-yı âh pey-der-pey [G. 128/2]

Hâme kim feyz-i hevâ-yı şevk ile cûşân olur

Reşha-i nâ-çîzi bir deryâ-yı bî-pâyân olur [K. 5/1]

³⁷ Mısra **Nâbi**'ye aittir.

Nazmum ki ka'r-ı kulzüm-i endîşeden çıkar

Her lafzı bir sadefçe-i dürr-i semîn olur [K. 1/54]

Sabah rüzgarı ile dalgalanan çemenin denize benzetilmesi gönüllere ferahlık vermesi sebebiyledir. Nurdan bir deniz benzetmesi ise yine nurun ferahlık vermesine ve çırağan eğlencelerindeki muhlara dayanır. Sabah hafif rüzgarla dalgalanması, gece de mehtabın dalgalar üzerine aksetmesi ile deniz her vakit huzur kaynağıdır:

Subh-dem bâd-ı nesîm esdükçe olmakda çemen

Tab'a hâlet-bahş-ı safvet mevce-i deryâ gibi [K. 4/7]

Nigâh-endâz olanlar bâgda bezm-i çirâgâna

Zemîni benzedürler âsmân-ı encüm-efşâna

'Acâyib şu'le virmiş şem'ler sahn-ı gülistâna

Ki kıldı hıyre-i reşk-i dü-çeşm-i mest-i hayrâna

Çemen mi yohsa kim bir nûrdan deryâ mıdur bilmem

Dokunmuş rişte-i meh-tâbdan dîbâ mıdur bilmem [M. 2/I]

Meh-tâb zevkî eylesek olmaz mı 'İzzetâ

Ol mâh-ı evc-i hüsn ile deryâda gelse de [G. 114/7]

3.1.4. Dalga

Dalga coşması, incinin oluşumunda etkili olduğu inancı ve kıyıya amber vs. vurması yönleriyle ele alınır. Sevgili kızdığında yüzünde oluşan kırışıklıklar dalga, beni yahut yeni beliren hattı ise dalgaların kıyıya vurduğu amber parçaları olarak düşünülür:

Kenâra çek yine fülk-i niyâzı kim itdi

Cebîni çîn-i gazabla hurûş mevc-be mevc [G. 10/3]

Dâne-i hâli turur cebhe-i pür-çîninde
'Anber-i hâm gibi mevc-i yem-i şîr üzre [G. 117/5]

Ol dem ki rûy-ı yâra hat-ı müşg-sâ çıkar
Gûyâ kenâra mevce-i 'anber-nümâ çıkar [G. 25/1]

Seyr eyle cûş-ı hüsnini rûy-ı hat-âverün
Bir mevcedür ki sâhiline 'anberin döker [G. 47/8]

Engin gönüllü insanların hoşgörülü olup kolayca kaş çatmaması, derin ve dingin denizlerde dalga olmaması ile açıklanır:

Olur deryâ-yı sâf-ı âremîde mevcden 'ârî
Cebîn-i mekrümetkârânda çîn-i 'itâb olmaz [G. 73/2]

Coşan aşkın bedeni ve ruhu yıpratması dalgaların sahili aşındırmasıyla, aşk derdine düşenlerin kurtulamaması da kıyıya ulaşmaya çalışan dalgaların sürekli geri itilmesiyle somutlaştırılır:

Fersûde-i telâtum-ı 'ışk oldu cism ü cân
Lâ-büdd ider sevâhil-i deryâyâ kâr mevc [G. 11/3]

Gark-âb-ı 'ışk olan bulamaz ruhsat-ı necât
İtdükçe dest-i red görür 'azm-i kenâr mevc [G. 11/4]

Aşk derdiyle coşan gönül yangınına aşığın gözyaşlarının teskin etmesi, yağmur yağarken denizin dalgalanmaması ile bağdaştırılır:

Teskîn-i sûziş-i dil iden eşk-i dîdedür
Bârân olunca olmaz imiş pâydâr mevc [G. 11/6]

Dalgaların istiridyeyi hareket ettirdiği için inci oluşumunda etkili olduğuna inanılırdı. Aşğın gözyaşları ise coşkunculuk bakımından dalgalara, kıymet bakımından da inci tanelerine benzetilir:

Her katre-i sirişküm ider âşkâr mevc

İzhâr ider belî güher-i âbdâr mevc [G. 11/1]

Dalgaların benzetilen olduğu diğer unsurlar ise sevgilinin oynak teni ve tebessümü, **Kethüda Mehmed Paşa**'nın cömertliği ve baharda rüzgar estikçe dalgalanan çemendir:

Gümüşsuyu'ndaki emvâci nahvetle ider pâ-mâl

O sîmîn-sîne kim mestâne raksa ibtidâ eyler [G. 23/5]

Olup sîr-âb-1 cûş-1 hande-i la'l-i leb-i dil-ber

Miyân-1 bahr-1 emvâc-1 tebessümdür şinâgâhum [G. 92/3]

Mevce-endâz-1 'atâ oldukça bâd-1 lutf ile

Bahr-1 bî-pâyân-1 ihsânı nedür bilmez rükûd [T. 15/8]

Subh-dem bâd-1 nesîm esdükçe olmakda çemen

Tab'a hâlet-bahş-1 safvet mevce-i deryâ gibi [K. 4/7]

3.1.5. Akarsu (Cû)

Akarsular berraklığı, coşması, dalgalanması ve mesire yeri olması yönleri ile ele alınır. Sonbaharda dere kenarlarındaki ağaçların sararmış yapraklarının düşüp akarsu kenarına birikmesi şiir geleneğinde benzetmelere sıkça konu olur. Bir beyitte sonbahar yapraklarının dallardan dere kenarına piknik yapmak için ayrıldıkları söylenerek hüsn-i talil yapılır:

Firâz-1 şâhı bu mevsimde terk idüp evrâk

Bisât-1 ‘ayş döşer cûlarun kenârında [K. 6/9]

Tabiat ve akarsu sesi ruha ferahlık verdiğiinden dere kenarları huzur arayanlar için ilk tercih edilen mekan olur. Sevgili ile baş başa geçirilecek huzurlu vakitler için de dere kenarında bir ağaç gölgesi, bulunmaz bir nimettir:

Senünle sevdiğüm mahfice bir cây-1 safâ bulsak

Kenâr-1 cûybâr üzre dıraht-1 sâyedâr olsa [G. 112/6]

İlkbaharda tatlı tatlı esen sabah rüzgarıyla çemendeki yeni açmış bitkiler nasıl dalga dalga salınıyorsa, sonbaharda da akarsular coşup dalgalanır ve her birinin seyrinin kendine has güzelliği vardır:

Çemen temevvüc iderse bahâr faslında

Bunun da seyr kıl emvâcî cûybârında [K. 6/2]

Aslında berraklık sembolü olan akarsuların bu denli coşkun akmasının sebebi ise sevgilinin sinesinin saflığının, derelerin ‘ağzını sulandırmış’ olmasıdır:

Safvet-i sînen sulandurdı dehânın cûlarun

Deldi bagrın hasret-i dendânlarun incularun [G. 85/2]

Kethüda Mehmed Paşa’nın yaptırdığı çeşme de gürül gürül akması bakımından dereye benzetilir. **İbrahim Paşa**’nın çırağanı için yazılan müseddeste ise mehtap akarsuya benzetilir ve mumların mehtap deresini yeryüzüne akıttığı söylenir:

Hem-nâm-1 Fahr-1 ‘Âlem paşa-yı zî-sa’âdet

İtdi bu âb-1 sâfi icrâ çü cûy-1 yek-del [T. 19/1]

Temâşâ eyle ‘İzzet lem’a-i şem’-i şeb-i tâbı

Akıtmış lûle lûle bâga gûyâ cûy-1 meh-tâbı

Ser-â-pâ şu'le kılmış nûrdan her berg-i sır-âbı
N'ola sârî olursa çeşm-i câna feyz-i seyl-âbı
Bu 'ahde 'ahd-i **Sultân Ahmed**-i kişver-güşâ dirler
Bu eyyâm-ı şerîfe mevsim-i zevk u safâ dirler [M. 2/V]

3.1.6. Yağmur, Bulut

Yağmur kültürümüzde rahmet ve bereket demektir. Sulama teknolojisinin bugünkü kadar gelişmediği geçmiş dönemlerde ekin ekmiş çiftçiden bağ-bahçedeki bitkilere, kuraklıktan çatlamış topraktan susuz kalmış hayvanata kadar tüm canlılar hasretle bahar yağmurlarını beklerdi. Bu sebepten özellikle nisan yağmuru şifa ve **Allah**'ın rahmeti olarak telakki edilmiş, her sene yağmurun düzenli bir şekilde yağması için köylerde topluca yapılan dualar ve akabinde dağıtılan ikramlar bir gelenek halini almıştır.

Âlemi ihya etmesi bakımından yağmur ikişer beyitte **Sultan Ahmed**'in ve **Mustafa Paşa**'nın cömertliği için benzetme unsuru olur:

Ebr-i nîsân-ı mekârim ki yem-i lutfi ile
Açılır gül bitürür dâmen-i sahrâ lâle [K. 2/30]

'Atıyyesi mütevâlî çü reşha-i bârân
Sehâveti mütemevvic misâl-i lücce-i bâd [K. 7/17]

Sehâb-ı mekrümet oldur ki olmada der-kâr
Bir âsafun kefi dest-i güher-nisârında [K. 6/21]

Göğü kaplayan siyah bulutların ardından yağın yağmur, bulutların ağlaması olarak yorumlanır. 'Çemeni süsleyen' yağmurun, bir girizgahta Sultan Ahmed bezme teşrif edeceği için yolları temizleme maksadıyla yağdığı söylenerek hüsnitalil yapılır:

Bahârun eyler ise girye ebr-i târîki
Bunun da hande ider berkı kûhsârında [K. 6/3]

İtmede her dem bahâr-ı devleti ifzâl ile
'Âlemi reyyân-ı feyz ebr-i çemen-pîrâ gibi [K. 4/33]

Yollara su sepmede sakkâ-yı ebr-i nev-bahâr
Bâgı teşrîf idecekdür sâye-i **Mevlâ** gibi [K. 4/27]

Çokluğu, damla damla yağışı ve sürekliliği bakımından yağmurun en çok benzetilen olduğu unsur aşğın gözyaşlarıdır. Aşğın gönül coşkunculuklarının ve aşk ateşinin tezahürü olan gözyaşları, aşğın yanışını biraz olsun rahatlatır. Bu durum, yağmurlu havada denizin dalgalanmayışı gibidir:

Teskîn-i sûziş-i dil iden eşk-i dîdedür
Bârân olunca olmaz imiş pâydâr mevc [G. 11/6]

Gözyaşı çoğunlukla sevgiliden sebep aktığı için sevgilinin çeşitli unsurları ile aşğın yağmur gibi akan gözyaşları arasında ilgi kurulur. Aşğı en çok üzen, vuslatın habercisi olsa dahi hat gelmesi yani sevgilinin güzelliğinin hâlel görmesidir. Sevgilinin hattı kara bulutlar şeklinde hayal edildiğinden ardından gelecek şiddetli yağmurlar kaçınılmazdır. Aşğın gözyaşları yağmurları kısıktandıracak kadar çoğalır, adeta tufan oluşturur:

Hat gelelden çeşm-i giryânında her târ-ı müjem
Gıpta-fermâ-yı reg-i ebr-i bahârân oldu hep [G. 8/2]

Ebr-i hattı perde-pûş oldukça mihr-i hüsnine
Eşk-i tûfân-âşnâ hem-hâlet-i bârân olur [K. 5/51]

Sevgilinin güneş gibi yüzünü görmeyi bekleyen aşıkların hattı görünce tüm heveslerinin kursaklarında kalması, yolcunun yola tam çıkacakken aniden bulutların güneşi kapatıp yağmurun bastırmasıyla keyfinin berbat oluşuna benzetilir:

Görince hattını gül-geşt-i yâra meyl itdi
Velîk mîg ile târ oldu gün güşâde degül [G. 90/4]

Ruh-ı yâri nikâb-ı hatt-ı ‘anber-bâr göstermez
Ki ebr oldukça rûyın mihr-i pür-envâr göstermez [G. 74/1]

Zuhûr-ı ebr-i hattı ‘âzim-i vaslın ider tekdîr
Ki bârân olsa şevk-ı reh-revi zîrâ hebâ eyler [G. 39/3]

Yüzün kaküller arasından bir görünüp bir kaybolması ise güneşin bulut arkasına bir girip bir çıkması gibidir:

Şikâf-ı turrede seyr eyle çihresin gûyâ
Sehâb içinde meh-i enver açılır kapanur [G. 27/3]

Hattın gelmesiyle edilen ahlar da kara bulutlara benzetilir:

Devr-i hatunda ‘âlemi şebgûn iden ‘aceb
Ebr-i siyeh mi âh-ı sitem-dîdegân mıdur [G. 29/5]

Ben girye eyledükçe gören dûd-ı âhumı
Zann eyler oldu ebr-i bahârân bölük bölük [G. 82/3]

Nisan yağmuru damlalarının istiridyenin ağzına düşerse inci, yılanın ağzına düşerse zehir olduğu eski bir inanıştır. Kişinin nimetlere mazhar oluşunun kim olduğuyla değil istidadıyla ve kabiliyetleriyle alakalı olması; her nisan yağmuru damlasının inci olmayışı ve bazılarının zehre dönüşmesi ile örneklendirilir:

Degüldür zât olan mazhar kemâl-i kâbiliyyetdür

Ki nîsânun düşen her katresi dürr-i hoş-âb olmaz [G. 73/3]

3.1.7. Jale, Şebnem, Damla

Sabah vakti havadaki su buharının çiçekler üzerinde yoğuşması ile oluşan çiy (jâle, şebnem) taneleri, gül ve lale ile beraber alınarak çeşitli benzetmelere konu olur. Bu benzetmelerin temeli, çiy tanelerinin damla damla oluşu ve çiçekler üzerindeki görünümlerinin çeşitli hayaller oluşturmasıdır. İki beyitte inci şeklinde hayal edilen jale, gonca gelininin ve lale güzelinin süsü olarak yorumlanır. Ayrıca ‘rûy-ı nigâr’ ve ‘dürr-i vahîd’ lale çeşitleridir:

Jâleden rûy-ı nigâra dizilüp dürr-i vahîd

Gösterür hüsn-i dil-ârâsın ‘arûsâne bu şeb [G. 9/4]

Nev-’arûs-ı gonca takınmış zümürüdden huliy

Jâleler üstinde zeyn olmuş dür-i yek-tâ gibi [K. 4/3]

Bir beyitte gül güzelini elde etmek için zikir çeken lalenin kullandığı tesbih olarak düşünülen jale, diğer bir beyitte de lalenin kesesinden gül çocuklarına dağıttığı bozukluklara benzetilir. Kadeh şeklindeki lalelerin içinden dökülen bu su damlacıkları, gül bezminde sarhoş olarak düşünülen lalelerin kadehlerinden dökülüp saçılan cür’alar olarak da hayal edilir. Cür’a dökülmesi ile hem elindeki kadehi bile tutamayıp içindeki şarabı dökecek kadar kendinden geçen bir sarhoş kastedilirken şarabın son yudumunun **Cem**’in hakkı için toprağa dökülüşü adeti de hatırlatılır:

Jâle sanma gül için eyler ‘azîmet-h^vânî

Destine sübha alup çekmede esmâ lâle [K. 2/17]

Yohsa bir kîse-i zerdür çıkarup ceybinden

İder etfâl-ı güle nukreler i’tâ lâle [K. 2/18]

Bezm-i gülde lâleler sâgar-nümâ-yı şevk olup

Cür'a-pâş olmakdadur mestâne-i rüsvâ gibi [K. 4/14]

Güneş doğmadan önce hava oldukça serindir, bu sebeple havadaki su buharı serin yüzeylerde yoğunlaşır. Güneşin doğmasıyla da bu damlacıklar buharlaşıp kaybolur. Sevgili güneş olarak düşünüldüğünden, güneş doğduğunda buharlaşan çiy damlacıklarının da güneşe ulaşmak için buharlaştıkları ve güneşin ışınlarında yok oldukları hayali kurularak âşık için sembol konumuna gelmişlerdir. Şebnem, güneş, tal'at (gündoğumu, yüz güzelliği) ve kapılmak gibi kelimelerle bu mazmun sıkça kurulur:

Hayrân olur çü âyine her sûretün gören

Şeb-nem gibi sana kapılır tal'atün gören [G. 105/1]

Damla genel olarak küçüklük ölçütüdür ve denizlerle kıyaslanır. Bir beyitte feleklerin, aşk denizinin büyüklüğünün yanında damla kadar kalacağı söylenir. Diğer bir beyitte ise Mustafa Paşa'nın öfke kasırgası coştığında ufacık bir damlayı bile tufana çevirebileceği söylenerek Paşa'nın öfkesinin şiddetli oluşu vurgulanmak istenir:

Bununla cûşîş-i bahr-ı mahabbeti fehm it

Felek didükleri bir katre-i çekîdesidür [G. 30/2]

İtse hengâm-ı gazabda sarsar-ı kahır hübûb

Katre-i kemter tenûr-ı cûşîş-i tûfân olur [K. 5/38]

3.2. TOPRAK VE İLGİLİ UNSURLAR

3.2.1. Toprak

Toprak tevazu, kıymetsizlik ve alçaklık sembolüdür. İnsan topraktan yaratılmışsa da dikkat edildiğinde bünyesinde çok hikmet ve esrar barındırır:

Mâye-i esrâr-ı hikmetdür bakılsa 'İzzetâ

Âdemün koymışlar adın gerçi kim gildür diyü [G. 110/6]

Yine de akıllı insan büyüklenip yükselme hevesine kapılmaz. Çünkü ne olursa olsun galip olan unsur yükseklik sembolü olan hava değil toprak olacaktır, yani insan topraktan gelmiştir ve toprağa dönecektir:

‘Âkıla kayd-ı tereffu’ ‘İzzetâ bî-hûdedür

‘Unsur-ı gâlib dil-i âdemde çün kim hâk olur [G. 35/7]

3.2.2. Dağ, Kaya, Taş, Çakıl, Mermer

Dağlar heybet, yükseklik, temkin ve ağırbaşlılık sembolüdür. **Sultan Ahmed**’in zırhını giyip dikildiğinde demirden bir dağ kadar heybetli olduğu, karşısında düşman yerine demirden bir dağ olsa dahi yıkıp geçeceği söylenir. 13. tarihte de Üç Ambarlı Kalyon, heybeti ve sağlamlığı bakımından dağa benzetilir:

Tursa yerinde tîg ü kemerle mehâbeti

Sûretde gûyiyâ cebel-i âhenîn olur [K. 1/22]

Ol saf-der-i kişver-güşâ itdükçe tasmîm-i gazâ

Olsa tanımaz bî-merâ düşmen eger kûh-ı hadîd [T. 1/4]

Ne fülk-i kûh-peyker kim nüh eflâki yanaşdursan

Kalurdı pâye-i zîrinde çün mânende-i sâye [T. 13/7]

Bir beyitte baharın bereket ve neşesinden neredeyse ağırbaşlılık sembolü olan dağların bile oynamaya başlayacağı ifade edilir. Diğer bir beyitte de **Mustafa Paşa**’nın temkini ve ağırbaşlılığı dağa benzetilir ve yerkürenin bu vakar dağını yüklense **Nişabur** gibi titreyeceği söylenir.

Kûh-ı temkîn ü vakârın eylese tahmîl eger

Arz-ı **Nîşâbûr**veş gûy-ı zemîn lertzân olur [K. 5/44]

Nemâ-pezîr olup feyz-i nev-bahârîden

Pek az kaldı ki cünbiş ide cemâd ü cibâl [K. 3/4]

12. kasidenin nesip bölümünde halinden şikayet eden şair, gamını dağlar yüklense titreyeceklerini söyler. Dağların taşıyamayacağı yükü insanın yüklenmesi yorumu, **Hz. Musa**'nın **Allah**'ı görmek istemesi üzerine **Allah**'ın karşıdaki dağa tecelli etmesi ile dağın sarsılıp paramparça oluşu hadisesini hatırlatır niteliktedir:

Bu gamı kûh-ı girân çekse tezelzûlbâr olur

Ben nice hâtır-perîşân olmayam efkâr ile [K. 12/8]

Yüksek tabiatlı insanların alçak yaratılışlı insanların seviyesine düşüp tenezzül etmeyeceği, şahinlerin yuvasının dağ tepelerinde oluşuna benzetilir:

‘Âlî-menişler eylemez alçaklara nüzûl

Şâhînün âşiyânesi tell-i cebelledür [G. 22/9]

Bunlar dışında dağ, aşğın aşkından kendini dağlara vurması ve sonbaharda dağ başlarında şimşekler çakması yönüyle birer beyitte konu edilir:

Bahârün eyler ise girye ebr-i târîki

Bunun da hande ider berkı kûhsârında [K. 6/3]

Hâr-ı gam itdi benüm dâmân-ı sabrum çâk çâk

Taglara düşsem ‘aceb mi bu dil-i efgâr ile [K. 12/23]

Kaya ve taş ise sertlik ve sağlamlık sembolüdür. 4. kasidede **Sultan Ahmed** tabiattaki varlıkların özelliklerinin değişmesini emretse kırılğan bir madde olan camın; **İbrahim Paşa**'nın sağlam fikirlerinden bir tutam nasiplense yumuşacık mumun kayalar gibi sağlamlık göstereceği mübalağalı bir biçimde ifade edilir:

Hâsiyet tagyîrin emr itse ider bî-iştibâh
Şiše izhâr-ı salâbet sahre-i sammâ gibi [K. 4/39]

Şemme ilkâ eylese fikr-i sedîdinden eger
Mûm-ı nermîne salâbet-bahş olur hârâ gibi [K. 4/60]

Şehit Ali Paşa vafındaki 3. kasidede **Paşa**'nın devrindeki tazelik ve bereket, kupkuru kaya damarlarından dahi ay kadar güzel güllerin fışkırdığı söylenerek vurgulanır:

Rutûbet öyle ki her bir reg-i cemâdîden
Şüküfte olmada gül-goncahâ-yı meh-timsâl [K. 3/13]

Sevgilinin gönlü de katı olması bakımından kayaya benzetilir ve aşığın âh oklarının bu kayalığa tesir etmeyeceği söylenir:

Nevk-i âhunda eser dâ'iyesin itme sakın
Degme bir tîr bu hârâyı güzer eyleyemez [G. 66/5]

Ne nâle eyler eser ne hadeng-i âh geçer
Ol âfetün dil-i âhen-sirişti taş gibi [G. 131/5]

Ol seng-dil bu câzibe-i hüsn ü ân ile
Bî-kâr kıldı cezbe-i âhen-rübâları [G. 129/4]

Mermer de sertliği bakımından sevgilinin gönlü için benzetilen olur ve bu sefer tesir etmeyen aşığın gözyaşlarıdır:

Eşk-i pür-cûş dil-i yâra eser eyleyemez
Kim hat-ı mermere seyl-âb zarar eyleyemez [G. 66/1]

Hazef çakıl yahut balçık taş manasındadır. Kıymetsizlik sembolü olan çakıl hep elmas ve inci gibi değerli mücevherlerle kıyas edilegelmiştir. Üç beyitte düşük tabiatlı insanların yüksek yaratılışlı insanlarla bir olmayacağı çakıl ve elmas - inci mukayesesini somutlaştırılarak rağbet görenin her zaman inci ve elmas olduğu, çakıl gibi değersiz taşlardan yüzük taşı olamayacağı söylenir:

Bed-güher sâf-zamîrân ile olmaz hem-düş
Hazef elmâs ile kıymetde ber-â-ber gelemez [G. 63/6]

Fürû-mâye bilür mi cevher-i zât ehlinün kadrin
Hazef ragbetde silk-i lü'lü'-i şehvâra benzer mi [G. 130/5]

Olanlar nâ'il-i nâm-âverî rûşen-güherlerdür
Ki her seng-i hazef ârâyiş-i fass-ı nigîn olmaz [G. 67/3]

Lakin dünyanın tüm mücevher uzmanları toplansa **Eyyûb el-Ensârî**'nin türbesinin bir çakıl taşına değer biçemezler:

Eger cem' olsalar cevher-şinâsân-ı cihân cümle
Bahâsın idemezler rîze-seng-i pâkinün tesmîn [T. 9/17]

3.2.3. Çöl, Serap

Kızgın kumlardan başka hiçbir şey ihtiva etmeyen çöl kuraklık, ümitsizlik ve ayrılık sembolüdür:

İdüp agyârı râhat-yâb-ı bâlâ-suffe-i vuslat
Bizi beydâ-yı hicrân içre üftân eylemişlerdür [G. 37/2]

Ser-â-ser şûrezâr-ı ye's iken dehr-i fenâ bilmem
Bu yerde tohm-ı ümmîd ekmeden âyâ ne hâsıldur [G. 52/5]

Düşme nazîre kaydına **Vehbî**'ye 'İzzetâ

Gül-çînlik ümîdini koy şûrezârdan

[G. 109/9]

Çöl ot bitmemesi, ceylanların yaşaması ve kuraklığı dışında **Mecnûn** hikayesi sebebiyle de şiirlere konu olur. Aşkından aklını kaybedip kendini çöllere vuran **Mecnûn**'un hikayesi edebiyatta o kadar çok işlenmiştir ki çöl, ahu, sevdâ gibi kelimeler birlikte anıldığında maksat daima bir **Mecnun** mazmunu oluşturulmasıdır:

Eyledün âvâre mevc-i çîn-i zülfünden beni

Cûşîş-i sevdâ dil-i mecnûna sahrâ istedür

[G. 19/7]

'İşk ile düşdün beyâbânzâr-ı derd ü mihnete

Bir gözi âhûya dil virdün gönül yâ hû seni

[G. 134/2]

Çöle yağmur yağmaz, dolayısıyla verimsizdir. **Sultan Ahmed**'in cömertliği ise ot dahi bitmeyen çölde gül ve lale bitirir:

Ebr-i nîsân-ı mekârim ki yem-i lutfi ile

Açılır gül bitürür dâmen-i sahrâ lâle

[K. 2/30]

Serap, atmosferde ışık ışınlarının kırılması sebebiyle daha çok çöllerde gözlemlenen, bir su birikintisi varmış izlenimi veren doğa olayı ve göz yanılmasıdır. Dünyanın aslında bir yansımalar alemi olduğu şeklindeki felsefî görüşe binaen bir beyitte dünya serap yeri olarak nitelenir:

Olur mı sîr-mezâk-ı zülâl-i sâf-ı cemâl

Serâbzâr-ı cihân içre teşne-kâm-ı visâl

[K. 3/55]

3.3. ATEŞ VE İLGİLİ UNSURLAR

3.3.1. Ateş, Alev, Lav, Kıvılcım

Ateşle ilgili benzetmelerde renk, yakıcılık ve sıcaklık yönleri hakimdir. Bu yönlerden biri baskın olabildiği gibi üç yön birden de kastedilebilir. Lale bir beyitte sadece kızıl rengi sebebiyle ateşe benzetilir:

Lutf idüp pâdşâhum sahn-ı cırâgâna buyur

Yandı yakıldı ruhun şevkına zîrâ lâle [K. 2/33]

Şehit Ali Paşa'nın ve Osmanlı askerlerinin kılıçlarından damlayan kan ise renk ve yakıcılık yönüyle lava ve ateşe benzetilir:

Râfîzî'ler tîg-ı âteş-bârdan hep gördiler

Rûz-ı mülhid-sûz-ı mahşerde olan germiyyeti [M. 1/IV/6]

Dü çeşmi dûsta cevher-nümâ-yı lutf u kerem

Dil-i 'adûya dem-i seyfi âteş-i seyyâl [K. 3/53]

Sadece yakıcılığı yönüyle ateşe benzetilen unsurlar aşk, âh, ayrılık, kıskançlık, sevgilinin sitemi ve güzelliğidir.

Aşğın gönlü de çektiği ızdıraptan dolayı yangın yeri olarak düşünülerek güneşten ve cehennemden üstün tutulur:

Dûzahîler âteş-i tab'um eger gûş itseler

Kim iderlerdi tevaggul hamd ile ezkâr ile [K. 12/4]

Mâha olsa pertev-endâz âteş-i tab'um eger

Da'vi-i sûziş iderdi mihr-i pür-envâr ile [K. 12/5]

Âteş-i çarh-ı kühen hâke olur üftâde ger

Sûzişüm itsem havâle âh-ı âteş-bâr ile [K. 12/6]

Kanlı ve sıcak olması bakımından aşğın gözyaşı, şarabın hararetiyle kızarıp sıcaklığının yükselmesi ve aşğın gönlünü yakması bakımından da sevgilinin yanağı ateşe benzetilir:

Ruhunda tâb-ı mül itdükçe cûş mevc-be-mevc

‘Îzârun eyledi âteş-fürûş mevc-be-mevc [G. 10/1]

O âteşin ‘izârı hayâl idüp ‘İzzet

Akıtdı dîde dem-i şû’le-pûş mevc-be-mevc [G. 10/5]

Dûdmân-ı tab’uma âteşler ikâd eyleyüp

Yakdı yandurdı beni ol âteşin ruhsâr ile [K. 12/20]

Kıvılcım ateşin en küçük parçasıdır ve küçüklüğü sebebiyle mukayese konusu olur. **Sultan Ahmed**’in ve **Mustafa Paşa**’nın gazapları ateşe benzetilerek en küçük kıvılcımlarının dahi yedi denizi buharlaştıracığı mübalağalı bir biçimde ifade edilir:

Ednâ şerâre-i gazabı bulsa iltihâb

‘Unf-ı şedîdi tâ o kadar âteşin olur [K. 1/33]

Âteş-i kahrı fûrûzân olsa hengâm-ı gazab

Heft deryâ bir şerârından serâbistân olur [K. 5/37]

Kıvılcıma can verip onu yönlendiren ateştir. Aşık da kıvılcım gibi küçük ve değersizdir ve yönünü aşk ateşi verir. Yani aşık, kıvılcımın varlığını ateşe borçlu olması gibi tüm varlığını aşk ateşine borçludur:

Sûz-ı ‘ışk insâna tâb-ı cünbiş-i dîger virür

Şû’le-i ser-keş şerâr-ı bî-vücûda fer virür [G. 28/1]

Şairin hayal gücü ise bir beyitte parlaklığı sebebiyle aleve benzetilir ve şimşekten üstün tutularak daha hızlı ve parlak olduğu ifade edilir:

Şu'le-i cevvalé-i endîsemün yek hatvede

Berk-ı hâtif olsa ger hem-râhı bî-dermân olur [K. 5/56]

Semender ateşte yaşadığına inanılan kertenkele benzeri efsanevi bir yaratıktır. Aşıklar da devamlı aşk ateşiyle ülfet içerisinde oldukları için semendere benzetilirler. Bir beyitte gönülün ateşhaneye yani mecusi tapınağına dönmesi, semender meşrepli olmalarına dayandırılır:

N'ola dil rûz u şeb izhâr-ı sûziş itse derdinden

Semender-meşrebân-ı 'ışk âteş-hânesiz olmaz [G. 62/9]

3.3.2. Kül, Kor, Duman, İs

Kül bir beyitte ele alınır ve aydınlık tabiatlı insanların zorluklar çekmesinin onları olgunlaştırıp daha da aydınlatacağı, aynanın külle parlatılmasına benzetilir:

Hâksârîdür safâ-bahşâ-yı rûşen-gevherân

Kim cilâ ser-levha-i mir'âta hâkister virür [G. 28/4]

Kor bir beyitte aşk için, duman da göğe yükselmesi bakımından aşığın ahı için benzetilen olur:

'İşk olur gerçi nihân-hâne-i dilde muzmer

Taşradan ahker-i süzendeveş âteş görünür [G. 21/6]

Ben girye eyledükçe gören dûd-ı âhumı

Zann eyler oldı ebr-i bahârân bölük bölük [G. 82/3]

Kethüda Mehmed Paşa'nın kasrı için yazılan 15. tarihte kasrın çatısındaki kandil isleri yücelik ve renk bakımından gökyüzüne benzetilir:

Şöyle 'âlîdür ki baksan sakfinun bâlâsına

Farkı müşkildür felek midür 'aceb yahud ki dûd [T. 15/15]

3.4. HAVA VE İLGİLİ UNSURLAR

3.4.1. Rüzgâr, Sabâ, Bâd, Nesîm, Şimâl

Rüzgâr kelimesi hem 'yel' hem de 'zaman' manasında kullanılarak kelime oyunları yapılır. Temel manasıyla rüzgar sabah vakti gülleri açması, ağaçları salındırıp yaprakları raks ettirmesi, harman yerini dağıtması, denizde gemiye yön vermesi, sevgilinin saçlarını dağıtıp aşığa koku götürmesi, hızı ve tatlı tatlı esmesi yönleri ile ele alınır. Sabâ, bâd ve nesîm sabah esen hafif serin tatlı yele verilen isimlerdir. Sabah yeli dışında bahar yeli ve şimal rüzgarı da zikredilir:

'Âleme bâd-ı bahârî itmede feyz-i tarab

Cünbiş eylerse 'aceb mi pîrlere bernâ gibi [K. 4/17]

Gülzâr-ı hüsnini sakınup rûzgârdan

Esdürmez oldu bâd-ı bahârî girişmeler [G. 31/8]

Sipîde-dem ki esüp sûy-ı bâga bâd-ı şimâl

Zemîn-i gülşeni güllerle itdi mâl-â-mâl [K. 3/1]

Postacılık (peyk) ve ulaklık gibi vazifeler yüklenen rüzgârın temel vazifesi sabah vakti sevgilinin saçlarını dağıtıp kokusunu aşığa götürmektir. Sabah ve bahar rüzgarlarının ferahlatıcı ve hoş kokulu gelmesi bu hayale bağlanır:

Sabânun nâfe-rîz-i kâm-ı ümmîd olduğın görsek

Çözülse kâkül-i müşkîn-i dil-ber târumâr olsa [G. 112/3]

Lakin sevgili saçlarının kokusunu rüzgardan dahi kıskanacak kadar nazlıdır, bu sebeple şair sevgilinin saçlarının rüzgârdan (yani felekten) bulmasını isteyip beddua eder gibi görünürken aslında rüzgârın sevgilinin saçlarını dağıtması konusundaki ısrarını tekrar dile getirmektedir:

Zülfinden olmadı bize bûy-âver-i ümîd
Bî-hûde bâga bâd-ı sebük-pâ gelür gider [G. 53/4]

Târ-ı ümîdüm eyledi pür-pîç ü tâb ye's
Zülfün girihleri bula hep rûzgârdan [G. 109/7]

Sevgilinin ayağının tozu da sabah yelinden beklenir. Sevgilinin muhitinden esen sabah rüzgârı zaten ayrılık derdiyle geceyi uykusuz geçiren aşıkların sabrını daha da zorlar. Harman yerini darmadağın ettiği gibi aşıkların sabrını da berbat eder:

Kerem kılursa sabâ hâk-i pâ-y-ı dildârı
'Amâ-yı fûrkate kuhl-i cilâ gelür görünür [G. 42/4]

Kûy-ı cânândan esdükçe sabâ 'uşşâkun
Hirmen-i sabr ile sâ mânını ber-bâd eyler [NG. 1/3]

Sabah vakti gülleri sabah yelinin açtığı hayal edilirdi. Sevgilinin gonca dudaklarını açan ise sabah vakti içilen şarabın (sabûh) neşesidir:

Neşât-ı câm-ı sabûhî o şûhî söyletdi
Açıldı bâd-ı nesîm-i seherle gonca-i râz [G. 60/3]

Sabâ normalde gülleri açtırsa da sevgilinin kokusunu getirdiği zaman güller utançlarından açıldığı gibi kapanır:

Hamûş olursa 'aceb mi pey-i nesîminde
Çemende gonca iken güller açılır kapanur [G. 27/8]

Rûzgâr'ın 'zaman' manası olduğu gibi 'eyyâm' kelimesinin de 'günler' manasının yanında 'denizde seyretmeye uygun rûzgâr' manası da vardır, bu sebeple denizcilik temalı beyitlerde ihamlı bir biçimde kullanılırlar:

Rûzgâr içre turup fülke-i ümmîd **'İzzet**

İRmege sâhil-i maksûda bir eyyâma bakar [G. 50/9]

Postacı yahut ulak olarak düşünölen rüzgar, tabii olarak haber ve mektup da iletir. Sultan'ın doğudaki fetihlerinin haberini getiren de yine doğudan esen rüzgârdır:

Hevâ-yı feyz olup zâhir mehebb-i kutr-ı şarkîden

Nesîm-i müjde-i feth u zafer kim subh-dem aldı [T. 4/16]

Peyâm-ı feth ile leb-rîz-i şâdî kıldı âfâkı

Mehebb-i şarkdan bâd-ı nesîm-i subh-dem aldı [T. 21/1]

Halinden şikayet ettiği bir beyitte şair, postacısı sabâ bile olsa sözlerindeki sıkıntının sabânın ayağına bağ olacağını söyler:

Olaydı nâme-resânum eger nesîm-i seher

Bu pîç ü tâb-ı sühen pâyına olurdu 'ıkâl [K. 3/58]

Rüzgar hızı bakımından **Sultan**'ın ve **İbrahim Paşa**'nın atları için, ferahlatıcılığı yönüyle de **Kethüdâ Mehmed Paşa**'nın cömertliği için benzetilen olur:

Yine toz kondurmaz ammâ kim süm-i yek-rânına

Tayy iderken 'âlemi bâd-ı çemen-pîrâ gibi [K. 4/43]

Dâverâ rahş-ı sabâ-seyrün içündür eyler

Bir kutâs ile gelüp 'arz-ı hedâyâ lâle [K. 2/48]

Mevce-endâz-ı ‘atâ oldukça bâd-ı lutf ile
Bahr-ı bî-pâyân-ı ihsânı nedür bilmez rükûd [T. 15/8]

3.4.2. Fırtına (Sarsar, Tünd-bâd, Tufan)

Fırtına çok kuvvetli bir biçimde esen rüzgârdır ve yıkıcılığı yönüyle aşîğın âhı, sevgilinin sitemi, memdahun kahrı ve feleğın zulmü için benzetilen olur:

Bir nihâl-i nev idi bâğ-ı ‘ibâdetgehde
Tündi-i çarh ile bulmamış-idi neşv ü nemâ [T. 8/16]

Senün ey çarh-ı kec-rev tünd-bâd-ı hâdisâtundan
Kime itmek gerek bilsem ‘aceb feryâd u şekvâyı [T. 24/1]

Aşîğın âhı oldukça tesirli olduğundan sevgili uyarılır ve inceden inceye tehdit edilir, çünkü kasırğa şiddetindeki bu âh narin bir gül gibi olan sevgiliyi yerinden koparabilir:

Virürse sarsar-ı âhı seherde cünbiş-i dil
Yerinden ol gül-i bâğ-ı letâfeti koparur [G. 44/5]

Zaten sevgiliyi salındıran da rüzgar değil aşîğın âhıdır:

Virdi nesîm-i âh kad-i yâre ihtizâz
Âhir salındırınca çalışdı o âfeti [K. 11/2]

Onca uyarıya rağmen sevgilinin zulmü devam etmektedir. Bu sefer de sitem (sevgilinin zulmü) kasırğası aşîğın takat gemisinin çapa halatını koparacaktır:

Vezîde oldı yem-i gamda tünd-bâd-ı sitem
Bu bâd lenger-i keştî-i tâkati koparur [G. 44/2]

3.4.3. Habab

Habab sudaki hava kabarcığı demektir. Küçüklüğü yönüyle mukayese unsurudur:

‘Uluvv-i câhına nisbet felek kemîne habâb

Zemîn miknet ü kadri yanında bir miskâl [K. 3/30]

Dayanıksızlığı ve içinin hevâ (hava, istek ve arzu) ile dolu olması yönüyle de aşık için semboldür:

Kemergâhındaki mevc-i letâfet cûşa geldükçe

Habâbâsâ dil-i âşüfteyi ser-der-hevâ eyler [G. 23/3]

4. NEHİRLER, DENİZLER, DAĞLAR

4.1. NEHİRLER

Divanda ismi zikredilen nehirler **Gümüştuyu** ve **Ceyhun**'dur. **Gümüştuyu Lale Devrinde** inşa edilmiş yapay bir deredir. İki beyitte geçer:

Gümüştuyu'ndaki emvâci nahvetle ider pâ-mâl

O sîmîn-sîne kim mestâne raksa ibtidâ eyler [G. 23/5]

Güzide kethüdâ-yı cûd-perver kim kef-i desti

Gümüştuyu gibi icrâ-yı âyîn-i sehâ eyler [G. 23/12]

Ceyhun nehri ise doğu sınırı teşkil etmesi temennisi ile iki beyitte, aşığın gözyaşı için benzetilen olmasıyla da bir beyitte ele alınır:

Cedvel-i **Ceyhûn**'ı farz itsün muhaddidler sınır

Söz götürmez şimdi **Sultâniyye** vü **Kazvîn** için [M. 1/III/7]

Ola eltâf-ı **Hak**'la milket-i mevrûsına manzam

'**Acem** mülki varınca tâ-hudûd-ı nehr-i **Ceyhûn**'a [T. 14/23]

Eşk-i pür-hûnum dü-reng-i dîde-i giryân ile

Oldığın îmâ ider **Ceyhûn** bir deryâ iki [NG. 8/2]

4.2. DENİZLER

Karadeniz bir beyitte coşkun dalgaları ile ele alınarak günahlar için benzetilen olur:

Zuhûr itmede bizden günâh pey-der-pey

Çü çâr mevce-i **Bahr-ı Siyâh** pey-der-pey [G. 128/1]

Ayrıca iki beyitte dünyadaki yedi denizden söz edilir lakin isimleri zikredilmez:

Ol kapudan-ı donanma-yı hümâyûn kim anun

Dergehinde heft deryâ bende-i fermân olur [K. 5/28]

Âteş-i kahrı fûrûzân olsa hengâm-ı gazab

Heft deryâ bir şerârından serâbistân olur [K. 5/37]

4.3. DAĞLAR

Hususi olarak sadece **Hz. Musa** kıssasında bahsi geçen **Tûr** dağı iki beyitte zikredilir:

Nazm-âver olsa **Tûr**-ı hayâle kabeslenür

Kilk-i **Kelîm**-nâtıka dîdâr şevkına [G. 125/2]

Hayâl itdükçe rûyun tûde tûde dâg-ı sînemde

Tecellâ-yı cemâl-i yârdan bir **Tûr** olur peydâ [G. 3/4]

5. HAYVANLAR

5.1. KUŞLAR

5.1.1. Bülbül (Hezâr, Andelîb)

Şiir geleneğinde bahsi en çok geçen kuş bülbüldür. Gelenekte gül ve bülbül ilişkisi o kadar fazla işlenmiştir ki, bu şiir geleneği kendisine yabancı olanlar tarafından kasten ‘gül bülbül şiiri’ şeklinde tezyif edilmek istenmiştir. Oysaki her şairin bu gelenekte şiir yazarken iki temel maksadı vardır: Geleneği devam ettirmek ve geleneğin dar kalıpları içerisinde dahi en farklı ve yeni söylemleri yakalayabilmek. Dolayısıyla nesnelere aynı olsa da her şairin bu nesnelere farklı mazmunlar ve yeni hayaller oluşturduğu, ancak önyargısız bir biçimde bu şiire dikkatle bakanlar tarafından anlaşılabilir.

Bülbülün gül dalındaki ötüşleri genellikle bahar temalı şiirlerde ezgiler terennüm etmesi, gazellerde ise feryâd etmesi şeklinde yorumlanır. Güle aşık olduğu hayal edilen bülbülün bu yanık ötüşleri ile aşıkların âhları arasında daima alaka kurulduğundan bülbül aşıklar, gül sevgili, diken de rakip için bir sembol halindedir:

Biz nâle-senc-i köhne-bâhârân-ı hasretüz

Gülzârda hezâr ne ‘âlemedür ‘aceb

[G. 6/3]

Karîni hârlar olmuş o gül-bün-i nâzun

‘Aceb mi nâle hem-âheng-i ‘andelîb olsa

[G. 113/2]

O gül-rû hârlarla âşnâ olmuş bize şimdi

Misâl-i bülbül ey dil çâre yok efgândan gayrı

[G. 132/3]

Gül açıldıkça bülbülün feryadı nasıl artıyorsa sevgili güldükçe aşıkların feryatlarının da çoğalması normaldir:

Sen handeler itdükçe n'ola nâleler itsem

Gül açılıcak bülbüle feryâd gerekdür

[G. 24/4]

Lakin gül bu feryatlara hiç aldırış etmez ve koynunda dikenleri beslemeye devam eder. Hatta gül dalının zamanla ağırlaşıp başını yere eğmesi de bir bakıma bülbülün minicik cüssesinden dahi rahatsız olduğunu gösterir gibidir:

Şâh-ı gülün tevâzu' a meylinden anladum

Bülbüllerün meger çekemez oldı bârını [G. 135/2]

Gülün ve bülbülün aynı anda hayran olduğu bir şey varsa o da sevgilidir. Gül yakasını sevgili için yırtmakta, bülbül ise ezgileri sevgilinin güzel sözleri için terennüm etmektedir:

Gül sîne-çâk reng-i ruh-ı yâr şevkına

Bülbül nagam-güzâr o güftâr şevkına [G. 125/1]

Gül bahçesinde sevgili için şiir yazıp okuyan şair de şairlik tabiatını, gül için feryad eden bülbüle benzetir:

Gördüm hezâr tab'umı gülşende 'İzzetâ

Bu şi'r-i nev-zemîni okur yâr şevkına [G. 125/8]

Ancak sesinin güzelliği ile meşhur olan ve bahar bahçelerinin vazgeçilmezi niteliğindeki bülbül, **Şehit Ali Paşa** devrinde pek dikkat çekmemektedir. Bu devir o kadar gönül açıcı ve ferahdır ki bu mevsimde sağırlar gül bahçelerini gezse bülbül sesini beğenmez olur, dilsizler bülbülün ezgilerini eleştirir:

Nevâ-yı bülbüle eylerdi harf-endâzî

Bu fasl-ı gülde temâşâ-yı gülşen eylese lâl [K. 3/5]

Güşâyış öyle ki itseydi seyr-i bâg esam

İderdi zemzeme-i 'andelîbi istiskâl [K. 3/6]

5.1.2. Doğan, Şahin, Hümâ, Anka

Alıcı kuşlardan olan doğan (şehbâz) şiire avcılığı ve yüksekten uçuşu yönleri ile konu olur. Çoğunlukla sevgili istiare yoluyla ‘şehbâz’ diye zikredilir ve yüksekten uçarak aşıklara tenezzül etmemesi işlenir:

Benüm gözümde uçar şimdi ol gözi şehbâz
Kimün kolında ‘aceb eylemekdedür pervâz [G. 60/1]

Evc-i istignâda besdür bes bu pervâz-efgenî
Kalmadı şehbâl ü perründe şehâ nîrûların [G. 85/6]

Aşıklarını avlamak içinse güzellik pençesini kullanır:

Zîr-i bâzûdan nigâhun bî-karâr itdi beni
Şâh-bâzum pençe-i hüsnün şikâr itdi beni [G. 136/2]

Ayrıca bir beyitte **Sultan Ahmed**, henüz kanatlarını dahi açmadan avın gelip yuvasına oturduğu bir şahbaz (doğan) olarak vasıflandırılır:

Bir şâh-bâzdur ki per ü bâlin açmadın
Sayd âşiyânesinde gelür hem-nişîn olur [K. 1/26]

Diğer bir alıcı kuş olan şahin de avcılığı ve yüksekten uçuşunun yanı sıra sert bakışlarıyla konu edilir. Bir beyitte sevgilinin gözleri sert bakışları yönüyle şahine benzetilerek pençe gamzesinden aşığın gönül kuşunun kanlarının damladığı söylenir:

Urmakda mevc pençe-i gamzende hûn-ı dil
Şâhîn gözlerün yine almış şikârını [G. 135/3]

Diğer bir beyitte de yüksek tabiatlı insanların alçak yaratılışı insanlara tenezzül etmemesi, şahinin yuvasının dağın en tepesinde oluşu ile örneklendirilmiştir:

‘Âlî-menişler eylemez alçaklara nüzûl

Şâhînün âşiyânesi tell-i cebelledür

[G. 22/9]

Şahincibaşı sarayda alıcı kuşları evcilleştirip eğitmekle görevli ‘şahinci’ bölüğünün başındaki yeniçeridir. Bir beyitte lalenin, şekli dolayısıyla **Sultan**’a güzel bir üsküf (şahinin gözlerini kapatmaya yarayan küçük deri şapka) getirdiği söylenir ve Sultan’dan onu şahincibaşı’ya hediye etmesi istenir:

Anı şâhincibaşı kulına eyle i’tâ

Ki getürmiş sana bir üsküf-i ra’nâ lâle

[K. 2/32]

Hüma kuşu efsanevi bir kuştur. İnanişâ göre ayakları olmayan bu kuş hiçbir yere konmadan ömrünü uçarak geçirir. O kadar yüksekte uçar ki yumurtadan havada çıkar, havada büyür ve havada ölürmüş. Gölgesinin düştüğü kişiye uğur getirdiğine inanılan bu efsanevi kuş da sevgili için semboldür:

Gönüller saydını ta’lîm itmiş ana üstâdı

O şeh-bâz-ı **Hümâ**-pervâz ‘aceb mi dil-şikâr olsa [G. 112/5]

Bir beyitte hüma kuşlarının bu kadar yüksekte uçmasına sevgilinin nazının sebep olduğu söylenir:

Nâzun uçurdu evc-i hevâya **Hümâ**ları

Gözden düşürdü hâk-i rehün tûtyâları

[G. 129/1]

Gölgesi dahi kutlu sayılan hüma kuşunun tüyü de elbette uğurlu olacaktır. Bir beyitte istemediğine hiçbir şey vermeyen feleğin istediğine ise hüma kuşunun tüyünden taç giydirdiği söylenir. Yani ayarsız felek talih verdiği zaman da tam vermektedir:

Bir sa’âdetmende ikbâl eyledükde rûzgâr

Sâye-i perr-i **Hümâ**’dan başına efsar virür

[G. 28/3]

Devlet büyüklerine minnet etmeyenlerinse rağbet güvercinlerinin hüma kadar yükseklere çıkacağı söylenir. Bu gururlu söylemler, devlet büyüklerinden yardım almadan iş halletmenin çok zor olduğu günümüzde biraz demode ve komik kalmaktadır:

O kim nev-devletân-ı ‘asrdan kat’-ı recâ eyler

Hamâm-ı ragbetin hem-bâl-pervâz-ı **Hümâ** eyler [G. 39/1]

Efsanevi kuşlardan bir diğeri olan anka ise iki beyitte yer alarak benzersizliği bakımından **Sultan Ahmed**, zor yakalanması bakımından da hayal için benzetilen olur:

Dâver-i vâlâ-himem şâhenşeh-i ‘âli-’alem

Kim nazîri zâtının nâ-yâbdur ‘**Ankâ** gibi [K. 4/30]

Olinca dâne-i nüh dâmgâh endîşe

İder girifte-i dâm-ı hayâl ‘**Ankâ**'yı [K. 19/8]

Kumru bir beyitte geçer ve klasik şiirde serviye aşık olup onun için öttüğü hayal edilen kumrunun aslında servi boylu sevgili için feryat ettiği söylenir:

Sanma feryâd-ı hezârı savt-ı kumrıyı ’abes

Cümlenün gavgâları ol serv-kâmet üzredür [G. 16/4]

Zağ kelimesi karga ve keskinlik manalarına gelir. Bir beyitte sevgilinin gözlerine kuyruklu sürme çekip zağ vererek yani keskinleştirerek aşıkların gönlünü paramparça ettiği söylenirken zihinlerde et didikleyen bir karga imajı belirir:

Kuyruklu sürmelerle virüp zâg çeşmüne

İtdün meded helâk dil-i dâgdârumuz [G. 72/4]

Baykuş bir beyitte geçer ve alem sıkıntı çektikçe rahatlayan düşük tabiatlı insanlar, çoğunlukla harabelerde yaşayıp cümle alem virane olsa keyiflenecek baykuş gibi düşünülür:

Mûcib-i râhat olur kahr-ı felek süflîye

Hazz ider ‘âlem eger cümle harâb olsa da bûm [G. 94/2]

Telli turna sevgiliyi kast edecek şekilde bir bentte geçer:

Gönlüm olmaz her şikenc-i kâkûl-i müşkîne bend

Eylemez gönlümde yer her dil-ber-i bâlâ-bülend

Degme bir dil-ber begenmez bu dil-i müşkil-pesend

Çifte benli turna telli şâh-bâz ister gönül [Ş. 2/III]

Keklik bir beyitte kahkahaya benzer ötüşü sebebiyle konu edilir. Sonbaharın güzelliklerinin anlatıldığı hazaniyye kasidesinde, baharda bülbüllerin yanık nağmeleri varsa sonbaharda da kekliklerin tatlı kahkahalarının neşe verdiği söylenir:

Bunun da zevk virür nûş-hand-i kebkânı

Var ise sûziş anun nâle-i hezârında [K. 6/5]

5.2. BÖCEKLER, SÜRÜNGENLER

Pervane kelebeği üç beyitte geçer. [Mum] başlığında detaylı izahat verilmiştir.

Sinek güçsüzlüğü ve küçüklüğü ile ele alınır. Sineğin **Sultan Ahmed**'in lutfundan nasiplense zemini tutup kaldırabileceği, **Ali Paşa**'nın baht kuvvetinden bir tutam nasiplense aslanla cedelleşecek kuvvete sahip olacağı mübalağalı bir biçimde ifade edilir:

Gûy-ı zemîni itseler âvîze kaldırur

Bir peşşe-i za'îfe ki lutfi mu'în olur [K. 1/38]

Kemâl-i kuvvet-i bahtından olsa vâye eger

Ki pençe-tâbi-i şîre bulurdı peşşe mecâl [K. 3/43]

Arı bir beyitte geçer. Sıkıntı ve rahatın, vuslat ve ayrılığın bir arada bulunması, arının kuyruğunda iğnesi olmasa bal üretemeyeceği söylenerek somutlaştırılır:

Behemdür renc ü râhat hecr ü vuslat dehr-i fânide

Eger kim olmasa zenbûrda niş engübîn olmaz [G. 69/4]

Felek iyilik etmez, edecek olsa bile bu ancak iş işten geçtikten sonra olur. Bir beyitte feleğin vakitsiz gelen lütufları, karıncanın ölmeye yakın kanatlanması ile örneklendirilir:

Dâm-ı hengâm n'oldığın seyr eyle lutf-ı çarhı gör

Mûr-ı nâ-çîze zevâl irdükde bâl ü per virür [G. 28/6]

Semender ateş içerisinde yaşadığına ve yanmadığına inanılan kertenkele benzeri efsanevi bir yaratıktır. Sürekli aşk ateşi ile yanan aşık için sembol olur:

N'ola dil rûz u şeb izhâr-ı sûziş itse derdinden

Semender-meşrebân-ı 'ışk âteş-hânesiz olmaz [G. 62/9]

Sevgilinin ayrılığında şairin mürekkebi bile ateşe dönmekte, yazacağı yüzey semender kanadı bile olsa yakıp kül etmektedir:

Olur sûzende nâme olsa da perr-i semenderden

Midâd-ı hâme gûyâ ebr-i âteş-bârdur sensiz [G. 61/3]

5.3. DÖRT AYAKLI HAYVANLAR

At divanda bahsi en sık geçen dört ayaklı hayvandır. At binmek özel bir maharet gerektirdiğinden memduhlar binicilikleriyle övülür. Usta binici manasına gelen 'şeh-süvâr' ifadesi özellikle padişahlar için alem olmuştur:

Bir şeh-süvârdur ki dahı at koparmadın

Gerd-i siyâhı şarka duhân-ı mübîn olur [K. 1/28]

Âferin ey rûzgârun şeh-süvâr-ı saf-deri

'Arşa as şimden-gerü tîg-ı Süreyyâ-cevheri'³⁸

Çevgân oyunu da at binmedeki maharet üzerine kurulu olduğundan **Sultan Ahmed**'in çevgân oyunundaki ustalığı vasfedilirken binicilikte ne kadar mahir olduğu da anlaşılır:

Şöyle fârisdür ki bir cünbişde der-çevgân ider

Gûy-ı heftû-yı zemîn ü çarhı bir elma gibi [K. 4/42]

Sultan Ahmed'in kararlılığı üç, **Kethüda Mehmed Paşa**'nın saadeti ise bir beyitte istikrar ve hız yönünden at sürmek şeklinde yorumlanır:

Sâhib-kırân-ı 'asr ki yek-rân-ı 'azmine

Aksâ-yı arz merhale-i evvelîn olur [K. 1/19]

Yahud o dem ki eşheb-i 'azmi çeküp süre

Meydân-ı hasma na'ra-zen-i sehmgîn olur [K. 1/24]

Cânib-i **Hak**'dan mü'eyyedsin semend-i 'azmi sür

Kişver-i **Îrân** ser-tâ-pâ şikârundur senün [M. 1/V/6]

Çarh eşheb-i sa'âdetine 'arz ider rikâb

Zinhâr sanma sakf-ı felekde hilâldür [K. 10/7]

³⁸ Beyit **Nef'î**'ye aittir ve **Tebriz Kalesi**'nin alınmasına yazılan terciibende vasita beyti yapılmıştır.

Sultan Ahmed'in ve **Ali Paşa**'nın atları ise hızları bakımından rüzgara benzetilir:

Dâverâ rahş-ı sabâ-seyrün içündür eyler

Bir kutâs ile gelüp 'arz-ı hedâyâ lâle [K. 2/48]

Girince 'arsa-i peygâra rahş-ı âsmân-seyri

Şîrâr-ı mîh-i na'li berk-ı 'âlem-sûzdur gûyâ [T. 6/5]

Şiir ve nazire yazmak da kalem atını koşturmak şeklinde yorumlanır ve oldukça zor bir iş olduğu söylenir:

Kümeyt-i hâmeyi kıl '**İzzetâ** keşîde-'inân

Ki pey-revî gazel-i '**Âtîfâya** müşkildür [G. 26/7]

Kümeyt-i hâmeye bî-tâbdur ammâ şitâb eyle

Edâ-yı vâsf-ı zâtın itmege böyle zemîn olmaz [G. 67/8]

Germ-'inân-ı şevk idüp '**İzzet** kümeyt-i hâmeyi

At sür sen de **Nedîm**'e 'arsa-i tanzîrde [G. 124/13]

Mustafa Paşa vâsfındaki kalemiyyede de sihir ata, kalem de mana dünyasını gûy gibi çevganına alan bir biniciye benzetilir:

Hâme kim itdükçe şeb-dîz-i füsûnı zîr-i rân

Sâha-i ma'nâda gûy-ı çarh der-çevgân olur [K. 5/15]

Sevgili de usta bir binici olarak tasvir edilir ve sevgilinin ayakları altında çiğnenmek isteyen aşıklara atının üzengisine asılmaları telkin edilir:

O şeh-süvâra eger pây-mâl olam dersen

Rikâb-ı eşheb-i yâra asıl asıl ne bu gam [G. 93/5]

Sevgilinin hattı da kibir atına binmiş bir süvari olarak düşünülür:

Sipâh-ı hattı ne dem esb-i nahveti koparur

Ser-i firîftegâna kıyâmeti koparur [G. 44/1]

Düldül, yaygın kahraman üçlemesi (kahraman, kılıcı ve atı) sebebi ile **Hz. Ali**'nin atı olarak bilinse de aslında bir katırdı. Bir beyitte **Ali Paşa**'nın adaş olduğu **Hz. Ali**, 'Düldül-süvâr' şeklinde zikredilir:

Veziir-i a'zam-ı dâmâd-ı hâs-ı **Ahmed Hân**

Semiyy-i dâver-i düldül-süvâr bâ-iclâl [K. 3/23]

Eşek üç beyitte geçer. Bir beyitte zahidin verdiği yersiz öğütler eşek anırması gibi düşünülür:

Hâric-i gûş-ı tesâmumda kalur gamzından

Pend-i nâ-der-mahal-i zâhid-i har çok sürmez [G. 64/3]

Diğer iki beyitte ise şahsî olarak bir çaba göstermeyip sadece devletlilerin kapılarını dolaşarak mansıp elde edenler; olduğu yerde sayıp bir ilerleme kaydetmedikleri, yani makam mevki sahibi olsalar dahi kişilikleri itibar kazanmadığı için olduğu yerde dönüp duran değirmen eşiğine benzetilir. Bugün bu deyim dilimizde 'dolap beygiri' şeklinde yer almaktadır:

Devr-i ebvâb iden '**İzzet** har-ı tâhûne gibi

Görinür sûret-i ikdâmda menzil alamaz [G. 71/5]

Kat'-ı menzil idemezken har-ı tâhûne gibi

Ne bulur devr iden ebvâbı tekâpulardan [G. 102/2]

Köpek şiirde düşük tabiatlılığın sembolüdür. Rakip sürekli sevgilinin mahallesinde bekleyip aşığa geçit vermemesi bakımından sevgilinin muhitinin köpeklerine benzetilir:

Ne denlü verziş-i ‘arz-ı merâm itdüm ise

Rakîb-i seg o mahall'evvelâ gelür görünür [G. 42/7]

Diğer bir beyitte ise düşük tabiatlıların temiz kalpli insanlarla sadece sohbet ederek bile itibar kazanacağı, **Yedi Uyurlar**'ın (**Ashâb-ı Kehf**) yoldaşı olan köpek **Kıtmîr**'in bile hayırla yâd edilmesi ile somutlaştırılır:

Sohbet-i pâkân ider bed-tıynetâmı ser-bülend

Zâhir olmuşdur bu hâlet kıssa-i **Kıtmîr**'de [G. 124/12]

Köpeklerin dolunayda uludukları bilinir. Sevgiliden ‘mâh’ diye bahsedilen bir beyitte, rakibe ‘bed-hâhâ (ey kötü niyetli)’ şeklinde seslenilmesi üzerine rakibin şiirde sık sık köpeğe benzetilmesi ve ‘hâ hâ’ ifadesinin köpek havlamasını çağrıştırması sebebi ile beyte bir dolunay - köpek mazmunu gizlendiğine kanaat getirdik:

Senün o mâh yanında rakîb-i bed-h^vâhâ

Tahammül eyleyemem vaz’-ı nâ-be-hencârün [G. 84/4]

Ceylanlar çoğunlukla gözlerinin güzelliği ile ele alınır ve sevgiliden ‘ahu gözlü’ şeklinde bahsedilir:

Hüsn ile ‘ışk imtizâc itmiş görince ‘**İzzetâ**

Sen o âhû gözleri ol gözleri âhû seni [G. 134/7]

Ayrıca çölde yaşamaları ve döktükleri kan keseciklerinden misk elde edilmesi yönleriyle şiire konu olurlar: [Bkz. Koku Maddeleri]

Aslan cesaret, saltanat, asalet ve savaşçılık sembolüdür. İki beyitte **Sultan Ahmed** aslan, düşman ise av ve aslan kükrediğinde kaçacak delik arayan tilki şeklinde vasıflandırılır:

Virüp ser-pençe-i tedbîrine tevfiğ gîrâyî
Kemend-i zabtına nahcîri çün şîr-i ücem aldı [T. 4/10]

Nice tâb-âver olsun düşmen-i rûbeh-sıfat hergiz
Künâmından çıkınca şerze-şîr-i gâbe-i heycâ [T. 6/6]

Bir beyitte boş işlerle uğraşılıp hile hurda peşinde koşulmaması ve durmadan geviş getiren deve gibi sürekli yemekle haşır neşir olunmaması öğütlenir:

İnsân olup evkâtünü sarf itme cevişle
Üştür gibi meşgûl-ı gıdâ olma gevişle [G. 122/2]

Öküz bir beyitte dünyanın öküzün boynuzu üzerinde durması inancı ile geçer:

Cesâmet şöyle kim deryâ yüzinde cünbiş itdükçe
Tezelzül virmede sevr-i zemîne tâk-ı **Cevzâ'**ya [T. 13/8]

Esasen leopar demek olan peleng kelimesi mecazen yıldızlı gece göğü için de kullanılır olmuştur. **Ali Paşa**'nın zamanındaki asayişin kemâli, yıldızlı gök ve siyah bulutların mücadelesi dışında kimsenin birbiriyle kavga etmediği söylenerek medhedilmiştir:

Zamân-ı ma'deletinde sitîz ider yog-idi
Meger peleng ide ebr-i siyehle tarh-ı cidâl [K. 3/48]

Lale soğanlarına kuzu, yetiştirip yavrulatma işlemine de kuzulatmak denmiştir. Bir beyitte -muhtemelen- **Mustafa Paşa**'dan lale soğanı isteyen şair, 'koç başın için' deyimini de kurban ve kuzu ile uyum oluşturması maksadıyla kullanmıştır:

Besleyüp yine senün yolına kurbân ideyüm
Koç başun-çün bana birkaç kuzı ihsân eyle [Müf. 1]

6. BİTKİLER

6.1. BAĞ, BAHÇE, ÇEMEN, GÜLŞEN, LALEZAR

Baharın gelişiyle havalar ısınmaya başlar ve tüm kışı kapalı mekanlarda geçiren insanlar kendilerini tabiatın güzelliğine bırakır. Tatlı esen bahar rüzgarı, açan çiçeklerin güzelliği, yayılan ferahlatıcı kokular, kuş sesleri ve ırmakların akışının tadının çıkarılması için kışın kapalı mekanlarda düzenlenen meclisler bağ ve bahçelere taşınır. İnsanlar tabiatın güzelliklerini temaşa ederken bir yandan da sazlı sözlü sohbetlerin keyfini çıkarırlar.

Bağ ve bahçe safaları zaten gelenekte önemli bir yer tutarken **Lale Devri** ile birlikte toplumun her kesimini saran çiçek yetiştirme merakı, bahçelere gösterilen ilgide ciddi bir artışa sebep olmuştur. Evlerin bahçelerinde bu özel çiçeklerin ekimi için ayrılmış tarhlar bir bakıma ev sahibinin estetik zevkini yansıttığından insanlar en güzel çiçek bahçesini oluşturmak için adeta birbirleriyle yarışa girmiş, zaten güzel olan bahçeler bu zarif akımla daha da renklenip güzelleşmiştir. Kasidelerde memduhların çiçek bahçeleri övülmeye başlanmış, astronomik fiyatlara satılan lale çeşitleri lüksün ve itibarın bir göstergesi haline gelmiştir.

Devrin en büyük kültürel faaliyeti olan çırağan eğlenceleri de devlet erkânına ait köşklerin lale, gül, nergis ve sümbül gibi özel çiçeklerle rengârenk süslenmiş bahçelerinde düzenlenirdi. Çiçek tarhları arasından akan sular, çiçeklerin arasına dikilen kandiller ve üzerine mum yerleştirilip bahçeye salıverilen kaplumbağaların oluşturduğu renkli ışık cümbüşleri sayesinde açık hava meclislerinin keyfi geceleri de çıkarılmaya devam etmiş, hatta gündüz meclislerinden daha müreccah bir hale gelmiştir.

Nigâh-endâz olanlar bâgda bezm-i çırâgâna

Zemîni benzedürler âsmân-ı encüm-efşâna

‘Acâyib şu’le virmiş şem’ler sahn-ı gülistâna

Ki kıldı hıyre-i reşk-i dü-çeşm-i mest-i hayrâna

Çemen mi yohsa kim bir nûrdan deryâ mıdur bilmem

Dokunmuş rişte-i meh-tâbdan dîbâ mıdur bilmem [M. 2/I]

Çemen (yeşillik alan), gülşen (gül bahçesi), lalezar (lale bahçesi), sümbülistan (sümbül bahçesi) ve servistan (servilik) içlerinde çeşitli bitkileri beraber bulundurmaları ve ferahlık vermeleri bakımından çeşitli tasavvurlara konu olur. Sevgilinin güzelliği bahçeye benzetilirken bahçe de bir beyitte lale mollasının hoca olduğu bir mektep olarak düşünülür:

Temâşâ-yı riyâz-ı hüsnini men' itdi ol âfet

O da gün görmesün 'âlemde müştâk-ı bahâr olsun [G. 98/2]

Mekteb-i bâğçede **Nefhatü'l-ezhâr** okuyup

Oldı destâr-ı mükevver ile mollâ lâle [K. 2/20]

Şair servi boylu sevgiliyi, gül bahçesine benzettiği sinesine çekmek isterken gül bahçelerinde servi bulunmasının gerekli oluşundan hareket eder. Ayrıca şairin babasının minare yaptırdığı cami de tevhid bahçesinin servisi şeklinde nitelenir:

Âgûşa çek o dil-ber-i mevzûn-kâmeti

Gülşen-sarây-ı sînede serv-i çemân gerek [G. 80/8]

Serv-i ra'nâ-yı çemen-zîb-i riyâz-ı tevhîd

Nahl-i zîbâ-yı nişîmengih-i berr ü takvâ [T. 8/29]

Gül bahçesi ile ilgili tasavvurlarda hakim yönler güzellik ve ferahlatıcılıktır. Sevgilinin yanağı ve köyü, mehtap, güneş, hayal gücü, saadet ve devlet gül bahçesine benzetilen unsurlardır. Ayrıca rengârenk açan çiçeklerin Hatâyî kumaşa benzetilmesi sebebiyle bir beyitte gül bahçesi de tezgah olarak düşünülür:

Bir Hatâyî dokuyup kârgih-i gülşende

'Arz ider pâdşeh-i 'âleme kâlâ lâle [K. 2/22]

6.2. AĞAÇLAR (AĞAÇ, DAL, YAPRAK, FİDAN, TOHUM)

Ağaçlar umumi olarak gölgesinde huzur bulunması, meyve vermeleri, yaprak dökmeleri ve salınmaları yönleri ile ele alınır. Bir beyitte ağaçların yol kenarına sevgilinin gelişini gözlemek için dizildikleri söylenir:

Şevk-1 kudûm-1 yâr ile düşmiş taraf taraf
Şeh-râh-1 intizâra hıyâbân bölük bölük [G. 82/6]

Dallar güllerle yapraklara ev sahipliği yapması ve rüzgarda salınması yönleri ile dört beyitte; yapraklar ise rüzgarda raks etmeleri, sonbaharda kuruyarak ve fırtınada savrulurarak dökülmeleri yönleriyle sekiz beyitte yer alır:

Safâdan her dırahtun berg ile şâhı gelüp cûşa
Seher bâd-1 nesîm esdükçe âheng-i sabâ eyler [G. 23/6]

Sultan fetihleri ile **Acem** ülkesine sonbaharı yaşatıp yapraklarını dökmüş, **Şehit Ali Paşa** ise gazabının fırtınası ile düşmanı söğüt yaprağı gibi titretir hale getirmiştir:

Berg ü bârın ‘**Acem**’ün sarsar-1 idbâr döküp
Kıldı pejmürde-i âsîb-i hazân ülkesini [T. 5/7]

Hübûb-1 tünd-bâd-1 tîg-1 kahr-1 bî-dirîgından
Esîr-i lerziş-i teb-lerzedür çün berg-i bîd a’dâ [T. 6/4]

Mustafa Paşa vafındaki hazaniyyede sonbaharda dökülüp su kenarlarına toplanan yapraklar piknik yapmak amacıyla su kenarına yaygı sermeleri; dökülen yaprakların rüzgarda savruluşları ise sonbaharın neşe ve bereketinden raks etmeleri gibi güzel hayallere bağlanır:

Firâz-1 şâhı bu mevsimde terk idüp evrâk
Bisât-1 ‘ayş döşer cûlarun kenârında [K. 6/9]

Eser idüp yine her berg-i huşke feyz-i neşât

Nesîm-i subhun ider raks reh-güzârında [K. 6/10]

Fidan genç, narin ve taze olması sebebiyle sevgili için sembol olan unsurlardan biridir. Yine klişeleşmiş bir benzetme olduğundan ‘nihâl’ dendiğinde çoğu zaman sevgilinin kastedildiği anlaşılır:

Nihâl-i tâzesin sen kadd ü endâmın da nâzîkdür

Yeni bir câme kes berg-i gül-i sîr-âbdan ammâ [G. 1/2]

Sevgilinin hızlıca büyüyüp serpilmesi işveli bir fidan oluşuna, şarabın hararetiyle yanaklarının kızarması ise gül fidanı olduğu için güller açılmasına bağlanır:

Yârümün ser-keşlik ‘**İzzet** yakışur endâmına

Nev-nihâl-i ‘işvedür elbet kad ü bâlâ çeker [G. 55/5]

Tâb-ı meyden sanma kim ruhsârı reng-âmîz olur

Gül-nihâl-i tâzedür kaddi gül-i ahmer virür [G. 28/2]

Bahar gelince açılıp serpilen sevgili, kendisine gösterilen rağbet fazla olduğu için aşıklarına ilgi göstermez. Şair de sevgiliyi her baharın bir sonbaharı olduğu, geçici güzelliğine güvenip aşıklarına zulmetmemesi konusunda uyarır:

Hatt-ı sebzün oldı revnak-bahş-ı ‘ünvân-ı cemâl

Ey nihâl-i tâze açıldun bahâr oldukça sen [G. 103/3]

Aldanmasun bahârına ol nev-nihâl-i nâz

Bir gün hazân olur yine berg-i terin döker [G. 47/5]

Meyve vermesi bakımından şair kalemini de fidana benzetir:

Nemâ tahsîl idüp feyz-i mezâyâ-yı hayâlünden

Kalem destünde ‘İzzet hem-çü nahl-i mîvedâr olsun [G. 98/6]

Şairin babasının **Bender**’de minare yaptırdığı cami de güzelliği yönüyle fidan şeklinde nitelenir:

Bir nihâl-i nev idi bâg-ı ‘ibâdetgehde

Tündi-i çarh ile bulmamış-idi neşv ü nemâ [T. 8/16]

Serv-i ra’nâ-yı çemen-zîb-i riyâz-ı tevhd

Nahl-i zîbâ-yı nişîmengeh-i birr ü takvâ [T. 8/29]

Baharın gelmesiyle fidanların güller açması, kızıl kumaştan yeni elbiselerini giymeleri şeklinde yorumlanır:

Gül-nihâlân-ı çemen geymiş libâs-ı tâzesin

Mevc-rîz olmuş gül-i hamrâ kızıl hârâ gibi [K. 4/2]

Mecazi olarak da ümit ve emel, meyve vermeleri yönüyle fidana benzetilen diğer unsurlardır. Şairin emel fidanı tam filizlenecekken ümitsizliğin sonbahar soğuklarını yemiş, açılma bile ayrılıktan gayri meyve vermemiştir:

Nahl-i emel hazân-zede-i ye’sdür müdâm

Biz görmedük bahâr-ı ümîdün nemâsını [G. 127/2]

Bahârın görmedük dehrün gam u ahzândan gayrı

Ümîdüm nahli hîç ber virmedi hırmândan gayrı [G. 132/1]

Emel fidanını açtırabilecek bir şey varsa o da **Mustafa Paşa**'nın cömertlik bulutunun gölgesidir:

Bu mevsim içre açar gonca-i nihâl-i emel
Sehâb-ı mekrümetün zıll-ı âbyârında [K. 6/20]

Abdurrahman Paşa'nın cömertliği de meyvesini çifter çifter veren bir fidana benzetilmiştir:

Yahud ki âbyâri-i cûd ile viridi hep
Bâdâmını dü-magz nihâl-i keremverî [K. 16/5]

Ümit ve arzu birer beyitte tohuma benzetilir, lakin dünya ümitsizlik çölüyen ümit tohumu ekmenin yersiz olduğu, ekilse dahi vereceği mahsulün karışıklık ve tatsızlık olacağı ifade edilir:

Mâye-i âsûdegîdür âdeme bî-hâsılî
Bunda tohm-ı ârzû mahsûl-ı şûr u şer virür [G. 28/5]

Ser-â-ser şûrezâr-ı ye's iken dehr-i fenâ bilmem
Bu yerde tohm-ı ümmîd ekmeden âyâ ne hâsıldur [G. 52/5]

6.2.1. Ağaç Çeşitleri

Divanda bahsi geçen ağaç türleri servi, şimşir, çınar ve kabaktır. Servi divanda en çok bahsi geçen ağaçtır ve uzun, muntazam, ince görünümü ve rüzgarda salınmasıyla sevgili için benzetme unsuru olur. Bu benzetme de klasik şiirde klişeleşmiş benzetmelerdendir ve 'serv' dendiğinde genellikle sevgilinin kastedildiği anlaşılır:

Âgûşa çek o dil-ber-i mehzûn-kâmeti
Gülşen-sarây-ı sînede serv-i çemân gerek [G. 80/8]

Pür-cefâ dil-ber mi var ol mâh-ı tâbânım gibi
Pür-sitem yâr olmaz ol serv-i hırâmânım gibi
Bî-vefâ yokdur güzeller içre cânânım gibi
Bî-tarahhum görmedüm ‘âlemde sultânım gibi [Ş. 5/I]

Bazen de sevgili serviden üstün tutulmaktadır. Servi ne kadar sevgilinin boyu ile benzerlik gösterse de güzellik ve letafet konusunda sevgili oldukça üstündür:

Gerçi servide kaddine vardur müşâbehet
Ammâ hüsünde ol dahı bâlâ mıdur disem [G. 97/3]
Kaddüne serv letâfetde ber-â-ber gelemiz
Tûl ile ‘arz mesâhatda ber-â-ber gelemiz [G. 63/1]

Gelenekte bülbül gülün, kumru ise servinin aşığı olarak hayal edilerek bu kuşların ötüşlerinin maşuklarına ettikleri feryatlar olduğu düşünülmüştür. Bir beyitte ise tüm bu kuşların feryatlarının aslında gül kadar latif, servi kadar uzun ve muntazam olan sevgili için olduğu söylenir:

Sanma feryâd-ı hezârı savt-ı kumrıyı ’abes
Cümlenün gavgâları ol serv-kâmet üzredür [G. 16/4]

Bağ bahçedeki servilerin rüzgarda salınışı da yine sevgilinin salınarak yürümesine benzetilir. Tabii serviler yürüyemezlerken sevgili salınarak yürüdüğü için yine bu yönden de sevgilinin üstünlüğü söz konusudur³⁹:

Nâz ile serv-i sehîler sû-be-sû salınmada
Nev-resîde dil-ber-i şîrîn-i müstesnâ gibi [K. 4/11]

³⁹ Bâkî'nin şu beyti meşhurdur:

Bir kadem bas lutf ile gel gülşene ey serv-kad
Bileler eksüklüğün her serv-i bâlâ semt semt

Gümüŝî mavi renklere bir servi türü olan ‘gümüş servi’ ise yine parlak bedeni ve boyu sebebiyle sevgilinin benzetildiği bir diğer ağaçtır:

Câme-i gül-penbe açmış ey gül-i hod-rû seni

Bir gümüşden serve döndürmüş kad-i dil-cû seni [G. 134/1]

Âzâdeliğin ve muntazamlığın sembolü olan servi, tasavvufta da tevhid yani birlik sembolüdür. Şairin babasının **Bender**’de bir camiye yaptırdığı minare, dimdik duruşu ve yaratının birliğini hatırlatması sebebi ile bir beyitte tevhid bahçesini süsleyen güzel servi olarak nitelenir:

Serv-i ra’nâ-yı çemen-zîb-i riyâz-ı tevhîd

Nahl-i zîbâ-yı nişîmengeh-i birr ü takvâ [T. 8/29]

Şimşir (şimşâd) ağacı da servi gibi boyu ve salınmasıyla şiirlere konu olur ve sevgili bir bentte şimşir ağacına benzetilir:

Kanda ‘azmün ‘aceb şitâbânsın

Nereye sevdiğüm ugurlar ola

Yine şimşâdveş hırâmânsın

Nereye sevdiğüm ugurlar ola [Ő. 3/I]

Bir beyitte ise şimşir ağaçlarını rüzgarın salındırmadığı, sevgilinin çekici salınışına özenip onu taklit ettikleri söylenir:

Şimşâdı rûzgâr degüldür salındıran

Dil-keş-hırâm-ı kadd-i dil-ârâya meşk ider [G. 46/4]

Bu uzun boylu sevgili için canını veren aşıkların mezarlarında biten otların, aşkın büyüklüğü sebebiyle büyüyerek dev şimşir ağaçlarına dönüşecekleri mübalağalı bir dille ifade edilir:

Ol kad-i bâlâya cân u ser viren üftâdenün

Her giyâh-ı meşhedî bâlîde bir şimşâd olur [G. 48/3]

Çınar şiiirlerdeki tasavvurlara yapraklarının ele benzemesi sebebi ile konu olur. Bir beyitte gül bahçesindeki çınarın zemine dökülmüş yaprakları, güle aşık olduğu için elleri ile gülün eteğine sıkıca yapışması şeklinde hayal edilmiştir:

Sâha-i gülşende dest-efşân-ı şevk olmuş çenâr

Dâmenin tutmuş gülün ser-pençe-i gîrâ gibi [K. 4/13]

Sögüt ağacı bir beyitte ince yapraklarının rüzgarda titremesi sebebiyle **Şehit Ali Paşa**'nın kahrından titreyen düşmanlar için benzetme unsuru olur:

Hübûb-ı tünd-bâd-ı tîg-ı kahr-ı bî-dirîgından

Esîr-i lerziş-i teb-lerzedür çün berg-i bîd a'dâ [T. 6/4]

Servi dimdik oluşu ve meyvesinin yani yükünün olmaması sebebiyle azadelik, doğruluk ve dünya malına tamah etmemenin sembolüyse kabak ağacı da mal ve makam hırsının sembolüdür. Hikayelerde kabak ağacının çok çabuk büyüyüp meyve verdiği için yanındaki asırlık ağaçlara hava attığı, yanındaki çınar, kavak, servi vb. ağaçlarının ise hal diliyle sadece güldükleri ve “Sonbahar gelince görürsün” dedikleri anlatılmıştır. Nitekim sonbahar geldiğinde kabak ağacı ömrünü tamamlarken bu köklü ağaçlar yıllarca varlıklarını ağırbaşlılık ve tevazu içinde devam ettirmişlerdir. Bir beyitte düzgün tabiatlı insanların art niyetli olmamaları sebebiyle düşmanın hilelerini anlayamamaları, servinin kabak ağacının yükünü bilmemesi ile somutlaştırılır⁴⁰:

Cihânda râstî keyd-i ‘adû nedür bilmez

Ki serv bâr-ı dirâht-ı kedû nedür bilmez [G. 70/1]

⁴⁰ Eskiden ok müsabakalarında bir direğin üzerine içi altın dolu kabak koyulur, at üzerinde giderken ok atarak bu kabağı vurmaya başarabilen okçu içindeki altınların sahibi olurmuş. ‘Kabak ağacı’ ifadesi ile bu oyunun da hatırlatıldığı düşünülebilir.

6.3. MEYVELER

Sevgilinin busesi olgun bir meyve olarak düşünülür ve sevgiliden onu ham insanlara düşürmemesi istenir:

Düşürmeden hazer it anı hâm-kârâna

Ki bûse nahl-i kadûn mîve-i resîdesidür [G. 30/5]

İnsan olgunlaştıkça sıkıntıları ve dertleri artar, rahatı kaçar. Olgunlaşmamış yahut mühim bir yere gelmemiş insanlarınsa pek derdi tasası olmaz⁴¹. Bu durum, olgun meyvelerin dalından koparılırken ham meyvelerin rahatça dalda oturmaya devam etmesi ile somutlaştırılır:

Düşmen-i ârâm olur menzil-res-i hadd-i kemâl

Çîdelikden mîveler âsûdeterdür hâm iken [G. 108/5]

Divanda ismi geçen meyveler hünnap, elme ve ayvadır. Sevgilinin parmaklarını hünnaptan örnek alarak kınaladığı söylenir:

Muhannâ eylemiş destin nigâr-ı nâz-perverdüm

Nümûne ahz idüp engüşter-i ‘unnâbdan ammâ [G. 1/4]

Sultan Ahmed'in at binmedeki ve çevgân oyunundaki ustalığı, çevganla bir vuruşta yerküreyi ve yedi kat göğü elma gibi havalandıracağı söylenerek abartılı bir şekilde övülür:

Şöyle fârisdür ki bir cünbişde der-çevgân ider

Gûy-ı heftû-yı zemîn ü çarhı bir elma gibi [K. 4/42]

⁴¹ “Acı patlıcanı kırağı çalmaz” ve “Meyve veren ağaç taşlanır” şeklindeki atasözlerimiz bu hususa güzel örnekler teşkil eder.

4. kasidenin dua bölümünde, dünyaya bahar gelip renk verdiği müddetçe **Sultan**'ın ve **İbrahim Paşa**'nın düşmanlarının benizlerinin ayva gibi sararması temenni edilir:

Bâg-ı kevne nev-bahâr oldukça revnak-bahş-ı tâb

Çihre-i hasmı sararsın zerd olup ayva gibi [K. 4/69]

6.4. ÇİÇEKLER

6.4.1. Gül

Klasik şiir geleneğinde olduğu gibi divanda da klasik üslupla yazılan şiirlerde bahsi en fazla geçen çiçek güldür. Çiçeklerin sultanı olarak vasıflandırılan gül, tasavvufta **Hz. Muhammed** ile özdeşleştirildiğinden şiir geleneğindeki yeri oldukça önemlidir. Ayrıca dalında öten bülbülün güle aşık olduğu hayalinden mütevellid bu iki unsur aşık ve sevgili için en sık kullanılan benzetme unsurları olmuştur. Hatta klasik şiire yöneltilen eleştirilerin başında bu şiirin 'gül-bülbül şiiri' olduğu mottosu gelir ki bunun da ne kadar sığ ve önyargılı bir görüş olduğu, klasik şiire birazcık dahi aşına olanlar tarafından kolaylıkla fark edilir.

Kaldı ki bu milyonlarca beytin her birinin gülden ve bülbülden bahsediyor olduğu varsayılrsa dahi; sadece 'gül ve bülbül' etrafında teşekkül eden unsurlar kullanılarak hiçbiri birbirine benzemeyen, farklı vezinlerde ve farklı söyleyiş lezzetlerinde milyonlarca beyit oluşturulmasının zaten başlı başına bir zeka, yetenek ve kültür birikimi meselesi olduğu, nazarıdikkatle bakanlar tarafından daha keskin bir biçimde anlaşılırdı.

Gül baharın, bereketin, tazeliğin ve güzelliğin sembolüdür. Sadece iklimi müsait, su alan ve verimli topraklarda yetişir. Şair de gül biten bahçelerle çorak çöl topraklarını mukayese ederek **Vehbî**'ye yaraşır bir nazire yazmanın çölden gül toplamayı beklemek kadar yersiz olduğunu söyler:

Düşme nazîre kaydına **Vehbî**'ye 'İzzetâ

Gül-çînlik ümîdini koy şûrezârdan [G. 109/9]

Hususi olarak bir beyitte **Edirne** güllerinden bahsedilir. Günümüzde meşhur olan **Isparta** güllerinin de vaktiyle **Edirne**'den getirilip orada yetiştirilmeye başlandığını da araştırmalarımızda öğrenmiş olduk.

Gülle ilgili en fazla bahsi geçen gelenek sarığa gül takılmasıdır. Eskiden sarıkların köşelerine muska, kağıt, pusula vb. sıkıştırıldığı gibi gül ve karanfil gibi çiçeklerin takılması da adettendi. Sevgilinin sarığı, sevgilinin yanağında açan **Edirne** güllerini gördükçe özendiği için sevgiliden sarığına gül takması istenir. Sevgilinin sarığına yakışacak gül ise ancak mehtabın gül bahçesinden toplanmalıdır:

Yakışsun şeh-levendüm zîver-i destâr-ı nâz eyle

İdüp berçîde bir gül gülşen-i meh-tâbdan ammâ [G. 1/5]

Gör nice kim rûy-ı âl üzre **Edirne** güllerin

Pîçiş-i destârı yek-ser imrenür imrendürür [G. 32/3]

Güle en çok benzetilen unsur tabii ki sevgili ve sevgiliye ait unsurlardır. Sevgilinin güle benzetilmesinde gülün güzelliği, kokusu, narinliği ve bu çiçeğe verilen kıymet etkilidir. Gülün, kendisi için nağmeler terennüm eden bülbüle ilgi göstermeyip dikenleri koynunda beslemesi de sevgilinin aşıklara karşı takındığı ilgisiz tavra karşın rakiplere gösterdiği toleransla bağdaştırılarak bu hayalin kurulmasında etkili olmuştur:

O tıfl-ı nâz-perverdüm dil-i dîvânesiz olmaz

Gül-i üşkûfte bülbülsüz şemi' pervânesiz olmaz [G. 62/1]

O gül-rû hârlarla âşnâ olmuş bize şimdi

Misâl-i bülbül ey dil çâre yok efgândan gayrı [G. 132/3]

Karîni hârlar olmuş o gül-bün-i nâzun

'Aceb mi nâle hem-âheng-i 'andelîb olsa [G. 113/2]

Gül en güzel çiçek olarak kabul edilse de güzelliği geçicidir ve çok kısa sürer. Sevgilinin güzellik çağı da çok kısa sürer ve geçicidir, bu sebeple sevgili güzelliği ile gururlanıp aşıklarına zulmetmemesi istenerek uyarılır. Zira aşıkların âhları da sert rüzgarların gülleri yerlerinden kopardığı gibi sevgilinin güzelliğine hâlel getirebilir:

İtme üşkûftegi-i rû-be-hazân ile gurûr
Devlet-i hüsn ü bahâ ey gül-i ter çok sürmez [G. 64/5]

Virürse sarsar-ı âhı seherde cünbiş-i dil
Yerinden ol gül-i bâg-ı letâfeti koparur [G. 44/5]

Genel olarak sadece sevgili değil, sıradan güzeller de gül olarak düşünülebilir. Ayrıca şair, genç yaşta vefat eden kızını da feleğin henüz koklayamadan bahçesinden kopardığı bir güle benzetir:

Gül-zemîn-i hüsn ü ân olmuş ser-â-pây-ı çemen
Şöyle dil-berler döşenmişler gül-i zîbâ gibi [K. 4/21]

‘Aceb mi hârhâr-ı fûrkatiyle çâk çâk olsam
Kopardun gülşenümden kokmadan ol verd-i ra’nâyı [T. 24/2]

Sevgilinin kendisi gibi yüzü ve yanakları da güle benzetilir. Sevgili varken gül bahçesindeki güllere bakılmaz, çünkü sevgilinin yüzü gülleri kendine hayran bırakacak kadar güzel ve tazedir:

Güle tevcîh-i nigâh eyleyemem gülşende
Ruh-ı dildâr gibi anda tarâvet yokdur [G. 54/9]

Gül sîne-çâk reng-i ruh-ı yâr şevkına
Bülbül nagam-güzâr o güftâr şevkına [G. 125/1]

Gül-i ra’nâ çift renkli güle verilen isimdir, gül-i zîbâ diye de geçer. Sevgilinin yanağı normalde beyaz ve parlakken utandığında ve şarap içtiğinde kızarır. Bazen beyaz olup bazen kızaran yanak, bu yönüyle gül-i ra’nâya benzetilir:

Geh açılır gehî kızarur gül-'izâr-ı nâz
Reng-i düğâne-i gül-i ra'nâya meşk ider [G. 46/6]

Olmış sefid ü sürh neşât-ı şarâbdan
Ruhsâr-ı dil-bere gül-i zîbâ mıdur disem [G. 97/4]

Yanağın kızarması güllerin açılması şeklinde düşünülür. Şarabın hararetiyle neşelendiği halde sevgili yine nazı elden bırakmaz ve gül yanaklarını öptürmez. Yani bazen güller açılrsa da aşıkların gönlü açılmayabilir:

Kızardı ruhları meyden yok izn-i bûse yine
Açıldı güller egerçi gönül güşâde degül [G. 90/2]

Bir beyitte ise yanakların şarabın hararetiyle kızarmadığı, sevgili taze bir gül fidanı olduğu için güller açtığı söylenir:

Tâb-ı meyden sanma kim ruhsârı reng-âmîz olur
Gül-nihâl-i tâzedür kaddi gül-i ahmer virür [G. 28/2]

Yanağın güle benzetilmesinde diğer bir yön güzel kokudur. Şarabın hararetiyle kızaran yanaklar gül, damlayıp saçlarını ıslatan terler de gül suyu olarak düşünülür. Tabii bu tasavvurda devrin parfümeri geleneğine göre gül suyunun yanaklara, sakallara ve saçlara sürülmesi de etkilidir:

Germi-i meyle 'arak-rîz olup ol gül-çihre
Kâkül ü perçemini itdi gül-âb-âlûde [G. 115/4]

Ruhun mı berg-i ter-i yâsemen midür bilmem
Hamîr-i mâyesi gülden midür gül-âb kokar [G. 14/4]

Yüz ve yanağın güle benzetilmesindeki son yön nezakettir. Sevgilinin yanağı gülden çok daha naziktir, hatta yanağın gülden değil gülün kokusundan oluştuğu söylenir. Bu tarz uç hayallere **Lale Devri** şiirinde sıkça rastlanır⁴².

Feyz-i letâfet idüp ana bâgbân-ı hüsn

İtmiş sirişte nûkhet-i gülden ‘izârını [G. 135/6]

Lakin bu yumuşacık yanak hep böyle kalmaz, güzelliğin baharı bitip sonbahar geldiğinde yanakta hatlar belirir. Eteklere yapışan dikenlerde gülün nezaketi ve yumuşaklığı aranmayacağı gibi sevgilinin hattında da gül yanağın letafeti aranmaz:

Olma cûyâ-yı letâfet hatt-ı sebz-i yârdan

Gül gibi hâsıyyet olmaz hâr-ı dâmen-gîrde [G. 124/3]

Sevgilinin dudakları da güle benzetilir, lakin sevgili aşıklarıyla pek konuşmadığı için genellikle gonca yani açılmamış bir gül olarak düşünülür. Yanak gülleri kızarıp açılmışken dudak goncasının da açılması, yani sevgilinin aşıklarıyla konuşması istenir:

Ruhsâr-ı yâr gülşeni her-dem bahâr iken

Ey gonca-gül bu yerde isen gel hemân açıl [G. 89/6]

Gülleri açtıran nasıl sabah rüzgarıysa, sevgilinin gonca dudaklarını açtıran da sabûhun (sabah vakti içilen şarap) neşesi olacaktır:

Neşât-ı câm-ı sabûhî o şûhı söyletdi

Açıldı bâd-ı nesîm-i seherle gonca-i râz [G. 60/3]

⁴² **Nedîm**'in şu beyti ile başlayan gazeli bu konuda en meşhurdur:
Haddeden geçmiş nezâket yâl ü bâl olmuş sana
Mey süzölmüş şîşeden ruhsâr-ı al olmuş sana

Sevgiliye sadece bakmak aşıklar için yeterli değildir, gonca dudakları öpmek de isterler:

Gâhî gerek temettu'-ı gül-bûse-i dehân

Rûy-ı nigâra sâde nazardan çi fâ'ide [G. 119/4]

Lakin nasıl güller açtığında bülbüller sadece feryat edebiliyorsa, sevgili güldüğünde de aşıklara düşen sadece âh etmek olur:

Sen handeler itdükçe n'ola nâleler itsem

Gül açılıcak bülbüle feryâd gerekdür [G. 24/4]

Ayrıca **Şehit Ali Paşa**'nın konuşması ve gülmesi de baht bahçesinin goncasının açılması şeklinde tavsif edilir:

Tekellüm itmede gül-gonca-i dehânıdur

Tebessüm-i gül-i sîr-âb-ı ravza-i ikbâl [K. 3/26]

Mecazi olarak ümit de filizlenmesi ve açılması bakımından gül goncasına benzetilir:

Bu bâgda güşâyiş-i gül-gonca-i ümîd

Zîr-i tebessümünde nihândur ol âfetün [G. 79/2]

Nice hazân dinülür kim bu dem şüküfte bulur

Gül-i ümîdi bulur dil şükûfezârında [K. 6/18]

Tekellüm itse bulur inhilâl 'ukde-i dil

Tebessüm itse gelür gonca-i ümîde güşâd [K. 7/11]

Abdurrahman Paşa'nın cömertliğinden alınan feyz ise gülden damıtılan gül suyu şeklinde yorumlanır:

Gül-gonca-i keremden alup çekdün **'İzzetâ**

İnbîk-1 feyz ile şu gül-âb-1 mükerreri [K. 16/7]

Güle benzetilen unsurlardan hariç, gülün benzetildiği unsurlar da vardır. Kırmızı rengi ve güzelliğiyle sıkça geline benzetilen gülün yeşil çanak yaprakları zümrüt gerdanlık, üzerindeki çiğ damlaları ise inciden yapılmış süslemeler şeklinde hayal edilir:

Nev-'arûs-1 gonca takınmış zümürüdden huliy

Jâleler üstinde zeyn olmuş dür-i yek-tâ gibi [K. 4/3]

Şekli, tazeliği ve nazikliği bakımından gonca, sevgiliye allık kabı olmaya layık görülmüştür:

'İzâr-1 dil-bere sahn-1 çemende gâze ezsunler

Yapup gülgûnedânın gonca-i şâd-âbdan ammâ [G. 1/3]

Şişe ağzındaki güllerden bahsedilen beyitlerden de o devirde elma, pamuk vs gibi güllerin de şişelerin ağzına tıpa niyetine takıldığını anlıyoruz:

Cây idinmiş şevkdan güller gelû-yı şişeyi

Meclis-i 'işretde konmuş penbe-i mînâ gibi [K. 4/5]

Dalda çiftler çiftler açmaları sebebiyle **Cevzâ (İkizler)** takımyıldızına benzetilen güller, bahçeye kıpkırmızı döşenmeleri bakımından da kızıl kumaşa benzetilir ve sanki bayrammış gibi kırmızı elbiseler giydikleri hayal edilir:

Şâh-1 gülde 'andelîbân-1 çemen dem-sâz olup

Goncalar yek-laht-1 ülfet peyker-i **Cevzâ** gibi [K. 4/4]

Gül-zemîn-i bâga düşmiş berg-i nahl-i ergavân
Zîb ü fer virmiş kumâş-ı hüsnine tamga gibi [K. 4/6]

Gül-nihâlân-ı çemen geymiş libâs-ı tâzesin
Mevc-rîz olmuş gül-i hamrâ kızıl hârâ gibi [K. 4/2]

Fezâ-yı pehn-i çemen ‘îdgâhdur gûyâ
Geyindi yek-sere güller kabâ-yı sâzecz-i al [K. 3/16]

6.4.2. Lale

1718 -1730 yılları arasında, **Sultan III. Ahmed** ve **Nevşehirli Damat İbrahim Paşa**'nın yönetimindeki on iki yıllık döneme, bugün herkes tarafından kabul gören '**Lale Devri**' adlandırması yapılmıştır. Bu müreffeh döneme bu isim, çeşitli bölgelerden getirilen lale soğanlarının başta devlet erkânı olmak üzere zevk erbabı tarafından yetiştirilmesi, bakımının yapılması, melezlenip yeni türler üretilmesi ve alım-satımının yapılması modası sebebiyle verilmiş olmalıdır. Öyle ki bazı lale türleri oldukça fahiş fiyatlara satılmaya başlandığından devlet lale piyasasına narh (sabit fiyat çizelgesi) koymak mecburiyetinde kalmıştır.

Bu kıymetli çiçekler doğrudan toprağa ekilmezdi. Köstebek, haşere vb zararlılardan korumak için önce saksıda 'kuzulatılır', sonra 'tahte' yahut 'tabla' denen özel saksılara dikildikten sonra bahçelere yerleştirilirdi. **Mustafa Paşa**'nın lale bahçesinin övüldüğü bir beyitte, ayın üzerinde kelef denen siyah lekeler olmasaydı **Paşa**'nın bahçesine lale tablası olabileceği söylenir:

Hazânda kuzılar hep piyâz-ı lâle dilün
Derûn-ı tahte-i tab'-ı ümîdvârında [K. 6/19]

Olurdu bezmine bir lâle tablası kamerün
Kelefdan olmasa gışşı eger 'ayârında [K. 6/31]

Çırağan eğlencelerinde kandiller ve mumlar lale tarhları arasına dikilir, bir yandan bu rengârenk çiçeklerin renk cümbüşü seyredilirken diğer yandan müzikler dinlenip sohbet ederek eğlenilirdi. Laleler ve kandillerin yan yana olması ve şeklen benzerlikleri, bu iki unsurun sıkça birbirine teşbihinde etkilidir.

Lale de bahçede güllerle beraber dikilmesi sebebiyle güle aşık olduğu düşünülen unsurlar arasındadır. Lakin lale bülbül kadar şanssız değildir ve taze gül dalıyla koyun koyunadır:

Ne açık meşreb olur şâh-ı gül-i nev-rüste

Almış âgûşına anı tek ü tenhâ lâle

[K. 2/38]

Dönemin eğlence anlayışı edebiyatta da tesirini göstermiş, önceleri **Nâbî** etkisinde şiir yazan **İzzet Ali Paşa**, şiire yepyeni bir soluk getirerek devrin üslûbunun rengini belirleyen **Nedîm**'in en yakın ve en başarılı takipçisi olmuş, onunla adeta tatlı bir yarışa girişmiştir. Bu sebeple şiirlerinin çoğunu bu dönemde yazdığı âşikâr olan **İzzet Ali Paşa**'nın divanında lalenin yeri çok büyüktür. Dönemin lale sevdasından nasibini alarak 'Şevk-engîz' ismini verdiği yeni bir lale türü de yetiştiren **İzzet Ali Paşa**, 'Lale Beyitleri' adı altında 62 beyti sadece lalelerin isimlerini tanıtmak için yazmıştır. Ayrıca başta 8. kaside ve 9. gazel olmak üzere birçok şiirinin beyitleri arasına bu lalelerin isimlerini büyük bir ustalıkla serpiştirmiştir.

Sultan Ahmed vASFındaki 2. kaside 'lâle' rediflidir. Baharın müjdecisi sayılan lale, kadehe benzer taç yaprakları ve altı adet sivri çanak yaprağı ile birçok unsura benzetilmiştir. Bu kasidede lalenin benzetildiği unsurlar sırasıyla kılıç, şeşper, sarhoş, hançer, şeşhane kadeh, sürahi, tuğra, damga, hoca, altı yaprak dimisi, kese, molla, **Mesîh**, Hatâyî kumaş, kırmızı halı, altın topuz, zurna, rıhdan, tomar, muska, üsküf, asker, keşkül, felek, süpürge, kutas ve dua için açılan ellerdir. Ayrıca lalenin bu kadar itibar görmesi **Allah** lafzına mazhar olmasına, renkten renge girmesine ve **İbrahim Paşa**'nın kendisine kıymet vermesine bağlanır:

Mazhar-ı ism-i **Celâl** olmasa hakkâ lâle

Bulamazdı bu kadar rütbe-i vâlâ lâle

[K. 2/37]

Rengden renge hülûl eylemese bulmaz idi

Eller üstinde gezüp revnak-ı zîbâ lâle [K. 2/39]

Âsaf-ı sâf-şiyem ya'ni vezîr-i a'zam

İ'tibâr itmese bulmazdı mutarrâ lâle [K. 2/44]

Lâle kelimesi Arap harfleriyle (لآل) şeklinde yazılır. **Allah** lafzı da (الله) şeklinde yazıldığından iki kelimenin harfleri ve ebced değerleri (66) aynıdır. Bu sebeple aslında lale klasik şiirde ve tasavvufta başından beri hep değer görmüştür.

Ancak **Lale Devri**nden önceki metinlerde bahsi geçen lale bugün bildiğimiz lale değil, gelincik adıyla bilinen yabani dağ lalesidir ve sonradan lâle-i **Rûmî** (Anadolu Lalesi) şeklinde adlandırılmıştır. Bugünkü laleye nazaran yaprakları daha açık olan gelinciğin ortasındaki siyahlık yaraya benzetildiğinden hep gönlünün yaralı olduğu hayal edilmiştir. Bu çiçeğin bir beyitte sevgiliye aşık olduğu için, diğer bir beyitte de sevgilinin hattı benini kapattığı için gönlünün yaralı olduğu söylenir:

Dâg yaksa çâk çâk itse girîbânın n'ola

Lâle-i **Rûmî** o **Rûmî**-beççenün dil-hûmdur [G. 15/3]

Hat-ı pûşt-i lebi pûşîde kılmış dâne-i hâlin

Çemende lâle-i **Rûmî** anun-çün dâg-ber-dildür [G. 52/3]

Mustafa Paşa vasfındaki 6. ve 7. kasidelerde **Mustafa Paşa**'dan lale ve nergis istemektedir. Sadece çiçek soğanı istemek için kaside yazılması, o devirde çiçeklere gösterilen itibarın net bir göstergesidir. Lalenin yavrulamasına 'kuzulatmak', lale soğanlarına da 'kuzu' dendiğini anladığımız beyitlerden biri olan şu müfred de yine muhtemelen **Mustafa Paşa**'ya yazılmış olmalıdır:

Besleyüp yine senün yolına kurbân ideyüm

Koç başun-çün bana birkaç kuzı ihsân eyle [Müf. 1]

6.4.3. Nergis

Altı beyaz yaprağın ortasına oturmuş altın renkli bir kadehe benzemesi sebebiyle halk arasında ‘zerrîn, zerrinkadeh>zerenkadı’ olarak da bilinen nergis, aynı zamanda boynu eğik ve süzgün bakan bir gözü andırdığı için de devamlı içtiği, uyku mahmuru olduğu yahut sürekli yol gözlediği hayal edilmiştir.

Yunan mitolojisine göre olağanüstü yakışıklı olan **Narcissus** isimli delikanlı, kendi yansımasını görmediği için her görenin kendisine aşık olmasının sebebini anlamayarak onlara karşı umursamaz bir tavır takınmış. Kendisine aşık olan peri kızı **Echo**’ya da karşılık vermeyip onun ölümüne sebebiyet verdiği için **Olympos**’taki tanrılar **Narcissus**’u cezalandırmaya karar verirler. Bir gün avdan dönen **Narcissus** susayıp su içmek için eğildiği nehirde kendi yansımasını görür ve daha önce hiç görmediği bu güzellik karşısında adeta büyülenerek kendi yansımasına aşık olur ve olduğu yerde kalakalır. Nasıl **Echo** kara sevdaya tutulup gündün güne eriyerek en sonunda bedeni kayalıklara, sesi de kayalıklardaki yankılara (eko) dönüştüyse, **Narcissus** da yerinden kıpırdıyamadığı için en sonunda ölür ve bedeni su kenarında açan nergis çiçeklerine dönüşür.

Nergis çiçeğinin uykuyla olan diğer bir alakası da bu çiçeğin uyuşturucu (narkotik) özelliği bulunmasıdır. Dolayısıyla Narsisizm (kendine aşık olma), narkoz, narkotik gibi kelimelerin kökeni bu çiçeğe dayanır.

7. kaside, **Mustafa Paşa**’dan daha önce vadettiği nergis soğanlarını istemek için yazılmıştır. Şairin “nergis gibi iki gözüm yollarda kaldı” diyerek nergis soğanı istemesi, **Lale Devri**’nde rağbet gören tek çiçeğin lale olmadığı için, lale gibi soğanlı bir çiçek olan nergisin de o dönemde rağbet gördüğünün bir göstergesidir:

Ümîd-i ‘afvün ile imtisâl idüp emre

‘Aceb mi va’de-i zerrîni eylesem îrâd [K. 7/21]

Çü nergis iki gözüm yolda kaldı sultânım

Keremle it kulunı intizârdan âzâd [K. 7/22]

Nergisin kadehe lalenin de sürahiye benzetilerek artık kadehin yetmediği ve sürahiyle içmek gerektiği söylenen bir beyitten, bu kültür nergislerinin lalelerden daha evvel açtığı da anlaşılmaktadır:

Oldı çün la'lîn-kadeh nergislerin faslı tamâm
Elde lâzımdur surâhî lâle-i hamrâ gibi [K. 4/18]

Nergisin elinde kadeh olduğunu gören lalenin de hemen eline bir kadeh aldığı ifade edilen diğer bir beyitten de yine nergislerin lalelerden daha evvel açtığı anlaşılabilir:

Göricek nergisün elde kadeh-i la'lînin
Destine aldı hemân câm-ı musaffâ lâle [K. 2/7]

Mustafa Paşa vafındaki hazaniyyede de nergisin elinde kadeh olması, hazan mevsiminin işret mevsimi olmasına bağlanır:

Hazân mevsim-i 'ayş olmasaydı zerrînün
Piyâle olmaz idi dest-i kâsedârında [K. 6/11]

6.4.4. Sümbül

Hoş kokulu ve dağınık görünümüyle kıvrıkcık saçları andıran sümbül, klasik şiirde daima sevgilinin saçı ile ilişkilendirildiğinden zamanla bu benzetme klişeleşmiş ve sevgilinin 'sümbülü' dendiğinde saçının kastedildiği anlaşılır olmuştur. Bir beyitte sevgilinin saçlarının misk ve sümbülün bir araya gelmesiyle oluştuğu ifade edilirken diğer bir beyitte bahçedeki sümbüllerin sevgilinin saçına duydukları hayranlık sebebiyle hayretten sinelerini döverek üstlerini başlarını perişan ettikleri söylenir:

Nefha-i nâfe-i Çîn ile şemîm-i sünbül
Behem-âmîhtedür turre-i hoş-bûsında [G. 111/3]

Pür-rîş-i dest-kûbi-i hayret ider dilin
Sünbül çemende kâkül-i dildâr şevkına [G. 125/3]

Gül bahçeleri ne kadar huzur verici olsa da aşığın gönlü için en güzel mekan sevgilinin sümbül saçlarıdır. Ayrıca sümbülün zaten şarap gibi gönüle ferahlık veren bir kokusu ve rengi vardır:

Düşelden dâma gül-geşt-i çemenden oldum âzâde

Benüm sümbül-zemîn-i zülf-i dil-berdür çerâgâhum [G. 92/2]

Misâl-i sâgar-ı billûr-ı bâde-i gülgûn

Virür derûna güşâyîş hevâ-yı sümbülgûn [Mtl. 14]

Hurilerin saçlarının ve bu saçların kokusunun çok güzel olduğuna inanılır. 4. kasidede baharın gelişyle açılıp etrafa güzel kokular yayan sümbüller, güzellikleri ve kokuları bakımından hurilerin saçlarına benzetilir:

Lahlaha-sây-ı makâm-ı kâm-cûyân olmada

Saçlı sümbüller çemende kâkül-i havrâ gibi [K. 4/15]

Son olarak, sümbül de soğanlı bir bitkidir. Liyakatsiz insanlara hak etmedikleri şeylerin nasip olması ise **İzzet**'in kanayan yarasıdır. Sümbül gibi güzel kokulu bir bitkinin acı soğanın külâhını süslemesi, feleğin bu adaletsiz tutumunun en somut örneklerindedir:

Her telhgûna râğbetin iş'âr ider felek

Sümbüsitân taraf-ı külâh-ı piyâz olur [G. 34/6]

6.4.5. Diğer Çiçekler

Divanda bahsi geçen diğer çiçekler yasemin, şebboy, reyhan, nilüfer, sûsen (susam), katmerli karanfil ve buhurumeryemdir. Yasemin üç beyitte güzel kokusu yönüyle ele alınır. Sevgilinin yanağı taze yasemin yaprağına benzetilir ve gül, yasemin gibi çiçeklerin sevgilinin güzelliği sayesinde şöhret buldukları söylenir. Diğer bir beyitte

de **Sultan Ahmed**'in ahlakının güzel kokusu gül bahçesine yayılsa, her otun gül ve yasemin gibi güzel kokular saçacağı ifade edilir:

Devlet-i hüsn-i cemâlünde bulupdur şöhret
Bûyü gül-berg-i terün reng-i ruhi yâsemenün [G. 86/3]

Ruhun mı berg-i ter-i yâsemen midür bilmem
Hamîr-i mâyesi gülden midür gül-âb kokar [G. 14/4]

Gülzâra olsa nûkhet-i ahlâkı münteşir
Her sebze hem-şemîm-i gül ü yâsemîn olur [K. 1/39]

Şebboy bir beyitte geçer ve sevgilinin saçının şebboy kumaşıyla sümbül ipliklerinin dokunması sonucu oluştuğu söylenir:

Kumâş-ı berg-i şeb-bû ile târ-ı sünbül-i hoş-bû
Olup âmîhte birbirine zülf-i nigâr olmuş [G. 76/4]

Klasik şiirde hoş kokusu ve şekli sebebiyle sevgilinin hattı ve saçlarının benzetildiği reyhan bir beyitte geçer ve sevgiliden reyhan saçlarını aşıklarının gözyaşlarıyla sulaması istenir:

Gül-âb-efşân-ı hüsn ol şîre-i meh-tâbdan ammâ
Su vir reyhân-ı zülfe çeşme-i gird-âbdan ammâ [G. 1/1]

Lale Devri ile birlikte şiire sarışın ve mavi gözlü sevgililer de giriş yapmıştır. Bir beyitte gecedен mahmur sevgilinin zor açılıp kapanan mavi gözleri nilüfer goncasına benzetilir:

Dem-i humârda çeşm-i kebûd-fâmına bak
Misâl-i gonca-i nilüfer açılır kapanur [G. 27/6]

Susam (sûsen) çiçeği bir beyitte geçer ve sivri yaprakları hançer gibi düşünülerek beline hançer takıp gösteriş yapan bir güzele benzetilir:

Berg-i sûsen hançer-i zerrînin itmiş der-miyân

Cilveler göstermede bir şûh-ı bî-pervâ gibi [K. 4/12]

Katmerli karanfil bir beyitte bereket sembolü olarak yer alır:

Feyz-i bahâr-ı cûd ile bâg-ı merâmda

Katmer karanfûl açdı yahud gül-bün-i tarî [K. 16/4]

‘Nefes oğlu’ evliya kerametiyle doğduğu kabul edilen kimselerdir. Bir beyitte buhurumeryem bitkisinin, âleme nefesiyle **Hz. İsa** gibi can veren lale bitkisinin nefes oğlu olduğu söylenir. Buhurumeryem bitkisinin seçilmesinin sebebi **Hz. İsa**’nın annesi **Hz. Meryem**’le alakası ve buhurunda yakılıp tütsü olarak kullanılmasıdır, yani lale de buhurdan olarak düşünülmüştür:

Cân virüp oldı nefes oğlu buhûr-ı **Meryem**

Neşr idüp ‘âleme enfâs-ı **Mesîhâ** lâle [K. 2/21]

SONUÇ

İzzet Ali Paşa'nın divanında bahsi geçen unsurları inceleyip tasnif ettiğimiz bu çalışmada yalnızca **Paşa**'nın yahut **Lale Devri**'nin şiir ve üslup özellikleri ile ilgili değil; devrin sosyal yapısı, günlük yaşantısı, gelenekleri, telakki ve inanışları, güzellik algısı, tarihi olayları vb. gibi konular hakkında da oldukça kıymetli bilgiler elde ettik. Bu bilgilerin bazılarını referans kaynaklarda dahi rastlamamış olmamız, doğru bir biçimde yapılan edebî eser tahlillerinin dönemin yaşantısı ile ilgili malumat elde etmede ne kadar kullanışlı ve yararlı olduğunun apaçık bir göstergesidir. Yani edebî eserler her ne kadar şairlerin muhayyilesinin ürünü olsa dahi bazen ansiklopedilerde, belgelerde ve tarihlerde dahi bulunmayan bilgiler için bizatihi kaynak teşkil etmektedir.

Uçsuz bucaksız bir okyanus olan Osmanlı şiirinde, geçmişi ile barışık olan herkes kendine ait bir şeyler bulacaktır ve köklü bir medeniyet kurmak da ancak geçmişten alınan kuvvet ve geleceğe uzanan basiret ile mümkündür. Ayrıca şairlerin tıp, astronomi, matematik, din, tasavvuf, dilbilim, hukuk, denizcilik, savaş ve daha nice disiplinde bu denli derinlemesine bilgi sahibi olmaları, kültürlerine ve muazzam zekâlarına duyduğumuz hayranlığı giderek daha da artırmaktadır.

Yüzlerce divan ve mesneviden, dolayısıyla milyonlarca beyitten oluşan bu muhteşem geleneğe ait eserlerden sadece bir tanesine nazarıdikkatle baktığımızda dahi bize nice ufuklar açan ve kıymetli bilgiler bahşeden bu zekâ demetlerinin daha yüzlercesi klasik şiir meraklıları tarafından keşfedilmeyi beklemektedir...

KAYNAKÇA

- Alkan, Selçuk; *Osmanlı'nın İstanbul Projeleri*, AZ Kitap, İstanbul 2014.
- Aypay, Ali İrfan; *Lale Devri Şairi İzzet Ali Paşa (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, Divan ve Nigâr-nâme Tenkitli Metin)*, İstanbul 1998.
- Çavuşoğlu, Mehmed; “*Kaside*”, Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı II, -Divan Şiiri- (Tıpkıbasım), Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2011.
- Çavuşoğlu, Mehmed; *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017.
- Devellioğlu, Ferit; *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*; Aydın Kitabevi Yayınları, 29. Baskı, İstanbul 2012.
- Dilçin, Cem; “*Gazel*”, Türk Dili Dergisi, Türk Şiiri Özel Sayısı II, -Divan Şiiri- (Tıpkıbasım), Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2011.
- Kartal, Ahmet; *Klasik Türk Şiirinde Lale*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Kurnaz, Cemal; *Hayâlî Bey Divânı Tahlili*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1987
- Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Kâtî'* (Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs), Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2009.
- Onay, Ahmet Talat; *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü* (Haz. Cemal Kurnaz), Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara 2013.
- Sefercioğlu, M. Nejat, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.
- Şentürk, Ahmet Atilla; *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, Yapı Kredi Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, Mart 2016.
- Şentürk, Ahmet Atilla; *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, Cilt: 1, OSEDAM, 1. Baskı, İstanbul, Ocak 2016.
- Şentürk, Ahmet Atilla; *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, Cilt: 2, OSEDAM, 1. Baskı, İstanbul, Ocak 2017.
- Şentürk, Ahmet Atilla; Kartal, Ahmet; *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2012.
- Şükûn, Ziya; *Farsça – Türkçe Lûgat (Gencîne-i Güftâr)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996.
- Tolasa, Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.
- Tulum, Mertol; *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*; Türk Dil Kurumu Yayınları; Ankara 2011.
- Uludağ, Süleyman; *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, 1. Baskı, Nisan 2012, İstanbul